ISSN 1512–8180

GODIŠNJAK

BZK PREPOROD

GODINA VII
Sarajevo 2007.

Sadržaj

Šaćir FILANDRA: Uvodna crtica 5

POLITIKA I DRUŠTVO

Dželal IBRAKOVIĆ, Haris ALIBAŠIĆ: Obilježena Bosna i Hercegovina (ili: o historijskom opanjkavanju Bosne i Hercegovine) 9
Hasan BALIĆ: Bošnjaci su po drugi put umrli (Pravna analiza Presude Međunarodnog suda pravde za genocid u Bosni i Hercegovini u ratu 1992.–1995. godine) 25
Hasan ZOLIĆ, Mirza EMIRHAFIZOVIĆ: Demografska slika Bosne i Hercegovine 38
Šemso TUCAKOVIĆ: Aladža džamija u Foči – ubijeni monument Simbol bošnjačkog naroda i njegove kulture 47
Fahira FEJZIĆ-ČENGIĆ: Medijska kultura u BiH 51
Pašalić ENES: Javno mnijenje u Brčko distriktu BiH 72
Elvis FEJZIĆ: Kritika evrocentrizma 96
Esad ZGODIĆ: Evrokratija i demokratija 103

DUHOVNA OBZORJA

Reisul-ulema Mustafa ef. CERIĆ: Kurban-bajramska hutba 117

GODIŠNJICE

Sto godina od rođenja Hamida Dizdara

Hamid DIZDAR (1907.–1967.–2007.): Pjesme 125
Fahrudin RIZVANBEGOVIĆ: Književno djelo Hamida Dizdara 132

Devedeset godina od rođenja Maka Dizdara

Almir ZALIHIĆ: Kameni spavač Maka Dizdara 135

KNJIŽEVNI PRILOZI

Mustafa Cico ARNAUTOVIĆ: Pjesme 143
Džemaludin LATIĆ: Pisma voljenoj ženi 153
Muhamed ELEZOVIĆ: Pjesme 163
Amir BRKA: Pjesničko veče 171
Faiz SOFTIĆ: Orao 179
Damir UZUNOVIĆ: Dvije priče 182

REFERENCE BOŠNJAČKE KULTURE

Nadija REBRONJA: Lik i odraz u stvaralaštvu Asmira Kujovića 191

Larisa SOFTIĆ-GASAL: Drame Feđe Šehovića 198
Lada BUTUROVIĆ: Ka teoriji usmenih balada
(Od balade o Hasanaginici do balada o Morićima) 204
Lamija HADŽIOSMANOVIĆ: Teatar sjene – *Karađoz* 220
Emina MEMIJA: Vizija novoga dobaUz 140-godišnjicu
pokretanja lista *Sarajevski cvjetnik* 228
Jasmina HRNJICA: Poezija Fadila Kurtagića 234
Dijana HADŽIZUKIĆ: Enver Čolaković – zaboravljeni pripovjedač 262
Alen KALAJDŽIJA: Zapadnoštokavski jezički elementi
u djelu Abdulvehaba Ilhamije 267
Almir ZALIHIĆ: Izbor iz bošnjačke književne produkcije 2007. 280

IZ HISTORIJE BOSNE I HERCEGOVINE

Izet RIZVANBEGOVIĆ: Misija muzeja (Osnivanje muzeja
Bosne i Hercegovine i njihova naučno-muzeološka i edukativna
misija u vremenu od 1888. do 1995. godine) 313

PRIJEVODI

Asli ERDOĞAN: Četiri priče / preveo Enver Ibrahimkadić 335
Milena PREIDLSBERGER-MRAZOVIĆ: Bosanska bilježnica.
Slike pejsaža i kulturne baštine Bosne i Hercegovine (Bosnischen
Skizzenbuch. Landschafts-und Kultur-Bilder aus Bosnien
und der Hercegovina. Dresden, E. Pierson, 1900.) / preveo Zijad Šehić 342

PRIKAZI I OSVRTI

Edin JAŠAREVIĆ: Sevdalinka kao vid historijskog pamćenja
(U povodu objavljivanja knjige Enesa Kujundžića
Tri Rahićke šetale sokakom: Sevdalinka u tokovima bošnjačke umjetnosti) 357
Hana YOUNIS: Tatjana Paić-Vukić, *Svijet Mustafe Muhibbija,*
sarajevskoga kadije 363

IZ "PREPORODOVE" DJELATNOSTI

Hatidža DUMAN: Izvještaj o radu BZK "Preporod" za 2007. godinu 369
Isma KAMBEROVIĆ: Izvještaj o radu Biblioteke Instituta
za bošnjačke studije BZK "Preporod" Sarajevo za 2007. godinu 376
Adresar općinskih društava BZK "Preporod" u Bosni i Hercegovini 378
Aktivnosti općinskih društava BZK "Preporod" u 2007. godini 383

BOŠNJAČKI MERHUMI (2007)

Isma KAMBEROVIĆ: Sudionici naše povijesti – umrli 2007. godine 441

Autori priloga 456

Uvodna crtica

Šaćir Filandra

Proteklih osam godina s odgovornošću i zadovoljstvom predvodim djelatnost Bošnjačke zajednice kulture "Preporod". Užitak i poštovanje su riječi s kojima na istjecanju drugog mandata izražavam svoj odnos prema ovoj instituciji, njezinim projektima i djelatnicima. Smatram da se bilo koji posao u nevladinom sektoru ne može uspješno graditi i voditi ako on ne pričinjava zadovoljstvo i ne donosi korisne plodove rada u odgovarajućoj djelatnosti. Od početka smo imali jasnu dalekosežnu zamisao te spremnost da je ostvarimo. Konceptualno smo nastojali "Preporod" pozicionirati kao nacionalnu i građansku instituciju, nadideološku i nadstranačku, a što je samo na prvi pogled sklop protivrječnih odrednica. "Preporod" je postao najotvorenija bošnjačka institucija, tu se mogu sresti, i susreću se, autori različitih estetskih, žanrovskih i idejnih opredjeljenja. Budući da se odnos građanskog i nacionalnog u postratnom bosanskom društvu manihejski polarizirao, nacionalno se etniciziralo, radikaliziralo i teritorijaliziralo tako da se građansko apstrahirajući zbiljnost društva iluzioniziralo u kritikama koje su same sebi svrha, utoliko je bilo teže idejno i društveno pozicioniranje jedne kulturne institucije s odrednicom nacionalnog. Odnosi građanskog i nacionalnog, elitnog i pučkog, bosanskog i bošnjačkog, bošnjačkog i nebošnjačkog, trenutačnog i dugoročnog, samo su neke relacije kroz čije se krajnosti nastojala profilirati naša djelatnost. Nastojali smo programima na koja smo imali neposredni utjecaj ne potpasti prividima u vremenu, trenutku, emocijama i dnevnoj politici, medijima i propagandi, nego promicati trajnije i univerzalne vrijednosti.

Uobičajeno je reći da će vrijeme prosuditi koliko se u tome uspjelo, ali ne čekajući taj sud – s iskustvom da on kod Bošnjaka zna i "ne doći" – pa ma kakav on bio, spomenut ću samo neke od projekata koju su na razini Matičnog odbora tokom mog mandata pokrenuti i realizirani. Ističem s ponosom projekt Izložbe likovnih i literarnih radova učenika osnovnih škola. To je najbolji projekt ovakve vrste u državi i s njim je "Preporod" obuhvatio dječiju populaciju, akcentirao stvaralaštvo djece te u ovaj poduhvat u proteklih pet godina uključio na hiljade bosanskohercegovačke djece. Zatim slijede dva časopisa, *Godišnjak* i *Bosnian Studies: Journal for research of Bosnian thought and culture* – prvi kojim sabiremo "Preporodov" ukupan rad tokom minule kalendarske godine kroz objavljivanje izvještaja o radu svih općinskih društava i autorske priloge u standardnim rubrikama koji reflektiraju društvenu i kulturnu zbilju vremena, a drugi, na en-

gleskom jeziku, kojim proširujemo horizonte bošnjačke i bosanske prisutnosti u svjetskoj akademskoj zajednici predstavljajući rezultate znanstvenih istraživanja domaćih autora. Pokretanjem dvaju "Preporodovih" nagrada, trijenalno dodjeljivanje Nagrade za umjetnost, književnost i znanost te bijenalna Nagrada "Alija Isaković" za najbolji dramski tekst, nastoji se dodatno pospješiti i valorizirati domaće stvaralaštvo, te prilagoditi na potrebu i mogućnost vlastitog kritičkog odmjeravanja u svjetlu iskustva da je ono u prethodnim vremenima uglavnom bilo tuđe. Putem Fonda "Muhsin Rizvić" dajemo do dvadeset novčanih potpora mlađim istraživačima iz područja nacionalnog jezika i književnosti. Edicija *Bošnjačka književnost u 100 knjiga* ustabilila je dinamiku izlaženja jednim kolom s pet knjiga za jednu kalendarsku godinu. U toku je priprema XI kola. Frustrirani smo činjenicom da se rad na projektu Bošnjačkog biografskog leksikona praktički ugasio zbog nedostatka novčanih sredstava. Rad općinskih društava očekivano je promjenljiv i ovisan od niza lokalnih i situacionih činilaca. Naš naglasak u radu bio je na razvijanju i unapređenju mreže društava na području države gdje bošnjačka identitetska prava bivaju osporavana, ugrožavana ili gdje su prisutne neke otežavajuće okolnosti. Zato smo u ovom minulom vremenu formirali nova općinska društva u: Banjoj Luci, Bijeljini, Bosanskoj Dubici, Bosanskoj Gradišci, Bosanskoj Krupi, Bratuncu, Brčkom, Čeliću, Doboj Istoku, Foči, Goraždu, Janji, Kiseljaku, Kopačima, Kotor Varoši, Milićima, Osmacima, Paprača – Šekovićima, Prozor – Rami, Srebrenici, Teočaku, Vlasenici, Zvorniku i Žepču. Dok su općinska društva u dijelu Federacije s demografskom bošnjačkom većinom u fazi trajnijeg prostornog situiranja uz pomoć društvenopolitičke zajednice (Bihać, Mostar, Travnik, Tuzla, i Zenica) dotle su društva u ostalim dijelovima države u položaju da sami svojim nedostatnim sredstvima rješavaju ova i slična pitanja (Bijeljina, Kopači, Livno, Vlasenica i Zvornik). Na tim područjima se saradnja s organima Islamske zajednice pokazala strateški bitnom i uspješnom. Uspostavljanje mreže održivih i funkcionalnih društava diljem Bosne i Hercegovine i svijeta, tamo gdje je prisutna bošnjačka dijaspora, jedna je od temeljnih zadaća naše zajednice kulture.

GODIŠNJAK 2007

POLITIKA I DRUŠTVO

Obilježena Bosna i Hercegovina (ili: o historijskom opanjkavanju Bosne i Hercegovine)

Dželal Ibraković
Haris Alibašić

Bosna i Hercegovina se na pragu druge decenije trećeg milenija nalazi u samom epicentru vlastitog samopropitivanja. Recipročno vlastitim unutarnjim neslaganjima traje i pojačavanje ili smanjivanje zanimanja za Bosnu i Hercegovinu. Ono što je karakteristika njenog višemilenijskog postojanja (ono što je poznato i što se zove pisanom historijom) jeste svojevrsna optužba za određenu vrstu hereze. Zanimljivost jeste u činjenici da se pojam Bosne vezuje za neke od zastrašujućih (ako ne i najstrašnijih) ikona pojedinog historijskog doba. I to kao jedan plutajući stereotip kruži kroz povijesna zbivanja, obilježavajući i sudbinu države Bosne, pa i onda kada se ona zove Bosna i Hercegovina. Znači i kumovanje novim imenom, koje je nastupilo sa modernim "kumom" Austro-Ugarskom, nije donijelo bitnije promjene. Samo je tragediju svojatanja ove države doveo do grotesknog zapleta. Naime, takvim se može nazvati skoro pa putem TV ekrana direktno prenošena realizacija agresije (1991.–1995.) na Bosnu i Hercegovinu. I taj dokaz očiglednosti, snimaka, video i fotografijama zabilježenih likvidacija, prisustva brojnih ekipa novinara, naučnika, političara, ljekara, znatiželjnika iz cijelog svijeta, nije dovoljan da se donese presuda. A i kada se djelomično i donese (Međunarodni sud pravde u Haagu i njegova presuda iz 2007. godine da je izvršen genocid u Srebrenici 1995. godine) takva vrsta presude, onda se ispostavi da ona ne predstavlja ništa! Naime, nema načina da se ona provede i zato se i za nju veže izjava medijskog političara iz manjeg bosanskohercegovačkog entiteta da se, kao i mnogo toga drugog, može "okačiti mačku o rep". Hoće li će se dogoditi da su moralni pobjednici (Bošnjaci) na ovaj način dobili i (samo) moralnu satisfakciju? I da nisu ništa ni snimci strijeljanja, ni skelet nekada živog insana koji se nalazi u više masovnih grobnica (jer ga je neko premještao bagerima, gurao u smetljište, bacao u jame bezdanice), dječije košuljice poprskane krvlju i izbušene rafalima... Ni svjedočenja silovanih žena,

svjedočenja onih koji su preživjeli masovna strijeljanja... Jednostavno, ova presuda ovog najvišeg međunarodnog suda nikoga ne obavezuje da bilo šta preduzme kada je u pitanju ono što se nesumnjivo dokazalo. Kada je riječ o počinjenom zločinu u Bosni i Hercegovini, onda smo suočeni s njim kao teškim bremenom nedavne prošlosti, a da se nismo na pravi način suočili ni sa zločinima koji su se dešavali i ranije u historijskom kontinuitetu. Ono što čini zajedničkim pokušaje zatiranja BiH i najčešće i pokušaj poništavanja Bošnjaka jeste "racionalno" obrazloženja i plana i opravdanja realizacije. To traje u kontinuitetu od prvog poznatog opanjkavanja Bosne i Bošnjaka: 1200. godine, kada Vukan Branković, knez Duklje, prijavljuje Kulina bana i Bosnu papi Inocentu III zbog navodnog opasnog krivovjerja.[1] Ivan Lovrenović s pravom primjećuje da su razlozi objeda i ove, a mi bismo rekli i druge vrste spram Bosne, metoda ideoloških optužbi, odnosno s pravim ciljem u ostvarivanju političkih aspiracija. Od tih davnih vremena prije tačno 800 godina, a sada i nešto više, nisu se u suštini promijenile metode ideoloških objeda spram Bosne (i Hercegovine).

Osnovne objede koje su se skoro pa odomaćile u ovdašnjoj historiografiji, odnosno historijskoj geografiji, kao spisku pretenzija jesu: bogumili kao heretici i nevjernici, bosanski vladari kao izdajnici, Bosna je šaptom pala pod Osmanlije, vlast Osmanlija je bila privredno, historijsko i civilizacijsko-kulturno zaostajanje, nacionalno oslobodilački pokreti poput pokreta Husein-kapetan Gradaščevića, bili su pokreti za zadržavanje klasnih privilegija aga i begova, a ne borba za oslobođenje, Bosna je bila na strani fašizma u Drugom svjetskom ratu, odnosno bosanski muslimani i bosanski Hrvati, Bosna je tamni vilajet, tu su mržnja među narodima i stalna ubistva i istrebljenja, tu je narod nepismen i civilizacijski nezreo, treba ih stalno tutorisati i nadzirati, pa sve do najnovije čudovišne optužbe o tzv. "islamskom" fundamentalizmu – "bijeloj Al-Qaidi". E sada možete zamisliti kakva je opasnost "bijela" u odnosu na onu primitivnu "obojenu". Sve rasizam, etnocentrizam, sve i uvijek spremna šapa susjeda BiH, a posebno onih sa Istoka, da poklope tu "zemljicu." To se u cijeloj historiji događalo uvijek kada je Bosna (pa i kao Bosna i Hercegovina) bila u historijskim prijelomnicama. Hajde da po strani ostavimo srednjovjekovnu historiju, mada se oko nje i na nju, uvijek mnogo toga vraća. Ali u osvite "nacionalnih buđenja", recimo samo jedan nedovoljno istaknut primjer: u borbi za nezavisnost i oslobođenje Bosne protiv osmanske vlasti pokret Husein-kapetana Gradaščevića, između ostalih, u zajedničku akciju protiv stranih zavojevača 1831. godine pozvao je i srpskog knjaza Miloša Obre-

1 Vidjeti šire Ivan Lovrenović, *V dni bana velikoga Kulina*, *Odjek* Sarajevo, 1989. Vidjeti o istoj problematici i Mehmed Handžić, *Islamizacija Bosne i Hercegovine*, reprint izdanje, Tešanj, 1993., kao i Salih Jalimam, *Historija bosanskih bogumila*, IPP Hamidović, Tuzla, 1999., str. 83 i dalje, gdje su evidentirani brojni primjeri istočnog i zapadnog opanjkavanja "patarena, kudugera, bogumila..." iz Bosne i preduzimanja protiv njih krstaških ratova koji su trajali sve do provale Osmanlija, a napadi su nastavljeni i kasnije, jer je iz te vizure jedna hereza zamijenjena drugom univerzalnom i globalnijom (u odnosu na kršćanstvo u cjelini) – na islam. Čini se, da je u svim ovim historijskim vremenima samo mijenjan intenzitet tih napada zasnovanih na nepovučenim anatemama – sve do početka trećeg milenija.

novića. Osim toga što je Zmaja od Bosne opanjkao "mrskom" Sultanu, Miloš je ponudio i svoju "velikodušnu" pomoć da on pošalje svoje trupe u Bosnu. Osmanlijski historičar Dževdet Eren navodi da je Sultan ovu Miloševu ponudu odbio, ali je tražio da utječe na bosanske pobunjenike. I kako to obično iz Beograda biva, u Bosnu je upućen proglas Bošnjacima. U tom proglasu on je upozoravao na svoje na borbu spremno ljudstvo, zaprijetio i obećao da će se, ako se okanu, založiti za njih kod sultana. Husein-kapetan mu je odgovorio: "...Čuvaj to malo koje imaš pred sobom, ja sam svoju zdjelu prevrnuo. Upravo o gospodaru kod koga ti možeš da se založiš za mene, ja ne želim ništa da znam. Uvijek i svuda sam spreman tebe da dočekam; moja sablja je sjekla prije nego što je tvoja bila iskovana." [2]

Zlehuda sudbina Husein-kapetana Gradaščevića kao da je nešto što se ponavlja i što priču o bosanskoj nezavisnosti, bošnjačkoj ustrajnosti i unutarnjim neslaganjima čini relevantnom za raspravu i na početku XXI stoljeća. Nesumnjiva hrabrost i junaštvo bosanskih vojnika i njihovih komandanata započela je mnogo ranije, dokazivanjem na mejdanima raznih ratišta na kojima su za potrebe Osmanlija ratovali Bošnjaci, ali i mnogo više bojem pod Banjom Lukom. Sklapanjem Karlovačkog mira (1699.) Osmanlije su u Bosni imale najistureniji dio Carstva u odnosu na Evropu. Karakteristika vojnih poraza Osmanlija (zaključno sa drugom opsadom Beča) jeste i nestajanje iz Evrope (sve više) jednog velikog carstva, jedne vrlo složene multilateralne feudalne zajednice, ali i još više ispoljena netolerancija Evrope spram islama. Naime, još od pada muslimanske Španije uspostavljen je obrazac postupanja sa muslimanima, koji su ostali na osvojenim teritorijama. Po principu "čija je zemlja, njegova je i vjera" dolazilo je ili do masovnog pokrštavanja ili masovnog ubijanja i protjerivanja. Tako je nakon Karlovačkog mira, kada je iz bosanskog ustrojstva izdvojeno više gradova, među kojima su Drežnik, Lapac, Cetingrad, Imotski i drugi, došlo do velike seobe naroda. Muslimani iz Mađarske, Slavonije, Like, Dalmacije i Srijema prelazili su najčešće u Bosnu. Izuzev nekih ostataka prezimena (Alići, Alivojvodići, Čutići, Musići, Šerbedžije, Šerići, Turići i drugi), te nekih toponima nije ostao niti jedan materijalni ostatak prisustva muslimana. Prema nekim podacima, samo je u Slavoniji 1680. godine bilo gotovo 115.000 muslimana.[3]

U Slavoniju je u povratnoj putanji iz Bosne otišlo mnogo katolika na bogata imanja domaćina koji se tu nikada više nisu vratili.[4] I tako se stalno uspostavljalo kružno i kužno kretanje stanovništva, zavisno od toga ko je gdje pobijedio u nekom od silnih bojeva na prostorima Balkana. Ono što je vrlo važno jeste da narodi Balkana u cijeloj toj historijskoj priči NISU međusobno ratovali, nego su najčešće bivali uvučeni u šire sukobe i najčešće po vjerskom principu (vlastite pripadnosti), htjeli – ne htjeli, morali da se upuštaju i u međusobne sukobe, da

2 Preuzeto iz Mehmedalija Bojić, *Historija Bosne i Bošnjaka*, Šahinpašić, Sarajevo, 2001., str. 88.

3 M. Bojić, op. cit. str. 70. (citira djelo Šime Lukića: *Pokrštenje ličkih muslimana*, Lički grudobran, spomenica povodom 250-godišnjice izgona Turaka iz Like, Zagreb, 1940., u kojem ovaj autor nabraja brojna prezimena onih koji su se prisilno pokrstili, ali su zadržali svoja stara prezimena).

4 Pogledati u Džemaludin Alić, *Devetnaest stoljeća Bosne*, PP Dinex p.o. Sarajevo, Frankfurt a/M, 1998., str. 331.

često budu i međusobno saveznici, no u svojoj historijskoj torbi imaju dovoljno "razloga" da u pogodnom trenutku uzvraćaju jedni drugima za mnogo toga. I opet uz jedno pravilo: najčešće to rade podstaknuti od treće "strane". Ona koristi princip "zavadi pa vladaj".

Čija je zemlja njegova je i vjera (historijski konteksti i kontinuiteti)

U proglasu, koji je 1737. godine uputio austrijski car Karlo VI bosanskom pučanstvu kod pokušaja osvajanja Bosne, poziva sve kršćansko stanovništvo da se pridruži njegovim četama, a što se Bošnjaka ("Turaka") tiče, jamči im se lična i imovinska sigurnost, ukoliko ostanu mirni i dobrovoljno se predaju. Svojinom i imovinom mogu u tom slučaju slobodno raspolagati i *otići kamo žele*. I nastavak je vrlo važan: *oni koji bi radi imetka ostali moraju se pokrstiti, jer im pod njegovom vlašću zakon njihove vjere ne može imati mjesta*. Ovakav proglas je manifestacionog karaktera, ili, modernijim jezikom rečeno – to je svojevrsno "pismo o namjerama". Boj pod Banjom Lukom završio se pobjedom bosanske vojske, o čemu također nije bilo historijskih pravih predstavljanja, jer bi bilo teško uklopiti tu činjenicu da su pod Osmanlijama Bošnjaci vodili samostalne patriotske bitke za odbranu svoje države Bosne. Taj patriotski osjećaj bio je izražen i kod vrsnog vojskovođe Ali-paše Hećimovića u boju pod Banjom Lukom, koji je objedinio bosanske ajane i kapetane i na svojevrsnom obnovljenom bosanskom stanku, uprkos savjetovanju Porte da se ne suprotstavljaju, donijeta je odluka da se suprotstave Habsburgovcima.[5] Ova pobjeda je doprinijela da je nakon nje Bosna imala dugi period mira prema njenim granicama, ali i doprinijela je drugačijem stavu cara Franje Josipa prilikom kasnije međunarodno odobrene okupacije Bosne i Hercegovine. On je tada generalu Filipoviću naglasio da vodi računa o plemićkom bošnjačkom elementu koji je na višem stepenu kulturnog razvoja u odnosu na svoje susjede. Više nije bilo govora o pokrštavanju. Međutim, sve te prijetnje, uz iskustvo prodora Eugena Savojskog, koji je popalio i Sarajevo i mjesta uz rijeku Bosnu prilikom svog prodora, ostavilo je traga i nepovjerenja spram bilo kojeg pokušaja "kultiviranja Bosne" od Zapada. Jer Bosna nije ni znala za drugi Zapad osim Zapada, onog nasilnog, spram nje kao posebnosti.

Odnos prema drugom i drugačijem vidljiv je na primjeru koji se desio u Srbiji i koji je postao obrazac za odnos prema posebno muslimanskom stanovništvu.

5 Pogledati šire o ovom važnom boju u: Omer Novljanin i Ahmed Hadžinesimović, *Odbrana Bosne 1736-1739*, IPA, Zenica, 1994. Jasno je da se u zvaničnoj historiografiji nije izučavao ovaj boj, kao i onaj na Kosovu Polju kada je ostvarena jedina prava pobjeda nekog od slavenskih naroda nad osmanskom vojskom (naravno, to nije bio poraz srpske vojske iz 1389. godine, nego pobjeda bosanske vojske predvođene Husein-kapetan Gradašćevićem 1831. godine. Zanimljivo je da su i Bošnjaci, kao i drugi, a o Srbima da ne govorimo, znali više o izmišljenim likovima Jugovića, Kraljevića, Obilića, vili Ravijojli i njenim potrebama za estetskom hirurgijom, ili sklonosti ka vinu konja Šarca Kraljevića Marka, nego o svojim slavnim vojskovođama, pjesnicima, filozofima, fizičarima, književnicima, velikim vezirima, maršalima i generalima. Kako nekad, najgore je, haman je tako i sada.

U Užicu (Srbija) je početkom XIX stoljeća, prema Joakimu Vujiću, a o tome piše i Oto Dubislav Pirh, bilo 2.000 muslimanskih kuća, 20 džamija i 80 srpskih domova. Nema sporenja oko ovog podatka, baš kao što nema sporenja da u tim istim Užicama nema više ni traga muslimanskog. Isto tako, ako se izuzmu neki toponimi, ili turcizmi koji su se zadržali u izražavanju lokalnog stanovništva (u Lici, Dalmaciji, Slavoniji, Beogradu), nema niti kakvih drugih tragova o ljudima koji su tu bili "domaći" više stotina, a možda i hiljada godina. Taj proces je u Užicu i Beogradu započeo početkom XIX stoljeća, a u dijelovima Hrvatske krajem XVII i početkom XVIII stoljeća. To se dešavalo u Crnoj Gori i u XVIII i XIX, ali i u XX stoljeću. Nekada veliko bošnjačko naselje Šahovići je od 1925. godine postalo pravoslavno Tomaševo, i dan-danas je tako. Bošnjaci iz Užica su naseljeni u okrugu Zvornik, a iz tog perioda (1862.–1870.) nastali su i Donja i Gornja Azizija (današnji Orašje i (Bosanski) Šamac). "Krajem XX stoljeća još su srpski seljaci oko Rudnika i Gornjeg Milanovca šaptom pominjali velika *turska groblja* zatrpana prilikom izgradnje Ibarske magistrale."[6]

Pitanje integralnog bošnjaštva B. Kalaya ostaje za širu i historijsku, ali i multidisciplinarnu, analizu, jer se ne može prihvatiti kao jedino relevantno, mada sigurno ima i takvih razloga, obrazloženje autora, poput Envera Redžića, da "konstituisana na feudalnoj svijesti i tradiciji muslimanskog plemstva i smisao Kalajeve austrofilske bosanske nacionalne koncepcije bio je da srpski i hrvatski narod u Bosna i Hercegovina izolira od *nacionalnih matrica*, da ih zatvori u *anarhronoj ideji*, čiji se istorijski nosilac *(bosansko muslimansko plemstvo) nalazi na izmaku ekonomskih i duhovnih snaga...*" ili, kako isti autor ističe, "autentični nacionalni pokreti u Bosni i Hercegovini nisu se dali suzbiti jednom pogrešnom nacionalnom koncepcijom, ma koliko ona bila vješto zamišljena i vođena. Očigledno, 'bosansku naciju' nisu mogle da iznesu *pogrešne društvene i političke snage*", (istaknuo Dž. I.).[7] To je ono što Bosnu i Hercegovinu prati kao prokletstvo: srpski i hrvatski "pokreti" se tumače kao autentični, pa time i "pozitivni i čak revolucionarni" dok se bošnjački (muslimanski) pokret tumačio i dalje tumači kao "nazadan", jer njegovi nosioci nisu bili "revolucionarni tribuni", nego "truli" (tako su

6 Opširnije u J. Vučićević, *Tajna turskih grobova*, *Glas javnosti*, Beograd, 14. decembar 2000. preuzeto iz Safet Bandžović, I*seljavanje muslimanskog stanovništva iz kneževine Srbije u Bosanski vilajet (1862-1867)*, Ibn Sina, br. 12., Sarajevo, 2001.

7 Enver Redžić, *Istorijski pogledi na vjerske i nacionalne odnose u Bosni i Hercegovini*, ANU Bosne i Hercegovine, Sarajevo, 1993., str. 46 i 47. Pitanje i pravih namjera i Kalaya ostaje otvoreno, jer je manje poznato da je, iako nije bio mnogo naklonjen Katoličkoj crkvi, Kalay u jednom memorandumu 1877. godine predviđao mogućnost pokatoličavanja muslimana. Zbog svjetske javnosti i protesta Porte on je donekle reterirao, mada je na njegovo zalaganje donesena uredba koja je dozvoljavala prelazak iz jednog svjetonazora u drugi. Stadlerova (dr. Josip Stadler koji je od 1882. imenovan za prvog sarajevskog nadbiskupa, gdje je ostao sve do 1918. godine) nastojanja, međutim, podrazumijevala su i pokatoličavanje što je izazvalo nemire 1890. godine, a objašnjenje vlasti nije bilo toliko usmjereno na sam čin, nego je zabrinutost vladala da bi takvom politikom moglo doći do približavanja muslimana pravoslavcima. Šire o ovome vidjeti u dr. Mustafa Imamović, *Pravni položaj i unutrašnjo-politički razvitak Bosne i Hercegovine od 1878-1914.*, BKC, Sarajevo, 1997., str. 98 i dalje.

ih nazvali oni koji su sve učinili da im oduzmu posjede, fabrike, banke, dionička društva u ime iste "revolucije" koja je kroz navodne narodne ustanke iznjedrila podrazumijevajuće nacije u susjedstvu BiH, pa i šire) predstavnici istinskog bosanskog plemstva. Takav odnos prema vlastitom plemstvu, koje je nesumnjivi izdanak srednjovjekovnog bosanskog plemstva i praktično jedina istinska spona sa hiljadugodišnjim postojanjem Bosne u kontinuitetu, predstavlja mazohizam u historijskom, ali i teorijsko-nacionalnom smislu.

Izgnanim muslimanima samo iz Beogradskog pašaluka je oduzeto, pored milion hektara obradive, koja je potom podijeljena naseljenicima pristiglim iz hercegovačko-crnogorskih brda, i gotovo 100.000 građevinskih objekata (kuća, zanatskih radnji i sl.). Uništeno je približno 600 sakralnih objekata i opljačkano blizu 300.000 grla stoke. Dr. Ejup Mušović navodi kako je izvjesno da je: "malo ko imao tako tragičnu istoriju i sudbinu kao što su je imali Muslimani Srbije. Oni su, poput Hazara, nestali zajedno sa celokupnom baštinom, sa svim onim što su imali, kao da nisu ni postojali." Nastavljajući dalje, Mušović ističe da je u Srbiji "sve što je bilo muslimansko, sve što je podsećalo na duge godine turske dominacije – gonjeno. Tu milosti niti alternative nije bilo. Muslimanske gradske četvrti, stambeni objekti, džamije i druge bogomolje, sve sakralne i profane institucije, bili su i bukvalno sravnjene sa zemljom. Od tako brojnih muslimanskih grobalja u Srbiji nije ostalo ni pomena tako da su nišani-nadgrobni spomenici, postali arheološki rariteti".[8]

Pitanja "pobjednika" i "poraženog" jesu pitanja na kojima je do sada na području Jugoistočne Evrope, ponajviše u teritorijalnom smislu profitirala Srbija sa Crnom Gorom. Stalno na strani "pobjednika", makar mu se priključivala u vrijeme kada bilo jasno ko će pobijediti i sa vlastitim snagama koje su "preokrenule ćurak", te sa jakom propagandom materijalizirati "pobjedničku atmosferu". Kod drugih je stvaran osjećaj inferiornosti u kojem se nisu smjela ni spominjati zvjerstva koja su učinjena u Albaniji u toku Prvog svjetskog rata, prije toga

8 S. Bandžović, op cit. On ističe i već poznatu pojavu preimenovanja mjesta iz kojih su protjerani Bošnjaci. Tako se u jednoj narodnoj pjesmi pjeva o Šapcu iz vremena dahija: *Šabac grade, moj veliki jade! / Kroza te se proći ne mogaše / Od Mus-age i od Halil-age, / Od srebrenih noža i pušaka, / I od njina velika jordama*. Jedno od naseljenih mjesta u šabačkoj nahiji zvalo se Veliki Bošnjak. Danas nosi naziv Dragilje. Stari Adžbegovac u negotinskoj nahiji danas se zove Srbovo, naselje Turčin u jagodinskoj nahiji danas nosi ime Staro Selo i sl. Poznati su to "obrasci" koje su primijenili i Mladić i Karadžić u posljednjoj agresiji u pokušaju konačnog razrješavanja "Istočnog pitanja" u BiH. Tako je u agresiji, a to traje i nakon nje, izbrisano sve što nosi naziv "bosansko", izvršena pljačka i paljenje, te rušenje svih kulturnih objekata koji govore o bosanskoj i bošnjačkoj duhovnosti. Novi nazivi, poput Srbinja (Foče) su obrazac, kao i Istočno Sarajevo i drugi gradovi i naseljena mjesta. Prihvatanje te "logike", makar i kao politička pragmatičnost, vidljivo je na primjeru Srbije, znači poništavanje duhovnosti i promjene duhovne geografije prostora zauvijek. A ta promjena nosi sobom promjenu i faktičkog stanja. Ko više govori o paljevini Bajrakli džamije i vremenu naelektrisanosti "grobara i delija" na početku trećeg milenija kao završetku rušenja svega što ima oznaku muslimansko. Nakon što je u 150 godina srušeno i uništeno više od stotinu džamija samo u Beogradu. Šire o ovoj problematici i iseljavanju muslimana iz Srbije u: Ejup Mušović, *Muslimansko stanovništvo Srbije*, *Has*, br. 12, Novi Pazar, decembar 1995.

zvjerstva te iste vojske u Balkanskim ratovima, genocidi nad muslimanima u etničkom čišćenju Srbije poslije odlaska Osmanlija, pljačka imanja na Kosovu, Vojvodini, Bosni i Hercegovini, nacionalizacije i "pobjednički mentalitet" koji je držao sistem vlasti u kojem su ponajviše participirali Srbi kao najbrojniji i Crnogorci kao najmanji narod i u versajskoj i socijalističkoj Jugoslaviji. S druge strane, drugima, a posebno Bošnjacima, Albancima, pa i djelomično Hrvatima, nametan je osjećaj krivice, naturena im je "kazna" za ono što je generacije davno prije, pa čak i strane trupe učinile, uz veliko pitanje i da li je i u tolikoj mjeri to i učinjeno.[9]

U tipiziranim enciklopedijama period osmanlijske vladavine u Bosni i Hercegovini tretiran je kao period mračnjaštva i totalne dekadencije.[10]

Karakteristična rečenica iz netom završenog rata u Bosni i Hercegovini u jeku najvećeg zločina u Srebrenici, kada optuženi za ratne zločine, srpski đeneral Ratko Mladić, ističe da je izvršena osveta na Turcima za bunu protiv dahija, ne može se samo posmatrati kao dio propagandne mašinerije.[11] To je "racionalni razlog" zločina i njegove žestine. Bošnjacima se Srbi svete za neke događaje od prije stotinu, dvije stotine, tri stotine godina... Sve do trenutka kada se Bošnjaci prikloniše pred islamom (i kao bogumili, pravoslavci i katolici i drugi). I to je Osnovni (prapočetni) grijeh. Pokrštavanje je tu onda čin "spasa", pa valjda i zbog toga treba izražavati zahvalnost "oslobodiocima". Bošnjaci kao stanovnici geografskog područja poznatog kao Bosna (Bosona – po rijeci ili plemenu, ili narodu prije Slavena) nose sintagmu "kuge", okuženih, obilježenih i od ranije jer su ih

9 Bošnjacima se nameće krivica za sve što su Turci uradili i nedaće koje su proizveli, više o ovoj problematici kod Avdo Sućeska, *O tzv. turskom kompleksu kod Srba*, *Dijalog*, br. 5-6, Sarajevo, 1997., str. 123. i 124.

10 Pogledati *Enciklopediju Jugoslavije*, JLZ Zagreb, 1956., knjiga 2., str. 72 gdje se doslovno kaže da "četiristotine godina turske vlasti potpuno su ukočile svaki ekonomski i kulturni napredak". O drugačijem pristupu periodu Osmanlijskog carstva u Bosna i Hercegovina pogledati šire: dr. Enes Pelidija, *Uticaj osmanske vladavine na politički, privredni i kulturni život bosanskog elajeta do kraja XVIII stoljeća* u knjizi *Bosna i Bošnjaci*, Press cenatar AR BiH , Sarajevo, 1995., str. 36., 37. i 38. Prof. dr. Jusuf Žiga, *Islamska civilizacija i bosanski Muslimani,* u knjizi *Bošnjačko pitanje*, Uprava za moral GŠ AR BiH, Sarajevo, 1995., str. 88-103. Avdo Sućeska, *Bošnjaci u Osmanskoj državi*, Arabeske, Sarajevo, 1995. Pažnji čitaoca koji želi da se upozna sa djelom velikog bošnjačkog mislioca Hasan Kafije Pruščaka šire djelo ovog mislioca u: *Izabrani spisi,* Veselin Masleša, Sarajevo, 1983., te studije: Amira Ljubovića, *Pruščakova interpretacija uređenja države*, *III program radio Sarajeva*, br. 24., 1979. i Esad Zgodić, *Studije o politici (Ksenofant, Makijaveli, Pruščak, Tito)*, B.H. COD, Sarajevo, 1997.

11 Radomir Konstantinović: *Filozofija palanke*, Nolit, Beograd, 1981. "Srpski nacizam nije import iz nemačkog nacional-socijalizma, kome je služio i podržavao ga, već je krajnji izraz duha palanke, odnosno osnovnog protivrečja njegovog koje protivrečje između večno-plemenskog kao iracionalnog i prevashodno empiričko-racionalističkog i njegovog stava, protivno svakoj racionalnosti, pa i ovaj na koju poziva njim samim ovekovečeni duh plemena... Misticizam srpskog nacizma je krstaški ratnički, u stilu odbrane Hrista od marksističkog Anti-Hrista, misticizam Dimitrija Ljotića koji je svoje kvislinške falange htio da vidi i pokaže kao falange srednjovekovnih svećenika Hristu..." str. 366. i 367., Pogledati zanimljivu studiju Ivan Jovanović i Borisav Ristić: *Kad palanka utihne (Problem krivice na razvalinama srpskog trećeg puta)*, *Nova srpska politička misao*, br. 1-2, Beogard, 2000., str. 53-67.

uticajne Pravoslavna i Katolička crkva (i same u "razlazu", ali kod Bošnjaka jedinstvene) optužile za herezu. Koliko nam je poznato, do dana današnjeg nije se nijedna crkva oglasila u smislu opoziva anateme koja je bačena na Bošnjake. Valjda zato što je bogumilstvo izumrlo, pa se ne mora opozivati anatema, jer nije usmjerena ni prema kome. Ali je činjenica da su te anateme ostale. No, bolje je umjesto emocija da govore konkretne brojke. Već je rečeno da je u XVII stoljeću u Bosni bilo 71 % Bošnjaka, muslimana.[12]

Ta "živa sila" Bosne je založena u svom najproduktivnijem biološkom smislu u ratovima u kojima su odlazili muslimani, a tih ratova je bilo nebrojeno: Persija, Rusija, Mađarska, Austrija, Egipat, protiv Mletaka, gušenjem ustanaka u Srbiji... Velike epidemije kuge koje su harale Bosnom i u XVIII i XIX stoljeću, doprinijele su da su najveće posljedice stradanja stanovništva bile u gradovima, gdje su, opet, Bošnjaci-muslimani bili najbrojniji. I Osmanlije su bile surove prema bilo kakvom neposluhu Bošnjaka, a najveći pokolj je, samo dvadesetak godina nakon krvavo ugušenog pokreta za nacionalno oslobođenje Husein-kapetan Gradaščevića, izvršio Omer-paša Latas koji je pogubio krem bosanskog plemstva. Nejasan je i sa današnjeg stajališta gotovo drakonski stav Osmanlija prema Bosni u završnoj fazi njene vladavine spram njihove servilne popustljivosti u odnosu na Srbiju. Omer-paša Latas, izuzetno omražen u bosanskohercegovačkoj historiji, samo je izvršavao striktno naredbe iz Istanbula i bio je kažnjenička ekspedicija koja je obezglavila Bošnjake. I to upravo u vrijeme kada su jačali nacionalni pokreti u okolnim susjednim zemljama, ali i u cijeloj Evropi, gdje je trajala gužva u redovima da se po svaku cijenu uđe u nacije, odnosno "historijske narode". Prigovarati danas Bošnjacima "zakasnjelost" nacionalnog buđenja znači ili svjesno negirati realna historijska događanja, ili ne znati o historiji ništa. Prije bi se mogla reći hipoteza da se Osmansko carstvo uljuljkano u opijajući miris unutarnjeg urušavanja prema Bošnjacima ponašalo kao prema pijetlu koji je najranije zakukurikao. Nacionalni pokret za nacionalnom državom u BiH pokrenut je prije Francuske revolucije!

Kroz građenje identiteta drugih susjednih nacija na osnovama antiislamskog raspoloženja nanijeto je najviše štete Bošnjacima i Albancima. Ali, ni jednima ni drugima i žrtve i stradanja nisu bili od velike pomoći. Propagandna mašinerija je kroz historiju iz centra laži (Beograda) projicirala drugačiju i potpuno suprotnu sliku. Iz Beograda Bosna je okužena i zmijsko je leglo. Ono što se za iskrene Bosance i Hercegovce (uključujući tu uz Bošnjake i veliki broj bosanskih Srba i bosanskih Hrvata i ostalih) podrazumijevalo, pa otuda i nema potrebe dokazivati, redovito se ponovno razbijalo i obijalo o glavu. Jer, s druge strane, ulagana su velika sredstva da se laž promovira ako ne kao istina cijela, a ono svakako kao dio "istine" koju zapadno uho želi čuti.

12 Vidjeti u Muhamed Hadžijahić, *Populacione osobine bosanskih muslimana*, u Šaćir Filandra, *Bošnjaci i moderna*, BKC, Sarajevo, 1999., str. 169. i dalje. Muhamed Hadžijahić ističe podatke koje je objelodanio Petar Masarechi, apostolski vizitor, koji je 1624. istakao da u Bosni ima 900.000 muslimana, 300.000 katolika i 150.000 pravoslavaca. Dva stoljeća kasnije Chammote des Fosses bilježi ukupno od 1.250.000 do 1.300.000 stanovnika od čega 120.000 katolika, 500.000 Grka (pravoslavaca Dž. I.) i barem 600.000 muslimana

Ka modernom poimanju – traje li i dalje buna protiv dahija?

U savremenom svijetu u kojem živimo opstanak i afirmacija većine novonastalih država ovisi i o uspješnoj medijskoj kampanji za javno mnijenje o toj zemlji u Sjedinjenim Američkim Državama (SAD) i u Evropi. Mnogo važnije od bilo kojih ratnih pobjeda, koje su neupitno bitne, jesu medijske bitke za javno mnijenje, koje se ne dobijaju uvijek sa isticanjem istine kao neupitnog argumenta. Izgubljena bitka u ratu se može smatrati nevažnom ako je nacija u stanju da osvoji bitku za javno mnijenje. Kao što je bivši zamjenik predsjednika SAD-a Al Gore rekao: "Mi živimo u svijetu u kojem ono što se nekada smatralo propagandom sada igra glavnu ulogu u formiranju javnog mišljenja."[13]

I dok su to u ranijoj historiji radili telali, državnici, pa i lukavstva, snaga vojski, te prepiske, objede i njihovo razotkrivanje danas se to radi preko lobističkih grupa. Tako je Milorad Dodik, u ime Republike Srpske (RS), unajmio lobističku firmu "Quinn Gilespie & Associates LLC" iz Washington DC-a.[14] Ovo je jedna od najjačih lobističkih firmi u Washington DC-u. Ta ista firma, pored manjeg entiteta BiH još predstavlja Makedoniju te Albansku fondaciju za demokraciju.[15] Republika Srpska plaća mjesečno više od 120,000 USA dolara za usluge "Quinn Gilespiea", sve sa ciljem osiguravanja potrebnih "političkih i medijskih usluga. Osnovni cilj je informiranje američke vlade u Bushovoj administraciji i u Kongresu o važnosti kohezivnosti RS-a kao entiteta i poboljšavanje imidža RS-a pred američkom javnošću." Mada je to vrlo složen i težak zadatak, vrijeme pokazuje da se ova investicija već uveliko isplatila, što se da vidjeti prema trenutnim političkim događajima, napisanim člancima i objavljenim knjigama, od kojih su mnogi plaćeni i naručeni preko srpskog lobija, a od kojih ćemo neke ukratko analizirati.

Krajnji cilj srpskog lobija jeste promicanje srpskih interesa izvan i u BiH i okončavanje podjele Bosne i Hercegovine. S tim ciljem idu i prijedlozi o asimetričnoj federaciji BiH, jer se putem tih prijedloga iz RS-a forsira pravo federalnih jedinica na otcjepljenje.

Dakle petnaest godina nakon što je Jugoslavenska armija, pod vodstvom srpskih generala te uz pomoć lokalnih i uvezenih srpskih paravojnih grupacija, napala i okupirala neovisnu državu Bosnu i Hercegovinu, paleći kuće civila, silujući bosanske žene, i ubijajući nevine civile, stvarnosti toga rata se već polako zaboravljaju i izokreću. Kao što je i uobičajeno, kada se promijeni javno mnijenje ili promijeni spoljna politika, mnogi novinari, i akademici počinju da prikazuju istinu o zločinima počinjenim od srpskih ekstremista sa poluistinama, i započinju da pišu reviziju moderne historije Bosne i Hercegovine.

Napadi 11-og septembra, 2001-e, te ratovi koji su slijedili u Afganistanu i Iraku, omogućili su srpske ekstremiste da iskoriste obnovljene antimusliman-

13 Gore, Al, *Companies Fund Anti-Warming Researc*h, ExxonMobil rejects Allegations That It Funds Research; http://www.cbsnews.com/stories/2007/08/07/tech/main3143742.sthml?source=RSattr=HOME_3143742

14 Hadžović, Eldin, *Lobiranje protiv Ustava BiH*, *Dani*, Nezavisni News Magazin, 24. august, 2007.

15 Quinn Gillespie & Associates, LLC; Clients; http://www.quinngillespie.com/clients/index.htm

ske osjećaje u SAD-u i Evropi. Oni su rekli čitavom svijetu, da sada *napokon i vi [zapadni svijet] razumijete kroz šta su Srbi prošli*. Oni tvrde da su demokratski proces i izbori kojima je stvorena neovisna Bosna i Hercegovina, bili, ustvari, rezultat subverzivnog nastojanja islamske terorističke mreže da se realizira "Bosanski džihad" protiv Srba. John R. Schindler, u svojoj knjizi objavljenoj 2007. godine sa naslovom *Bezbožni Teror: Bosna, Al-Kaida, i pokretanje globalnog džihada*, ide tako daleko da kaže da je postojao "Bosanski džihad" između 1992. i 1995. za vrijeme agresije na BiH.[16] Osim činjenice da je sam termin "Bosanski džihad" kovanica koja nema svoje uporište ni u kakvoj teoriji niti praksi, Marko Attila Hoare je u svojoj knjizi sa naslovom *Kako se Bosna naoružavala*, raščistio za svagda da zapadno osoblje nije nikada bilo napadnuto u Bosni te "da nijedan Al-Qaida kamp za obuku nije otkriven" u Bosni.[17] Schindlerova knjiga se već uveliko promovira po srpskim medijima. Pretpostavka Schindlerove knjige je da je Bosna imala istu ulogu u devedesetim kao što je Afganistan imao u osamdesetim u stvaranju i širenju terorizma po čitavom svijetu. Gospodin John. R. Schindler predaje na Ratnom koledžu mornarice i bivši je oficir i analitičar Agencije za nacionalnu sigurnost. On pokušava da dokaže isto što je Evan F. Kohlmann pokušao i nije uspio dokazati u svojoj knjizi *Al-Kaidin džihad u Europi: Afganistansko-Bosanska mreža*. Njegova knjiga pokušava da poveže napad i agresiju na bosanske muslimane (Bošnjake) i bosanske Hrvate sa *globalnim džihadom*, stvarajući utisak da je pravo Bošnjaka na odbranu protiv napada od srpskih vojnih formacija bio dio *globalne džihadske konspiracije*. Još nekoliko knjiga na engleskom je već napisano o sličnoj tematici, od kojih je dosta njih vjerovatno i naručeno unaprijed.

Da ovakve optužbe, koje dolaze preko lobističkih raznih grupa, ostaju bez odjeka u javnosti ne bi bilo ni razloga da se raspravlja o ovim pitanjima. Međutim, od događaja 11. septembra 2001. godine postalo je jasno da je globalna propagandna kampanja snažno uključila, zbog aktuelnosti teme, novine, televiziju i podstakla najširu javnu raspravu. Kampanje etničkog čišćenja, preduzimane u toku agresije na BiH od srpskih formacija, tako su na volšeban način dobile "legitimnost" (ili bolje rečeno "razumijevanje"), ako se ima u vidu da su bosanski muslimani upravo najbrojnije žrtve tog etničkog čišćenja. Postalo je jako teško, u svjetlu najnovijih rasprava i otvorenih novih ikona savremenog svijeta, za zapadnjake da gledaju na muslimane samo kao žrtve, bez obzira na masovna ubistva, masovna silovanja, i zvjerstva koja su počinjena nad njima.

Negativni napisi u novinama i magazinima

Članak u *Economistu*, naslovljen, *Bosanski muslimani – balkanski ekstremisti*, od 12. jula, 2007. godine, otvara pitanje postoji li opasnost od Bosanaca da postanu islamski ekstremisti. Članak analizira početak suđenja "Rasimu Deliću, biv-

16 Schindler, J. R., *Unholy Terror: Bosnia, Al-Qa'ida and the Rise of Global Jihad*, 2007.

17 Hoare, Marko Attila, *How Bosnia Armed: The Birth and Rise of the Bosnian Army*, august 2005.

šem komandantu Armije R BiH, na sudu za ratne zločine u Hagu".[18] Ovaj članak je objavljen točno na dvanaestu godišnjicu genocida u Srebrenici, gdje je ubijeno više od 8.000 Bošnjaka 1995. godine. Naravno, godišnjica genocida u Srebrenici se ne spominje nigdje u članku. Članak zaključuje da je strah od ekstremizma bosanskih muslimana *vjerojatno pretjeran,* ali se nekako doimlje – bez obzira na protudokaze – da postoji veza između prisustva *stranih* (muslimanskih) dobrovoljaca koji su se borili u ratu u Bosni i Hercegovini i mogućnosti da Bošnjaci postanu opasni za ostatak svijeta.

Pri tome se namjerno zaboravlja činjenica da se general Armije R BiH Rasim Delić dobrovoljno predao čim je pokrenuta optužnica, a za to vrijeme Radovan Karadžić te general Vojske RS Ratko Mladić su još na slobodi, mada su najtraženiji na listi optuženih za ratne zločine pred Međunarodnim sudom za ratne zločine počinjene na prostoru bivše SFRJ. Ti isti optuženi za zločine, koji su već i zvanično okvalificirani kao najteži nakon holokausta, i dalje su na slobodi.

Članak dalje objašnjava da su mnogi borci Rasima Delića "bili *mudžahedini* iz inostranstva" i da "je za vrijeme rata više tisuća stranaca došlo da se bori u Bosni".[19] Pisac članka ne kaže izričito, ali se može izvući zaključak da autor govori o dobrovoljcima iz zemalja koje se smatraju islamskim ili muslimanskim. Posmatrajući to sa pragmatičkog stanovište čak iako su strani dobrovoljci došli da brane svoju *muslimansku* braću, u vrijeme kada su Bošnjaci branili svoju golu egzistenciju i pravo na opstanak, njihov niti fizički broj niti njihovo prisustvo nisu, osim moralnog podsticaja, imali veći značaj u samoj odbrani BiH. BiH je imala sasma dovoljno voljnih i hrabrih Bosanaca i Hercegovaca (Bošnjaka, bosanskih Hrvata, bosanskih Srba, bosanskih Jevreja i drugih koji vole svoju zemlju) koji su se borili protiv agresije. Ova država, članica UN-a, sve vrijeme agresije na njezine građane bila je pod nepravednim embargom na uvoz oružja, njoj je trebalo oružja i hrane, a nije trebala pomoć nikakvih stranih boraca.

Istovremeno, sama činjenica da su islamski dobrovoljci bili u Bosni nije dovoljan dokaz da postoji veza između Bosne i Al-Qaide. Dakle, dok Bosna, neovisna i suverena zemlja koja je bila napadnuta, nije tražila pomoć mudžahedina, svaka je dobronamjerna pomoć bila dobrodošla, odakle god da je bila. Sasvim opravdana uporedba bi bila savez Zapada sa Sovjetskom unijom za vrijeme Drugog svjetskog rata. Nijedna normalna osoba ne može sugerirati da je samim time što je Amerika imala zajedničkog neprijatelja kao i Sovjetski savez za vrijeme Drugog svjetskog rata, bila umiješana u rusku političku komunističku doktrinu ili Staljinove čistke koje su počele nakon završetka toga rata.

Ono što je to lobističko opanjkavanje u SAD-u, a podstaknuto djelovanjem raznih lobija, očigledno propustilo da napomene jeste da baš kao što su se neki stranci muslimani po vjeri borili na strani BiH patriotskog fronta odbrane od agresije, bilo je više tisuća Grka, Rusa, Ukrajinaca i Rumuna koji su došli u BiH za vrijeme rata da se priključe obećanoj pljački, silovanju i općem haranju BiH. U

18 *The Economist*; *Balkan Extremists – Bosnian Muslims*; July 12, 2007.
19 *The Economist*; *Balkan Extremists – Bosnian Muslims*; July 12, 2007.

svojem članku sa naslovom "Ruski plaćenici u balkanskim ratovima" Ali Koknar detaljno opisuje ratne zločine i zvjerstva počinjena od mnogih ruskih dobrovoljaca koji su došli da se bore "na Balkanu za Vladu Srbije predsjednika Slobodana Miloševića".[20] Prema navodima u članku, "Enrique Bernales Ballesteros, specijalni izvjestitelj Generalnog sekretara UN-a, otkrio je 1994. godine da su Rusi počeli služiti u srpskoj armiji (koja se tada zvala Jugoslavenska narodna armija – JNA) još od 1991. godine. Između 1991. i 1992. godine, Rusi su se, zajedno sa ukrajinskim i rumunskim plaćenicima pod ugovorom (kontraktima) u JNA borili u Bosni i Hercegovini protiv bošnjačkih i hrvatsko/bošnjačkih snaga".

Uz to, izvještaj opisuje u detalje plaćenike iz Grčke koji su učestvovali u napadima na UN-ovu sigurnosnu zonu u Srebrenici u julu 1995. "i koji su trijumfantski podigli bijelo-plavu grčku zastavu kada je enklava pala [u Srebrenici]". Grčki dnevni časopis *Ethnos* je objavio izvještaj o grčkim plaćenicima koji su se borili zajedno sa srpskim vojnim jedinicama u Bosni. Pisac Takis Michas je objavio knjigu sa naslovom *Bezbožni savez: Grčka i Miloševićeva Srbija* koja detaljno dokumentira kako su se grčke paravojne jedinice borile pod komandom generala Ratka Mladića i kako su te iste jedinice učestvovale u masakru nad Bošnjacima u Srebrenici.[21] Zločini počinjeni od srpske vojske nad civilima u Srebrenici prepoznati su kao genocid u jednoglasnoj odluci Apelacionog vijeća Međunarodnog suda za ratne zločine počinjene na prostoru bivše Jugoslavije u slučaju "Tužilac protiv Krstića".[22] Ovo je bilo najveće masovno ubojstvo civila u Europi od Drugog svjetskog rata.

Economist dalje u istom tekstu kaže da je "nepoznati broj bosanskih muslimana studirao u Saudijskoj Arabiji i drugim muslimanskim zemljama. Sve ovo je diglo stupanj pozornosti da pod stranim utjecajem radikalni vehabizam bi mogao uzeti korijena u Bosni, te u muslimanskoj regiji u Sandžaku".[23] Članak ne objašnjava zašto su ti ljudi išli na studije u Saudijsku Arabiju. Bosna i Hercegovina ima izvanredne univerzitete, ali mnogi Bosanci idu na studije u Francusku, Englesku i SAD, ali samim odlaskom ne prihvataju radikalne ideologije sa kojima možda dođu u susret u tim zemljama. Kao i studenti iz drugih zemalja, studenti iz Bosne i Hercegovine studiraju vani da bi mogli dobiti jedinstvenu naobrazbu i vratiti se da dijele to svoje novousvojeno znanje sa bosanskohercegovačkim građanima. Religijske škole u Saudijskoj Arabiji su jedne od najboljih u svijetu za buduće religijske vođe, i mnoge druge nacije iz cijelog svijeta šalju svoje studente na studije u Saudijsku Arabiju.

Još jedan noviji članak je pokušao da spoji Bosnu sa Iranom i *širom islamskom terorističkom* mrežom. Michael A. Ledeen sa Američkog instituta za poduzetništvo 18. augusta 2007. godine piše u priči objavljenoj u *Wall Street Journalu*

20 Koknar, Ali, *Russian Mercenaries at War in the Balkans*, http://www.freerepublic.com/focus/f-news/958701/posts

21 Michas, Takis, *Unholy Alliance: Greece and Milosevic's Serbia*, Texas A&M University Press; May 2002.

22 ICTY "Prosecutor v. Krstic"

23 *The Economist*, *Balkan Extremists – Bosnian Muslims*.

da je "Iranu tajno odobreno da šalje naoružanje iz Bosnu nasuprot embarga za uvoz naoružanja koji je formalno podržan od Clintonove administracije". On ide dalje i kaže da su:

"Iranci iskoristili ovu šansu kroz naš [SAD] poziv da šalju oružje Muslimanima na Balkanu, tako što su podržali terorističku mrežu u Bosni. Mohammed Atta je obučen u Bosni, odakle je otišao u Hamburg, a odatle u Sjedinjene Države. Dvojica drugih 9-11 terorista, Ramzi Binalshib i Said Bahaji regrutirani su u Al-Kaidu u bosanskim kampovima. Mi [SAD] smo ignorirali iranske akcije."[24]

Ovo je potpuno netačno. Izvještaj tzv. Komisije za istraživanje 11. septembra pokazuje jasno da Mohammed Atta nije nikada ni bio u Bosni, i protivno članku gospodina Michael Ledena, nijedan od druga dva učesnika u napadima od 11. septembra 2001., prema tom izvještaju nisu bili u Bosni.[25] Odnosno, i ako je Iran možda prekršio nepravedni embargo na uvoz oružja u Bosnu tako što je snabdijevao bosansku vladu oružjem da se brani od agresije, to se ni u kom slučaju nije moglo desiti bez eksplicitnog odobrenja vlade Sjedinjenih Američkih Država. Osvrćući se na razne druge izvore informacija, te ponovno na knjigu, koja donosi istinski pregled rata u Bosni *Kako se Bosna naoružavala*, ne postoji nikakav dokaz da je postojala teroristička mreža u BiH. Mreža znači da postoji organizirana grupa ljudi sa materijalnom podrškom, oružjem, a koju su počinili činove nasilja i terorizma protiv izabranih ciljeva, što je definicija terorističke mreže. Ali, ako se, prema gospodinu Ledeenu, to pretvara u definiciju prema kojoj postoji nekoliko osoba sa opasnim idejama**,** onda svaka zemlja u svijetu ima terorističku mrežu.

Wall Street Journal i 26. jula 2007. godine objavljuje članak koji analizira aktivnosti *saudijske* "Al-Rajhi Banke" i u konstrukciji njenu donaciju iz 1993. godine za humanitarnu pomoć napaćenom narodu BiH tumači kao, navodno, finansiranje naoružavanja islamskih terorista u Bosni. Činjenica je da je BiH u tom periodu okupacije i agresije koristila svaku vrstu pomoći kako bi ispunila dužnost da obrani prava svojih građana na opstanak. Najvažnija i suštinska stvar u razumijevanju ovoga jeste: Ne bi uopće bilo rata u Bosni da Srbija, pod Miloševićevom dirgentskom palicom, nije obučavala, planirala, naoružavala, i indoktrinirala ekstremiste u mržnji spram BiH i Bošnjaka, koji su bili spremni da siluju, ubijaju, i muče nekažnjeno svoje dojučerašnje komšije (civile). Mada ne nude suštinske argumente za dokazivanje svojih teza, svi navedeni članci i knjige ostvaruju osnovnu namjeru da se Bosna poveže sa terorizmom u očima čitatelja. Odnosno, da se mijenja negativna slika o onima koji su izvršili genocid ili nisu ništa učinili, a mogli su, da ga spriječe.

U nedavno objavljenom članku BBC izdanja na internetu, Walton Nicholas piše da je RS "spremna da se otrese svoje neugodne i nasilne prošlosti, i da etnički Srbi iz druge polovice zemlje [BiH] žele da promoviraju RS kao dobro mje-

24 Ledeen, Michael A., *Talking to Iran*, *The Wall Street Journal*, august 18, 2007.; http://online.wsj.com/public/article/SB118739533381601535.html

25 The 9/11 Commission Report; http://www.9-11commission.gov/report/911Report.pdf

sto za poslovanje". Članak objašnjava: "Duboko u šumovitim brdima Republike Srpske – Republike bosanskih Srba – forenzički arheolozi iskopavaju masovnu grobnicu sa ljudskim ostacima." Dalje: "'Mi imamo problem sa našim imidžom, a u vezi sa stereotipima koji su nam nametnuti davno', kaže premijer Republike Milorad Dodik. 'Za vrijeme rata mnogo loših stvari se desilo – jako loše i užasne stvari. I naravno, bilo je i onih koji su počinili zločine u ime Republike Srpske... ali niko ne može držati Republiku ni njezine ljude odgovornim za te zločine. To bi bilo isto kao kada bi sve nacije koje su imale diktatore morale biti odgovorne za zločine tih vlada'."[26] Na prvo čitanje veoma je lako prihvatiti logiku tog zaključka. Međutim, čitalac mora biti jeko oprezan i odbaciti tu pretpostavku. Kao što je dokazano, srpska vojska, pojedini srpski civili, te srpske paravojne formacije su učestvovali u kriminalnim radnjama. Kao što je bio slučaj sa nacistima, i nasuprot izjavi premijera Dodika, srpski ratni zločinci moraju odgovarati za svoje zločine, a Republika Srpska mora odgovarati za obuku, naoružavanje, obezbjeđivanje podrške, kako materijalne, tako i ljudske onima koji su počinili ratne zločine. Članak se završava uz opomenu da su dva ratna zločinca još u bjekstvu, dvanaest godina nakon završetka rata. Ovo je dovoljno upozorenje svjetskoj zajednici u vezi sa RS-om i također upozorenje svima koji misle da su entitet RS i Srbi ozbiljni u vezi sa raščišćavanjem sa svojom prošlošću i svojim počinjenim grijesima.

U članku u *Economistu* 3. maja 2007. godine, koji je izašao sa naslovom *Čekajući na Al-Kaidinu sljedeću bombu* je napisano: "Za Ameriku, zabrinutost je da bi 'bijele kože' čisti evropski građani, bez ikakvog prijašnjeg zapisa o njima, mogli biti korišteni za napad na Sjedinjene Američke Države."[27] Ova izjava bi trebala da izazove zabrinutost i kod svih Bošnjaka, jer se svi stavljaju u isti koš kao potencijalni teroristi.

Najjadniji i najslabiji pokušaj jeste knjiga naslovljena *Ratko Mladić: Tragični heroj*, obrađena od Mila Yelesiyevicha. Opis knjige proglašava da je general Ratko Mladić bio prvi general da se bori protiv islamskog fundamentalizma u Evropi.[28] Da je Hitler živ danas, bilo bi interesantno vidjeti da li bi se i on mogao zvati tragični heroj ili opaki monstrum i ubojica, što i jeste. Mladić je optužen za brojne ratne zločine, uključujući i masakr nad civilima u Srebrenici, i još se krije od pravde. To je istina. Da ga netko zove heroj, to je još jedan primjer kako se pokušava ušićariti od globalnog proizvedenog i podsticanog straha od muslimana,

26 Walton, Nicholas; BBC News, *Bosnian Serbs polish business image*, Sarajevo, august 13, 2007.; http://news.bbc.co.uk/2/hi/business/6943869.stm

27 *The Economist*: *Waiting for al-Qaeda's next bomb*, May 3rd, 2007; http://www.economist.com/world/PrinterFriendly.cfm?story-id=9111542

28 *Ratko Mladic*: *Tragic Hero* (Paperback), Milo Yelesiyevich (Other Contributor). Šire u vezi s ovom problematikom u tekstu mr. Harisa Alibašića u listu *Peta strana svijeta* pod naslovom *Bosna i Hercegovina na raskrižju – Američke utjecajne lobi grupe odlučuju o sudbinama nacija*, http://pssmagazin.com/. Inače koautor ovog teksta Haris Alibašić se bavi u kontinuitetu pitanjima tretiranja BiH i Bošnjaka i aktivan je sudionik rada svih značajnijih institucija Bošnjaka Sjeverne Amerike.

pa makar i da se najtraženiji ratni zločinci nazivaju herojima poput srbijanskih vašarišta i zborišta na kojima se prodaju majice i bedževi sa likovima "heroja" (Mladića i Karadžića). Narod koji ima takve ljude za uzore svojoj omladini svakako bi se trebao zamisliti nad svojom budućnošću. Nažalost, i ova knjiga postaje dio historije i dio kolekcije po bibliotekama, internet stranicama i postaje izvor informacija.

Naravno, da bi nešto funkcioniralo izvan prostora Jugoistočne Evrope (u "bijelom svijetu" – koji je ne slučajno iz ove vizure "bijeli"), potrebno je da se barem inicijative daju na prostoru gdje ih nikada u historiji, barem kada je o BiH riječ, nije nedostajalo – u Srbiji i Beogradu. I da Zagreb s vremena na vrijeme pomogne ili barem prešuti. Brojni su natpisi i akcije koje se vode sa ciljem novog opanjkavanja BiH i Bošnjaka i njihovog stavljanja u poziciju, u koju su ih stavili mnogo ranije – velike potencijalne opasnosti.[29] Od pape Inocentija III do poziva najjačoj sili svijeta – početka trećeg milenija da ona, jel' da, "treba da zna" s kime ima posla. Od kuge (crne) do Al-Qaide (bijele). Crno-bijeli svijet!

Jasno je da se moraju praviti historijske komparacije i ići odlučnije u susret nekim strateškim nedvojbenostima. Bošnjaci i Bosanci i Hercegovci ne smiju odustajati nikada od ideje Bosne i Hercegovine, ma koliko ona izgledala nemoguća. Nikada ne dopustiti da koncept "oslobođenja" (a izraz "oslobođenje" je korišten u posljednjoj agresiji, kada su gradovi i sela bili oslobođeni od svojih domaćina – u stilu sredine XIX stoljeća i "oslobađanja" Užica) bude predstavljen kao sloboda uopće. Koliko se za BiH može dati negativnih odgovora (NIJE država, NIJE ovo, NIJE ono), istovremeno treba promišljati potencijal onoga šta BiH može da bude kao prostor slobode, a ne oslobođeni prostor. Po tome je ona slična Evropi koja je potencijalni kosmopolitizam.[30] Ali, jasno treba reći Evropi, bez bosanskohercegovačkog kosmopolitizma nema ni evropskog, ma koliko se BiH s vremena vrijeme gurala pod tepih svih nečistih savjesti Evrope. Zato tim prije treba početi otvoreno i dokumentirano govoriti o svim dimenzijama i aspektima četničkog terorizma koji je sa svojim bradama i kamama od birvaktile bio preteča i u ikonografskom pogledu onoga o čemu se posebno uspjenušano govori iz

29 Darko Trifunović: Reakcija na njegov tekst *Rat u BiH i teroristički napad na svetski trgovinski centar* objavljen u časopisu *Srpska politička misao*, br. 1-4, Beograd, 2004. godine, str. 229-242. Takav je i tekst *Teorizam i organizovani kriminal u Jugoistočnoj Evropi. Slučaj BiH* objavljen u *Reviji za bezbednost*, br. 2, od augusta 2007. godine. O njemu je bilo velike polemike zbog najave njegovog učestvovanja na Evropskom kongresu policije, a velika povika i potrošena energija iz BiH i inozemstva samo je doprinijela da se imenovani još više eksponira, a u svojim pisanjima čak i drogu opisuje kao "mudžahedinska droga". Mogu se ovdje spomenuti i drugi mnogo značajniji i afirmiraniji pisci, naučnici, estradni, politički djelatnici. Među njima je i veliki broj akademika i stručnjaka. (Miroljub Jeftić, *Ideološke osnove prisustva Al – Kaide na prostorima Jugoistočne Evrope*; Zoran Petrović Pirićanac, *Kontinuitet prećutnog tolerisanja islamskog terorizma na jugoistoku Evrope* (oba teksta objavljena u *Srpskoj političkoj misli*, br. 3-4, Beograd, 2005. Knjiga Darka Tanaskovića, *Islam i mi*, Partenon, Beograd, 2006. Knjige i izjave Milorada Ekmečića, Nenada Kecmanovića, Dobrice Ćosića...

30 Uporediti Urlich Beck, Edgar Grande, *Kozmopolitska Europa* (društvo i politika u drugoj moderni), Školska knjiga Zagreb, 2006., str. 19-48.

obrnute vizure u Beogradu i Banjoj Luci o tzv. islamskom terorizmu. A sve da se Bošnjaci i Evropljani ne dosjete svih dimenzija takvog susjednog terorizma koji je samo u Srebrenici odnio više života nego svi "islamski borci – samoubice" u cijelom svijetu. Ne pravdajući, nego naprotiv, osuđujući i svakog od njih, jer kao što kaže Kur'an: "Ko ubije jednog nevinog čovjeka kao da je ubio cijeli svijet..." Dešavalo se da oni koji su branili narod od "oslobađanja" i u Drugom svjetskom ratu, nakon njega bivaju osuđeni zato što su se branili, a napadač biva nagrađen. Da li to i danas i kod Bošnjaka nastupa (ponovna) amnezija, kada se nekritički stvari izjednačavaju, i onaj koji je sve započeo, i zbog kojeg je rat i bio, biva izjednačen sa onim koji se branio? Jer da se nije branio, danas bi bio i definitivno "oslobođen": od imovine, od porodice, od dunjaluka, vjere, domovine, historije i života samog. Upravo to je obrazac "oslobađanja" o kojem je pisano i prije 50 godina u Beogradu i prema kojem se, nažalost, na isti način piše i danas i u Beogradu i u Banjoj Luci.

Bošnjaci su po drugi put umrli
(Pravna analiza Presude Međunarodnog suda pravde za genocid u Bosni i Hercegovini u ratu 1992.–1995. godine)

Hasan Balić

Posljednja decenija XX stoljeća bila je izuzetno teška za muslimane na prostorima Bosne i Hercegovine, jer su u ratu 1992.–1995. najviše stradali otkad su se naselili na te prostore. Posljedice su tako teške da su u pojedinim dijelovima zemlje dovedeni na rub biološkog uništenja. Tako i dvanaest godina poslije završetka rata u gradovima Bileća, Gacko, Foča, Čajniče, Rudo, Višegrad, Rogatica, Pale, Han-Pijesak, nije se rodilo nijedno nesrpsko dijete.[1] "Preporod", kasnije nazvan Bošnjačka zajednica kulture, pratilo je, bilježilo i istraživalo stradanje muslimana. O toj temi je krajem novembra 1991. u Sarajevu organizovan naučni kolokvij "O genocidu nad Muslimanima". Također o toj temi Centar za istraživanje zločina u Zenici, koji je djelovao u sastavu "Preporoda", objavio je zbornik radova *Vrijeme beščašća* i *Genocid nad Muslimanima u dvadesetom vijeku*.[2] Teoretsko–znanstvena potka u većini tih radova bili su radovi prof. dr. Mustafe Imamovića,[3] Vladimira Dedijera i Antuna Miletića[4] te niza drugih znanstvenika iz oblasti društvenih znanosti u svijetu i u BiH. O tome i njihovom doprinosu izučavanja zločina genocida i u svijetu iznio je podatke prof. dr. Hasan Balić u doktorskoj disertaciji, koju je odbranio na Pravnom fakultetu u Sarajevu 26. decembra 1999., "Genocid nad Bošnjacima 1991.–1992., godine" sa posebnim osvrtom na općinu Foča koja je prilagođena za štampu kao *Bosanska kataklizma studija slučaja Foča*. Knjigu je odštampala i izdala književno štamparska kuća "Magistrat" Sarajevo 2000. godine.

1 Mujo Kafedžić, *Podrinje istočna kapija Bosne i Hercegovine*, Sarajevo, 2006., str. 87-90.
2 Hasan Balić, *Bosanska kataklizma studija slučaja Foča*, Magistrat, Sarajevo, 2000., str. 35-37.
3 Mustafa Imamović, *Pregled historije genocida nad Muslimanima u jugoslovenskim zemljama*, *Glasnik Rijaseta Islamske zajednice u SFRJ,* br. 6/91, str. 673-692.
4 Vladimir Dedijer i Antun Miletić, *Genocid nad Muslimanima 1941-1945*, Svjetlost, Sarajevo, 1990.

Nakon pravosnažne presude generalu vojske bosanskih Srba Radislavu Krstiću od Haškog tribunala više nije sporno da su Srbi izvršili genocid nad muslimanima u regiji Srebrenice 1995. godine.[5] To je bio samo razlog više što smo vjerovali da je tužba BiH protiv Republike Srbije za genocid osnovana. Ali to se nije u cijelosti na Sudu potvrdilo. Uzroci ishoda takvog spora ne mogu ostati neistraženi. "Preporod" kao institucija Bošnjaka iza toga znanstvenog ali i praktičnog projekta ne može izostati. Prvi korak na tome putu jeste i ovaj tekst koji, osim pravne analize presude, ima namjeru da podstakne na te aktivnosti.

S obzirom na to da je ovo prvi tekst te vrste koji su objavljuje u *Godišnjaku*, a imajući u vidu njegovu namjeru i dostupnost čitaocima i drugim korisnicima, smatramo od koristi da u izvorniku damo dva bitna dijela presude onako kako je presudu sa engleskog na srpski jezik preveo Fond za humanitarno pravo u Beogradu.[6] To je uvod iz koga se vidi ko su stranke u postupku i što je predmet spora te dispozitiv-petit presude ili *operativni nalog*, kako ga Sud zove. U njemu je sadržana mudrost pravde. To je ono što obavezuje strane u sporu. Sve drugo je obrazloženje *operativnih zaključaka*.

Presuda sadrži 471 paragraf i 9 potparagrafa na 189 strana formata A 4 pisano kompjuterskom tehnikom ćiriličnim pismom. Navodimo dva dijela iz objavljene Presude na srpskom jeziku, jer na bosanski jezik još nije prevedena:

MEĐUNARODNI SUD PRAVDE
GODINA 2007.
2007.

26. februar
Opšta lista
Br. 91

26. februar 2007. godina

SPOR KOJI SE TIČE PRIMENE KONVENCIJE O SPREČAVANJU I KAŽNJAVANJU ZLOČINA GENOCIDA

(BOSNA I HERCEGOVINA PROTIV SRBIJE I CRNE GORE)

PRESUDA

Prisutni: predsednik Higins, *potpresednik* Al-Hasune, *sudije* Ranjeva, Ši, Koroma, Ovada, Sima, Tomka, Abraham, Kit, Sepulveda-Amor, Benuna, Skotnikov, *sudije ad hok* Mahiou, Kreća, *registrar* Kuvrer.

U sporu koji se tiče primene Konvencije o sprečavanju i kažnjavanju zločina genocida,

5 Presudom Tribunala od 19. aprila 2004. godine Radislav Krstić osuđen je na 35 godina zatvora za genocid u Srebrenici. Kaznu izdržava u Velikoj Britaniji.

6 Presuda Međunarodnog suda pravde o genocidu, Fond za humanitarno pravo, Beograd, 29. juni 2007. godine.

Između

Bosne i Hercegovine,

Koju predstavljaju:

Sakib Softić, agent,

Fon van den Bisen, advokat, Amsterdam, zamenik agenta,

Alan Pele, profesor na Univerzitetu Eks Nanter u Parizu, član i bivši predsednik Komisije UN za međunarodno pravo,

Tomas, M. Frank, počasni profesor prava, Pravni fakultet Univerziteta u Njujorku,

Brigit Štern, profesor na Univerzitetu Pariz I,

Luiđi Kondoreli, profesor pravnog fakulteta Univerziteta u Firenci,

Magda Karagianakis, dipl. pravnik, magistar prava, advokat u Melburnu, Australija,

Džoana Korner, advokat u Londonu,

Laura Doban, dipl. pravnik,

Antoan Olivije, docent i stručni saradnik na Univerzitetu Eks Nanter u Parizu, u svojstvu advokata i branilaca,

mr. Morten Torkildsen, *Torkildsen Granskin og Radgivning*, Norveška, stručni pravni zastupnik i advokat,

Fuad Šabeta, ambasador Bosne i Hercegovine u Kraljevini Holandiji,

mr. Vim Miler, magistar prava,

Mauro Bareli, magistar prava (Univerzitet u Bristolu),

Ervin Sarajlija, magistar prava,

Amir Bajrić, magistar prava,

Amra Mehmedić, magistar prava,

Izabel Mulije, istraživač međunarodnog prava na Univerzitetu Pariz I,

Paulo Plaćeti, vanredni profesor na Univerzitetu Maćerata u Italiji, pravni zastupnik,

i

Srbije i Crne Gore,

koju predstavljaju:

Radoslav Stojanović, doktor pravnih nauka, šef Pravnog saveta Ministarstva spoljnih poslova Srbije i Crne Gore, profesor Pravnog fakulteta na Univerzitetu u Beogradu, agent,

Saša Obradović, prvi savetnik Ambasade Srbije i Crne Gore u Kraljevini Holandiji,

Vladimir Cvetković, drugi sekretar Ambasade Srbije i Crne Gore u Kraljevini Holandiji, u svojstvu koagenta;

Tibor Varadi, doktor pravnih nauka (Harvard), profesor prava na Centralnoevropskom univerzitetu u Budimpešti i Univerzitetu Emori u Atlanti,

Ian Braunli, član Komisije za međunarodno pravo, član Engleske advokatske komore, istaknuti naučnik Koledža Ol Souls u Oksfordu,

Zavije de Ru, magistar prava, advokat u Parizu,

Nataša Fovo-Ivanović, advokat u Parizu, član Saveta Međunarodne krivične advokatske komore,

Andreas Cimerman, magistar prava (Harvard), profesor prava na Univerzitetu Kil, direktor Instituta Valter Šuking,

Vladimir Đerić, magistar prava (Mičigen), advokat u Advokatskoj kancelariji Mikijelj, Janković i Bogdanović u Beogradu, predsjednik Udruženja za međunarodno pravo Srbije i Crne Gore,

Igor Olujić, advokat u Beogradu,
u svojstvu pravnih zastupnika i advokata;
Sanja Đajić, doktor pravnih nauka, vanredni profesor Pravnog fakulteta Univerzitetu u Novom Sadu,
Ivana Mroz, magistar prava (Mineapolis),
Svetislav Rabrenović, stručni saradnik u Tužilaštvu za ratne zločine Republike Srbije,
Aleksandar Đurđić, magistar prava, prvi sekretar u Ministarstvu spoljnih poslova Srbije i Crne Gore,
Miloš Jastrebić, drugi sekretar u Ministarstvu spoljnih poslova Srbije i Crne Gore,
Kristijan J. Tams, magistar i doktor pravnih nauka (Kembridž), Institut Valter Šuking, Univerzitet Kil,
Dina Dobrković, dipl. pravnik,

.....

XII. Operativna klauzula

471. Iz ovih razloga

SUD

(1) sa deset glasova prema pet,
Odbacuje prigovore sadržane u konačnim podnescima koje je dala tužena strana u smislu da Sud nema nadležnost; i potvrđuje da on ima nadležnost, na osnovu Člana IX Konvencije o sprečavanju i kažnjavanju zločina genocida, da presudi u sporu koji je Republika Bosna i Hercegovina pokrenula pred ovim Sudom 20. marta 1993. godine;

ZA: *predsednik* Higins; *potpresednik* Al-Hasune; Ovada, Sima, Tomka, Abraham, Kit, Sepulveda-Amor, Benuna; *ad hoc sudija* Mahiou:
PROTIV: *sudije* Ranjeva, Ši, Koroma, Skotnikov; *ad hoc sudija* Kreća;

(2) sa trinaest glasova prema dva:
Konstatuje da Srbija nije izvršila genocid preko svojih organa ili lica čiji akti uključuju njenu odgovornost prema Međunarodnom običajnom pravu, kršenjem svojih obaveza prema Konvenciji o sprečavanju i kažnjavanju zločina genocida;

ZA: *predsednik* Higins; *sudije* Ranjeva, Ši, Koroma, Ovada, Cima, Tomka, Abraham, Kit, Sepulveda-Amor, Benuna, Skotnikov; *ad hoc* sudija Kreća;
PROTIV: *potpredsednik* Al-Hasune, *ad hoc sudija* Mahiou;

(3) sa trinaest glasova prema dva:
Konstatuje da Srbija nije izvršila udruživanje radi vršenja genocida, niti je podsticala na vršenje genocida, kršenjem svojih obaveza prema Konvenciji o sprečavanju i kažnjavanju zločina genocida;

ZA: *predsednik* Higins; *sudije* Ranjeva, Ši, Koroma, Ovada, Cima, Tomka, Abraham, Kit, Sepulveda-Amor, Benuna, Skotnikov; *ad hoc* sudija Kreća;
PROTIV: *potpredsednik* Al-Hasune, *ad hoc sudija* Mahiou;

(4) sa jedanaest glasova prema četiri:

Konstatuje da Srbija nije bila saučesnik u genocidu, kršenjem svojih obaveza prema Konvenciji o sprečavanju i kažnjavanju zločina genocida;

ZA: *predsednik* Higins; *sudije* Ranjeva, Ši, Koroma, Ovada, Cima, Tomka, Abraham, Sepulveda-Amor, Skotnikov; *ad hoc* sudija Kreća;
PROTIV: *potpredsednik* Al-Hasune, *sudije* Kit, Benuna; *ad hoc sudija* Mahiou;

(5) sa dvanaest glasova prema tri:

Konstatuje da je Srbija prekršila obavezu sprečavanja genocida, prema Konvenciji o sprečavanju i kažnjavanju zločina genocida, u odnosu na genocid koji se desio u Srebrenici jula meseca 1995. godine;

ZA: *predsednik* Higins; *potpredsednik* Al-Hasune; *sudije* Ranjeva, Ši, Koroma, Ovada, Sima, Abraham, Kit, Sepulveda-Amor, Benuna; *ad hoc sudija* Mahiou;
PROTIV: *sudije* Tomka, Skotnikov; *ad hod sudija* Kreća;

(6) sa četrnaest glasova prema jedan:

Konstatuje da je Srbija prekršila obavezu prema Konvenciji o sprečavanju i kažnjavanju zločina genocida, pošto nije izručila Ratka Mladića, optuženog za genocid i saučesništvo u genocidu, radi suđenja pred Međunarodnim krivičnim tribunalom za bivšu Jugoslaviju, i pošto na taj način nije u potpunosti sarađivala sa tim Tribunalom;

ZA: *predsednik* Higins; *potpredsednik* Al-Hasune; *sudije* Ranjeva, Ši, Koroma, Ovada, Sima, Tomka, Abraham, Kit, Sepulveda-Amor, Benuna, Skotnikov; *ad hoc sudija* Mahiou;
PROTIV: *ad hoc sudija* Kreća;

(7) sa trinaest glasova prema dva,

Konstatuje da je Srbija prekršila svoju obavezu pridržavanja privremenih mera koje je Sud naložio 8. aprila i 13. septembra 1993. godine u ovom sporu; budući da nije preduzela sve mere u njenoj moći da spreči genocid u Srebrenici jula meseca 1995. godine;

ZA: *predsednik* Higins; *potpredsednik* Al-Hasune; *sudije* Ranjeva, Ši, Koroma, Ovada, Sima, Tomka, Abraham, Kit, Sepulveda-Amor, Benuna; *ad hoc sudija* Mahiou;
PROTIV: *sudija* Skotnikov; *ad hoc sudija* Kreća;

(8) sa četrnaest glasova prema jedan:

Donosi odluku da Srbija odmah preduzme efikasne korake s ciljem obezbeđivanja punog poštovanja obaveze prema Konvenciji o sprečavanju i kažnjavanju zločina genocida, u cilju kažnjavanja akata genocida kako je definisano u Članu II Konvencije, ili bilo kojih drugih akata zabranjenih Članom III Konvencije, i prebacivanja pojedinaca optuženih za genocid ili za bilo koji od ostalih akata radi suđenja u Međunarodni krivični tribunal za bivšu Jugoslaviju, i potpune saradnje sa tim Tribunalom;

ZA: *predsednik* Higins; *potpredsednik* Al-Hasune; *sudije* Ranjeva, Ši, Koroma, Ovada, Sima, Tomka, Abraham, Kit, Sepulveda-Amor, Benuna, Skotnikov; *ad hoc sudija* Mahiou;
PROTIV: *ad hoc sudija* Kreća;

(9) sa trinaest glasova prema dva

Konstatuje da, što se tiče kršenja od strane Srbije obaveza na koje se poziva u gore navedenim stavovima (5) i (7), nalazi Suda u tim tačkama predstavljaju adekvatnu satisfakciju, i da spor nije takve prirode da bi bilo primereno davanje naloga za plaćanje nadoknade, niti za pružanje, u odnosu na kršenje na koje se poziva u stavu (5), uveravanja i garancija o neponavljanju;

ZA: *predsednik* Higins; *sudije* Ranjeva, Ši, Koroma, Ovada, Sima, Tomka, Abraham, Kit, Sepulveda-Amor, Benuna, Skotnikov; *ad hoc sudija* Kreća;
PROTIV: *potpredsednik* Al-Hasune; *ad hoc sudija* Mahiou.

Sačinjeno na engleskom i francuskom jeziku, pri čemu je engleski tekst merodovan, u Palati mira, u Hagu, ovog dvadeset šestog dana februara, dve hiljade sedme godine, u tri primerka, od kojih će jedan biti deponovan u arhivi Suda, a ostala dva dostavljena Vladi Bosne i Hercegovine, odnosno Vladi Srbije.

(Potpis) Rozalin HIGINS,
Predsednik

(Potpis) Filip Kuvrer
Registrar

.....

Ovo je historijska presuda koja će u mnogome utjecati na razvoj međunarodnog javnog, humanitarnog, krivičnog prava, političke i javne doktrine i pravne prakse. Ona će utjecati i na domaću pravnu literaturu, krivično zakonodavstvo, političku i pravnu praksu.

Istina, još se nisu pojavili ozbiljniji radovi na tu temu bar u BiH ali i oni koji su usmeno izrečeni (prof. dr. Zdravko Grebo, prof. dr. Smail Čekić, prof. dr. Jusuf Žiga, mr. Muhamed Kreso) izrazili su duboko neslaganje sa presudom.

Ako hoćemo da valjano odgovorimo na pitanje je li presuda zadovoljila pravdu potrebno je da prethodno istražimo i analiziramo pravnu prirodu i karakter spora. Ulogu i ponašanje parničnih stranaka njihove objektivne mogućnosti i sposobnosti, ponašanje u toku pripremanja spora i na glavnim raspravama pa tek onda ćemo biti u stanju da izvedemo zaključak koji opet ne bi zadovoljio sve ali bi mogao kritiku vremena i znanosti.

Ali, i bez toga može se izvesti zaključak da je tužiteljica pravnički mudro i moralno postupila kada se na osnovu čl. 34 Statuta međunarodnog suda obratila tužbom tome sudu.[7]

7 Statut Suda usvojen je uz Povelju UN u San Francisku 26. juna 1945 – prevod Milana Šehovića i Bogdana Bamburaća – Informativni centar UN – Beograd 1971. g.

II
GRAĐANSKO PARNIČNI KARAKTER SPORA

Spor dvije države pred Međunarodnim sudom pravde u smislu čl. 34 Statuta ima sve karakteristike građansko parničnog spora. U njemu su parnične strane tužiteljica BiH i tužena R. Srbija. Svaka od njih članice su UN. Njihovi pravni interesi su različiti. Treći subjekt u ovome sporu je nezavisni i nepristrasni sud koji ima obavezu da riješi spor na osnovu međunarodnog prava i pravnih običaja i standarda. U ovom sporu Sud izvodi dokaze i sudi po principima acuzatorsko mješovitog postupka koji je *teret dokazivanja činjenica stavio na stranu tužitelja. to je bez sumnje ozbiljna i teška obaveza koja je objektivno bila preteška za tužiteljicu. to je nametnulo obavezu tužiteljici da zatraži međunarodnu pravnu pomoć*. Zašto to nije uradila i da li je to moglo utjecati i da li je utjecalo na ishod spora bit će govora u daljem tekstu.

III
JAVNI KARAKTER SPORA

Prema čl. 40. Statuta Suda, kada Sud zaprimi tužbu dužan je obavijestiti generalnog sekretara UN-a i Savjet bezbjednosti o tužbi i tužbenom zahtjevu. To je otvoreni poziv svim državama članicama UN-a, njihovim institucijama i međunarodnim nevladinim organizacijama da se mogu uključiti i pomagati pravdi. Ovo je bila prilika tužiteljici da pozove i oko svoje opravdane tužbe okupi pravnu pamet, političku doktrinu, sredstva informisanja i cio moralni svijet. Dobija se utisak da tužiteljica u svemu tome nije uspjela da se snađe. Nedostajalo je državničko dostojanstvo, pravna mudrost i upornost. U dobre namjere ne treba sumnjati. Ali pojedini potezi bili su van rezonskih, gotovo samoubilački. Kada je tužiteljica izašla pred Sud i tužba dobila karakter javnosti, ona je zbog univerzalnosti tužbenog zahtjeva postala nada zabrinutog svijeta nad kojim se vrši nasilje. To je pojačavalo obaveze tužiteljice. Niz ili bolje reći sticaj nesretnih okolnosti na koje tužiteljica nije mogla utjecati pratio je ovaj spor. One su globalnog karaktera i na njihovo obrazlaganje nije uputno rasipati snagu. Jer ovo je konkretni pravni spor u kome se treba baviti ulogom strana u sporu da bi se mogao izvesti održiv pravni zaključak o tome da li možemo ili ne možemo biti zadovoljni ishodom spora. Spor je pokrenula tužiteljica i tražila od suda da donese konstituirajuću presudu kojom će utvrditi da je tužena strana izvršila genocid nad Bošnjacima.

Propusti tužiteljice

Kada se izvrši pravna analiza presude, vidi se da je tužiteljica učinila ozbiljne greške koje se mogu svrstati u tri osnovne grupe političke, materijalne i procesnopravne naravi.

a) Propusti političke naravi

Kada je R BiH 1992. godine primljena u UN, predstavili su je trojica Bošnjaka (Haris Silajdžić, Muhamed Šaćirbegović i Irfan Ajanović). Bila je to pogrešna poruka. Svijet nije želio da vidi takvu BiH u UN-a. Idući potez je bio isto tako promašaj, jer oko tužbe tužiteljica nije okupila "građane" BiH. Tim su sačinjavali i dalje kontraverzni Šaćirbegović (koji je kasnije i uhapšen u SAD-u), prof. dr. Kasim Trnka kao agent i prepoznatljivi pravnik Sead Hodžić, bivši sudija Vrhovnog suda BiH, i zamjenik ministra pravde u vladi Izvršnog vijeća SFRJ. On je bio ad hoc sudija BiH pri Međunarodnom sudu pravde, pa bi se moglo reći da i nije bio dio tima. S vremenom su se iz tima povukli Trnka i Šaćirbegović, a Hodžić je prestao obnašati svoju funkciju. Za agenta tužiteljice imenovan je relativno mlad čovjek koji je imao iza sebe karijeru sudije Općinskog suda u Živinicama, advokat u istom mjestu, nakon što je doktorirao 1999. na Pravnom fakultetu u Sarajevu izabran je za docenta na Fakultetu Kriminalističkih nauka u Sarajevu. To su ozbiljne reference koje su mu i sa formalnopravne strane omogućile da ga Sud prihvati za agenta. Drugo je pitanje suštinske naravi: šta je on zaista mogao da uradi. Za sve ovo vrijeme na mjestu člana predsjedništva BiH izmijenili su se Alija Izetbegović, Beriz Belkić i Sulejman Tihić, koji nisu uspjeli da bar u Predsjedništvu tužba dobije državni karakter. Naprotiv, Živko Radišić, član Predsjedništva BiH iz reda srpskog naroda, obavijestio je Sud da je postavio koagenta za tužbu Svetozara Miletića. Ovaj je izvijestio da povlači tužbu (paragraf 17. presude). Ako je već krenulo tim putem, tužiteljica nije mudro postupila kada nije lobirala kod međunarodnih nevladnih organizacija za ljudska prava i kod islamskih zemalja.

Jer genocid se dogodio nad Bošnjacima i od Suda se traži da on to utvrdi, a nema se povjerenja da se u tim angažuje bilo koji stručnjak ili ekspert iz islamskih zemalja. Šta je sa Šerifom Basijonijem, predsjednikom i izvjestiocem Ekspertne komisije UN-a za istraživanje i skupljanje dokaza u teškim kršenjima Ženevske konvencije i drugih humanitarnih konvencija u sukobima u bivšoj Jugoslaviji i drugim pravnicima iz islamskog svijeta. Šta je sa prof. Mustafom Imamovićem, akademikom Muhamedom Filipovićem, je li to pravno i političko nesnalaženje ili, kako kaže prof. dr. Nijaz Duraković, prokletstvo muslimana.[8]

b) Propusti materijalne i procesno-pravne naravi

Na putu do pravde za žrtvu tužiteljica je napravila brojne i neoprostive propuste koji su imali utjecaj na ishod spora.

Nije bilo pravnički mudro da u timu koji je sastavio tužbu ne budu iskusne sudije Vrhovnog suda BiH, Republičkog tužilaštva BiH i Advokatske komore. Njihovu ulogu uzeli su dva strana advokata Van Bizen i Bob Doil, oba iz Ho-

8 Nijaz Duraković, *Prokletstvo Muslimana*, FEB, Sarajevo, 1993.

landije. Oni se na samom početku nisu mogli sporazumjeti ko sve tužbom treba da bude obuhvaćen, tako da je jedan od njih otpušten. Alija Izetbegović, Kasim Trnka i Muhamed Šaćirbegović, unatoč tome što su bili diplomirani pravnici, nisu mogli uspješno obaviti sa Bizenom ovaj posao. Tako se dogodilo da tužba trpi. Ponavlja se i poziva na dokaze i činjenice koje nisu sporne. To se prenijelo i na glavni pretres. O toj slabosti Sud govori u paragrafu 212. i konstatuje "da mnoge od optužbi koje su iznijete pred Sud bile su predmet spora i odluka Haškog tribunala". U sudskoj praksi je da se na sud ne iznose nesporne činjenice već se provode dokazi da bi se razjasnili sporne činjenice. Pravosnažne presude Tribunala nisu sporne.

Teret dokazivanja

Koliko je to ozbiljno pitanje u ovome sporu, da se zaključiti iz poglavlja V presude (paragrafi 202.–239.) zbog toga je neoprostiva greška agenta i cijelog stručnog tima tužiteljice što je olako prišao ovome pitanju. U literaturi o ovoj temi napisani su brojni radovi. Engleski pravnik Airey Neave pratio je kao stručno lice suđenje glavnim njemačkim nacistima pred Sudom u Nürnbergu 1945. i 1946., i o tome napisao sjajnu studiju *Nürnberg*.[9] U knjizi je izložio pripremu i tok suđenja. Posebno se zadržao "na teretu dokazivanja" koji je obaveza tužitelja. Prof. dr. Šaćir Filandra nije pravnik po struci, ali kao politolog sociolog, pa može se reći i filozof, da bi dokazao kakva je bila bošnjačka politika u XX stoljeću[10], istražio je brojnu i različitu literaturu i praksu. O tome je napisao studiju *Bošnjačka politika u XX stoljeću*, iz koje se vidi da je moguć put do izvora, do činjenica, ali prije svega treba se truditi. Treba istraživati, i samo se tako može utvrditi istina. Tužiteljica je bila limitirana brojnim okolnostima, ali to nije opravdanje da istraživanje o predmetu tužbe nije dovela do kraja i da je olako držala da će za nju to učiniti neko drugi. Do koje mjere ide ta neozbiljnost, vidi se iz sljedećih činjenica. U paragrafu 40.–60. presude navedeno je da je tužena strana predložila 8 svjedoka i dva eksperta. Za 6 svjedoka tužena je predložila da se saslušaju na srpskom jeziku i da će oni osigurati prevođenje na engleski ili francuski jezik. Tužiteljica nije predložila niti jednog svjedoka, ali jest tri strana eksperta koja će pred sudom govoriti na službenom jeziku Suda. Ako se ima u vidu da je tužena strana predložila kao svjedoke Vladimira Lukića, prof. dr. Vitomira Popovića (bivšeg sudiju Doma za ljudska prava, sudiju Vrhovnog suda BiH i ombdusmena BiH), vještaka Dušana Mihajlovića, Vladimira Miličevića, Dragoljuba Mičanovića, generala Majkla Rousa, a tužiteljica vještaka Andrea J. Radmajera i generala Ser Richarda Donata, onda se zaista postavlja pitanje ekvivalentnosti u dokazivanju.

U paragrafu 51. presude Sud je konstatovao da je imao priliku da sasluša usmenu argumentaciju i odgovore sljedećih ličnosti:

9 Airey Neave, *Nürnberg*, Globus, Zagreb, 1980.

10 Prof. dr. Šaćir Filandra, *Bošnjačka politika u XX stoljeću*, Sejtarija, Sarajevo, 1998.

Za Bosnu i Hercegovinu:

g. Sakib Softić,
g. Phon van den Biesen,
g. Alain Pellet,
g. Thomas M. Franck,,
gđa Brigitte Stern,
g. Luigi Kondoreli,
gđa Magda Karagiannakis,
gđa Joanna Korner,
gđa Laura Dauban,
g. Antoine Ollivier,
g. Morten Torkildsen.

Za Srbiju i Crnu Goru:

g. Radoslav Stojanović,
g. Saša Obradović,
g. Vladimir Cvetković,
g. Tibor Varadi,
g. Ian Brownlie,
g. Xavier de Roux,
gđa Nataša Fauveau-Ivanović,
g. Andreas Zimmermann,
g. Vladimir Đerić,
g. Igor Olujić.

Ovo je uvjerljiv dokaz do koje mjere su Bošnjaci i građani BiH potcijenjeni od tužiteljice. Jer, ko bi to bolje objasnio tužbeni zahtjev od prof. dr. pravnih nauka Omera Ibrahimagića, Ševke Međedovića, Đemala Hatibovića, Ibrahima Festića, Nusreta Agića, Zvonka Tomića, Rajke Kupčević, Hasana Balića, Hidajeta Repovca, Mirsada Abazovića, historičara Smaila Čekića, politologa Mirka Pejanovića, Rame Masleše, akademika Ljube Berberovića, Vladimira Premeca, Rasima Muminovića, Enesa Karića, generala Jovana Divjaka, Stjepana Šibera, Atifa Dudakovića, Fikreta Jakića, Hasana Efendića, Muje Kafedžića, Huseina Balića, Slaviše Šućura i brojnih građana BiH različitih struka i zanimanja. Šta poslije ovih i drugih propusta reći? Odgovor je dosta jednostavan: Bošnjaci su ponovno umrli. Umrli su oni koji su već stradali kao žrtve nasilja i njihova želja preživjelih za pravdom doživjela je "građansku smrt", jer poslije ovoga popravke nema. Ova presuda je pravosnažna i konačna. Ona je konačna riječ najvećeg autoriteta u svjetskoj hijerarhiji pravde. Ona je riješila konkretni spor između dvije države. Ali ona je i globalna i umnogome će utjecati na buduće globalne odnose u zaštiti temeljnih ljudskih prava i sloboda.

Ponašanje tužene strane

Iz presude se vidi da je tužena strana preduzela ozbiljne političke napore da izbjegne spor pred Sudom. Stalno je pa čak i u toku spora predlagala da se "nađe" diplomatsko rješenje. Kada u tom nije uspjela ozbiljno i profesionalno pristupila je pravnoj analizi spora i odbrane pred Sudom. O tome agent tužene strane na Regionalnoj debati o presudi, održanoj u Beogradu, 29. juna 2007. godine, konstatuje:

> Mi smo ušli u spor jer nismo to pitanje mogli da drugačije rešimo. Znači kada smo ušli u spor, izašli smo pred Sud i mi smo *profesionalno postavili našu odbranu na osnovnim strateškim ciljevima. To je prvo da niko ne može dokazati da su Srbi učinili genocid u BiH, pokazavši nameru da unište muslimanski narod i drugo ako sud utvrdi da je negde učinjen genocid da se to ne može pripisati Srbiji*. Mi smo u tome profesionalno advokatski uspeli. Ali od moralne odgovornosti za nemoralno ponašanje ne može se osloboditi. Profesionalni uspeh što smo oslobodili našom odbranom Srbiju od odgovornosti za genocid nije proizveo zadovoljstvo koje bi se novinarski moglo izraziti kao trijumfalizam. U ovome slučaju ja izražavam svoje osećanje, *ako hoćete i stid i ono što se dešavalo u ime naroda kome pripadam*.[11]

Kratka informacija o međunarodnom sudu pravde

U publikaciji *Međunarodno javno pravo – zbirka dokumenata* dat je i Statut Međunarodnog suda pravde, koji je sastavni dio Povelje UN-a koja je donesena u San Franciscu 1945. godine. Statut je, ustvari, sui generis pravni izvor koji sadrži materijalno pravne i profesionalne propise prema kojima radi i "dijeli pravdu taj Sud".[12]

Veoma uspješnu znanstvenu analizu suda i njegove prakse uradila je grupa autora predvođena prof. dr. Vojinom Dimitrijevićem.[13] To je zbirka pravnički naučno odabranih i napisanih tekstova iz kojih se vidi značaj i uloga Suda, ne samo za pravnu praksu već i za međunarodnu pravnu doktrinu. To čini značajnu pa i nezaobilaznu literaturu za one koji se ozbiljno bave ovom problematikom. Nije bez značaja i podatak da je Sud održao prvo svoje zasjedanje 1. septembra 1922. godine, i da je među 15 sudija iz cijelog svijeta bio i Mihailo Jovanović, sudija iz Kraljevine Srba Hrvata i Slovenaca. O tome Sudu napisani su brojni radovi na domaćem i stranom jezicima. Činjenica da nismo zadovoljni ishodom spora nije utemeljen razlog da se kritički ospori rad Suda i pravni autoritet presude.

11 Regionalna debata – Presuda Međunarodnog suda pravde o genocidu, Beograd, 29. juna 2007., izlaganje Radoslava Stojanovića, str. 14-16.

12 Vladimir Hadži Vidanović i Mirko Milanović, *Međunarodno javno pravo – zbirka dokumenata*, Beogradski centar za ljudska prava, Beograd, 2007.

13 Vojin Dimitrijević, Obrad Račić, Vladimir Đerić, Tatjana Papić, Vesna Petrović, Saša Obradović, *Osnovi međunarodnog javnog prava*, Beogradski centar za ljudska prava, Beograd, 2007.

Jedino što je pravno moguće jeste čekati ishod suđenja R. Mladiću, R. Karadžiću i drugima pred Tribunalom, i vidjeti da li će postojati mogućnost da se u smislu čl. 61. Statuta obnovi postupak. Ako do toga dođe, tužiteljica ne bi trebala da napravi iste pogreške.

Šta poslije presude

Potpun neuspjeh ili djelomično uspjela tužba velika je nepravda za tužiteljicu. U pravnoj literaturi to se može zvati građanska smrt. Bošnjaci su umrli još jednom. Ovoga puta ne od onih koji su nad njima izvršili genocid, već od onih koji tu činjenicu nisu mogli, znali ili nisu htjeli da dokažu pred najvišim svjetskim autoritetom pravde. Tako se dogodilo da smo za sobom povukli u beznađe i druge žrtve genocida u svijetu, jer smo im poslali lošu poruku. Zašto smo izgubili ovu bitku i zašto oko naših opravdanih zahtjeva nismo okupili kvalitetnu domaću i svjetsku pamet i iskrene prijatelje pravde za žrtvu, pitanje je koje gotovo da i nema razlog postavljati, jer stvar je definitivno završena. Bošnjaci su i na ovom polju poraženi. Zbog toga smatramo uputnim da ovaj tekst završimo izvanrednom studijom Mustafe Imamovića *Pregled historije genocida nad muslimanima u jugoslavenskim zemljama*[14] u kojoj autor ukazuje na povijesnost genocida koji se događa skoro svakih pedeset godina muslimanima na ovim prostorima. U prilog te teze govori i djelo Vladimira Dedijera i Antuna Miletića *Genocid nad Muslimanima 1941-1945*.[15] Ovaj posljednji genocid u ratu 1992.–1995. gotovo da je "teže bilo ne dokazati", jer je vidljiv na svakom koraku, a ne samo u Srebrenici. U Srebrenici je već bio dokazan presudom Tribunala generalu vojske bosanskih Srba R. Krstiću.[16] Zbog toga bi cinično zvučala bilo kakva satisfakcija tvrditi da je pravda djelimično zadovoljena. Ne treba imati milosti za tim tužiteljice i ukoliko dođe do obnove postupka više mu ne treba dati šansu.

Literatura

Agić, Nusret-Nuno, *Živi štitovi*, Sarajevo, 1995.
Balić, Hasan, *Bosanska kataklizma, studija slučaja Foča*, Magistrat, Sarajevo, 2000.
Cigar, Norman, *Genocid u Bosni – politika etničkog čišćenja*, Sarajevo, 1998.
Dimitrijević, Vojin, Obrad Račić, Vladimir Đerić, Tatjana Papić, Vesna Petrović, Saša Obradović, *Osnovi međunarodnog javnog prava*, Beogradski centar za ljudska prava, Beograd, 2007.
Duraković, Nijaz, *Prokletstvo Muslimana*, FEB, Sarajevo, 1993.
Filandra, Šaćir, *Bošnjačka politika u XX stoljeću*, Sejtarija, Sarajevo, 1998.
Hadžić-Vidanović, Vildan, Milanković, Marko, *Međunarodno javno pravo – zbirka dokumenata*, Beogradski centar za ljudska prava, Beograd, 2007.

14 Prof. dr. Mustafa Imamović, *Pregled historije genocida nad Muslimanima u jugoslavenskim zemljama*, *Glasnik Rijaseta Islamske zajednice Bosne i Hercegovine*, br. 6/91 Sarajevo, 1991., str. 173-692.

15 Vladimir Dedijer i Antun Miletić, *Genocid nad Muslimanima 1941-1945*, Svjetlost, Sarajevo, 1990.

16 Presuda Tribunala.

Imamović, Mustafa, *Historija Bošnjaka*, BZK "Preporod", Sarajevo, 1997.
Imamović, Mustafa, *Neko razmišlja o genocidu*, *Pravna misao*, Sarajevo, 1992.
Kafedžić, Mujo, *Podrinje istočna kapija Bosne i Hercegovine*, Sarajevo, 2006.
Neave, Hirey, *Nürnberg*, Globus, Zagreb, 1980.
Presuda Međunarodnog suda pravde po tužbi BiH protiv Republike Srbije, br. 91, od 26. februara 2007.
Tafro, Preljub, *Genocid nad Bošnjacima na području općine Foča 1992-1995.*, Sarajevo, 2003.

Demografska slika Bosne i Hercegovine

Hasan Zolić
Mirza Emirhafizović

Poznato je da je ukupno (opće) kretanje stanovništva u osnovi posljedica prirodnog i mehaničkog kretanja. Shodno tome, prirodno kretanje i migracija temeljne su odrednice razvitka stanovništva neke zemlje ili regije. Osnovne sastavnice prirodnog kretanja stanovništva su rodnost ili natalitet i smrtnost ili mortalitet, a njihova je rezultanta prirodni prirast (inkrement), što uglavnom znači višak broja rođenih nad brojem umrlih. S druge strane, pod migracijom ili seljenjem razumijevaju se sve promjene mjesta stalnog boravka (prebivališta), bilo da je riječ o preseljenju trajne, bilo privremene naravi na manju ili veću udaljenost unutar ili preko državnih i administrativnih granica. U daljem tekstu ćemo u sažetoj formi predstaviti genezu demografskog kretanja u Bosni i Hercegovini, s posebnim osvrtom na posljednji popis stanovništva i poratni period. Prema posljednjem popisu iz 1991. godine, stanovništvo Bosne i Hercegovine činilo je blizu 4,3 miliona ljudi, sa prosječnom gustoćom naseljenosti od 86,6 stanovnika po kvadratnom kilometru. Gotovo 40%, odnosno 1,7 miliona stanovnika, živjelo je u urbanim zonama. Sarajevo, Banja Luka, Zenica, Tuzla, Mostar, Prijedor i Bijeljina bili su nastanjeni sa po više od 100.000 stanovnika, gdje je bila i najviša gustoća naseljenosti.

Rat koji je vođen na prostoru Bosne i Hercegovine (1992.–1995) ostavio je ogromne, direktne i trajne posljedice na demografsku sliku zemlje: veliki broj stanovništva je poginuo (više od 100.000), jedan broj se vodi kao nestalo (više od 17.000 stanovnika). Iz svojih prijeratnih domova u Bosni i Hercegovini pokrenuto je gotovo 2,2 miliona osoba, što čini više od 50% predratnog domicilnog stanovništva. Od tog broja, približno 1,2 milion osoba potražilo je izbjegličku zaštitu u više od 100 zemalja širom svijeta, dok je, u isto vrijeme, blizu milion ljudi raseljeno unutar Bosne i Hercegovine. Danas, dvanaest godina nakon potpisivanja Dejtonskog mirovnog sporazuma, u gotovo 40 zemalja širom svijeta boravi još blizu pola miliona osoba koje su Bosnu i Hercegovinu napustile od 1992. do 1995. i, kao takve, evidentirane su kao izbjeglice iz BiH. Pravce raseljavanja unutar granica BiH u vrijeme sukoba u najvećoj mjeri karakterizira pomjeranje

stanovništva određene etničke pripadnosti prema područjima koja su bila pod kontrolom tadašnjih vojnih formacija.

Ovo se može ilustrirati sljedećim podacima:[1]

Gubitak priraštaja:[1]	157.472,0	3,5%
Poginuli, nestali i viša stopa ratnog mortaliteta:	269.810,0	5,9%
Lica u inozemstvu:	749.700,0	16,5%
Ukupno:	**1 176 982,0**	**25,9%**

Potencijalni broj stanovnika u BiH na dan 31.03.2001. godine (kada je trebao biti proveden popis stanovništva), da nije bilo rata, iznosio bi: 4.539.457[2]. Tako da bi, prema određenim ocjenama, desetogodišnji demografski bilans (1991.–2001.) zabilježio gubitak od 288.032 stanovnika u odnosu na potencijalni broj stanovnika na dan 31.03.2001. godine, da nije bilo rata.

Koliko stanovnika, zapravo, BiH danas ima, teško je reći, jer nije izvršen popis stanovništva. Također, pri procjeni broja stanovnika polazi se i od principa prisutnog stanovništva u FBiH, i od stalnog u RS-u.[3] I pored toga, procjenjuje se da je broj stanovnika Bosne i Hercegovine bio u 1995. godini 3.420.000,[4] što znači da je broj stanovnika u odnosu na stanje iz 1991. godine smanjen za 957.033 stanovnika, odnosno za 21,9 %.

Da bismo mogli analizirati sadašnje demografske prilike u BiH, potrebno se osvrnuti na prošlost i obuhvatiti populacijsku dinamiku tokom druge polovine 20. stoljeća, do ratnih sukoba, odnosno do 1991., kada je izvršen posljednji popis stanovništva.

Na području BiH do sada je obavljeno ukupno 16 popisa: pod osmanskom vlašću četiri, za vrijeme vladavine Austro-Ugarske četiri, Kraljevine Jugoslavije dva i u okviru bivše SFRJ u Republici Bosni i Hercegovini izvršeno je šest popisa stanovništva (1948., 1953., 1961., 1971., 1981., 1991. godine). U navedenom periodu došlo je do određenih promjena u kretanju ukupnog broja stanovnika Bosne i Hercegovine, koje su uzrokovane različitim faktorima, a posebno promjenama u političko-administrativnom i društveno-ekonomskom smislu. Prema obimu prirodnog i mehaničkog kretanja, može se reći da je BiH pripadala područjima s relativno visokom stopom porasta stanovništva, ali sa dosta izraženim regionalnim razlikama (različit porast stanovništva po regijama i različita gustina naseljenosti).

1 Podaci iz studije Ministarstva za ljudska prava i izbjeglice BiH, Sarajevo, decembar 2005.

2 Ibid.

3 Do odstupanja u procjeni broja stanovnika dolazi iz razloga podjele stanovništva na stalno i prisutno. Naime, prisutno stanovništvo sačinjavaju ljudi koji se stvarno nalaze na teritoriji države u kritičnom momentu popisa, dok stalno stanovništvo svakog mjesta sastoji se od ljudi koji imaju u njemu stalno mjesto boravka, iako fizički ne moraju biti prisutni prilikom vršenja popisa. Usljed stalne mobilnosti stanovništva, posebice principa posjedovanja dvojnog državljanstva, prilikom vršenja popisa potrebno je metodološki tačno unaprijed definirati kriterije prema kojima će se tretirati osobe u takvom slučaju, kako bi popisom utvrđeni broj stanovnika što bolje odgovarao realnom stanju. Period do, tj. duže od jedne godine boravka van zemlje najčešći je kriterij na osnovu kojega su određene osobe obuhvaćene, odnosno nisu obuhvaćene popisom.

4 Podaci preuzeti od UN-a.

Za ilustraciju navedenog poslužit ćemo se sljedećim podacima:

Tabela br. 1. *Kretanje broja stanovnika Bosne i Hercegovine (1948.-1991.) po međupopisnim razdobljima*[5]

Godina popisa	Broj stanovnika	Međupopisno razdoblje	Apsolutni porast	Relativni porast (%)
1948.	2. 564409	1948.–1953.	+283004	11,1
1953.	2. 847413	1953.–1961.	+430522	15,1
1961.	3. 277935	1961.–1971.	+458236	14,0
1971.	3. 736171	1971.–1981.	+371786	10,1
1981.	4. 124957	1981.–1991.	+269076	6,6
1991.	4. 377033	1948.–1991.	+1 812624	70,7

Odlike prirodnog kretanja stanovništva Bosne i Hercegovine nakon Drugog svjetskog rata (u odnosu na druge zemlje Evrope) jesu sljedeće: srednje visoki natalitet, dok su stope mortaliteta bile različite tako što je u prvim godinama nakon rata bila visoka stopa mortaliteta, naročito djece, a kasnije je počela opadati i zadržala se na srednjem nivou, što je, između ostalog, rezultiralo umjerenim prirodnim priraštajem.

Međutim, upoređujući prirodno kretanje stanovništva sa ostalim republikama bivše SFRJ, Bosna i Hercegovina je pripadala područjima sa relativno visokom stopom prirodnog kretanja stanovništva čije su karakteristike: relativno visoke stope nataliteta i mortaliteta sa tendencijom opadanja, što je imalo kao posljedicu umjerenu stopu prirodnog priraštaja, a to se može uočiti iz sljedećih podataka:

Tabela br. 2. *Prirodno kretanje stanovništva Bosne i Hercegovine (1948.–1991.)*

Godina popisa	Ukupno rođenih	Natalitet (‰)	Ukupno umrlih	Mortalitet (‰)	Prirodni priraštaj (‰)
1948.	92832	36,2	35389	13,8	22,4
1953.	109625	38,5	41002	14,4	24,1
1961.	108058	33,3	29415	9,0	24,3
1971.	82688	21,4	24951	6,7	14,7
1981.	71033	17,2	26222	6,3	10,8
1991.	73189	14,6	35055	7,3	7,3

Kretanje stopa nataliteta u BiH, u periodu od 1953. do 1991. godine odlikuje se ravnomjernim opadanjem sa 38,5 ‰ 1953. na 14,6‰ 1991.godine. Značajno povećanje ukupnog broja rođenih evidentirano je u periodu od 1948. do 1953. godine (za period od pet godina) i iznosilo je +16 793, odnosno +2,3‰, a najizraženije

5 Tabelom je obuhvaćeno razdoblje kada je BiH bila federalna jedinica u sastavu Jugoslavije zbog promjena u teritorijalnoj površini u vrijeme vladavine osmanske imperije i Austro-Ugarske monarhije, kao i oskudnosti podataka iz osmanskog perioda vladavine.

smanjenje broja rođenih zabilježeno je u međupopisnom razdoblju od 1961. do 1971. godine (–25 370), što predstavlja pad za 11,9 ‰. Dakle, prosječna stopa nataliteta za navedeni period iznosila je 24,2‰, mortaliteta 7,9‰, a prirodnog priraštaja 16,3‰. Ovakvo smanjenje nataliteta može se objasniti snažnim emigracijskim talasom, odnosno odlaskom mlade fertilne populacije iz BiH na "privremeni rad" u zemlje Zapadne i Srednje Evrope, čime je vitalitet stanovništva znatno oslabljen.

Iz ovih podataka (tabela br. 1 i tabela br. 2) može se zaključiti da se Bosna i Hercegovina do 1965. godine odlikovala vrlo visokom stopom prirodnog priraštaja (stope veće od 20 ‰), da bi nakon toga došlo do postepenog opadanja. Period od 1965. do 1972. godine karakterizira tip visokog prirodnog priraštaja (15-20 ‰), da bi u 1991. godini iznosio otprilike 8 ‰, što prema utvrđenoj tipologiji Ujedinjenih nacija spada u umjereni prirodni priraštaj. Trostruko smanjenje stope prirodnog priraštaja sa 22,4 ‰ u 1948. na 7,3 ‰ u 1991. godini posljedica je niza faktora od kojih su najznačajnije promjene u ekonomskom i ukupnom privrednom razvoju zemlje, te promjene u ekonomskoj ulozi porodice, a posebno žene.

Uopćeno govoreći, u Bosni i Hercegovini je u periodu od 38 godina, od 1953. do 1991. godine, rođeno blizu 3,4 miliona, pri čemu je ostvaren apsolutni prirodni priraštaj od gotovo 2,2 miliona stanovnika.

U periodu nakon Drugog svjetskog rata do 1991. godine Bosna i Hercegovina je bilježila negativni migracioni saldo. Migracijska kretanja stanovništva Bosne i Hercegovine u ovom razdoblju su bila, uglavnom, posljedica neravnomjerne privredne razvijenosti pojedinih područja, kako u okviru Bosne i Hercegovine, tako i u okviru bivše SFRJ. Privredno nerazvijenija područja bila su zahvaćena intenzivnim procesom emigracije, dok su razvijena područja (posebno gradski centri) predstavljala centre imigracije. Posljedica takvog tempa industrijskog razvoja je veliko prelijevanje stanovništva iz sela u gradove (tzv. ruralni egzodus), a što je imalo cilj stvaranje radničke klase u BiH.

Popis stanovništva[6] u BiH trebao je biti proveden 2001. godine, jer je prošlo deset godina od posljednjeg popisa 1991. godine, koliko po pravilu treba trajati međupopisni period. S obzirom na to da 2001. godine, kako je već navedeno, nije izvršen popis stanovništva, ne mogu se precizno sumirati posljedice rata, niti znati kvantitativna ni kvalitativna obilježja stanovništva kojim "raspolaže" Bosna i Hercegovina, posebno kada je riječ o starosno-spolnoj strukturi i drugim bitnim obilježjima. Bez preciznih podataka o starosno-spolnoj strukturi ne mogu se utvrditi ni bitni pokazatelji za budući razvoj stanovništva: fertilni i predfertilni kontingent, radno-sposobno stanovništvo, predradni kontingent, koeficijente ovisnosti mladih i starih itd.

Sa ciljem kompletiranja demografske slike u BiH, daju se podaci o prirodnom kretanju stanovništva za određene godine, u tabelarnom i grafičkom prikazu.

6 Popisi su najvažniji izvori podataka o stanovništvu, a donose podatke o broju stanovnika i domaćinstava, dobnoj, spolnoj, ekonomskoj, nacionalnoj i drugim strukturama žiteljstva, o zaposlenosti, pismenosti, prirodnom kretanju, migracijama itd. Provode se periodično, obično svakih deset godina prema jedinstvenoj (međunarodnoj) metodologiji, a podaci popisa odnose se na određeni momenat – "kritični momenat" za koji se odabire vrijeme kada je pokretljivost stanovništva najmanja, a to je najčešće ponoć između 31. marta i 1. aprila.

Tabela br. 3. *Prirodno kretanje stanovništva BiH u razdoblju 1991.–2006.*[7]

Godina	Broj			Stopa			Vitalni index Vi[2]
	živorođenih	umrlih	prirodni priraštaj	nataliteta	mortaliteta	prirodnog priraštaja	
1991.	65.430	31.411	34.019	15	7,1	8	205,12
1992. 1995.	/	/	/	/	/	/	/
1996.	46.594	25.152	21.442	12,8	6,9	5,9	185,25
1997.	48.397	27.875	20.522	12,9	7,5	5,5	173,62
1998.	45.007	28.679	16.328	12,3	7,9	4,5	156,93
1999.	42.464	28.637	13.827	11,4	7,7	3,7	148,28
2000.	39.563	30.482	9.081	10,5	8,1	2,4	130,46
2001.	37.717	30.325	7.392	9,9	8,0	1,9	124,38
2002.	35.587	30.155	5.432	9,3	7,9	1,4	116,84
2003.	35.234	31.757	3.477	9,2	8,3	0,9	110,95
2004.	35.151	32.616	2.535	9,1	8,5	0,7	107,77
2005.	34.627	34.402	225	9,0	9,0	0,1	100,65
2006.	34.033	33.221	812	8,9	8,6	0,2	102,44

Grafik 1.[8]

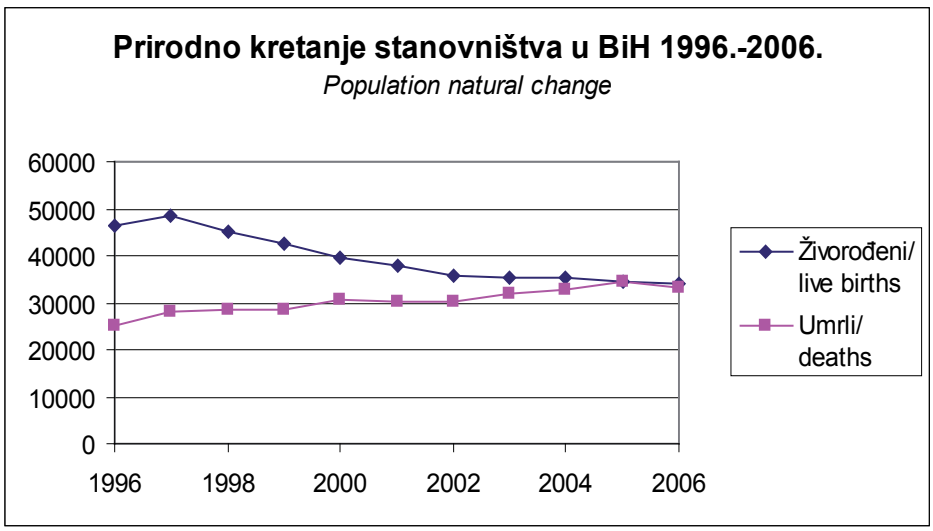

7 *Tematski bilten: Demografija* (2007.), Agencija za statistiku BiH, Sarajevo (www.bhas.ba).

8 Vitalni indeks predstavlja odnos između broja živorođenih i umrlih. Vitalni indeks je, prije svega, dobar pokazatelj smjera (bio)reprodukcije stanovništva.

Iz navedene tabele i grafičkog prikaza može se uočiti da je u poratne tri godine BiH bilježila porast stope nataliteta iznad 12‰ (što i dalje predstavlja niski tip nataliteta u svjetskim razmjerama), što se može objasniti, pored ostalog, izlaskom zemlje iz rata. Naime, rat kao jedan od političkih činitelja isprepletenih sa psihološko-društvenim faktorima snažno utječe na stopu nataliteta. Poznata je činjenica da u mnogim zemljama, pa i u BiH, gdje se desio sukob većih razmjera sa velikim ljudskim gubicima, nakon ratnog perioda dolazi do povećanog poroda, tzv. nadoknadne rodnosti, koja je poznata i kao baby-boom. Demografi i sociolozi to objašnjavaju kao svojevrsni odraz težnji da se nadoknadi izgubljeno i uspostavi ratom prekinut ritam sklapanja brakova i rađanja, jednom riječju da se uspostavi normalan tok života. Međutim, već od 2000. godine naovamo, u BiH je zabilježen znatan pad nataliteta, različit po entitetima, odnosno regijama unutar entiteta. Istovremeno, stopa mortaliteta bilježi određeni porast, što dovodi do toga da se stopa prirodnog priraštaja u cjelini približava nuli. Razloge treba tražiti u djelovanju niza nepovoljnih faktora: negativni migracijski saldo, slaba realizacija povratka u prijeratne domove, posebno žena u fertilnom dobu, loša ekonomska, pa i politička situacija u zemlji i sl. U takvim prilikama došlo je do pomjeranja dobne granice sklapanja braka, što se negativno odražava na stopu sklopljenih brakova (nupcijaliteta) i na stopu fertiliteta (efektivne plodnosti). Također, zabilježeno je povećavanje stope divorcijaliteta (rastavljenih brakova), a što je sveukupno imalo odraza na stopu nataliteta, tako da su neka područja u BiH (kao npr. istočna Hercegovina) suočena sa pojavom tzv. bijele kuge, što znači veći broj umrlih od broja rođenih.

Da bismo mogli sa preciznošću utvrditi relativnu demografsku "nadoknadu" povratkom u domovinu, trebali bismo raspolagati podacima o starosno-spolnoj, bračnoj, pa i obrazovnoj i ekonomskoj strukturi povratnika, a pogotovo imati saznanja da li se radi o permanentnom povratku, odnosno da li su te osobe svojim radom ili školovanjem vezane za teritorij BiH.

Što se tiče prikaza prirodnog kretanja stanovništva za 2007. godinu, prilažu se sljedeći podaci:

Tabela br. 4. *Prirodno kretanje stanovništva za prvih šest mjeseci 2007.*[9]

Mjesec	Živorođeni	muški	ženski	Umrli	Prirodni priraštaj	Umrla dojenčad	Broj sklopljenih brakova	Broj razvedenih brakova	Vitalni indeks
01.07	2.370	1.225	1.145	2.680	-310	6	1.582	157	88,43
02.07	2.430	1.250	1.197	3.002	-572	24	1.522	141	80,94
03.07	2.529	1.323	1.206	2.983	-454	16	1.519	116	84,78
04.07	2.504	1.305	1.199	2.686	-182	19	1.839	109	93,22
05.07	2.690	1.396	1.294	2.835	-145	25	1.613	99	94,88
06.07	2.802	1.443	1.359	2.657	145	13	1.715	102	105,46
I-VI/07	**15.325**	**7.942**	**7.400**	**16.843**	**-1.518**	**103**	**9.790**	**724**	/

9 *Tematski bilten: Demografija* (2007), Agencija za statistiku BiH, Sarajevo.

Iz prezentiranih podataka uočljivo je da u BiH iz godine u godinu stopa nataliteta opada, stopa mortaliteta raste, pa samim tim prirodni priraštaj opada kao i stopa (1996. stopa je iznosila 5,9 promila, a 2006. godine 0,2 promila).

Prema podacima za prvih šest mjeseci 2007. godine, stopa nataliteta iznosi 3,99‰, a stopa mortaliteta 4,38‰. Upoređujući ove stope, može se zaključiti da je i BiH, kao i druge zemlje u bližem i dalje okruženju, počela ostvarivati negativnu stopu prirodnog prirasta, koja iznosi –0,39 ‰, što u usporedbi sa istim periodom 2006. godine pokazuje pad prirodnog prirasta. I druga obilježja koja su u vezi sa prirodnim kretanjem ispoljavaju također negativnu tendenciju. Imajući u vidu da broj umrle dojenčadi odražava društveno-ekonomski razvoj jedne zemlje, a samim tim i nivo zdravstvene zaštite, osvrnut ćemo se i na ovaj bitan aspekt negativne komponente prirodnog kretanja stanovništva. Broj umrle dojenčadi u 2006. godini u odnosu na 2005. godinu povećan je za 22 dojenčeta, a slična tendencija nastavljena je i u 2007. godini

U prvom polugodištu 2007. godine, FBiH je zabilježila pozitivnu stopu prirodnog priraštaja (stopa prirodnog prirasta iznosi +0,38 promila), zbog negativnih kretanja u RS-u (stopa prirodnog prirasta za prvih šest mjeseci 2007. u ovom entitetu je –1,93 promila), ocjenjuje se da će BiH u cjelini imati negativni prirodni priraštaj u 2007. godini, što je rezultat negativnih kretanja u RS-u, koja već duži period bilježi negativnu stopu prirodnog prirasta.

Jedan od značajnih indikatora koji djeluje na buduće kretanje stanovništva jeste srednje trajanje života i prosječna starost stanovništva.

Srednje trajanje života u 2007. godini za ukupno stanovništvo (muškarci i žene) procjenjuje se na 75,6 godina, a 1991. godine iznosilo je 71,9 godina, što znači da je došlo do povećanja srednjeg trajanja života stanovništva BiH. Prosječna starost za 2007. godinu za oba spola iznosi približno 38,1 godina, što u odnosu na 1991. godinu, kada je iznosila 34 godine, pokazuje tendenciju starenja ukupnog stanovništva, što će imati značajne implikacije na budući demografski razvoj zemlje, odnosno doći će do smanjenja stope nataliteta i povećanja stope mortaliteta.

Imajući u vidu sva ova kretanja, kao i ostvareni broj povratnika u BiH, koji je u 2006. godini bio 442.687[10], a čiji je intenzitet rasta nastavljen i u 2007. godini, može se dati ocjena da danas u BiH ima prisutnog stanovništva blizu 3.850.000,00.

Zbog operativnih potreba za pokazateljima o broju stanovnika, strukturi stanovništva, kao i drugim obilježjima, nakon rata vršena su i vrše se određena istraživanja od međunarodnih vladinih i nevladinih organizacija, sa ciljem demografskih procjena stanovništva.

Tako naprimjer Američka obavještajna agencija CIA[11] je objavila sljedeće podatke iz demografske statistike za BiH za 2007. godinu.

Ukupan broj stanovništva iznosi: 4.552.198. Starosna struktura stanovništva po starosnim razredima: 0-14 čini 15% stanovništva, dok 15-64 čini 70,4%, te

10 Ministarstvo za ljudska prava i izbjeglice BiH, (www.mhrr.gov.ba/).

11 www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/bk.html

65 godina i više ima udio od 14,6 %, što stanovništvo BiH, prema tipologiji stanovništva po dobnoj strukturi, a na osnovu ovih pokazatelja svrstava u staro stanovništvo (sa udjelom od 14,6% u ukupnom stanovništvu osoba preko 65 godina životne dobi).[12]

Stopa ukupnog fertiliteta[13] u BiH za 2007. godinu ima relativnu vrijednost od 1,23 rođeno dijete po ženi.[14] Kada su u pitanju mehanička kretanja stanovništva u BiH, daje se podatak procijenjene stope neto migracijskog salda za 2007. godinu, a koji iznosi 9,65‰, odnosno 9,65 migranta na 1.000 stanovnika. Očekivano trajanje života za ukupnu populaciju je 78,17 godina, a prema spolovima je: za muškarce 74,57 godina, a za žene 82,03.

Zaključak

Bosna i Hercegovina je u razdoblju kraćem od jednog i po stoljeća, do sticanja nezavisnosti bila u sastavu različitih državnih tvorevina (od Osmanskog carstva, preko Austro-Ugarske, do SFR Jugoslavije), prošla je kroz nekoliko različitih društveno-ekonomskih sistema i ratova. Sve ove okolnosti imale su snažan utjecaj na demografska kretanja u BiH, tako da BiH nije imala "normalan" tok demografske tranzicije razvoja stanovništva, kakav su imale neke zemlje u okruženju, a naročito neke zemlje Zapadne Evrope (kao npr. Francuska, Njemačka, Danska i dr.).

Posljednji rat koji je vođen u BiH, izazvao je poremećaj u svim aspektima društvenog života zemlje, posebice u demografskom smislu, gdje je veliki broj stanovništva stradao ili je prisilno napustio svoje domove, odlazeći iz BiH u druge zemlje. Poslijeratna loša ekonomska i politička situacija uvjetovala je porast emigracije (iseljavanja), naročito mlađeg stanovništva, slab povratak ljudi iz inozemstva, a sve to ima odraza na prirodni priraštaj, jer BiH počinje da prvi put u svojoj historiji bilježi negativnu stopu prirodnog priraštaja, odnosno prema ostvarenim stopama nataliteta, fertiliteta i mortaliteta više odgovara nekim visokorazvijenim zemljama nego ratom razorenoj i osiromašenoj BiH. Dakle, naša zemlja, koja je u sastavu bivše Jugoslavije imala dosta povoljnu stopu prirodnog priraštaja, danas bilježi negativnu stopu priraštaja.

12 Karakteristike starog ili kontraktivnog stanovništva su sljedeće: osnovica dobno-spolne piramide, kao grafičkog prikaza biološke strukture stanovništva, znatno je sužena, a srednji dio je ispupčen, pa "piramida" poprima oblik urne. Obilježava ga niska stopa rodnosti i smrtnosti (svojstveno visokorazvijenim zemljama), pojavljuje se i negativna prirodna promjena i prirodna depopulacija. Udjel starijih dobnih skupina viši je od 8%. Fertilne dobne skupine još će se smanjivati, što bi s vremenom moglo uzrokovati smanjenje ukupne populacije. (Nejašmić, 2005.)

13 Stopa ukupnog fertiliteta (TFR) predstavlja ukupan broj živorođene djece na jednu ženu fertilne dobi.

14 Ako je stopa ukupnog fertiliteta veća od 2,1 znači da se ostvaruje proširena reprodukcija, a ako je manja od 2,1, to znači da nije osigurano jednostavno obnavljanje stanovništva. (Nejašmić, 2005.).

Literatura

Tematski bilten: Demografija, Agencija za statistiku BiH, Sarajevo, 2007.
Nejašmić, I., *Demografija, stanovništvo u prostornim odnosima i procesima*, Školska knjiga, Zagreb, 2005.
Wertheimer-Baletić, A., *Stanovništvo i razvoj*, Mate, Zagreb, 1999.

Izvori sa interneta

www.fzs.ba
www.bhas.ba
www.mhrr.gov.ba
www.cia.gov

Aladža džamija u Foči – ubijeni monument
Simbol bošnjačkog naroda i njegove kulture

Šemso Tucaković

Velikosrpski zločinci su 2. augusta 1992. godine uništili najvredniji objekat orijentalne kulture na Balkanu. Bez Aladže i Bošnjaka, Foča, stoljećima centar islamske kulture i civilizacije, ostat će grad Srba i pravoslavlja, čime će u potpunosti biti ostvarena ideja velikosrpskih ideologa: Miloševića, Karadžića, Maksimovića...

Na desnoj obali rijeke Ćehotine u Foči, nekoliko stotina metara prije njenog utoka u Drinu, u blizini mjesta gdje je sultan Mehmed el-Fatih, 1463. godine, na čelu svoje vojske ušao u Bosnu, nikao je polovinom 16. stoljeća, jedan od najvrednijih objekata orijentalne kulture na Balkanu – čuvena Aladža džamija. Svih potonjih vijekova ona je bila predmet divljenja brojnih namjernika, učenih ljudi, ljubitelja nenadmašnih građevinskih ostvarenja, putopisaca i drugih znatiželjnika koji su pohodili ovaj centar islamske civilizacije na području jugoistočne BiH. Trajalo je to sve do 2. augusta 1992. godine, kada su velikosrpske vlasti, nakon okupacije i genocida nad Bošnjacima, po naređenju Petka Čančara, Vojislava Maksimovića i Marka Kovača, uništile ovo remek djelo orijentalne umjetnosti. Džamiju su pripadnici srpske vojske i policije, tog dana, u večernjim satima minirale, a zatim su njene ostatke zatrpale zemljom na gradskim smetljištima. Nisu oni uništili samo Aladžu u Foči. Ista sudbina stigla je i svih 12 drugih džamija ovog grada. Svaka je bila malo remek djelo orijentalne umjetnosti, i svaka se, prije velikosrpske agresije, nalazila pod posebnom zaštitom države.

Aladža džamija je, međutim, sa stanovišta graditeljskog sklada i dekorativnog zidnog slikarstva, bila jedinstveno ostvarenje, ne samo na bosanskim, nego i na mnogo širim, balkanskim prostorima. Za nju čuveni putopisac Čelebi 1664. godine, kaže:

"U ovu džamiju, sa stanovišta građevinske geometrije, utrošeno je toliko truda, toliko ukusa, toliko finoće i ostvareno toliko ljupkosti, da ovakvu impresivnost nije ostvario nijedan raniji neimar na zemaljskoj kugli... Neimar je, čak, na zidovima četvorougaone osnove, napravio okruglu kupolu poput plave zdjele, dostojnu divljenja, koju treba pogledati. Minber, mihrab, prozori i galerija za mujezina su perforirani radovi od bijelog mermera koji odaju toliku vještinu da se u svemu osjeća neka vrsta dopuštene magije." (Čelebi, 1967., str. 179.)

Slično su Aladžu vidjeli i savremeni eksperti koji su procjenjivali vrijednost graditeljskih ostvarenja na našem tlu. Rahmetli Alija Bejtić, jedan od najistaknutijih poznavalaca vrijednosti spomeničkog bogatstva u Bosni i Hercegovini, ocjenjuje Aladžu, savršenijim objektom od Gazi Husrev-begove džamije u Sarajevu i Ferhadije u Banjoj Luci. On piše:

"Velika vrijednost Aladže, koja se zapaža već iz daljine u njenoj opštoj kompoziciji, leži u prvom redu, upravo u njenom čistom kompozicijalnom rješenju, u sjajno odabranim i do krajnosti izbalansiranim proporcijama osnovnih geometrijskih tijela iz kojih je složena kocka (unutrašnji prostor u glavnim stijenama), polukugla na kocki, dvanaestobridna stojeća prizma ili, tačnije valjak (munara), koji visoko gore para nebo i svojom suptilnošću silno akcentira cio monument. Mada je objekat izveden cio iz kamena, dakle materijala koji izražava težinu, tu, umjesto mase i statičnosti, dominira upravo dinamika i visoka elegancija i cjeline i onog najmanjeg dijela. Objekat podsjeća na model, izveden iz stanca kamena ili tijesta kojim se čovjek može takoreći poigrati. Potpuno dosljedno genijalnoj zamisli koja je dala kompoziciju objekta, podjednak tretman sretamo i u detaljima monumenta, svagdje tačno odmjerene proporcije. Plastični dekor koji pokriva kapitele, portal, mahvil, mihrab i minber, u isto vrijeme je bogat i dostojanstven, on se nigdje ne nameće, nego skladno rasčlanjuje plohu na kojoj se nalazi... Druga specifičnost i velika vrijednost džamije Aladže leži u njenoj višebojnoj ornamentici koja pokriva plohu glavne stijene u trijemu, zatim minber i unutrašnje plohe glavnih stijena... Sistemi vegetabilnih ornamenata perzijskih uzora i geometrijskih rješenja alžirskog i egipatskog porijekla, tako su komponirani i tako sigurno izvedeni i odslikani, da upravo zapanjuje..." (Bejtić, 1957., str. 36.)

Andrej Andrejević, arhitekt i historičar umjetnosti iz Beograda, napisao je studiju o Aladža džamiji. On ističe da Aladža nadmašuje, po svojim likovnim odlikama "Gazi Husrev-begovu džamiju u Sarajevu, Stari most u Mostaru, Mustafa-pašinu džamiju i Kuršumli han u Skoplju i Sokolovićevu ćupriju u Višegradu. Ona i u širim okvirima osmanlijske umjetnosti, može da stane u isti red sa zadužbinama Sinanovog doba u samom Carigradu." (Andrejević 1972., str. 51.)

Šta je, uistinu, Aladža džamiju svrstavalo u sam vrh graditeljskih ostvarenja orijentalne kulture na Balkanu, i najvredniji objekat ove vrste u Bosni i Hercegovini?

Nesvakidašnjim monumentom na Drini, u Foči; ovu džamiju su činila tri glavna sadržaja: 1. sama arhitektura, 2. interijer i 3. zidno slikarstvo.

Sam objekat je bio skladno ukomponiran na desnoj obali rijeke Ćehotine, pored puta Dubrovnik – Carigrad, koji je prolazio kroz Foču. Ktitor (dobrotvor) džamije Hasan Nazir, nadzornik carskih prihoda u Bosni, htio je gradnjom, kako kaže "postići Božije zadovoljstvo", ostavljajući dobro djelo ljudima. Sa tim ciljem angažirao je Ramadan-agu, jednog od najpoznatijih arhitekata Osmanskog carstva. On je, angažirajući najbolje majstore tog vremena, sagradio objekat neprolazne vrijednosti u gradu koji je tada bio sjedište Hercegovačkog sandžaka. Rješenja u gradnji, za koja se smjelo odlučivao prije više od 450 godina, Ramadagina fascinirala su brojne arhitekte i inžinjere građevinarstva savremenog doba. Najprecizniji opis tih rješenja dao je, već spominjani, arhitekt i historičar

umjetnosti Andrej Andrejević. Vrijedi ga citirati: "Prelaz kvadratne osnove (temelja) džamije u kružni tampbur inventivno je riješen pomoću stalaktita, trompi i sfernih trouglova. Naime, prvo iz samih uglova stepeničasto izrastaju stalaktiti koji se postepeno šire i svojom masom ispunjavju uglove oko jedan metar. Na njima su postavljene polukalotaste trompe sa prelomljenim čeonim lucima, a u istoj visinskoj zoni, nad obimnim zidovima molitvenog prostora, pruža se između trompi po jedan, također, prelomljeni prislonjeni luk. Između konzola, na koje se oslanjaju trompe i lukovi i tjemena, diže se osam širokih sfrenih trouglova koji blago završavaju prelaz u kružni prsten tambura. Spolja osmostran tambur prosveden je kolotom poluprečnika od pet i po metara... Visok, prostran trem pruža se cijelom širinom sjeverozapadnog zida džamije. On je u osnovi podijeljen na tri dijela: na niži središnji prolaz koji vodi do portala, i na dvije, znatno više kamene sofe sa jedne na drugu stranu. Trem nose četiri visoka mermerna stuba. Njihova monolitna stabla imaju kružni presek, kapiteli su im ukrašeni stalaktitima, a lijepe obrađene baze imaju naglašen torus...

Uz desni prednji ugao masivnog kubusa džamije uzdiže se vanredno vitak i 36 metara visok, četrnaestrostrani minaret. Gornji dio njegovog podnožja, u visini vijenca na trijemu, opasuje lijepo klesani kameni prsten." (Andrejević, 1972., str. 28-30.)

Andrejević posebno ukazuje na umjetničku vrijednost portala čiji ulaz obilježavaju dvokrilna vrata koja uokviruju masivni mermerni dovratnici presvedeni plitkim kamenim lukom i optočeni profiliranim vijencem.

Zidovi su građeni sedrom dopremljenom iz desetak kilometara udaljenog Godijena. Eksterijer su činili još šadrvan od bijelog mermera koji je bio tako umjetnički izrađen da, kako kaže putopisac Čelebi, "zaljubljene ljude zbunjuje svojom očaravajućom ljepotom". U blizini se nalazilo turbe u kojem je bio sahranjen "sretni šehid" Ibrahim-beg, sin dobrotvora Hasana Nazira, koji je poginuo tri godine prije smrti svoga oca.

Obilježje interijera džamije činila su tri elementa – mihrab, makfil i minber.. Sva tri ta sadržaja su se svojom nenadmašnom ljepotom uklapala u impozantnu cjelinu objekta. Za A. Andrejevića mihrab nije imao premca, po ljepoti i skladu, na prostorima bivše Jugoslavije. Minber je bio ukrašen cvjetnom ornamentikom sa vriježama, listićima i cvjetovima ruže i šipka. Minber je bio remek-djelo klesarske umjetničke vještine. Izvanredno umjetničko-graditeljsko ostvarenje predstavljao je i impozantni makfil. Da se radi o originalnom rješenju ovog dijela objekta, govori činjenica da su ga kasnije pokušali kopirati brojni graditelji u Bosni. Činila su ga četiri osmostrana stuba, kamene ploče sa uklesanim saracenskim lukovima koje se nalaze između kapitela sa stalaktitom dekoracijom. Gornji dio makfila, sa njegove prednje strane, uokvirivala je kamena ograda, čiju ornamentiku su činile šestokrake zvijezde.

Motivi koje su majstori-umjetnici (arhitekte, slikari, klesari) koristili za dekoraciju unutrašnjosti džamije, govore o njihovom poznavanju, kako turskih, tako i perzijskih smjerova u graditeljstvu i slikarstvu. I taj je detalj svrstavao Aladžu među najznačajnija djela orijentalne kulture.

Sam objekat je dobio naziv po zidnom slikarstvu koje je pokrivalo gotovo čitavu unutrašnjost i znatan dio spoljnih strana zidova džamije. Ovim sadržajem su najviše bili zadivljeni posjetioci džamije tokom svih vijekova njenog postojanja. Jedino ta umjetnost nije impresionirala velikosrpske vandale koji su čitav objekat zbrisali sa lica zemlje. Mletački putopisac Kontarini konstatira, tridesetak godina nakon završetka Aladže da se njeno slikarstvo doimlje harmonijom boja i skladom. Čelebi to slikarstvo poredi sa savršenstvom i naziva ga dostojnim kista "Behzadova, Manijeva o Šeli Kulova", najvećih slikara Osmanskog carstva.

Slikarskom dekoracijom ukrašena je unutrašnja i dio spoljne strane džamije kod ulaznih vrata. Najstarije boje u unutrašnjosti objekta bile su očuvane u piramidalnom krovu minbera. Radi se o pastelnim tonovima najčešće upotrebljavanih boja: crvene, plave i zelene. Rascvjetali žbunovi i kitnjaste rozete naslikane su bile na zidnim površinama između prozora. Cjelokupno slikarstvo bilo je izvedeno na mehkom, poroznom malteru sa "dosta kreča, u seko tehnici, sa veoma razrijeđenim i tempera bojama". Čitavo to djelo umjetnika svjedočilo je pokoljenjima o ukusu, vrijednostima, kulturnim dometima i duhu jednog vremena na području BiH i šire. Kršćanske i ateističke vlasti, sve od vremena dolaska Austro-Ugarske, nisu toj umjetnosti posvećivale pažnju. Konačno su ga predstavnici pravoslavnog ekskluzivizma i srpskog šovinizma uništili 2. augusta 1992., 440 godina nakon njegovog nastanka, prekrivši čitavo to monumentalno slikarsko ostvarenje neprozirnom tamom.

Tama je prekrila i svih 12 drugih džamija u Foči, koje su velikosrpski fašisti pretvorili u prah i pepeo. Potom su oni, jedan grad (Foču), koji je stoljećima bio centar islamske kulture i civilizacije na širem području Balkana, nazvali Srbinjem ili gradom Srba. Bio je to rezultat genocida nad Bošnjacima – bosanskim muslimanima koje su velikosrpske vlasti prethodno pobile i protjerale. Likvidacija stanovnika druge vjere i nacije, nije, međutim, bilo dovoljno. Jer, prema shvatanju velikosrpskih "vožda" i teoretičara, tek sa uništavanjem tragova islamsko-bošnjačke kulture i civilizacije moguće je ostvariti velikosrpske ciljeve. U Foči su te ciljeve, u vremenu agresije, oni u potpunosti realizirali. Zato saniranje posljedica genocida nad Bošnjacima Gornjeg Podrinja, čiji centar je stoljećima bila Foča, nije moguće bez obnavljanja njihovog kulturnog, prije svega graditeljskog i umjetničkog stvaralaštva. A ta obnova neće značiti mnogo, neće zapravo značiti ništa, bez ponovne izgradnje, u svoj svojoj monumentalnosti Aladža džamije, simbola jednog naroda, jedne vjere i jedne zemlje.

Izvori

Andrejević, Andrej, *Aladža džamija u Foči*, Beograd, 1972.
Bejtić, Alija, *Povijest i umjetnost Foče na Drini*, Sarajevo, 1957.
Čelebi, Evlija, *Putopis*, Sarajevo, 1967.
Tihić, S., *Aladža džamija u Foči*, *Bilten JAZU,* br. 9, Zagreb, 1963.
Tucaković, Šemso, *Aladža džamija – fočanski biser*, Sarajevo, 1990.
Tucaković, Šemso, *Aladža džamija – ubijeni monument*, Sarajevo, 1998.
Zurzicki, M., Arndt, E; Stratimirović, S, *Aladža džamija u Foči*, *Glasnik Zemaljskog muzeja*, II, Sarajevo, 1891.

Medijska kultura u BiH

Fahira Fejzić-Čengić[1]

> ...Tako i noću, dok sve spava, u brojanju pustih sati gluvog doba *bdi razlika koja deli ove pospale ljude* koji se budni
>
> Raduju i žaloste, goste i poste prema četiri razna, među sobom zavađena kalendara, i sve svoje želje i molitve šalju jednom nebu na četiri razna crkvena jezika. A ta razlika je, nekad vidljivo i otvoreno, nekad nevidljivo i podmuklo, uvek slična mržnji, često potpuno istovetna s njom.
>
> *Ivo Andrić, 1920.*

> .....vidio sam i iskusio svijet jedinstva. Uprkos tome, priznajem da nisam otkrio zašto je dobro ako se svi ravnamo prema jednom kalendaru i ujedinimo se u jednom zajedničkom osjećanju vremena... Kad istekne tvoje vrijeme istekao ti je i život; tvoj stvarni život je samo ono čime si ispunio svoje vrijeme i dao mu oblik, doveo ga do vidljivosti. /.../ Sve se u vrtu ili šumi razlikuje i odvaja od svega drugoga, svaki se dio odvaja od svih drugih dijelova i *razlike od njih čuva kao vlastiti opstanak*, sve se šareni i dreči, sve se svađa sa svim i brani svoju izdvojenost. /.../ A u pustinji je sve uređeno, lijepo i jedinstveno, sva su zrna pijeska prihvatila jednu boju i jednu formu... sa svemu nadređenim principom jedinstva. Sa smrću naime.
>
> *Dževad Karahasan, 2007.*

Teorijski pristup

Mnogi znanstvenici imaju običaj različite sadržaje nominirati različitim riječima, različitim izrazima. Tako neće biti začudno, dakle neće biti ni znanstveno upitno, imenovati *kulturu* izrazom politika, riječju država ili još općenitijom riječju društvo.[2] U svakom od ta četiri moguća neuobičajena

1 Tekst koji slijedi je prerađeni izvod iz uvodnih razmatranja doktorske disertacije Fahire Fejzić-Čengić, koja se bavi fenomenom medijske kulture u Bosni i Hercegovini između tradicije i globalizacije

2 Ali, sa kulturološkog, dijelom i antropološkoga stajališta bit će upitno, i bit će možda čak i začudno, jer je, zapravo, riječ kultura i širi pojam kulture uvijek nešto više, znatno opsežnije,

metasinonimska imenovanja, bit će, zapravo, moguće pronaći sličan, pokatkad istovjetan, pokatkad gotovo istovrstan, pa čak ponegdje i identičan sadržaj. Bit će, stoga, u ovom radu nešto teže uvjeriti potencijalne neistomišljenike da se i fenomen *medijske kulture* dâ prepoznati u novogovornom intertekstualnom području kao nešto vrlo slično i nalikujuće na medijsku politiku, medijsku državu ili medijsko društvo. Zato što se na prvi pogled, pri prvom susretu sa ovako raznorodnim nazivima može učiniti gotovo nevjerovatnim da su ovi termini, ove teorijske sintagme neka vrsta istovrsnih slika, istovjetnih sadržaja kojima čovjekov svijet i čovjekova svijest tako bitno – oboje – određeni u brojnim epohama i u većini povijesnih odrednica.

To nadasve stoga što sintagma, ili kontekstualizirajući pojam *medijske kulture,* u sebi sadržava većinu, ili barem najvažnije etimološke karakteristike i etimološka značenja latinskoga korijena "cultus", pa podrazumijeva medijsko gajenje, medijski odgoj, medijsko obrađivanje, medijsku obrazovanost, medijsko poštovanje.[3] Naročito danas, u vrijeme izrazito razuđene, bogate i vrlo šarolike medijske stvarnosti, odnosno tehničkog univerzalizma medijske stvarnosti koja je karakteristična za cijelu Bosnu i Hercegovinu.

Ako kulturu "čini sve ono što su ljudi proizveli u svojoj povijesti, svi materijalni i duhovni proizvodi – a među duhovne pripadaju i svi organizacijski oblici ponašanja"[4], onda bi supstanciju, srž, sadržaj, bit, suštinu *medijske kulture* bilo pojedinačnog prostora, bilo cjeline svijeta i njegove općenitosti, činilo sve ono što su ljudi proizveli uz pomoć i koristeći masovne medije komunikacije u najširem smislu riječi: masovno distribuiranim tekstom, riječju-govorom, slikom, elektronskim ili digitalnim kodom (konfiguracijom) šireći te sadržaje posve demokratskim i slobodnim protokom do svakog potencijalnog člana društva (zajednice) kao (masovnog) individualnog recipijenta. Svakako bi preuzimanje dijela definicije kulture Hidajeta Repovca uveliko pripomoglo uspostavi funkcionalne definicije medijske kulture u okvirima bosanskohercegovačkog javnog diskursa: "Kultura je ono iskustvo ili mnoštvo iskustava što ih je čovjek sabirao i akumulirao, zahvaljujući svjesnom radu, ili bolje, ona je pretakanje tih iskustava u materijalna i duhovna djela i življenje s njima kao s mjerom vlastitog bića."[5] Produljujući dalje: "Svaka je kultura... kroz ćudoređe, mitove, religije, moralna načela, umjetnost, filozofiju, institucije, politiku i slično gradila i razvijala ideju jezika..."[6] i razvijala samu sebe, moglo bi se dodati.

bogatije i raznovrsnije od politike, od države ili čak od društva, svakako konkretnoga društva. Ali, da je svekolika povijest poprište nesmiljenih nastojanja i agresivnog instrumentaliziranja kulture, osobito medijske kulture – to nije začudno, pa je i svekoliki tekst kulture neprestana "bojišnica" nadmoćnoga diskursa vlasti, politike, države sa krhkim, ali vazda prisutnim glasom otpora političkog instrumentaliziranja slova...

3 Prema Kaleu, predefinirana definicija kulture, strana 10., Univerzitetska knjiga Zagreb, 1998.

4 Ibidem, str. 10.

5 Hidajet Repovac, *Sociologija simboličke kulture*, Magistrat, Sarajevo, 2003., Editio Civitas, 10. str.

6 Ibidem, str. 38. U tom smislu zanimljivo je savremeno definiranje jezika, kao same osnove (I) medijske kulture koju daje ovaj autor: "Najkarakterističnija pojava u igri društvenog komuni-

Dakle, moglo bi se definicijski kazati kako je *medijska kultura, trajniji, dinamičan odnos medija prema kulturi, tradiciji, vjeri, literaturi, etici, identitetu na način stalne redefinicije, redeskripcije, obnavljanja, zanavljanja, selekcije ovih elemenata društvenosti i sebe samih.*

U medijsku kulturu bi, konsekventno općoj definiciji kulture, spadale i međuljudske interakcije, kolektivni i zajednički na tom iskustvu proizašli organizacijski i duhovni sadržaji poput novih (medijskih) profesija i specijalnosti, poput novih jezičkih termina i izričaja (koji dotad nisu postojali i nisu se mogli pojaviti bez novo-konkrecije), poput novih međuljudskih odnosa i novih relacija među kolektivitetima i među zajednicama, također i među pojedincima, individuama unutar njih, a koji su se upravo zahvaljujući medijskom faktoru u kulturi izdiferencirali.[7]

No, izvan ovoga određenja, za bolje, zapravo, za suptilnije određenje *bosanskohercegovačke medijske kulture* treba imati u vidu da je ona u ishodištu, ali i u svom zametku, opredijeljena važnim faktorima ili faktorom tog, da ga tako nazovem, sudbinskog, ali u osnovi *antropološkog određenja* u strukturalnom smislu kao što je opća *povijesna upućenost* u osnovi triju mikrokultura jedne na drugu i u "dobru i u zlu", što bi se modalno moglo reći, međusobna upućenost različitosti jednih na druge. Dakle, upućenosti i povezanosti i u miru i u ratu, i u vremenu kulture i u vremenu barbarizma, zavisno od smjene stanja u kojima su jedno ili drugo egzistirali, pretezali ili dominirali, ili ustuknjavali i reterirali.[8]

U nešto užem smislu riječi, stoga, neće biti naodmet ako kažem da bosanskohercegovačku medijsku kulturu čine sve opće odrednice ovoga naziva kakve postoje posvuda po svijetu, ali i one posve lokalne kakvi su primjerice fakti da

ciranja, od prapočela te igre do danas zasigurno jeste jezik. Ta igra se, u stvari, temelji na jeziku, on je njena potka, njen instrument, njena prva i posljednja zagonetka. Toliko je objektiviziran da se teško može razlučiti od pojave sui generis, od svanuća i sumraka, od kozmičke i božanske zadatosti. On ulazi u sve sfere života, od umjetničkih do tehničkih, od psiholoških do društvenih, na njima počivaju i njima se služe sve umjetnosti i sva znanost, on je osnova svih najprostijih i najsloženijih kultura" (str. 35.)... on je svijet života. "U njemu su svi kod kuće." (str. 36.)

7 Ko je prije XX vijeka mogao govoriti o publici, televizijskoj publici, radijskoj muzičkoj publici, publikama filmskog festivala, publici pozorišta i kamernih teatara, čitaocima dnevne novine, čitaocima omladinskog lista, publici crtanog filma, publici teorijskog ili znanstvenog časopisa, javnosti vjerske manifestacije, javnosti sportskih takmičenja, javnosti političke izborne linije, a sve su to danas, toliko uobičajeni oblici nove, duhovne ili strukturiranosti prema sklonostima i afinitetima bez kojih je savremenost zapravo nezamisliva... Neko ko je zaboravio lokalnu povijest i ko je zaboravio da je ovdje odvajkada postojalo pozorište i publika, počev od *Karađoza*, ili počev od *crkvenih mirakula* slijedom do svega onoga što stavljamo u središte istraživačkog interesa kada se bavimo fenomenom medijske kulture...

8 Nema nikakve sumnje da važnu kariku u nastajanju medijske kulture u Bosni i Hercegovini ima i naizgled beznačajan detalj, poprilično rijedak u svijetu: da gotovo nema pojedinca ovdje a da za života nije čuo i ezan i crkveno zvono i crkveni zvuk, i da se taj *sudbinski auditivni sloj* na svaki način ušančio i ubacio u cjelinu svakog individualnog bića ponaosob, svakoga ko se u Bosni i Hercegovini rodio, rastao i umirao, a dijelom i na ovome fragmentu izrasta fenomen medijske kulture.

lokalni desk masovnog dnevnog medija ima niz specifičnosti naspram nekih drugih svjetskih deskova, ali i, naprimjer, činjenica da samo u Bosni i Hercegovini žive mladi ljudi koji žele biti novinari volonterski, posve neplaćeni, kako bi odmilja, zarad vlastitog postojanja i promoviranja u javnosti – *le publique pour le publique* – obavljali ovaj posvuda odgovoran i težak posao.

Medijska kultura u Bosni i Hercegovini. Neke teorijske i prakseološke značajke

Već smo se prethodno malo dotakli ovoga podnaslova, u tumačenju pojmovnog određenja medijske kulture.

Nije naodmet kazati i da jezičko ozračje[9] čini ovu kulturu specifičnom u odnosu na sve ono izvan uske geografske ograničenosti koja je rezultat povijesti, geografije, politike, geopolitike, ratovanja i odviše specifične sudbine, koje taloži pokretljivo gibanje velikih imperija na rubovima toplih mora i na ovom zanimljivom parčetu Sredozemlja. Najmanje četiri velike svjetske imperije obitavale su na ovom prostoru: Rimska imperija, Osmanska imperija nekoliko stoljeća, Austro-Ugarska imperija nekoliko decenija i sada, u specifičnoj formi Američka imperija nekoliko godina kao vodeća odrednica svijeta. Ovaj rad jedino neće ni na koji način tretirati period Rimske imperije.

Ovdje se, dakle, približavamo onome dijelu općeprihvaćenih definicija kulture koja se odnosi na kulturu određene ljudske zajednice. Jer se opća kultura "očituje preko pojedinačnih kultura"[10]. S tim što valja priznati da upravo medijska kultura usljed svoje bitne odrednice da je masovna i tehnički široko disperzibilna, na svaki način pomjera ove granice općeg i pojedinačnog u samoj biti kulture i da ona sama na neki način, u posljednjim decenijama našeg ljudskog trajanja kojem smo savremenici vrši unifikaciju svijeta, pokušava vršiti unifikaciju svijesti također (daleko teže svijesti od svijeta), pokušava utemeljiti pojednostavljivanje svijeta i svijesti do bahanalija i općekonzumerskog, premošćava vrlo udaljene (fizički i duhovno) modalitete najrazličitijih lokalnih, konkretnih kultura u zajednički amalgam onih vladajućih.

Za ovu dodatnu distinkciju može nam dobro poslužiti kao metodološko pomagalo odrednica civilizacije, pored već tretirane kulture, i to prije svega civilizacija kao odrednica proizvodnih snaga, odrednica koja se, prije svega, odnosi na pojavu pisma, gradova i država, klasa, novca, roba i tehnologije. Stoga se za medijsku kulturu može reći poprilično originalan stav da je njena pojava mogu-

9 Ne ulazeći u gramatiku, niti u lektsiku, niti u sintaksu ovdje govorećih jezika (bosanski, srpski, hrvatski), ali nema sumnje da izvan rasprava jezičkih čistunaca, radikalnih nacionalnih pro- i contra- zastupnika, riječ je zapravo o kolektivnim individualitetima koje, ma kako religije, nacije, političke tvorevine ili štošta drugo dekonstruiralo, svi građani Bosne i Hercegovine govore jezicima koje među sobom razumiju bez rječnika i prevodilaca, pa ih već taj fakat konstruira kao istojezičnu zajednicu koja s lahkoćom konzumira najrazličitije sadržaje medijske kulture.

10 Kalin, str. 11.

ća samo na civilizacijskom nivou razvoja različitih ljudskih zajednica i kultura. Medijsku kulturu nije mogao posjedovati čovjek iz sojenice, ne zato što je po bilo čemu prirodnom bio za to inhibiran, on je istovremeno mogao načiniti izvanredno umjetničko djelo, kao djelo svoje goleme imaginacije, kreacije, duha, kao djelo svoje individualne kulture.

Medijskoj kulturi potreban je važan oslonac – važan tehničko-tehnološki oslonac, upravo, školski kazano, civilizacijski oslonac, ono spominjano pismo, onaj Gutembergov pronalazak, ona prva fotografija, ona prva pokretna slika zvana film i televizija, onaj prvi bežični prenosnik zvani radio, onaj prvi kapitalni kompjuter i njegov majušni čip.

I to, što se u Bosni i Hercegovini kao južnom dijelu Evrope štampa kao masovni medij komunikacije pojavila sa sedamdeset godina zakašnjenja u odnosu na ostale dijelove njenog kontinenta kakvi su Sjeverna, Zapadna, Srednja Evropa, svojevrstan je kamen-menjik razmišljanja. Na njemu je, naime, moguće pronaći neke značajke identiteta, tradicije, kulture, antropologije koje će ostaviti trajnog traga na ukupno kulturno, i ukupno društveno biće, ili ukupno političko ili ukupno državno biće, već prema onom početnom stavu da su ove moguće odrednice i mogući sadržaji sinonimni.

Ili, naprimjer, to što je u doba austrougarske uprave nad Bosnom i Hercegovinom broj novina, listova i časopisa prelazio granice svih tadašnjih evropskih država ili sličnih regiona, također može biti kamen-menjik razmišljanja, i iz njega se mogu izvući istraživačke konsekvence koje su značajne za komparacije i strukturiranja sve do današnjih dana. I danas.

Ili, naprimjer, zato što je koncept socijalističkog medijskog bića podrazumijevao neviđeni ideološki unificirajući i represivni monopol cementiran "idealnom" ideologijom na tako raznovrsnom "vrelu naroda" i razlika također može biti važna odrednica kojom se može znanstveno razgledati, ocijeniti i procijeniti današnja medijska kultura, odnosno kako će se u budućnosti razvijati.

Čini se logičnim do nivoa apriorizma, gotovo do sociološkog aksioma, da činjenice iz nedavne prošlosti strašnoga rata koji je razorio Bosnu i Hercegovinu više i jače od svih ostalih pretperioda potvrđuju da je lokalno medijsko biće biće učestalog *monologa*, sporadičnog *dijaloga* i nefleksibilnog *polemosa*, nešto što je vrlo važan kulturni i povijesni fragment koji sa ostalim povijesnim fragmentima daje cjelinu slike bosanskohercegovačke medijske kulture.

Bosanskohercegovačka medijska kultura se svakodnevno obogaćuje. Prije svega civilizacijski, novim materijalno-tehničkim predmetima, spoznajno o njima, vještinama rukovanja njima, ali sa tehničkim inovacijama i performatizacijama u Bosni i Hercegovini teče i onaj za oko i uho i ostala obična čula manje opipljiv i zoran proces, a svakako se tiče medijske kulture, a to je proces usklađivanja ili disharmonije (kako kada) tih bogaćenja kulture sa lokalnim *svjetonazorima*, *vrijednostima* lokalnih kulturnih matrica... Mnogo puta nastaju nove kulturne pojave unutar "stare" bosanske kulture i tako se kulturna zbilja i kulturna svakodnevica bogate. Ali, teče i obrnut proces. Za naše prilike, a to će potvrditi i istraživanje koje je uslijedilo, gotovo dvostruko značajniji proces je onaj koji se

podvodi pod fenomen *širenja kulturnih elemenata* iz jedne kulture u drugu, kao najznačajnija pojava u kulturnoj pojavnosti uopće.

Treba dodati i ovo: ono što su nekada ranije u ogromnim vremenskim razmacima činili trgovci, putnici-namjernici i različiti misionari, čine danas masovni mediji, i oni su, rekosmo već, stupci savremene medijske kulture. Čine to, znači, i poslenici masovnih medija, deseci i stotine novih profesija unutar medija, brojni profesionalci i volonteri koji su nosioci nezamjenjivog jezičkog koda novonastale situacije – bez imalo pretjerivanja, suvremeni "lingva franca" – engleski jezik i jezik internetske globalne masovne komunikacije.

Pismo, šifra, simbolički kod medijske kulture

U oblasti kulture *pismo* je karakteristika gotovo svih živih ljudskih zajednica, ali je vrlo raznorodno, počev od klinastog pisma, hijeroglifa, grčkog pisma, latinice, ćirilice, gotice, glagoljice, bosančice, arapskog pisma, kineskog pisma... U oblasti masovne ili medijske kulture razlike su beznačajne: ova, medijska kultura svodiva je na uzak zajednički imenitelj tehničkih pomagala koja su svuda identična: od kompjutera, mobitela do satelitske antene ili digitalnog čipa. Pisma se gube. I gotovo je u njoj identična upotrebna gramatika, kako poruku (informaciju – kao okosnicu ove kulture) zapisati, kako kopirati, kako poslati, objaviti, kako njome manipulirati...

Medijska kultura je, dakle, zasnovana na prepoznatljivom *hardveru* (sličnoj ili istovrsnoj tehnici), ali je vrlo prilagodljiva i u *softveru* (sadržaju jezičkih i drugih simboličkih kodova) i adaptibilna u svakom pismu i svakom drugačijem kodu, bilo da se on ispisuje sdesna-nalijevo, slijeva-nadesno, odozgo-nadolje ili odozdo-nagore. To medijsku kulturu čini općeprihvatljivom, općeprimjenjivom, univerzalnom, akceptibilnom, ireverzibilnom, i stoga već – globalnom i globalizirajućom samom snagom pobrojanih tehničkih prednosti.

Važan detalj je i onaj dobro poznati fenomen dodirivanja i prožimanja različitih kultura, čega je prepuna ljudska povijest. Ali, danas su ovi *akulturacijski procesi* tim izraženiji, jači i brži, prije svega zahvaljujući sredstvima masovne komunikacije, *intertekstualnosti*, *intersubjektivnosti*, *komunikabilnosti*. I ono što je karakteristika modernog svijeta sadržano je upravo u činjenici da gotovo i nema akulturacijskih procesa i tokova u modernosti u različitim kulturama svijeta, a koje se odvijaju izvan medijske kulture. Svi su suvremeni, akulturacijski procesi i pojave bitno medijski procesi i pojave.

A to dalje znači, kada su opći i lokalni procesi u pitanju, pa dakle i Bosna i Hercegovina u sebi i svijetu, da je i ona kao kulturni obrazac i kao *medijski kulturni obrazac*, već sama bivajući, po sebi i u sebi takav obrazac-matrica, izložena različitim svjetonazorima, novim vrijednostima, novim organizacijskim oblicima i obrascima, te konačno da je izložena novim statusnim promjenama, novom jezičkom amalgamiranju, koji svi skupa, svako na svoj način, obogaćuju lokalnu medijsku kulturu. Istovremeno, ovi isti procesi potiskuju brojne ranijepostojeće elemente stare kulture.

Stara Bosna – Nova Bosna

Nema sumnje, najopćenitije promatrajući, i u Bosni i Hercegovini na djelu su akulturacijski procesi, kao pokušaji ustoličenja jedne nove medijske kulture ili nove medijske metakulture koja ima lice univerzalija, koja je tehnički u svakom smislu superiornija, razvijenija. Njeno ustoličenje ima različite obrasce, forme i oblike ispoljavanja. Svi oni na neki način tvore jedan novi medijski kulturni ambijent koji se s pravom može nazvati "Nova Bosna". Treba li podsjećati da je u pitanju nadmoć anglosaksonske kulture, više je retoričke naravi i dijelom ga postavljamo samo kao metodsko-ishodišno pitanje, koje je potrebno u ovakvim formama istraživanja. Uputno je i stoga jer podsjeća da se anglosaksonska maniristika susreće i prepoznaje u svim područjima javnoga – od politike do lokalnih medija.

Način na koji se vrši političko, ekonomsko, obrazovno i kulturno ovladavanje nekim, pa tako i bosanskohercegovačkim lokalitetom, bit će značajno istražen u ovome radu. Ali je vrlo važno zaključiti već u početku da traju različita očitovanja – hoće li biti zabrana očitovanja nekih lokalnih kulturnih vrijednosti u smislu jezika, običaja, tradicije, vjerovanja, institucionalnih obilježja i slično; ili će se više koristiti latentna prešućivanja i zamagljivanja lokalnih jezika, običaja, tradicije, vjerovanja, institucionalnih obilježja. A može biti da će se proces odvijati uz prisustvo slobode svih pobrojanih vrijednosti – sve je to pitanje modaliteta koji su diktirani i onim izvana (subjektom vladavine i akulturacije) i onim iznutra (objektom vladavine i akulturacije).

U Bosni i Hercegovini neki se elementi navedenih procesa odbijaju, neki se pak službeno prihvataju, a neki se i dalje čuvaju svojih, neki se elementi akulturacijskih procesa sasvim prihvataju, dok nije rijetka pojava da se akulturacijska igra ostvaruje uz važnu pomoć pridobijenih pojedinaca raznim ustupcima (vrlo laskavim i prihvatljivim).

Akulturacijski *kulturni šok*, čini mi se, barem prema klasičnoj definiciji, nije se značajno događao na teritoriji Bosne i Hercegovine. A od njega, podsjetit ćemo, najčešće strada najveći broj pojedinaca u jednom lokalnom kulturnom ambijentu.[11]

Obično stanovništvo potiskivane kulture, a ovdje je onda riječ o lokalnom stanovništvu, ako je posrijedi akulturacijski šok, "odaje se drogama, prostituciji, samoubistvima, neradu, bijegu..."[12] Istina, sve navedene forme ponašanja, svakako devijantnoga ponašanja u jednom društvu, prisutne su u postratnoj, postdejtonskoj civilnoj zajednici u Bosni i Hercegovini, ali su ove pojave značajnim dijelom rezultat opće ratne i postratne traume, bijede, siromaštva i besperspektivnosti u razrušenoj zemlji. Manjim dijelom su ovakve pojave rezultat vještačkog stvaranja pritisaka, koji sami po sebi nisu nepoznati ni strani inozemnim faktorima, izvan i u Bosni i Hercegovini. Upravo su oni značajnim dijelom vrlo prisutni kao

11 Prema Kalinu od akulturacijskog šoka u vrijeme osvajanja Amerike stradalo je mnogo više stanovnika domorodaca nego od direktnih ratnih osvajanja. Tako je u području Sjeverne Amerike od ovoga šoka stradalo više od 90% lokalnih domorodaca, dok ih je na prostoru Srednje Amerike stradalo gotovo 70%. Str. 15.

12 Kalin, str. 15.

autori ili koautori puta satkanog od droge, od prostitucije, dok je nerad i bijeg od stvarnosti značajnim dijelom produkt lokalne inhibicije, mentaliteta, ambijentalnosti i masovnih medijskih produkata. Za Bosnu i Hercegovinu bi se moglo reći da ima značajan broj elemenata nove kulture, unatoč svemu, ali da u njoj nisu prestali postojati elementi prijašnje kulture. Neke okosnice može biti da blijede, ali svi prethodni kulturni obrasci ne nestaju, s promjenama i u Bosni i Hercegovini ponajviše se mijenjaju neki stari oblici, mijenja im se namjena i značenja. To naročito kada su u pitanju nematerijalni oblici medijske kulture.

Stoga smo, prema već datoj definiciji, skloni razmatrati širi opseg medijske kulture koja se odnosi i na etiku, i na vjeru, i na literaturu i na identitet kao važne činioce uobličavanja svake društvenosti.

Kada akulturacijske promjene promatramo sociološki, možemo primijetiti da, kako bi to kazao Jean Casezanouve, "način transmisije jedne kulture utječe na ovu kulturu i oblikuje je"[13], što znači da je uvjetovana sredstvima mas-medijske prezentacije poruka. Postoji "konstantna veza između medija komunikacije u datoj fazi razvoja i kulturnih sadržaja kojima raspolaže civilizacija u toku te faze koja se transmituje u poruke koje se komuniciraju"[14]. Treba podsjetiti da su se i procesi socijalizacije uvijek odvijali u okviru vladajuće komunikacijske situacije,[15] makar da je sam fenomen komunikacije u funkciji očuvanja tradicionalnih i antitradicionalnih oblika ljudske prakse.

Paradoks elektronske i metaelektronske faze

Zašto u Bosni i Hercegovini u *elektronskoj fazi* njenog razvoja komuniciranja, ipak, preživljavaju neke, da tako kažemo, tradicionalne i pomalo oportune forme društvenog ili kulturnog bića? Jedan od mogućih odgovora ukazuje na to da je takozvana oralna ili *usmena faza komuniciranja,* karakteristična za opću bosansku dugu pripovjedačku tradiciju, onaj oblik[16] neposredne komunikacije poruka, koji podrazumijeva suočavanje subjekata komunikativnih činova i sadrži i održava snažnu psihološku interferenciju učesnika komunikacijskih činova. Tako je uočljiva lokalna karakteristika da autoritativan subjekt komunikacijskog čina, osoba od izrazitog moralnog autoriteta i osobnog integriteta i javnog ugleda, samom svojom osobnošću već postiže intenzivne individualno-psihološke interferencije prema drugima, potencijalnim recipijentima komunikacijskog čina, ali je u stanju da potakne i snažne grupno-socijalne interferencije.[17] One potom postaju važna

13 Jean Casezanouve, *Moć TV-a*, Paris, 1970., str. 52.

14 Ibidem

15 Vidjeti šire u knjizi Tome Đorđevića, *Teorija masovnih komunikacija*, Savez inžinjera Jugoslavije, Beograd, 1989.

16 Citirano prema Kalinu, str. 65.

17 Poznato je da ova *forma interferencije* igra naročito značajnu ulogu u periodima izbora u BiH, a osobito je karakteristična za predizborne manifestacije i pripreme kada do izražaja dolaze izraziti pojedinci na koje stranke u političkim predizbornim kampanjama uveliko računaju. Često pojedinačni individualiteti zamijene višegodišnji stranački na terenu, pred izbornim tijelom.

komponenta uspostavljanja referentnih oblika ponašanja i na individualnom i na kolektivnom planu.

To je onaj poznati *herodotovski zaključak* o svijetu i čovjeku, prema kojemu "svi ljudi misle da su njihovi običaji najbolji", tako da je određeni *lokalni centrizam* prisutan i kod nas u BiH. Drevna kineska filozofija i tamošnji životni *credo*, koji je još Konfucije utemeljio, smatrajući da mišljenje ne može biti od prirode odijeljeno, da ne može samostalno opstojati i proizvoditi neku svoju zakonitost"[18], upravo je suprotno "nordjiskom" racionalizmu, kao korijenu pragmatske filozofije koja je utemeljivačica liberalnog i još više, neoliberalnog kapitalizma. No, danas je važnije govoriti o onoj fazi kapitalizma u kojoj ovaj sistem prerasta u svoju nadliberalnu, neoliberalnu ili imperijalnu kao neliberalnu fazu.[19] Ukliještena u svojoj kulturalnoj vječitoj tranziciji između ova dva principa, Bosna i Hercegovina bi mogla stajati između konfučijanskog i nordijskog principa. U tom svom novom ruhu, ona je nominirana kao Dejtonska Bosna, kako bi se i denotativno ukazalo na paradokse koji nastaju na tragu njene formalne državno-pravne samostalnosti i njene političko-pravne nesamostalnosti. Upravo primjer možda prve ili jedne od prvih tzv. postmodernističkih država koju karakteriziraju svi parametri i parametri postmodernizma – rogobatna, nestandardna, izvanklasična država i opstajuća upravo zarad paradoksalne rogobatnosti kao socijalni konstrukt, društveni i politički eksperiment "in vivo" u trbuhu konkretne društvenosti (pluralne i tranzicijske) kao potencijalna mjera pripremljenog haosa za "opomenu drugima". Ili bi se moglo suprotno promatrati – da je Bosna i Hercegovina kao dejtonska kompozicija konsekventno izvedeni projekt (ili san) velikonacionalnih projekata nacionalnih stranaka podvediv pod pojam "ravnopravnosti konstitutivnih naroda Bosne i Hercegovine koji žive jedni *pored* drugih".

Upravo je to onaj temeljni obrazac, ili ona osnovna bosanskohercegovačka osobina na kojoj se transformira i modelira nova medijska kultura, koji nominiram kao polje "mainstream kulture" "Nove Bosne". Dakako, da ovaj suženi uvodni tekst neće odgovoriti na brojna pitanja, jer je skraćen, i jer u ovom tekstu tretira samo najbitnije teorijske pretpostavke široko analizirane i istraživane medijske kulture "Nove Bosne".

No, treba priznati da BiH ima dugu tradiciju specifičnog teritorija i specifične kulture. Naprimjer, spomenut ćemo samo različite pobune protiv Crkve u srednjem vijeku, neku vrstu protesta protiv rimske svemoći, kako se može nominirati protest bosanskih glagoljaša, predvođen Grgurom Ninskim, koji je prvi u tadašnjoj Evropi postavio crkveno-vjersko pitanje na narodnoj osnovi, učinivši to čak i prije anglikanske, vrlo samostalne crkve, i čak skoro šest stotina godina prije Martina Luthera.

18 Citirano prema Kalinu, str. 122.

19 Nezaobilazna su imena mislilaca, filozofa pragmatizma poput Piercea, Deweya, Rotiya, koji svakako oponiraju matrici neoliberalizma koja svoj primijenjeni neoizam ima u filozofima poput Lewiya Straussa, Francisa Fujuyame, dok težište "neocon" intelektualaca u svojoj najjasnijoj imperijalnoj dimenziji pripada, među ostalima, i osobama poput Henryja Kissingera, Paula Wolfowitza, Samuela Huntingtona i sličnima.

U BiH će, treba se prisjetiti, imati značajno uporište i ona značajna linija razdiobnica, koja će kasnije dijeliti Evropu na Zapadnu i Istočnu. U vrijeme kada Crkva u Zapadnoj Evropi ima zaista značajnu mašineriju, i kada, zahvaljujući Crkvi, kršćanstvo postaje vladajuća dogma Kontinenta, javljaju se hereze i "hereze". Uvijek obojene i opredijeljene značajnim socijalnim i lokalnim podlogama, ove hereze nikada nisu mašile BiH. Podsjetit ćemo samo na neke: valdenška hereza, katarska hereza, i u BiH patarenska hereza ili bogumilska hereza. Kako su stajališta o ovim herezama podijeljena, što je u sociološkim analizama logično, ovdje će uslijediti jedna prilagođena analiza prema neutralnim izvorima.

Bogumilska hereza

Muvekkit u svojoj *Povijesti Bosne* spominje da se bogumilstvo u Bosni raširilo iz, ili preko Bugarske, još u XII stoljeću: "Prema propisima te vjere, na svakom čistom mjestu bilo je dozvoljeno obavljanje molitve. Zbog toga nisu smatrali da treba imati mnogo bogomolja i crkava. I u onim crkvama koje su podigli, nisu imali svećenike nego samo jednog starješinu koga su zvali djed, a uz njega su bili učitelji..."[20] U njihovim bogomoljama vjerski obredi su bili jednostavni. Nisu imali križa, slika niti kakvih likova, a ni svećenici im nisu bili posebno obučeni... Nisu imali krčmi niti opojnih pića... U jelu i piću bili su vrlo umjereni... (Muvekkit, 1998:11) Prema ovome povjesničaru, nastanili su se u Bosni otprilike 1147. ili 1175., a stanovnici Bosne su ih prozvali patarenima. Kulin ban Kolomanović nije vršio nikakva pritiska na njihovo prevjeravanje ili iseljavanje, što će mu Vatikan zamjeriti, te će njegov nasljednik i sin mu Nikola istrebljivati bogumile prema nalogu pape Honoriosa. Naročite progone i stradanja doživjet će od mađarskog kralja Ladislava, koji će ih od 1219. i 1220. godine, pod vojskovođom Sibislavom, desetkovati i gotovo suzbiti ovu herezu, vrlo opasnu sa stajališta Vatikana, ali i Bizanta. Izvori kojima se ovdje koristimo, čini se da bi mogli biti neutralniji od nekih više korištenih kao neutralnijih oslonaca, pošto su napisani u ovoj povijesti Bosne mnogo prije velikonacionalnih interpretacija povijesti srednjovjekovne Bosne, koji su nastajali mahom iz Beograda i Zagreba, i nisu često zadržavali neutralni povijesni pristup. Naime, Muvekkit je svoju *Tarih-iBosna* napisao prije nešto više od 130 godina, otprilike 1880. godine, dakle, upravo prije nastanka nacionalnih kombinacija-projekata prema Bosni i Hercegovini iz njenog neposrednog susjedstva. Stoga njegova povijest predstavlja prvu savremeniju pisanu bosanskohercegovačku povijest od nekog unutarbosanskog autora.

20 Vlado Jokanović u tekstu *Elementi koji su kroz istoriju djelovali pozitivno i negativno na stvaranje bošnjaštva kao nacionalnog pokreta* navodi sljedeće: "Kralj Tomaš u povelji od 22. avgusta 1446. g. kojom dariva zemlje sinovima Ivaniša i Dragišića, kaže da se darovnica ne može poreći ni za kakvu nevjeru ni sagrješenje prema kraljevstvu što ne bi bilo provjereno gospodinom 'Didom' i Crkvom bosanskom i 'dobrim Bošnjanima'." Prema ovom autoru "Dobri" označava plemića (grčki Agathos) a ne kmeta, kako je tvrdio povjesničar Truhelka u većini svojih tekstova. (Prema časopisu *Pregled* od 8. augusta 1968. str. 137-165.)

Općepoznato je da se Salih Sidki Husedžinović Muvekkit koristio ondašnjim najsavremenijim istraživačkim metodama, validnim izvorima evropskih autorskih studija, istraživanjima i radovima historičara toga vremena u Evropi. Svakako da je Muvekkitova povijest manje ideologizirana u smislu savremenih ideoloških "velikosrbizacija" i "velikokroatizacija" bosanskohercegovačkog kulturnog, teritorijalnog, društvenog pa čak i političkog srednjovjekovnog bića.

Zanimljivo je da je za očuvanje hereze dobro došlo jedno posve izvanjsko ratno osvajanje Bosne od Tatara iz 1241. i 1242., kada je Agadaj-han osvojio Bosnu, popalio njena sela i kasabe, poubijao mnogo bosanskog naroda i iznenada, kako došao tako i otišao natrag u Kipčečku stepu. (Muvekkit, 1998:12) Hereza je preživjela, tako da je i sljedeći bosanski ban Ivan Kotroman imao posla sa njenim protjerivanjem. No i tada, bogumila neće posve nestati iz Bosne, tako da će za vrijeme bosanskog bana Stefana Papa ponovno zatražiti progon i protjerivanje heretika. Pritisnut vatikanskim opomenama i prijetnjama ratom, ovaj će ban 1337. zatražiti službeni oprost od Pape i obećati progon hereze iz Bosne. No, i narednih decenija mnogi ratovi i pustošenja omogućit će, posve paradoksalno, opstanak bosanske hereze. Tako se pomalo paradoksalno može kazati da je rat a ne mir, kretanje a ne stajanje, tranzicija a ne pozicija, onaj dominirajući faktori/i/ zahvaljujući kojem i opstaje bosanska linija heretičkoga sve do danas, ma kako različito i dekonsutruktivistički promatrali ili promišljali herezu.

I naredni historijski izvori potvrdit će opstanak hereze u Bosni. Tako se čini kontroverznom teza ponekih autora koji pišu kulturnu povijest Bosne i Hercegovine kao da bosanska hereza nikada nije postojala, niti da je Bosna imala bogumilski trenutak identiteta. Svojim istraživanjima potvrđuje to francuski kulturolog Broaudel, bogumilska hereza bit će ponajbolji oslonac budućem širenju islama na područjima Balkana i Bosne.[21]

Glavna svojatanja i ideološke reinterpretacije bosanskohercegovačke srednjovjekovne prošlosti izvanbosanskim interpretacijama već bi se mogla svrstati u područje *mitskoga historicizma* koji, kako koji, nekad više nekad manje, miješaju mit i stvarnost. Ali, i samo prisvajanje bosanskohercegovačkog teritorija nužno pripada srpskom ili hrvatskom nacionalističkom stilu mišljenja i ponašanja,[22] pa

21 Ivan Lovrenović u svojoj studiji *Unutarnja zemlja*, sa podnaslovom "Kratki pregled kulturne povijesti BiH", tvrdi kako de facto bogumila u Bosni srednjovjekovnoj nije bilo, već je srednjovjekovna kulturna povijest Bosne i svodiva na postojanje Crkve bosanske koja je "utemeljena na ćirilometodskim tradicijama slavenske liturgije, koja u teološko-doktrinarnom smislu ne odstupa od kršćanskog nauka, ali pokušava izgraditi jurisdikcijsku neovisnost o Rimu" (str. 41.), što se čini suprotno Muvekkitovim nalazima. Ovakvo stajalište, koje prepoznaje herezu, Lovrenović naziva "ideološkim", i dodaje: "U cjelokupnom kulturnom materijalu bosanskoga srednjeg vijeka nema lemenata bogumilstva ni neke druge hereze." Pogledati šire u knjizi Ivana Lovrenovića *Unutarnja zemlja*, Durieux, Zagreb, 1999. Također, uputno je pogledati i niz drugih rasprava o ovoj problematici poput: Sime Ćirkovića, *Istorija srednjovjekovne Bosne* (Beograd, 1966.), *Okovana Bosna* (razgovori četiri suautora: A. Zulfikarpašić, V. Gotovac, M. Tripalo, I. Banac; Bošnjački institut, Zurich, 1995. Thomas W. Arnold, *Povijest islama*, Historijski tokovi misije, Sarajevo, 1989. ...

22 Istina, ovdje bi se po principu "svojatačkog trojstva" moglo zapitati a šta je sa bošnjačkim ili bosanskim svojatanjima bosanskohercegovačkog srednjovjekovlja kao njihovim ekskluzivite-

se svako srednjovjekovno trajanje Bosne i Hercegovine obavezno vezuje u cjelinu srpske ili hrvatske teritorije, katoličkog ili pravoslavnog posje/do/vanja ili duhovnog trajanja. Takve interpretacije, među ostalim nude Dominik Mandić i Šime Đodan glasnije od ostalih savremenika, čak se i familije Kotromanići ili Tvrtkovići svrstavaju u "staro hrvatsko plemstvo".[23]

Bosanski duh

Osporavanje bosanskog duha, vrsta je povijesne sudbine ovoga tla, makar ono preživljavalo i nadrastalo sve forme i oblike u kojima su se pojavljivala ova osporavanja – kao što bijahu tako česti ratovi, bune, pobune, ataci izvana, kao različite svjetskopovijesne nevolje ili regionalna sukobljavanja, kao autoagresija ili kompleks od samoga sebe. Među brojnim tekstovima koji nose divergentne i različite stavove o duhu Bosne i Hercegovine u javnodiskursnoj kulturalnoj poputnini, koja je osnovno polje istraživanja ovoga eseja, i širega rada, njegovu književno-umjetničku suštinu ponajuvjerljivije je izrazio Muhamed Filipović šezdesetih godina prošloga vijeka.

"Postoji jedno saznanje, koje je više intuicija nego jasna spoznaja, da je moguće u našoj hiljadugodišnjoj bosanskoj povijesti naći i pronaći, ne samo ostatke, nego i kompletna djela koja u sebi drže i skrivaju ovaj duh, koji je Bosnu održao kao cjelinu, kao povijesnu opstojnost, kao riječ i misao, iza koje bi možda ležao i jedan duh. Možemo, dakle, govoriti o kamenčićima, elementima jedne cjeline, jednog mozaika, ali i oni nam mogu pomoći. Duhovna supstancija ne traži kvantitet da bi se prepoznavala i afirmirala. Ona je jedinstvo i cjelina i kao najsitniji i kao najmanji detalj."[24]

tom, ali je riječ o bitnoj razlici, ili razlikama. Naime, dok srpska i hrvatska svojatanja postoje kontinuirano kroz brojna izdanja, istraživanja, pseudoistraživanja, gotove stavove, predrasude i mitove, dotle se bošnjačko, a naročito bosansko svojatanje svodi na novokomponirani i savremeni trend nekolicine usamljenih historičara ili filozofa, čije mišljenje i stavovi nisu ukoričeni kao veliki projekti, važna istraživanja, niti kao moderni mit ili predrasuda većine. Prije je riječ o donkihotovskim individualnim naporima da se, ako je to moguće, neopterećeno izvuku fakti, činjenice, faksimili, podaci, informacije bez bojenja i prilagođavanja današnjici... i njihovi napori svakako su pionirski i gotovo zanemareni.

23 Pogledati šire u zborniku radova *Bosanska srednjevjekovna država i suverenitet*, FPN Sarajevo, 1996.; pogledati također poslanicu patrijarha Teofilakta bugarskom caru Petrovu iz X vijeka, ili traktat prezbitera Kozme *Besjeda na jeres* iz 972., ili pogledati djelo Eutimija Zigabele *Panopolija Dogmatika* iz 1110. Podsjećam da je Prvi kongres dualista održan u francuskom gradu San Felike de Karamen 1167. godine, kojom prilikom su predstavljene sve dualističke crkve Evrope. Među njima i pet dualističkih crkava sa Balkana (jedna od njih bijaše Crkva bosanska) i sedam maloazijskih crkava. Vidjeti u studiji Jaroslava Šidana, *Studije bogumilstva i crkvi bosanskoj*, Zagreb, 1875., str. 40-216.

24 Muhamed Filipović, *Bosanski duh u književnosti – šta je to?*, studija objavljena prvi put 1967. godine u časopisu *Život*, da bi izazvala neviđeno oštre reakcije, naročito iz Beograda tada. Studija je proglašena nepoćudnom i nepodesnom, antikomunističkom, naročito od Vuka Krnjevića, tadašnjeg urednika sarajevskog časopisa *Odjek*, i dugo vremena je bila izbačena iz javnosti. Potom je nenadano uskrsnula, kao i neke druge stvari iz *bosanskohercegovačke sehare povijesnosti*. Objavljena je najprije u zborniku *Bošnjački esej*, autora i urednika Alije Isakovića

Tehnološke inovacije preko kojih je Bosna i Hercegovina u posljednjoj deceniji zadobila nevjerovatne kvantume medija najraznovrsnijih formi, oblika, sadržaja i usmjerenosti, impliciraju nagle mentalne i psihološke mutacije u već zatečenom bosanskom kulturološkom kontekstu. Do tada uspostavljeni red stvari, od ritma svakodnevice do večeri, okupljanja i navika obitelji pred televizijom, posve privatnih aranžmana i trošenja slobodnog vremena – mijenja se na svaki mogući način. Do tada važeći oblici percepcije iskustava između pojedinaca i društva kao njegove stvarnosti također se nužno mijenjaju. Uspostavlja se neka vrsta prosječne obaviještenosti o sebi, o svom okruženju, o društvu, ali i o onome što izmiče empirijskom i prakseološkom iskustvu – iskustvo o virtualnom svijetu. To, prije svega, stoga što elektronska faza komuniciranja kao dominantna, naročito u Bosni i Hercegovini, a ona je takva kakva je, prema teoretičaru McLuhanu, kod svakog pojedinca "uspostavlja mentalne procese kao kod najprimitivnijih ljudi. Do takvih posljedica se ne dolazi našim *mislima* ili *mišljenjima,* gdje smo kritični, već u našem svakodnevnom čulnom životu, koji stvara vrtloge i matrice mišljenja i djelovanja".[25]

Filipović u ovoj studiji podsjeća da se svaki prostor, svaki povijesni narodni duh ispoljava bilo u jeziku bilo u filozofiji, pa kako Bosni i Hercegovini nedostaje ovo drugo, autor se obrazio jeziku i književnosti nastaloj na njemu, a koji je zrcali/o/ bosanskohercegovački duh. Kako je među prvim autorima u tadašnjoj II Jugoslaviji u javnom diskursu iznio "stigmu" postojanja "bosanske književnosti" koja je po svom duhu i nacionalna, dakle "bosanska književnost", brzo je proskribiran iz javnoga diskursa, prije svega od ondašnjih čuvara "velikosrpstva i velikohrvatstva", za koje je tada Bosna i Hercegovina više bila kulturalna kolonija velikonacionalnih protezanja i ispoljavanja.

Za ovakve stavove Filipović će reći: "...bosanska književnost se priznavala samo kao srpska ili hrvatska književnost regionalnog obilježja." Idući u susret kritici, autor dodaje da djela Kočića, Ćorovića, Šantića, Markovića, Jeftića, Palavestre, Andrića "jesu djela srpske nacionalne literature, čiji se nacionalni duh iskazuje, prije svega, kao interpretacija bosanske povijesti i povijesnog iskustva bosanskog čovjeka sa stanovišta srpske nacionalne ideje, njene mitologije i interpretacije povijesti". Filipović prvi na moderan način definira koja bi književnost bila stvarno bosanska literatura, pronalazeći je u onoj vrsti literature "koja bi mogla eventualno biti specifičan izraz bosanskog narodnog duha, njegove specifičnosti i samosvojnosti..." Dakle, samo mali dio modalnog izražavanja samosvojnosti, posebitosti, specifičnosti koja je zbiljska i povijesna karakteristika Bosne i Hercegovine i njenog literaturnoga specifikuma, bit će dovoljne da navedeni "čuvari izgubljene BiH" i autora i citirani tekst sataniziraju u javnom diskursu, čija je medijska moć i nekada kao i danas bila vrlo moćna, vrlo jaka i ubojita.

u izdanju Izdavačke kuće "Alef" iz Sarajeva, 1996. godine, a potom je nanovo objavljena 1999. godine u izdanju zasebne knjige *Bosanski duh* (kao njen dodatak) u biblioteci (već zaboravljenoj i ugašenoj) "Bosna i Hercegovina – Mogućnosti i perspektive razvoja".

25 Marshall McLuhan, *Gutembergova galaksija*, NOLIT, Beograd, 1973., str. 37.

Tek će nakon ostvarenja formalne državne nezavisnosti ovaj tekst ugledati svjetlo dana bez nervoze i neutemeljenih osporavanja, zadobiti kvalifikative objektivne procjene i ocjene.

Bosanski, ili kako ja to radije volim kazati, bosanskohercegovački duh je, izvan nacional-romantičarskih opservacija i pretjerivanja, magli i oblaka, prepoznatljiv kao originalna kreacija na kulturalnom, intelektualnom, moralnom nivou u poeziji, slikarstvu, karikaturi, muzici; uočljiv u lokalnom inatu, toleranciji, suživotu, spremnosti da se Bosna brani do smrti, onaj svijet prepoznatljiv kao snalažljiv kad god je bačen na glavu a oslonio se na noge, adaptabilan i rezistentan na šokantne kulturalne udare, uporan, solidaran, radin. Bosanskohercegovački duh je otvoren a ne zatvoren, prolazan i promjenljiv, ne vječan i mitologiziran pa time zagledan u prošlost, u bolesnu fantaziju, on uglavnom nema ništa zadato i dato a priori, on se bori i mijenja, pulsira i ka Zapadu i ka Istoku.[26]

Zanimljivo je da mitski junaci prema bh. tradiciji, epskoj tradiciji imaju pluralne tokove – junaci su dvojaki, jedan je Alija Đerzelez a drugi je Kraljević Marko, oni su prema mitskoj zajedničkoj tradiciji braća, jedan je Alija, drugi je Marko, i svako svoje junaštvo raži i pronalazi. Nikad nijedan vječno svladan ni vječno pobjednički.[27]

Bosanskohercegovački duh manje je idealiziran, manje uškopljen mitovima, čak ih i ne posjeduje u klasičnom smislu, prije je društveno-povijesno samosvjestan i zato je uspijevao preživjeti, kakogod to poimali, on je preživio tolike brojne mijene i promjene, tolike upravljače i zavojevače koji su ga pohodili hiljadu i duže od toga godina. "Isključivost s kojom su naši susjedi tretirali bosansku duhovnu posebnost i njihovu dijametralnost, pokazuju zapravo ukorijenjenu snagu bosanskog duha, bio on prikriven, diskretan ili otvoren. S obzirom da je neprestano evoluirao u razlikama, bosanski duh nije mogao postati unitaristički, unison, monizirajući, jer kao takav ne bi mogao opstati. Upravo je rezistentan na sve mijene koje ga dotiču. I prije islama na ovim prostorima u zemlji Bosni egzistiralo je sveto trojstvo", kazat će Alija Isaković.[28] I zaista, ne treba smetnuti s uma da nisu ni bosanski programi

26 To je u pravilu onaj duh koji sav opire i bježi od velikosrpskog ostracizma i straha od Drugog kao povijesno-mitskog udesa i zatvorenosti, koji je ponajbolje odslikao Vladimir Konstantinović u knjizi *Filozofija palanke*, a čiji je sukus tako neponovljivo opetovao Momčilo Krajišnik, 1994.: "Ubijat ćemo ih sve dotle dok ne prestanu željeti da žive sa nama", u toku pregovora sa bošnjačkom stranom na Sarajevskom aerodromu iste godine. Rečenica se odnosi na bošnjački narod i sve one nebošnjake koje su jednakom žestinom ubijale granate sa sarajevskih brda.

27 Naročito je velikosrpski velikonacionalni duh zatvoren duh, oivičen nacionalizmom do nacizma i fašizma, o kojemu govori Radomir Konstandinović u *Filozofiji palanke*. Iz tog zatvorenog duha najveći dio jedinki ne uspijeva izaći, jer je to duh plemena, odgajan i socijaliziran u sferi plemenskog, a to je sve ograničeno i ograđeno, sve što je dobro dolazi od plemena, sve što je loše dolazi izvan plemena. U osnovi, takav zatvoreni duh postaje agresivan, okrenut najbližim susjedima (Bošnjacima, Hrvatima, Slovenacima, Albanacima, Makedonacima...) Takav duh jedanput će morati biti pocijepan u sebi i iz sebe...

28 Istup na Okruglom stolu posvećenom perspektivama i mogućnostima razvoja budućnosti BiH koji je održan u vrlo teškim uvjetima smrtonosne opsade Sarajeva, u Sarajevu 1994. Izlaganja su sakupljena u istoimenom izdanju *Bosanski duh*, Sarajevo, 1999.

zla – ni po čemu bosanski, ni po autorstvu, ni po mjestu rođenja. Ni po ciljevima. Svi, baš svi bosanski, ili prije je uputno kazati antibosanski programi zla su izvanbosanski. Barem oni koje smo pronalazili u javnom diskursu.

Između bosanskog naslijeđa i budućnosti

Tehnološke inovacije preko kojih je BiH u posljednjoj deceniji i duže zadobila vrlo mnogo medija različitih profila i žanrova, sadržaja i usmjerenosti, impliciraju nagle mentalne i psihološke mutacije u već zatečenom složenom bh. kulturološkom kontekstu. Do tada uspostavljeni red stvari, od ritma svakodnevice do večeri, porodičnih okupljanja i promjene navika individue pred TV-om, posve privatnih aranžmana i trošenja slobodnog vremena – mijenja se na svaki mogući način. Do tada važeći principi percepcije iskustava između pojedinaca i zajednice, te društva u cijelosti, također se nužno mijenja. Uspostavlja se neka vrsta prosječne obaviještenosti o sebi, o svom okruženju, i o svijetu, o društvu, ali i o onome što izmiče empirijskom i prakseološkom iskustvu – iskustvo o *virtualnom svijetu.* To, prije svega, stoga što elektronska faza komuniciranja kao dominantna i iznenadna, naročito u BiH, a ona kako veli teoretičar McLuhan kod svakog pojedinca "uspostavlja mentalne procese kao kod najprimitivnijih ljudi. Do takvih posljedica se ne dolazi našim mislima ili mišljenjem općenito, gdje smo kritični, već u našem svakodnevnom čulnom životu, koji stvara vrtloge i matrice mišljenja i djelovanja". (M. McLuhan, 1973:37).[29]

29 John Wilson iz Afričkog instituta Londonskog univerziteta podsjeća na odnos Afrikanaca prema filmu, u djelu *Film literacy in Africa*, Canadian Communications, tom 1, br. 4, 1961. Prema ovom autoru, nabavljen je petominutni film o upotrebi sanitarne vode u afričkim selima, kako bi se pomoglo lokalnom stanovništvu u isušivanju močvara oko njihovih kuća. Nakon što su pogledali ovaj krajnje jednostavan film, pitalo ih se šta su vidjeli i naučili iz filma. Jednodušno su odgovorili da su vidjeli pile i kokošku. Istraživači, iznenađeni, kad su čuli odgovore ponovno su pregledali svoj film i zbilja otkrili da krajičkom kadra u jednoj sekundi filma slučajno prolazi kokoš s piletom. I to je bilo sve što su afrički recipijenti shvatili od filma o vodi. Očito je, reagirali su na detalj, ne na cjelinu i ne na poruku filma. Naime, kultivirani, obrazovani gledatelji usredotočuju pogled ispod ekrana kako bi sagledali cjelinu filma. U tom smislu slika je jedna konvencija. I film je konvencija. Nenaviknuti gledatelji brzo prelaze po detaljima i nisu kadri sagledati cjelinu slika niti povezati slike. Ta sposobnost dolazi od pismenosti. Pismenost, naime, daje mogućnost gledateljima da se usredotoče malo ispod filma (u slike), tako da jednim pogledom sagledavaju cjelinu. Nepismeni ljudi nemaju takvu naviku. Oni se u potpunosti sjedinjuju s predmetom, *empatijski ulaze* u film ili sliku. Oko koriste ne perciptivno već taktilno. Njima nisu poznati *euklidovski prostori* i *perspektiva,* već samo *taktilnost.* Očito je da se i film i slika tumače u skladu sa čovjekovim iskustvom. Jedan takav slučaj dogodio se u lokalnoj bh. sredini. U vrijeme kad je lokalna TV Hayat emitirala seriju "Esmeralda", junakinja je veći dio serije bila slijepa, a lokalno žensko gledateljstvo većinom, uživjelo se u sliku empatički da su se u muslimanskim sredinama "učile hatme i tevhidi" (vjerske prigode i obredi) kako bi junakinja Esmeralda progledala. I kada je glumica na kraju serije progledala, one su sebi pripisivale učinak. Nedovoljna obrazovana bh. publika serije i filmove pa i TV-šoue više prati empatički no racionalno. Filmskim simulakrumima ona čak dodaje svoje empirijske tevhide, hatme i mevlude, kako već procijeni da treba, jer se toliko empatički sjedinila s radnjom i glumcima – TV je danas u BiH glavni empatički medij, čak mnogo više od filma. Naime, dostupniji je.

Elektronska faza kao da je "pala s neba" u ratom opustošenu BiH, mada je II Jugoslavija osvajala TV kao medij naporedo sa drugim evropskim državama, šezdesetih godina prošloga vijeka.

Može se prepoznati koliko je u našoj svakodnevici ponašanja koja podsjećaju na ponašanja najprimitivnijih ljudi. Veliki je broj situacija i primjera koji potvrđuju da tome doprinos daju i sami mas-mediji, vršeći svoj kvazikulturni angažman. Sve više sadržaja mas-medija djeluje na čula i emocije, empatički osvajajući publiku, a sve manje sadržaja zahtijeva misaoni, edukativni, radni ili kritički pristup. Otuda preobilje trivijalnih sadržaja koji premašuju dvije trećine dnevno emitiranih medijskih sadržaja.

Pravo pitanje u BiH je posve prozaično, panoramsko pitanje, šta biva s nacionalnom kulturom, odnosno s nacionalnim kulturama u globalnom kontekstu. Svjetski poredak se brzo mijenja. I sama BiH s njim. Stoga je uputno pitanje kako bh. kultura i njene segmentirane trokulture bivaju preoblikovane u novom globalnom kontekstu. Koje napetosti postoje s tim u vezi i kakve su. Opravdano pitanje je i kako se mediji masovne komunikacije ponašaju i kako oni preoblikuju ili suoblikuju identitet tih kultura i da li i koliko udaljavaju od bosanske kulture ili bosanskog identiteta. Korisno pitanje u ovom smislu je i kako nacionalizmi u usponu djeluju na preoblikovanje bh. kulture. Sve ove dileme, toliko brojna pitanja i odgovore nemoguće je uspostaviti bez barem minimalnog upućivanja u prošlost. Otuda se u ovom dijelu rada nastojimo što bolje "uvezati" sa prošlošću i sadašnjošću, kako bi nam do kraja istraživanja, bilo moguće otvoriti potencijalne kapije budućnosti.

Ključno pitanje u vezi s naslijeđem je koje je to naslijeđe bosansko? Postoji li uopće? Traje li? Kao i pitanje koja su nasljeđa trojna? Postoje li? Traju li i ona? Zato su, čini nam se, naročito važna propitivanja o promjenama i u političkoj kulturi u BiH, kojima se bavimo u IV i V poglavlju rada. Tu je bitno napomenuti da će nas zanimati i pitanja potrošačke kulture, ali i problematika tranzicijske kulture u BiH, privatizacijska kultura, različiti feministički pokreti, religijski revivalizam, neoheretičke struje u mišljenju, muzičke eksperimentalije, status knjige i izdavaštva, i ostali segmenti tzv. "kulturne industrije".

Podsjetit ćemo da je Lorimer u moderna mas-medijska sredstva, u modernu "kulturnu industriju", vrlo precizno ubrojio: proizvodnju muzike, pozorište, zabavu, radio, televiziju, izdavaštvo knjiga, periodiku, video, film, tonske zapise i novine, fotografiju, umjetničke reprodukcije, novo-medijske proizvode (on-line usluge), oglašavanje.

Već je vrijeme da spomenemo ulogu i značaj prevrednovanja, i vrednovanja društvenih mjerila općenito, odnosno da se pozabavimo i problemom *vrijednosti,* pošto se s ovim u vezi nameće i problem postojanja *moralnog vakuuma*, i to, prije svega, na mjestu dodira starih moralnih vrijednosti i novih moralnih vrijednosti.

BH kulturalni identitet kao neminovnost

U cjelini društvenih silnica, kulturna i kulturno-identitetska emancipacija s jedne strane zahtijeva linearnu, futurološku i dalje identitetsku, krhku, ali autentičnu diskontinuitetnu tvorevinu u kojoj tradicija nehotice prestaje biti "sveta po-

vijest", i, kako bi kazao teoretičar Enes Duraković, "mitopoetički sakrificij kojim se uspostavlja čvrst normativni sistem koji uz opće, evropskim iskustvom kodificirane oblike, čuva i ističe izuzetnost vlastitog identiteta po kojima se razlikuje i razgraničava s drugima... ali etablirane kroz zakonodavni model evrocentrički ovjerenih obrazaca... ona se tada ukazuje kao reduktivni, nerijetko ksenofobijom kontaminirani narativ kojom se naglašava nadmoć vlastite kulturne tradicije".[30]

Kad god je "mali identitet" u pitanju, kao bh. ili neki izvanjski heterotopijski identitet, onda je on ili kadar nositi svu težinu, dubinu i neponovljivost ove heterotopičnosti, ili pak, sezati do vlastitog rasapa, onako "debelo" hranjen i otporom i uzmicanjima spram Drugoga. I to ponajčešće, uzmicanjima od pretjerane, prenaglašene i prednevne blizine Drugoga, kakvima su odvajkada bivali i jesu svi nacionalni kao nacionalistički subjektiviteti u BiH. A oni, postfrojdovski mišljeno, svako polustoljeće ili stoljeće "pišu historije malih naroda", upravo iz "narcizma malih diferencija",[31] kada, kako bi se reklo, benigni sadržaji, stereotipi, poluizmijenjeni i ranjivi kulturni identiteti, njihove pripovijesti ili tekstovi sami polude i uspostave imagologiju o sasvim neprijateljskom, onom baš ubistvenom Drugom. Tada kultura, čije je praiskonsko "glavno nastojanje da ljude udružuje u velike zajdnice" (Frojd, 1970:310) i koja tako ponajbolje odvlači od nagona i agresivnosti, zapravo, spašava zajednice od raspada, tada, dakle, kultura pomoću Drugoga brutalno se instrumentalizira, sunovraćuje, poriče, izručuje agresiji, neprijateljstvu i rasapu i sebe i drugoga. U tom, tako viđenom negativnom identitetu iz rasapa, koji filozof Šarčević locira tamo gdje "subjekt uspostavlja svoj identitet, u načelu, kada ne čuje hropac svojih žrtava, kada uklanja i najuruje sve druge",[32] tada i tamo čvrste identitete prije učvršćuje neki centar moći, negoli njihov stvarni osebujni kod. I to je tako po svim teritorijama malih identiteta.

Lokalni, bh. identitet(i) zapravo je heteronoman, legitimira pravo svakog pojedinca i naroda da baštini svoj identitet, ali koji je lišen ksenofobije, odstrjela i zla mitomanije. A kao takav, lišen ksenofobije, zla i mitomanije, on prirodno zalazi u zonu, ne tako dnevno omiljenu, politički omiljenu zonu, koja poštuje Drugoga, primjećuje Drugoga, otkriva Drugoga. A to dalje znači, tada poštuje sve moguće naracije, sva pripovijedanja i sve komunikacije, sve intertekstualnosti i sva čitanja, sve rukopise i sva pretraživanja, sve obrasce i sve matrice šireći optimalitet – bh. identiteta kao samjerivog, kao sinkretičku heteronomiju, polivoknost, mnoštvenost. Takvo zaključivanje rađa se na tumačenjima i čitanjima prema kojima nije "per se zla svaka potraga za identitetom, i svako osvješćenje tradicije".[33]

30 Enes Duraković, *Bošnjačke i bosanske književne neminovnosti*, Biblioteka tekst, Vrijeme, Zenica, 2004., str. 156.

31 U čuvenom eseju *Nelagoda u kulturi* Frojd će ovakve primjere, paradoksalno, vezivati za ratove srodnih, bliskih, susjednih evropskih naroda kakvi su bili ratovi između Španaca i Portugalaca, kao što su ratovi između južnih i sjevernih Nijemaca, tumačeći ih kao "ugodno, relativno nedužno zadovoljstvo sklonosti agresije, čime je članovima zajednice olakšano da ostanu skupa". Prema Sigmund Frojd, *Iz kulture i umjetnosti*, Beograd, Matica Srpska, 1970., str. 321.

32 Abdulah Šarčević*, Kritika filozofije i teorija moderne*, Sarajevo, str. 23.

33 Vladimir Biti, *Uplitanje nerečenog*, Matica Hrvatska, Zagreb, 1994., str. 134.

Jednako kao na globalnom planu, naspram Velikih Priča stoje Male Priče, naspram Velikih Kultura stoje Male Kulture, i to je tako oduvijek. Problem nastaje kada se u interaktivnom procesu osvješćuju svi učesnici ovih procesa, i Veliki i Mali. Tako i na lokalnom bh. planu, naspram Bosanske Priče stoje Srpsko-Hrvatsko-Bošnjačke Priče, naspram Bosanske Kulture stoje Srpsko-Hrvatsko-Bošnjačke kulture i kada se u interaktivnom procesu[34] osvješćuju svi učesnici ovih procesa. Tim prije što antiesencijalističko promišljanje svijeta kao pluralnoga racionaliteta još više omogućava vrijeme Mnoštvenog Teksta i Mnoštvenih Kultura u Kulturi. Tada nastaju najbolja i najrazličitija čitanja svijeta i svijesti koja upriličuje stvarno kulturno višeglasje o kojemu sanja i koje poštuje Dževad Karahasan čijim motom započinje ovaj esej, i koji voli šareni svijet razlika koje se dreče i izdvajaju, a ne, kako to kobno proklinje Andrić, u "razlikama koje dele"...

Tradiconalne i moderne vrijednosti

Nema sumnje da se svakodnevno da primijetiti kako se dnevno susreću, sukobljavaju ili nadopunjuju tradicionalne sa modernim kulturnim vrijednostima, i da na tim iznenadnim *randezvousima*, kako kada, uvijek neko od njih gubi a neko dobija. Vrijednosti porodice i vrijednosti zajednice kontinuirano opadaju, makar kako nam se, ovako, u početnim razmatranjima pričinjavalo da bi "idealna kombinacija" predstavljala upravo kombinaciju ili spoj lokalne bogate tradicije i globalne modernosti *ruku pod ruku*.

Postoji li bh. način života? Ili, postoji srpski, hrvatski, bošnjački način života? Pravi odgovori na ova delikatna pitanja su vrlo magloviti, ili, čini se, još su magloviti. U bh. kulturnom miljeu mnogo toga nagovještava nove obrasce (loto, bingo, gender, seksualne slobode, sos-telefoni, vjerski revivalizam, ekološka samostalnost, kultura nevladinih subjekata, mreža inozemnih kulturnih misija, stipendija i debata, verbalni evropeizam, porast novih devijacija, svjetski modni trendovi, luksuz izloga za pravi džep, svjetska šminka, moda i glamur, markiranje, kineski globalizam – jeftini shopovi, INTEREX-ovi i VF-ovi shopinzi kraj cesti...). Čak se i za ostatke tradicionalne bh. kulture može kazati da je medijska, jer je sva kultura XXI vijeka posredovana medijima, inače ne postoji, osim kao sveta i ezoterijska kultura. Dakle, medijska kultura i u BiH je u ovoj razvojnoj fazi smještena u brze promjene svjetskog poretka, kao uostalom svaka druga nacionalna kultura. Istraživački novo je pitanje kako bh. kultura (ili njene sastavnice) biva preoblikovana ili suoblikovana tranzicijskim i globalizacijskim procesima. Kakva je pri tome uloga devolucije, regionalizma i nacionalizma.

Ovdje ćemo se podsjetiti naše definicije, već date, medijske kulture*: medijska kultura je trajniji, dinamičan odnos medija prema kulturi, tradiciji, vjeri, literaturi, etici, identitetu na način stalne redefinicije, redeskripcije, obnavlja-*

34 Enes Duraković, ibidem, str. 161.

nja, zanavljanja, selekcije ovih elemenata društvenosti i sebe samih. Dakle, ta kultura, medijatizirana kultura jednog prostora, vremena i ljudstva (populusa), središte je našeg interesa i moglo bi se već sada kazati, veoma je zanimljivo istraživačko jezgro, makar kako bilo istraživački kompleksno, slabo istraženo i složeno multidisciplinarno, što će reći, izuzetno zahtjevno. Stoga je ovo istraživanje i ovaj rad u cjelini, u veoma značajnim segmentima pionirski na lokalnom nivou. No, mi smo se u ovom istraživanju doticali i niza *subkulturalnih novuma* na ovim našim prostorima, pošto je novi spektar kulturološkog znatno širi u modernosti nego u klasično doba. Ovdje se sada pribrajaju i knjiga i izdavaštvo, ali i džambo plakat, on-line produkcija, i marka i svi oni segmenti takozvane kulturne industrije.

Za bh. medijsku kulturu može se kazati da je oblikovana, ili bolje reći, mi smo je pratili pomoću triju sondi: medijske kulture dijaloga, medijske kulture monologa i medijske kulture polemosa. Sve tri ove pomoćne "sociološke sonde" su autarhične *su generis* i predstavljaju osamostaljene komunikološke (sociološke) fenomene. Ali, one su istovremeno i mogući obrasci praćenja razvoja javnog diskursa u povijesti bh. društvenosti i gotovo nema perioda iz bh. prošlosti koji nisu bitno dijaloški, bitno monološki ili bitno polemološki određeni. Naši brojni i različiti uvidi potvrđuju da je *dijaloškom identitetskom fazom* bivala svaka ona faza razvoja bh. identiteta u kojoj su razgovor, dijalog, komunikacija i interakcija dominirajući: kao što u prošlosti bijahu u fazi osmanske vlasti, austrougarske vlasti ili u današnjici. (Više detalja o tim periodima i etapama u poglavlju II.) *Monološka identitetska faza* u javnom diskursu je najizraženija u vrijeme Obznane u Kraljevini Jugoslaviji, u vrijeme šestojanuarske diktature, značajnih perioda komunističke Jugoslavije i uoči agresije na BiH 1992. godine. *Polemološka identitetska faza* u bh. identitetu je najodsutnija i gotovo je periodički neuočljiva, osim što se može vezati i pronaći kao monadološki proplamsaj, više je personalnog i individualnog tipa, svedena na učešće najizrazitijih, skoro uvijek najobrazovanijih i najsmjelijih intelektualaca, a oni su, valja odmah priznati, bivali rijedak identitetski svijetli trenutak među nama, ovdje.

Zajedničke i pojedinačne trovrijednosti bih kulture

Možda je ključno pitanje koje bismo morali definirati na početku bilo i koji bi to elementi zajedničkog nasljeđa pripadali bh. identitetu, ili bili svrstani uopće u bh. naslijeđe. I da li uopće tako izdiferencirani i nominirani postoje? Naravno, pošto smatramo da itekako postoje, i da njihova definibilnost upravo proističe iz segmenta njihove opstojnosti, pokušat ćemo ih općenito klasificirati. To su:

1. zajednički prostor, barem hiljadu godina;
2. zajednički jezik više od tih hiljadu godina;
3. pripovjedačka forma komunikacije kao dominantna faza, najduži period istovrsne forme komunikacija;

4. značaj tradicionalnih vrijednosti: porodice,[35] oca (pater familias), braka, djece;
5. heretički duh, neukalupljenost u izvana nametane obrasce ponašanja, gotovo neprestano u raznim vazalnim fazama historije;
6. vazalni odnos (formalno) prema novoj stranoj vlasti;
7. želja i potreba da se živi bolje, ugodnije, bogatije;
8. oslobađanje od svake pretjerano duge tuđinske vlasti;
9. heroika, heroistika pojedinca i kultiviranje heroja;
10. vjera u drugi svijet, Ahiret, vjera u vječnu nagradu ili kaznu i ostvarenje "snova i želja", "pravde i krivde";[36]
11. naprasitost kao rezultat sukoba racionalnog i iracionalnog;[37]
12. kolektivitet ispred individualiteta;[38]
13. gotovanski karakterološki duh;
14. seksualnost prisutna i kanonizirana.

U posljednjih desetak godina, kao i sva fragmentacija prethodnih epoha, na koje se naša suvremenost oslanja, može se kazati da se dramatično mijenjaju vrijednosti BiH. Možda su ponajbitnije one dvije bitne, opće procesualnosti koje su najbrže promijenile tradicionalni svijet kanoniziranih vrijednosti Okcidenta u njegovim godinama modernosti, a koje danas brže i više mijenjaju ukupnu bh. društvenu ambijentalnost, od svih prethodnih historijskih mijena. To su, prije svih, snaga *protestantskog duha: privatizacije* i silina *potrošačke kulture.* Usljed ovih dvaju procesa, jednog u sferi ekonomije, i drugoga u sferi ekonomije, (kolektivno i individualno) nastupio je logički, izvanekonomski, moralni vakuum u kojemu moralne vrijednosti, da ih tako nazovemo, "Stare Bosne" se sudaraju ili nestaju pred vrijednostima, da je tako nazovemo, "Nove Bosne".

Osnovna i zajednička karakteristika svih novih vrijednosti u BiH su da se, prije svega, utemeljuju u *javnom diskursu* i da ih u najbitnijem utemeljuju mediji

35 Zapravo, još je Hegel ustvrdio u *Filozofiji prava* da rasap porodice započinje sa nastankom građanskog društva, što mu je potom povijest posve dala za pravo.

36 Dijelom su se ove zajedničke karakteristike Srbi BiH oslobađali nakon što je Crkva nacionalizirala univerzalno – Boga – učinila ga "ekskluzivno srpskim" i onda je vojna hunta "sprovela pravdu" još na zemlji, stvorivši bogove zemne Karadžića i Mladića koji su trebali ostvariti srpske ahiretske snove – sve Srbe smjestiti u jednu zemlju, što se pokazalo prilično razočaravajućim

37 Sjajan primjer ovoga rascjepa je Mešin junak Džemail iz njegovog ponajboljeg romana *Derviš i smrt* koji je naprasit zbog lične teške sudbine i razočarenja, jak je i sakat istovremeno, i "nije mu svejedno" šta i kako se zbiva oko njega, kad mu prekipi uzima pravdu u svoje ruke i tada "leti perje", postaje tijesno i opasno i njemu i onima oko njega...

38 Najveći broj dalekoistočnih kultura, kakve su kineska, japanska i sl., imaju uobičajenu prednost kolektivnoga nad individualnim, i reklo bi se, to je posve razumljivo za njihov način mišljenja i ponašanja, za njihovu vjersku doktrinu koju propovijeda konfučijanizam, taoizam, zoroastrizam... Bilo bi logično da je ova karakteristika izražena i kod bh. muslimana, posebno kod muslimana, jer i u islamu postoji značajno mjesto za džemaat, za kolektivitet kao i za individuu, pojedinca, ali ova osobenost posve je prisutna i kod nemuslimana BiH, dakle kod Srba i Hrvata. Ona je dijelom rezultat zajedničkoga života, a dijelom je rezultat i brojnih ratnih perioda koji su u BiH gotovo češći nego mirnodopski periodi, i opća su karakteristika Balkanskog poluotoka i silnih imperija koje su ga pohodile vijekovima.

masovne komunikacije. Istovremeno, i na neki način obrnuto proporcionalno, stare vrijednosti se uglavnom osipaju izvanmedijski. Definibilno kazano, nove vrijednosti jesu i postaju direktno proporcionalne učešću i prisutnošću u javnom diskursu, na talasima, frekvencijama i tisku brojnih sredstava masovnoga komuniciranja. Stare vrijednosti, obrnuto proporcionalno, tope se i nestaju brzinom kojom ne postoje na talasima, frekvencijama i tisku brojnih sredstava i medija masovnoga komuniciranja.

Kultura lascivnosti, kao tipična popratna osobina novih vrijednosti, primjerice, postaje prije realnog utemeljenja u *svakodnevici*, jako prisutna medijski: slikom i fotografijom, na internetu, TV-u, jumbo-plakatu, štampi. Tijelo, njegova nagost, razuzdanost, seksualnost najprije medijski postaju općeprisutni, općedostupni. Potom, kultura lascivnosti prelazi u sferu egzistencijalne svakodnevice, poput "hot--shoppova", "hot-casinoa", "hot-linesa", "hot-make upa" i slično. Ili, recimo nasilje, najprije biva naročito prisutno u audio i vizualnim medijima (počev od akcionih, krimi i policijskih filmova i serija, crtanih filmova sa predoziranim nasiljem), da bi potom relativno brzo preraslo u i sveprisutnu, općedruštvenu maniristiku (od kućnog do polemičkog, medijskog, saobraćajnog i inog nasilja naše svakodnevice).

Može se kazati da individualizam sa predznakom egoizma, i potrošački duh također sa predznakom egoizma, samom svojom unutarnjom logikom slabi stare tradicijske, religijske i identitetske oblike koji su tako dugo pripadali konceptu "stare Bosne". Dok u javnom diksursu, na medijima svih formi, reklamerstva, propagande i imidžizacije slave se i nude relikvije privatizacije, individualizacije, egoizacije i to postaje javni, poželjni, kurentni trend, vjerski autoriteti, obrazovni prostori, kulturne asocijacije se na ovaj ili onaj način pozivaju na zajednicu, na zajedničke vrijednosti. Te toliko značajne zajedničke vrijednosti postaju važne i u okvirima političkog bića BiH, pa se slave zajednički organi upravljanja, vođenja i rukovođenja, policije, vojske, zajedničke škole i univerziteti...

Svakako je evidentno da BiH u svom novom kulturalnom izdanju obiluje "neobičnim predznacima", kako Morly i Robins, britanski antropolozi i kulturolozi, imenuju čudne fenomene koji se još nisu u cijelosti oblikovali da bi bili općeprihvatljivi i općepoznati; ali niti su dokinuli prepoznatljivi kao tradicionalni oblik. "Neobični predznaci", ti nedovršeni društveni mutanti, nekako i svuda postoje, na jedan osebujan, bh. način.[39]

39 Fenomen slobode medija, sjajni izum protestantske liberalne doktrine, u BiH dobija trokulturalne obrise medijskih opačina, medijskih ratovanja i medijskih pucnjeva, shvaćenih kao, prije svega, sloboda od faktografije, sloboda od činjenica, od istine. Sloboda medija se pretvara u medijske barbarizme, medijske solecizme, defaktualizacije u ime posve upojedinačenih i posve trenutačnih interesa. Sloboda medija je prerogativ u SAD-u u XX vijeku bez kojega sigurno ne bi bilo demokratije ove države, a sloboda medija u tranzicijskoj BiH postaje sloterdijska antička arena gdje se svakodnevno i uporno glože goli rob i gola zvijer na život i smrt. U romanu Amina Maloufa *Samarkand* pisac se bavi spletkama u zlatno doba islamske države kojoj je središte grad Samarkand. To duboko bolesno spletkarenje s ciljem manipuliranja je korelativno spletkarenju novinarskih krugova u BiH sa manipulirajućim i neprofesionalnim prosedeom, koji se danas i ovdje još naziva demokratskom tekovinom, mada to nije.

Javno mnijenje u Brčko distriktu BiH

Pašalić Enes

Notorna je činjenica u suvremenom svijetu da se demokracija, kao vladavina naroda, ne iscrpljuje u višestranačkim izborima. Demokratski izabrana vlast i nakon izbora mora respektirati čitav niz pratećih institucija i pravila koja proizlaze iz činjenice da vlast izvire iz naroda, te da građani ostaju aktivan politički subjekt i nakon izbora. Jedan od osnovnih principa demokratske vlasti je da se vlast ne može vršiti ne vodeći računa o uvjetima egzistencije i mišljenju onih kojima se vlada.[1] Istraživanje javnog mnijenja, odnosno uvažavanje onoga šta narod misli o nekom javnom problemu ili interesu stalni je korektiv u vršenju vlasti.

U novije vrijeme zapadne demokracije napravile su značajan napredak u istraživanju javnog mnijenja i stavova građana.[2] Nažalost, takav napredak nije unaprijedio političku praksu postsocijalističkih zemalja. Nedemokratsko naslijeđe tretiranja građanina kao podanika i nedostatak građanske političke kulture učinilo je u postsocijalističkim zemljana istraživanje javnog mnijenja pravim kuriozitetom. U Bosni i Hercegovini gotovo da i ne postoje takva istraživanja. Rijedak izuzetak je kontinuirano periodično istraživanje nazivano "Sistem ranog upozorenja" koje provodi UNDP BiH.

Ovo istraživanje je sistematsko i kontinuirano praćenje objektivnih uvjeta egzistencije i stavova građana. Koncipirano je kao sistem ranog upozorenja o potencijalnim disfunkcionalnostima društvenog sistema. Nažalost, Brčko Distrikt BiH nije uključen u ova istraživanja kao zasebna cjelina.

Brčko distrikt BiH

Brčko Distrikt BiH već dugo solipsistički gradi svijest o sebi iz slova Konačne arbitražne odluke i ideologijske projekcije vladajuće oligarhije. Do sada ne postoji ni jedan ozbiljan tekst, a kamoli studija, o objektivnim društvenim uvjetima

1 G. Scott Aikens: "The Democratization of Systems of Public Opinion Formation *1996 International Symposium on Technology and Society. Technical Expertise and Public Decisions. Proceedings*. Princeton University. Princeton, NJ. June 21-22, 1996.]

2 Stuart Oskamp P. Wesley Schultz: *Attitude and opinions*, Mahwah, New Jersey, 2005.

života građana, njihovim subjektivnim stavovima (mnijenju) o tim društvenim uvjetima života, te vrednovanju vlastite društvene sadašnjosti i budućnosti. U javnosti danas egzistira ideologizirana slika o Brčko Distriktu BiH kao nekakvom modelu za uzor koji u praktičnoj provedbi nije potkrijepljen bilo kakvim relevantnim pokazateljima.

Objektivna je činjenica da je Konačna arbitražna odluka učinila Brčko mjestom potencijalnog kreiranja novog modela života, koji je formalno-pravno izveden iz Dejtonskih entitetskih elemenata BiH, ali je, po svojim implikacijama, otvorio vrata drugačijem socio-kulturnom i političkom ustrojavanju ovog dijela BiH.[3]

Specifičnosti Brčko Distrikta BiH uspostavljene Konačnom arbitražnom odlukom su:

- Javna vlast je ustrojena na liberalno-demokratskom principu građanina za razliku od državnog i entitetskog ekskluzivizma etno-nacionalnih kolektiviteta. Upravljanje u predratnoj općini Brčko dodjeljuje se "unitarnoj"[4] "multi-etničkoj demokratskoj vladi"[5] "Neće se dozvoliti bilo kakva podjela Distrikta na etničkoj osnovi"[6], kaže se u Konačnoj arbitražnoj odluci.
- Mada je lokalna zajednica, Distrikt je dobio ovlasti entiteta koji su "trajno delegirali svoja ovlaštenja vezana za upravljanje u predratnoj opštini Brčko"[7], te je kao takav zakonodavan u tim oblastima.
- Ovakav politički model podržan je visokim procentom participiranja u državnim prihodima, kao i velikim vlastitim budžetskim sredstvima. Može se pretpostaviti da će do 2009. godine u Brčko Distriktu biti potrošeno blizu dvije milijarde KM javnih prihoda, što su i za mnogo veće zajednice ogromna sredstva.

Kao takav Brčko Distrkt BiH gotovo i da nije komparabilan sa ostalim dijelovima BiH, jer ima izrazite formalno-pravne i finansijsko-materijalne prednosti. No, iza ovakve normativne slike Brčkog krije se brčanska stvarnost o kojoj gotovo i ne postoje objektivni naučno verificirani pokazatelji.

Istraživanje javnog mnijenja u Brčko Distriktu BiH, koje je proveo Brčanski demokratski forum 2007. godine, jeste pored istraživanja mladih koje je provedeno 2002. i 2004., prvi ozbiljni pokušaj da se saznaju stavovi građana o brčanskoj društvenoj i političkoj realnosti. Iz tog istraživanja prenosimo najvažnije dijelove. Metodologija koja je korištena u ovome istraživanju najvećim dijelom se oslanjala na metodologiju istraživanja Sistema ranog upozorenja UNDP BiH. Brčko Distrikt BiH je tretiran kao društveni sistem.[8]

3 Enes Pašalić: *Tragovi*, 2001., GE-PE, str.124-125
4 Konačna arbitražna odluka, www.ohr.int
5 Konačna arbitražna odluka, www.ohr.int
6 Isto.
7 Isto.
8 Vidi Sistem ranog upozorenja, Kvartalni izvještaj 2006. godine, web izdanje.

Društveni sistem Brčko distrikta BiH

Društveni sistem Brčko Distrikta BiH smo raščlanili na nekoliko podsistema:
- Ekonomski sistem (socijalni status i primanja stanovništva);
- Politički sistem (norme i političke institucije);
- Kulturni sistem (vrijednosti i osjećaj zajedništva);
- Sistem osobne i javne sigurnosti.[9]

Ekonomski sistem smo operacionalizirali kroz socijalni status i primanja pojedinca i njegove porodice. Socijalni status i primanja stanovništva formiraju ekonomsku strukturu društva koja se izražava kroz socijalne slojeve. Nan Lin definira socijalnu strukturu kao sistem socijalnih jedinica (pozicija) koje imaju različit pristup društvenim resursima.[10]

Politički sistem predstavlja odnos članova društva spram normativnog poretka i institucija i organizacija koje taj normativni poredak kreiraju.

Kulturni sistem se izražava kroz vrijednosna opredjeljenja članova zajednice i osjećaje pripadnosti "socijetalnoj zajednici"[11], koja se uspostavlja primarno kao primordijalna socijalna povezanost kroz vjeru, etnicitet i teritoriju, te kod modernih društava kroz građansku kulturu.[12]

Kulturni i politički sistem mogu se izraziti u terminima socijalnog kapitala kao "bonding", "bridging" i "linking" kapital. "Bonding social capital" izražava odnos između homogenih grupa i pojedinaca, kao što su religijske ili etničke skupine. "Bridging social capital" izražava odnose između relativno heterogenih grupa koje pripadaju jednom društvu i njegovoj građanskoj kulturi. "Linking social capital" izražava vertikalan odnos individua i grupa prema institucijama političkog sistema.[13]

Sistem osobne i javne sigurnosti izražava odnos pojedinaca prema institucijama sistema u oblasti javne i osobne sigurnosti.

Uzorak

Istraživanje smo proveli na uzorku na 632 punoljetna stanovnika Brčko Distrikta BiH metodom slučajnog izbora. Uzorak je strukturiran po principu nacionalne pripadnosti, spola, mjesta stanovanja i starosne dobi. Tako u uzorku imamo 31% Srba, 30,9% Hrvata i 36,2% Bošnjaka, 50,3% muškaraca i 49,7% žena, 54,3% stanovnika grada i 45,7 stanovnika sela, te 35,6 % ispitanika do 30 godina, 58,5 od 30-65 godina i 5,9 % ispitanika preko 65 godina. Treba napomenuti da je u uzorku 19,3% ispitanika koji prije rata nisu živjeli u Brčkom.

9 Sistem ranog upozorenja slijedi parsonovsku shemu strukturiranja društva kao društvenog sistema na njegove podsisteme. Vidi Talcott Parsons: Društva, Biblioteka August Cesarec, 1991. Ona se može upotpuniti teorijom socijalnog kapitala, te analitičkim kategorijama koje proizlaze iz koncepta socijalnog kapitala, što smo mi djelomično i učinili. Vidi: Nin Lin, *Social capital*, *A theory of social structure and action,* Cambridge University Press, 2003.

10 Nan Lin, *Social capital, A theory of social structure and action*, Cambridge University Press, 2003., str. 33.

11 Talcott Parsons, *Društva*, August Cesarec, 1991., str. 174-175.

12 Isto.

13 *Socijall capital, Reviewing the concept and its policy implications*, Productivity Commision, Research Paper, AusInfo, Canberra, 2003. str. 18.

Ekonomska situacija u Brčko distriktu BiH

Materijalno stanje građana Brčko Distrikta izrazili smo kroz položaj pojedinca u društvenoj strukturi temeljem njegovog statusa i novčanih primanja (zaposlenost, primanja domaćinstva i subjektivna procjena svog ekonomskog statusa). Ekonomski status građana strukturira društvo na sloj bogatih, srednji sloj i sloj siromašnih, u okviru kojih se opet može razlikovati krajnje siromaštvo, niži i viši srednji sloj, sloj bogatih i jako bogatih.

Naš uzorak pokazuje da u BD imamo 34,3% zaposlenih i 35% nezaposlenih stanovnika, 10,1% penzionera i 13,3% učenika i studenata. Temeljem ukupnih primanja domaćinstva imamo blizu 34% jako siromašnog stanovništva, odnosno onih koji ne mogu zadovoljiti svoje elementarne potrebe, siromašnog 16% stanovništva, srednjem sloju bi pripadali oni sa primanjima od 600 do 1000 KM, te gotovo 15% bogatih. Subjektivna je procjena da 39,2% stanovnika živi znatno ispod prosjeka i na rubu egzistencije, 21,4% nešto ispod prosjeka, 32,3% oko prosjeka i otprilike 7% iznad prosjeka.

Vaš trenutni status

		Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid	zaposlen	217	34,3	34,3	34,3
	nezaposlen	222	35,1	35,1	69,5
	penzioner	64	10,1	10,1	79,6
	student/učenik	84	13,3	13,3	92,9
	nešto drugo	45	7,1	7,1	100,0
	Total	632	100,0	100,0	

Ukupna primanja vašeg domaćinstva

		Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid	manje od 100 KM	92	14,6	14,6	14,6
	100-400 KM	124	19,6	19,6	34,2
	400-600 KM	101	16,0	16,0	50,2
	600-800 KM	116	18,4	18,4	68,5
	800-1000 KM	90	14,2	14,2	82,8
	1000-1500 KM	71	11,2	11,2	94,0
	1500-2000 KM	26	4,1	4,1	98,1
	preko 2000 KM	12	1,9	1,9	100,0
	Total	632	100,0	100,0	

Procijenite položaj vašeg domaćinstva

		Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid	na rubu egzistencije	137	21,7	21,7	21,7
	znatno ispod prosjeka	111	17,6	17,6	39,2
	nešto ispod prosjeka	135	21,4	21,4	60,6
	oko prosjeka	204	32,3	32,3	92,9
	nešto iznad prosjeka	35	5,5	5,5	98,4
	znatno iznad prosjeka	8	1,3	1,3	99,7
	7,00	2	0,3	0,3	100,0
	Total	632	100,0	100,0	

Subjektivna procjena ekonomske budućnosti

Subjektivna procjena obiteljske situacije u narednom periodu strukturira se na 23,4% onih koji vjeruju da će se poboljšati, 17,4% onih koji misle da će se pogoršati i 35,8% onih koji misle da će ostati ista. Tim subjektivnim procjenama korespondira stav 34,7% ispitanika koji smatraju da će ekonomska situacija u narednom periodu biti mnogo bolja ili bolja, te 35,1% ispitanika koji smatraju da će biti gora ili mnogo gora.

Situacija će se u narednom periodu u vašoj obitelji

		Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid	poboljšati	148	23,4	23,4	23,4
	ostati ista	226	35,8	35,8	59,2
	pogoršati	110	17,4	17,4	76,6
	ne mogu procijeniti	145	22,9	22,9	99,5
	5,00	3	0,5	0,5	100,0
	Total	632	100,0	100,0	

Ekonomska situacija u narednih 6 mjeseci će biti

		Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid	mnogo bolja	22	3,5	3,5	3,5
	bolja	197	31,2	31,2	34,7
	lošija	145	22,9	22,9	57,6
	mnogo lošija	77	12,2	12,2	69,8
	ne mogu procijeniti	191	30,2	30,2	100,0
	Total	632	100,0	100,0	

Institucije političkog sistema

Kada je riječ ocjeni rada Vlade Brčko Distrikta BiH, odnosno pojedinih institucija zakonodavne, izvrše i sudske vlasti, te međunarodnih institucija i organizacija (Linking capital), onda se stavovi polariziraju na približno 36% onih koji smatraju da je politika koju je provodila Vlada Brčko Distrikta bila vrlo dobra (3,3%) i dobra (32,6%) i 45% onih koji smatraju da je bila loša (28,6%) i veoma loša (13,9%). I pored toga što 45% ispitanika smatra da je politika Vlade bila loša ili veoma loša, 18,8% ispitanika u potpunosti odobrava rad Vlade, dok 46% daje djelomičnu podršku brčanskoj vladi. Gotovo 26% ispitanika uskraćuje bilo kakvu podršku Vladi Distrikta. Rad OHR-a i supervizora u potpunosti odobrava 30,2% ispitanika, a djelomično 46% ispitanika. Najveći broj ispitanika je da ovlasti supervizora za Distrikt ostanu iste (40%), 25,6% je da se one povećaju, dok je 20,4% ispitanika da se one smanje.

Politika koju je provodila Vlada bila je

		Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid	vrlo dobra	21	3,3	3,3	3,3
	dobra	206	32,6	32,6	35,9
	loša	181	28,6	28,6	64,6
	veoma loša	88	13,9	13,9	78,5
	ne mogu procijeniti	136	21,5	21,5	100,0
	Total	632	100,0	100,0	

Odobravate li rad Vlade?

		Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid	u potpunosti	119	18,8	18,8	18,8
	djelomično	291	46,0	46,0	64,9
	ne odobravam	136	21,5	21,5	86,4
	uopće ne odobravam	28	4,4	4,4	90,8
	ne mogu procijeniti	58	9,2	9,2	100,0
	Total	632	100,0	100,0	

Odobravate li rad OHR-a i supervizora?

		Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid	u potpunosti	191	30,2	30,2	30,2
	djelomično	233	36,9	36,9	67,1
	ne odobravam	89	14,1	14,1	81,2
	uopće ne odobravam	28	4,4	4,4	85,6
	ne mogu procijeniti	91	14,4	14,4	100,0
	Total	632	100,0	100,0	

Da se ovlasti visokog predstavnika za BiH

		Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid	smanje	141	22,3	22,3	22,3
	povećaju	150	23,7	23,7	46,0
	ostanu iste	241	38,1	38,1	84,2
	ne mogu procijeniti	99	15,7	15,7	99,8
	5,00	1	0,2	0,2	100,0
	Total	632	100,0	100,0	

Da se ovlasti supervizora za Brčko

		Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid	smanje	129	20,4	20,4	20,4
	povećaju	162	25,6	25,6	46,0
	ostanu iste	253	40,0	40,0	86,1
	ne mogu procijeniti	87	13,8	13,8	99,8
	5,00	1	0,2	0,2	100,0
	Total	632	100,0	100,0	

Povjerenje u budućnost

Relativno visok procent onih koji su nezadovoljni radom Vlade i političkih institucija povećava se kada se daje generalna ocjena o statusu Distrikta. Tako većina ispitanika (56%) smatra da se Brčko Distrikt BiH kreće u pogrešnom pravcu. Da se BiH kreće u pogrešnom pravcu, smatra (69%) ispitanika. Uz to ide podatak da bi blizu 65% ispitanika glasalo za neku novu stranku ili uopće ne bi glasalo

Da li se BiH kreće u pogrešnom pravcu?

		Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid	u potpunosti	229	36,2	36,2	36,2
	djelomično	207	32,8	32,8	69,0
	ne kreće	47	7,4	7,4	76,4
	uopće se ne kreće	5	,8	,8	77,2
	ne mogu procijeniti	144	22,8	22,8	100,0
	Total	632	100,0	100,0	

Da li se Brčko Distrikt kreće u pogrešnom pravcu?

		Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid	u potpunosti	133	21,0	21,0	21,0
	djelomično	221	35,0	35,0	56,0
	ne kreće	114	18,0	18,0	74,1
	uopće ne	14	2,2	2,2	76,3
	ne mogu procijeniti	150	23,7	23,7	100,0
	Total	632	100,0	100,0	

Političke stranke

Da li ste član neke političke stranke?

		Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid	da	170	26,9	26,9	26,9
	ne	461	72,9	72,9	99,8
	5,00	1	0,2	0,2	100,0
	Total	632	100,0	100,0	

Ako bi izbori bili sutra, glasali biste za

		Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid	SDP	38	6,0	6,0	6,0
	Stranka za BiH	14	2,2	2,2	8,2
	SDA	5	0,8	0,8	9,0
	SDS	25	4,0	4,0	13,0
	SNDS	23	3,6	3,6	16,6
	Radikali	1	0,2	0,2	16,8
	HDZ	76	12,0	12,0	28,8
	HDZ 1990	1	0,2	0,2	29,0
	HSS	15	2,4	2,4	31,3
	ostale	25	4,0	4,0	35,3
	neku novu stranku	169	26,7	26,7	62,0
	ne bih uopće glasao	240	38,0	38,0	100,0
	Total	632	100,0	100,0	

Kulturni sistem

Socijalna inkluzija i etnički odnosi

Parsons smatra da kulturna integracija transcendira pojave kao što su interesi jer se oslanja na odanost vrijednostima i to na socijetalnoj razini. "Socijetalna zajednica" u svom primarnom primordijalnom obliku oslanja se na religijske i etničke vrijednosti, dok su moderne forme "socijetalne zajednice" građanski identitet, građanska kultura i državni patriotizam.[14] U kategorijama socijalnog

14 Talkott Parsons: *Društva*, August Cesarec, 1991., str. 166. i 175.

kapitala to bi bio "bonding social capital" (etno-religijske zajednice) i "bridging social capital" (građanski identitet). U našem istraživanju to je razlika između pripadanja vlastitoj etno-nacionalnoj skupini i pripadnosti državi BiH.

Najveći procent naših ispitanika se ponosi svojom etno-nacionalnom pripadnošću (bonding capital), Svojom nacionalnom pripadnošću veoma se ponosi 69,6% i donekle se ponosi 17,4% ispitanika, dok se samo 34,8% veoma ponosi i 24,8% donekle ponosi što je građanin/državljanin BiH. Više od 25% ispitanika se malo ili nimalo ponosi što je građanin BiH.

Koliko se ponosite što ste pripadnik svoga naroda?

		Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid	veoma	440	69,6	69,6	69,6
	donekle	110	17,4	17,4	87,0
	malo	26	4,1	4,1	91,1
	nimalo	11	1,7	1,7	92,9
	nije mi važno	27	4,3	4,3	97,2
	ne mogu procijeniti	18	2,8	2,8	100,0
	Total	632	100,0	100,0	

Koliko se ponosite što ste građanin/državljanin BiH?

		Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid	veoma	220	34,8	34,8	34,8
	donekle	157	24,8	24,8	59,7
	malo	82	13,0	13,0	72,6
	nimalo	78	12,3	12,3	85,0
	nije mi važno	56	8,9	8,9	93,8
	ne mogu procijeniti	35	5,5	5,5	99,4
	7,00	1	0,2	0,2	99,5
	12,00	3	0,5	0,5	100,0
	Total	632	100,0	100,0	

Etnička distanca

Činjenica da se naši ispitanici u većem postotku identificiraju sa svojim etno-nacionalnim identitetom nego sa svojom državom ne znači krajnju etničku rigidnost i isključivost. U visokom postotku (80–90%) ispitanici

djelomično ili u potpunosti prihvaćaju da žive u susjedstvu sa pripadnicima drugih naroda, da se djeca druže sa djecom drugih naroda, da im pretpostavljeni na poslu budu druge nacionalnosti, dok je taj procent mnogo niži kada su u pitanju mješoviti brakovi. U potpunosti prihvaća mješovite brakove 14,7 % ispitanika, dok 14,6 % djelomično prihvata tu mogućnost. Nije beznačajan podatak da 8-20% ispitanika odbija bilo kakve oblike zajedništva.

Da li je za vas prihvatljivo da živite u istoj državi sa pripadnicima drugih naroda

		Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid	u potpunosti	496	78,5	78,5	78,5
	djelomično prihvatljivo	88	13,9	13,9	92,4
	djelomično neprihvatljivo	18	2,8	2,8	95,3
	potpuno neprihvatljivo	16	2,5	2,5	97,8
	ne mogu procijeniti	14	2,2	2,2	100,0
	Total	632	100,0	100,0	

Da li je za vas prihvatljivo da vam u susjedstvu žive pripadnici drugih naroda

		Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid	u potpunosti prihvatljivo	442	69,9	69,9	69,9
	djelomično prihvatljivo	129	20,4	20,4	90,3
	djelomično neprihvatljivo	25	4,0	4,0	94,3
	potpuno neprihvatljivo	20	3,2	3,2	97,5
	ne mogu procijeniti	16	2,5	2,5	100,0
	Total	632	100,0	100,0	

Da li ja za vas prihvatljivo da vam djeca idu u školu sa pripadnicima drugih naroda?

		Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid	u potpunosti prihvatljivo	414	65,5	65,5	65,5
	djelomično prihvatljivo	158	25,0	25,0	90,5
	djelomično neprihvatljivo	26	4,1	4,1	94,6
	potpuno neprihvatljivo	17	2,7	2,7	97,3
	ne mogu procijeniti	17	2,7	2,7	100,0
	Total	632	100,0	100,0	

Da li je za vas prihvatljivo da vam pripadnici drugih naroda budu pretpostavljeni na poslu?

		Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid	u potpunosti prihvatljivo	327	51,7	51,7	51,7
	djelomično prihvatljivo	174	27,5	27,5	79,3
	djelomično neprihvatljivo	65	10,3	10,3	89,6
	potpuno neprihvatljivo	23	3,6	3,6	93,2
	ne mogu procijeniti	43	6,8	6,8	100,0
	Total	632	100,0	100,0	

Da li je za vas prihvatljivo da vam neko iz obitelji stupi u brak sa pripadnikom druge nacionalnosti?

		Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid	u potpunosti prihvatljivo	93	14,7	14,7	14,7
	djelomično prihvatljivo	92	14,6	14,6	29,3
	djelomično neprihvatljivo	126	19,9	19,9	49,2
	potpuno neprihvatljivo	269	42,6	42,6	91,8
	ne mogu procijeniti	52	8,2	8,2	100,0
	Total	632	100,0	100,0	

Stanje javne bezbjednosti i osobne sigurnosti

Mada u relativno visokom procentu građani Distrikta podržavaju rad političkih institucija, te iste institucije karakterizira kao korumpirane. U prosjeku 80% ispitanika smatra da su mito i korupcija prisutni u institucijama Distrikta. Gotovo 83% ispitanika smatra da je kriminal trenutno u porastu, dok je više od 11% ispitanika izravno tražilo pomoć policije, 7,3% ispitanika izjavljuje da im se desila provalna krađa, 9,7% da su im ukrali novčanik a 2,5% da su im ukrali auto.

Na pitanje da li bi napustili Brčko Distrikt 57,4% ispitanika odgovara potvrdno, dok 29,6 % to ne bi učinilo. BiH bi napustilo 58,7% ispitanika.

Korupcija, mito i zloupotreba funkcija prisutna je u Vladi BD

		Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid	veoma	237	37,5	37,5	37,5
	prisutna je	264	41,8	41,8	79,3
	nije prisuta	50	7,9	7,9	87,2
	uopće nije prisutna	2	0,3	0,3	87,5
	ne mogu procijeniti	77	12,2	12,2	99,7
	7,00	2	0,3	0,3	100,0
	Total	632	100,0	100,0	

Korupcija, mito i zloupotreba funkcija prisutna je u Skupštini BD

		Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid	veoma	204	32,3	32,3	32,3
	prisutna je	283	44,8	44,8	77,1
	nije prisutna	58	9,2	9,2	86,2
	uopće nije prisutna	2	0,3	0,3	86,6
	ne mogu procijeniti	83	13,1	13,1	99,7
	7,00	2	0,3	0,3	100,0
	Total	632	100,0	100,0	

U BD kriminal je trenutno u porastu

		Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid	u potpunosti se slažem	314	49,7	49,7	49,7
	djelomično se slažem	211	33,4	33,4	83,1
	ne slažem se	40	6,3	6,3	89,4
	uopće se ne slažem	2	0,3	0,3	89,7
	ne mogu procijeniti	65	10,3	10,3	100,0
	Total	632	100,0	100,0	

Tražili ste pomoć policije?

		Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid	da	70	11,1	11,1	11,1
	ne	562	88,9	88,9	100,0
	Total	632	100,0	100,0	

Da li se vašoj obitelji desila provalna krađa u kuću/stan?

		Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid	da	46	7,3	7,3	7,3
	ne	585	92,6	92,6	99,8
	4,00	1	0,2	0,2	100,0
	Total	632	100,0	100,0	

Da li se vašoj obitelji desila krađa novčanika?

		Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid	da	61	9,7	9,7	9,7
	ne	570	90,2	90,2	99,8
	4,00	1	0,2	0,2	100,0
	Total	632	100,0	100,0	

Da li se vašoj obitelji desila krađa automobila?

		Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid	da	16	2,5	2,5	2,5
	ne	615	97,3	97,3	99,8
	4,00	1	0,2	0,2	100,0
	Total	632	100,0	100,0	

Ostati ili otići

Napustio bih BiH kada bi mi se pružila prilika

		Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid	da	371	58,7	58,7	58,7
	ne	185	29,3	29,3	88,0
	ne mogu procijeniti	76	12,0	12,0	100,0
	Total	632	100,0	100,0	

Napustio bih Brčko kada bi mi se pružila prilika

		Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid	da	363	57,4	57,4	57,4
	ne	187	29,6	29,6	87,0
	ne mogu procijeniti	80	12,7	12,7	99,7
	5,00	2	0,3	0,3	100,0
	Total	632	100,0	100,0	

Ako bi se sumirali ovi opći pokazatelji, onda situacija u Distriktu nije ništa bolja nego u BiH, čak je u nekim elementima i lošija. Na rubu egzistencije je 34,2% stanovništva i 16% ispod prosjeka, što predstavlja više od 50% siromašnog i jako siromašnog stanovništva. Gotovo 56% je onih koji smatraju da se Distrikt kreće u pogrešnom pravcu, više od 60% je razočarano u postojeće političke stranke, blizu 60% smatra da su mito i korupcija prisutni u institucijama Brčko Distrikta, a otprilike 57% ispitanika bi napustilo Distrikt kada bi imalo priliku.

Dominantan osjećaj socijalno-kulturne pripadnosti su etno-nacionalna identifikacija ili "bonding socijal capital". Blizu 90% ispitanika se naglašeno pozitivno identificira sa svojom etno-nacionalnom zajednicom. Mada naglašena etno-nacionalna

identifikacija nije isključila multikulturalne veze, kod značajnog broja ispitanika, ipak, relativno visok procent (gotovo 25%) se uopće ne identificira sa državom BiH, dok 10-20% ispitanika odbija bilo kakve multikulturalne oblike zajedništva, što je dovoljno visok procent za disolucijske društvene procese

Ono što su sistemski pozitivni indikatori jeste relativno širok srednji sloj (blizu 35%), kojem se može pridružiti relativno visok postotak (gotovo 17%) bogatog stanovništva što je faktor stabilnosti sistema i potpora političkim institucijama. Relativno visok je procent onih (gotovo 65%) koji djelomično ili u potpunosti odobravaju rad političkih institucija Brčko Distrikta. Relativna većina je otvorena za građanske oblike solidarnosti, ali uz respektiranje primarnog organskog identiteta.

Pogledajmo na kraju koliko nacionalna pripadnost utječe na javno mnijenje građana Brčko Distrikta BiH.

Javno mnijenje po nacionalnim grupama

Socijalni status

Kada je riječ o socijalno-materijalnom položaju stanovnika Brčko Distrikta BiH, onda se može konstatirati da su Hrvati u najgorem položaju. Nezaposlenih Hrvata je 48,7%, što je mnogo veći procent u odnosu na 34,5% Bošnjaka i 23% Srba. Sa manje od 100 KM mjesečnih primanja, odnosno na rubu egzistencije je 30,3% Hrvata. Na rubu egzistencije je 11,4% Bošnjaka i 3,1% Srba. Najveća materijalna primanja imaju Srbi. Više od 600 KM mjesečnih prihoda ima 56% Srba, 50% Bošnjaka i samo 35% Hrvata. Subjektivno procjenjuje da je položaj njihovog domaćinstva na rubu egzistencije 33,8% Hrvata, 21,8% Bošnjaka i samo 9,7% Srba.

		Vaš trenutni status					Total
		zaposlen	nezaposlen	penzioner	student/ učenik	nešto drugo	
Šta ste po nacionalnosti	Srbin	75	45	27	32	17	196
		38,3%	23,0%	13,8%	16,3%	8,7%	100,0%
	Hrvat	51	95	19	16	14	195
		26,2%	48,7%	9,7%	8,2%	7,2%	100,0%
	Bošnjak	87	79	17	35	11	229
		38,0%	34,5%	7,4%	15,3%	4,8%	100,0%
	nešto drugo	2	2	1	0	2	7
		28,6%	28,6%	14,3%	0,0%	28,6%	100,0%
	neopredijeljen	2	1	0	1	1	5
		40,0%	20,0%	0,0%	20,0%	20,0%	100,0%
Total		217	222	64	84	45	632
		34,3%	35,1%	10,1%	13,3%	7,1%	100,0%

		Ukupna primanja vašeg domaćinstva								Total
		manje od 100 KM	100-400 KM	400-600 KM	600-800 KM	800-1000 KM	1000-1500 KM	1500-2000 KM	preko 2000 KM	
Šta ste po nacionalnosti	Srbin	6	31	36	47	37	26	10	3	196
		3,1%	15,8%	18,4%	24,0%	18,9%	13,3%	5,1%	1,5%	100,0%
	Hrvat	59	29	34	25	15	19	10	4	195
		30,3%	14,9%	17,4%	12,8%	7,7%	9,7%	5,1%	2,1%	100,0%
	Bošnjak	26	61	30	43	36	24	5	4	229
		11,4%	26,6%	13,1%	18,8%	15,7%	10,5%	2,2%	1,7%	100,0%
	nešto drugo	1	1	1	1	2	1	0	0	7
		14,3%	14,3%	14,3%	14,3%	28,6%	14,3%	0,0%	0,0%	100,0%
	neopredijeljen	0	2	0	0	0	1	1	1	5
		0,0%	40,0%	0,0%	0,0%	0,0%	20,0%	20,0%	20,0%	100,0%
Total		92	124	101	116	90	71	26	12	632
		14,6%	19,6%	16,0%	18,4%	14,2%	11,2%	4,1%	1,9%	100,0%

		Kakav je položaj vašeg domaćinstva?							Total
		na rubu egzistencije	znatno ispod prosjeka	nešto ispod prosjeka	oko prosjeka	nešto iznad prosjeka	znatno iznad prosjeka	7,00	
Šta ste po nacionalnosti	Srbin	19	47	55	64	9	2	0	196
		9,7%	24,0%	28,1%	32,7%	4,6%	1,0%	0,0%	100,0%
	Hrvat	66	31	34	47	12	4	1	195
		33,8%	15,9%	17,4%	24,1%	6,2%	2,1%	0,5%	100,0%
	Bošnjak	50	32	40	90	14	2	1	229
		21,8%	14,0%	17,5%	39,3%	6,1%	0,9%	0,4%	100,0%
	nešto drugo	1	1	3	2	0	0	0	7
		14,3%	14,3%	42,9%	28,6%	0,0%	0,0%	0,0%	100,0%
	neopredijeljen	1	0	3	1	0	0	0	5
		20,0%	0,0%	60,0%	20,0%	0,0%	0,0%	0,0%	100,0%
Total		137	111	135	204	35	8	2	632
		21,7%	17,6%	21,4%	32,3%	5,5%	1,3%	0,3%	100,0%

Odnos spram institucija političkog sistema

I pored izuzetno teškog materijalnog položaja, najveći broj Hrvata (55%) smatra da je politika Vlade Brčko Distrikta bila dobra ili vrlo dobra. U potpunosti ili djelomično podržava rad Vlade čak blizu 80% Hrvata. Srbi su ti koji u najvećem postotku smatraju da je politika Vlade Brčko Distrikta BiH bila loša ili veoma loša (54%), u odnosu na blizu 45% Bošnjaka i 28% Hrvata.

Najveći broj Srba (blizu 65%) smatra da se Brčko Distrikt kreće u pogrešnom pravcu. Isto tako misli gotovo 55% Bošnjaka i 50% Hrvata. U najvećem procentu Hrvati procjenjuju da se BiH kreće u pogrešnom pravcu (približno 70%).

		Politika koju je provodila Vlada bila je					Total
		vrlo dobra	dobra	loša	veoma loša	ne mogu procijeniti	
Šta ste po nacionalnosti	Srbin	3	34	69	37	53	196
		1,5%	17,3%	35,2%	18,9%	27,0%	100,0%
	Hrvat	12	95	46	9	33	195
		6,2%	48,7%	23,6%	4,6%	16,9%	100,0%
	Bošnjak	6	74	62	41	46	229
		2,6%	32,3%	27,1%	17,9%	20,1%	100,0%
	nešto drugo	0	1	3	0	3	7
		0,0%	14,3%	42,9%	0,0%	42,9%	100,0%
	neopredijeljen	0	2	1	1	1	5
		0,0%	40,0%	20,0%	20,0%	20,0%	100,0%
Total		21	206	181	88	136	632
		3,3%	32,6%	28,6%	13,9%	21,5%	100,0%

		Da li odobravate rad Vlade?					Total
		u potpunosti	djelomično	ne odobravam	uopće ne odobravam	ne mogu procijeniti	
Šta ste po nacionalnosti	Srbin	30	75	60	11	20	196
		15,3%	38,3%	30,6%	5,6%	10,2%	100,0%
	Hrvat	44	109	30	2	10	195
		22,6%	55,9%	15,4%	1,0%	5,1%	100,0%
	Bošnjak	43	102	43	14	27	229
		18,8%	44,5%	18,8%	6,1%	11,8%	100,0%
	nešto drugo	1	2	3	0	1	7
		14,3%	28,6%	42,9%	0,0%	14,3%	100,0%
	neopredijeljen	1	3	0	1	0	5
		20,0%	60,0%	0,0%	20,0%	0,0%	100,0%
Total		119	291	136	28	58	632
		18,8%	46,0%	21,5%	4,4%	9,2%	100,0%

		Da li se BiH kreće u pogrešnom pravcu?					Total
		u potpunosti	djelomično	ne kreće	uopće se ne kreće	ne mogu procijeniti	
Šta ste po nacionalnosti	Srbin	56	75	14	1	50	196
		28,6%	38,3%	7,1%	,5%	25,5%	100,0%
	Hrvat	82	58	10	2	43	195
		42,1%	29,7%	5,1%	1,0%	22,1%	100,0%
	Bošnjak	86	71	22	2	48	229
		37,6%	31,0%	9,6%	0,9%	21,0%	100,0%
	nešto drugo	2	2	0	0	3	7
		28,6%	28,6%	0,0%	0,0%	42,9%	100,0%
	neopredijeljen	3	1	1	0	0	5
		60,0%	20,0%	20,0%	0,0%	0,0%	100,0%
Total		229	207	47	5	144	632
		36,2%	32,8%	7,4%	,8%	22,8%	100,0%

		Da li se Brčko Distrikt kreće u pogrešnom pravcu?					Total
		u potpunosti	djelomično	ne kreće	uopće ne	ne mogu procijeniti	
Šta ste po nacionalnosti	Srbin	46	79	19	2	50	196
		23,5%	40,3%	9,7%	1,0%	25,5%	100,0%
	Hrvat	27	71	46	7	44	195
		13,8%	36,4%	23,6%	3,6%	22,6%	100,0%
	Bošnjak	58	67	47	4	53	229
		25,3%	29,3%	20,5%	1,7%	23,1%	100,0%
	nešto drugo	1	2	0	1	3	7
		14,3%	28,6%	0,0%	14,3%	42,9%	100,0%
	neopredijeljen	1	2	2	0	0	5
		20,0%	40,0%	40,0%	0,0%	0,0%	100,0%
Total		133	221	114	14	150	632
		21,0%	35,0%	18,0%	2,2%	23,7%	100,0%

Etno i nacionalni državni identitet

Interesantno je da se najveći broj Bošnjaka naglašeno ponosi svojom etno-nacionalnom pripadnošću (bonding capital), ali se isto tako najveći procent Bošnjaka ponosi i svojom državom BiH (bridging capital). Veoma je ponosno svojim nacionalnim identitetom 79,9% Bošnjaka, u odnosu na 66,2% Hrvata i 62,8% Srba. Isto tako, najveći procent Bošnjaka (gotovo 70%) veoma se ponosi što je građanin/državljanin BiH. Sa državom BiH veoma se ponosi samo 7,7% Srba i 20,5% Hrvata, donekle se ponosi što je građanin/državljanin BiH 34,9% Hrvata i 28,6% Srba.

Hrvati i Bošnjaci u Brčko Distriktu BiH su otvoreniji za "bridging capital", odnosno multikulturalne socijalne veze u odnosu na Srbe. Za 83,8% Bošnjaka,

82,6% Hrvata i 66,8 % Srba potpuno je prihvatljivo da živi u istoj državi sa pripadnicima drugih naroda. Da im djeca idu u školu sa pripadnicima drugih naroda u potpunosti je prihvatljivo za 77,4% Hrvata, 69,4% Bošnjaka i 47,4% Srba, da im pretpostavljeni na poslu budu pripadnici drugih naroda u potpunosti je prihvatljivo za 67,7% Hrvata, 52,8% Bošnjaka i 33,2% Srba. Multietnički brakovi prihvatljivi su za 17,5% Bošnjaka, 13,3% Hrvata i 9,2% Srba.

Nažalost, izuzetno je visok procent građana svih nacionalnosti koji su spremni napustiti Brčko Distrikt BiH. Brčko bi napustilo 63,3% Bošnjaka, 62,8% Srba i 45,1% Hrvata.

		Koliko se ponosite što ste pripadnik svoga naroda?						Total
		veoma	donekle	malo	nimalo	nije mi važno	ne mogu procijeniti	
Šta ste po nacionalnosti	Srbin	123	53	7	3	5	5	196
		62,8%	27,0%	3,6%	1,5%	2,6%	2,6%	100,0%
	Hrvat	129	32	17	5	9	3	195
		66,2%	16,4%	8,7%	2,6%	4,6%	1,5%	100,0%
	Bošnjak	183	23	2	3	9	9	229
		79,9%	10,0%	0,9%	1,3%	3,9%	3,9%	100,0%
	nešto drugo	4	1	0	0	1	1	7
		57,1%	14,3%	0,0%	0,0%	14,3%	14,3%	100,0%
	neopredijeljen	1	1	0	0	3	0	5
		20,0%	20,0%	0,0%	0,0%	60,0%	0,0%	100,0%
Total		440	110	26	11	27	18	632
		69,6%	17,4%	4,1%	1,7%	4,3%	2,8%	100,0%

		Koliko se ponosite što ste građanin/državljanin BiH?								Total
		veoma	donekle	malo	nimalo	nije mi važno	ne mogu procijeniti	7,00	12,00	
Šta ste po nacionalnosti	Srbin	15	56	43	41	32	9	0	0	196
		7,7%	28,6%	21,9%	20,9%	16,3%	4,6%	0,0%	0,0%	100,0%
	Hrvat	40	68	27	23	13	22	1	1	195
		20,5%	34,9%	13,8%	11,8%	6,7%	11,3%	0,5%	0,5%	100,0%
	Bošnjak	160	31	11	13	8	4	0	2	229
		69,9%	13,5%	4,8%	5,7%	3,5%	1,7%	0,0%	0,9%	100,0%
	nešto drugo	3	1	0	1	2	0	0	0	7
		42,9%	14,3%	0,0%	14,3%	28,6%	0,0%	0,0%	0,0%	100,0%
	neopredijeljen	2	1	1	0	1	0	0	0	5
		40,0%	20,0%	20,0%	0,0%	20,0%	0,0%	0,0%	0,0%	100,0%
Total		220	157	82	78	56	35	1	3	632
		34,8%	24,8%	13,0%	12,3%	8,9%	5,5%	0,2%	0,5%	100,0%

		Da li je za vas prihvatljivo da živite u istoj državi sa pripadnicima drugih naroda?					Total
		u potpunosti prihvatljivo	djelomično prihvatljivo	djelomično neprihvatljivo	potpuno neprihvatljivo	ne mogu procijeniti	
Šta ste po nacionalnosti	Srbin	131	40	10	8	7	196
		66,8%	20,4%	5,1%	4,1%	3,6%	100,0%
	Hrvat	161	22	7	5	0	195
		82,6%	11,3%	3,6%	2,6%	0,0%	100,0%
	Bošnjak	192	26	1	3	7	229
		83,8%	11,4%	0,4%	1,3%	3,1%	100,0%
	nešto drugo	7	0	0	0	0	7
		100,0%	0,0%	0,0%	0,0%	0,0%	100,0%
	neopredijeljen	5	0	0	0	0	5
		100,0%	0,0%	0,0%	0,0%	0,0%	100,0%
Total		496	88	18	16	14	632
		78,5%	13,9%	2,8%	2,5%	2,2%	100,0%

		Da li je za vas prihvatljivo da vam u susjedstvu žive pripadnici drugih naroda?					Total
		u potpunosti prihvatljivo	djelomično prihvatljivo	djelomično neprihvatljivo	potpuno neprihvatljivo	ne mogu procijeniti	
Šta ste po nacionalnosti	Srbin	120	41	14	13	8	196
		61,2%	20,9%	7,1%	6,6%	4,1%	100,0%
	Hrvat	155	26	8	5	1	195
		79,5%	13,3%	4,1%	2,6%	0,5%	100,0%
	Bošnjak	155	62	3	2	7	229
		67,7%	27,1%	1,3%	0,9%	3,1%	100,0%
	nešto drugo	7	0	0	0	0	7
		100,0%	0,0%	0,0%	0,0%	0,0%	100,0%
	neopredijeljen	5	0	0	0	0	5
		100,0%	0,0%	0,0%	0,0%	0,0%	100,0%
Total		442	129	25	20	16	632
		69,9%	20,4%	4,0%	3,2%	2,5%	100,0%

		Da li ja za vas prihvatljivo da vam djeca idu u školu sa pripadnicima drugih naroda?					Total
		u potpunosti prihvatljivo	djelomično prihvatljivo	djelomično neprihvatljivo	potpuno neprihvatljivo	ne mogu procijeniti	
Šta ste po nacionalnosti	Srbin	93	68	17	9	9	196
		47,4%	34,7%	8,7%	4,6%	4,6%	100,0%
	Hrvat	151	31	7	6	0	195
		77,4%	15,9%	3,6%	3,1%	0,0%	100,0%
	Bošnjak	159	58	2	2	8	229
		69,4%	25,3%	0,9%	0,9%	3,5%	100,0%
	nešto drugo	6	1	0	0	0	7
		85,7%	14,3%	0,0%	0,0%	0,0%	100,0%
	neopredijeljen	5	0	0	0	0	5
		100,0%	0,0%	0,0%	0,0%	0,0%	100,0%
Total		414	158	26	17	17	632
		65,5%	25,0%	4,1%	2,7%	2,7%	100,0%

		Da li je za vas prihvatljivo da vam pripadnici drugih naroda budu pretpostavljeni na poslu?					Total
		u potpunosti prihvatljivo	djelomično prihvatljivo	djelomično neprihvatljivo	potpuno neprihvatljivo	ne mogu procijeniti	
Šta ste po nacionalnosti	Srbin	65	78	31	12	10	196
		33,2%	39,8%	15,8%	6,1%	5,1%	100,0%
	Hrvat	132	38	18	5	2	195
		67,7%	19,5%	9,2%	2,6%	1,0%	100,0%
	Bošnjak	121	55	16	6	31	229
		52,8%	24,0%	7,0%	2,6%	13,5%	100,0%
	nešto drugo	4	3	0	0	0	7
		57,1%	42,9%	0,0%	0,0%	0,0%	100,0%
	neopredijeljen	5	0	0	0	0	5
		100,0%	0,0%	0,0%	0,0%	0,0%	100,0%
Total		327	174	65	23	43	632
		51,7%	27,5%	10,3%	3,6%	6,8%	100,0%

		Da li je za vas prihvatljivo da vam neko iz obitelji stupi u brak sa pripadnikom druge nacionalnosti?					Total
		u potpunosti prihvatljivo	djelomično prihvatljivo	djelomično neprihvatljivo	potpuno neprihvatljivo	ne mogu procijeniti	
Šta ste po nacionalnosti	Srbin	18	32	37	99	10	196
		9,2%	16,3%	18,9%	50,5%	5,1%	100,0%
	Hrvat	26	28	56	74	11	195
		13,3%	14,4%	28,7%	37,9%	5,6%	100,0%
	Bošnjak	40	31	33	95	30	229
		17,5%	13,5%	14,4%	41,5%	13,1%	100,0%
	nešto drugo	4	1	0	1	1	7
		57,1%	14,3%	0,0%	14,3%	14,3%	100,0%
	neopredijeljen	5	0	0	0	0	5
		100,0%	0,0%	0,0%	0,0%	0,0%	100,0%
Total		93	92	126	269	52	632
		14,7%	14,6%	19,9%	42,6%	8,2%	100,0%

		Napustio bih Brčko kada bi mi se pružila prilika				Total
		da	ne	ne mogu procijeniti	5,00	
Šta ste po nacionalnosti	Srbin	123	37	35	1	196
		62,8%	18,9%	17,9%	0,5%	100,0%
	Hrvat	88	85	21	1	195
		45,1%	43,6%	10,8%	0,5%	100,0%
	Bošnjak	145	60	24	0	229
		63,3%	26,2%	10,5%	0,0%	100,0%
	nešto drugo	4	3	0	0	7
		57,1%	42,9%	0,0%	0,0%	100,0%
	neopredijeljen	3	2	0	0	5
		60,0%	40,0%	0,0%	0,0%	100,0%
Total		363	187	80	2	632
		57,4%	29,6%	12,7%	0,3%	100,0%

		Napustio bih BiH kada bi mi se pružila prilika			Total
		da	ne	ne mogu procijeniti	
Šta ste po nacionalnosti	Srbin	126	37	33	196
		64,3%	18,9%	16,8%	100,0%
	Hrvat	92	82	21	195
		47,2%	42,1%	10,8%	100,0%
	Bošnjak	144	63	22	229
		62,9%	27,5%	9,6%	100,0%
	nešto drugo	5	2	0	7
		71,4%	28,6%	0,0%	100,0%
	neopredijeljen	4	1	0	5
		80,0%	20,0%	0,0%	100,0%
Total		371	185	76	632
		58,7%	29,3%	12,0%	100,0%

I pored izuzetnih pogodnosti za građane Brčko Distrikta BiH, datih kroz Konačnu arbitražnu odluku, velik budžet i posebnu superviziju međunarodne zajednice, njihova razmišljanja o uvjetima života u Brčko Distriktu BiH ne razlikuju se mnogo od onih razmišljanja u drugim dijelovima BiH. Čak je u nekim segmentima više indikatora ranog upozorenja na krizne situacije ili anomična društvena stanja. Tu se, prije svega, misli na izuzetno visok procent veoma siromašnog stanovništva, relativno visok procent onih koji isključuju bilo kakve oblike multinacionalnih socijalnih veza i koji se uopće ne identificiraju sa državom BiH. Izuzetno je visok procent i onih koji su rezignirani, razočarani i spremni sve napustiti.

Naravno, postoje i pozitivni sistemski elementi, prije svega u značajno širokom srednjem sloju koji je, vjerojatno, stup podrške institucijama sistema. Oni su unutar tih institucija ili uz njihovu pomoć ostvarili relativnu značajnu socijalnu sigurnost, a jedan broj i stanje materijalnog blagostanja.

Primarno, Distrikt se mora osloboditi produciranja ideologizirane slike o brčanskoj stvarnosti. Slika o brčanskoj stvarnosti mora se graditi na objektivnim, naučno verificiranim kriterijima, kako ne bi ta stvarnost producirala retrogradne ideologije, koje se u zametku mogu prepoznati i u pokazateljima ovoga istraživanja.

Kritika evrocentrizma

Elvis Fejzić

U ovom tekstu ćemo problematizirati pitanje koje posljednjih godina izaziva sve veće polemike u intelektualnim krugovima, a orijentirano je na *implikacije i masovno instaliranje 'novog evrocentrizma'* u zemljama koje su se pridružile Evropskoj uniji (EU) u proljeće 2004. godine. Međutim, postoje naznake da je evrocentrični sadržaj uveliko prisutan i u zemljama koje su u fazi pregovaranja o pridruženju s Unijom. Spomenutom pitanju je, s druge strane, u javnosti posvećeno veoma malo pažnje i gotovo je potpuno marginalizirano. Evrocentrični diskurs, koji je prisutan i u Bosni i Hercegovini, potrebno je na vrijeme prevenirati i razotkriti sve njegove *opasnosti*. Smatramo da bi neadekvatan pristup ovom fenomenu mogao imati neplanirane i destruktivne konzekvence po bosanskohercegovačko društvo i državu. Ovdje ne govorimo o *pledoajeu za evroskepticizam*, jer znamo da takav nepomirljiv odnos spram EU ne bi donio ništa korisno državi Bosni i Hercegovini. Nije uopće upitno, čak, sasvim je razumljivo da mi trebamo zagovarati što skorije integriranje Bosne i Hercegovine u EU, i pored svega navedenog, zato što je jedino takva budućnost *obećavajuća* za sve bosanskohercegovačke građane. Međutim, uvjereni smo da nam nije dopušteno, pri tome, ni da zaboravimo na ono *što mi jesmo*, a garanciju za to sačinjava sistematski rad na očuvanju vlastite *historije, kulture, tradicije, običaja i jezika*. Samo na ovaj način možemo sačuvati *svoju autohtonost* u zajednici evropskih naroda, što treba da bude naš cilj.

Budućnost *nove Evrope*, prvenstveno u političkom smislu, nije još u punom kapacitetu obećavajuća, jer ni nakon Mastrihtske konferencije nije stvoreno istinsko *demokratsko ozračje*. U postmastrihtskoj eri, dakle, dokazano je "...ne samo da su još dovoljno jaki pojedinačni interesi zapadnoevropskih država učesnica, nego da su jake i tradicije i instinkti ukorenjeni u njihovim društvima, što bi konstantno moglo kočiti proces evropske integracije." (Šulce, 2002: 221.) Smatramo da bi ovdje bilo vrlo indikativno navesti i činjenicu da je oduševljenje njemačke javnosti spram daljeg evropskog integriranja, skoro, preko noći nestalo kada se saznalo da "...buduća evropska valuta neće biti nemačka marka, već francuski eki". (Šulce, 2002: 221.) Pred *novom Evropom*, koja je još u *fazi nastajanja*, ali i koja se više nego ikad *okrenula samoj sebi*, po svemu sudeći, nalaze se odlučuju-

ći izazovi. Govoreći o ujedinjenju Evrope i njenoj budućnosti, Hagen Šulce kaže da su preuranjene pretpostavke "... Frensisa Fukujame o 'kraju istorije' i o pobedi zapadne demokratije nad 'bezubim i beznačajnim evropskim nacionalizmom'". (Šulce, 2002: 220.)

U diskursu o Evropskoj uniji, njenoj realnosti i njenoj perspektivi često se govori i o pitanju *demokratskog deficita*, a ono se prvenstveno "...shvata kao odsustvo demokratske odgovornosti EU, koje se ogleda u slabosti njenog jedinog neposredno izabranog tela, Evropskog parlamenta". (Hejvud, 2004: 290.) Evroskeptici iznose stav da su napredak Evropske unije i njena konsolidacija uveliko ugroženi, a svoju evropsku integraciju "...smatraju nepoželjnom bez razgraničenja prenošenja ovlasti na Uniju i reforme njenih institucija". (Pinder, 2003: 169.) Govori se, čak, i o tome da EU razdire kriza te da njene institucije, koje su u velikoj mjeri alijenirane od građana, treba obavezno reformirati. Scenarij koji bi mogao nastati kao rezultat sadašnje politike Unije nije uopće optimističan, jer je ona već izložena "...opasnosti od stagnacije i progresivne dezintegracije". (Pinder, 2003: 174.) Također, i apsolutna supremacija evropskog prava nad nacionalnim pravom nailazi na osudu zato što ona nije eksplicitno određena ni u kojem *izvornom sporazumu*, a uvedena je "...na temelju niza vrlo dvojbenih presuda Evropskog suda u Luxembourgu šezdesetih i ranih sedamdesetih godina 20. stoljeća". (Laughland, 2005: 166-167.)

Parole kao što su *ujedinjena Evropa*, *zajednica evropskih naroda* i *ravnopravnost svih Evropljana* još djeluju isuviše utopistički, jer Evropa "...još boluje od nacionalnog nesporazuma sa samom sobom, koji ne vidi svoj novi povijesni početak i zadatak te stvara političke blokade". (Beck, Grande, 2006: 17.) Ovdje se, također, možemo zapitati i ko su to Evropljani? Da li su svi stanovnici Evrope istovremeno i njeni građani, ili oni to, pak, nisu? Timoti Garten Eš uvjeren je kako bi *postajanje Evropljaninom* trebalo "...da predstavlja opšti, multietnički, ali ne i religiozni identitet koji omogućava muslimanskom imigrantu da se oseća kao građanin Evrope, a ne samo kao njen puki stanovnik..." (Eš, 2006: 217.)

Ono što zabrinjava *stvaraoce* nove Evrope, svakako, jeste i nemogućnost postizanja dogovora o *zajedničkim ciljevima* što je naročito aktuelizirano posljednjih godina. *Političko pitanje* stvara prepreku *evropskim graditeljima* koji su, itekako, svjesni da će biti teško uskladiti mnoštvo različitih zahtjeva i postići konsenzus o budućem putu i ustroju EU. O značaju političke integracije *nove Evrope* govorio je i Robert Šuman – jedan od njenih pionira, a bio je uvjeren da: "Ekonomska integracija koju upravo ostvarujemo ne može se, na dugi rok, zamisliti bez minimalne političke integracije. To je logična, nužna dopuna. Potrebno je da nova Evropa ima demokratsku podlogu... Evropska integracija mora, uopšteno govoreći, izbjeći greške naših nacionalnih demokratija, naročito birokratska i tehnokratska pretjerivanja." (Schuman, 2004: 127.) Međutim, u zapadnoevropskim zemljama se događa, istovremeno, i jedan sasvim kontradiktoran proces koji karakteriziraju učestala pojavljivanja etničkih separatističkih zahtjeva. Stoga, kad sve navedeno sagledamo, sasvim logično se možemo zapitati: "Kakav bi to zajednički politički koncept prema Istočnoj Evropi trebalo da razvije Evropska zajednica kad se stare

centralističke države Zapadne Evrope, onda kad se o njima radi, suprotstavljaju zahtevima za nezavisnost ili bar za autonomiju od strane svojih manjina?" (Šulce, 2002: 220.) Čak je upitno i da li je Šuman poranio kada je rekao: "...svi su ujedinjeni, u dobru i zlu, i imaju zajedničku sudbinu." (Schuman, 2004: 45.)

Većina evroskeptika i kritičara evropskog ujedinjenja smatra da Evropa teži svom ujedinjenju više *iz očaja* nego iz stvarne želje, jer na taj način želi ostati još konkurentna u geopolitičkom smislu. Evropa nikad nije prestala sanjati o ponovnom preuzimanju liderske uloge u međunarodnim odnosima, koju je izgubila u prvim decenijama prošlog stoljeća. U prilog našoj tezi ide i Fukujamina tvrdnja kako su "...Evropljani stigli do toga da razne međunarodne organizacije smatraju čuvarima zajedničkog globalnog dobra koje stoji iznad i izvan želja pojedinih nacija-država". (Fukuyama, 2005: 131.)

Danas se u evropski diskurs sve više uvodi i pojam svojevrsne *provincijalizacije Evrope*, a pitanje njenog utjecaja na dalje evropsko integriranje postalo je predmetom mnogih *intelektualnih rasprava*. Sasvim je sigurno da već sada možemo razlikovati najmanje *dvije Evrope*, onu na Istoku, i onu na Zapadu. Ulrich Beck i Edgar Grande smatraju da se na Istoku "...Europa nalazi u prošlosti. Izgubili su je i traže je u sjećanju. Slična je požutjeloj obiteljskoj fotografiji iz svijeta između dva svjetska rata, nostalgiji i čežnji", dok, s druge strane, tvrde da je na Zapadu došlo do instaliranja jedne drugačije Evrope gdje ona "...znači neku drugu budućnost, koju treba učiniti pristupačnom i izgraditi je". (Beck, Grande, 2006: 15.)

Kritičko propitivanje evrocentrizma, konsekvence ovakvog pogleda na svijet, i njegova *pragmatična* ili, pak, *štetna dimenzija,* ostale su u *bosanskohercegovačkom naučnom diskursu* nedovoljno problematizirane i osvijetljene. Jako smo deficitarni s *ozbiljnim studijama* naših autora u kojima je tematizirana spomenuta problematika. Međutim, nekoliko njih, ipak, analizira ovaj fenomen u svojim studijama. Ovom prilikom bih istakao značajan znanstveni doprinos dr. Esada Zgodića u rasvjetljavanju ovog fenomena. Naime, Zgodić je, istražujući i analizirajući fenomen *ideologija nacionalnog mesijanstva*, ili, *nacionalnog poslanja* ovih ili onih, jednih ili drugih, germanskih ili romanskih, anglosaksonskih ili slavenskih naroda i sl., znanstveno-kritički problematizirao i pojam evrocentrizma. Eksplicirajući korelaciju, gotovo simbiotičku, *nacionalnog mesijanizma*, *ljudske povijesti* i *evrocentrizma*, Zgodić ističe da "...evropocentrizam, kao 'svjetovno' utemeljenje doktrine nacionalnog mesijanizma, nosi u sebi i subpojmove zbog kojih doktrina nacionalnog mesijanizma, u mjeri u kojoj ih recipira, prelazi u svijet anahronih tvorevina ljudskih halucinacija. On podrazumijeva, s jedne strane, mitologiju logocentrizma, s druge strane, percepciju pravocrtnog toka povijesti i, napokon, narcistički pojmljenu hijerarhiju civilizacijskih krugova". (Zgodić, 1999: 229) Ne bi bilo pogrešno ako kažemo, nažalost, da je upravo problematizirana mesijanska svijest, atribuirajući i neizostavni dodatak ili, bolje rečeno, ona bivstvena i istini najbliža oznaka ove *nove Evrope*.

Evropskoj uniji pridaju se često nadnaravna obilježja, ponekad, o njoj govore i kao *o jedinom spasu*, *jedinom izlazu*, *jedinoj svijetloj oazi*, *jedinoj obećanoj*

zemlji, *jedino pozvanoj da odlučuje o sudbini 'obespravljene i neslobodne' braće*, *jedino kompetentnoj da prosuđuje o bilo čemu*, *jedino poslanoj da 'civilizira i kultivira' sve ostale 'neevropeizirane narode'* – iako oni, nerijetko, imaju i po 'nekoliko hiljada godina evropskog staža', *ali i jedinoj preostaloj utopiji u kojoj će svi pronaći svoju sreću*. Smatramo da je spomenuta mesijanska, civilizirajuća, kultivirajuća i narcisoidna svijest '*starosjedilaca u Uniji*' destruktivna i vrlo opasna, i za samu Evropsku uniju, ali i za druge evropske države koje još nisu integrirane u *ujedinjenu Zajednicu evropskih naroda*. Na Zapadu postoji, pak, i svojevrstan *strah* kojega je produciralo uključivanje novih članica u EU, o čemu svjedoči i podatak da su one države koje su posljednjih godina "...primljene u europsku 'obitelj' za svoje zapadne susjede i dalje *terra incognita*". (Beck, Grande, 2006: 15.)

Ovom prilikom nećemo ulaziti u dalje diskusije o *opasnoj, surovoj i lažnoj mesijanskoj svijesti*, ali ćemo zato, ipak, postaviti nekoliko pitanja kako bismo barem djelomično akcentirali neke *zablude* koje nosi prefiks '*euro*'. Markirat ćemo samo neka od spornih pitanja koja preferiraju evroskeptici kada govore o *novoj Evropi: Šta je to fiktivno evroujedinjenje*? *Šta je to evropodvala*? *Šta je to evrolaž*? *Šta su to evroobećanja? Šta je to evroistina? Šta je to evrokonsenzus? Šta su to evromanjine? Šta je to evrosloboda-evrojednakost-evrosolidarnost-evrotolerancija?* Zašto su *Švicarska i Norveška* još izvan EU? Da li zaista postoje *mjerodavni kriteriji* koje je potrebno ispuniti da bi se postalo dijelom *nove Evrope* ili se, pak, prosuđuje '*od slučaja do slučaja*'? Kojim *ciljem* se vodi Evropa, da li *ujedinjenjem* – na načelu ravnopravnosti ili, možda, *novom kolonizacijom*? Akcentirana pitanja su jako marginalizirana u *novom evrodiskursu*, tako da ih jedan *prosječan Evropejac*, po svemu sudeći, nije ni svijestan. Rezimirajući, konstatiramo da bi trebalo raditi na revitaliziranju ovih pitanja i na omogućavanju široke javne rasprave o njima u svim državama kandidatima za pridruženje EU.

Bogate zapadnoevropske zemlje još vode *diplomatske borbe* oko budućeg izgleda Evrope, nažalost, uglavnom se koristeći logikom *ili-ili*. Diskurs prisutan u ovom kontekstu sve više nalikuje jednom diktiranom izboru "...*ili* Europa *ili* nacionalne države – treća je mogućnost isključena". (Beck, Grande, 2006: 17.) Međutim, upravo Ulrich Beck i Edgar Grande nude *treću mogućnost* za novu Evropu, smatrajući je najprihvatljivijom i najracionalnijom. Njihova treća mogućnost je *kozmopolitska Evropa*. Pledoaje za kozmopolitsku Evropu nema namjeru "...ukinuti i nadomjestiti naciju, nego je iznova interpretirati...". (Beck, Grande, 2006: 18.)

Slovenski kulturolog dr. Mitja Velikonja nedavno je publicirao jednu vrijednu studiju – *Evroza*, u kojoj, prije svega, kritizira *novi evrocentrizam* koji se pojavio u *fazi integriranja* deset novih država u *EU* (01. maj 2004.) te, naknadno, u Sloveniji kroz proces uvođenja *zajedničke evropske valute – eura*. Prateći izlaganja dr. Velikonje i njegovu kritiku apriornog, bespogovornog i oduševljenog prihvatanja *svega onoga što je evropsko* – kao nečega što je *aksiomatski dobro*, a odričući se svega onoga što je *plod zajedničkog obitavanja* i *naslijeđa iz prošlosti*, dolazimo do gotovo razočaravajućih saznanja. Moguće sličnosti u recepciji

onog evropskog, u slovenskom i bosanskom miljeu, nalažu nam da, ipak, nešto i naučimo iz iskustva naših susjeda. Ako uzmemo u obzir činjenicu da Bosna i Hercegovina sa Slovenijom dijeli veliki dio zajedničke prošlosti i čvrste ekonomsko-političke veze, onda nam *slovensko iskustvo* svakako može poslužiti i kao *dobar egzemplar* u vođenju *pregovora o pridruživanju* s EU. U našoj javnosti su *problemi* prisutni unutar EU, da li slučajno ili namjerno, još uvijek zanemareni u kontekstu *naracija o futurističkoj ljepoti evropske Bosne i Hercegovine*. Uvjereni smo da bi bilo dobro da naša javnost u narednom periodu više participira i da bude u većoj mjeri educirana o ovoj temi.

Autor studije *Evroza* u uvodnom razmatranju kaže, povrh svega, da želi istražiti "...izvore, sadržaj, dimenzije i principe formiranja i delovanja evrocentrizma u Sloveniji, koji je porodio oblik integrativnog, novog evrocentrizma koji se razvio prilikom ulaska Slovenije u Evropsku uniju i čini nekakav jedinstveni, iako iznutra diferenciran, hegemonistički i dominantan metadiskurs". (Velikonja, 2007: 24.) Sama knjiga dobila je vrlo unikatan i interesantan naslov, a on je "...aluzija na *neurozu* u psihoanalitičkom smislu, koja ne utaji realnost, već neće ništa da zna o njoj." (Ibid.: 26.) Ova vrhunska *studija o novom evrocentrizmu u novopridošlim zemljama EU* – koji se razvio, dok su one još bile u fazi pregovaranja s EU o budućem članstvu, nudi dobar primjer za sve države koje su trenutno u pregovorima o pridruživanju s EU.

Otkrivajući i problematizirajući novi evrocentrizam, njegov metadiskurs, kako u Sloveniji, tako i u drugim državama koje se bile zaokupljene *prvomajskim procesom pridruživanja* EU (misli se na 01. maj 2004.), uočene su *mnoge sličnosti u načinu njegova prakticiranja*. Imajući ovo u vidu, autor smatra da je u svim *akcentiranim zemljama* situacija bila dosta slična, te da kod pitanja *prihvatanja 'nove' evropske budućnosti* ne postoji značajna diskrepancija i da "...kako u pogledu strukture tako i u pogledu sadržaja nema bitnih razlika između *leve* i *desne* političke opcije, između političke i ekonomske, između državne i stranačke propagande, između laičke i crkvene javnosti, između stavova institucija, novinara i bezimenih pojedinaca, između javno izraženih mišljenja i ličnosti na visokim položajima i usput anketiranih građana". (Ibid.: 29.) Nije uopće upitno to da je u *političkom diskursu zemalja* koje su čekale na svoj *prvomajski* ulazak u EU postojalo oduševljenje *evropejstvom i evropskim načinom života*. Autor je svjestan postojanja ove *poltronizirane evropejske oduševljenosti*, no, on ide korak dalje te optužuje EU za *uzurpiranje i nelegalno prisvajanje* izraza *Evropa*, što sve evropske države i narode, koji su ostali izvan EU, čini *neevropskim*. Kada se govori o *pozicioniranju novog evrocentričnog metadiskursa*, u studiji se iznosi da je on, upravo, smješten u "...ambivalentnom stanju 'između želje (za *Evropom*) i odbrane (od *Neevrope*)'". (Ibid.: 26.) Onda kada se vrši naracija o novostvorenom *evroslovenskom diskursu* smatra se da postoje "...dva komplementarna shvatanja položaja Slovenije u odnosu na *Evropu*. Prvi odvaja jedno od drugog (dva entiteta, Slovenija *i* Evropa), dok je drugi 'povratnički' (*vraćamo se tamo gde smo sve vreme bili*)". (Ibid.: 36.) Zanimljiv je, ovdje, i *slovenski primjer korelacije etnocentrizma* i *evrocentrizma*, tako da u ovom slučaju, bez ikakve dileme, možemo

govoriti o tome da je *prvi* iznjedrio *drugog*, ili o tome da se *postojano* pretvorilo u *očekivano*, tj. da se reinkarniralo "...'samoslovenaštvo' u 'evroslovenaštvo'..." (Ibid.: 49.)

Velikonja iznosi fakt da je u *diskursu o Evropi* daleko najprisutnija riječ *šansa*, ali da uz nju, skoro, neodvojivo ide i riječ *spremnost*. Ovdje se, naravno, misli na *šansu Slovenije* te na sve komparativne prednosti koje će ona imati kada postane dijelom EU. No, sve to uvjetovano je *adekvatnom sposobnošću i pripremljenošću* koja diktira sam čin njenog integriranja i njenu buduću ulogu u *novoj Evropi*. *Ravnopravnost* je jedna od riječi koja je, također, obilježila *novi evrocentrični diskurs u Sloveniji*, a ovdje se, uglavnom, govori o budućoj ravnopravnoj ulozi Slovenije u EU, kako pri donošenju odluka, tako i u drugim relevantnim pitanjima. Mislilo se, naime, da će *malobrojni slovenski narod,* konačno, imati šansu da 'zajednički odlučuje' *s velikim narodima* o bitnim pitanjima. Na EU se ovdje gleda, prije svega, kao na *obećanu zemlju* koja *ujedinjuje različitosti*, ali se često navodi i činjenica da *Slovenija s njom dijeli zajedničku prošlost*, pa će, stoga, *dijeliti i sadašnjost*, ali *i budućnost*. Upravo ovdje autor vidi "...jedan od osnovnih mitova svake političke mitologije". (Ibid.: 72.) Kada se govori o mitološkom diskursu, prema sudu Velikonje, tu su riječi *vjera, ljubav i snovi*, povrh svega, jako prisutne te dodaje da je toga bilo u velikim "...količinama, što naročito bode u oči ako se podsetimo da se priključenje EU istovremeno objašnjavalo kao *promišljena, trezvena i svesna odluka*". (Ibid.: 83.)

Simboli i *simbolična slika Evrope* su, također, zauzimali važno mjesto u ovom *novom evrocentričnom metadiskursu*, počev prvo od *boja* – žute i plave, preko *zvijezde, kruga i broja dvanaest*, zatim *zajedničke evropske valute*, potom *mita o rođenju*, te rušenja *fiktivnih zidova* u nekim pograničnim slovenskim gradovima s Italijom i sl. Bili su, naročito, dojmljivi sami *rituali ulaska u Evropu*, koji su, ponekad, poprimali *karikaturalnu dimenziju feudalnog odnosa* 'evropskog plemstva' s 'novopridošlim seljaštvom', što se svakako savršeno uklapa i u priču o provincijalizaciji Evrope. *Strah od ostajanja van granica EU*, *ostajanja na Balkanu* i *ostajanja u Neevropi* samo je dodatno podgrijavao atmosferu i bespogovorno prihvatanje pridruživanja *novoj Evropi*. Nedostajalo je, itekako, kritike i kritičkog diskursa u Sloveniji, tako da su, čak, i *slovenski mediji* zauzeli *nekritički i neutralan stav* o pitanju njene integracije u EU, što svakako nije moglo, nažalost, *iznjedriti prava pitanja o suštini i realnosti Evrope*, ali i *budućoj ulozi Slovenije u njoj*.

Kada govorimo o novom evrocentrizmu, posebno je dojmljiv *proces evropeizacije neevropljana*, koji često zadobija dimenzije *kultiviranja, prosvjećivanja, izbavljenja iz Platonove pećine, spasenja*, i sl., baš kao što je sve to svojevremeno karakteriziralo *kolonijalizam* i *kolonijalni odnos* kolonizatora spram obezvrijeđenih i desubjektiviziranih kolonija. Naravno, da se u diskursu o novom evrocentrizmu često iznose i *lažne slike,* ali i namjerno prikrivaju neke *esencijalne činjenice*, pa se tako nerijetko govori *o evropskoj renesansi*, ali mnogo rjeđe *o evropskom naci-fašizmu*. Konsekvenca potenciranog stanja je i to da se sve više prikriva "...ponovno bujanje ksenofobije, netrpeljivost prema manjinama, šen-

gensko zatvaranje granica, isključivost i privredna sebičnost u toj i takvoj *Evropi*". (Ibid.: 147.) Rezimirajući, autor tvrdi da *novi evrocentrizam Evrope* zanemaruje *suštinske dileme i pitanja* kojih bi morali da budu svjesni i oni koji su već *uokvireni u EU*, ali i oni koji tek čekaju da *u nju budu inkorporirani*.

Sasvim je jasno, već se to sada vidi, da obećanja upućena *novopridošlim* članicama Unije o *otvaranju granica*, *slobodnom kretanju radne snage*, *ravnopravnosti evropskih jezika*, i sl. nisu u potpunosti ispunjena, jer je za to neminovan predviđeni *probni period*. Prema svemu sudeći, u Evropskoj uniji su još *neki jednakiji od drugih*. Ostaje otvoreno i pitanje: *da li EU teži stvaranju jednog velikog evropskog tržišta* – na kome bi *njene najbogatije članice* lakše ostvarivale svoje prikrivene interese ili, pak, *stvaranju jedne istinske nadnacionalne evropske tvorevine* koja bi bila ispunjena idejom kozmopolitizma, ravnopravnosti, humanizma, jednakosti, slobode, tolerancije i solidarnosti? Trebamo znati da sve do sada problematizirano, uz spomenuta slovenska iskustva, koja je prezentirao dr. Velikonja, posredno određuje *našu sudbinu*. Vrlo je važno da se već u ranim fazama pregovora o pridruživanju Bosne i Hercegovine s EU naša javnost educira o prirodi i uvjetima evropskog integriranja naše zemlje. Ako već nešto želimo prihvatiti i postati dio njega, onda je red da znamo i šta to prihvatamo? Mi smo, a rekli smo to i u uvodu, prihvatili put integriranja u *zajednicu evropskih naroda*, ali na tom putu ne smijemo nipošto izgubiti *sebe*.

Bibliografija

Beck, Ulrich; Grande, Edgar, *Kozmopolitska Europa: društvo i politika u drugoj moderni*, Zagreb, Školska knjiga, 2006.

Eš, Timoti Garton, *Slobodan svet: Amerika, Evropa i iznenađujuća budućnost Zapada*, Beograd, Samizdat B92, 2006.

Fukuyama Francis, *Izgradnja države: vlade i svjetski poredak u 21. stoljeću*, Zagreb, Izvori, 2005.

Hejvud, Endru, *Politika*, Beograd, Clio, 2004.

Laughland, John, *Zatrovani izvor: nedemokratski korijeni europske ideje*, Zagreb, Slovo M, 2005.

Pinder, John, *Evropska unija*, Sarajevo, Šahinpašić, 2003.

Schuman, Robert, *Za Evropu*, Sarajevo, ECLD: Rabic, 2004

Šulce, Hagen, *Država i nacija u evropskoj istoriji*, Beograd, Filip Višnjić, 2002.

Velikonja, Mitja, *Evroza: kritika novog evrocentrizma*, Beograd, Biblioteka XX vek, 2007.

Zgodić, Esad, *Ideologija nacionalnog mesijanstva*, Sarajevo, Vijeće Kongresa bošnjačkih intelektualaca, 1999.

Evrokratija i demokratija

Esad Zgodić

Nema nam kud: valja ići u Evropsku uniju. No, niko nam ne smeta da na tom putu *razgrćemo* i *razgledamo*. Bez antipatija i ksenofobija, ali i bez fanatične servilnosti i radosti koja je izgubila kontakt sa stvarnošću.

Tako se priprema: valja se suočavati i sa onim što uzbuđuje, prijeti i odvraća. Tu je, zapravo, ono što ćemo označiti izrazom *evrokratija*. Što, međutim, podrazumijevamo pod ovim, manje ili više, *nekonvencionalnim* terminom-pojmom--fenomenom?

*

U konvencionalnoj retorici medija, publicistike i znanosti izraz *evrokratija* se upotrebljava kao oznaka za gigantsku administraciju Evropske unije. A ona, ta administracija, uključuje sve evropske institucije – parlament, savjet, komisiju, odbore ili komitete, direkcije, agencije, interne opće službe i sl.

Uz političko-administrativnu megastrukturu Evropske unije, koja, inače, zapošljava desetke hiljada ljudi, evrokratiju, prema općem sudu kritičke javnosti, karakterizira i režim privilegija: sa evropskim zvaničnicima, političarima, birokratama i namještenicima u Bruxellesu, u središtu Evropske unije "...nastao je sloj visoko privilegiranih, skupo plaćenih 'eurokrata'. Članovi Evropske komisije nisu mjesečno zarađivali manje od 30.000 DEM, a povrh toga su dobivali izdašne dnevnice. Velika 'vojska' raznoraznih 'eurokrata', radi se o skoro 30.000 ljudi, uživa privilegije, primjerice oslobođenje od poreza i carina. Gotovo svaka mlada tajnica u 'Eurolandu' ima veću (obračunsku) plaću nego hrvatski (ili slovački, estonski, mađarski) ministar". (Ströhm, 1999: *Moralna reforma*...) Uz plaće koje su u administraciji Evropske unije više nego u državnim aparatima najrazvijenijih zapadnoevropskih zemalja, *evrokrati* imaju najbolje zdravstveno osiguranje, plaćenu stanarinu, pokrivene putne i hotelske troškove, zagarantiranu penziju, pravo da besplatno školuju djecu u privatnim školama, i sl. (prema: Ströhm, ibid.)

Ovakvi i slični opisi pokazuju kako se unutar Evropske unije oformio zaseban socijalni entitet koji sa osebujnim finansijskim superiornostima i drugim povla-

sticama u prisvajanju raznorodnih protekcija i pogodnosti poprima obilježja viših slojeva *transnacionalne plutokratije*. Evrokratija je, tako, i *plutokratija*: živeći uveliko autonomnim životom poput u sebe zatvorene kastinske grupacije, evrokratija slijedi, u *umjerenom* kritičkom diskursu rečeno, *imoralistički ethos*.

A u radikalnijim komentarima i izrazima riječ je čak o *moralnoj dekadenciji* evrokratije: kako Evropska unija ima anahron, previše razgranat, prevelik, privilegiran birokratski aparat nošen, pritome, užicima u raskoši, grabežljivošću i moralno sumnjivim htijenjima, to se i smatra kako se prevencija ekspanziji evrokratskoj oholosti i pohlepi te, čak, njenoj sklonosti ka korupciji i podmitljivosti, sastoji u moralnoj reformi i etičkoj rekonvalescenciji evropske administracije. Kako su, dakle, evrokrati ljudi koji su "...izgubili svaku mjeru i vjerovali da je u EU zlatni rudnik koji treba iskoristiti..." (Ströhm, ibid.), to bi evropski političari trebali znati "...da kriza EU-a nema samo finansijsku nego i moralnu dimenziju. Više skromnosti, manje raskoši, više rada, a manje lijenosti i luksuza, to bi trebala biti smjernica za EU (i za druge međunarodne organizacije) na početku 21. stoljeća". (Ströhm, ibid.)

*

Sa identifikacijom njene finansijske moći, njene sklonosti ka uživanju u privilegijama i, općenito, ka imoralističkom ili antimoralističkom *stilu ponašanja*, nisu iscrpljene ključne atribucije evrokratije. One ih, zapravo, još ne čine posebnim likom savremene vlasti, mada, svakako, jesu njene pretpostavke. Prakticirana moć i vlastodržačke metode oblikuju pseudokastinski formatiranu administraciju Evropske unije u specifičnu vrstu vlasti koju označavamo terminom *evrokratija*.

Što, zapravo, u stvarnosti, čine evrokratija i evrokrati? A to što stvarno čine otkriva i njihovu vlastodržačku moć. Iza nje i s njom na djelu je, recimo to tako, svojevrsna *evrokratska psihologija*. U njenim opisima akcentira se: tu su evrokratska prepotentnost, evrokrati se ponašaju bahato i arogantno, govori se o pohlepnim evrokratama, imaju nezasite zahtjeve, iživljavaju se u htijenju komocije i privilegija, hladni su evrokrati, poslovično su kruti evrokrati, skloni su ka ispraznoj kurtoaziji i lažno optimističkim vizijama budućnosti, evrokratska hijerarhija sklona je da širi bezrazložni optimizam i producira iluzorne slike o evropskoj slozi i o evropskom jedinstvu, djeluju slatkorječivi evrokrati, u njihove psihološke sklonosti ulazi i to da daju zavaravajuće sugestije i inicijative, i sl.

Kritičke percepcije evrokratije ne zaustavljaju se na opisima njene psihologije: publiciraju se i deskripcije njihove *političke kulture* i kritičke opservacije evrokratskih *političkih manira*. Pri tome, uobičajeno se apostrofira: kada to zatreba, na djelu je *neodlučna* evrokratija, a iskušana *evrokratska metoda* u politici jeste metoda *malih koraka* u rješavanju žestoko konfliktnih problema. Umjetnost *odugovlačenja* i *zavlačenja* evrokrati su usavršili do savršenstva. Skloni su i *suhom administriranju*. Za evrokratiju su najvažniji politički, geopolitički i vojnostrateški kriteriji u oblikovanju politike: *realpolitika*, a ne moral, vodeća je preokupacija u njihovom mišljenju-djelovanju.

Govori se i o *pravno nedodirljivim* evrokratama. Evrokratija je sklona uzurpiranju nadležnosti koje joj ne pripadaju, te prakticira prekoračenje kompetencija. Evropska birokratija sklona je ekscesima, probleme rješava njihovom birokratizacijom, evrokratija je i *papirokratija*, i sl. Pri tome, evrokrati, akcentirajmo to, umišljeno misioniraju, oni bi da civiliziraju, poimaju sebe u poslanju demokratiziranja, mesijanski sebe doživljavaju kao protagoniste kultiviranja, liberaliziranja, socijaliziranja onih koji su, navodno, negdje *niže* na ljestvici evrocentričnih vrijednosti. Što osviješteno, a što po inerciji, slijede evrokrati, dakle, tradiciju evropske kulture i *ideologije nacionalnog mesijanstva*. (O toj ideologiji u: Zgodić, 1999.)

I među evrokratama ima nepotizma i neefikasnosti, *sudbinom* naroda, tvrdi se tako, upravljaju *nerazumni* evrokrati, oslanjaju se, pri tome, na proevropske političare u evropskim državama koji, kao servilni izvršioci volje evropske birokratije, ne obavljaju svoje izvorne državničke poslove. U javnim percepcijama evrokrati insistiraju, odugovlače, izmišljaju, nisu skloni alternativnim politikama, evrokratija namjerava, odlučuje, inicira, diktira, ugovora, ubjeđuje, griješi, zavarava, uljuljkuje, i sl.

*

U izrazito pejorativnoj konotaciji – a neke njene izraze smo prethodno naveli – termine evrokratija i evrokrati upotrebljavaju, prije svih, *evroskeptičari* i *nacionalnodržavni suverenisti*.

Pri tome, ne oslanjaju se na stalne ambivalencije koje u evropskom građanstvu u njenom odnosu spram Evropske unije produciraju upravo evrokrati. A jedna od ambivalencija sastoji se, naprimjer, u konfuznim zamislima o tome šta Evropska unija treba biti, i to, prije svega, u odnosu na Sjedinjene Američke Države – njen takmac, konkurent, ili poslušni partner, puki epigon.

No, evrokratija, tako se bar čini iz perspektive *evroskeptičara* i *suverenista*, u evropsko građanstvo unosi još jednu difuznu i kontroverznu viziju koja se tiče sudbine nacionalne države: Ona se koncentrira oko pitanja: hoće li se Evropska unija kao naddržavni ili postdržavni entitet ili se hoće Evropa kao ugovoreni pakt nacionalnih država oko precizno definiranog kruga zajedničkih interesa ili se, pak, hoće postdržava, Evropa kao ugovorena federacija regija i dr.

U svjetlu ovih i sličnih kontroverzija stoji pitanje: za šta sve suverenisti, zapravo, optužuju i anatemiziraju evrokratiju?

Evrokratija nije samo struktura birokratskih i tehnokratskih htijenja i politika: ona ima i svoju *ideologiju*: "...jedna od osnovnih tvrdnja suvremene europske ideologije i glasi da su suverenost i nacionalna država zastarjeli pojmovi. Također je otrcano tvrditi da moderna Europa surađuje, a da su države u prethodnim stoljećima, zbog toga što su se smatrale suverenima, morale živjeti u autarkiji i međusobnoj izolaciji. ...Tvrdnja glasi da, zbog toga što je 'apsolutna moć´ individualnih država zastarjela glupost, budućnost pripada velikim geoekonomskim cjelinama." (Laughland, 2005: 153; Uz ovog britanskog autora i britanski pisac

– Rodni Etkinson, 1997., 2005, može se tretirati paradigmatičnom ilustracijom radikalnog odbacivanje ideje i politike oblikovanja Evropske unije – čak se ona tumači fantazmagorijski kao instaliranje novog fašizma i nacizma – iz horizonta fanatične apologije nacionalne države i njenog tradicionalnog, odnosno nedjeljivog, neprenosivog, neotuđivog, zapravo, *apsolutnog* suvereniteta.)

No, u *publiciranju* takve ideologije birokratija taktizira i, znajući za otpore koje ona izaziva, prikriva njenu bit: "Prema stanovištu na kojem inzistiraju europski federalisti, proroci buduće svjetske vlade, kao i tehnokratski liberali, nacija je premali i zastario oblik društvenog uređenja a da bi mogla odgovoriti izazovima modernog svijeta i gospodarstva. Samo poneki imaju hrabrosti reći da će u potpunosti ukinuti nacionalnu državu. Međutim, sve njihove druge teorije u stvari podržavaju dislokaciju nacionalne države." (Laughland, *ibid.*: 4)

Krećući se unutar takve ideologije, evrokratija hoće da bude anacionalna i, pri tome, hoće da u Evropi ozbilji anacionalni internacionalizam. Anacionalna evrokratija propovijeda, pri tome, agresivni, imperijalni, sveobuhvatni internacionalizam pa nacijama i državama ne preostaje ništa drugo do da se odbrane kako sveopćim *nacionalnim preporodom*, tako i obnovom respekta i prihvatanja nacionalne države kao neupitne vrijednosti.

Evrokrate čak pretendiraju da stvore evropski nacionalizam ili evropsku naciju s kojima će nacionalne države i nacionalni pokreti biti diskreditirani kao anahronizmi i eliminirani kao relikti historijski prevladane prošlosti. Na putu ostvarenja te zamisli stoji politika regionalnih paktova: subdržavne regije – umjesto država – sklapaju ugovore i otpočinju da vode ono što je preostalo od tradicionalne državne vanjske politike.

Nacionalnodržavni suverenisti u kritici takvih aspiracija evrokratije odgovaraju kako treba *odbraniti egzistenciju nacionalnih država*: "Neovisna nacionalna država politički je izraz naroda koji odgovara izazovu da sam vodi svoje poslove te odbacuje tromost carstva. Neovisna nacionalna država je država u kojoj se odluke donose na politički način, na temelju javne rasprave i suprotstavljanja stavova. Budući da je takva država i politički oblik ljudske zajednice – to jest, zajednice u kojoj se sukob priznaje, te je, štoviše, institucionaliziran kao zdrav, sastavni dio političkog tijela – on je i država u kojoj se stvaraju zakoni a ne direktive. Vjerovati da su ustavna neovisnost ili suverenost nebitne kao ideje, znači vjerovati da političke slobode i vladavina prava mogu postojati bez države." (Laughland, ibid.: 7., 8)

*

Druga supstancijalna optužba evrokratije govori: ona hoće sveopću *centralizaciju* i *uniformizaciju* svijeta života pod formom evropskog jedinstva i oblikovanja evropskog individualiteta.

O razmjerama evrokratskih pretenzija na panevropsku uniformizaciju, ne samo državnih politika nego i samog svijeta života, govore oblasti koje, u regulativnom smislu, pripadaju pod ingerencije Evropske komisije. Ona je, naime, nadležna

da se bavi sljedećim pitanjima: ekonomsko-finansijski poslovi, poduzetništvo, konkurencija, zapošljavanje i socijalna zaštita, poljoprivreda, energetika i saobraćaj, ekologija, istraživanje, oporezivanje i carinska politika, zdravstvo, zaštita potrošača, obrazovanje i kultura, informacijsko društvo, zajednički istraživački centar, regionalne politike, ribarstvo, unutarnje tržište, bezbjedonosna politika, istraživanje kosmosa – kosmička politika, vanjski poslovi, trgovina, razvoj i proširenje, saradnja i humanitarna pomoć, statistika, borba protiv prevara, budžet Evropske unije, komunikacije i publikacije, finansijski nadzor, unutarnja revizija, kadrovska politika, uređenje administracije, prevođenje i sl. Sva se ova *pitanja* prate, osmišljavaju i oblikuju unutar mnoštva suborganizacija, direkcija, komisija ili komiteta, što sve, onda, na jednoj strani, stvara *evrokratsku megaadministraciju* i, na drugoj strani, svjedoči o panpolitičkim i panpravnim aspiracijama panevropski orijentirane evrokratije s kojima bi se evropska društva supsumirala pod *zajedničku normu*, a sam svijet života konfekcionalizirao pod heteronomnim autoritetom panevropskog uma.

Sa htijenjem sveopće standardizacije vrši se izvanjsko nasilje nad evropskim društvima: ljudi se osjećaju, manje ili više, Evropljanima, a društva su evropska, pa, ipak, sva su različita te i nije moguće *uniformno uređivati* ta društva i njihove subzajednice. Nije, dakle, moguće, bez nasilja, logikom panevropizma, *baš sve propisati*, a ljudi neće Evropu kao *superpamet* ili *mistični hiperum* koji regulira, precizirajući do u detalje, sve ono što je dopušteno, što nije dozvoljeno, i sl. Ljudi su, primijetimo to, već obuhvaćeni jednodimenzijalizacijom života, što je sobom donosi kapital-profitska kultura života sa svojim industrijski produciranim konzumerizmom, egalitarnim stilovima življenja, mediokritetstvom, jednoobraznošću potreba, stvarnih, ili vještačkih, i sl. Ali neće, tako to tvrde suverenisti i, uopće, kritičari centralističkih pretenzija evrokratije, i onu jednodimenzionalizaciju i konfeksionalizaciju života koju oktroira heteronomni i, uz to, umišljeni *superum* evrokratije, um koji, *pametujući* svima i svakome, određuje šta je dobro, a šta loše za sve ljude i za svako evropsko društvo.

Evrokratija, naravno, mrvi, poput *mističnog stroja*, ovakve i slične otpore kao što, sa propašću njenih uniformizirajućih pritisaka djeluju i reaktivne silnice njegovih amortizacija. Uz evroskeptičke i suverenističke kritike evrokratije i protagonisti racionalnih alternativnih politika upozoravaju, a do toga je u našem tematskom kontekstu najviše i stalo, na nešto temeljno: na *supstancijalni sukob između evrokratije i demokratije*. Iz čega proizlazi taj sukob i u čemu se sastoje njegove manifestacije?

*

Iz diskursa *nacionalnodržavnih suverenista* – i to je jedan od temeljnih prigovora tekućoj politici izgradnje Evroske unije – evrokratija slijedi *protudemokratski ethos*, a njene institucije su, suštinski, *nedemokratične*. U tom smislu se i tvrdi: "...nijedna institucija Europske zajednice nije demokratična. One to nikada nisu trebale biti. Umjesto toga su trebale olakšati donošenje izvršnih odluka, cilj je

to koji se tradicionalno postiže prenošenjem ovlasti za donošenje odluka na institucije koje nikome ne odgovaraju i nisu izabrane na izborima. I zaista, hibridno ustrojstvo Europe (djelomično međuvladino, djelomično federalno) uzrok je tome da sve institucije Europske unije favoriziraju izvršnu i tehničku moć nad zakonodavnom." (Laughland, *ibid*.: 157) Protudemokratičnost se, međutim, i institucionalizira: "U takvoj će Europi sve ključne izvršne i zakonodavne ovlasti biti podijeljene između tri institucije koje jednako ne odgovaraju nikome niti su od koga izabrane: između Središnje banke, Vijeća ministara i Europske komisije." (Ibid.: 8)

No, rekli smo to, i izvan *nacionaldržavne suverenističke* ideologije i politike, dakle, unutar onih kritičkih percepcija i analiza koje hoće *ujedinjenu Evropu* ukazuje se na *supstancijalni deficit demokratije* u utemeljenju i funkcioniranju Evropske unije. Tako, uzmimo, Urlich Beck i Edgar Grande govore o *deformacijama evropskog kosmopolitizma*, a one proizlaze iz evrokratskih *strategija evropeiziranja*.

Uz *strategiju kapitala* – dovodi ona do liberalističko-ekonomskih deformacija, *strategiju država* – one demonstriraju snažane pritiske *nacionalnog egoizma* u funkcioniranju ustanova Unije, pa sa presijama *protekcionističke strategije* nacionalnog kapitala i, uopće, sa nacionalističkih deformacija, posebno "...kad je riječ o novcu, Europa postaje sajam..." (Beck, Grande, 2006.: 192) – identificiraju i *tehnokratske strategije evropeizacije*. One se "...odlikuju time što se ne vode ni političkom logikom država ni ekonomskim interesima gospodarstva, nego samo funkcionalnom racionalnošću. ...Tehnokratska strategija već je od početka osobito izražena u *Europskoj komisiji*. ...(ona) uvijek se vidjela u ulozi odvjetnika 'zajedničkog interese' koji ono što je objektivno potrebno i tehnički najbolje mora provesti protiv političkih idiosinkrazija i nacionalnih posebnosti". (Iibid.: 198) I Evropski sud, aktivno sudjelujući u oblikovanju evropskih integracija, primjenjuje *tehnokratske strategije* u mjeri u kojoj se u svom radu rukovodi "...u prvom redu 'funkcionalnim' kriterijima, 'slovom i duhom' europskih ugovora..." (Ibid.: 190)

No, proevropske tehnokratske strategije dovode do *birokratske deformacije kosmopolitske Evrope*: "Njen je glavni uzrok to što je dosadašnji oblik evropske integracije jednoznačno ojačao egzekutivu, i to i nacionalno i nadnacionalno; gubitnici su bili na obje razine parlamenti i građani ... To znači: europeizacija je birokratizacija." (Ibid.: 195) Ali, birokratizacijom *deformirani kosmpolitizam* – i tu sada dospijevamo do uvida u deficit demokratije – "...ima ...osjetljivu slabu tačku. Njegova su Ahilova peta njegovi *problemi legitimnosti*: ni neoliberalna racionalnost tržišta ni birokratska racionalnost nadnacionalnih tehnokracija, a pogotovo ne politička racionalnost nacionalnih državnih interesa, ne mogu dati europskom projektu potrebnu legitimnost. A to velikim dijelom znači i da ne mogu Europu učiniti prijeko potrebnom". (Ibid.: 196)

Tako se pokazuje kako Evropa "...boluje od dvostrukog deficita: od deficita sudjelovanja i od deficita učinkovitosti". (Ibid.: 196) Prvi *deficit* znači da Evropa nema "...stalnu potporu svojih građana koja proizlazi iz formalizi-

ranih prava sudjelovanja u političkim odlukama, a ne polazi joj za rukom ni kompenzirati taj deficit *output*-legitimnošću, tj. materijalnom snagom svoje politike. ...ne čini (se) vjerovatnim da bi se Europa mogla djelotvornošću svoje politike dugoročnije pouzdano legtimirati prema svojim građanima". (Ibid.: 196) Zaključak je nedvosmislen: "Ukratko rečeno, da bi prevladala svoju deformaciju, Europi nije potrebno manje, nego više kozmopolitske Europe." (Ibid.: 196)

Nadalje, status *demokratskog ethosa* u Evropskoj uniji, odnosno u evrokratskoj politici, pokazuje se i u *manevarskom prostoru* država-članica za autonomnu političku djelatnost, a on je, zapravo, elimininiran: "...zemlja koja je jedanput pristupila Evropskoj uniji nema više nikakve mogućnosti za reviziju ili promjene te odluke. Ona je korisnik europskog 'jedinstva' – ali sutra može biti bespomoćna žrtva, naprimjer kad je prisiljena provoditi odluke iz Bruxellesa koje su u suprotnosti s njezinim nacionalnim interesima ili tradicijama." (Ströhm, 1999: *Žrtve lijepih*...)

Uz to, *demokratski potencijal* unutar Evropske unije reducira se kroz stvarni odnos snaga i moći između njenih članica: mada se normativno i deklarativno zalaže za njihovu ravnopravnost, ipak, u stvarnosti, u krajnjem, moć u Evropskoj uniji koncentrirana je u političke volje Francuske, Njemačke i Velike Britanije: otpor tim voljama je retorički i neefektivan. Koliko god, na drugoj strani najviši slojevi u hijerarhiji evrokratije htjeli autonomnost u oblikovanju evropskog političkog uma koji uniformizira ona, ta evrokratija, u krajnjem, servisira spomenute državne volje, odnosno volje *sila osovine* Evropske unije.

Potom, iluzije o *demokratskom jedinstvu* i evropskoj političkoj homogenosti raspršavaju se na tlu interesnih rascjepa između mediteranskih, odnosno južnih i sjevernih država, romanskih i germanskih naroda, odnosno njihovih interesa, mentaliteta i navika. Ako se tome dodaju i još neugasive disparantnosti što nastaju s pridruživanjem *pravoslavnih elemenata* – sa uključivanjem Rumunije i Bugarske, te i drugih pravoslavnih država u Evropsku uniju, kao i djelovanja *emigrantskog muslimanskog elementa*, onda projekt Evrope kao homogeniteta mora, navodno, završiti u utopizmu koji će producirati nepotrebne netrpeljivosti i suvišne konflikte.

Prema tome, *homogenizacija* i *jednodimenzijalizacija* ne uspijeva pod presijom djelovanja naslijeđenih nacionalnih psihologija, stilova života, diktata diferencija u sferi vrednovanja rada, i sl. Mada ovdje nije od koristi primjena anahrone *znanosti o nacionalnim karakterima* stoji, ipak, uvid da otpori evrokratskoj centralizaciji i standardizaciji svijeta života dolaze sa tla pluralizma duboko diferenciranih i divergentnih duhovno-kulturnih i životnih načina života.

*

Evrokratija je u sukobu s demokratijom i u drugim aspektima, posebno sa stanovišta legitimiteta evrokratske moći i vlasti. Evo nekoliko manifestnih izraza tog sukoba.

Prije svega, Evropski parlament imao je, već je to apostrofirano, do sada *upitni legitimitet*: slab, gotovo zanemarljiv, odziv građana evropskih država na izborima za Parlament Evropske unije konstituira ga u *neobaveznu pričaonicu* iza koje ne stoje verificirane nacionalne volje. Uz to, Parlament, s takvim do kraja okrunjenim legitimitetom, nema zakonodavnu moć: njemu je dodijeljeno da diskutira, raspravlja, razmatra, da donosi deklaracije, preporuke, uputstva, rezolucije, i sl., i to bez njihovog imperativnog statusa ili zakonodavne obaveznosti. Preostaje im, tako, respekt tek u moralnom diskursu.

Evrokratska je moć, tako, koncentrirana drugdje, prije svega u *Evropskoj komisiji* – nekoj vrsti imitacije evropske vlade. A ta vlada, što indicira njen ozbiljan demokratski deficit, u toj mjeri je vlastodržačka da se, na jednoj strani, sama ne usuđuje prakticirati referendumsku demokratiju kao način provjere svojih odluka. S druge strane, taj se *oblik demokratije* uskraćuje i nacionalnim vladama i nacionalnim parlamentima: "Dogovor u Evropskoj zajednici traži da svi članovi EU-a moraju odustati od referenduma, ako su u suprotnosti s pravilima Evropske unije. To znači: što je odlučeno u Bruxellesu ni jedan nacionalni parlament ne može ukinuti ili promijeniti." (Ströhm, *Žrtve lijepih*... ibid.)

Doduše, taj *nedostatak smisla za referendumsku demokratiju* evrokratija dijeli s evropskim parlamentarnim demokratijama: ako se izuzme Švicarska – zemlja koja obilato koristi institut ustavnog i zakonskog referenduma – većina evropskih država rijetko koristi referendumski način provjere svojih zakonodavnih i drugih političkih odluka. No, epigonsko prihvatanje takvih tradicija nikako ne umanjuje, ne devalvira i ne opravdava činjenicu da evrokratija ispražnjuje samu sebe od demokratskih potencijala i ignoriranjem vrijednosti *referendumske demokratije*.

Nedostatak *demokratskog ethosa* ne pokazuje se samo u odsustvu recepcije izravne demokratije, kao i drugih oblika parlamentarne demokratije: demokratski deficit iskazuje se i u evrokratskoj ignoranciji htijenja i volja koje dolaze iz civilnog društva.

S onu stranu *anemičnog evroskepticizma*, ali i s onu stranu očekivanja da se konsenzusom ili, pak, većinom predstavničkih glasova u Parlamentu i u drugim institucijama Unije dogodi reforma administracije Evropske unije, u aktivitetima asocijacija civilnog društva, u aktivitetima koji neće na evropskoj supranacionalnoj razini imitirati i reproducirati političku logiku i političke mehanizme u sebe zatvorenih nacionalnih država i njihovih političkih reprezentacija – vidi se važna pretpostavka afirmacije demokratske kulture transparentnosti koja u sebe uključuje kritički diskurs i neprestanu subverziju spram mistifikacija, uobraženja i praktičkih oblika evrokratske moći.

U tom smislu, uz finansijsku i moralnu reformu *gigantske evrokratije*, u respektu civilnog društva – a nedostatak tog respekta, rekli smo, jest jedan od deficita demokratskog deficita unutar evrokratije – te njegovih htijenja transparentnosti i participacije prepoznaje se jedna od mogućnosti reduciranja evrokratske moći i demokratizacije širokog polja vlasti unutar evropske administracije.

S preferencijom kritičkog mišljenja evrokratskih praksi, s mišljenjem koje dolazi iz diskursa transverzalnih mreža politike, umjetnosti, kulture, znanosti, i sl.,

uz istovremeno odbijanje *rada* na unificirajućem, na jednom i jedinom *evropskom javnom mnijenju* – pluralizacija mnijenja, a ne njihova konfekcionalizacija u monolit jest ono što sadrži demokratski potencijal – iz, dakle, polifonijskog diskursa civilnog društva i pledira se: "Kritičko sporenje nije samo pokretač demokracije, već i jedina mogućnost da se strategije transparentnosti učine upotrebljivim. Ako se neće razvijati intelektualni, umjetnički, politički diskursi koji kritiziraju ono što se događa u Evropi, neće biti nikakvog interesa i nikakve participacije za evropske teme. Pojedinačni resursi, umjetnici, institucije i inicijative u kulturnom polju moraju se podupirati i mobilizirati za kontinuiranu kritičku refleksiju o općenitijim evropskim temama i za stalno sve obuhvatnije sudjelovanje u diskusijama i kritici struktura i diskursa 'oficijelne' Evrope. Kulturno polje priprema tlo za debate, sporove i konflikte, za razliku i raznolikost, za trajno ljudsko postojanje." (Kaufman, Raunig, *Prevazilaženje naklapanja*...) Moralnom reformom ili, pak, novom transverzalnom kulturom protiv evrokratske moći i vlasti – ne ostajemo li s tim zamislima u sferi idealpolitike – u sferi politike *lijepih duša*, politike uzaludnosti i beznačajnosti, zar se, zapravo, s takvim *zamislima* na svjetsko-historijskoj sceni ne ostaje u maskama demagogija, dok, na drugoj strani, izvori sukoba između moći i moći ostaju – *zamagljeni* i, tako, *nedodirnuti*.

U ograničavanju pristupa autonomnoj politici evrokratije i u limitiranju evrokratskog smisla za demokratske prakse, svakako, sudjeluje i to što se evrokratija mora ponašati prema *diktatima korporacijskog megakapitala* i *proameričkih finansijskih centara moći* koji mu u njegovoj ekspanzivnoj težnji – asistiraju, kakvi su Međunarodni monetarni fond, Svjetska i Evropska banka, Svjetska trgovinska organizacija, raznorodni finansijski klubovi i neformalne organizacije i paktovi najmoćnijih država svijeta, i sl. I kad bi to htjela, u kontekstu tih i takvih prisila, evrokratija ne može uživati punu autonomiju u svojoj politici, a demokratske deficite, prije svega, u sferi ekonomije i socijalne politike – pod prinudama megakapitalskih protagonista i režisera globalizacijskih procesa – ne može prevladati i adaktirati.

U takvim mrežama prinuda sukob između evrokratije i demokratije ostaje kao permanencija sa svim neizvjesnostima koje on sobom nosi po budućnost Evropske unije. U planetarnim sukobima, kako to kaže Urich Beck (2004.), *moći protiv moći u doba globalizacije* u igri su rivaliteti, konflikti i antagonizmi raznovrsnih strategija – strategija megamultinacionalnog kapitala, svjetskih sila-država, svjetskog i nacionalnog civilnog društva, oblikovanja kosmopolitske demokratije, očuvanja meritornosti nacionalnih država, pa, onda, i strategija evrokratije koja zamišlja i hoće homogenu i standardiziranu Evropu kao zasebni politički individualitet i kao zasebnu, na planetarnim razmjerama – relevantnu moć.

U tim igrama strategija, bez obzira na neoliberalističke ideološke mistifikacije o *kraju historije* i o *dobu postpolitike*, historija ostaje, kao i do sada, nezaključena, otvoreno polje polifonije i multiverzičnih perspektiva koje, svakako, uključuju u sebe i perspektive ekološkog ili nuklearnog suicida. Zato *objava smrti alterpolitika* nije ništa drugo do još jedna obmana u arsenalu neoliberalističkih fantazmagorija.

*

Bez obzira koliko bile obuhvaćene svjetskohistorijskim silnicama racionalizacije materijalne i robno-novčane proizvodnje, organizacije društvenog bivstvovanja i samog svijeta života sa njegovim vrijednostima, potrebama, psihologijama, stilovima i svjetonazorima, nijedna nacija neće se tek tako odreći onoga, i u sebi, svoga *historijskog* kao središta njihovog stvarnog ili, pak, uveliko umišljenog individualiteta, svejedno je. Otuda svaki projekt demokratski oblikovane Evropske unije mora *izaći na kraj* sa tim *historijskim* koje u sebe uključuje i žilavu egzistenciju nacionalnog egoizma, ponosa, narcizma, mita i sličnih iracionalizama ili ideološki uvjerljivih racionaliziranih izraza nacionalnog identiteta. U strategiji tog izlaženja, svakako, otvaraju se šanse i uspješnog hrvanja sa evrokratijom i njenim nadnacionalnim uobraženjima.

U tom smislu, respektirajući trajuću, negdje više, a negdje manje ispoljenu žudnju za nacionalnim osjećajnostima, politika koja bi bila alternativa nadnacionalno orijentiranoj evrokratiji – a takvu orijentaciju prepoznatljivo prakticiraju njeni hijerarhijski viši slojevi – morala bi naći ravnotežu, odnosno *srednju mjeru* između nekoliko važnih momenata u dosadašnjoj evrokratskoj politici i politici njenih *suverenističkih* kritičara.

Uzmimo, Evropska unija traži, i to gorljivo hoće, *harmonizaciju* ali, mora, pri tome, u tom htijenju stati na nekoj, inače, *osjetljivoj granici*, kako se ona, ta politika harmonizacije, ne bi pretvorila u represivno *totalno izjednačavanje* i, onda, izazvala teško kontrolivu i ukrotivu reakciju onog, da se ne zavaravamo, *živo iracionalnog-historijskog* u evropskim nacijama.

Centrističke tendencije u evrokratskoj politici moraju *stati* kako bi se rehabilitirala meritornost parlamenata evropskih država za evropsku politiku: ta će politika bez odgovornosti nacionalnih parlamenata uvijek biti percipirana kao neprijateljska i kao *maska* iza koje se kriju vladavinske pretenzije ove, ili, one, vojno i ekonomski najmoćnije države.

Ili, sigurno je da prosperitetna budućnost Evropske unije u sebe uključuje nesputanu saradnju, dobrosusjedske odnose, interesne paktove, afirmaciju zajedničkih vrijednosti, ali, kreatori evropske politike morali bi znati da se sve to ne može *privesti ka stvarnosti* sveopćom panevropskom standardizacijom koja obezličava, ne ostavlja prostora nacionalnim autonomijama, i autentičnim potrebama civilnih društava unutar evropskih država: anonimizirajuća standardizacija *svega i svačega* nije rješenje, ona u pretenzijama mora imati granice u respektu onog *autentičnog* svakog od evropskih društava. Promocija i uobličavanje politike zajedničkih interesa nikako ne mora rezultirati panevropskom uniformizacijom i totalnom konfekcionalizacijom života, odnosno industrijalizacijom svijeta života prema obrascima navodne evropske superpameti.

Pri tome, nisu *nacionalnom građanstvu neprivlačne* političke ideje i vizije *nacionalnodržavnih suverenista*, oni rade i djeluju: "Euroskeptici bi se trebali ohrabriti 22. stihom iz Psalma 118 – 'Kamen koji su graditelji odbacili, postao je kamen temeljac´ – jer njihov zadatak mora biti vratiti vječna načela pravednog društva, koja su proeuropejci tako brutalno odbacili.

A ta načela su vlada koja nekome odgovara (demokracija), vladavina prava i zdrav novac. Da bi se ta načela institucionalizirala, nacionalni bi se parlamenti širom Europe morali reformirati prije no što se nastavi sa bilo kakvom izgradnjom Europe. Potrebne bi reforme uključile ukidanje proporcionalnog zastupanja – koje u ime veće zastupljenosti, zapravo, parlament odvaja od birača – te razrješenje prečvrste veze između političkih stranaka i države, koja postoji u mnogim kontinentalnim zemljama, a posebno u Njemačkoj. Sada stranke i država u Europi guše demokraciju i rugaju se nacionalnim parlamentima. Oslobođeni teških ograničenja istinske odgovornosti – jednostavne veze između čovjeka na ulici i njegovog člana parlamenta, koja je prekinuta sustavom stranačkih lista – parlamenti brzo postaju groteskni politički cirkus, koji ne predstavlja nikoga, osim interesa sebične i cinične političke elite." (Laughland, ibid.: 257)

Na drugoj strani, *nacionalsuverenističke* vizije i aspiracije pothranjuju evrokratske opsesije centralizacijom, birokratizacijom, unformizacijom, konfekcionalizacijom, izjednačavanjem i jednodimenzionalizacijom. Istovremeno, na trećoj strani, figuriraju silnice koje hoće *ujedinjenu Evropu* uz očuvanje i afirmaciju autentičnog, nepredvidljivog, slučajnog, kreativnog svijeta života ljudi i naroda.

U dijalektičkoj *igri* protivrječnih silnica – silnica koje produciraju ideologije suverenističke, nadnacionalne i proevropske politike koja bi da ujedinjuje i, istodobno, *čuva* nacionalne individualitete – razrješavat će se *sudbina* demokratskih alternativa evrokratiji. (Šire uvide u ovu *igru* vidjeti u našoj knjizi *Kult suvereniteta*, 1997. U ovom djelu izložili smo poglede na *stvarnost* i historijsku budućnost nacionalnih država u kontekstu globalizacije i njihovih pretenzija na očuvanje tradicionalnog, odnosno *apsolutnog suvereniteta* – poglede koji se kreću kako s onu stranu *htijenja nacinalnodržavnih suverenista*, tako i *kosmopolitskih objava* da je već *nastupila smrt* država, a da je njihov *brod suvereniteta već potonuo*.)

U toj *igri* otvarat će se stvarne mogućnosti oblikovanju *emancipatorski* zamišljene budućnosti *Evropske unije* kao zajednice zemalja *otvorenih granica*, nepomućenog *povjerenja*, a bez starih i djelotvornih mitova te sentimentalnih laži i kriptorealpolitike, složene *zajednice partnerstva* bez ucjena i *kooperacije* bez neprestanih a *nekontrolivih* preraspodjela novca i moći, *zajednice konvergencije* bez dezindividualizacije, i – što je najvažnije – bez megalomanskih opsesija izgradnjom Evrope kao reprodukcije nekadašnjih srednjovjekovnih zapadnoevropskih carstava – *planetarno imperijalne grandioznosti* koje bi iznova da vladaju svijetom. (Jedno filozofsko razmatranje – koje, inače, zaslužuje kritičko preispitivanje – budućnosti Evrope iz diskursa *obnove* onog *velikoga*, planetarno *moćnog*, odnosno *osavremenjene evropske megalomanije* sa reminiscencijama na epohe njene *imperijalne* vladavine svijetom može se naći u: Sloterdijk, 1998.)

Literatura

Beck, Ulrich, Grande, Edgar, *Kozmopolitska Evropa, Društvo i politika u drugoj moderni*, Školska knjiga, Zagreb, 2006.

Beck, Urlich, *Moć protiv moći u doba globalizacije, Nova svjetska politička ekonomija*, Školska knjiga, Zagreb, 2004.

Etkinson, Rodni, *Začarani evropski krug, Korporatne elite i novi fašizam*, Svetovi, Novi Sad, 1997. (Original: 1997.)

Etkinson, Rodni, *Nova diktatura Evrope, Ugnjetavanje i vaskrs demokratskih nacija*, Dosije, Beograd, 2005.

Kaufman, Therese; Raung, Gerald, *Prevazilaženje naklapanja o "kulturi". Novi pojmovi kulturne politike, II – 20*, http:/www. eipcp.net

Laughland, John, *Zatrovani izvor, Nedemokratski korijeni europske ideje*, Slovo M, Zagreb, 2005. (Original: 1997.)

Sloterdijk, Peter, *Ako se Europa probudi, Misli glede jedne svjetske sile na kraju razdoblja njezine političke odsutnosti*, Europski glasnik, br. 3, Zagreb, 1998.

Ströhm, Carl Gustav, *Moralna reforma posrnule "eurokracije"?*, *Vjesnik*, 19. ožujak, Zagreb, 1999.

Ströhm, Carl Gustav, *Žrtve lijepih bruxelleških kulisa*, *Vjesnik*, 27. srpanj, Zagreb, 1999.

Zgodić, Esad, *Kult suvereniteta*, DES, Sarajevo, 1997.

Zgodić, Esad, *Ideologija nacionalnog mesijanstva*, Vijeće Kongresa bošnjačkih intelektualaca, Sarajevo, 1999.

GODIŠNJAK 2007

DUHOVNA OBZORJA

Mustafa ef. Cerić, reisul-ulema

Kurban-bajramska hutba
(10. zul-hidždže 1427. / 20. decembar 2007.)

Hvala Allahu, Stvoritelju svjetova, na milosti i nimetima kojima nas daruje. Donesimo salavat i selam na posljednjega Allahova poslanika Muhammeda (a.s.), na njegovu porodicu, na njegove ashabe i na sve one koji su živjeli i umrli sa istinom u srcu i u djelu. Sjetimo se bosanskih sinova, šehida, koji su, na Allahovu putu, dali svoje živote.

Draga braćo i sestre,

Uzvišeni Allah je stvorio tri vrste bića. Stvorio je meleke sa razumom bez strasti; stvorio je životinju sa strastima bez razuma; i stvorio je čovjeka sa razumom i sa strastima. Ako strasti nadvladaju razum, onda je životinja bolja od čovjeka, ali ako razum nadvlada strasti, onda je čovjek bolji od meleka. Dakle, insan je u sredini između razuma duše i požude tijela. U tom stalnom nadmetanju između čovjekove duše i čovjekovog tijela ravnatelj je pobožnost kroz namaz, zekat, post i hadž. Jer u ibadetu namaza tijelo se pokorava pobožnoj duši; jer u zekatu tijelo slijedi plemenitu dušu; jer u postu duša i tijelo postaju jedno u pokornosti Uzvišenom Bogu; jer u hadžu duša i tijelo su zajedno na Arefatu.

Zato su hadž i kurban uzvišena pobožnost pojedinca, zajednička pokornost porodice i najviša pobožnost ummeta. Pobožnost je, dakle, najsnažnija riječ u vjeri; vjera je najvažnija riječ u moralu; a moral je najsigurniji način života. Jer, ako nema pobožnosti, nema vjere; ako nema vjere, nema morala; a ako nema morala, nema sigurnosti. Laž proizvodi strah; krađa donosi nesigurnost; mito i korupcija unose nestabilnost; prevara i izdaja vode u bezizlaznost. Vjerski folklor ne može zamijeniti pobožnost; moralna licemjernost ne može se prodavati za vjeru; od straha se ne može osloboditi bez jasnog sistema moralnih vrijednosti. Jer samo u društvu u kojem nema jasnog sistema moralnih vrijednosti laži i klevete mogu da prežive; krađa i otimačina mogu da se tolerišu; mito i korupcija mogu da žive; a prevara i izdaja mogu da se podržavaju. Ako se nekad mislilo da je moral moguć bez vjere, sada se, izgleda, misli da je vjera moguća bez morala. Ni jedno ni drugo mišljenja nije ispravno.

Zato nas Uzvišeni Allah upozorava: "Vi koji tvrdite da vjerujete, budite pobožni i iskreni kad u ime Boga govorite." (Kur'an, 59:18)

Upitan da objasni razliku između vjernika i licemjera, Alejhisselam je rekao: *– Vjernik misli o namazu i postu, a licemjer misli o jelu i piću; vjernik gleda kako da podijeli sadaku i zaradi Allahov oprost, a licemjer gleda kako da sakrije svoje i prisvoji tuđe imanje; sve osim vjere vjernik može dati, a licemjer vjeru prodaje; vjernik se nikoga osim Boga ne boji, a licemjer se boji svakoga osim Boga; vjernik čini dobro i skrušen je, a licemjer čini zlo i oholi se.*

Postoji pravi lijek od svih strahova naših, a to je strah od Boga (*taqwallah*) da jezik umjesto laži i klevete govori istinu uvijek i na svakom mjestu;

da srce umjesto mržnje i zavidnosti njeguje ljubav i dobru volju prema svom bratu;

da oko umjesto u nemoral gleda u moral u svakom pogledu; da se stomak umjesto harama hrani halalom; da ruka umjesto tuđeg haka čuva svoj hak na svakom mjestu;

da noga umjesto grijeha trči prema sevepu gdje god može; te da umjesto pohlepe i oholosti naša duša bude ispunjena skromnošću i pokornošću pred Bogom, dž.š., uvijek i na svakom mjestu. Zato nas nauči, Bože, da je strah pred Tobom naša sloboda od straha pred ljudima! Jer znamo da:

Nije isto ružno i lijepo, makar što nekoga opčarava mnoštvo ružnoga..

Nisu isti oni koji sjede, osim onih koji imaju razlog, i oni koji ustanu da se bore na putu Božije pravde...

Nije isto dobro i zlo. Zlu treba uzvratiti dobrim, pa će protivnik postati prisni prijatelj...

Zato želi bratu svome ono što želiš samome sebi!

Ako zatrebaš bratovu pomoć, pozovi ga da ti pomogne, a ako brat zatreba tvoju pomoć, pomozi mu!

Budi oslonac svome bratu, pa će i on tebi oslonac biti!

Bogu je najdraže djelo da čovjek obraduje svoga brata!

Ako naumiš da govoriš o mahanama drugoga, sjeti se svojih vlastitih mahana!

Najbolji bajramski dar je da obnoviš prekinute veze sa rodbinom i prijateljima, da daruješ i onoga koji te je naljutio, da oprostiš i onome koji ti je nepravdu učinio!

Ovogodišnji kurban-bajram će ostati upamćen po dosada najvećem broju bosanskih muslimana, koji su otišli na hadž i koji danas sa milionima muslimana tavafe oko Kabe i uče dovu Allahu Uzvišenom da nam omili našu vjeru, te da nam čuva našu domovinu i zaštiti našu djecu od svih belaja koje znamo i koje ne znamo. Zato i mi ovdje i sada učimo dovu da im hadž bude kabul i da se sretno i hairli vrate svome domu.

Također, nikad dosad u našoj Bosni i Hercegovini nije bilo toliko kurbana kao ove godine. Zato učimo Allahu dovu da to bude zalog naše sloge, bratstva i solidarnosti da ne bude gladnih i siromašnih među nama. Upamtimo, neće proli-

vena krv kurbana, već će otvoreno srce muslimana prema svom bratu dosegnuti Allahovo zadovoljstvo i milost.

Nažalost ima i jedna ružna stvar koja se uz Bajram prije kod nas nije događala, a to je kafanska komercijalizacija Bajrama uz haram, koji vrijeđa osjećaje muslimana. Nadamo se da će se sa ovoga časnoga mjesta čuti naš poziv da se poštuje dostojanstvo Bajrama, te čast i ugled muslimana.

Milostivi Bože,
Učini da samo Tebi služimo!
Da se grijeha klonimo!
Da istinu govorimo!
Da o dobru mislimo!
Da dobra djela činimo!
Da se tuđeg hakka klonimo!
Da kod sebe korisno znanje povećavamo!

Bože Milostivi,
Ne dozvoli da nas zavara uspjeh,
Niti poraz baci u očaj!
Stalno nas podsjećaj da je neuspjeh iskušenje
Koje prethodi uspjehu!

Bože Sveznajući,
Nauči nas da je tolerancija najviši stupanj moći,
A želja za osvetom,
Prvi znak slabosti!

Bože Svemoćni,
Ako nam oduzmeš imetak,
Ostavi nam nadu!
Ako nam podariš uspjeh,
Podari nam i snagu volje da savladamo poraz!
Ako nam uzmeš blagodat zdravlja,
Podari nam blagodat vjere!

Bože Pravedni,
Kada se mi ogriješimo o ljude,
Podari nam snagu izvinjenja!
A kada se ljudi o nama ogriješe,
Podari nam snagu oprosta!

Bože Milostivi,
Ako mi zaboravimo Tebe,
Nemoj Ti zaboraviti nas!

Braćo i sestre,

Neka nam današnji mubarek-dan vrati vjeru, nadu i međuljudsko povjerenje; neka među nama nestane straha, zlobe i zavisti; neka nam zajedništvo povrati samopouzdanje; neka svako radi svoj posao savjesno i odgovorno; shvatimo da je tajna uspjeha na ovome svijetu iskrena vjera i plemenito djelo!

Svima vam od srca želim sretan Bajram, moleći dragog Allaha (dž.š.) za vaše zdravlje i uspjeh u životu i radu. Posebno želim Bajram čestitati prognanim, bolesnim i nemoćnim sa dovom Stvoritelju Uzvišenom da im bude na pomoći!

Sa osobitim željama Bajram čestitam našoj braći u Hrvatskoj, Sloveniji, Sandžaku, Kosovu, Makedoniji, Crnoj Gori, Srbiji, te bošnjačkoj dijaspori i svim muslimanima u svijetu:

Bajram šerif mubarek olsun!

GODIŠNJICE

STO GODINA OD ROĐENJA HAMIDA DIZDARA

Hamid Dizdar (1907.–1967.–2007.)

PJESME

Brijač

Šumu su cijelu omotali peškirom od lana
i namazali sapunicom bijelom kao snijeg.

Zatim su se digli sjekiraši,
na kaišu isprobali blještave oštrice,
poškakljali lepezom prsta prestrašeni vrat,
potiljak smjestili u udubinu giljotine
i rekli u jedan glas:
Danas je vrlo lijep dan.

U ogledalu se odigravalo veliko klanje.
Ogrtač koji je zebao na vješalici
mislio je da će kući otići sam.
U utrobi stare ciganske violine
šutjela je zadavljena sevdalinka,
a jod je štipao nosnice
pomažući sječu težu od sječe knezova.

Testeraši su sjekli noge i trbuhe
i u isto vrijeme pitali za zdravlje djece.
Klali su i rezali drvorede na licu
i u isto vrijeme škropili mirisima o-de-kolonja
A kad se mjesec zasmijao sa jedne anzis karte
zadjevene za okvir danom popljuvanog ogledala,
bljesnula je radost na čistim livadama obraza.

Sva šuma je za tili čas bila isječena,
i dok je drvosječa, oštreći nož na dlanu ruke,
pitao: Ko je sada na redu? –
nova se šikara pomakla sa stolice
i sručila s uzdahom pod giljotinu,
u bunar nasapunjene šoljice.

Stara tvrđava

Koliko je bitaka zapamtila ova tvrđava
da svjetliji bude dan?

K'o kape na tjemenima brda
nanizale se kule iznad mahala i kuća
i stražare nad proljećima grada
da bude dobar hljeb i san.

Začuđenim očima zidovi gledaju u nebo
pružaju ruke u strahu da ih ne dodirne smrt
povezuju se konopcima trava
i ne vjeruju više ni sami sebi
jer se u kućama ispod njih
jednom bezbrižno i mirno spava

U pšenici sjećanja često niču cvjetovi plača
često se u sablasnim noćima čuju kresiva
i vjetar nevjernik po doksatima hoda kao da pita: zar je mogla da se nađe saglasnost
između neba i zemlje
između vatre i voda?

Tekija

Bljedilo nas je obuzelo
a nikuda ne moramo odavde.
Osobit neki mir i misli se vraćaju.
Ptice kljucaju po oklopu prošlosti.

Je li to vrijeme zastalo u mrtvom dolafu
ili pauk vreba, pritajen, crn pauk
na listovima starih kitaba?
Imamo li ikakav cilj kad nikud ne moramo
i kad se u strahu zaboravljenog rituala
tek naslućuje huktanje zaljuljanih tijela u padu
i mračna krv u muku zaustavljenih oluja?

Sve je već zaborav i prošlost
i zarfovi derviški u ćoškovima memljivih odaja,
suzna kandila davno utuljena
i crne kože ovnujske prostrte po kamerijama,
po svodovima kamenim i doksatima pustim,
gdje golubovi guguču nerazumljiva ajeta
u znak zahvalnosti za gostoprimstvo streha,
oči pune molitava, strana iz Kur'ana,
bolećivo sive oči gledaju bez nade,
nepovjerenje raste u svakoj stvari
i u svakom još neučinjenom koraku.

A onda najednom primjećuješ

da lukovi i kapije dvorišnih vrata
gutaju uličnu buku
i mrve je u vjetar tuge.
Iza zamandaljenih vratnica
sva lica su jednako siva
i sva sanjaju zelene livade,
čekaju prebijele ovce.

A ptice jednako kljucaju po oklopu vremena.
Umorno slušamo jauke crvotočnog sljemena,
a htjeli bi orati zemlju u krčevinama,
htjeli bi ležati na vrelom suncu
k'o lijeni gušteri na proljetnom kamenjaru.
Ali osobit neki mir ulazi u nas,
hvata nas strah prolaznosti
i bljedilo nas neko obuzima i ove večeri
iako baš nikuda ne moramo odavde
od danas do vječnosti.

Dvorište u nedjeljno popodne

Sa poleglim sjenama ispod oronulog zida
došao je premlaćen sat s preplanule ulice,
na stablu višnje umirao je jedan vrabac,
umirao od dosade,
posljednju pjesmu je čuo jutros u zoru
kad je olujno nebo uzalud obećavalo svježinu dana.

A sada ravnodušnost raste do prozora,
u polumračnim sobama drže opijela riječima
što su se zaustavile ispod očnih kapaka
i skapale, još neizgovorene, u vaznama.
Miris pržene kahve draži usnule cvjetove,
neka ti bude blagoslovljen tvoj mir bakarne boje,
neka te ne užasavaju vrline praznih riječi
i priče izgubljenih stvari.
Ne vjeruj tišinama ozelenjelih taraba
i zakletvama vedrih napjeva
što se skrivaju u strehama starih krovova,
jer mora da negdje u dnu mrtve ulice,
u podzemnim revirima, ispod krtičnjaka,
buče razdragane vode i opominju
na daleka putovanja,
na umivene gradove u gorama,
mjesečinu u posuđu kraških polja,
na odlaske u zelena predvečerja,
na lavež uznemirenih pasa u seoskim ogradama

i neke nepoznate vidokruge
sa zvjezdanim nebom i tajnim signalima
dobro poznate ljubavne grmljavine.

Zapis na mostu

Tačno je zapisano
na širokoj, sedrenoj ploči
godine hiljadu sedamsto te i te,
na prvom luku starog kamenog mosta,
kićeno i vješto
u teškim danima zuluma i posta
da most ovaj podiže dobrotvor taj i taj,
da o svojim djelima i dobrom srcu
sačuva rodu glas,
za sjećanje na svoj rodni kraj,
ljubav prema ljudima svog ubogog sela,
za vječni pokoj i spas.

I mnogi drugi zapisi i hronike
u jednom drugom kraju svijeta,
u nekoj zemlji daleko na istoku,
jasno govore o dobrotvoru ovom.
Kažu da je bio mrk,
nemilosrdan i prijek,
i da je za sve želje i snove naroda
imao veoma siguran lijek.
Poharao je mnoge gradove i sela,
poubijao na hiljade nevinih ljudi,
stotine mostova srušio u prah.
Zemlji porobljenoj bio je
trepet i strah.

Književno djelo Hamida Dizdara[1]

Fahrudin Rizvanbegović

Hamid Dizdar se javio u bošnjačkoj književnosti kad su se razmicali njeni horizonti od pragmatične linije stare generacije pisaca, koji su bili opterećeni naivnim prosvjetiteljskim djelovanjem ili kritikom bošnjačkoga naroda zbog neprihvatanja "novih vremena", da bi se okrenuo opet pragmatičnoj liniji socijalnog angažmana, karakterističnoj za njegovo književno bavljenje do rata, a najbolja ostvarenja, kako u poeziji, tako i u prozi, izatkao je kada je samosvjesno baštinio prošlost mjerom savremenog izraza i vlastitog senzibiliteta u prozi prije, a u poeziji uglavnom nakon Drugog svjetskog rata. Raskršća koja je morao gonetati za Dizdara su bila velika i brojna, pa su mu i putevi rijetko pravi, a lutanja i čuđenja česta.

Motivski i tematski krugovi u književnom djelu Hamida Dizdara bili su raznovrsni: od pragmatične socijalne teze do melanholične katarze, a postupci od ekspresionističkog poticaja do psihološki produbljenih realističko-simboličkih ostvarenja, od široko zahvaćenih angažiranih tema do mikrokosmičkih tuga i začuđenosti u otkrićima. Tek tad je tematika i motivika bila lična i intimna, to jest proizišla iz emotivnog životnog segmenta pjesnikova – rezultirala je vlastitim, sublimiranim ostvarenjima.

Hamid Dizdar je pjesnik samotničkih raspoloženja i pejzaža prelomljenih kroz vlastite melanholije, tišine i samoće, sa elegijskim ostvarenjem u poeziji i psihologijom, moralom i atmosferom što nose tu istu samoću i lirizam u prozi. Vrijedna su ostvarenja nastajala onda kada se Dizdar uspijevao oteti potrebama trenutka i publicističkim nestrpljenjima, kad je sretna sukladnost vremena i vlastitosti donosila umjetninu.

Dizdarevo djelo, od kritike nedovoljno praćeno ili neprimijećeno, razmicalo je puteve bosanskohercegovačke književnosti vlastitim traženjima i nalaženjima, lutanjima i zabludama, putevima, raskršćima i stranputicama. Bosanskohercegovačku književnost je obogatio novim vlastitim lirskim senzibilitetom, likovima, njihovim psihologijama i atmosferom, a grijao se na tradiciji, neprestano tražeći puteve koje je tradicija sputavala.

1 Odlomak iz knjige Hamid Dizdar, *Pjesme i pripovijetke*, Sarajevo, BZK "Preporod", 2003. Bošnjačka književnost u 100 knjiga; knj. 44.

DEVEDESET GODINA OD ROĐENJA MAKA DIZDARA

Kameni spavač Maka Dizdara

Almir Zalihić

Poetska misao Maka Dizdara[1] u knjizi *Kameni spavač* pokušava prenijeti u jezik istinu *Svijeta*, *Bit* onoga što jest, smisao otvorene *Sveukupnosti*. Makova misaona poezija nije antropološka ili psihološka, nije literarna ili estetička, jer njeno središte nije samo "čovjek", jer ona – na svom vrhuncu – prestaje biti "poetska"; ona nije ni mistička, duhovnička, religiozna ili ateistička, njena snaga ne leži u društvenoj ili nekoj drugoj pobuni. Ta poezija zacijelo prolazi kroz negaciju i napor za prevladavanjem ljudske subjektivnosti, kraljevstva umjetnosti i estetike, Boga, utvrđene religije, ili društva bez duše, ali na tome se ne zaustavlja. Mogli bismo tu poetsku i misaonu riječ što prkosi svemu i ničemu, sveukupnosti bitka i ništavilu što uništava svijet – nazvati metafizičkom, no ona sama to ime ne bi prihvatila; makovska potraga za identitetom prolazi metafizičkim brazdama, nastojeći da, istodobno, pronađe novi put; ona se upušta u potragu i pretragu *mape putova*, pokušavajući da ih sažme, *od dalekog jučer / do dalekog sjutra*.

Makova poezija je misaona, i ona nam upućuje svoj poziv: *Zemlja je smrtnim sjemenom posijana / ali smrt nije kraj Jer smrti zapravo i nema*; ta poetska misao

1 Mak Dizdar je rođen 17. 10. 1917. godine u Stocu, gdje je završio osnovnu školu. Početkom tridesetih godina prošlog stoljeća odlazi u Sarajevo putevima svog starijeg brata Hamida, koji ga je uveo u kulturne krugove. U Sarajevu se druži sa lijevo orijentiranim intelektualcima, a postaje i prijatelj pjesnika Tina Ujevića, koji tih godina živi u Sarajevu. U početku stvara pod utjecajem socijalne lirike, pa kao devetnaestogodišnjak objavljuje svoju prvu zbirku *Vidovopoljska noć* (1936.). Nakon toga radi kao novinar, poštanski službenik, pa potom i novinski urednik. Poslije Drugog svjetskog rata radi kao urednik u "Tanjugu", *Oslobođenju* i izdavačkoj kući "Narodna prosvjeta". Od 1952. godine profesionalni je književnik. U tom periodu počinje njegov puni stvaralački poetski period: pojavljuju se poeme *Plivačica* (1954.) i *Povratak* (1958.), zbirke *Okrutnosti kruga* (1960.), *Koljena za Madonu* (1963.), *Minijature* (1965.), *Kameni spavač* (1966), izbor poezije *Ostrva* (1966.), *Poezija* (1968.), *Modra rijeka* (1971.). Priredio je zbirku *Stari bosanski tekstovi* (1969.). Bio je glavni urednik *Života* od 1963. sve do smrti, 1971. godine.

Dobitnik je mnogih nagrada među kojima su Dvadesetsedmojulska nagrada BiH, Zmajeva nagrada i Zlatni vijenac "Struških večeri poezije".

Umro je u Sarajevu 14. 8. 1971.

osluškuje glas sveukupnog bića svijeta i pjeva ga svojim jezikom: *I nema kraja Smrću je samo obasjana / Staza uspona od gnijezda do zvijezda*; ona razgovara s istinom, ona traži oproštaj što ju je hranila lažju u svom putovanju, lutanju:

Koliko kola od dola do dola
Koliko bola od kola do kola

Koliko jada od grada do grada
Koliko greba od brega do brega

Koliko krvi od usudnih rana
Koliko smrti do suđenog dana

Koliko kola od dola do dola
Koliko bola od kola do kola

Kolo do kola od bola do bola

(Kolo bola)

i podliježe istini strasti,

Moja nada je prst u stubu svjetlosti
Moja svjetlost je u nadi

(Brotnjice)

Profesor Enes Duraković zapaža: "Kameni spavač sabire i asimilira svekoliko književno iskustvo Maka Dizdara. Sve što se "zbivalo" u njegovom tridesetpetogodišnjem stvaranju pojavljuje se iznova u ovoj zbirci, ali estetski dozrelo, poetski kristalizirano, lišeno slabosti i naplavina trenutka. Dizdareva pjesnička metamorfoza bogumilskog dualističkog učenja u prvom značenjskom krugu otkriva se u alegorijskoj paraboli o tragičnoj sudbini Bosne i njenih ljudi u suočenju s nesmiljenošću povijesnih zala od kojih se brani ustrajnošću trpnje, sviješću o časovitosti moći i sile. Umjesto agonalnih zanosa i dobošarskih ritmova naše dugotrajne epsko-viteške heroike, Makova poetska vizija prošlosti sva se prelila u stihove humanističkog spokoja ljudske uspravnosti pred zlom, nadmoćnom sviješću o ništavnosti pobjednih peana pred velikim Sudom vremena."[2], i biva potpuno u pravu jer u *Kamenom spavaču* Mak Dizdar gradi višedimenzionalnu i višeznačnu poetsku strukturu kroz dijalog s medievalno bosansko-bogumilskom ostavštinom.

Makov dijalog podrazumijeva, u tom kontekstu, i *drhtaj egzistencijalnog i spokoj transcendentalnog iskustva*; i *život i smrt, ljubav i razdor, rat i vlast*; on

2 Enes Duraković: *Bošnjačka poezija XX* vijeka. U: *Antologija bošnjačke poezije XX vijeka*, Alef, Sarajevo, 1995., str. 7-32.

prenosi kristale jezika i promišlja misao njihovu prividnu i skrivenu, njihove nesretne i sretne trenutke. Taj poetski pokret crpi svoj zanos iz samog srca prvotnog jedinstva: *govoriti, stvarati, činiti,* jedinstva što sadrži ono što se očituje kao *riječ/slovo*, stvaranje, djelovanje. Mak Dizdar obuhvaća *summus* oblika i *esenciju* razotkrivanja velikoga djelokruga Sveukupnosti; on ispituje više sile sveukupnoga bitka: božansko i religiju, riječ i fenomene svijeta, povijest i filozofiju; "A i u traganju za smislom života i tajnom smrti lirski subjekt će na kraju ostati pred zatvorenim vratima i zemaljskog misterija i nebeskog spasa, jer poezija nikad ne donosi odgovore, nego je neprekinut razgovor sa Tajnom, zagonetno platno čiju tkanicu saznanja i vjere uvijek oparaju mrakovi sumnje i šutnje nepoznatog."[3]

Mak Dizdar istražuje ritam i smisao postanka dijela povijesti, mjesta gdje se odigrava sudbina Bića, u vremenskom slijedu. Te povijesti što je napustila herezu da bi se smjestila na istoku i zapadu, što je imala svoja razdoblja, što je bila i otomanska i ugarska i slovenska i srednjovjekovna, moderna evropska povijest, da bi najzad postala planetarna. Makova poezija održava budnom historijsku memoriju, i poezija je planetarnoga svijeta. Ona je poetsko poimanje svijeta u kome istina više nema mjesta ni prebivališta, smrvljena u trci Planete što ispunjava sudbinu kroz sva svoja zastranjenja, sva svoja skretanja, sve svoje promašaje. Ljudi i tlo na kojem se odigrava sudbina otkrivanja *svijeta*, postaju ono što jest, ***modra rijeka***[4] kao *metafora pjesničkog traganja za tajnom svijeta*, ***modra rijeka*** kao *iskušenje nemogućnog*, ***modra rijeka*** kao *savršenstvo nemuštosti*, ili, možda, sve to upućuje *na drugu obalu kao 'onostranost' naše egzistencije*.

Nikto ne zna gdje je ona
Malo znamo al je znano

Iza gore iza dola
Iza sedam iza osam

I još huđe i još luđe
Preko mornih preko gorkih

Preko gloga preko drače
Preko žege preko stege

Preko slutnje preko sumnje
Iza devet iza deset

Tamo dolje ispod zemlje
I onamo ispod neba

3 Ibidem.

4 Ova pjesma se najprije pojavila na "Struškim večerima poezije" 1969., a zatim je objavljena te iste godine u nekoliko listova i časopisa. Nakon toga je uvrštena u drugo izdanje *Kamenog spavača* 1970. godine, da bi potom bila izostavljena iz trećeg izdanja i uvrštena kao uvodna pjesma u novu zbirku sa nazivom *Modra rijeka* (1971.).

I još dublje i još jače
Iza šutnje iza tmače

Gdje pijetlovi ne pjevaju
Gdje se ne zna za glas roga

I još huđe i još luđe
Iza uma iza boga

Ima jedna modra rijeka
Široka je duboka je

Sto godina široka je
Tisuć ljeta duboka jest

O duljini i ne sanjaj
Tma i tmuša neprebolna

Ima jedna modra rijeka

Ima jedna modra rijeka –
Valja nama preko rijeke

(Modra rijeka)

U svom poetskom istraživanju svijeta i njegovog smisla Mak Dizdar okrenut svijetu stećaka, tih nepomičnih zvijezda, okrenut bogumilskom dualističkom svijetu, iz zagledanosti u nju, prosuđuje sadrži li svijet tog svijeta iskonsku i vječnu mudrost?

Ovdje je prisutan onaj
Kome zavidješe crni zakonici
Objesiše ga u šesti čas onog dana
Pred njegovim čudom zanijemiše žreci i vojnici
Kad veza ih za zemlju suncem svoga krsta
Raširivši ruke od prsta do prsta
On pobjedi
Smrt

Smrt ga tražaše al ne nađe ništa
Ne nađe ni kosti ni meso ni krvi
Osta joj samo obris znameni i prvi
Put za nešto smrt zube nije imala
Gle kako sad bezglavo skače
Plače i rida očajna
I mala

(Sunčani Hristos)

U traženju i spoznaji prvotne istine i istine što nadahnjuje njenim otkrićem u modernom i paklenskom svijetu, Mak Dizdar će se, prepoznavši do kraja svoju poetsku misiju, upustiti u poniranje u stare bosanske tekstove, tragajući za physisom, kosmosom i erosom logosa.

Profesorica Nirman Moranjak-Bamburać zapaža: "Dizdarevi 'spavači' u repetitivnom anaforičkom ritmu smrti/preporađanja, prvi put su se u svom poslu prelaženja granica 'otjelovili' u njegovoj *Antologiji starih bosanskih tekstova* (Sarajevo, 1971.), da bi se konačno personificirali u elegijskom distihu Makovih 'zapisa', tako da ovo metaforičko buđenje doista i samo ponavlja arhaičku gestu rekreacije umrlih: epitaf, postajući poezijom, oslobađa se od stvari i dobija književni status, najprije u antologijskom smislu, a onda i u povlaštenom prostoru poezije, gdje jedna kultura sjećanja prerasta u umjetnost pamćenja. Susjedstvo i dijalog 'mrtvih' i 'živih' fenomenalizovan u prozopopejskoj antropomorfizaciji, te uprizorenje i monumentalizacija imaginativnog svijeta srednjovjekovne Bosne, intencionalno, sudeći po zaključnim komentarima pridruženim stihovima, nastoji uspostaviti fundamentalnu relaciju sa izgubljenom prošlošću. U *Kamenom spavaču* bosanski dijaci i kovači postaju priznati prethodnici, čiji 'dar' Dizdar prihvata kao vlastito lice, da bi retrospektivno formu njihovog mišljenja uključio u sadašnjost i prospektivno učinio njihovu slavu i čast nezaboravnom, te tako i prevladao strukturalnu amneziju usmenog predanja."[5]

Istražujući svjetove skrivene u svjetovima, Dizdar dovodi ili do prevladavanja praznine ili do spoznaje praznine koju ne može da ispuni nikakav smislotvorni poduhvat, pa čak ni, kao što čitamo u pjesmama, slovo o čovjeku, ispunjavanje praznine tijelom bića, predavanje praznine praznini. I kada se praznina prevladava, i kada pred egzistentnom dubinom praznine zastaje i humanističku horizont, koji se ne može isključiti iz razumijevanja ove poezije, Dizdareva pjesma jeste put do jezičkih stanja na koje nas bosanskohercegovačka poezija uglavnom nije navikla. I tada vidimo da, kao što se praznina ispunjava samo onda kada dođemo do ontološkog, mitskog, egzistencijalnog praosnova, tako se i snaga Dizdareve pjesme raskriva postepenim silaženjem do onog dubokog u njoj:

Ova ruka kaže ti da staneš
I zamisliš se nad svojim rukama

(Ruka)

Oblici predmeta i oblici svijeta u Makovoj poeziji pretvaraju se uporedo sa retoričkim transformacijama njezine pjesme. Jezička redukcija priljubljena uz označeni predmet pjevanja, treba da obnovi potisnuta značenja čuda jezika i čuda značenja, odnosno da aktivira niskoretorične drhtaje zaumlja, prizivajući zagonetku svijeta u dijahronijskoj beskonačnosti. Da bi se što više reklo, treba se što više sakriti tako da nagoviješteno bude semantički eksplicitnije kako bi se stiglo do korijena vlastite simboličke pozicije. Neke od pjesama Maka Dizdara

5 Nirman Moranjak-Bamburać: *Bosanski duh i aveti postmodernizma*, *Razlika/Diffèrance*, br. 2, Tuzla, 2001.

u *Kamenom spavaču* imaju, čak, formu zagonetke, u nekima je opet, zagonetka prikrivena, kao što je, prema Andre Jolesu, u svakoj zagonetki prikriven odgovor koji ona iziskuje. Pjesme koje impliciraju strukturu zagonetke obično se okončavaju poetikom poente. Makovo umijeće poente, obrćući perspektivu pjesme, dolazi kao naglašeni semantički udar, trenutak u kojemu se pjesma sažima i račva (*Zapis o zemlji*; *Jabukov cvijet*; *Blago*; *Zapis o neistini*; *Zapis o petorici*; *Zapis o otkivanju*; *Kolo*;). Osim toga, poenta čini da ne primjećujemo broj riječi u ovim pjesmama. Bez poente u ovim se pjesmama ne bi otvaralo toliko mogućnosti u čitanju i tumačenju ove poezije.

U ciklusu *Slovo o nebu* naglašeno se odvija proces otvaranja (raskrivanja) Makove metafore. U njemu je izraz znatno transparentniji, u nekim pjesmama čak iznenađujuće proziran (*Brotnjice*, *Loza i njezine rogoze*, *Dažd*), a metafora je odustala od najboljih strana vlastite zagonetnosti. Stoga se mora naglasiti da se Makov *Kameni spavač* više ne može čitati linearno – pjesma po pjesma i od pjesme prema cjelini – nego da se mora računati i sa obrnutom perspektivom – od cjeline i od segmenta cjeline prema pjesmi. Sistemska htijenja u ovoj knjizi (od poetičke dosljednosti i traganja za arhetipom do retorične askeze i kompozicijske strogosti) uvjetovala su stvaranje Makovog pjesničkog sistema, sistema koji je na poseban način pisan, pa ga na poseban način valja i čitati. Taj pjesnički sistem je zatvoren i konzistentan, uobličen i samosvjestan, sa precizno označenim krugom interesiranja i bez incidentalnih iskoraka van zamišljene sheme. Ovakav pjesnički sistem podrazumijeva naglašenu i višestruku povezanost elemenata sa cjelinom i cjeline sa elementima. Stamenost motiva također ostvaruje jednu višu cjelovitost poetike koju Dizdar realizira u *Kamenom spavaču*.

O pjesnicima ne mislimo prema svemu što su uradili, već prema onome što je najbolje u njihovom djelu. Tako mora biti i sa Makovim djelom. Pjesma će i dalje biti jedan od nekoliko načina da čovjek prodre u sebe i otkrije šta je u njemu duboko i originalno. Mak Dizdar je stvorio čitavu mrežu načina kako da se nađe *daleko u nama* i da prodirući u arhetipsko civilizacije otkriva duboko u sebi.

Bibliografija

Vidovopoljska noć, Pjesme, Sarajevo, 1936.
Plivačica, poema, Sarajevo, 1954
Povratak, poema, Sarajevo, 1958.
Okrutnosti kruga, Pjesme, Sarajevo, 1960.
Panorama savremene bosansko-hercegovačke proze, Sarajevo, 1961.
Koljena za Madonu, Sarajevo, 1963.
Minijature, Pjesme, Kruševac, 1965.
Ostrva, pjesme, Sarajevo, 1966.
Kameni spavač, Sarajevo, 1966.
Kameni spavač, drugo prošireno izdanje, Sarajevo, 1970.
Modra rijeka, Sarajevo, 1971.
Stari bosanski tekstovi, Sarajevo, 1969.
Izabrana djela. Knjiga I–III, Priredio i predgovor napisao Enes Duraković: Knjiga I – *Vidovopoljska noć; Plivačica; Okrutnosti kruga; Koljena za Madonu*

GODIŠNJAK 2007

KNJIŽEVNI PRILOZI

Mustafa Cico Arnautović

PJESME

U nedoumici žvačem zrak

Sve je to u vezi
Sa apstraktnom dušom

U nedoumici žvaćem zrak
Kiseo i opor

Od njega se guši cvijeće
I truli kamenja

Sunce se ne snalazi
U svojim visinama

Svjetlucaju neopipljive sanje
Za koje bih se mogao pridržavati
Da sumnje nijesu čvršće
I postojanije

Riječi se tresu u grlu
I glasu koji ne može da dosegne
Do najbliže uspomene

Kao da se sve skrasilo
U zemljinoj utrobi
I čami u njenom pupku

Buđenje se događa
Sporim rastom drveća

Snove ipak ne ispuštam
Da njihova moć ne prestane

Kada je zemlja bila drugačija

Kada je zemlja bila drugačija
Od današnje slike
Od tada je stvoreno mnogo grešaka

Planine se udaljuju od neba
Spuštaju se u žurbi da postanu more

To osjećaju i ptice u paničnom letu

Drveće se komeša
Biljke se povijaju
Kad sunce zakriči iznad tog nereda

Ribe kao da zrače neke poruke
Iz svojih opuštenih snova

Kako je sadržajno njihovo prisustvo

Budućnost ljudi
Nije predmet ovog sna

Iako je hladno
Ne osjećam potrebu za vatrom
Grije me vlastiti plamen

Kad dolaziš u posjetu sebi

Kad dolaziš u posjetu sebi
Ulaziš u svoju dušu
Kao u ognjište

Misli se pretaču
Oko glave kruži dim
Od koga oči dobijaju boju magle

Ujutro iz tih očiju
Zrcale svici
Sitne planete duše

Prolazi država
Prolazi budućnost pored tebe

Sve okamenjeno
Pogled tvoj presijeca bez zvuka

I ne izlaziš iz svog sna
U koji si do dna ukopan

Brojiš korake

Brojiš korake
Njihove odjeke

Slušaš vodu kako teče
Žubor zraka u njoj

Gledaš vatru
Njene tragove

Život
Smrt koja se u njemu proteže
Kosturnicu od tvoje utrobe

Magla pada na sjenku
Koja se od tebe

U okrilju sunca iskrada

Slike koje se prepliću

Sve što dopre do mene
Iz te dubine
Bez glasa je

U slikama koje se prepliću
Povremeno se gube lica

Pogledi
Kao da nijesu iz svog izvora

Vjerovatno ima nekog zvuka
Koji ja ne čujem
A dopire do njegovog sluha

Iako je bezlična nada
Njemu vjerujem
Dok miriše sasušeno cvijeće
I dočekuje autobuse

Riječi njegove su stisnute

Zna da one ništa ne govore

Glečeri zalud sanjaju

Sunce iz grla
Crvenih izvora obojeno
Guši zrak

Glečeri zalud sanjaju njegovu
Hladniju stranu

Dok more pokušava
Da dohvati dijadem
Na lijepoj glavi slobode

Zaleđene ptice
Čekaju druge ptice

Sunce se ne pomjera

Ulica kao duh vode

Ulica kao duh vode
Teče

Obezglavljena od
Vremenskih nepogoda

Planine se popele
Na njene obode
U kojima cvrkuću nijeme ptice

Miševi i ljudi
Sviraju Baha

Riječi padaju na asfalt
Odbijaju se o zidove kuća

Postaju magla

Gube se zakoni matematike
U njenim ponorima

Kapi proganjaju jedna drugu

Sjenke se množe sa sjenkama

Stope u krugu

Riječi gube boju
Koja ih je odredila

Vjetar se obmotava oko drveta
U plamenu
Oko misli
Koje postaju tanje
U tužno jasnom govoru

Kako se noć rastapa
U svijetla nemiru
Kamenje čvršće pridržava neizvjesnost

Razmišljaš
O nezainteresiranom suncu

Plašiš munju oblakom
Učiš ubicu
Šta je ubitačno oštro
Poslije hiljadu godina
Njegovog obrazovanja

Pokazuješ moru plimu
Ono je ionako
Sebi do nosa došlo

Drveću dokazuješ vjetar
Iz čijih usta grane rastu

Koliko god u nju ne vjeruješ
Budućnost ima svoje vrijeme

Zrak jedino ne miruje
Ni voda koja ti poruke šalje

Oni nadrastaju kišu

Oni nadrastaju kišu
Odmjeravaju se s drvećem
Propinju na prste
Spajaju pogled
S nebom

U krošnji glineni golub mira
Guče
Bez odraza

Krila stopljena
Noge ionako nemaju smisla

Sjaj njihovih stopa sad
Vidi se noću

Kako osvjetljavaju lišće
Koje pada bez daha

Tako svake jeseni svijetle
A snijezi ugase

Možda se te stope
Još uvijek propinju
Iza našeg vida

Dok onaj golub
Gleda sve to onako slijep

Džemaludin Latić

PISMA VOLJENOJ ŽENI

Fatimi M.

1.

Jedan izvor vari klobuke;
jedna brena – k'o srce tvoje;
jedan orah savija ruke;
pod jednim nebom – nas dvoje!

2.

Nikad u Bosni ljepšeg sutona:
horao za moju sreću javi,
odgovori mu zreli zvonac
i ešalon ruža mavih!

3.

Proljeće – plavo, s b'jelim pjegama –
tvoje haljine polje kiti;
iznad njeg: dva brježuljka sama,
kojim bih pet' se, i silaziti!

4.

Kopač zlata – očaran zanatom –
mjesecima ne izlazi iz mulja;
u jednom času zrnce zlatno
u njegov se ašov skotrlja.

5.

Naš stražar, Mjesečev zlatni čunak,
iznad Radoča se u plićak zari;
u daljini zaspa Una,
dva huka jejna raspari.

6.

“Tvoje lice – bočica mirisa,
tvoje usne – u vrt ulaz...”:
bolje od mene te opisa
nepoznat Maur iz Mosula.

7.

Izlaziš: vjetar novu satniju
potjera s vrha kule nebeske,
a putem pusti pješadiju
miris kose ti da raznese!

8.

Od zvjezdanog praha finog
Mjesec – u zoru – broševe kuje:
smjenjuju se dan i noć,
a Medžnun ih ne razlikuje!

9.

Raskošno doba kad batva rudi;
na vrhu jesenke: kapi slada.
Tvoj voćar pod nebom nakit nudi:
berba je blizu, voće pada.

10.

Sad volim ptice koje tamo lete
i vjetar koji na sjever skreće...
Vrijeme sve sasuši, il’ zamete,
al lice Tvoje drago – neće!

11.

Svaku oluju isprati grom,
a onda – eto vedrih dana...
Volim te: povjeruj srcu mom,
toj školjci gdje si mirna, sama...

12.

U noći – kiša pada, rominja...
Vjetar do tala grane svija!
Otvaram prozor, blagosiljam
to što ćutimo i ti i ja.

13.

Izgubljen na života valu,
u vlasti opojnih harmonija!
K'o ljuspu lahkokrilu, malu,
vjetar ljubavi me nosi i vija.

14.

Ko i gdje će naći kap eliksira
da njime pobijedi smrt?
Ja – u krošnji tvojih ruku, mila,
kad se uspnemo u edenski Vrt!

15.

Sve u svijetu po Planu jezdi
sređenim svezano nitima!
O, zašto taj lanac nepregledni
jednu grešku u sebi ima?!

16.

Osa iz voćke sokove sisa,
a žir se sam zobanju daje!
Učimo iz prirodopisa:
Jesen je lijepa! Ne, čarobna je!

17.

Jutros – na pustom bulevaru –
stajaše sevlija – pod mahramom!
Zovnuh te – kao Živago Laru –,
a onda dugo gledah za njom!

18.

Da mi je čizme Palčićeve
il' ćilim crnog Aladina,
il' brze noge Vrančićeve:
da preletim sedam planina!

19.

"...i stvori Zemlju... Ničemu Sličan...
i nebo... na kome zvijezde stoje..."
I onda ugradi dva kamička
od neba noći pod čelo tvoje.

20.

I ačikplavo stvorio Si
čistoga zraka podnebesje.
Uzdišem – u opijenosti –
i pijem, pijem sa Tvoje česme.

21.

Od kapi vode se opijam,
šetam po moru, nalazim zlato...;
Ljubav i Vjera: misterija
u Labirintu Nepoznatom!

22.

"Da su gore sile dvije,
mogle bi zvijezde da popadaju...!"
Zašto Si ljubomoran ako svijet
čuvaš u Svome zagrljaju?

23.

“Jedinom je sličnost svaka...”-
kraj sam – u mašti – dovukao;
tim Slovom – Mačem bez balčaka! –
korov sam širka sasjekao!

24.

Ljeto – s munjama razdirućim,
a snijet se osula cimom!
Možemo l’ obrnut Zakon u Kući:
voljeti a da ne ranimo!

25.

Umoran, šišmiš posljednji krug
iznad budimke će stare sviti.
Dolazi ponoć: dobar drug
onima koji mogu spiti!

26.

Zaman ti dođoh u tekiju
da zikrom spremam jahalicu!
Svi se derviši na ašku griju,
a ja na jednom lijepom licu.

27.

Jedna zvijezda na nebu plače;
jedna zvijezda je sama –
tu priču Mjesec nad pustim sačem
ljulja na žutim verigama.

28.

Tražeć te, gledam Bož’je svemire!
On kaže da ih još sedam ima
i da se kao talasi šire!
Pa zašto mi je tijesno u njima?

29.

O bezbroj zašto Um ne sudi,
a srce na njih odgovor daje.
Pred jednim: zašto srce ludi? –
sva mudrost sv'jeta – nijema je.

30.

Zašto je Adem rid'o u plaču
na Arefat kada je pao?
Za edenskim mirom i slašću?!
Ne, već što je bez Have ostao!

31.

Od šapata, grlo je suho;
da izađu, riječi se boje –
kako bi tvoje srce gluho
čulo njihove nespokoje!

32.

Od gline suhe i od kiše
stvorio Si vrste dvije.
Čarobnjače, sav mirišem
od te Tvoje grnčarije!

33.

Led na vodi zelenosiv –
poput štita vojničkoga:
niko ne vidi kako vri
ispod njeg' klobuk srca moga!

34.

Vjerujem Tvojim riječima svim,
nijednu ne porekoh nikad,
al' neću Tvoje *hurun 'in*!
Imaš li, Bože, većeg silnika?!

35.

Zašto se kisik s vodonikom
– sretan u dijeljenju – spaja?
Zašto sa žudnjom onolikom
odluta pelud iz zavičaja?

36.

Zar bi zemlja voljela kišu,
a kiša zemlju kad je uskrisi?
Zar bismo znali za sferu višu
da po naravi Ljubav nisi?

37.

Istok u suncu, zapad u noći,
a zagrle se na kraju sv'jeta!
Jedan će pol hitro poći
drugome polu drugog magneta!

38.

U Noći sudbine, Plana Skritog,
kad se Knjiga Neba razvije,
dok bezbroj želja budeš čit'o,
prepoznaj one iste dvije.

39.

Stotinu glasova uši zapljusnu,
al' jedan razabrah sred te kiše!
Dugo pričasmo – dok ne usnuh:
ah, to bje pričin, i ništa više!

40.

Ja, koji uživah svoje vrijeme
kao da mi je edensko voće,
sada bih dao u bescjenje
svaki trenutak svoje samoće.

41.

– Pogledaj šta ljubav čini! –
dervišina se jada stara.
Za dana i na mjesečini
sa svojom Dragom razgovara.

42.

Zlata ostavi boščaluka sedam
prije nego je smrt odnese; –
ja od samoće satkan jedan
šaljem u Vječnost – bez adrese!

43.

Vjetar zasipa u parku put.
Gole su ostale grane.
Srcolik list, mokar i žut.
S krošnje se klanjaju vrane.

44.

“Ptica duše slijeće s Visina,
njome se tijelo zaodjene...” –
tako je mudri Ibni Sina
utješio zaljubljene.

45.

Zgarište crno, bez života! –
da pokosi te ta ružna slika;
mada u prikrajku, odmah do plota,
zelena je vriježa nikla!

46.

Raskošan behar nudi svog slada!
Na čašice slijeće os.
Od prirode je to nagrada
bekriji za predug post.

47.

Tvoja se doba četiri broje;
koje je kad – svejedno meni.
Ja imam samo jedno svoje:
proljeće koga jesen smijeni!

48.

Ostaviv zamamnu nimfu mladu,
čiji ga pogled iz mora popi,
vitez se Uliks vrati Gradu
i svojoj vjernoj Penelopi!

49.

Ljubav je rat sa porazima,
krvavih strijela i lukova!
Da mi je zaspat u noćima
ljubeć' bez noža Tristanova...

50.

Ko vjernik svojoj svetinji,
ko sv'ješći, koja podrhtava,
priđoh sa strahom djetinjim...
"Ikona šuti kad uslišava!"

51.

Izm'jenilo te sveto stanje
radosti čudne, blagoslovljene...
Ti za majčinsko svoje pozvanje
žrtvuješ ures i moć žene.

52.

Čudesnu pojavu, bajkoliku,
ne može teret pod srcem strti:
sveta u svome lijepom liku,
ljepša u svojoj svetoj žrtvi!

53.

Kad se nadneseš da zadojiš,
s osm'jehom i sa molitvama:
ko Glasnik Bož'ji kada stoji
nad malim Isom među palmama!

54.

I kad se pomoli krugla – sisa
sa mlikom koje te prži, sretnu:
iz Bož'jeg tajnog rukopisa
to Džibril novi redak metnu!

55.

Svaka voćka u proljet cvjeta,
a jedna jabuka – u zimu:
purpurnu granu pruža, sretna,
i grije hladnu okolinu!

Muhamed Elezović

PJESME

Jedna suza

Noć izdajica
Na glavu mi sjela
Čekam da se razdani
Jutro počešlja crveno sunce
Slijepci otvore prozore
Plava zavjesa zatreperi
Budim se s jednim okom otvorenim
I jednom suzom
Za budućnost.

Ožiljci ljeta

Pjesma se iskrala
U vrbak ispod mlina
Grlice je grle
I pijesak peru
Sa stiha ranjenog
Pjevaju joj
Uspavanku ljeta
Smokve zadjevojčile
I stidno nude
Plodove prve
Na nabreklom lišću
Ožiljci ljeta
Titraju snovi
Dodirujući sprženu zemlju
Bezbolno pepelište
Stvarnosti naše.

Susret sa pretkom

Zakopan u nemiru
Zakopan u svemiru
Čovjek kao crv
Dubi svoju stazu
Za trenutak kritični
Za susret neizbježni
Sa pretkom lovcem
Što na kamenoj postelji
Sunčanu stazu obilježava.

Olovna priča

Ona smokva što iz zida raste
Možda je očeva ruka
Ona teška šaka
Što stisnuta prijeti
Otišao je
Po kompasu života
Odakle se
Ne vraća niko
Ali ja ga vidim
Ja ga jasno vidim
On iz daljine
Maše i donosi oluju
U olovnu priču.

Vilini konjici

Nema uzde i kandžije
Koja ih može ukrotiti
Žvale im zapjenile
Iz nozdrva sikću
Umorna ljeta
I iščezavaju
Kao svjetlost
Natruhlog sunca
Šarene kite plešu
Po znojnim sapima
U bisage vjetar
Zadjenuli
U oblake da polete
Praporci za njima
Ječe i zveče
Na nebu će
U kolu vilinom
Umrijeti.

Sjenka majke Behke

Za Tanju i Sanju

Sjenke su ožiljci naših života
Koji svjetlucaju u dubini naše duše
I tako stvaraju mala sunca

Pričala mi je moja žena da je našla majku
Ali tvoja majka je umrla
Kažem joj
Nije
Ona je živa
Evo ti fotografiju
Pogledaj
I ja gledam
Na fotografiji moja žena
A pored nje starija žena uredna odnjegovana i lijepa
Odjednom primijetih njene oči
Pogledam i fokusiram se
U njenim očima tuga i neiskaziva bol
Otkud sad ovo
Otkud sjenka na fotografiji
Pitam ponovo svoju ženu
To je sjenka moje majke
To je svjetlost
Ona me prati od početka
Prati me od mog progonstva
Od Stoca, Dubrovnika, Korčule, Zagreba, i Njemačke

U Njemačkoj sam prodala tvoje zaruke i zlato
Za voznu kartu
Ne pitam te o tvom progonstvu
Pitam te otkud sjenka na fotografiji
Otkud sjenka na ženi koju nazivaš majkom
To je duga priča
Ali ispričaću ti
Ovo bi mogla biti i bajka
Ali bajka o teškom životu ove žene
Pričala mi je da su je roditelji u Prošlom ratu
Donijeli u zavežljaju iz Čajniča u Sarajevo da je spase
Bilo joj je tek tri godine
Roditelji su se vratili u Čajniče
I nikad ih više nije vidjela
Poginuli su
Djevojčicu je usvojila jedna sarajevska familija
Udala se i rodila dvije divne kćerke
Odgojila ih i dobila unučad
Došao je ponovo rat
U svakom ratu ponavljaju se iste priče
U ovoj priči glavni akter je moja žena
Opet ona ista sjenka ne ostavlja je ni u jednom trenutku
Sjenka majke Behke sa fotografije
Sudbina je htjela da moja žena čuva njenu unuku Sarah
I tako se rodilo prijateljstvo između moje žene
I žene sa fotografije majke Behke

Bile su veliki prijatelji
Povjeravale su svoje tajne jedna drugoj
Sve što je lijepo majka je čuvala za moju ženu
Iznenada se razboli majka Behka i umrije
Moja žena osta bez iskrenog prijatelja
Ali je stalno prati njena sjenka
Izgubila je drugu majku
Ali je ostala njena svjetlost
Koja će je grijati do kraja života.

Amir Brka

PJESNIČKO VEČE

Pjesnik, na ulici

Stariji mladić, na ulici –
odvažno kroči
ali, opet, kao da pomalo lebdi

On je svjestan da
ispod asfalta
plove gradska govna
i htio bi ne doticati nogostup

Ljeto je:
duž ulice kafanske su bašte
pune ljudi
razdraganih
koji se grade da ne znaju kako ih
od vlastitih fekalija
odvaja tanka crta

ali vide balon
iznad žustrog prolaznika
kojeg, zapravo, nema

i zdušno
orkestrirano
oni se trude:
pljuckaju na tu kuglu svjetlosti
mjehur od sapunice

(24.7.2007.)

Dvije-tri stvari

Ako se okrećem k zidu, on postaje zelen,
jer potpuna je tmina koja mi ne dopušta
umaknuti uvijek istoj, ali sve tješnjoj ulici:
unezvijereni sam jelen, bježećī pred lovcima
znanim, što se na nepoznatim jezicima
dozivlju. I opet se u meni javlja neko od
mene manji, zatim i od sebe, i sve manji,
dok se oblik ne izgubi. A onda, odjednom,
mukla je tišina.

O, kako se sada primiče ono daleko vrijeme,
i s bliskošću neprozirnost raste. Iz sna, tvoj
teški dah slušam, odvojen, kao po nemilosnoj
kazni. Ali moje je da govorim, i ja tako činim,
samo to. Uspravan, još uvijek, s rukama
u kosim džepovima, proizvodeći svijet koji
srazmjerno sve manji biva, u nervoznom
nagnuću ka prikladnim razlozima. A tek su se,
pri tom, dvije-tri stvari, zgodno namještene,
za nasmiješenu hartiju prilježno uhvatile.

(studeni 2006.)

Pjesničko veče

Voji Vujanoviću

Na mojoj sam pjesničkoj večeri
u blistavoj, prepunoj svjetla,
dvorani nekoga krasnog hotela

Smjenjuju se kritičari i profesori,
jedan za drugim izriču laske

Zatim meni prinose mikrofon,
i, kad se utišaju gromki aplauzi,
ja otvaram knjige, hoću da čitam,
ali pjesme u njima nisu moje...

Ne mogu da vjerujem,
pa listam iznova, užurbano,
knjigu za knjigom,
ali, štaviše, opažam da ove pjesme
nisu ni na mome jeziku napisane

Panika me hvata – odbacujem ih,
pa hoću da govorim napamet,
ali ne znam, ne mogu da se sjetim
niti jedne pjesme

Dok bespomoćan, u potpunome múku,
unezvijerenim pogledom prelazim
preko otvorenih, iščekujućih lica,

sinu mi spasonosna misao:
ovo ne može biti, ovo je san!

Odlučujem da se odmah probudim
kako bih prekinuo užas,
ali ne mogu

(7.9.2007.)

Gotovo ništa

Samosvojan, paralelni svijet, ovdje si
nužno gradio. Ali i o njemu sada dvojiš,
jer – dok slušaš tog starca koji pokazuje
rukom prema trošnom austrijskom zdanju
i energično kazuje kako je u toj školi
sjedio u tom i tom redu, činio to i to –
odjednom, kao probuđen, počinješ
razumijevati da si, u stvari, prolazio kroz
nekoliko uzastopnih života, bivajući
u njima posve različitim osobama
što jedna o drugoj ne znaju ništa,
štaviše: jedna drugu što uopće i ne pamte.

Pa sad, uznemiren, priželjkuješ znake,
osluškuješ izvan sebe, zaglêdaš se unutra,
želeći dozvati vlastite likove u kojima se,
možda, oglašavalo davno biće.

Kako je malo toga što ti može pomoći
u ovoj introvertnoj arheologiji: tek poneki
nejasan obris što učas promakne,
trak svjetla u neočekivanoj liniji,
zagonetan miris, tmuli zvuk iz daljine...
Gotovo ništa.

(26.9.2006.)

Riječ božija i moja

Lagano, kao što povjetarac
njiše u polju klasje, a onda,
iznenada, bjesomučno,
pa zatim, opet, smiren, lijen,
da između dva krêta
cijela ponorna vječnost prođe

Harfove, slova, bukvi
listinā
svetim što bi htjele biti
prevrćem zapravo –
sričući dah po dah,
glas po glas

Rastem i stasavam tako,
polako,
tren po tren nestajući,
sat po sat,
dan po dan

Natječemo se već dugo,
dugo,
i utječemo jedno drugom,
nadmećemo,
volimo i proklinjemo,
riječ Božija i moja,
u toj utrci nijemoj
koju će samo jedan od nas
do kraja izdržati moći

Katkada, skrušen, molim,
kao što mati bi moja:
Snagu mu podaj,
Gospodaru,
robu se smiluj Tvomu,
da sin moj
boj kozmički ovaj izdrži
što se u njemu vije,
i još prije, i još više,
Rabi,
neka o svemu tome strancu
ni glasa jednoga nije!

Ali, ne jednom, očajan,
uspravit se znadem,
i glas moj tada,
žestoko pijan,
ori sa planina:
Vaseljenu neka proždre
bijesa moga plamen!

A s daleke Sinajske gore,
na krilu jednoga meleka umornog,
eho k meni u Bosnu stiže:
Amen! O, amen!

(listopad 2006.)

Pjesnikov grob

(M. Ć. Ć)

Do jučer, takoreći do jučer,
tu nije bilo nikakva svjetla,
i mogao sam biti miran
gledajući sjaj tvoje kuće u tmini.

A sad je lumen iz sebe izišao,
i morao bih priznati da čeznem
za plesom onih nevidljivih sjena
koje su umakle neonu,
natrag se vraćajući,
tebi, u pjesmu, u tvoj grob.

(20.9.2006.)

Faiz Softić

ORAO

Šta da radimo? Navadio se orao u našu avliju, pa ne da oka otvorit. Prvo je – proljetos je to bilo – odnio, za nepun sahat, troje žutokljunih piladi, pa umjesto dvanaestoro, koliko se bilo ispililo, sad za Ćanom (Ćana je, dakle, naša kvočka) ide osmoro. Troje ponio orao, a ono jedno – crklo. Niko ne zna zbog čega, ali – crklo. Mijun ga iznio iz avlije, postavio na granu kao da je živo, ne bi li ga orao spazio i ponio – kad je već mrtvo nek mu je halal, ali jok – on ga samo preleti i sruči se u avliju tražeći živo.

Pilad i nekako prežalismo, ali kad odnese janje koje ne bješe ni sedmicu sastavilo – zabrinusmo se: ovo je ozbiljna stvar – naša kuća i naša avlija dobila je klasičnog neprijatelja koji nas vječito drži na oku i kojem ćemo golem šer vidjeti. I tako mi – kuća Serhatlića, počesmo skivat plan odbrane od neprijatelja iz vazduha. Prvo je najstariji brat Jaruga predložio da izdignemo mrežu nad avlijom i tako onemogućimo slijetanje krvoločne nemani. No, avlija velika, mreža skupa, mi s parama tanki – pojeo ćar fajdu. Ništa od toga.

Srednji brat Lipan veli da se naoružamo i da držimo stražu. I noću i danju, jer krvolok i noću može uletjet, priča se da zna i rezu skinut s vrata i uć u obor. Lovačku pušku imamo – to nam je ostalo kao amanet od oca, ima i kuršuma, ali ni to nekako nije baš najbolje rješenje: po jedno čeljade vazda van kuće, van posla, van ikakvog privređivanja, pa opet mu se može desit da dremne a orao je orao – skužit će i ponijet. Znači, i taj prijedlog na bunjište.

– A šta mislite – veli najmlađi brat Mijun – da pobodemo plašila na sve četri strane i da tako, čim on baci oko iz visina, ugleda ko biva ljude koji ga, dole na zemlji, čekaju da ga ispišu iz živih.

Složismo se da je orao pametna ptica, da ima izoštrene instinkte, te da neće rizikovati svoj dugovječni život radi jednog ili dva obroka. Ovaj prijedlog je prihvaćen kao najozbiljniji. Još malo smo porazgovarali, složno – bratski, o Mijunovom prijedlogu i prišli izradi plana o pravljenju strašila.

Iz sela su nam donosili bijelu i crnu vunu, stare kaputе, a mi od kolja pravili noge, ruke, u rukama pušku i još navrh te puške-kolca objesismo po jednu konzervu ostalu iz prošlog rata (iz njih su još Talijani jeli konjsko meso), da zazveči – strah da ulije orlu-krvoloku.

I dok smo raspravljali kako i šta, stiže vijest iz Jablanice da je orao u nekom selu pod Golijom, možda baš onaj isti koji se bješe naklatio na našu kuću, napao stado i velikom ovnu zvonaru kljunom razlupo lobanju i ispio mozak. I to pojača strah, ne samo u našoj avliji, malo je to reć, već u cijeloj mahali, koja se povuče u sebe pa dođe manja. Puhne vjetar s Vlaha ili sa Stare planine, a mi svi uglas:

– Huj, huj, huj...! – Istrčimo van, Jaruga skopa pušku pa još s praga saspe sačmu u nebesa, kad šta će ti bit – orla nigdje, a sav mal na broju.

Ahmet se kleo jednim jedinim djetetom da je vidio orla, te da taj oro nije ko orlovi, već drugačiji.

– Glava mu bijela, velika, a krajevi krila nekako oštri i žućkasti, a kolik je, e to ne smijem ni kazat – seirio je Ahmet – jer mi se neće vjerovat i ispast će da lažem, a ne lažem, vidio sam ga kao što, evo, ovo sada gledam vas.

I mi, bez i trunke sumnje, s mjesta povjerovasmo Ahmetu: vidio je orla i oro je onakav kako je on rekao. Tačno takav! Kad je Ahmet slago da slaže sad? I to baš kad smo svi u strahu od čuda iz vazduha.

Ehlimana, opet, ko sabrana žena veli da ga ona svojim očima nije vidjela, ali jeste čula huku, i poslije te huke nestao joj pijeto Zelenko. I šta bi ga drugo ponijelo doli oro? A ono što je hučalo to je on svojim golemim krilima razbijao vazduh iznad kuće, ali je takva ta ptica, ona u tiparu zna izmać očima i zato je Ehlimana nije ugrabila vidjeti, a huka se ne može sakriti jer da ne huči ne bi mogla ni letjeti, niti pobjeći...

Znači, da bismo zaplašili orla – pravimo plašila. I napravismo ih. Vjerujte da sam i ja koji sam ih posadio u zemlju oko avlije, jednoga dana pretrnuo. Vraćam se iz Bilja, zamislio se, bogme – valja preturiti... i najednom, na Klečju podignem glavu, kad četiri čovjeka s puškama "na gotovs" opkolili našu kuću. Dok mi se glava razabrala – šta je, jeza me prođe od pete do glave. A kako će tek orlu bit kad krene da okrvavi svoj krivi kljun u našoj avliji.

Sastavi cijela hefta, pa zauze druga, a od orla ni traga ni glasa. Pustimo Ćanu, za njom piladija, ovce pasu, janjci skakuću, pijeto skočio na podinu i raširio krila pa – pjeva li, pjeva, a kao da se ruga onom orlu i kao da mu govori: ti nam više ništa ne smiješ...

Bio je prvi dan ramazana, srijeda. Lijep u Boga dan. Mijun pravi pisak od vrbovog pruta i pjeva. Lipan uzeo motiku i popravlja brazde niz okutnjicu. A Jaruga na krovu kuće popravlja pijetla na dimnjaku – od velike uzduhe iskrivila mu se limena noga pa ukapinje unutra. Ja, ovakav kakav sam, sjedim pod džanarikom i – mislim, a ni to nije lako u zemlji gdje oro caruje. Kad sve što bi živo oko nas: janjci, ovčice, kokoši, pas Sika, sve ustuknu, prileže k zemlji, a konj Danjuško, ljepotan s kojim se cijela mahala ponosi, pope se na zadnje noge i stade hrzati, a uši složio niz grivu kao zec. Svi smo bili na nogama, znali smo da je kucnuo osudni čas i da sve ovo nije bez ništa.

Najgore prođe Jaruga: pošto je bio na samom vrhu kuće, stušti niz daščani krov sa svim onim svojim halatkama i ne zaustavi se na strehi već pade u avliju i stade se žaliti kako je navrijedio rame, kako se ubio u pisak lijeve noge, ogrebo lakat...

Visoko iznad naših glava kružio je oro-krvolok. Tako je kružio i navodio svoja krila da je vrhovima zasijecao bjelasave oblačke koji se dokono rastezahu nad našim selom.

– Pušku, Galbelile! – viče Umihana i koliko je noge nose grabi prema našoj avliji.

– Pušku daj, eno ga, sprema se da nam sunce zakloni! – Umihana je, samo ona zna zašto, mog srednjeg brata Lipana zvala Galbelil.

I Lipan, kojem puška bješe već u rukama, nišani neman u oblacima i kako se ona okreće tako i on za njom, pa smo se bojali da mu se u glavi ne zavrti – svijest da mu ne mrkne i to baš u momentu kad bude opalio, te nas može, gluho i daleko bilo, poobaljivat, prosto ti orlušina. Čekao je Lipan da neman stušti k zemlji pa da je napuni sačmom, ali je ona sasvim mirno plovila nebesima kao da je ništa dole zemaljsko ne zanima.

Tako cijeli dan, tako drugi dan, tako treći... Izađemo jutrom na avliju, a ptičurina na nebesima, izvirimo noću a vrhovi krila one ptice, obasjani crvenim mjesecom, bacaju svijetle krugove ko da se zvijezde igraju. I na kraju svi se složismo da ona ptica ostaje gore, a da je htjela sletjeti – sletjela bi. Vratismo se svojim poslovima, samo su plašila ostala da zjape i da mrtvim ispruženim rukama prijete orlu na nebesima.

Jedne večeri napolju se začu lom. Svi smo, ko bez duše, istrčali, a Lipan iznad naših glava, gore prema milionima zvijezda, uz dva gromoglasna pucnja otpremi smrtonosnu sačmu koja na svom putu ne dohvati ništa što bi prokrvarilo. Kokoši su krečale kao na vatri; u štali je, na zadnjim nogama, stajao Danjuško i hrzao; volovi su bukali i rogovima razvaljivali pletene jasle ispred njih, a pas Sika iz sveg glasa zavijao. Ovce u oboru su blejale, a tanki crveni mlaz se istezao ispod vrata obora.

Samo što otvorismo – otud iskoči kurjak i u silovitim skokovima zamače u Među. Proglodao dvije daske na niskom krovu obora i do mile volje se sladio ovčjom krvlju, sve dok se nismo razabrali iz dubokog sna. Sva četiri strašila ležala su po zemlji srušena, pa su tako bespomoćna i više nikom ne prijeteći izgledala jadno i obogaljeno.

Iste noći pokupismo poklane brave i zakopasmo ih na odorku, ukraj imanja. Zemlju dobro utabasmo – da nam se dušman ne nasladi – i vratismo se da jadikujemo i čuvamo ono što nam je preostalo.

Zakleli smo se da nas ništa više ne smije iznenaditi. Raznijeli smo natrag selu i crnu i bijelu vunu, vratili stare kaputе, a ono kolje ponovo zaboli u plotove, i mi – djeca Serhatlića, umjesto onih strašila, zauzesmo položaje.

I sada, kada god pogledamo u nebo, u drage oblake koji nam donose kišu za naša žita, kad god dignemo oči na sunce bez kojeg bismo bili mrtvi, ugledamo krilatu neman kako kruži nad horizontom i vreba svoju priliku.

A odonut, iz utrobe Stare planine, počesto odlijegne zavijanje kurjaka, i kao da kaže: Doći ću!

Damir Uzunović

DVIJE PRIČE

Kolinje

Prošao je Božić. U katoličkim kućama ispod i iznad ceste u prozorima su ostale okićene jelke. Svjetlucale su po noći i djeca su ih u svojim školskim sveskama crtala i bojala u svim veličinama. Pokraj njih, ukrivo su upisivala Sretna Nova 1972. godina. Moja majka se zaista trudila da mi objasni zašto i u našoj kući nema jelke. *Ne probijaj mi više glavu s tim, nije još vrijeme da je kitimo. Kad dođe, brate, Nova godina!* Govorila je kako mi nešto slavimo, a nešto ne slavimo, a ja sam toliko čeznuo za tom zelenom kupom od granja, zapaljenoj u hiljade iskrica koje se odbijaju od njenih girlandi i kugli, i britko upadaju u snijeg oko kuće. Jelka je bila lažna i nestvarna i zato sam je toliko volio. Nekoliko dana prije, za moj šesti rođendan, dobio sam projektor i crtane filmove na dijapozitivima. Bio sam lud za crtanim filmom Snježna kraljica i svaki čas bih navlačio roletne da opet u mraku tjeram majku da mi pušta film. Noćima bih onda sve to sanjao i tamo dodavao ton koji je nedostajao. Snježna kraljica je pričala nekim jezikom koji mi je bio blizak. Kako se u snovima svi jezici razumiju ja sam tačno znao šta ona govori. Plakala je i na kraju filma iz njenih očiju ispadale su ledene suze. Sve vrijeme je činila neka zla ali tako da ti se sažali nad njom. Bila je to gospođa Zima i ja joj se svaki put naklonim s dužnim poštovanjem znajući da će svi njeni minusi, ledovi, ledenice i snjegovi proći, tek što su došli, zapušeni, zamagljeni, veliki i strašni, kao da su htjeli zauvijek tu da ostanu, štipajući naše prste i obraze.

Tih dana trajalo je zakašnjelo Kolinje, taj katolički običaj da se s prvom zimom kolju svinje u dvorištima ispred kuća. Tek je pao snijeg i nije bilo bolje prilike da se ona krmad, što su po cijeli dan skičala i grebala, zatvorena u poljskim šupama, konačno pokolju. Krmad su izgledala kao mladunčad nilskih konja, ugojena preko svake mjere. Prema običaju trebala su još prije mjesec dana biti isječena na trake, povješana po gredama i nabijena u raznobojne kobasice. Nekoliko puta na dan su ih izvodili napolje a ona su se po snijegu gegala i padala kao da su na klizaljkama. Djeca su ih preskakivala i sve mi je ličilo na bajku, pogotovo njihova roskasta boja. Šada, stara gazdarica, pobjegla je iz tih starih kuća i roktajućeg

dvorišta i danima nije izlazila iz naše zgrade. Samo je mijenjala položaje. Čas je bila kod Fahre, čas kod Nune, čas u našem stanu, i uvijek je sjedala kraj prozora koji je gledao u to šejtansko dvorište, gdje su ljudi za uši i za noge vukli krmad. Šada nikad ne zvoni na vratima, tek pomoli se odjednom, pogrbljena, kriva kao štap na koji se naslanjala; ona u našu kuću uđe kao ajet iz Kurana i mi se od toga malo postidimo.

Nama su rijetko dolazili gosti I jedva smo čekali da odu. U našem malom stanu oni su sjedili na našim mjestima. Otac bi se uglavnom smješkao i odobravao sve što gosti govore i to je bio njegov način da kaže da mu je već dosta. Prije nego bi gosti krenuli svojim kućama, postojala je uvijek pauza od nekoliko sekundi u kojoj niko ništa nije govorio. Ispratili bi ih u uskom hodniku koji bi se u tim prilikama potpuno začepio. Otac nikad nije kročio u taj hodnik, samo se iz dubine, naslonjen na štok smješkao i govorio sebi u bradu polovicu od riječi *Doviđenja!* i *Dođite nam opet!*, a sestra i ja nismo mogli dočekati da se zatvore vrata i da se zaletimo na one iskrižane jabuke, kekse i praline koji su ostali na stolu. Dok su oni odlazili, jeli smo u njihovu čast. Samo bi majka uvijek zakasnila jer je imala običaj da požuri na prozor, skloni zavjesu i gleda za njima dok ne zamaknu iza zgrade. Sa šiljatim i povijenim nosem, koščatih i od vena zelenih ruku, sa zlatnim prstenjem koji bi je pritezali kad god je pomislila da nekome da kakvu sadaku, Šada je u našoj kući kreštala kao nekakva velika ptica i govorila bajatim i ušećerenim jezikom starih, sarajevskih muslimana, čiji je imetak, već dobro stariji od njih, bio sklonjen na mjesta gdje ih rijetko ko može pronaći, pa čak ni oni sami, jer su ih pozaboravljali u svojoj sklerozi. Šadino se bogatstvo u praznim sobama sitno treskalo kad god bi kraj njene kuće prošao voz i svi bi najradije skočili da ga traže da to nije bilo toliko nepristojno. Poslije Drugog svjetskog rata komunisti su joj oduzeli tri velike kuće uz prugu, ostavili joj jednu veću i jednu manju sobu, i u kuće naselili nekoliko željezničarskih porodica bosanskih katolika.

Kolju ga!, zakuka Šada i s tespihom u ruci prošaputa opet stotine molitvi na nekom neobičnom, grlenom jeziku. Pogledao sam kroz prozor. Oblaci pare dizali su se iz Šadinog dvorišta, odakle se čulo stravično skičanje jadne životinje. Šmugnuo sam napolje i ušao u jedan mračan, zapušen svijet u kojem se odvijao odvratan zločin koji nije imao ništa sličnog sa bilo čime što sam do tada vidio.

Izgledalo je kao da je u svinji zatvoren čovjek. Ne kao da je čovjek dobio svinjske oblike, uši, njušku, papke, svrdlasti rep, već kao kad vaservagom hoda mjehur; tako je svinjom išao čovjek, lebdio unutar nje, ukočen od straha što ne može van iz te prostorije, u trenutcima dok ga vrelom vodom fure u staroj kadi nasred dvorišta i nekim metalnim nazubljenim predmetima stružu mu dlake i kožu.

Svinja se u vreloj kadi sijala kao ružičasti sapun i plivala je u vlastitim govnima koja su iz nje od straha štrcala. Sve se pušilo. Nazirala su se torza ljudi kao da su na nekom oblaku. Činilo se da u rukama drže osti, ali se nije moglo dobro razaznati. Jedan među njima imao je bijeli mantil, pukao po šavu ispod pazuha. Sličan laborantici koja prstima navlači venu prije nego zabode iglu, ploštimice je nožem nekoliko puta prošao po svinjskom vratu, bijelom kao dlan i onda zario

nož do drške. Kao da se otkačilo vatrogasno crijevo, kao izvor nafte, kao pumpa koja ispumpava blato, kao ukuhani pekmez, u debljini jedne ruke, pokuljala je krv u litrima. Mara je zakasnila da podmetne lavor, bar tri lavora, i krv se razlila po snijegu u obliku neke mamutske svinje. Znao sam da to sve dolazi iz srca i mislio sam, *Koliko mora biti srce da iz njega istekne toliko krvi?*

Nije bilo veliko. Kao jedna šaka. Dok se zaklana svinja ljuljala na vratilu, nataknuta na kuke, čovjek u bijelom mantilu je svinji odsjekao srce. Baba Ivka je iz kuće iznijela onu tacnu za kafu koju je imala svaka kuća, sa bijelim labudovima, i odnijela na njoj svinjsko srce. Sada je svinja, bez srca i utrobe, raspolovljena na dva dijela mogla da stoji u izlogu bilo koje mesnice i pokraj nje bi se prošlo samo kao pokraj običnog mesa.

Bilo se već smrklo. Počele su da svjetlucaju jelke u prozorima. Ova svinjska ubijanja bila su neočekivana intervencija u moju narastajuću radost. Čudio sam se zašto me majka još ljutito ne zove sa prozora. Nije mi se išlo kući. Neka milina mi je stizala sa svakom ostavljenom stopom u snijegu. Padajući neprestano snijeg mi je s vidika brisao ružnu zgradu u kojoj sam živio. Htio sam da zalutam I odem nečijoj tuđoj kući. Pozvonio sam, ali niko mi nije odgovarao. Vrata su bila otvorena. Začudilo me je to da je veliko ogledalo u hodniku bilo potpuno prekriveno bijelim čaršafom. Sve je bilo na svom mjestu, ali nekako drukčije. Ušao sam u jednu od dvije sobe. Nekoliko predmeta također je bilo prekriveno bijelim čaršafima. Najveća bijela guta bila je ona pod kojom je bio televizor. Nisam znao smijem li sjesti na kauč ili fotelju. Čuo sam kako majka u drugoj sobi plače. Počeo sam i ja da plačem iako nisam znao zašto. Ona me je mazila po kosi i plakala onako kako se plače kada ti umre majka. Znao sam da će to sigurno imati veze sa mojom jelkom, da ako je otac i donese, bit ce sigurno pokrivena bijelim čaršafom i za trenutak sam pomislio da sam zaista ušao u pogrešnu zgradu.

Dimnjak

Sunce se istiskalo iz planine. Sjenka fabričkog dimnjaka pade tačno na portirnicu kraj ulazne kapije. Ostalo je tek nešto više od pola sata pa da radnici nagrnu i da on, kao i svakog jutra, izađe pred kapiju i osmijehom čovjeka koji svunoć ne spava, pozdravi ta dosadna, mamurna lica. Bilo je tu nekoliko ženskih likova, šminkanih kao lica klauna, blijeda i napučenih usana. Volio je da gleda ta lica, da gleda kako se te karminske usne tamo pokreću i pozdravljaju ga. Nalazio je da su žene lijepih usana tužne žene.

Ljudi su oborenih glava ulazili u fabričko dvorište. Za njima se vukla noć puna košmara, nesanice, sna bez snova, isprekidana bolom zuba, glave i tajnim bolom u prsima. Ljudi nisu išli sretni da spavaju, nisu sretni ni ustajali. Eto, prošla je još jedna noć, možda posljednja u njegovom životu.

Izgleda da je vrijeme isticalo. Sve do sada bio je potpuno ravnodušan, ali, uskoro je dužnost trebao predati novom portiru i onda sve iz početka, do naredne noći, do još jedne smjene... *Ne!*, odlučio je.

Skupio je razbacane knjige sa stola portirnice. Cijelu noć ih je čitao i podvlačio, misleći da će tako upamtiti te velelijepne misli koje su sve redom odlazile s onu stranu vrata. Sada ih je držao u rukama. Knjige su imale lijepe naslovne strane i prvi put nije znao gdje da ih stavi. Nasmiješio se i pomislio: *Zar će samo ovo ostati poslije mene.*

Sunce je već virilo za dimnjakom. Bio je blijed i škiljio je pred tim jutarnjim svijetlom u portirnici. Zavukao je ruke u džepove. Tamo nije bilo ničega što ne bi trebalo umrijeti s njim. *Možda da nešto napiše?, da ostavi neku poruku – oporuku na stolu: Da ih sve prezire, da su bijednici, ništarije, da nemaju petlje, da su glupa, zlatna sredina*, ali bilo bi to isuviše teatralno, nepotrebna sjenka u tako iskrenoj namjeri. Priželjkivao je samo da vrh dimnjaka bude u magli, da kada se on gore ispne, ne vidi dole i da mu, dok bude skakao, dođe još lakše. Takve su magle u ovo vrijeme znale zarubiti vrh dimnjaka i on se sada toga s olakšanjem prisjećao.

Dimnjak, visoki dimnjak od cigle, dominirao je fabričkim dvorištem. Imao je u prečniku, u svom podnožju oko pet metara i sistemom umetnutih armatura, koje su izgledale kao ručke, s vanjske strane penjalo se na njegov vrh. Po dimnjaku je bio pružen i gromobran; zaokružen nad dimnjakom izgledao je poput prstena ili oreola što lebdi nad glavama svetih ljudi. Gledao je kako to rade dimnjačari: idu jedan za drugim, uvijek dvojica. Gore na vrhu postave kotur i preko njega onda spuštaju željeznu kuglu na užetu dugačkom pedesetak metara, sve dok se ne čuje kako kugla kucne od dno dimnjaka. Ljudi koji bi se zatekli pod dimnjakom zastajali su i gledali tu dimnjačarsku vratolomiju, a jeza im se rađala ravno iz stomaka pri pomisli *Šta ako padnu!*. Roditelji imaju običaj da ne daju djeci da gledaju u dimnjačara dok je na krovu ili na nekoj drugoj visini, pa i nije čudo što se ne može naći dijete koje bi na pitanje *Šta bi voljelo da bude kad poraste?* odgovorilo: *Dimnjačar!* – taj čiko u crnom koji od svih onih čuda koje ne postoje najviše sliči đavolu.

Dimnjak je zidao Boško, mirni čovjek iz Vojvodine. Jedan od rijetkih koji je u rukama imao taj zanat, to zidarsko znanje da poput onih majstora iz vremena Austro-Ugarske zna zidati i radijalnom – kružnom opekom, tanjeći dimnjak od podnožja do vrha, na svega metar u prečniku; kao da je u pitanju izrada grnčarije. Čulo se kako mu dimnjačari ponekad psuju majku.

Bilo je proljetno jutro i metalne ručke-stepenice uz dimnjak bile su hladne. Još uvijek se sunce nije tamo zacaklilo jer je ta strana stajala u sjeni. Krenuo je desnom nogom, radi uroka, i bilo je nečeg veličanstvenog u tome da se tim putem niz željezne ručke dimnjaka dole više neće spustiti. Penjao se što je moguće bolje, ritmično, potpuno odlučan da ne pogleda dole, sve dok se ne popne i ne sjedne na gromobransku lastru u obliku prstena, što je na visini od pola metra od ruba dimnjaka, činilo se to odozdo, stajala kao da je u zraku.

Kada se ispeo gore na dimnjak pomislio je da se možda i nije trebao peti tako visoko. Da skoči i ubije se bilo je dovoljno popeti se na krov fabrike ili škole preko puta, ili čak na nadvožnjak što se ispriječio u daljini. Ali nije to da se on uplašio, već se samo čudio otkud baš dimnjak, ima li kakav simbol u tome, ili je to došlo sasvim slučajno. U jedno je bio siguran: *Ne postoji ništa savršenije od plana i nakane samoubice*. *Oni koji ne uspiju to je tragičan upliv ljudskog faktora u nešto gdje više nema ničega ljudskog.* A dole, ljudi su već navirali u fabrike, zbijajući se pred kapijama, kao pijesak u ogromnim klepsidrama. Duge i kratke kompozicije vagona duž staničnih kolosijeka uvlačile su se pod perone kao uholaže: *Završiti pod točkovima voza! – sasvim besmisleno*! *To je smrt insekta od kojeg ostaje tek krvav trag na površini o koju je pritisnut i ništa više*. Tamo u brdu, iznad željezničke stanice, sada je to sa dimnjaka mogao odlično da vidi, polegla je trava i iza žbunja uvaljani su kartoni gdje su kurve sa željezničke stanice dovodile svoje putnike. I umjesto da ga sve to nasmije njemu se sa te visine još više sažali na svijet. Pokušao je da se sjeti koji je zapravo najveći razlog što se popeo ovdje, ali svi razlozi su mu se činili jednakim, dovoljnim i to ga je zapravo najviše ubijalo. Čulo se i školsko zvono. Sve su škole zvonile isto i on ne nađe u sebi da li mu to godi, naime jako malo se sjećao školskih dana. Njegove tabele koje je davno izradio nastavnici engleskog jezika za učenje glagolskih vremena još vise na zidovima te škole. Ta on je dugo, sve tamo do petog razreda bio jedini koji je znao i čitati i pisati, i to oba pisma. Učiteljica ga je prozivala svaki čas, i on je dugo živio na toj slavi. Slova druge djece koja su upisivala u svoje sveske bila su rogata i strmo su bježala iz svojih redova. Ali, s te visine dok je sjedio na gromobranu dimnjaka, ništa više nije bilo njegovo. Volio je ovakvu smrt: da se umre i prije nego se skoči.

Sunce je već bilo jedan prst iznad planine. *Sada slijepci dižu glave*, pomislio je. Kada je sunce za oblacima, treba gledati u njihova lica. Ona nepogrješivo prate tu putanju i zato su im glave, za razliku od drugih ljudi, uvijek blago dignute, kao da gledaju u balkone: *Zraka svjetla koja se odbija od lica slijepca osvjetljava mu put*, bio je sasvim siguran u to. *Osuđenici koje zavezanih očiju vode na egzekuciju uvijek hodaju pognute glave*.

Ali kako i djeca kao i slijepci gledaju gore, ljudima preko glava, jedno dijete iz ulice spazi kako neki čovjek, ili tačnije luđak, sjedi navrh fabričkog dimnjaka

i niti silazi, niti skače. Dijete potrča do obližnjeg taxi štanda i stade za rukav vući jednog vozača. On odmahnu i reče: *Ma dimnjačar!*, ali otkud na dimnjačaru smeđa, portirska uniforma. Postajaše još malo da se uvjere i malo zatim svjetina se poče okupljati oko dimnjaka, kao da se igra neko kolo.

Stali su da ga dozivaju. Začas se ispostavilo da se radi o mladom, fabričkom portiru koji je upravo trebao da preda smjenu. Neki rekoše da ih to nije iznenadilo, da to nije ništa novo i da im je on i prije izgledao lud. Žene su stale da vrište i da sklanjaju djecu. Kada je portir za trenutak ustao sa gromobranske lastre na vrhu dimnjaka, zaprepaštena se svjetina pod dimnjakom učas razbježala. Međutim, to su mu noge od dugog sjedenja dobro utrnule i on, balansirajući raskrečen nad dimnjačkom cijevi, ustade da se malo protegne, da vidi zapravo koliko je još do kraja.

Nema šta ljudima nije padalo na pamet. Neko reče da u dimnjak nalože gumu, da se digne crni dim i da ga to potjera dole. Probaše i to; izgori velika traktorska guma; čovjek prvo nestade u gustom dimu, pa se onda opet pojavi, sjedeći sada drukčije, leđima okrenut rupi dimnjaka odakle je još izlazio dim.

Narod dovede i zidara Boška. Nađoše ga i digoše negdje s građevine, kao da je on taj koji bi do gore morao naći nekakav tajni prolaz. Bošku se svidje što mu je svjetina ukazala čast u tako nesvakidašnjem događaju i on, kao kakav vrač, poče da smišlja šta bi najbolje bilo da se uradi. Međutim, i to je bilo uzalud, nije bilo nikakve tajne ni takve skele koja može da dokuči samoubicu.

A onda su došli i vatrogasci. U nekoliko grupa razapeli su velika platna oko dimnjaka, dok su dvojica opremljeni kukama i užadima krenula uz dimnjak. Činilo se da je ludoriji kraj, da će ga ta dvojica ako ne skinuti i svući, a ono sigurno natjerati da ipak skoči dole, u razapeta spasilačka platna.

Međutim, nervirala ga je tolika larma pod dimnjakom. Ljudi su pristizali čak i iz drugih krajeva. Sada najradije i ne bi skočio. Ali, sve da više i nije htio da skoči, nije se moglo drugačije. Samo je s prezirom pogledao na tu čovjekovu domišljatost da dole pod dimnjakom razapnu platna i da čekaju.

Dva vatrogasca uspela su se skoro navrh dimnjaka. Jedan ispod drugog. Gomila je zabrujala, tako da se dole više ništa nije dalo razabrati. Ostalo im je još možda samo metar do ruba dimnjaka. Ravnodušan kakav je bio sve vrijeme, otpuštajući se kao skakač sa skijaške skakaonice, portir je u čučnju ustao i strmoglavio se u crnu rupu dimnjaka, tamo gdje nije moglo biti nikakvog razapetog platna. Žene su zavrištale, ali ništa se više nije moglo čuti u čađavim dubinama fabričkog dimnjaka.

Sutradan je opet stajao, kao nebrojeno puta do sada, pred fabričkom kapijom i otpozdravljao pospanim radnicima. Radnici su se u dubini dvorišta, na ulazu u postrojenja, okupljali oko nečije smrtovnice.

GODIŠNJAK 2007

REFERENCE BOŠNJAČKE KULTURE

Lik i odraz u stvaralaštvu Asmira Kujovića

Nadija Rebronja

Jedan od možda najsažetijih opisa Kujovićeve poetike dao je Enver Kazaz, kada je za njega rekao da je pisac koji postvaruje metafiziku i pometafizičuje stvarnost.[1] Kujović je, svakako, pisac koji meditira kroz tekst i dotiče metafizičko. Govoreći kako problematizira pitanje stvarnosti, u jednom intervjuu objašnjavao je zašto jedan lik iz romana *Ko je zgazio gospođu Mjesec*, Bakir, gleda u ogledalo i vidi svog prijatelja Jasmina. Ovo Kujović izdvaja kao simbolički ključ svog romana:

Na jednom mjestu u Kur'anu stoji da će onaj kome knjiga njegovih djela na Sudnjem danu bude predata u desnu ruku, ući u Raj, dok će onaj, kome knjiga njegovog života bude predata u lijevu ruku završiti u Paklu. Mislim da sličan detalj postoji i u Bibliji. Kako je u ogledalu desna strana – lijeva, a lijeva – desna, lik u mojoj knjizi razmišlja o tome da bi mogao ostati sa ove strane ogledala jedino ako prepozna odraz knjige svog života u ogledalu, tj. onu verziju koja je u drugoj ruci.[2]

Čini se da je ogledalo jedan od bitnih ključeva Kujovićeve poetike uopće i da bi se, prateći ovaj simbol kroz njegovo djelo, mogla dotaći srž njegovog pisanja.

Simbolika ogledala kroz svjetsku književnost uvijek je bila upotrebljavana u svrhu doticanja onostranog ili samospoznaje. Ogledalo se najprije vezuje za antički mit o Narcisu. Malarme u poemi *Herodijada* onosvetski komplement vlastite ličnosti traži na suprotnoj strani ledenog ogledala, odnosno nastoji da uspostavi metafizičku punoću svoga ja. Oscar Wilde u *Slici Doriana Graya* u odrazu, naslikanoj slici, traži pojavu jedne istine višeg reda. Prust u odrazu vlastite duše nastoji da fiksira misteriju prošlog vremena.[3] Jedna ruska priča za djecu govori kako je nebo nekada bilo ogledalo i tada su svi ljudi bili dobri. Ogledalo je bila i Borhesova i Kišova fascinacija.

1 Enver Kazaz, *Iznad prizora uhodanog užasa*, u: *Morfologija palimpsesta*, Tešanj, 1999., str. 70.

2 Mario Hibert, *Krhotine duše*, intervju sa Asmirom Kujovićem, http://www.whynot.com.ba/teme/09/ (7. 7. 2007.)

3 Peter Krastev, *Na tragu progutanog vremena*, *Mostovi*, 110, http://www.yurope.com/zines/mostovi/arhiva/97/110/110_12.HTM (5. 7. 2007.)

Simbolika ogledala je suptilno protkana kroz čitavo Kujovićevo dosadašnje stvaralaštvo. Prisutno je kod njega i ogledalo kao simbol kosmičke i lične istine.[4] Simbolika ogledala kao samospoznaje nalazi se i u onim, za Kujovićevo djelo možda suštinskim riječima prisutnim i u poeziji i u romanu: "Uperena u tamu ulična lampa osvjetljava sama sebe." Ogledalo kao sredstvo prelaska u onostrano, postavljeno tako npr. u Kerolovoj *Alisi s one strane ogledala*, kod Kujovića je i sredstvo prelaska u nutarnje, u vlastito, u samopreispitivanje.

Jedno od simboličkih značenja ogledala koje se provlači kroz različite religije je i ideja ogledala kao ravnoteža između dvije sile.[5] U Kujovićevoj poetici stalno je prisutna ravnoteža dvaju dijelova neke dvojnosti ili ravnoteža dviju suprotnih sila: ega i alter ega, stvarnog i transcendentalnog, lijevog i desnog, vremenskog i vanvremenskog, prostornog i vanprostornog, trivijalnog i ozbiljnog, snoviđenja i stvarnosti, akcije i reakcije, vlastitog/nutarnjeg i spoljašnjeg.

Odnos između ega i alter ega opisan je kroz Bakira i Jasmina. Bakir je onaj koji priča priču, a Jasmin je glavni lik. Granica između njih dvojice u pojedinim poglavljima je potpuno nejasna. Čini se da Bakir, ipak, nastavlja život zasebno od Jasmina, koji je u ratu poludio i poginuo. Pojava da ličnost koja predstavlja ego napiše knjigu nakon gubitka prijatelja, bliske osobe, svog alter ega, prisutna je u književnosti, naprimjer kod Dželaluddina Rumija, koji piše *Divan Šemsi Tibriz* nakon što izgubi svog šejha Šemsuddina. Sličan je i primjer Ahmeda Nurudina u romanu *Derviš i smrt*, koji piše svoju ispovijest nakon gubitka svog brata Haruna koji je, zapravo, nadopuna njegove ličnosti, njegov alter ego. No, nasuprot ovim djelima, Bakirovo pisanje nije izrečeno kroz patnju, nedostatak ili gubitak psihološkog oslonca. Čini se da je Jasmin onaj dio njegove ličnosti koji je u ratu poginuo, kao što možda dio svake ličnosti na neki način u ratu pogine, da bi suštinska ličnost mogla nastaviti da živi. Bakirovo odricanje od njega čini se kao jedini prirodan nastavak događaja.

Simbolika ogledala iskazana kroz odnos između lijevog i desnog, osim u već spomenutom primjeru u romanu, javlja se i u pjesmi *Leonardov zapis na crtežu srca*, gdje su melek i šejtan dvije simboličke suprotne teže ogledala, dok ključ ogledala pjesnik stavlja u vlastitu ljevorukost, preispitujući odnos ovih dviju sila u sebi samom.

Šejtan je u lijevoj komori srca
tu gdje izvire novo gorivo
od oblaka i Zemljinih plodova
i stada što ljenčari između njih.

Melek je u desnoj komori srca
gdje pristiže garež, pepeo i dim –
skršene kosti izrečenih riječi.

4 Endru T. Kamings, *Sve o simbolima*, Narodna knjiga Alfa, 2004., str. 265.
5 Isto, str. 266.

Taj garež on mi baca u oči
i traži da ga od rijeke razdvojim.
Šejtan udiše, melek izdiše,
Šejtan šapuće, melek zapisuje...

Ali i ja, dok ovo bilježim,
imam na umu da sam rođeni ljevak
i da su, možda, u mom slučaju
ova dvojica, zamijenili mjesta.

Odnos između trivijalnog i ozbiljnog, na koji ukazuje i Enver Kazaz, sadržan je u knjizi *Vojni sanovnik*, kroz, kako kaže Kazaz, sudar površnog, što je literatura sanovnika i najjačeg oblika čovjekovog zatočenja, kakav je vojska.[6] Na dvije suprotne strane ogledala kao ose u *Vojnom sanovniku* ujedno je postavljen i odnos snoviđenja i stvarnosti kroz odnos između sna i ratnog užasa.

Vremensko i vanvremensko kao lik i odraz u ogledalu preispituje se u Kujovićevom djelu na više mjesta kroz relativnost prostora i vremena, neizvjesnost između prošlog i sadašnjeg. U pjesmi *Najdalje nebo* kaže:

Ako pogledam u najsitniju zvijezdu
Udaljenu od zemlje bilion svjetlosnih godina,
Vidim je onakvu kakva je bila
Prije bilion godina.

Ako na najdaljem nebu stoji Adem
I gleda u mene teleskopom,
Vidi me onakvog kakav sam bio
Dok sam još bio sa njim, u Edenu.

Čovjek kroz vrijeme, koje je relativno, gleda u prostor čija je udaljenost izmjerena svjetlosnim godinama, koliko prostorna, toliko i vremenska. On kroz prostor i kroz vrijeme gleda u Adema koji istovremeno gleda njega, zapravo vidi svoj odraz u ogledalu dok je i on Ademov odraz, odnosno spoznaje Adema u sebi, ljudsko u sebi, svoju bit onakvu kakva je još od Edena, samospoznaje se. Relativnost vremena i neizvjesnost između prošlog i sadašnjeg preispituje se i u stihovima pjesme *Cestom za Rochester*:

Pogledam na sat i pomislim
u Sarajevu je ponoć
neko ko je doputovao avionom
ovdje doslovno živi u vlastitoj prošlosti

6 Enver Kazaz, *Iznad prizora uhodanog užasa*, str. 66.

Na sličan način se odnos vremenskog i vanvremenskog kroz relativnost vremena dotiče i u riječima: "Gabrijela ima oči koje usporavaju svjetlost, tako da vas uvijek gleda iz nekog prošlog trenutka. To je razlog što nam se pogledi nikako ne mogu sresti. Kaže da sada ličim na njenog bivšeg momka."[7]

Ogledanje nutarnjeg i spoljašnjeg i njihov odnos opisan je, naprimjer, u priči *Parfem paranoja*. U ovoj priči, koja govori o ludilu kao o odgovoru na poslijeratnu zbilju u Bosni.[8] Faruk, reinkarnacija Jima Morrisona, svuda vidi kontraobavještajce koji sve duhovno smeće Amerikanaca pohranjuju u glave Bosanaca. Faruk govori o kontraobavještajcima koji ulaze u njega i ubacuju mu lažna sjećanja: "Znaš, ja sam imao jednu platonsku ljubav u srednjoj školi, bila je smotra u holu škole i tada sam je prvi put vidio, i u trenutku kada su nam se pogledi sreli, ja sam se u njoj ponovo rodio, to jest znao sam da me je ona rodila; i sad, vidiš, tu najsvetiju uspomenu u meni oni su oskrnavili, ja sam gledao kako ovaj muškarac siluje tu moju djevojku..."[9] Iskazan kroz ogledanje nutarnjeg i spoljašnjeg, ovo je možda jedan od najfascinantnijih opisa zločina. Kujović ovdje ne postavlja zločin kao nešto što se dešava čovjeku, nego u čovjeku, a zločin je ono što prlja i napastuje najčistije uspomene. Riječima "ja sam se u njoj ponovo rodio, to jest znao sam da me je ona rodila" aludira se na majku, na zločin nad majkom, nad majkom Zemljom, nad majkom domovinom, nad praiskonskim u čovjeku.

Sa simbolikom ogledala Kujović komunicira i na drugačije načine. Ona je prisutna i u pjesmi *Drvo života*. Drvo života sa svoja 22 lista asocira na 22 slova hebrejskog alfabeta, dalje na kabalističko dualno drvo života, na hindusko drvo koje ima korijen u podzemnom svijetu, stablo u svijetu i grane na nebesima koje je ponekad predstavljeno kao dva drveta postavljena jedno na drugo, dva drveta koja se ogledaju jedno u drugom.[10] Kujović, također, dotiče i okultistička vjerovanja u magijsku moć ogledala, npr. kada se u romanu *Ko je zgazio gospođu Mjesec* Bakir gleda u ogledalo nakon Gabrijeline vradžbine ili kada Džana pred ogledalom pleše i svlači svoju prošlost, šapućući svom liku "volim te".

Ogledalo ima i lunarnu simboliku, jer Mjesec odražava Sunčevu svjetlost.[11] To se može vezati za motiv mjeseca, prisutan u naslovu i protkan kroz čitav roman *Ko je zgazio gospođu Mjesec*.

Ogledalo je povezano sa vodom zbog njenih odražajnih sposobnosti. Tom vezom Kujović se služi u pjesmi *Voda* u kojoj lice vode poredi sa zrcalom i zatim kaže:

Voda ne viđaše samu sebe
no samo Svjetlo
sve dok je svjetlo ne pogleda

7 Asmir Kujović, *Ko je zgazio gospođu Mjesec*, Vrijeme, Zenica, 2005., str. 8.
8 Nenad Veličković, *Buntovna proza*. *Predgovor*, http://www.omnibus.ba/proza/stokavski.htm (6. 7.2007.)
9 Asmir Kujović, *Parfem paranoja*, http://www.omnibus.ba/proza/stokavski/price/bp51_ak.htm (6. 7.2007.)
10 Dž. K. Kuper, *Ilustrovana enciklopedija simbola*, Prosveta-Nolit, 1986, str. 36.
11 Endru T. Kamings, *Sve o simbolima*, str. 265.

dok se ogleda
(kao što i ti vidiš samo sebe
kada se Bog udalji od tebe).

Ovo stanje suprotno je stanju samozaborava, nestajanju u kontemplaciji, nirvani ili sufijskom samoponištavanju u zikru. Nakon što je napisao ovu pjesmu, Kujović je našao vezu sa učiteljem išraqi filozofije, Suhrawardijem.[12] Voda uvijek simbolizuje izvorište i utoku svega u svemiru, ali je i simbol čišćenja, a čišćenje je jedan od puteva samospoznaje koji vodi u spoznavanje Boga, i tu je opet prisutan sistem ogledala.

Ako bismo čitavo dosadašnje stvaralaštvo Asmira Kujovića postavili kao ogledalo, odnosno kao osu između dvije sile, ono bi predstavljalo ravnotežu između prefinjene, zrele duhovnosti i savremenog svijeta. Pisanje Asmira Kujovića, posmatrano kroz njegovu stalnu komunikaciju sa savremenim svijetom, najjednostavnijim riječima rečeno, tipično je pisanje pisca kojeg sve dira. On je pisac u svijetu masovnih čuda i senzacija koji ne prihvata svijet bezrezervno. Najbolji primjer za ovo je pjesma *Obećana zemlja* u kojoj Isus štapom razdvaja dva mora i probija put kroz radiotalase. Kujović poznaje kulturu velikog svijeta i komunicira sa njom, bilo direktno bilo kritički. Ova komunikacija često je ostvarena kroz citatnu vezanost za određene muzičke numere, jer aktuelna muzika proizlazi iz trenutnog stanja globalne svijesti. Sam roman *Ko je zgazio gospođu Mjesec* nosi naslov starog hita grupe *Videosex* koji pjeva o šetnji noću, a i druga poglavlja, npr. *Tunnel of love* i *Bitanga i princeza* naslovljena su po muzičkim numerama. Kroz čitav roman, sve situacije su na neki način povezane sa muzikom. Ovo nikako nije nategnuta niti prenatrpana citatnost. Kujović potpuno spontano uvodi muziku u radnju stvarajući tako pomalo filmsku atmosferu. Tako je, naprimjer, sasvim prirodno da dječaci koji ukradu "ladu" iz garaže i krenu da voze do Raške starim putem, u kolima slušaju Sinana Sakića i pjesmu: "Sutra s tobom neću biti, odnosi me život dalje...", kao što je potpuno prirodno da se prvoj djevojci ponudi prvi ples uz pjesmu Lionela Richija *Hello, is it me you looking for*. Muzika uvijek ima bitno mjesto u kontekstu Kujovićevog romana, poezije, priča i proznih zapisa, bilo da je tekst muzičke numere uklopljen u kontekst, ili da sama njena kompozicija unosi odgovarajuću atmosferu. Atmosfera poglavlja *Tunnel of love* sasvim je bliska istoimenom hitu grupe *Dire Straits*, kao što je i pjesma *Parfum paranoia* Gorana Bregovića u vezi s atmosferom u kojoj se dešava radnja priče *Parfem paranoja*. Ulogu muzike u svom pisanju na jednom mjestu u romanu, Kujović donekle i sam objašnjava: "Prisjećam se da Borges na jednom mjestu navodi kako nam muzika otkriva osobnu prošlost za koju do tog trenutka nismo znali, i da nas podstiče na oplakivanje grijeha koje nismo počinili. To je za muziku lahko, jer su u njoj, kao i u sjećanjima, forma i sadržina gotovo identične: ono što je bilo postaje ono što je moglo biti."

12 Selman Selhanović, *U pokornosti Bogu čovjek stječe i upotpunjuje svijest*, intervju sa Asmirom Kujovićem, u: *Preporod*, Sarajevo, 31. oktobar 2006.

Jedan od možda najzanimljivijih primjera Kujovićevog komuniciranja sa muzikom je pjesma *Die Liebe*, naslovljena po numeri slovenskog hard rock benda *Liabach.* Pjesma počinje premotavanjem *Die Liebe* na kasetofonu, muzika priziva Džibrilove trube, a lirski subjekt doživljava epifaniju, prožima ga Božije svjetlo. Ako bi čitalac u sjećanju prizvao, ili još bolje slušao tu Liabachovu pjesmu dok čita Kujovićeve stihove, osjetio bi poklapanje istih intenzivnih, ekstatičkih atmosfera. Die Liebe na njemačkom znači ljubav. Riječ ljubav stavljena u čvrsti, žestoki hard rock sound, upravo je slika današnjeg postmodernog krutog doživljaja emotivnosti, a to što takva muzika priziva Božije svjetlo samo ukazuje da zrela duhovnost svjedoči Boga svuda. U Kujovićevim stihovima često se dešava da duhovnost provrišti ispod slojeva globalizacije, kapitalizma, radiotalasa i virtuelnih senzacija. On umije da savremeni svijet vrlo oštro osudi, kao u pjesmi *In God We Trust* u kojoj osuđuje kult novca, aludirajući na natpis na američkim novčanicama: "Vjera u Boga kao platežno sredstvo /.../ Vjera u Boga za koju kupuješ vještački raj zamotan u džoint / od jednog crnca na Brodwayu." Međutim, Kujović umije i da u savremenom svijetu potraži ljepotu, kao u *Ljubavnoj pjesmi za Kate Moss* u kojoj je Kate Moss savršen supermodel jer je nesavršena, ideal je ženske ljepote jer je krhka, lomna, a opet snažna i žilava. Iako u ovoj pjesmi ima ironije na opsjednutost mladih licima sa naslovnih strana, neuhvatljivost ljepote Kate Moss, kako kažu stihovi: "Samo utvrđuje, iz dana u dan, vjeru u Tvorca." Ovo opet potvrđuje da je Kujović pisac koji je u stalnoj komunikaciji sa božanskim, sa gornjim, a svako okretanje gornjem je okretanje sebi. To se najbolje ogleda u Ibn Arabijevim riječima: "Bog je zrcalo u kojem vidiš sebe, kao što si ti njemu zrcalo"[13] kao i u Al-Nasafijevim: "Svemir je zrcalo Božije... čovjek je zrcalo svemira."[14] Krug simbolike ogledala u stvaralaštvu Asmira Kujovića zatvara islamska filozofska misao o samospoznavanju kao načinu doticanja božanskog, sadržana u Gazalijevim riječima: "Ključ spoznavanja Boga je samospoznaja"[15] što proizlazi iz ajeta "Mi ćemo im pružati dokaze Naše u prostranstvima svemirskim, a i u njima samim, dok im ne bude sasvim jasno da je Kur'an istina". (41:53)[16]

Djelo Asmira Kujovića ogleda savremeni svijet, razgrće masovne senzacije i u čovjekovom nutarnjem spoznaje uzvišene istine.

Literatura

primarna:

Kujović, Asmir, *Ko je zgazio gospođu Mjesec*, Vrijeme, Zenica, 2005.
Kujović, Asmir, *Obećana zemlja / Das versprochene Land*, Weiser Verlag, Klagenfurt-Wien-Ljubljana-Sarajevo, 2005.
Kujović, Asmir, *Parfem paranoja*, http://www.omnibus.ba/proza/stokavski/price/bp51_ak.htm (6. 7. 2007.)

13 Dž. K. Kuper, *Ilustrovana enciklopedija simbola*, 116.
14 Isto.
15 Al-Gazali, *O samospoznaji*, Zlatni zmaj, Beograd, 2003., str. 33.
16 *Kur'an*, El-Kelimeh, Novi Pazar, 1998., str. 482.

Kujović, Asmir, *Poezija*, *Oblici*, 22, Sarajevo, 12. oktobar/listopad 1999., str. 13.
Kujović, Asmir, *Zagrobni život*, *Mak*, 33, Novi Pazar, april 2003., str. 42-43.

sekundarna:

Al-Gazali, *O samospoznaji*, Zlatni zmaj, Beograd, 2003.
Hibert, Mario, *Krhotine duše*, intervju sa Asmirom Kujovićem, http://www.whynot.com.ba/teme/09/ (7. 7. 2007.)
Kamings, Endru T., *Sve o simbolima*, Narodna knjiga Alfa, 2004.
Kazaz, Enver, *Iznad prizora uhodanog užasa*, u: *Morfologija palimpsesta*, Tešanj, 1999, str. 49-82.
Krastev, Peter, *Na tragu progutanog vremena*, *Mostovi*, 110, http://www.yurope.com/zines/mostovi/arhiva/97/110/110_12.HTM (5. 7. 2007.)
Kuper, Dž. K., *Ilustrovana enciklopedija simbola*, Prosveta-Nolit, 1986.
Kur'an, El-Kelimeh, Novi Pazar, 1998.
Selhanović, Selman, *U pokornosti Bogu čovjek stječe i upotpunjuje svijest*, intervju sa Asmirom Kujovićem, u: *Preporod*, Sarajevo, 31. oktobar 2006.
Veličković, Nenad, *Buntovna proza. Predgovor*, http://www.omnibus.ba/proza/stokavski.htm (6. 7. 2007.)

Drame Feđe Šehovića

Larisa Softić-Gasal

Opsjednutost tradicijom grada u kojem živi, sa svim vrlinama i nedostacima koje paralelno, sa jednostavnošću same životne logike na prijestolje usuda recipijenata iznosi, temeljni je element koji Šehovića izdvaja kao komediografa koji prerasta ustaljene komediografske obrasce. Pri tome u svojim dramskim tekstovima osigurava primjerenu sociologiju sadržaja koji predstavljaju pravilno odmjeren odnos dviju bitnih veličina: društvenih sadržaja u tekstu i društvene zbilje izvan teksta, izostavljajući apstrahiranje u idealno i egzemplarno, a preferirajući motive iz narodnog života, svakodnevna – praktična zbivanja, te ekonomske i s radom povezane motive i ljudsku prirodu. Odabrao je komediju kao dramaturški način 'ponašanja', smatrajući, kao i dramatičar Friedrich Durrenmatt, da u zbrci našeg stoljeća jedino što nam preostaje jeste komedija. Komediografsko umijeće iskazuje već u svojoj prvoj knjizi, a geneza nekih *dubrovačkih drama, dramoleta i pučkih komedija* romanesknu uvertiru ima u poznijim proznim ostvarenjima koja su, ustvari, jedna golema digresija autora kako bi drame bile kvalitetno protumačene, što je, zasigurno, plod nepovjerenja stvaraoca spram kritike i procesa prijetvorbe literarnog prijedloška u izvedeni tekst. Najizrazitija karakteristika Šehovićeve dramaturgije jeste aktualizacija postojećih tekstova i njihova prilagodba i adaptacija spram novih glumaca, odnosno saživljavanje sa stvarnošću i htijenjima savremenih recipijenata. Tako je najsvježiji dramski komad, jednočinka *Betula*, nastao sintezom teksta iz *Drama/Dramoleta*, koja, ustvari, predstavlja novu verziju istoimene, uspješno izvođene komedije *Novela od kapetana* sa dosad neuprizorenim tekstom *Kurba Luce*. Nazivom djela *Novela od kapetana*, kao i sadržinom smijeha i indiferentnosti spram tuđih života, Šehović aludira na Držićevu *Novelu od Stanca*. Oba djela su prilagođena prostoru u kojem su autori stvarali i živjeli, a Šehović je i ovu verziju *Novele*, kao i mnoge svoje poznije dramske tekstove, prilagodio novom vremenu, pridodavši nove osobine dubrovačkim kapetanima i oriđinalima. Šehovićevi likovi kazuju jezikom pomorskog regionalno-društvenog potkoda, što čini stilsku teksturu kao karakterizirajuću naznaku fiksiranu u književnom supstratu teksta.

Novela od kapetana sa radnjom koja se zbiva u Dubrovniku "i danas, na dan od Veljuna" obiluje dijalozima u kojima se osjeća duh grada i karakterima – repre-

zentima dubrovačkih današnjih "našijenaca". Pokretači dramskih situacija su tragično-komični elementi, a zaplet se temelji na pragmatičnim razlozima. Otuđena sudbina kapetana Nikše tavori po gradskim betulama u kojima groteskno-tragični alkoholičar godotovski čeka matrikulu, dokument potreban za ukrcaj na brod, kao jedinu nadu koja ga očajnički održava u životu. Humornim paradoksom Šehović slika plejadu gubitnika i njihovu igru beznađa kao ogledalo stvarnosti o ljudskoj neosjetljivosti na tuđu bol i egoizmu kao jedinom načinu potencijalnih jadnika da prevare vrijeme i koprenom karikiranog viđenja sebe i drugih provedu još jedan dan u životu kao da im je posljednji, jer već sutra ih, bolećivo to osjećaju, čeka sudbina jedne prostitutke ili Kapetana. *Predigrom* (*Kurba Luce*), kako ju je autor naslovio, autor pripisuje funkciju ekspozicije primarno-informativno-referencijalnog karaktera, te početak teksta ima i fatičku funkciju pobuđivanja pažnje u recipijenta i atmosferskog uživljavanja u fiktivni svijet dramske igre (dok se puni gledalište, scena je zatamnjena i čuje se glasna, iritantna muzika sa prenaglašenim bubnjevima). Predstava počinje osvjetljenjem scene preklapajući ekspoziciju sa početkom drame koji ima i auditivnu podlogu (Neđo, vlasnik betule, telefonira svojoj ljubavnici), što predstavlja idealan oblik dramske ekspozicije, jer je već dio razvoja. Prema sociologiji sadržaja, tekst ima intenciju da do recipijenata neizravno prožme i društvenokritičke zamisli autora kroz uzročno-posljedičnu povezanost pojedinosti. Napetost teksta (suspense) odvija se u linearnoj sekvenciji, jer su recipijenti i likovi djelimično informirani o narednim sekvencama radnje. Likom Kapetana autor je ostvario kontinuiranu identifikaciju recipijenta s likom poniženog gubitnika, što je neposredno utjecalo na napetost, vješto upravljajući stupnjem poistovjećenja kroz cijeli tekst. Mogućnost identifikacije je ponuđena od samog početka kada doznajemo Kapetanov poslovni neuspjeh (poput Kapetana u *Svjetlu*) sa virtuoznim preplitanjem sudbina i središnjih likova. Dramska tenzija je izražena kroz vriskove Kapetanove *igre* koja se reflektira u sferu recipijenata kao njegov jad koji rađa sažaljenje koje pretpostavlja distancu (iako je ono i ukida). Ovakvom tehnikom identifikacijske ponude recipijent dijeli sa likovima njihove probleme, strahove i nadanja. Kulminativne tačke teksta, poput one gdje Luce jeca nad svojom sudbinom i Kapetanovog plesa kao vrhunca pada i nemoći, predstavljaju presežuće lukove u nemirnoj rijeci napetosti.

Postupci likova u *Betuli* su motivirani njihovom unutarnjom borbom: kurba Luce kao da je vidjela vlastitu *oživljenu*, iz snova dozivanu porodičnu sliku. Obred vjenčanja *otuđenika* nosi obrise njihove opsjednutosti klišeatiziranom slikom uspjeha o sjedinjenju dvoje ljudi koji imaju ljubav i budućnost. To vjerovanje i dočaravanje stvarnog sugerira i čitatelju/gledatelju emocije kojima se ne ignorira fikcijski karakter teksta/predstave kao dio njihovog užitka. Iako se ne protivi mnogo što je društvo naziva "kurbom", Lucija je u vjenčanom obredu samo slaba žena koja se nije mogla, jer nije znala, izboriti za drugačiji život, ljubav i vjenčanje o kojem je oduvijek sanjala. Njeni jecaji za lijepim, prirodnim, istinskim stvarima koje je zauvijek izgubila izmiješani su sa euforijom koju je izazvalo Kapetanovo stanje – uneredio se u neznanju. Vjenčanje Kapetana i Luce čini zasebnu razinu *igre* koja sobom donosi dodatni moment fikcije, uključujući

se u primarnu razinu dramske igre čiji se ontološki status također karakterizira fikcionalnošću dramskog prikazivanja. Kapetan je onaj dio *dramatis personae* koji izvodi predstavu – podređenu sekvencu teksta pred drugim njenim dijelom. Ovim načinom uključivanja druge razine funkcije u unutrašnjem komunikacijskom sistemu razotkriva se, u smislu očuđenja, odnos između realne publike i realne predstave. Sekundarna igra – vjenčanje je umetak ograničenog obima u kvantitativno prevladavajućoj primarnoj igri. Makrostruktura *Betule* predstavljena je kao hijerarhijski nijansirano slaganje dviju sekvenci koje se međusobno prožimaju: *igra u igri* je uključena u sistem podudarnosti sa kontrastivnom usporedbom komičnog i tragičnog rješenja ljudskog nesporazuma sa samim sobom i balade međuljudskih odnosa. Valja naglasiti da Luce, za razliku od Kapetana, igra igru više – pred drugim likovima, te njena uloga nije funkcionalna nego fingirana. Broj likova u tekstu je ograničen, čime je osigurana apsolutnost i samostalnost dramskog tkanja. Šehović ne provodi "konvenciju poetske pravde", prema kojoj se svi etički sukobi moraju na kraju drame razriješiti nagrađivanjem likova koji su postupali u skladu s normama i kažnjavanjem onih koji su te norme kršili. Princip otvorenog kraja drame autor je primijenio sa ciljem prosljeđivanja dilema gledateljima/čitateljima koji će biti potaknuti na kritiziranje problema (ili sistema mentalnog sklopa) koji je dilemu izazvao na osnovu implicitnih vrijednosnih signala. Informacijske proturječnosti nisu dokinute, sukobi nisu razriješeni.

Polazeći od stanovišta da nijedno ogledalo ne prikazuje čovjekov lik tako vjerno kao njegov govor, što na poseban način vrijedi za dramski govor, autor je u tekstu *Anemi* (*U palacu*), primijenio najvažniju tehniku karaterizacije likova, oblikujući ih dijaloški, njihovim jezičnim ponašanjem i jezičnim stilom koji slikaju najdublje i najskrovitije dijelove njihovih duša. Snažno izražena dijalogičnost i akciono govorenje likova očituju se kroz dominaciju dijaloga s niskom frekvencijom prekidanja, što je tendencija da se iskaže mala bliskost u odnosima dijaloških partnera. Epska komunikacijska struktura posredovanja punktualno se pojavljuje u dijalogu kada se lik Vlahe iznenadno obraća publici: "Štovana publiko, ne zamjerite..." Njegov lik se ovdje jasno distancira od situacije, komentirajući je *izvana* tako da je kriterij epiziranja apstraktnost govorne situacije i napuštanje prostorno-vremenskog *deixisa* situacije. Pri tome dolazi do udaljavanja onoga *ja* koje je involvirano u ulogu i onoga koje komentira sa distance. Vlaho se govorom *u stranu* izravno obraća publici kojoj priopćava da prijevod Petrarkinih stihova, koje je neposredno citirao, možda nije potpuno tačan i zbog toga se izvinjava. Dakle, unatoč govorenju *ad spectatores* ne dolazi do razaranja dramske iluzije, epska situacija se dešava između lika koji se trenutačno distancira od situacije i fiktivne uloge gledatelja koja nije identična ni s implicitnom ni s realnom publikom (implicira je *ad spectatores*).

Glomazna scenska/režijska uputa na početku *Palaca* (kazališne igre u osam slika) je nepotrebna, što je i sam autor uočio i samokritički konstatirao da mu takav uvod "vjerovatno i nije bio potreban", svjestan činjenice o nemogućnosti njegove scenske realizacije, odnosno prevodljivosti u paralingvističke i neverbalne kodove. Dramskom funkcionalizacijom razvijena je kauzalno-finalna struktura

jedinstvene radnje i premošten jaz između sadašnjosti i jedne prošlosti koja se otima pretvaranju u sadašnjost (digresije koje ukazuju da Anemi "dvadeset godišta" živi u braku koji prezire od početka). U segmentima teksta koje karakterizira *održavanje kontakta* na važnosti dobija fatička funkcija koja postaje jedinom svrhom dijaloške komunikacije. Orsatove osobine slabosti u sferi međuljudske komunikacije i bezuspješni pokušaji da iz solipsističke izolacije i otuđenja dospije u dijaloški odnos daju *igri* nijanse modernosti. Govor postaje samosvrhom i u dijalogu Anemi i Salke, gdje fatička funkcija služi likovima za stalno uvjeravanje da komunikacijski kanal još uvijek postoji: "Mislio sam da ću ga ovdje naći." "Doći će sigurno...". "Misliš da će doć'?". Igre (*U Palacu, Betula* i *Kad sunce zađe*) karakterizira i sukcesija, linearni slijed jedne replike za drugom, dakle, normalan oblik vremenskog relacioniranja pojedinih replika u dijalogu.

Naziv (ne)vesele igre *Kad sunce zađe* sadrži prethodnu informiranost za recipijenta koja, iako proizlazi iz naslova i vrste, ne mora ni na šta obavezivati, ali i tamo gdje se kroz tekst modificira i demantira (sunce nije prestalo sijati za Loru i Teri), utječe na informacijske tokove u recepciji teksta kao kontrastna folija. Očekivanja da će se, zbog naziva igre, nešto loše dogoditi Lori ili Jozi ne proizvodi ironiju u kontrastu između očekivanoga i realiziranoga, ali održava napetost. S obzirom na to da fokus stoji funkcionalno u vezi sa autorovim stavom kao sredstvo iskazivanja njegovog stajališta, pažnja recipijenta je usmjerena na Jozin lik i jednu situaciju: razgovor brižnog oca i potencijalnog zeta. Jedinstvom i dosljednošću u postupcima junaka *igre* kojima ispoljavaju sebe, svoja shvatanja, svoj unutarnji svijet, njihovim sugestivnim djelovanjem na gledaoca/čitaoca nametanjem istinitosti karaktera, ostvarena je povezanost dramske radnje. Dominantna crta Jozinog karaktera koja dovodi do sukoba i radnje je njegovo poštenje: "Slagali smo se samo u dvije stvari: da se poštenje čovjekovo ničim ne može zamijeniti i obojica smo duboko vjerovali u istu zabludu."

Suprotnosti Jozinog, Karmelinog i Lorinog karaktera (ispoljavanje moralnih osobina koje se usresređuju u njihovom odnosu prema sukobu u drami) rađaju one obrte u radnji, onaj uvijek živi i zanimljivi tok, koji biva sve napregnutiji ukoliko se radnja bliži svome kraju. Sretnim ishodom radnje (Lora i Tere su zaključile da je bolje ostati usidjelica nego se udati za Miomira) naknadno je potvrđena perspektiva Jozinog lika, čije se ponašanje kao implicitan autorski signal kao tehnika upravljanja za vrednovanje ovog junaka preklopilo sa tokom radnje i ispoštovalo konvenciju "poetske pravednosti" kao tehniku oblikovanja kraja drame. Poimanje života kao igre čini spremnima Loru i Tere da čekaju nove sunčeve izlaske:

"Život je igra. Glavno je da u toj igri bar nešto dobijemo... bar glavnicu izvučemo i ne možemo rijet da smo gubitnici."

Biografija

Dubrovački književnik-komediograf Feđa Šehović rođen je 1930. godine u Bileći. Cjelokupan njegov književni opus je u vezi sa Dubrovnikom, od proznih radova (humoreski) objavljivanih u dnevnim listovima, preko romana koji mu donose najveću književnu

slavu, do radiodrama i komedija. Pod pseudonimom Raul Mitrovich, Šehović se javlja u književnosti od 1983. godine, kojim započinje opus romaneskne trilogije: *Gorak okus duše* (1983.), *Oslobađanje đavola* (1987.) i *Uvod u tvrđavu* (1989.). Roman *Gorak okus duše* distonira od komediografske faze stvaralaštva, a kazuje o neiscrpnom književnom motivu ljudskog bića kao beznačajne stavke spram bezočne trgovine ljudskim interesima sa maskom borbe za svete ideale. Roman *Oslobađanje đavola* Šehović svrstava u hroniku koja daje portret Grada šest mjeseci uoči potresa, dok u *Uvodu u tvrđavu* historijsko vrijeme pretvara u arhetipsku viziju patnje. Autor je i *Dubrovačke tralalologije* (1974.), biografskog romana o Marinu Držiću *Vidra* (1980.), kratke proze *De bello Ragusino* (1980.), zatim humorističkog romana *Dogon* (1980.), te *Knjige postanka* (1981.) i *Zločina u samostanu* (2005.). *Ilijasbegovići: cronica travuniana* podrazumijevaju pet romana objavljenih u razdoblju od 1999. do 2001. (*Ilijas-beg, kapetan Trebinjski*, *Inšallah*, *Begovina*, *Od Mostara do Haaga*, *Dubrovački intermezzo*). Nagradu "Ksaver Šandor Đalski" dobio je 1992. godine za roman *Svi kapetanovi brodolomi*. Godine 1994. objavio je ratni roman *Četiri vozača u apokalipsi* koji sadrži i autorovo smiono izricanje onoga o čemu se prešućivalo. Svoju prvu profesionalnu režiju Feđa Šehović je imao u Splitu s tekstom *Tko se boji Wirginije Woolf* autora Edvarda Albeeya. Prvu knjigu sa nazivom *Drame/Dramoleti/ Pučke komedije: dubrovačke* objavio je 1969. godine, a poznat je po golemoj produkciji kazališnih tekstova: *Ereditat*, *Novela od kapetana*, *Dubrovački škerac*, *Kurve* i *Kazin*.

Bibliografija i teatrografija

Drame, dramoleti, pučke komedije dubrovačke, drame, Matica hrvatska, Dubrovnik, 1969.
Kazin, roman, Biblioteka Mogućnosti, Split, 1974.
Savršeno umomorstvo, roman, Biblioteka Mogućnosti, Split, 1975.
De bello Ragusino, roman, Grafički zavod Hrvatske, Zagreb, 1980.
Vidra, roman o Marinu Držiću, Školska knjiga, Zagreb, 1980.
Knjiga postanka, roman, Mladost, Zagreb, 1981.
Dogon, humoristički roman, Alfa, Zagreb, 1980.
Vidra, roman, Školska knjiga, Zagreb, 1994.
Gorak okus duše, roman, Školska knjiga, Zagreb, 1996.
Oslobađanje đavola, roman, Grafički zavod Hrvatske, Zagreb, 1987.
Uvod u tvrđavu, roman, Grafički zavod Hrvatske, 1989.
Ilijasbegovići: cronica travuniana: Ilijas-beg kapetan trebinjski, roman, Compact E, Sarajevo, 1999. (1. dio); *Inšallah,* 2000. (2. dio); *Begovina*, 2001. (3. dio); *Od Mostara do Haaga*, 2001.
Zločin u samostanu, roman, Mozaik knjiga, Zagreb, 2005.
Raskršće, Kazalište Marina Držića, Dubrovnik, 1959.
Dubrovački skerac, Kazalište Marina Držića, Dubrovnik, 1960.
Anemi, HNK, Split, 1964.
Ereditat, Kazalište Marina Držića, Dubrovnik, 1971.
Falsitat, Kazalište Komedija, Zagreb, 1972.
Kurve, Kazalište Marina Držića, Dubrovnik, 1974.
Majmuni, Jazavac, Zagreb, 1975.
Dubrovački oriđinali, KMD, Dubrovnik, 1978.

Katarina druga, KMD, Dubrovnik, 1984.
Mala moja iz Jabuke Sinjske, KMD, Dubrovnik, 1989.
Kurve, Šentjakobski teatar, Ljubljana, 1995.
Kad sunce zađe, KMD, Dubrovnik, 2001.
Betula, KMD Dubrovnik, 2004.

Literatura

Bakija, Katja, *Dramski rukopis Feđe Šehovića*, *Godišnjak 2003*, BZK "Preporod", Sarajevo, 2003.
Šehović, Feđa, *Drame, dramoleti, pučke komedije dubrovačke*, Matica Hrvatska, Dubrovnik, 1969.
Šehović, Feđa, *Dubrovačka tralalalogija*, Mogućnosti, Split, 1974.–1975.

Ka teoriji usmenih balada
(Od balade o Hasanaginici do balada o Morićima)

Lada Buturović

Mogućnosti teorijskog i stvaralačkog dometa balada, na razini općeg i posebnog, bitno određuju baladni žanr. *Žalosna pjesanca plemenite Hasanaginice*, koja je, prema našem mišljenju, jedinstvena, odnosno samo jedanput saopćena, i s njom poredive pjesme o Hasan-aginoj ljubi, i *Balada o Morićima u krugu varijanata,* uzorci su odabrani kao karakteristični u baladnom žanru. Oni su bili predmet naše pažnje i ranije. Balada kao dio lirskonarativnog žanra postoji i u pisanoj i u usmenoj književnosti. Osnovna karakteristika svih dosadašnjih pristupa usmenim baladama, koje su ovdje u centru pažnje, u njihovom je selektivnom proučavanju. Tokom stoljeća označavala je različite forme baladnog žanra. Proučavaoci su, najčešće, isticali njenu epsku, lirsku i dramsku osobenost. Oni proučavaoci sa područja bivše Jugoslavije, čiji radovi su tematski bliži građi ovog rada, poput Tvrtka Čubelića, Hatidže Krnjević / Dizdarević/ i Muniba Maglajlića, tendirali su ka definiciji baladnog žanra, i u slučaju dvoje posljednjih istraživača, kontrastirali su ga sa epskim i lirskim i posmatrali ga, u skladu sa temama, tj. tematski su ga obradili sa stanovišta bosanskog, bošnjačkog pa i šireg korpusa. Munib Maglajlić omeđio je bošnjačku baladu u svojim istraživanjima, dao spoljašnji okvir pojedinačnim baladama i upustio se u razmatranje ritma i metrike usmene bošnjačke balade, dok se Hatidža Krnjević / Dizdarević/ u svojim istraživanjima bosanske balade usredotočila, kroz tematiku i motiviku odabranih primjera, na proučavanje žanra epskog i lirskog. Uz spomenute istraživače/istraživačice naročito je zanimljiva Aida Vidan, predstavnica mlađe generacije Lordovih nastavljača, koja na proučavanjima balada, kulturnoantropološki i književno-teorijski, nastavlja Parry-Lordovu teoriju o varijantama ili multiformama, na način, da u okviru jedne teme posmatra pjevačicu koja rekreira iz memorije pjesmu-baladu, koja se može mijenjati u skladu sa drugim kazivačem i drugim okolnostima. Studija, kao i čitava knjiga Aide Vidan, jeste empirijska, iskustvena studija iz usmene tradicije u njenom historijskom kontekstu. Ona se zasniva na takozvanom kontekstualnom metodu proučavanja koji uzima u obzir čitavu situaciju kazivanja – okolnosti, u kojima pjevačica varira stih

kao da varira riječ. Ona se ograničila na primjere koji objašnjavaju principe usmenih južnoslavenskih balada. Ona nije ni pokušala da utvrdi odgovarajuće slaganje sa primjerima iz drugih objavljenih južnoslavenskih izvora. Tekstualni metod se prepliće sa ovim metodom, ulaskom u slavensku mitologiju i objašnjenjem mitoloških elemenata u ovim baladama. Istraživačica ulazi i u žanr balade, tako da je, prema njenom mišljenju, balada lirsko-baladna ili epsko-baladna forma u zavisnosti od same balade. Književni teoretičar Zdenko Lešić dotakao je žanr usmene balade bez pretenzija da definira bit njenog tradicionalnog i usmenog postanja, u historijskom presjeku, on navodi pjesme za koje je vezivano njeno ime, i tako je njegovo gledište da su balade umjetnost riječi, i kao takve nisu puka reprezentacija stvarnosti, tj. nisu njihov mimezis bez nužne distance. Balada je usmeno-umjetnička forma koja nema cilj da doslovno reproducira stvarnost, nego da simbolično i snagom riječi poduči i proslijedi tradicijsku mudrost za one koji znaju slušati i razlučiti njen simbolički sadržaj od onog prvobitnog svakidašnjeg i što predstavlja prvi nivo čitanja/razumijevanja. Drugo, u čemu još proučavaoci poput H. Krnjević /Dizdarević/ nisu do kraja razvili postavljene teze, jesu granice baladnog žanra u odnosu na neke lirske vrste, naprimjer, sevdalinku.[1] Razlike između balade i sevdalinke su u suštini takve da je sevdalinka drugi, čisto lirski žanr i da je njena melodija drugačija od one koja prati izvođenje balade. U jedinici *Narodna ili usmena (eng. popular Ballad)*, publikovanoj u citiranom *Rečniku književnih termina* autorica navodi da razlučivanje balada od srodnih žanrova nije uvijek mogućno iz razloga što siže svojstven baladi može biti oblikovan i po zakonima poetike epske pjesme. Ipak, naše je mišljenje da se poetika balade i poetika epske pjesme ne mogu poklopiti bez ostatka. Proučavaoci i sakupljači balada, od predromantizma i romantizma do savremenih proučavanja, od engleskih sakupljača koji im daju ime i određuju njihovu žanrovsku opstojnost (Thomas Percy i Francis James Child sa proučavaocima škotskih i engleskih balada, Williamom Entwistleom i M. Hodgartom), epohalno otkriće Alberta Fortisa, kojim se usmena balada ponovno potencira u književnoj teoriji i u djelima književnih teoretičara, filologa i historičara književnosti – otvorila je definitivno vrata modernijim proučavaocima balada, pri čemu je, zapravo, usmena balada u temeljima svih proučavanja ovoga žanra. Engleska nauka o usmenoj baladi spada među vrlo razvijene, i u skladu sa tim, pravi se distinkcija prema modernijim predstavnicima umjetničkih balada, među kojima se u tom periodu ističu Francuzi u 14. i 15. stoljeću (E. Deschamps i F. Villon), i balada kao "usmenih formi narodne pjesme prenošene usmeno, koja govori direktno i u dramskom maniru sa pričom ispričanom jednostavno, bezlično i sa živim dijalogom". Tako je prezentira u konciznom oksfordskom rječniku profesor engleske književnosti na Londonskom univerzitetu, specijalist za gotski roman i književnu teoriju Chris Baldick, kome je bliska tematika balada ili barem njena stravična ili "makabr" tematika, što je, ustvari, estetika baroka. Mi osjećamo potrebu da ukažemo na činjenicu da teoretičari književnosti nisu određivali temeljitije mjeru usmenog i pismenog u baladi,

1 Vidi citiranu knjigu Hatidže Krnjević/ Dizdarević/ – u Izvori i literatura. str. 103-107.

premda postoji obilna literatura, kako za starije periode tako i za period predromantizma i romantizma koja dotiče pitanje Goethovih i Coleridgeovih imitacija forme i stila[2] "popularnih" (usmenih) balada. Gotovo u svim prethodnim istraživanjima insistira se manje-više na elementima dramskog naboja, što mi u ovom radu razrađujemo kao sučeljavanje spolova. Da pojasnimo: Pierre Brunel, u svojoj *Mythopoétique des genres*, citirajući Novalisa koji izjavljuje u seriji kratkih fraza: *Le poème lyrique est pour les héros – il fait des héros – Le poème épique est pour les hommes. Le héros est lyrique – l'homme est épique. Le génie dramatique. L'homme lyrique. La femme épique. Le mariage dramatique,* zaključuje da je brak spoj dvaju bića poput Admeta ili Alceste ili njihovog lošeg spoja poput Klitemestre i Agamemnona ili Medeje i Jasona koji može izroditi dramom. Čovjek lirski uzdiše poput Ajaksa ili Filokteta[3] ili poput Hasanage i Ibre Morića pada u afekt ili se uzdiže do epske veličine poput Antigone ili Judite, ili s druge strane, Hasanaginice, ili majke Morića. Baladu, zapravo, karakterizira naracija u kojoj se realiziraju specifičan sadržaj i oblik. Možemo kazati da je tom naracijom iskazano iskušavanje modela života kroz primjere koji se fokusiraju. U baladi postoji dominantan lirski izražaj, ali ne uvijek u smislu osjećanja, već je to nešto neodređeno, nagoviješteno, iz dubine čovjekove egzistencije. To je ono tajnovito, što je kao karakteristično za baladu naveo Goethe. Lirsko-emotivno u baladi utječe na jezgrovitost naracije, ali je, istovremeno, omeđuje misterijom i nedorečenošću. Na taj način prenosilac usmenih balada, sposobnošću da prenese, da rekreira iz Tradicije, unosi i vlastiti odnos prema naslijeđenom. Balada je lirskonarativni žanr koji je spoj individualnog i tradicionalnog, odnosno posebnog i općeg, spoj spolova ženskog i muškog, odnosno lirskog i epskog. U njoj, u njenoj potki nalazi se tajnovito i tajno, upravo zbog tih spolova, što proizvodi nedorečeno na površini, u svojoj stilemskoj vrijednosti. Sukob je dramski i ratnički; suprotstavljaju se spolovi, svaki od njih nosi svoju tajnu i svoju istinu. Prema porijeklu, balada je pjesma nastala iz plesa, odatle je čin iskazivanja emocija u baladi prikazan kroz umjetnost. Dakle, *Hasanaginica* kao umjetnička balada, u revalorizaciji balade uopće, objašnjenje je baladnog žanra. Ona je, na umjetnički način, mimezis života, koji se temelji na plesu kao imitaciji života. Ona je *meta balada*: u sebi ogleda i objašnjava sve balade, moguće i nemoguće, u kojima se radi o sučeljavanju spolova koji su zaboravili da komuniciraju. To je svrha postojanja balade u plesnom aktu koji vodi preko krika i boli u smrt.[4] Likovi balade streme ka smrt,i zato je balada mirenje sa smrću, dovršavanje života u smrti, smrt se vidi kao objašnjenje i završenost ciklusa na zemlji (*Hasanaginica*, *Smrt Omera i Merime*). U realiziranju ove teme uočili smo, zaključili, da su zajedničke strukture identične nosive jedinice, one konstante koje definiraju baladni žanr. U tim nosivim jedinicama izdvajaju se po značaju i snazi tajna i tajnovitost, kao i baladni spolovi koji drže tu tajnu. Nosive jedinice kreiraju bit baladnog žanra, tako što idu od

2 Vidi Izvori i literatura, Chris Baldick, *The Concise Oxford Dictionary of Literary Terms*, str. 24.

3 Pierre Brunel, *Mythopoétique des genres*, str. 229-230.

4 Uporedi: Simona Delić, Vidi citirani rad u Literaturi i izvorima, 2004., str. 79.

partikularnog, posebnog, preko društvenog do općeg. Spolovi su, ustvari, u sadržajnom smislu akteri balade, koji se grupišu na relaciji muško-žensko i koji čine svijet balade, porodicu koja preko njih djeluje na društvo, univerzum. Većina balada su gotovo na isti način koncipirane, spolovi su spoj prirodnog, muškog (simbolizira ga muškarac) i društvenog (simbolizira ga žena). To je u osnovi balada, ti spolovi održavaju tajnu. Za dobro funkcioniranje svijeta tradicije potrebna je ravnoteža među spolovima, očuvati taj svijet da ne prevagne individualno, to je zadatak spolova. Likovi balada su, dakle, u stalnom sukobu, koji izvire iz zatvorenosti protagonista i njihove uvriježenosti, kao i iz zaslijepljenosti, iz očaja i bezizlaznosti. To ima kao posljedicu tajnu u baladi. I historijska balada također posjeduje svoju tajnu. Balada o Morićima u krugu varijanata je sva u historijskom i društvenom, ona polazi od partikularnog, ali ga vrlo brzo nadrasta, i ona skupa sa pjesmom u pjesmi tvori mit o junaku, a mit o junaku je opći, to je, ustvari, stvaranje junaka od sadašnjeg do vječnog, od posebnog junaka do općeg, kolektivnog, historijskog. Majka¸ s jedne strane, braća Morići, s druge strane, akteri balade, dva su spola balade, koji čine društveno i prirodno, bdiju nad njima i kad jedan biva ugrožen, drugi izlazi van domena društvenog da spasi poredak. Smrt braće i majke samo je podstakla lakši ulazak individualnog, porodičnog, u okvire kolektivnog i općeg. Braća Morići umiru u aktualnoj osmanskoj političkoj javnosti poput razbojnika, mada su, i u baladama o njima kao povezanoj cjelini, i kovači i sarači, esnaf, sarajevsko stanovništvo, uz njih, i majku. Oni su jamčili za udavljenu braću. Braća Morići su pogubljeni u sarajevskoj tvrđavi u martu 1757. godine, a samo petnaestak dana kasnije stigao je carski ferman o njihovom pomilovanju. Kao najugledniji predstavnici sarajevskog esnafa i domaćih janjičara oni su se suprotstavili brojnim ekonomskim i drugim nametima što su ih centralna vlast i njeni nosioci nametnuli u petoj i šestoj deceniji XVIII vijeka u Bosni. To je Moriće uvrstilo u red baladnih junaka. Ponekad i predstavnici te vlasti imaju izvjesne simpatije prema majci i sinovima. Tu činjenicu balada i registrira poput: Turčin je bio kolćehaja, u dijelu svojih postupaka zadržao je ljudskost, tj. znao je biti i iskren čovjek, čovjek od religije, ali balada o Morićima, svaka varijanta gledana ponaosob, otkriva malo o pravom uzroku njihove tragedije. O Morićima u baladi se saznaje, dakle, malo, njihova osjećanja su u njihovoj pjesmi "u pjesmi", u majčinoj izbezumljenosti; tek posredno, dok pjevaju, saznajemo da su junaci i da su voljeni i da su žrtve. To je svojstveno baladi. Ibro Morić svojom pjesmom, u opraštanju sa Sarajevom, samo da naslutiti univerzalnost i općost mita o junaku, dakle, tu na sceni imamo zgusnut život junaka i to od partikularnog do općeg, od posebne i individualne sudbine do općih tema nastajanja mita o junaku i njegovog pada, do smrti koja ga je zadesila na samom vrhuncu njegovog životnog puta. Pjesma Ibre Morića je prvo stvaranje i prenošenje ove balade. U njoj se ogleda put usmene pjesme od njenog začetka (mise en abyme). Sva svjetska usmena poezija predstavlja tako stvaralački govorni čin u samoj narativnoj kompoziciji balade. Imamo je u srednjovjekovnoj francuskoj književnosti. Prema filozofu Alainu, cit. po Pierru Brunelu, borac u hodu piše, ustvari, prema mom mišljenju

izriče, prvu pjesmu, najstariju.[5] Pjesma u pjesmi je ogledalo usmenosti, trag njenog nastajanja i njenog trajanja. Ovo bi bio hod za njima mitopoetskom stazom. A Đenana Buturović, u svojoj knjizi o Morićima, i još više u studijama koje je prate, okrećući i čitajući drugu stranu fermana, bujruntija i drugih povijesnih dokumenata, zapisom tariha o njihovom pogubljenju i šehitskim okončanjem njihovih života, iz kulturnoantropološkog aspekta sučeljava sublimiranu povijesnu istinu, javno mnijenje, s porukama balade u krugu varijanata i dolazi do fascinantne istine o svevremenskim Morićima. Ona je u analize i zaključak čak uključila i recipijente balade. Tovremene. Zapamtimo: tovremene.

Kad govorimo o moći porodice Morića, onda ne možemo propustiti da naglasimo izvjesnu simboliku o izvorima priča o njima. Oni su u riječima, zgusnuto kazanim, na kamenu, u predanju, memoratu, historijskim dokumentima. Dugi kontinuitet povijesti sarajevskih Morića sam po sebi svjedoči o snažnoj i vitalnoj porodici čije prezime datira u Sarajevu od samog kraja srednjeg vijeka, s kraja 15., odnosno početka 16. vijeka. Genealogija čitave ove porodice u Sarajevu, prema dokumentima koji se mogu pratiti i prema usmenoj historiji, podudara se sa trifunkcionalošću moćnih srednjovjekovnih mitskih porodica: najstariji zapamćeni Morići su čelebije, dakle učeni svijet, moćni i poznati trgovci i zemljoposjednici osmanske krajine Bosne i Mediterana. Ali istovremeno, oni su i ratnici, a uz to odani islamu – hadžije. Georges Dumézil interpretira te odnose, uključujući ih u trifunkcionalnu ideologiju indoevropskih društava koji shvataju funkciju religiozne i magijske vlasti iz racionalnog aspekta i aspekta određenih propisa, ratničkom funkcijom i funkcijom proizvodnje i rađanja. To razrađuje na indijskoj i rimskoj mitologiji. Sa Varunom i Romulusom u prvoj funkciji, Indrom i Marsom u drugoj funkciji i blizancima Ašvian, kraljem Tatiusom i Sabinjanima u trećoj funkciji. Ta trijada organizira panteone po borbama koje uspostavljaju poredak i rađaju velike epopeje. Dumézil odgovara postavljanjem u odgovarajući položaj junaka sa bogovima utjelovljenjem ili porijeklom.[6] Poštovanje prema njima iskazano je javnim mnijenjem Sarajeva kao i carskim priznanjem, jer se i sam sultan u fermanu 1722. obraća Mustaf-agi Moriću na isti način kako se obraća i carskim janjičarima, "prvim među sebi sličnim i ravnim". Ova vojno-politička funkcija može se smatrati tradicijom porodice Morića u drugoj polovini XVIII vijeka. Po aginskim turbetima, na nišanima braće Morića, M. Mujezinović smatra da se agama serdengečdijama, mogu smatrati, uz oca i djeda, i obojica pogubljenih Morića. Njihova mahala Vekil-Harčeva mahala, u koju oni doseljavaju iz sjevernog dijela Sarajeva, već krajem XVI, odnosno početkom XVII vijeka, ostaci njihove porodične kuće, puškarnice, dvorišta – prepoznatljivi su i danas ispod bošnjačkog nemara prema svojoj starini. Mezarje sa grobovima i spomenicima Morića održali su se da bi kontinuirali sjećanje, pokazali svoje, bosansko sjećanje, sjećanje u prostoru i vremenu; isklesanom čelenkom i mačem na nedatiranom i bez slovnog natpisa aginskom nišanu sa velikim turbanom koji

5 Vidi: Izvori i literatura, Brunel, Pierre, *La dissertation de littérature générale et comparée,* str. 78.

6 Georges Dumézil, *Mythe et Epopée,* Gallimard, t. I (1968.), p. 42 et 44. – Citirano prema: Daniel Madelénat*, L'épopée*. Presses universitaires de France, Paris, 1986.

bi mogao da bude i Morića, ako ne Mustaf-agin, onda možda Mustaf-aginog oca, Hasan-age. Porodična tradicija muških potomaka nedvojbeno potvrđuje citirano, čime se kontinuiranim obilježjima – čelenkom i mačem – spaja sjećanje na daleke vojne (možda one, u kojima je učestvovao upisani Mustafa, sin Morića, u popisu mahale Firuz-begove medrese 1540.–1542.).

Pjesma o pogibiji braće Morića je pjesma o povezanosti, o snažnom pripadanju nekom i nečem, ona je izraz vlastite koncepcije života, za koju se živi i umire.[7] Pjesma pjeva o jedinstvu braće i majke Morića, njihovoj žudnji za životom, ispunjenju života i preslikavanju života u smrti. Cijeli njihov život je jedno: sadašnji trenutak pred pogibiju Morića i majčina želja da savlada taj trenutak i ovjekovječi ga u pokušaju objašnjenja njihovih životnih puteva. Majčin put i put braće Morića, i pjesma u pjesmi, zajednički su pokušaji nadvladavanja individualne sudbine ka većem cilju – objašnjenje njihove životne sudbine. Zbog toga se i majčina smrt nalazi u najzrelijim varijantama. U stvarnosti, ona umire kasnije. U najboljim baladama iskazano je to "čudno jedinstvo" majke i sinova, koji umiru onako kako su živjeli – ispunjavajući posljednju zadaću u odbrani vlastite koncepcije života.

Vratimo se poetici balade: iskazani baladni žanr karakterizira dvojnost, tj. dvopolnost u njegovoj strukturnoj potki, a ona je osnovna jedinica njegovog žanrovskog značenja, koja je i njegova stilemska vrijednost. Balada je nicala u žalovitosti, pred neumitnošću i prolaznosti, pred rastankom i smrću. Morića majka svojim izlaskom na ulicu, u silini bola, ohlađena od njega, procijenila je gotovo "hladne glave" da čini važnu stvar koja proizlazi iz društvene prirode njenih sinova. I tako napušta svoj tradicionalni posao "oko kuće", u čemu je bila prekinuta, tj. u pripremanju pite, tradicionalnog bosanskog jela. Tradicionalni, svakidašnji život junakinje se preklapa u baladama sa njenom dubljom dužnosti, koja je dostupna samo čuvarima poretka, a to je čuvanje društvenog, tradicionalnog života, kome prijeti uništenje kad mu se suprotstavi velika opasnost. Junakinja "prividno" ništa ne čini, ali ona plete sudbinu (kao Parke-suđaje), svoju i drugih, njoj najmilijih. Poput tradicionalne, jake žene, majka Morića, izlaskom na ulicu, prekoračuje svoju funkciju, ali ona je jedina (i u stvarnosti jedina) koja brani porodicu, koja je ugrožena, a to joj i godine dozvoljavaju. Balada je sva vezana za tzv. jedan, jedini trenutak, onaj sudbonosni koji povlači svu tragediju. Tu činjenicu dobro je osjetio Irfan Horozović u romanu *Imotski kadija* u kojem je jedan trenutak bio dovoljan da romansijer poetskom imaginacijom načini roman baziran na Tradiciji. Ali riječ je o tzv. trenutku koji nadilazi sve trenutke i prelazi u vječnost.

Balada je izraz ljudske duše, njenih najdubljih osjećanja. Lirski i dramski naboj je vrlo visok u baladi. Epsko je prisutno u naraciji. U baladi je, s obzirom na to da se u njoj radi o dva spola, prisutna polifonija, čuju se glasovi oba pola, kao i glas prenosioca balade na početku i na kraju.

Talent pripovjedača je u stvaranju umjetničkog djela koje je ostalo nenadmašno. Talent pripovjedača, pjevača, sastoji se u tome da stvori umjetničko djelo koje se

7 Vidi citiranu knjigu o Morićima u literaturi, str. 12. i 13.

uvijek može ponovo preuzimati i završavati. Poetika svakog dobrog književnog teksta je u nezavršenosti, odnosno u multiformnosti. Hasanaginica je stoga savršenstvo baladnog žanra. Ona je zgusnuta, nabijena i metonimična. Tu imamo efekt ili posljedicu nauštrb uzroka.

Poetičnost balade je u tenziji i u polaritetu. S tim se povezuje i njena karakteristika dvojnosti, u čemu je njena stilemska vrijednost. Prisutan je duo muško-žensko, porodično-društveno, partikularno-opće. Najbolje balade imaju takvu tenziju u sebi. Kroz sve balade i varijante o Morićima prisutna je činjenica o tenziji. U *Hasanaginici* to imamo od samog uvoda:

Što se b'jeli u gori zelenoj
Al' su sn'jezi, al' su labudovi?
Da su sn'jezi, već bi okopnili,
labudovi već bi poletjeli.

U samoj antitezi, alegoriji po značenju, prisutna je dvostruka struktura pitanja – odgovora i tenzije među njima: dva vremena i prostora koji su, na prvi pogled, nespojivi.

U baladama o Morićima prisutno je opće i historijsko, porodično i društveno: vezir i Stambol s jedne strane – Sarajevo, kovači, sarači, majka, Morići, s druge strane. Obje vrste balada spadaju u kolektivno pamćenje, trenutak je fiksiran, tj. "Protej je uslikan".

Uprkos što je samo jedanput zabilježena, dakle fiksirana, *Žalosna pjesanca plemenite Hasanaginice*, i upravo zbog toga, je literarni tekst, dokument za usmenu književnost. Ona teško može imati svoje varijante jer je postala dio književne historije. Pisci poput Irfana Horozovića mogu je razrađivati, proširivati i revalorizirati. Ona je postala palimpsest (Gérard Genette) koji pisci mogu preuzimati i dopisivati svoje, brisati i dodavati, prekrajati. Ona je sa svojom tajnom ušla u modernu književnost, postala je dio velike nezavršene "babilonske biblioteke".

Pa ipak, pjesma o Hasanaginici, kazana u jednom dahu talentirane pjesnikinje iz usmene tradicije, imala je svoju historiju usmenog prenošenja, nedvojbeno onog kasnijeg, a možda i ranijeg, ali ranije nezabilježena. U kasnijim pjesmama koje su blizu *Hasanaginici* ona je ostavila snagu svoga trajanja. Mi ćemo se ovdje osvrnuti na četiri njoj bliske pjesme. One su dragocjene u razmatranju svih Hasanaginicinih problema. Prije svega, one potvrđuju, a oslonac za to imamo i u baladi o Morićima u krugu varijanata, naime kao što najljepša i najautentičnija balada o Morićima ne odgovara hronologiji bilježenja ove balade u krugu varijanata, tako ni najranija zabilježena varijanta iz kruga pjesama bliskih *Hasanaginici* nije njoj najbliža. Riječ je o pjesmi iz Erlangenskog rukopisa br. 6 *Vino pije aga (H)asan-aga* koju karakteriziraju samo ambijentalni momenti među kojima se izdvajaju nevinost žene i nesporazum supružnika. Dakle, najbitniji elementi tajni. U pjesmi se osjeća prisustvo virtuelnih likova, od same Hasanaginice, koja je i lik, do ličnosti, koje prenosilac ove pjesme ima u vidu. Ova pjesma je mogla

biti zabilježena u periodu od 1710. do 1730. i ako pretpostavimo da Fortisova *Hasanaginica* nije bila zabilježena mnogo ranije od 1774., onda možemo i pretpostaviti verzije pjesama o Hasanaginici koje su utjecale na duži život pjesme koja će povezati južnoslavensku bosansku baladu s velikim evropskim imenima književnosti. Druga balada *Knjigu piše kade Bojičićeva* je pjesma koju je kazivala Marija Ivanković u Luci na otoku Šipanu. Karakteristika ovog zapisa je u tome što on potvrđuje varijantu, individuu kao stvaraoca, zapravo polifonost tradicije i u slučaju usmene balade o Hasanaginici. Ona je u sadržaju najbliža *Hasanaginici*, ali istovremeno, ona nema argumenata da poljulja jedinstvenost zapisa koji se pojavio u Fortisovom izdanju *Viaggio in Dalmazia* 1774. Neki detalji su apsolutno identični detaljima u Fortisovoj *Hasanaginici*, kao

Ako, braćo, po me ne dođete,
slomit ću se dvoru niz prozore.

Kazivačica unosi humor i znalački se igra stihovima koje, u trenutku kazivanja, očito stvara, pomažući se onim stihovima koji postoje u njenom sjećanju. Marija Ivanković čuva tragični završetak pjesme, ali ga jednostavno saopćava bez one snage koja dočarava sukob spolova i tragediju koja doseže antičke vrijednosti, koja karakterizira baladu o Hasanaginici. Treća pjesma koja je objavljena u *Beharu* u prvoj deceniji 20. stoljeća, *Razbolje se Havaliću Bego*, ima više varijantnih specifičnosti. Njena radnja je geografski udaljena od područja nastanka *Balade o Hasanaginici* i varijanata, koje su kružile, sa više-manje prisutnim motivima iz nje. Pa ipak, ona pokazuje da je glasovitost *Hasanaginice* vrlo rasprostranjena u samom narodu. Bolesnog ratnika ne obilazi mlada žena nego mu šalje svoje pozdrave po svekrvi i zaovi. U odnosu na sljedeću pjesmu iz kruga varijanata, ovdje imamo tradicionalnog supruga, ali supruga koji voli i koji shvata svoju mladu i osjećajnu ženu.

Kraj pjesme:

Mojoj ljubi i od Boga krivo,
ona nema od srca evlada! –

jeste zagonetan, eliptičan i entimičan (od entimema, gdje se jedna premisa, ili čak zaključak, podrazumijeva) (udatće se i imatće djecu), – jednom riječju: tajnovit i upućuje na tajnu supružnika – polova. A nazire se suprugova velikodušnost, njegovo slaganje da se njegova mlada ljuba ponovno uda, pa ju je zato onako bogato opskrbio, o čemu se govori u prethodnim stihovima. Njegova je želja da ona ima djecu, jer njoj je sigurno žao što ih nema sa njim. On nju gleda kao mladu ženu kojoj je ljubav potrebna, a materinski osjećaj je kruna ljubavi. Tako i ova pjesma ulazi u pjesme o tajni koju čuvaju spolovi i nikada je ne otkrivaju. To je dio njih i njihove nježnosti koju nose u smrt. Četvrta pjesma *Tanko pjeva Fejzo momče mlado* predstavlja zapis baladeskne pjesme koju je zabilježio Ivan Zovko. Pjesma prati narušavanje običajne norme od supruge, jer je njena individualna ljubav

nadjačala običajne norme bošnjačkomuslimanske porodice. Do supruge dolazi nenadani glas da je njen voljeni suprug ranjen u lugu. Raspjevana pjevačica ili pjevač, obilatom rimom (rime batelée ili brisée), što odgovara "unutarnjoj rimi" kod nas, koja zadire sve do unutar stiha, dočarava individualno haotično stanje junakinje koja zaboravlja kako se smije ponašati u ovakvom trenutku. Pjevačica i pjevač su skloni ovakvom ponašanju mlade žene, koju pjevač spominje u deminutivu:

Haber dođe mladoj hanumici,
hanumici đuzel Dudijici.

Nasmrt ranjeni junak branilac je ustaljenih normi ponašanja u bošnjačkoj porodici. I on na pitanje svoje supruge:

Srce, Fejzo, hoćeš preboljeti?

odgovara:

Srce, Dudo, neću preboljeti,
na meni su do tri rane ljute,
jedna rana, jer si, Dudo, bosa,
druga rana, jer si gologlava,
treća rana među obrvama.
To izusti i dušicu pusti.

Tako je sukob supruga i mlade supruge, u ovom ljubavnom konfliktu, onaj čuveni sukob Hasan-age i Hasanaginice, pojednostavljen do razdraganosti, bez obzira na tragičnost i smrt, što je pojava oksimeronskog karaktera koja karakterizira usmenu književnost. Ova pjesma pokazuje koliko je duboko ono pjesničko tzv. Fortisove *Hasanaginice*! Postoje sličnosti, i možemo ih pronaći u mnogim pjesmama usmenih balada o Hasanaginici, ali nijedno od tih sličnosti nema snagu sukoba ličnog i društvenog, kakav je predstavljen u samo jedanput saopćenoj usmenoj baladi o Hasanaginici, koju je, u svome djelu, Alberto Fortis, prenio pokoljenjima.

Morići u krugu varijanata predstavljaju različite trenutke u kulturnom pamćenju balade do konačnog njenog valoriziranja u fiksiranosti. Historijski događaj se poklopio sa općim stanjem prognanih junaka.

Hasanaginica iz porodičnog, baladnog, prerasta u opće, kao što Morići iz historijsko-društvenog prerastaju u opće i historijsko.

Kulturno pamćenje zadržava one segmente usmene historije koji se naslanjaju na opće, i u polaritetu su sa partikularnim.

Stilema balade je u nedorečenosti, nezavršenosti, ona mašti ostavlja da razluči uzrok u beskraju posljedica, koje bodu oči. Uzrok se u najboljim baladama i ne vidi – samo se naslućuje kroz ogromnu bol njezinih aktera, njihovim riječima, koje su akteri bili prisiljeni izgovoriti, a koje nisu odgovor na uzrok nego na

posljedicu, skretanje. Balada je individualna kreacija, naglasak je na individui i njenoj duboko zakopanoj tajni, u njenoj duši, koju ona kao individua, vjerovatno, nikom naglas nije izrekla, pa ni samoj sebi, sigurno ne svjesno. Epsko je prožeto kolektivnim, a balada oscilira između društvenog i ličnog, individua je između društvenih normi i vlastitih osjećanja. Drugim riječima, imamo u najljepšim baladama osciliranje između tajne i tajnovitosti koje idu do samog mita kao i javnog, društvenog i evidentnog. Ta tajna, ta tajnovitost ili mitsko jeste bit individue, ono što nju čini, tj. ono treperenje između njenog intelekta i njenih osjećanja.[8] Otuda stalna oscilacija u baladi od partikularnog do općeg, preko društvenog, sa individuom kao stožerom Tradicije, odnosno pokretačem čitavog procesa.

Dvopolnost je, dakle, u srži odabranih uzoraka bosanske balade, a naše analize odabranih uzoraka, dozvoljavaju da zaključimo: pa i balade, uopće. Ona podrazumijeva dva pola: historijsko-društveni i porodično-društveni, a to u našim, ovdje odabranim baladama, reprezentiraju: junak i junakinja, muž i supruga, brat i sestra, sinovi i majka. Ovakvu dvopolnost prati tajna i čini sa njom dio baladne poetike. Zapravo, svaki pol krije svoju tajnu i nikada je ne otkriva do kraja i ona, tajna, podstiče slušanje i prenošenje balade, svaki put novo rekreiranje, pa do onog koje prerasta u umjetničku književnost. Stoga je balada polifona, najmanje dva glasa su u njoj presudna.

Balada kao žanr je na razmeđu lirskog, dramskog i epskog – otuda njena žalovitost, osjećajnost, njeno, po mjeri reduciranje radnje u okvirima originalne kompozicije i, najzad, otuda osnova epske priče u zametku. Balada je, prema svojim žanrovskim karakteristikama, koje se iskazuju kroz citirane primjere, usmena pjesma, prožeta društvenim i porodičnim, ona svoju pažnju usmjerava na tužnu sudbinu svojih junaka, stavljajući na taj način u prvi plan određeni trenutak koji sam sebe nadilazi prelazom u vječno. Balada na razmeđu historijsko-društvenog i porodičnog jeste traženje identiteta individue u porodici i društvu, pa i u pobliže identificiranoj široj zajednici. U ovom slučaju baladni junak stremi epskim visinama. Junaci historijskih balada se izdvajaju, specifičnim diskursom iz individualnog, ličnog, i streme ka općem, historijskom. Zapažamo u savremenoj hrvatskoj nauci o baladi istraživanja Simone Delić, bazirano na književnohistorijskom i jednoj vrsti kulturno-antropološkog metoda. Delićeva, u svom radu o odabranoj baladi o plemenitoj pastirici koja je, u različitim varijantama, zabilježena na području Mediterana, u periodu od srednjeg vijeka do savremenosti, prati seljačko i plemićko, seljačko i urbano, istovremeno, i kroz preplitanje pučke i elitne kulture u zapletu ove mediteranske balade dotiče se biti balade, njenog porijekla, koje je nedvojbeno srednjovjekovno, ali autorica studije, pri njenom kraju iznosi stav da, citirajmo: "Možda porijeklo te balade treba tražiti u takvim kontaminacijama zajedničkoga tradicijskog nasljeđa koje je uključivalo i učenu književnost i folklor, kontaminacije koje su se nastavile čak i nakon što se oblikovao baladni tip..." Autorica smatra da je to nedvojbeno srednjovjekovno i da se preplitalo kroz pučku i elitnu, vitešku, dakle aristokratsku književnosti. Studija oscilira između teza o

8 Vidi: Pierre Albouy, *Mythes et mythologies dans la littérature française*...str, 150.

posudbi motiva iz visoke srednjovjekovne književnosti u pučku književnost, što je vidljivo i po tome što već u naslovu imamo plemenitu pastiricu. Interesantno je da je autorica članka primijetila tu "modalitet dvosmislene fokalizacije u kojem se susreću i prepliću različiti pogledi... svjesni smo da se njihov diskurs filtrira kroz mrežnicu pripovjedača..."[9]. Autorica je primijetila tu složenost balade, njenu polifoničnost, nedorečenost njenog nastanka. Svaka balada koju je autorica donijela iz mediteranskog područja dobro je uklopljena u dati milje određene zajednice. Ovakva studija pruža mogućnost ulaženja u sadržinu balada s preplitanjem motiva koji pobuđuju interesovanje za praćenje kulturnih interferencija među stanovništvom jednog podneblja kao i na veze visoke pisane i usmene književnosti, i konačno, na samo pitanje problema baladnog žanra, tj. njegove složenosti u odgovorima na pitanja: ko kazuje, kome, i koji se likovi pojavljuju u baladi, njihov socio-kulturni nivo što normalno ukazuje na njenu polifoničnost. Interesantno je primijetiti, ovdje, da u antologiji autorica izbora lirskonarativnih pjesama (Đ. i L. Buturović)[10] jeste prisutna balada o ženi koju je svekrva otjerala da u muževljevoj odsutnosti čuva ovce, gdje također, poređeno sa baladama Simone Delić, dolazi do prerušavanja, ne spominje se motiv "bogatih haljina" samo molba supruga upućena majci da mu ljubu ne poruži, tj. da je ne načini ružnom. Međutim, majka ljubu kao zla vještica ili vila, transformacijom ili bacanjem čini, pretvara u mrku Bugarkinju, planinsko biće, poludivlje i koje potpada pod druge prirodne zakone. To je, prema našem mišljenju, mitološki element, možda vrlo star i dolazi prije nego neki mlađi sloj uspostavljanja odnosa endogamne zajednice. U pitanju je, mislimo, mlada žena koja još nije konzumirala brak sa mužem, ona je uljez u novi dom, sva njena veza je preko muža koji je otišao u rat i može umrijeti, a žena koju ostavlja i nije mu bila ženom. To njeno izbivanje na planini i čuvanje ovaca dok se svaka ovca ne ohiljadi jeste ostatak obreda inicijacije žene, njenog prolaska kroz iskušenje i čekanja pravog muža da se pojavi, koji će prepoznati Pepeljugu. To je motiv vrline koja čeka da bude nagrađena. Njena pjesma za stolom u gospodskoj kući ili zamku njenog muža, koji je treba tek prepoznati, on ju je nesvjesno i prirodno prepoznao u planini, a sada treba uslijediti i društveno prepoznavanje. To je možda ostatak mita o prepoznavanju prošlosti, ostatak pojave anamneze, ili možda anagrinoze. S. Delić navodi anagrinozu kao pojavu prepoznavanja likova u grčkoj tragediji, a mi smatramo da bi, zapravo, anamneza tu pojavu bolje objašnjavala, jer je njen postupak u evokaciji magije i jezika – ubacivanje prošlosti u sadašnjost, da se oživi i reaktualizira prošli trenutak, funkcija mu je pjesnička i mitska, ustvari stvaralačka, povezati prošlost sa sadašnjošću, trenutak koji ima cilj oživjeti prošlost, spojiti je sa sadašnjim trenutkom i šamanski se vratiti na mjesto odakle je sve počelo, u zamak prije muževljevog odlaska u vojsku. Prošlost se, dakle, može povratiti, stvari se mogu postaviti na početak. To je mit o vječitom povratku. Muževljevo kažnjavanje majke čini nam se mlađim elementom u baladi, potvrda je patrijarhata, jedno vrijeme je završeno

9 Vidi: citirani rad Simone Delić, str. 80-81.

10 Vidi: Buturović, Đenana; Buturović, Lada, *Antologija*..., pjesma pod br. 10.

i nastupa drugo. I ovdje su, također, prirodni i društveni zakoni u tenziji, koje simboliziraju muško i žensko (mlađi i stariji sloj). I njihovo konačno razjašnjenje vodi ponovno uspostavljenoj ravnoteži među spolovima.

Ova pjesma baladnog karaktera pokazala je značaj izgubljene komunikacije među spolovima koji treba da skupa vladaju i daju prosperitet jednoj određenoj zajednici. Gubitak komunikacije je poguban u usmenim kulturama i mora se premostiti ukidanjem vremena i ulaženjem u nadvrijeme, to jest stvaranjem specifičnih okolnosti da bi povratak bio i društveno prihvaćen. Interesantno je primijetiti, i za buduća istraživanja nagovijestiti, baladu iz Bretagnee koja se zove *Supruga krstaša*, nastalu vjerovatno povodom Prvog krstaškog rata, što se vidi prema detalju iz pjesme – krstaš je nosio crveni križ na ramenu, kako je to tada i bilo. Balada je vjerovatno vrlo stara, posjeduje stare feudalne motive, ali dovoljno samosvojna da se razlikuje od provansalskih i katalonskih balada, što izdavač smatra da nije slučajno, da sigurno imaju zajedničko porijeklo, ali ne ulazeći ovim povodom u prioritet jedne ili druge balade. U svakom slučaju, naše je mišljenje da se otvara još jedan put za istraživanje, u nekoj drugoj studiji, kao što smo spomenuli.[11] Balada je krik individue, njena pjesma da ukaže društvu na vlastito postojanje i da ukaže na svoje vrijednosti. Ona može da bude kao takva sretan spoj toga prirodnog i društvenog.

Hasanaginicin krik je zatomljen, jer ona pada na zemlju, ne ispustivši ni taj krik. Ona je žrtva nerazumijevanja i nekomunikacije. Njena riječ je uvijek bila u raskoraku sa onim drugim, kojima je dato da vladaju, koji nisu shvatali suptilnost njene prirode i njen doseg. Njena riječ se izgubila zauvijek u njenoj duši, koju je tako lijepo prenio I. Horozović – da je njena duša postala oblak koji prati njenog nesuđenog imotskog kadiju, i gleda, i u dosluhu je sa njim. Ova Horozovićeva slika izvan je autorske literarizacije i mi je uzimamo kao interpretaciju, nešto na međi između literature i kritike. Jer u prirodi nikada nije ništa izgubljeno. Ako osoba ne uspije da prenese dio sebe u svoje najbliže, postaje dio pjesme koju može neka druga duša razumjeti. I Omer i Merima su se razumjeli izvan ovozemaljskog života. Postali su jedno u vječnosti. I majka Morića se u smrti srodila i ujedinila sa sinovima, preuzela je njihov bol i njihovu sudbinu i tako ujedinjeni ušli su u pjesmu i u kolektivno pamćenje, a preko njih čitava jedna zajednica, čaršija, koja je bila uz njih, prkoseći trajno osmanskom političkom mnijenju, osmanskoj historiji vlasti, onoj koja je pisana za potrebe politike carskih ili državnih moćnika. Balada, historijska balada, krugom varijanata o Morićima se pokazuje također kao isječak života, koji je svojom važnošću postao život sam i njegov prototip. Historija i literatura, prošavši razmeđe općeg i posebnog, a kroz historijsko i porodično!

Ove balade, ovdje analizirane, ulaskom u opće, ušle su u književnu historiju, pa i u svjetsku književnost, u slučaju *Balade o Hasanaginici*, jer je *Hasanaginica* svojom pojavom odgovorila estetici romantizma o ojađenoj individui koja se osjetila sama u kosmosu jer nije bila shvaćena, a i Hasan-aga je bio predmet

11 Vidi: u Izvori i literatura: Hersart, Théodore de la Villemarqué, *Le Barhaz Breizh,* str. 211-214.

inspiracije u doba romantizma, kao ratnik i junak kod Coleridgea i udovac, vjerovatno, kod De Nervala. Tako u De Nervalovoj pjesmi *El desdichado*[12] imamo pred sobom sliku neutješne individue, čija tuga je ogromna, zadire u grčko-rimsku mitologiju i stvaralački se poistovjećuje sa Orfejem, koji pateći stvara vlastitu pjesmu na trenutak sreće koji mu je promakao u nepovrat. Individua, koja dolazi iz mračnog podzemlja, udovac, neutješan je, crno sunce koje je izgubilo svoju zvijezdu koju više ne može da povrati. Stihovi:

Je suis le ténébreux, – le veuf, – l'inconsolé,
Le prince d'Aquitaine à la tour abolie:
Ma seule étoile est morte, – et mon luth constellé
Porte le soleil noir de la Mélancolie.

Ja sam mračni, – udovac, – neutješni, Princ od Akvitanije sa uništenom kulom: Moja jedina zvijezda je mrtva, – I moja lauta u sazviježđu – Nosi Crno sunce Melanholije – stihovi su u kojima prevladava tuga velike boli, kosmička bol, koja je čovjek od početaka, nerazumijevanje individue sa svim njenim tajnama, strahovima i bolima, a kad se to shvati, za sreću je kasno, jer je smrt jedino ono realno što čeka u životu. Ali poezija i pjesma ostaju da nose i prenose tajnu jedne ljepote i ljubavi. Možda je Nerval koji je prepjevao baladu o Hasanaginici bio dirnut njenom sudbinom, a i dirnula ga je sudbina toga ratnika koji nije imao riječi da kaže koliko voli dok nije postalo kasno, nakon smrti one koju je volio. Ova Nervalova pjesma je prvi put objavljena 1853., a prvi prevod *Hasanaginice* pripada Anonimu. Prevod je na francuskom jeziku iz 1778., a Nervalov prevod *Hasanaginice* na francuski je iz 1830. Moglo bi, dakle, značiti da je postojao indirektni uticaj *Balade o Hasanaginici* na Nervala kao kasno-romantičkog pjesnika, čija poezija najavljuje simbolizam, pjesnika koji je bio fasciniran snagom romantičarske boli koja svoje razumijevanje nalazi sa onu stranu života, uklopivši je odlično u grčko-rimsku mitologiju i pjesničko stvaranje vlastite pjesme kroz ljubav i smrt, do ponovnog života kroz poeziju i umjetnost. Nerval je bio zaljubljen u stare francuske balade, u njihovo izražavanje života, a posebno u ono što nose te balade, i volio je one koji žive život tih balada, podnoseći tihu bol nerazumijevanja i ljubavi, koji nose svoju tajnu u grob.

(*La maison de mon oncle était toute pleine de voix mélodieuses, et celles des servantes qui nous avaient suivis à Paris chantaient tout le jour les ballades joyeuses de leur jeunesse, dont malheureusement je ne puis citer les airs. J'en ai donné plus haut quelques fragments. Aujourd'hui, je ne puis arriver à les compléter, car tout cela est profondément oublié; le secret en est demeuré dans la tombe des aïeules.*

12 Vidi: Pierre Brunel, *Le fait comparatiste*. U knjizi: *Précis de littérature comparée*. Sous la direction de Pierre Brunel Yves Chevrel, professeurs à l' Université de Paris-Sorbonne Presses Universitaires de France (1989.). Pierre Brunel objašnjava *el desdichado* kao posuđeni izraz iz *Scottovog* romana *Ivanhoe* pod kojim se pojavljivao nepoznati vitez na turnirima (*el desdichado* = lišen nasljedstva). P. Brunel susret s ovom pojavom kod Nervala smatra susretom s književnim mitom.

/ u prevodu:/ "Kuća moga ujaka je bila ispunjena melodičnim glasovima i onim, služavki koje su nas slijedile sve do Pariza i koje su svakodnevno pjevale vesele balade iz svoje mladosti, čije melodije, nažalost, ne mogu da citiram. Nekoliko njihovih fragmenata sam dao ranije u tekstu. Danas ih ne mogu kompletirati, jer je to sve u dubokom zaboravu; njihova tajna je u grobovima predaka."[13]

A drugi pjesnik, Coleridge, bio je, u romantičarskom maniru, isto tako dotaknut Hasanaginicom i Hasan-agom. To nerazumijevanje dvoje ljudi koji se rastaju, a svim česticama podteksta sadržaja potvrđuju beskrajnu ljubav, inspiriralo ga je u poeziji koju je stvarao. Njegovi prototipovi, iz perioda te duboke inspiracije ljubavlju gordog ratnika i njegove plemenite drage koja čak, u Coleridgeovojj poetskoj realizaciji, nosi ime Azra, i s kojom je rastanak uvjetovan nesporazumom, a optužbe stižu s njegove strane i uperene su na njeno plemićko držanje, njenu hladnoću ili nemar:

O! Asra, Asra! Couldst thou see
Into the bottom of my heart,
There is such a mine of Love for thee,
As almost might supply desert!

O! Asra, Asra! Zar nisi mogla vidjeti/ u dubinu moga srca./ Postoji takav rudnik Ljubavi za tebe/ Koji bi mogao obezbijediti pustinju.

Coleridge je bio na Malti 1804. godine kao sekretar za Maltu, gdje je obavljao državne poslove za svoju zemlju. Tamo se susretao sa mnogobrojnim problemima brodova koji su pristizali u maltešku luku i razgovarao sa njihovim kapetanima, i najvjerovatnije, jedan Dubrovčanin, Đorđe Turčinović, privukao je posebno njegovu pažnju, a pokazao se kao poznavalac stiha i metrike u kome je kazivana *Hasanaginica*. I on je tako Coleridgeu poslužio kao informator za metrički sistem prevoda *Hasanaginice*, sa kojom se mogao upoznati i za vrijeme svog boravka u Njemačkoj 1798./1799. Coleridge je već tada, u Njemačkoj, mogao upoznati ovu pjesmu, u prevodu na njemački, kao i Fortisov original. Bio je oduševljen metrom *Hasanaginice* i rekao je da je to pravi trohejac, i da je ta čitava poezija trohejska. Uporedio je Hasanaginicu sa borcem Samsonom i odao Hasanaginici priznanje u odnosu na trohejski metar. Upoznavši se sa Fortisovim djelom i opisom zemlje i naroda, shvatio je i obznanio da čuvari te pjesme i kulture nisu Morlaci, ni Talijani, već narod slavenskog porijekla, i on je zaželio da upozna taj narod, ali ga je spriječilo Napoleonovo osvajanje Istre i Dalmacije. Utjecala je na njega beskrajno i sadržina *Balade o Hasanaginici* i dirnula ga je sudbina, kako Hasanage, tako i Hasanaginice, pa je teme o odvojenosti, izgnanstvu i nesporazumu ukomponirao u svoje stihove, a i sam se slično osjećao, pošto je bio odvojen od supruge i njihove djece.[14]

13 Vidi: Gérard'de Nerval, *Les filles du feu Les chimères: Sonnets manuscrits*, édition de Jacques Bony, GF Flammarion, 1994., str. 208.

14 Vidi: Kujić, Ranka, *Kolridž i "Hasanaginica". Hasanaginica 1774-1974*, priredio Alija Isaković, Svjetlost, Sarajevo, 1975., str. 271-286.

Coleridge je možda želio definirati ratnika, pred ženom, ponosnom plemkinjom koja pazi na formu, površinski izgled, ponosna na visoko plemstvo kome je pripadala. Coleridge se tu zaustavio i to je obradio u svojim pjesmama: odvažni ratnik na jednom polu naspram ponosne plemkinje koja voli iz dubine svoga srca, ali koja je ono što i jeste žena plemenitog porijekla, svjesna ko je, a koja je tek prekasno shvatila da je samo žena koja voli.

Goetheovo, Coleridgeovo i de Nervalovo interesovanje za *Hasanaginicu* treba razlikovati od onog što slijedi prvom literarizacijom, odnosno dramatizacijom ove balade, i dramatizacijama koje nastaju nakon ovih. Naime, Goethovo, Coleridgeovo i de Nervalovo interesovanje za *Hasanaginicu* više je njihovo traganje za pjesmom u njenom prirodnom nastanku. To je ravno traganju za prvim zapisom *Hasanaginice*, za njenom poetskom moći da otkrije suštinu svoga poetskog bića. Pitamo se ne pripada li ovom načinu gledanja na Hasanaginicu i ono što je Vuk Stefanović Karadžić učinio njenim uključivanjem pod vlastitim imenom. (Vuk je objavio Fortisov zapis pjesme o *Hasanaginici* 1814. i 1846., imajući stalnu nadu da će pronaći bolju varijantu od Fortisove.) Sva ova citirana trojica pisaca pripadaju vremenu kada je *Hasanaginica* objelodanjena, kada je njeno otkriće imalo značaj otkrića samog izvora. I ovi pisci upravo pridonose upoznavanju i definiciji toga izvora. I na taj način mislimo da treba gledati na Vukov odnos prema *Hasanaginici*, jer kako na drugi način protumačiti Vukov "samokritički" gest novog zapisa 1846.[15]

Tako je *Hasanaginica* iz pjesme o tajni postala i književnost tajne,[16] a time ušla u sve književne tokove, postala dio historije književnosti upravo zato jer je velika, i ogromna je njena tajna koja je izvor brojnih inspiracija i nepresušno vrelo za nove literarizacije.

Izvori i literatura

Albouy, Pierre, *Mythes et mythologies dans la litérature française*, Armand Colin, 1998.

Aquien, Michèle i Molinié, Georges, *Dictionnaire de rhétorique et de poétique,* La pochothèque Le livre de poche. Librairie générale française, 1999.

Baldick, Chris, *The Concise Oxford Dictionary of Literary Terms*, Oxford University Press, 2004.

Brunel, Pierre, *Imaginaire du secret,* Grenoble, ELLUG, 1998.

Brunel Pierre, *La dissertation de littérature générale et comparée*, str. 98, Armand Collin, Paris, 1996.

Brunel, Pierre, *Mythopoétique des genres,* Presses universitaires de France, 2003.

Brunel, Pierre i Chevrel Yves, *Précis de littérature comparée,* Presses Universitaires de France, 1989.

Buturović, Đenana; Buturović, Lada*, Antologija bošnjačkih usmenih lirskonarativnih pjesama, drugo izdanje; Hasanaginica, Smrt braće Morića, Smrt Omera i Merime,* Svjetlost, Sarajevo, 2002.

15 Uporedi poglede H. Krnjević /Dizdarević/ na Vukova izdanja *Hasanaginice*. Mislima, da se, s neznatnom razlikom, ovdje, naša gledišta nadopunjuju. Vidi citiranu knjigu H. Krnjević /Dizdarević/, str. 21-22.

16 Brunel, Pierre, *Imaginaire du secret,* Grenoble, ELLUG, 1998.

Buturović, Đenana, *Morići: Od stvarnosti do usmene predaje*. Svjetlost, Sarajevo, 1983.
Coleridge, S., *Poetical works including poems and versions of poems herein published for the first time, edited with textual and bibliographical notes by Ernest Hartley Coleridge*, Oxford University Press, London – Oxford – New York, 1969.
Delić, Simona, *Između klevete i kletve: Tema obitelju u hrvatskoj usmenoj baladi*, Hrvatska sveučilišna naklada. Zagreb, 2001.
Delić, Simona, *Seljačko i plemićko, seljačko i urbano: preplitanje pučke i elitne kulture u zapletu mediteranske balade o plemenitoj pastirici, Narodna umjetnost*, Hrvatski časopis za etnologiju i folkloristiku, 41/ 2, Zagreb, 2004., str. 53-103.
Genette, Gérard, *Figures I*.. Éditions du Seuil, 1966.
Hersart, Théodore de la Villemarqué, *Le Barhaz Breizh: Trésor de la littérature orale de la Bretagne*, Coop Breizh Kerangween, 29540 Spézet, 1997,
Hodgart, M.. J. C., *The Ballad*, London (New York), 1950.
Karadžić Stef. Vuk, *Sabrana dela Vuka Karadžića*. Izdanje o stogodišnjici smrti Vuka Stefanovića Karadžića 1864–1964. Knjiga prva: *Mala prostonarodna slaveno-serbska Pjesnarica* (1814); *Narodna srpska Pjesnarica* (1815). Priredio Vladan Nedić, Prosveta, Beograd.
Karadžić Stef. Vuk, *Srpske narodne pjesme*. Skupio ih i na svijet izdao Vuk Stef. Karadžić, knjiga treća, u kojoj su pjesme junačke srednjijeh vremena, u Beču, 1846.
Kravcov, N. J., *Slavjanskaja narodnaja ballada*, Akademija nauka SSSR, Učenye zapiski Instituta slavjanovedenija, t. XXVIII, 1964.
Krnjević,/Dizdarević/ Hatidža, *Usmene balade Bosne i Hercegovine*, *Knjiga o baladama i Knjiga balada,* Svjetlost, Sarajevo, 1973.
Krnjević /Dizdarević/, Hatidža, *Narodna ili usmena (eng. popular Ballad)*, u *Rečniku književnih termina*, str. 64-66.
Kujić, Ranka, *Kolridž i "Hasanaginica"*, *Hasanaginica 1774-1974*, Prepjevi. Varijante. Studije. Bibliografija. Rifacimenti. Varianti. Studi. Bibliografia. Nachdichtungen. Variantes. Studien. Bibliographie. Traductions. Variantes. Études. Bibliography, Priredio Alija Isaković, Svjetlost. Sarajevo, 1975., str. 271-286.
Lešić, Zdenko, *Teorija književnosti*, Sarajevo Publishing, Sarajevo, 2005.
Daniel Madelénat, *L'épopée*, Presses universitaires de France, Paris, 1986.
Maglajlić, Munib, *Usmena balada Bošnjaka*, Preporod, Sarajevo, 1995.
Maglajlić, Munib, *Usmena lirska pjesma, balada i romansa*, Institut za književnost, Svjetlost, Sarajevo, 1991.
Mujezinović, Mehmed, *Stari Alifakovac u Sarajevu*, *Naše starine*, VIII, Sarajevo, 1962.
Mujezinović, Mehmed, *Islamska epigrafika u Bosni i Hercegovini*, knjiga I, Veselin Masleša, Sarajevo, 1974., str. 340-346.
Nerval de, Gérard, *Filles du feu : Les chimères : Sonnets manuscrits*, Édition de Jacques de Bony, GF-Flammarion, 1994.
Petrović, Đurđica, *Dubrovačko oružje u XlV veku*, Beograd, 1976.
Pešić Radmila; Nada Milošević-Đorđević, *Narodna književnost*, Vuk Karadžić, Beograd, 1984.
Putilov, B. N., *Slavjanskaja istoričeskaja ballada*, Moskva, 1965.
Rečnik književnih termina, Institut za književnost i umetnost u Beogradu, Nolit, Beograd, 1985.
Vidan, Aida, *Embroidered with Gold*, Strung with Pearls: The Traditional Ballads of Bosnian Women. The Milman Parry Collection of Literature. Cambridge, Massachusetts, 2003.

Teatar sjene – *Karađoz*

Lamija Hadžiosmanović

Teško se probiti kroz bespuća vremena i magline prostora, pa tačno utvrditi kada i gdje je nastao teatarski izraz – igra lutke i sjene?! Mnogi istraživači ovoga fenomena daju oprečne podatke o začetku ovoga teatarskog izraza. Zna se, naime, da je ova igra bila udomaćena u južnim i istočnim pokrajinama današnje Turske, Sirije i Perzije, a da se izvodila i u Egiptu.

Prema nekim zabilješkama, u antičko vrijeme ovoj vrsti zabave pridavana je velika pažnja. Jedna od legendi kazuje da je kralj Antios imao svoje vlastito pozorište, u kojem su lutke bile odjevene u blistavu srebrenu odjeću. To nam nedvosmisleno kazuje da je ova igra preteča *Karađoza.*

Neki istraživači igre lutke i sjene tvrde da je Indija kolijevka ovoga teatarskog izraza, a drugi opet smještaju je u Kinu. Jedno je sigurno da je u Osmansko carstvo dospjela sa dalekog Istoka, a preko Osmanlija stigla i u naše krajeve.

Jedan od istraživača ovog teatarskog izraza – Metin And, dokazao je da su se u Indiji prikazivali fragmenti epa *Mahabharata i Ramajana* i druge legende i da je ova igra bila omiljena u narodu.[1]

I Georg Jacob, koji je veliki dio svog radnog vijeka posvetio ovoj vrsti zabave, također navodi da njeno porijeklo moramo potražiti u Indiji. *Karađoz,* kako su ga nazivali osmanski Turci, prema Jacobu, bio je Ciganin, po zanatu kovač, čime su se bavili samo pripadnici ovoga naroda.[2]

Na Javi je, prema nekim zabilješkama, postojao ovaj teatarski izraz, sa nazivom *Vajang. Vajang* je po dekoru bio veoma sličan osmanskom *Karađozu.*

Zna se da je Egipat imao veoma razvijenu ovu vrstu zabave. Sačuvana su tri teksta Muhammeda ibn Danijela (1248.–1313.), ljekara, fizičara i kompozitora, pisanih u stihu i prozi: *Taif ul-Hayal* (Duh mašte), *Adžib ve Garib* (Čudno i neobično) i *al-Muhtayyam* (Zaljubljenici).

I zemlje Magreba prihvatile su ovaj osmanski pozorišni izraz, čak pod istim nazivom. I na ovim prostorima najviše su korištene legende, mitovi, priče iz naroda, i političke teme.

1 Metin And, *A History of Theatre and Popular Entertaiment in Turkey*, Ankara, 1963.
2 Georg Jacob, *Turklerde Karagoz*, Istanbul, 1938.

U Alžiru je, također, početak teatra sjene u vezi sa osmanskim *Karađozom*. Nakon što je Francuska okupirala Alžir, tematika ovog teatra bila je agitiranje protiv strane dominacije. Đavo je bio metafora za Francusku armiju, pa su Francuzi 1843. godine zabranili izvođenje ovih predstava, ali su se one tajno davale po kućama.

Grčka, zemlja koja je, isto tako, preuzela ovu igru od Osmanlija, dala joj je svoj vlastiti pečat. Tu posebno dolazi do izražaja folklorna umjetnost ove zemlje, ali zna se da je *oblikovana pod okriljem dvaju istočnih carstava – Bizanta i Osmanske carevine.*[3]

Ovdje ne izostaje ni Tunis, gdje je također *Karađoz* izvođen pod velikim utjecajem osmanskog teatra.

Najstariji do sada pisani podatak o ovoj vrsti igre vraća nas u trinaesto stoljeće. O tome nam svjedočanstvo ostavlja poznati sufijski pjesnik Šejh Feriduddin Attar[4] u svom djelu *Usturname*, pa, između ostalog, navodi da je glavni lik u komadu jedan animator sjene, na čijoj sceni je sedam zavjesa, što simbolizira sedam nebesa. Zavjese se smjenjuju jedna za drugom i pokazuju se čuda, koje ljudski um ne može prihvatiti. Iza sedme zavjese (nebesa) pojavljuje se mudrac, koji traži da se u jednom grobu pronađe pismo napisano na svili, zelenim slovima. Ustvari, time se želi pokazati kako je trnovit put do Svevišnjeg.

Preteča teatra sjene i lutke su *Meddah i Orta Oyunu*, iako bismo ovaj način zabave samo uvjetno mogli nazvati teatrom. Tu se javlja jedan jedini lik, koji je, po pravilu, morao biti talentiran, obrazovan, dobar govornik, poznavalac djela velikih sufija i njihove poezije, vispren, ali i obaviješten o svim društveno-političkim pitanjima. Od njega je ovisio uspjeh predstave.

Ovaj teatarski izraz je, u prvo vrijeme, imao naglašeno sufijsko obilježje. Smatra se da ga je utemeljio Hazreti Mevlana Dželaluddin Rumi.[5]

Govornik je u Meddahu kazivao ajete iz Kur'ana Časnog i hadise, da bi se taj način iskaza s vremenom zamijenio narodnim pričama, koje bi zasmijavale slušaoce. Nije bio rijedak slučaj da Meddah svojim pričanjem izvrgne ruglu predstavnike vlasti i korumpirane moćnike, što je predstavljalo pravu relaksaciju publici. Već spomenuta vrstu zabave imenovanu kao *Orta oyunu* (Igra u centru), također je, prema nekima, nastala u vrijeme Seldžuka. Govornik, kao i u *Meddahu*, na-

3 Thomas Spyrooulos, *The World of Karaghiozis*, Atena, 1976., str. 16.

4 Šejh Feriduddin Attar – (Nišapur 1140.–1230.), veliki sufijski pjesnik I prozni pisac. O njegovom životu ima malo podataka. Napisao je mnogobrojna djela, a prema nekima, ostavio je iza sebe od 100.000 do 200.000 stihova. Puno je putovao i susretao se s mnogim poznatim i priznatim islamskim misliocima. Za njega Mevlana Dželaluddin Rumi (Korasan 1207. – Konja 1273.), jedan od najvećih islamskih pjesnika i mislilaca, kaže: *Bio je duša sufizma.*

5 Meclana Dželaluddin Rumi – ubraja se u najveće mislioce i sufijske pjesnike. Sahranjen je u Konji 1271. godine, gdje mu je podignuto veličanstveno turbe. Osnivač je derviškog mevlevijskog tarikata, čiji se zikr (invokacija Božijeg imena) vrši uz vrteći ples, simbol okretanja planeta oko Sunca, i muziku. Njegovo ogromno djelo je, ustvari, enciklopedija islamskog sufijskog učenja. U svim islamskim, a i u nekim neislamskim zemljama, ima veliki broj pristalica mevlevijskog tarikata i učenja. Po svijetu, a i kod nas, osnovane su katedre na kojima se komentiraju stihovi iz Mevlaninog najpoznatijeg djela *Mesnevije*, koja sadrži 25.000 stihova.

lazi se usred mejdana, oko njega je publika, a on sa svojim pričanjem, zabavlja, improvizira, zasmijava, rasplakuje... I *Meddah i Orta oyunu* su bile najomiljenije zabave puka, koji je uvijek punio trgove.

Utjecaji *Meddaha i Orta oyuna* na igru *Karađoz* su nepobitni. Iako se suštinski razlikuju po tome što u ova dva teatarska izraza imamo čovjeka, od koga zavisi tok radnje, način kazivanja, i sposobnost mimike, a u *Karađozu*, za publiku nevidljivi animator, lutkama udahnjuje dušu. Međutim, improvizacija i aktuelnost društvene zbilje daje im zajedničko obilježje. Ne možemo isključiti ni utjecaje festivala, priređivanih prilikom raznih svetkovina, na kojima su prisutne folklorne igre i narodne pjesme. Tu je, ustvari, igra dobro i zla – dva lika: čovjeka u crnoj odjeći – simbol zla, i drugog ogrnutog u janjeću kožu – simbol dobra. Naravno, u predstavi uvijek pobjeđuje dobro nad zlom.

Igra se preselila u Evropu sa nazivom *Kineske sjene*, što nam pokazuje da je i u Kini bila udomaćena. Neke enciklopedije nam nude podatak da je ova igra u Kini izvođena u jedanaestom stoljeću. Ni Perziji od davnina nije bila nepoznat ovaj teatarski izraz. On se pod različitim imenima i sa vidnim razlikama u sižeu, zadržao na Istoku – Dalekom i Bliskom.

Iako je porijeklo teatra lutke i sjene ostalo u sferi pretpostavke, može se s pravom tvrditi da se igra naziva *Karađoz* zadržala na širokim prostorima Osmanskog carstva i tu je najduže živjela, pa je stoga i prihvatamo kao *osmanski teatarski izraz.*

U muzeju "Topkapi saraj", u Istanbulu, nekadašnjem dvoru osmanskih sultana, čuva se rukopis iz šesnaestog stoljeća imenovan kao *Zill-i h*ayal ili *Hayal-i zill* (mašta sjene). Iako ne možemo tvrditi da je to ista igra kao *Karađoz*, možemo pretpostaviti da je to, na neki način, uvod u ovu igru.

O igri *Karađoz* kruže mnoge legende i mitovi, koji nam pomažu da se snađemo u mnoštvu različitih podataka, ali i otežavaju da odvojimo stvarno i izmišljeno.

Jedna od legendi smještena je u vrijeme sultana Selima I (1512.–1520.). Nakon što je ovaj sultan osvojio Egipat i dao da se smakne posljednji mamelučki vladar Tumanbaj II, gledao je predstavu teatra sjene, tematiziranu vješanjem sultana Tumanbaja. Događaj se zbio u aprilu 1517. godine. Kada je trebalo da ga objese, konopac se dva puta prekinuo. Sultan je to doživio kao neki loš znak, pa je animatora poveo sa sobom u Carigrad, želeći da i njegov sin, kasniji sultan Sulejman Veličanstveni (1520.–1566.), vidi tu predstavu.

Također, jedna legenda ispričana u više varijanti veoma je popularna i mnogi istraživači je bilježe. Tu su dva lika *Hadživat* (Hadži Ajvaz) – majstor zidar i njegov pomoćnik *Karađoz*, koji su živjeli u vrijeme sultana Orhana (1326.–1359.). Oni su svojim zanimljivim pričama, šalama i doskočicama zadržavali radnike koji su radili na džamiji u Bursi, tako da su ih zainteresirali, pa je rad sporo tekao, i čak zaustavljen, jer su oni bili zabavljeni njihovim pričama. Sultan je naredio njihovo smaknuće, ali je ipak u nekim trenucima osamljenosti i neraspoloženja poželio da ih čuje, pa je naložio da se naprave lutke s njihovim likom i da ih animator pomiče iza providne zavjese.

Druga varijanta ove priče, također je situirana u vrijeme sultana Orhana. Prema ovoj legendi, *Karađoz* je bio Seldžuk, u službi sultana Alaeddina i živio je

u Konji. Putujući iz mjesta u mjesto, zaustavio se u Bursi. Kada su Osmanlije zauzeli ovaj grad, pridružio se zidarima. Neimar je bio Hadživat. Ova dvojica su svojim pošalicama, anegdotama i raznim zanimljivim pričama zasmijavali radnike i tako ih odvajali od svakodnevnog posla, pa je gradnja potpuno zaustavljena. Sultan se toliko rasrdio da je dao da se Karađozu odrubi glava, a Hadživat od tuge do kraja života nije ni s kim progovorio.

Teatar sjene – *Karađoz*, možemo pratiti u dva različita smjera, koja su međusobno suprotna.

Prvobitni *Karađoz* imao je, kao što smo naveli, izrazito sufijsko obilježje, pa je naišao na dobar prijem ne samo kod šejhova i derviša, nego i šire javnosti. Kako islam ne preporučuje figuralnu umjetnost, našao se izlaz pa su figure iskrivljene, pojavljuju se u čudnim oblicima i iza zavjese.

U *Karađozu* u kome prevladava tesavvufsko usmjerenje, glavni lik Hadživat je imućan, obrazovan, duboko religiozan, što se u kasnijim predstavama ove vrste gubi, jer postaje po svom karakteru sasvim suprotan ovom liku. Tu je on smiješan i umišljen efendija, koji nasilu želi da ostavi utisak otmjenog čovjeka, koji pripada elitnom društvu.

U igri, koja je duboko prožeta tesavvufom, Hadživat pored prologa u kome se s molitvom obraća Bogu i Poslaniku islama, počinje s recitacijama stihova sufijskih pjesnika, svoga ili ranijih vremena. Kako je to poezija metafore, alegorije, zadane rime i metra, te arapsko-tursko-perzijskih kovanica i zbog toga nerazumljiva puku, prema svemu sudeći, namijenjena je obrazovanim gledaocima. Međutim, ne može se ne primijetiti i njeno edukativno obilježje, jer su u takvim predstavama vođene korisne rasprave iz islamske filozofije, književnosti i drugih oblasti, pa je i manje obrazovan gledalac mogao štošta naučiti. Tesavvufsku misao u predstavama ove vrste možemo pratiti do devetnaestog stoljeća.

Sabri Esat Suyavušgil tvrdi da je bektašijski tarikat utjecao na prvobitni osmanski *Karađoz,* i da zahvaljujući ovom derviškom redu u ovu igru ušli narodni jezik i folklor, iako to ne može biti jedini razlog. Bektašije nisu prihvatale asketizam, što i islam ne preporučuje, nego su se zalagali za ravnotežu između ovozemaljskog i onozemaljskog života. U raznim pojavama vidjeli su Božiju moć i Njegovu volju.

Iako je Hadživat ovdje uman, načitan, zna strane jezike, dobro obaviješten, uvijek je na udaru lukavog, priprostog šereta Karađoza. On ga svojim šalama i doskočicama dovodi u bezizlazne situacije, pa uvijek izlazi kao pobjednik. Kada Hadživat primijeti da je nadmudren, već biva kasno. Igra se stalno završava riječima: *Sruši se zaslon, obavijestit ću Vlasnika* (Vlasnik je Stvoritelj svjetova).

S vremenom ta vrsta igre nestaje i ustupa mjesto aktuelnom trenutku i improvizaciji. Istina, to se ne događa odjednom, pa čak i u vrijeme kada predstave poprimaju profano, a ponekad i lascivno obilježje, prisutna je tesavvufska misao. U konačnici zadržava se u dekoru: plamen svijeće iza zavjese simbolizira ovaj i drugi svijet, u koji se odlazi kad se predstava završava, a svijeća gasi.

Igra lutke i sjene *Karađoz*, namijenjena široj publici, najprije ima dva lika: Karađoza i Hadživata. Hadživat je priglup efendija, koji je popabirčio neke, pre-

ma njegovom mišljenju, visokoumne izraze, pa umišljajući da je veleobrazovan, uvijek i svojim rječnikom i ponašanjem izaziva smijeh. Jezik mu je kitnjast, sastavljen od arapsko-tursko-perzijskih konstrukcija. Govori kao da čita iz neke drevne knjige. On drhti pred predstavnicima vlasti i ulaguje im se da bi ga zapazili i da bi profitirao. Istina, u Prologu Hadživat nastupa autoritativno, dok u muhaveri (dijalogu), u nastojanju da se prikaže učenim, izaziva suprotan efekt. Njihov dijalog, koji je okosnica fabule, redovno je duhovit i inventivan. Ozbiljne poruke često su skrivene u intrigi. Ovdje su prisutne i poslovice, zagonetke, doskočice, narodne izreke, a koristi se i tradicionalna jezička forma, takozvana, tekerlema (nadgovaranje, nadmudrivanje). Iza Prologa, pojavljuje se Karađoz, a Hadživat kratko nestaje sa scene.

Karađoz je uspjela figura čovjeka iz naroda. Njegova riječ je krajnje jednostavna, ponekad i priprosta, mangup, koji već svojom pojavom razonođuje i zasmijava publiku. Na prvi pogled doima se naivno, iako je toliko vješt da je u stanju da se bez gubitaka izvuče i iz najkompliciranije situacije On je mudar, neumjeren u jelu, brbljav, nespretan, ne mari za pravila lijepog ponašanja, životna radost ga nikada ne napušta. On se namjerno predstavlja da je glup i da ništa ne razumije šta se oko njega događa, ali svojim šalama i doskočicama potpuno razgolićuje Hadživata, koji vjeruje da je zavarao publiku, iako se ne može reći da je nije svojim gestikulacijama, napadnom odjećom i nerazumljivim govorom, na određen način, osvojio. Karađoz često gubi strpljenje i ne može više podnositi Hadživatove besmislice i njegova uzaludna nastojanja da ljudi oko njega pomisle da pripada visokim slojevima društva i da je obrazovan, pa skida papuče i tuče ga.

Postoji i druga vrsta dijaloga, takozvana, gel-geč muhavera. Dok njih dvojica razgovaraju, a često i mijenjaju uloge, jedan drugog napadaju, tuku se i izgovaraju razne besmislice, pa takva igra riječi rezultira grohotnim smijehom u publici. U takvim scenama, ne samo da ih drugi ne razumiju, nego oni ne razumiju ni sami sebe.

U osmanskom *Karađozu* postojalo je, koliko se do sada zna, 28 scenarija. To se odnosi na osmansko vrijeme i prve godine Republike. *Karađoz* bi se mogao nazvati teatar smijeha, aktuelnog trenutka, društveno-politički teatar, teatar jezika, intriga, satire.

Karađoz kao teatar trenutka, veoma često u toku same predstave mijenja dijelove zacrtanog scenarija i prilagođava se situaciji u zemlji, gradu ili njegovom dijelu. U predstavi, na jedan humoristučan, pa i satiričan način ismijava vlast i moćnike. Recimo, u jednoj predstavi ismijan je admiral vojske, pa se na kraju daje savjet mladiću da nikada ne postane admiral.[6]

Mnogi evropski putopisci, kako svjedoči Metin And, ostavili su zapise o ovoj igri i zaključili da je, osim apsolutističkog režima, Karađoz jedini lik, koji se, i pored najveće opasnosti kojoj je izložen, ne boji posljedica, pa čak ni cara ni velikog vezira.[7] Bez obzira na razlike u sižeu, na prostore koje je ova igra osvojila,

6 Metin And, Nav. djelo, str. 68.
7 Isti, str. 69.

na evoluciju koju je doživjela, zadržala je kao osnovnu odrednicu ova dva lika: Karađoza i Hadživata. Novi likovi, ni u kakvom slučaju, ni u jednom trenutku, nisu ih mogli zasjeniti.

Zahtjevi novog vremena utjecali su da se pojave novi likovi i da upotpune ovu zabavu. Tu je *Baba Ruhi,* patuljast čovjek, pričalica, mahalska luda. On ismijava sve i svakoga. Grbav je, šepav i malo poremećen.

Tirjaki – sušta suprotnost *Baba Ruhiju*, voli opijum. Njegovo ponašanje i govor vrlo su slični Hadživatu. Nastao je u vrijeme sultana Murata IV (1628.–1640.), u vrijeme kada su bili zabranjeni narkotici. Tirjaki ima malu grbu, koju nastoji sakriti.

Na sceni se pojavljuje i priglupi policajac *Deli Bekir*, hvalisavac, predstavnik vlasti, pa time ulijeva strahopoštovanje ostalih, zatim pehlivan-skitnica, prosjaci, razbojnici i slični tipovi.

Anadolski seljak *Baba Himme*t je najviši, ali i najpristojniji među likovima *Karađoza*. On uvijek sa sobom nosi sjekiru i, za razliku od ostalih, svi njega ismijavaju.

Na sceni se ponekad pojavi Albanac – najčešće prodavač boze, salepa ili lovočuvar; Evropljanin, neka čudna mješavina Grka i Levantinca; Jevrejin – lukav, iskusan trgovac, ali uvijek uslužan.

Stari bogati plemić Čelebija, ima otmjeno držanje i stalno pazi kako se ponaša. U njegovoj pratnji je obavezno lijepa i mlada žena. Tu je i Perzijanac, koji neprestano recitira perzijske klasike: Firduisja, Hafiza, Džamija, Hajjama, Bošnjak – gazija i silnik, i mnogi drugi. Taj lik je, istovremeno i junak i siledžija. Poznata je i jedna predstava *Karađoza* sa nazivom *Gazi Bošnjak*. U *Karađozu* nisu izostali ni ženski likovi. Žene su odjevene u feredžu (jedna vrsta ogrtača, sa kapom) i velom preko lica. Tu je nekoliko vrlo izrazitih tipova žena, koje plijene pažnju publike: Karađozova žena, mahalska svađalica, tuče ga, izaziva incidente i stalno se tuži na *Karađoza*. Niga*r* – bogata žena ili djevojka, jednom riječju mirazuša. Ona je hirovita, pa svoje prosce ponekad gole izbacuje iz kuće. Nasuprot njoj, rijetko se pojavljuje skromna i smjerna djevojka Zuhra u predstavi Tahir i Zuhra, ili Lejla, u komadu *Medžnun i Lejla*. Te predstave su poznati tekstovi iz islamske književnosti, istočna varijanta *Romea i Julije.* Na sceni se često pojavljuju crnkinje u ulozi dadilja ili kuharica.

Tehnika izvođenja i postavljanja scene bila je krajnje jednostavna, i izgledala je ovako: na unaprijed određenom mjestu postavljao se drveni okvir, otprilike dužine dva metra. Okvir je s jedne strane bio otvoren i prekriven zavjesom (perde) sa prorezom od 40 do 60 cm. Iza zavjese, lutke su priljubljene uz nju. Tu je postavljen i sto, na kojem je upaljena svijeća, gasna lampa, ili, kasnije, sijalica.

Izrada figura iziskivala je trud, znanje i vještinu. Izrezivale bi se od deblje, obično magareće ili kamilje kože, ili, rjeđe, od kartona. Koža se morala sušiti i toliko glačati da gotovo postane prozirna, što se radilo posebnim nožem. Zatim bi se pristupilo bojenju figura. Njihovi dijelovi, da bi se mogli pokretati, bili su povezani kožnim vrpcama. U osmansko doba ove figure zadržavale su se pomoću horizontalnih štapova, pod pravim uglom, pa bi tako nastajala sjena.

Animatori su morali biti pravi majstori svoga posla. Nije samo od njihove vještine ovisio uspjeh predstave, nego i od talenta, obrazovanja, sposobnosti pričanja, umijeća improvizacije. Dok pokreću lutke oni su nevidljivi: govore umjesto njih, smiju se, plaču, svađaju, mijenjaju intonaciju glasa. Sadržaj je često u toku igre mijenjan i prilagođavan ukusu publike, te društvenoj, političkoj i kulturnoj situaciji u zemlji. Od animatora je ovisio uspjeh ili neuspjeh predstave. Iako su animatori bili "mozak" *Karađoza*, rijetko se spominju njihova imena. Zna se da je bio na glasu Kor-zade Hasan.[8] Spominje ga i Georg Jacob po imenu Kor-zade Hasan Čelebi,[9] što upućuje na njegovo plemićko porijeklo.

Evlija Čelebi u svojoj *Seyahatnami* (Putopisu), bilježi također animatora pod imenom Kor Hasan i tvrdi da je živio u vrijeme Bajezida I (1360.–1403.). Ovdje mora da se radi o drugoj ličnosti pod istim imenom, jer ga istraživači situiraju u šesnaesto stoljeće. Prema nekim rukopisnim bilješkama, ovaj animator obitavao je na dvoru Murata IV (1623.–1640.) i navodi se da je bio veoma obrazovan, dobar muzičar i znao arapski i perzijski jezik.

U svim zemljama u kojima je vladala osmanska Turska, ovaj pozorišni izraz bio je veoma popularan. Naročito su ove predstave davane u vrijeme Ramazana, bajrama, suneta (obrezivanja) i drugih svečanosti. To su bile igre za narod, i to obično na trgovima, a i u bogatijim i uglednijim kućama.

Zašto je baš *Karađoz* našao podlo tlo u islamskim zemljama? Izvjesno je da je vjera imala na to snažan utjecaj. Islam nije preporučivao igru ljudi na pozornici, pa su lutke, umjesto čovjeka, mogle da poruče ono što i glumac. To se posebno odnosi na predstave davane pod utjecajem sufizma.

Kako je Bosna bila i ostala otvoren duhovni prostor, ova igra udomaćila se i kod nas. Istina, mi nemamo pisanih tragova o tome sve do devetnaestog stoljeća. Vjerovatno su i ranije predstave izvođene, međutim, to ostaje u sferi pretpostavke, jer ni rukopisi nam ne nude takve podatke. *Sarajevski cvjetnik* (Gulšeni saraj), koji je u Sarajevu izlazio od decembra 1868. do jula 1872., dva puta bilježi da je neki Jermenin u jednoj sarajevskoj kafani imao ovu vrstu pozorišnog izraza, ali da je ubrzo morao prestati s tim, jer lascivne scene nisu odgovarale ukusu sarajevske publike, pa ga je polahko napuštala.

Prema navodima Georga Jacoba, koji je 1904. gledao u Sarajevu jednu ovakvu predstavu u Jeftanovićevoj ulici u kafani Huseina Pašalića, animator je bio Jermenin Samuel Gratiani, koji je to veoma vješto izvodio.[10]

Posljednji animator *Karađoza* u Bosni bio je Hasib Ramić. On je bio pravi umjetnik u izvođenju ovih predstava. Živio je za svoje lutke i uz njih. S njima se smijao, svirao, pjevao, plakao, pričao... Dolaskom kina u našu zemlju, prestaje interes za *Karađoza*. Hasib Ramić ostao je ojađen, cijelog života misleći na te likove izrezane iz kože, koje su ostale mrtve i za njega i za do tada zainteresiranu publiku. Dane je provodio praveći koriandole i popravljajući kišobrane. Lutke

8 Metin And, Nav. djelo, str. 29. i 70.
9 Georg Jacob, Nav. djelo, str. 5.
10 Georg Jacob, *Turklerde Karago,* str. 5.

su ostale u Muzeju grada da podsjećaju. Ma koliko se raspravljalo o nastanku i razvoju *Karađoza*, sve se svodi na osmansku Tursku. Mi ga jedino tako i posmatramo i prihvatamo, jer se u svim zemljama, kojima su vladali osmanski Turci najduže i zadržao. Bez obzira na utjecaje nekih zemalja Dalekog Istoka, uspio je da sačuva svoju osobenost i autentičnost.

Karađoz je fenomen koji bi trebalo još istražiti i pokušati pronaći scenarije barem nekih igara, iako su mnoge netragom nestale, jer su usmeno na sceni kazivane i usput mijenjane.

Vizija novoga doba
Uz 140-godišnjicu pokretanja lista *Sarajevski cvjetnik*

Emina Memija

Među pojavama, koje su neizbrisivo utisnute u našu kulturnu povijest jesu novina *Sarajevski cvjetnik* i njen urednik Mehmed Šaćir Kurtćehajić. Ovaj, prvi bošnjački novinar je, po svojim idejama, i djelu, *Cvjetniku*, jedan od najmarkantnijih poslenika XIX stoljeća, koje je inače razmeđe prošlosti (staroga) i budućnosti (novoga) doba u Bosni i Hercegovini. Ta prekretnica odnosi se na cjelinu života – od politike do novih društvenih odnosa, kulture... To novo doba navijestio je Kurtćehajić, ali ga nije dočekao.

Njegov životni vijek je kratak, ali je nabijen erosom osobe koja u svome vremenu prepoznaje budućnost i navješćuje je svojim idejama. Njegove vizije i želje ostale su zabilježene u njegovome listu *Sarajevski cvjetnik*.

Mehmed Šaćir Kurtćehajić rođen je u Bijelom Polju 1844. godine. Zbog čestih službenih premještaja svoja oca kadije Mehmeda Emina, njegovo školovanje je bilo isprekidano, pa je znanja sticao od oca, ali najviše samoučki. Zarana je savladao turski jezik, što mu je osiguralo činovničko mjesto u Pljevljima. Sa nepune 22 godine, kao znalac turskoga jezika, pozvan je u Sarajevo u državnu službu. Prvi posao bio mu je u zvaničnom listu vilajetske uprave *Bosna* (l866.––l878.) To je drugi list u BiH, prvi je *Bosanski vjestnik*, koji se javio mjesec ranije) kao prevodilac vijesti i informacije iz istanbulskih novina. Kako je svaki posao obavljao primjerno, ubrzo je promoviran u urednika. Jedno kratko vrijeme bio je i direktor štamparije. Za svega šest godina javnoga djelovanja u Sarajevu stigao je još da bude sudski tumač za turski jezik, predsjednik beledije (gradonačelnik), osnivač, vlasnik i urednik *Sarajevskog cvjetnika*. Njegovo životno djelo je rad u novinarstvu – autorski i urednički.

Prva znanja o pravljenju novine sticao je u *Bosni*, gdje i nije bilo iskusnijeg kadra, a on je, vođen ambicijom i talentom, uspio ubrzo savladati zanat. Osim prevođenja, počinje pisati tekstove, pa čak ustanovljava prvu dijalošku formu u bosanskohercegovačkom novinarstvu. Njegovi prvi tekstovi zapaženi su po britkom stilu i argumentiranosti stava. Oni odaju britkog hroničara, zagledanog u

Bosnu i raznolikost njenih socijalnih i kulturnih fenomena. Nakon skoro dvije godine rada u *Bosni*, osjeća da mu je prostor toga lista preuzak, pa se odlučuje na vlastitu novinu. Tako je prvi broj njegovoga nezavisnog lista simboličnog naslova *Sarajevski cvjetnik* (Gülseni saray) izašao 26. decembra l868./24., ramazana 1285., a posljednji 1. jula 1872./7., džemazul-evvela 1289. Bio je to dvojezični sedmičnik – na narodnom i na turskom jeziku, na četiri strane. Objavljeno je ukupno 159 brojeva. *Sarajevski cvjetnik* je prvi list toga tipa u pokrajinama pod osmanskom vlašću. Kurtćehajić je jedini urednik i autor većine tekstova. Novinarski afinitet gajio je prema polemici i komentaru. Na osnovu njegovih priloga u *Bosni* i *Cvjetniku*, i uređivačke politike, da se zaključiti da su dvije najbitnije teme Mehmeda Šaćira Kurtćehajića: apeli, bolje rečeno vapaji, za prosvjećivanje i naukovanje te odbrana Bosne i Hercegovine od objeda i nasrtaja i sa istočne i sa zapadne susjedne strane.

Razloge zaostalosti Bosne vidi, prije svega, u tome što se obrazovanju i nauci ne poklanja potrebna briga. U svome listu, već u uvodniku, toj temi je dao bitno mjesto: "...nađosmo javni list i sredstvom ovoga želimo da braći svojim zemljacima kazujemo puteve civilizacije i pričamo dnevne događaje, a ponosimo se što mislimo da ćemo tijem načinom rodu od koristi biti... I srcem i jezikom želimo da odgovorimo novom vremenu na njegove pozive..." Okrenutost novom vremenu, želja za širenjem znanja, emancipacijom i evropskom kulturom konstanta su ovoga lista. "Kad ovaj svijet sravnimo vrtu naći ćemo da je ljudstvo cvijeće, koje ga krasi, a čovječanstvu je ukras obrazovanost i sredstva za civilizaciji..." Ili: "... neznanje je teška bolest i lijek joj je nauka, dakle nauku možemo označiti kao prijeku potrebu za duševni i tjelesni život..." Urednik *Cvjetnika* poziva na saradnju sve koji mogu na bilo koji način pomoći prosperitetu zemlje, a posebno se obraća učenima: "...hodite, pokažite se s dragim kamenjem vašeg znanja i prosvijetlite oči i umove našega naroda..."

Praktične mjere koje bi mogle polučiti opći uspjeh Kurtćehajić formulira u tekstu *Preporuke*, u kome kaže i ovo: "Treba se osloboditi neznanja, ostvariti prosvjeta, izgraditi puteve, državni činovnici moraju čestito raditi svoj posao, poštovati zakone, neka se zemljodjelci i trgovci bolje uvažavaju, neka se srp i kosa bolje poštuju nego sablja..."

Cvjetnik je koristio sve novinske žanrove, i sve povode i prilike, da propagira znanje. Tako donosi vijesti i informacije o gradnji ili popravku škola, svečanostima povodom ispita, objavljenim udžbenicima i sl. Zanimljiv je njegov stav prema obrazovanju u višenacionalnoj zajednici. Iz Bihaća je stigla informacija u oktobru 1871. godine da je otvorena škola sa "deset rimokatoličkih i sedam Evrejskih" učenika, ostalo su "pravoslavni", i nekoliko bošnjačkih mladića dolaze u tu školu "na privat", a tako opet obratno, "hristjanska i Evrejska" djeca odlaze u mekteb radi turskog jezika. Na ovu informaciju list reagira pohvalom i obavezom da će besplatno poslati "turske i srbske" udžbenike.

Širina njegovoga ljudskog i profesionalnoga stava vidi se u još mnogo primjera, pa i iz teksta *Uzroci našeg propadanja* iz maja 1870. u kome kaže: "...Gdje god se nađe ili vidi kakva umjetnost treba je usvojiti ne zaziruć od koga je ona

postala, jer nema kod nas tog vjerozakona koji zabranjuje učenje. Ne valja govoriti moji stari to nijesu učili pa ne treba ni meni, jer nauku kao dobru stvar treba primiti ne gledajući od koga ni preko koga se prima...” Među lošim pojavama koje žive u praksi je i sujevjerje, pa ga Kurtćehajić osuđuje ovim riječima: “Mi ovdje želimo da dokažemo koliko su štetne zablude i sujevjerje koje je u narodu zavladalo i da dokažemo onima koji u takvim stvarima lijeka traže, često u njima otrova nađu.” Inače, *Cvjetnik* je pun praktičnih savjeta za svakodnevni život i svi su oni usmjereni na potrebu trezvenog razmišljanja o stvarima. Tu se mogu naći savjeti o čistoći, zdravlju, odgoju djece, apeli protiv alkohola, lahke zabave, loših utjecaja i sl. Kurtćehajić je vrlo osjetljiv na siromašnu djecu koja luta ulicama, prosjači, pa izlaz vidi u tome: “...da je u ovome mjestu ustanovljena javna radionica, o kojoj smo govorili, pa da su se besposlena djeca u nju pokupila, te razne zanate učila, niti bi pošteni i mirni ljudi ulicama prelazeći (se) uznemiravali, niti djeca stradala...” Podržavao je i pozivao na prikupljanje priloga za gradnju bolnice i javnih zanatskih radionica.

Kurtćehajićev kritički stav je jasan i otvoren, i na duhovit način iskazivan u rubrici “Razgovor dvojice”, koju je započeo u *Bosni* i nastavio u svome listu. To je dijaloška forma sa dva lika od kojih je jedan predstavnik vlasti, a drugi iz naroda. Teme njihovoga razgovora su loši putevi, nerazvijeni zanati, školstvo, nemar činovničkog sloja, korupcija, nepoštivanje zakona, gramzivost, nepoštenje... Glas naroda uvijek se spori sa predstavnikom vlasti, pita ga sasvim konkretno, naprimjer, gdje su nestale pare namijenjene za gradnju puteva, da li je istina da je taj i taj potkupio toga i toga i sl., i uvijek čitalac shvati da vlast nema ili ne želi da ponudi pravi odgovor.

Kurtćehajić ima vrlo jasnu svijest o pripadnosti svojoj zemlji, i graniči pojmove Bosanac i Turčin. Protivi se priređivanju izvedbi turskog teatra lutke i sjene *Karađoz* u jednoj sarajevskoj kafani, pošto svojim često lascivnim sadržajem privlači i kvari mladiće. Nakon što argumentira svoje protivljenje, veli: “Živjela braćo Bošnjaci! Neka i u buduće vaše Stambolije viču: ‘debela glava Bošnjaka’, oni koji vam tako govore odrasli su u hamamskim ćulmama, te ne znaju ni šta je čast ni šta je uljudnost...” Komentirajući tekst iz istanbulskih novina *Hakaikul-vekai*, u kome se kritiziraju oni što nekritički od stranaca primaju sve, upozorava da i u Sarajevu ima onih koji prihvataju tuđe običaje u odijevanju “umjesto nauku i umjetnost”.

Urednik *Cvjetnika* je u svom listu propagirao narodnu tradiciju i jezik. Primjer za to nalazimo i u tekstu povodom najave izlaska iz štampe zbirke muslimanskih narodnih pjesama koju je priredio Salih Sidki Hadžihuseinović Muvekkit. Kurtćehajićev komentar sadrži i ovo: “Ovom prilikom imamo bosanskom žiteljstvu prigovoriti i pokazati mu kako se kod razumnijeh patriota uvažavaju narodne pjesme, koje se kod nas uz gusle na svakom sijelu i sastanku pjevaju, premda to ugledni begovi i efendije ne samo preziru, nego se i stide svojim maternjim jezikom govoriti. Razumni patrioti i spisatelji koji se zanimaju opisivanjem raznijeh naroda i njihovih običaja, pohvaljuju narodne pjesme.”

Polemika je najčešće Kurtćehajićevo sredstvo da iskaže svoj patriotizam, oštro se suprotstavljajući pokušajima napada na Bosnu, ali i na zvaničnu vlast i odnos

te vlasti prema hrišćanima. Na oštrici njegovoga pera su, prije svih, beogradski i novosadski listovi, zatim zagrebački te neki carigradski i bečki. U toku tri i po godine izlaženja ovoga lista objavljeno je blizu stotinu polemičkih tekstova, najviše Kurtćehajićevih. On pomno prati šta drugi listovi pišu o Bosni, da bi im se odmah suprotstavio, nekad čak i provocirao. Tako, naprimjer, kritizira srpsku i zagrebačku štampu koja se podigla protiv suđenja Vasi Pelagiću u Sarajevu, a kad je, kasnije, Pelagić protjeran iz Beograda i imao problema sa srpskim vlastima zbog svojih tekstova, onda su te novine šutjele. Znao je biti ironičan i duhovit u sporenju. Povodom smjene Stojana Boškovića sa mjesta urednika srpskog lista *Jedinstvo* Kurtćehajić pretpostavlja da je ta mjera primijenjena jer "...mu je izbljedilo mastilo kojim je novu kartu Srbije crtao, te mu nijesu mogle izići one linije, koje je iznova gradio..., što mu sjeme koje je za Bosnu posijao nije moglo roditi..." Oštro se suprotstavljao ruskoj politici, predstavljanoj u srpskim listovima, o neravnopravnosti hrišćana u Bosni, pa u jednom komentaru, na gotovo cijeloj stranici, navodi primjere nacionalističke ruske politike, posebno prema Poljacima, kojima zabranjuje njihovu vjeru i jezik.

Cvjetnik je u nizu tekstova razotkrivao tobožnju brigu Rusije za građanska prava slavenskih naroda, a zapravo se radi o panslavističkim pretenzijama i politici rješavanja tzv. istočnog pitanja. Posebnu pažnju ovaj list poklanja odnosima Rusija – Srbija – Crna Gora, odnosno njihovom stavu prema Bosni. Početkom 1872. godine donosi tekst *Molitva ruskog sveštenika za ujedinjenje svih Srba u jednu kneževinu* i otkriva kako je prilikom posjete srpskog kneza "Mihajla" (Milana) jednoj crkvi sveštenik u molitvi izrekao i želju "da izvan Srbije živeći srpski narod podpadne pod kneževu vladu...".

Prema pisanju novosadske *Zastave*, sudbina evropskih naroda treba i može se zaokružiti ujedinjenjem svih Slavena, što bi bila zadaća Rusije, ali joj na tom putu stoji Osmansko carstvo koje treba uništiti. *Cvjetnik* oponira tim ambicijama stavom da to ne bi dozvolile evropske sile, posebno "Germanija", koja je vojno dobro ojačala. A kao ključni argument u ovoj polemici donosi fragment teksta "protivnici panslavizma u Rusiji" iz tamošnjeg lista *Vjedomosti*: "...Tako dakle sve su panslavističke ideje samo bezumlje, divljački napadaj na tuđe blagostanje i sigurnost. Srećom, nalaze se takve ideje samo u glavama lijenština. Naši panslavisti idu daleko, oni hoće da poruse Srbe, Čehe, Poljake i Slovake, jednom rječju oni hoće da poruse sve slavene. Njihovim jezikom znači porusiti toliko, koliko pregraditi sva slavenska plemena u Velikoruse..."

Na optužbe *Vidovdana* o gaženju građanskih prava *Cvjetnik* odgovara i ovo: "Pri svom uvjerenju ravnopravnosti raznih vjerozakona i narodnosti kod vas nema. Vi nedopuštate vašim građanima od drugog vjerozakona da obitavaju ili trgovinu vode u unutrašnjosti zemlje, a kamo li da ih primate u zvanične službe, dakle kod vas nema još ni građanskog a kamo li političnoga prava. Vaši sudovi nijesu slobodni i bez upliva vaše vlade. Imate školske zakone pa postupate protiv njih, gulite narod dancima, pa ga još upotrebljavate za vaše obične role i intrige. Najvećom neslogom i nezadovoljstvom vaša je zemlja krunisana, i samoga vašega kneza izdajnički ubili ste..."

U nekim srpskim novinama su od 1870. počeli izlaziti tekstovi sa neskrivenim teritorijalnim pretenzijama Srbije prema Bosni. Tako *Cvjetnik* doznaje da srpska vlada preko svojih diplomatskih veza pokušava ostvariti želju da od Turske kupi Bosnu, ali je to nastojanje stajalo osamdeset hiljada dukata, i to uzalud.

Cvjetnik staje na stranu prava i pravde bez obzira o kome se radilo. Beogradsko *Jedinstvo* je objavilo tekst u kome jedno jevrejsko udruženje naziva zavjereničkom grupom. Kad se to društvo obratilo novini da demantira njene navode, nije htjela objaviti. Zato je *Cvjetnik* dao priliku ovom udruženju i objavio tekst *Izrailitska Alijancija nije društvo zavjerenika*.

Zanimljivo je da je polemika u *Cvjetniku* mnogo oštrija, i češća, nego u zvaničnom vilajetskom listu *Bosna*, koja se javljala samo onda kad nije mogla izbjeći odgovor ili prigovor.

Urednik ovoga lista je imao dosta bogatu mrežu dopisnika, prenosio je vijesti i druge tekstove iz istanbulskih, ali i više evropskih zemalja, bio dobro upućen u političku situaciju u svijetu, te je često komentirao ili samo bilježio važne događaje.

O čitanosti *Cvjetnika* i uopće prvih listova u Bosni i Hercegovini nemamo dovoljno relevantnih podataka. Iz vilajetske arhive, koja je, nažalost, potpuno izgorjela 1992. godine zajedno sa ostalim dokumentima i knjigama Orijentalnog instituta, doznali smo da su svi činovnici osmanske uprave bili automatski pretplaćeni na zvanični list, a o distribuciji i prodaji *Cvjetnika* smo našli malo podataka. Izvjesno je da se čitao u Srbiji, jer je tamošnja vlada vrlo brzo zabranila unošenje toga lista u zemlju, bio je popularan i u Istanbulu, pa je to vjerovatno navelo Hamdiju Kreševljakovića da u djelu *Štamparije u Bosni za turskog vremena...* neoprezno zaključi kako je u osmansku prijestonicu išlo hiljadu primjeraka ove novine. Da je čitan u Istanbulu u širem krugu, svjedoči i fakat da su neki tamošnji listovi prenosili tekstove iz *Cvjetnika*, o čemu je Kurtćehajić izvještavao. Ostao je zabilježen i Kurtćehajićev tekst kao odgovor na pismo pisca i novinara Rešadbega, koji ga, na osnovi njegovih tekstova, pita o stepenu obrazovanja i životnoj dobi. U odgovoru stoji i ovo: "Imam 23 godine, kakvo će mi obrazovanje biti? Od svog oca naučio sam nešto od osnovnih znanja. U našoj zemlji se ne uče visoke nauke, nema škola u kojima bih se mogao obrazovati kao neki evropski mladić. Čitanjem nekih književnih tekstova ovdje sam uspio da naučim toliko da mogu na osmanskom jeziku pisati. Iz Bosne nisam nikuda išao... Imao sam veliku želju da odem u Evropu. Kako je u našim krajevima nauka potpuno zanemarena, a u Evropi, ne znam je li to urođeno svojstvo naroda, ona se mnogo njeguje..."

U stalnoj trci sa vremenom, prekomjernim obavezama, opterećen neimaštinom, Kurtćehajić se brzo po dolasku u Sarajevo razbolio od tuberkuloze. U 1872. godini je dva puta izbivao iz Sarajeva u pokušaju da se liječi, ali bez uspjeha, i po savjetu ljekara otišao je tražiti lijeka u Beč. *Cvjetnik* je prestao izlaziti s 1. julom iste godine, a nekoliko mjeseci kasnije njegov urednik je umro u Beču i sahranjen na tamošnjem sirotinjskom groblju.

Vijest o njegovoj smrti odjeknula je Sarajevom, pa je *Bosna* u broju od 24. septembra objavila nekrolog, kakav po sadržaju i obimu teksta nije dobio, u ovim novinama, niti sultan: "...Zaista veliku je štetu državi i narodu njegova smrt uči-

nila jer on, koji je samo dvadeset i osmu godinu doživio, koliko je jošt usluga mogao učiniti osobito publici novina čitajućoj. Smrtni smo svi, ali dvojinom je veća žalost kad smrt umladosti svoju žrtvu traži."

I u Istanbulu je u književnim i novinarskim krugovima oplakana njegova smrt, o čemu svjedoči Safvet-beg Bašagić.

U svom kratkotrajnom izlaženju *Sarajevski cvjetnik* je uspio da ostavi svjedočanstvo o savremenim prilikama u Bosni i Hercegovini, velikim dijelom i u svijetu, pronosio je ideje pravde i pravičnosti, značaja obrazovanja, nauke, prvi je javni medij koji se okreće evropskim dostignućima, propagira ih, vidi ih kao jedino rješenje za napredak zemlje. Nijedan list XIX stoljeća nije tako zdušno i ustrajno gajio općeljudske vrijednosti, ne dijeleći ljude po "vjerozakonu". Stoga *Sarajevski cvjetnik* ostaje trajna vrijednost naše povijesti.

Literatura

Bašagić, Safvet-beg, *Bošnjaci i Hercegovci u islamskoj književnosti*, Sarajevo, 1912.

Dizdar, Senada, *Sarajevski cvjetnik*, studija i bibliografija, rukopis (magistarski rad)

Kreševljaković, Hamdija, *Štamparije u Bosni za turskog vremena 1529-1878*, Gradja za povijest književnosti hrvatske, JAZU, Zagreb, 1920.

Memija, Emina, *Bosanski vjesnici*, Sarajevo, 1991.

Memija, Emina, *Štampana knjiga i periodika u Bosni i Hercegovini 1800-1878*, Sarajevo, 1984. (doktorska dizertacija).

Skarić, Vladislav, *Sarajevo i njegova okolina od najstarijih vremena do austro-ugarske okupacije*, Sarajevo, 1937.

Sarajevski cvjetnik, 1868.–1872.

Poezija Fadila Kurtagića

Jasmina Hrnjica

Iz pjesnikove biografije
Fadil Kurtagić (Kladanj, 1889. godine – Sarajevo, 1958.[1])

Završio je gimnaziju u Tuzli i jedan razred Učiteljske škole u Sarajevu, a studij je nastavio u Zagrebu, gdje stalno boravi od 1922. do 1939. godine.[2] U tom periodu vršio je dužnost glavnog tajnika Saveza bankovnih činovnika Kraljevine Jugoslavije, a 1933. godine je odbornik u Društvu zagrebačkih muslimana. Godine 1939. dolazi u Sarajevo, gdje je do 1945. godine referent u Glavnoj bratinskoj blagajni. Nakon 1945. godine pa sve do mirovine radi u Ministarstvu rudarstva. U mladosti je istaknuti i dosljedni pristaša Frankove Stranke prava[3] i aktivno je radio na njenom popularisanju kod bošnjačke omladine. Bio je žestoki kritičar srbofilskih orijentacija u bošnjačkoj politici i u studentskim danima "publicira radikalno negativnu karakterološku sliku Srba"[4]. Istovremeno je i kritičar bosanske autonomije, a vatreni pobornik i glasnogovornik "etničke kroatizacije Bošnjaka"[5], zbog čega je oštro napadnut u *Musavatu* 1909. godine. S vremenom, međutim, Kurtagić evoluira prema integralnom jugoslavenstvu i socijalističkim idejama.

1 Datum preuzet iz *Antologije bošnjačke poezije XX vijeka* E. Durakovića, isti se javlja i u *Biserju* Alije Isakovića, dok je kod Zlatka Hasanbegovića u knjizi *Muslimani u Zagrebu 1878 – 1945. Doba utemeljenja* kao godina smrti navedena 1959. godina

2 Biografski podaci uglavnom su preuzeti iz knjige Zlatka Hasanbegovića *Muslimani u Zagrabu 1878 – 1945. Doba utemeljenja*, Medžlis Islamske zajednice u Zagrebu, Zagreb, 2007.

3 Zlatko Hasanbegović u knjizi *Muslimani u Zagrebu 1878 – 1945*. *Doba utemeljenja*, Medžlis Islamske zajednice u Zagrebu, Zagreb, 2007., navodi da je 14. listopada 1908. godine u Starčevićevu domu održan sastanak u vezi sa ranijom inicijativom nekih aktivista stranke o gradnji zagrebačke džamije među kojima je bilo i 20-ak muslimanskih studenata Bošnjaka, a u čije ime je govorio Fadil Kurtagić. On je pozdravio ovu inicijativu jer je došla od Frankove Stranke prava "koja je uviek iskreno ljubila muslimane".

4 Esad Zgodić, *Fadil Kurtagić*, u: *Bosanska politička misao* (austrougarsko doba), Sarajevo, 2003., str. 201-218.

5 Esad Zgodić, *Fadil Kurtagić*, u: *Bosanska politička misao* (austrougarsko doba), Sarajevo, 2003., str. 201-218.

Književni rad Fadila Kurtagića započinje 1907. godine, kada je kao osamnaestogodišnjak objavio svoju *Prvu pjesmu*[6], i intenzivno traje do 1919. godine u kojoj je štampana njegova prva i jedina zbirka pjesama.

Paralelno sa prvim objavljenim pjesmama pojavila se i njegova prva proza[7] koju čini šest priča objavljenih u Beharu 1907-08. godine. Sve ove priče imale su jasan didaktičko-angažirani sadržaj bez neke trajnije vrijednosti.

Kurtagić se narednih godina na književnom planu okrenuo isključivo poeziji, a paralelno sa književnim bavio se i političkim radom. Političke tekstove objavljuje u *Muslimanskoj slozi* i *Muslimanskoj svijesti*, te *Hrvatskom dnevniku* i *Mladoj Hrvatskoj*.

Napravio je nekoliko kritičkih osvrta na bošnjačku književnost i bošnjačke pisce (koje on imenuje muslimanskim), te je u tim osvrtima pohvalio i visoko vrednovao literarno djelo Safvet-bega Bašagića[8], a pisao je i o Hifzi Bjelevcu[9].

Sarađuje sa brojnim listovima i časopisima i u periodu od 1907. do 1910. poeziju objavljuje u *Beharu*, od 1911. do 1914. u *Gajretu*, a u godištu 1912.–13. objavio je dvije pjesme i u *Biseru*. Osim u bosanskohercegovačkim časopisima, neke svoje pjesme objavio je i u Hrvatskoj, u časopisu *Mlada Hrvatska*. Nakon Prvog svjetskog rata u vlastitoj nakladi objavljuje svoju jedinu zbirku pjesama sa nazivom *Stihovi*[10]. Zbirka sadrži ukupno 48 pjesama od čega je njih 19 već ranije bilo objavljeno sa istim ili drugim nazivom[11].

Nakon 1919. godine Fadil Kurtagić se više ne bavi poezijom već ga, ako je suditi prema objavljenim brošurama, ponovo zaokupljaju socio-ekonomske i političke prilike i teme, a posebno se bavi pitanjem radništva i radničkog udruživanja i organiziranja. Jednu takvu brošuru sa nazivom *Intelektualni radnici i radnički pokret*[12] objavio je 1927. godine, a 1928. izdaje i svojevrstan manifest-statut bankovnih činovnika nazvan *Ciljevi i ustrojstvo Saveza bankovnih činovnika i namještenika Jugoslavije*[13].

Godine 1941. Kurtagić se ponovo vratio prozi, objavivši zbirku fragmentiranih priča pod nazvan *Mali ljudi iz velikih škola*[14] koje su u cijelosti politički angažirane i opterećene nedvosmislenom poukom. Sve priče u ovoj zbirci pisane

6 F. Kurtagić, *Prva pjesma*, *Pobratim*, 17/ 1906-07., 9, str. 155.

7 F. Kurtagić, *Siromašni bogataš*, *Behar*, 1907.–08., str. 46., *Ona*, *Behar*, 1907.–08., str. 58., *Otac*, *Behar*, 1907.–08., str. 90., *Predrasuda*, *Behar*. 1907.–08., str. 122., *Žrtva sentimentalnosti*, *Behar*, 1907.–08., str. 213, *Konstitucija*, *Behar*, 1907.–08., str. 277.

8 Abdurahman Nametak je spominje sa nazivom *Akordi*, u: Abdurahman Nametak, *Muslimanski književni pokret (1878 – 1914)*, Mostar, 1939., str. 80.

9 F. Kurtagić, *Sličice i profili*, *Zeman*, I/1911., 19, str. 2-3.

10 Abdurahman Nametak je spominje sa nazivom *Akordi*, u: Abdurahman Nametak, *Muslimanski književni pokret (1878 – 1914)*, Mostar, 1939., str. 80.

11 U *Gajretu* je objavljeno šesnaest pjesama, u *Biseru* dvije i u *Beharu* jedna pjesma, a kod šest pjesama došlo je do promjene naziva (više o ovome u tekstu).

12 F. Kurtagić, *Intelektualni radnici i radnički pokret*, Štampa nadb. tiskare, Zagreb, 1927.

13 F. Kurtagić, Ciljevi i ustrojstvo Saveza bankovnih činovnika i namještenika Jugoslavije, Tisak Nadbiskupske tiskare, Zagreb, 1928.

14 F. Kurtagić, *Mali ljudi iz velikih škola*, *fragmenti iz života intelektualnih radnika*, Tiskara Dragutin Beker, Zagreb, 1941.

su šablonski i sa jasnom porukom o nužnosti udruživanja u radničke i sindikalne organizacije. Ipak je među ovih trinaest, uglavnom neuspjelih proznih pokušaja, zanimljiva priča sa nazivom *Tako je govorio Zaratustra*[15], koja u osnovi ima originalnu temu i osobenu kompoziciju.

Fadil Kurtagić je u toku svoga života bio istrajniji politički radnik negoli književnik. Ovu tvrdnju potkrepljuje činjenica da se poezijom bavio duže od jedne decenije, a da su ga politički problemi okupirali duže od pola vijeka. On je veći dio svog javnog djelovanja usmjerio na borbu za prosperitetniju zajednicu, ali je pritom često zanemarivao činjenicu da Bošnjacima nije isključivi cilj materijalna egzistencija koja bi se ostvarila na račun duhovnosti i osobenosti. Nije razumio ili je svjesno zanemario etnonacionalnu, religijsku i kulturnu posebnost svojih sunarodnjaka, pragmatički nudeći da se izgrađuju u krilu hrvatskog nacionalnog bića. Njegov angažman između dva rata imao je cilj buđenje svijesti radništva i ljudi uopće, te osvješćivanje *intelektualnog radništva* i bio je oslobođen predašnjih etno-nacionalnih nanosa. Esad Zgodić je, procjenjujući njegov rani politički rad konstatirao da: "S obzirom na pjesničku vokaciju njegov politički rukopis karakterizira osebujan jezik i stil. Rečenica je emocionalna, izraz se kreće u metaforama, analogijama, konciznostima i književnim figurama. Također, treba imati u vidu da je riječ o rukopisu kojeg publicira đački, omladinski uzrast, pa u tome vidjeti njene objektivne limite. U sadržinskom smislu, njegov politički tekst je u osnovi epigonski, a ne autorski."[16]

Većina ovih ocjena mogla bi se prenijeti i na njegov književni rad koji je patio od istih nedostataka. U njegovim pjesmama, a još više u prozi, ima političkog angažmana, početničkih poetskih propusta i zabluda, puno *literarnog*, a malo originalnog. Zbog toga ne čudi što se on u književnim krugovima uvijek kretao negdje na marginama, nikad ne uspjevši privući veću pažnju. Osim toga, Kurtagić je u poetskom izrazu konstantno bio pod utjecajima bosanskohercegovačkih ili srpskih i hrvatskih pjesnika zbog čega je teško mogao dati nešto novo, a samo rijetko je uspijevao otkriti i nešto svoje.

Zanimljivo je da je većinu svojih pjesama napisao ekavicom, iako je na političkom planu djelovao u pravcu kroatizacije Bošnjaka.

Njegove najplodnije godine i najvrednije poetske tvorevine nastale su u periodu između 1907. i 1914. kada je i objavio svoje najbolje pjesme u *Beharu*, *Gajretu* i *Biseru*. O njegovom javnom radu i političkom djelovanju značajnije su pisali Zlatko Hasanbegović[17] i nešto opširnije Esad Zgodić[18].

15 F. Kurtagić, u: *Mali ljudi iz velikih škola, fragmenti iz života intelektualnih radnika intelektualnih radnika*, Tiskara Dragutin Beker, Zagreb, 1941.

16 E. Zgodić, *Bosanska politička misao (austrougarsko doba)*, DES, Sarajevo, 2003., str. 201-218.

17 Z. Hasanbegović, *Muslimani u Zagrebu 1878 – 1945. Doba utemeljenja*, Medžlis Islamske zajednice u Zagrebu, Zagreb, 2007., str. 44.

18 E. Zgodić, *Bosanska politička misao (austrougarsko doba)*, DES, Sarajevo, 2003., str. 201-218.

O Kurtagiću kao pjesniku nekoliko rečenica napisao je još 1939. godine Abdurahman Nametak[19], a značajni su još samo radovi Ljubice Tomić-Kovač[20] i Muhsina Rizvića[21].

Na razmeđi epoha

Fadil Kurtagić kročio je u poeziju u vrijeme kada su bošnjački pjesnici već uveliko napuštali obnoviteljske preporodno-romantičarske ideje s kraja XIX vijeka. Ove ideje bile su protkane folklornom građom i jezikom koji im je dao "prve i prepoznatljive obrasce umjetničkog izraza"[22]. Tih godina u našu poeziju već prodiru ideje evropske moderne kojoj je utirao put Musa Ćazim Ćatić, a slijedili su ga drugi pjesnici, među njima i Fadil Kurtagić. Oni su, "krenuvši putevima evropskog pjesništva otkrivali svijet simbolista, maštovitih metaforičara i sjajnih verbalista – svijet obogaćen novim i neuobičajenim sadržajima, u blještavom ruhu od muzike riječi, iznijansiranih boja i mnogostrukih asocijacija"[23]. Za Ćatića je ovo vrijeme preobražaja i okretanja zapadu te "asimilovanje zapadnjačkih artističkih dostignuća"[24] koje su u njegovoj poeziji dominantne već od 1908. godine, kada ih je, boraveći u Zagrebu i krećući se u matoševskom krugu, jasno ispoljio. S obzirom na to da je Fadil Kurtagić učio neposredno od Ćatića, u čijem se krugu kretao i pod čijim utjecajem je djelovao, nemoguće je govoriti o Kurtagiću bez Ćatićevog spomena. Kritičari navode da je "'književno obrazovanje Kurtagić... stekao od Muse Ćazima Ćatića"[25] i da je u poeziju ušao "slijedom Ćatićeva (ali i Matoševa i Dučićeva) modernističkog artizma"[26], te je stoga neizbježno stalno poređenje i vrednovanje Kurtagićeve poezije u odnosu na Ćatićevu.

Pod Ćatićevim direktnim utjecajem (i indirektnim utjecajima pjesnika koji su i na Ćatića djelovali), Kurtagić je nastojao njegovati savršenstvo forme, neurotički pjesnički senzibilitet i dubinu izraza, te simboličku i metaforičku gustinu koja je kod njega nekad postajala i sama sebi svrhom. Istovremeno, njegova poezija, kao ni poezija drugih bh. pjesnika ovog perioda, nije mogla egzistirati bez naslanjanja na temelje stoljetnih tvorevina našeg narodnog pjesništva, alhamijado književnosti i književnosti na orijentalnim jezicima, te srednjovjekovne epigrafske poetike.

19 A. Nametak, *Muslimanski književni pokret (1878 – 1914)*, Mostar, 1939., str. 80.
20 Lj. Tomić-Kovač, *Poezija Fadila Kurtagića*, u: *Bošnjačka književnost u književnoj kritici*, Knjiga 3, Novija književnost – poezija, Alef, Sarajevo, 1998., str. 123-126.
21 M. Rizvić, *Bosansko-muslimanska književnost u doba preporoda 1887-1918*, El-Kalem, Sarajevo, 1990., str. 359-364.
22 E. Duraković, *Bošnjačka poezija XX vijeka*, u: *Bošnjačka književnost u književnoj kritici*, Knjiga 3, Novija književnost – poezija, Alef, Sarajevo, 1998., str. 7.
23 Lj. Tomić-Kovač, *Poezija Fadila Kurtagića*, u: *Bošnjačka književnost u književnoj kritici*, Knjiga 3, Novija književnost – poezija, Alef, Sarajevo, 1998., str. 123.
24 M. Rizvić, *Musa Ćazim Ćatić*, u: *Bosansko-muslimanska književnost u doba preporoda 1887-1918*, El-Kalem, Sarajevo, 1990., str. 342.
25 A. Nametak, *Muslimanski književni pokret (1878 – 1914* , Mostar, 1939., str. 80.
26 E. Duraković, *Bošnjačka poezija XX vijeka*, u: *Bošnjačka književnost u književnoj kritici*, Knjiga 3, Novija književnost – poezija, Alef, Sarajevo, 1998., str. 13.

I to nije sve, jer u bošnjačkoj poeziji koja je nastala u prvoj i drugoj deceniji XX vijeka, osim utjecaja sevdalinke, balade (lirske narodne tradicije uopće) i orijentalno-mistične poezije, djeluje i jedan snažan proces međunacionalnog prožimanja sa srpskom i hrvatskom poezijom i kulturno-etničkom tradicijom uopće.

Folklorna tradicija, orijentalni misticizam, te isprepletenost sa poetskim i kulturnim putevima susjeda, bitne su odrednice cjelokupnog bošnjačkog pjesništva s početka XX vijeka, a svakako su to odrednice i Kurtagićeve poezije. Doda li se ovome još i dualizam egzistencijalno-filozofske ideje srednjovjekovnog bosanskog čovjeka i konstantna raspolućenost između dva svijeta, pa ma koji odnos svjetova to podrazumijevalo: da li svijet ovostranosti i onostranosti ili svijet življenja oličenog u neizbježnom i sudbinskom preplitanju Istoka ili Zapada, postaje jasno koliko kompleksno može biti traganje za pjesničkim identitetom Fadila Kurtagića. Uz to, nagli preobražaji i evropeizacija na temeljima pjesničkog naslijeđa, koji su u dijahronoj perspektivi od Enesa Durakovića označeni pojmom "ubrzanog rasta", unose u bošnjačku poeziju nove vrijednosti prema kojima ona ostaje prepoznatljiva, osobena i originalna.

Uzme li se u obzir sve navedeno, ne čudi onda što su svi naši pjesnici toga doba intenzivno tragali za putevima vlastitoga poetskog izraza, a za Kurtagića se ne može sa sigurnošću reći da li ga je ikad zaista i pronašao.

U navedeno poetsko traganje za "izvorima vlastite duhovnosti"[27] Fadil Kurtagić se uključio u prvoj deceniji XX vijeka i svojom je poezijom doprinio da se stvori cjelovitija slika o bošnjačkom poetskom izrazu uopće. Može se reći da je, iako sam nije utjecao na generacije pjesnika koji su poslije njega došli, postao značajna i nezaobilazna karika u ovom lancu, posebno u određivanju i definiranju osobenog bošnjačkog poetskog izraza na razmeđi epoha: s jedne strane, na razmeđi romantizma i moderne, i sa druge strane na razmeđi moderne i avangardne poslijeratne poezije. Njegove duhovne veze sa romantičarskim pjesnicima s kraja XIX vijeka, na čije se temelje u svom pjesničkom začeću itekako oslanjao, bliskost sa istomišljenicima Ćatićem i A. Karabegovićem Hasanbegovim te nagovještaji nadolazećeg ekspresionizma koje je u svojim pjesmama dao, čine ga nezaobilaznim u promatranju i sagledavanju bošnjačke poezije u cjelini. Iz ovog razloga Muhsin Rizvić ga ubraja među pjesnike preporodne književnosti, a Enes Duraković jednu njegovu pjesmu uvrštava u *Antologiju bošnjačke poezije XX vijeka.*

Kurtagićev poetski svijet

Fadil Kurtagić je pripadnik mlađe generacije bošnjačkih pjesnika s početka XX vijeka čija je poezija "razvijena na marginama Ćatićevog stvaranja nakon 1908. godine"[28], a udaljavala se od Bašagićevog i Đikićevog i posebno od Kape-

27 E. Duraković, *Bošnjačka poezija XX vijeka*, u: *Bošnjačka književnost u književnoj kritici*, Knjiga 3, Novija književnost – poezija, Alef, Sarajevo, 1998., str. 8.

28 M. Rizvić, *Fadil Kurtagić*, u: *Bosansko-muslimanska književnost u doba preporoda 1887-1918*, El-Kalem, Sarajevo, 1990., str. 359.

tanovićevog poetskog izraza. Pa ipak, neke njegove rane pjesme nose ponešto i bašagićevsko i đikićevsko, a što bi se ponajprije moglo reći za njegov nacional-romantičarski krug (o kojem će više riječi biti u narednom poglavlju) u kojem se osjeća duh epike i zvuk gusala. Na neki čudan način prepoznaje se u njegovim pojedinim stihovima i onaj isti duh čovjeka koji izvire iz Kapetanovićeve pjesme *Ko tigar bih...*[29], a u kojoj je izrečena i snaga i borba i poraz i predaja, sve u nekoliko stihova.

Iako je inspiriran folklorom i duhovnom tradicijom Bošnjaka, on, shodno svojim modernoevropskim opredjeljenjima, ne dozvoljava da folklorno i tradicionalno izbije na površinu. Stoga bi se moglo reći da ovih elemenata u njegovim ranim pjesmama skoro uvijek ima u potki, ali se oni rijetko vide u šari. Pjesnik ih svjesno prekriva impresionističkim i simboličko-metaforičnim slikama, ali ih se ne može u potpunosti osloboditi. Ovo svjesno djelovanje na kidanju veza sa prošlošću i nastojanje da se približi novoj pjesničkoj struji kako bosanskoj tako i hrvatskoj i srpskoj, ono je što ga bitno udaljava od prve generacije pjesnika preporoda.

Spomenuti simbolizam, koji dominira u njegovom poetskom izrazu i kojega je pjesnik u svojim zrelijim pjesmama značajno usavršio, oslobađajući ga nanosa romantičarskog, ponekad će biti čisto salonski, nekad mistično-ezoterijski, a najčešće sazdan od mistično-demonskih slutnji i vizija koje su zaokupljale pjesnikovu pažnju, posebno u predratnim godinama. Navedene pjesnikove težnje da se po svaku cijenu oslobodi lanaca prošlosti i uključi u evropske poetske tokove dovele su do toga da su njegove pjesme svojim naslovima, motivima, mitsko-kršćanskom leksikom, posebno kada se one sagledaju u zbirci, ukazivale na udaljavanje od izvorno i osobeno bosanske, a posebno bošnjačke poezije, a odavale su "simboličko-mističku školu savremene hrvatsko-srpske lirike"[30]. U nekim njegovim ranijim pjesmama, objavljenim do 1913. godine, osjeća se i stari prepoznatljiv miris rodoljubivo-prosvjetiteljskog romantizma, pa i nacionalnog žara koji je, doduše, nedefiniran i nestalan i koji sve češće prerasta u općeljudska suosjećanja sa čovjekom. Ustvari, već od prvih pjesama kod njega je uočljiva neraskidiva veza između intimnog i univerzalnog, između individue i kosmosa. U tom poetskom spletu čovjek je veoma često centar Kurtagićevog svijeta i oko njega i u njemu se dešava suštinsko. Ponekad izgleda da je u svom traganju za čovjekom u čovjeku, Kurtagić umanjivao vrijednost poetskog za račun egzistencijalno-filozofskog. U njegovoj poeziji su slike prirode i pejzaža potčinjene čovjekovom raspoloženju ili su unesene tek kao kontrast njegovom duševnom stanju.

U bilo kom pravcu da se kreće poetsko zbivanje u njegovim pjesmama, čovjeka uvijek ima u njima. Čovjek je prisutan kao planetarni subjekt koji je nekad pozitivno ili negativno aktivan, a ponekad dekadentno pasivan i bezvoljan sa ukorijenjenom sviješću da on ništa ne može promijeniti. Bilo da je riječ o pjesničkom subjektu, koji je rijetko vidljiv i prisutan, ili je češće riječ o ljudima, o

29 A. Isaković, *Biserje*, *Antologija muslimanske književnosti*, Beograd, 1990., str. 271.

30 M. Rizvić, *Fadil Kurtagić*, u: *Bosansko-muslimanska književnost u doba preporoda 1887-1918*, El-Kalem, Sarajevo, 1990., str. 360.

čovjeku uopće, otkrivaju se bar dva suprotna stava: borben i odlučan stav koji bi da ruši bastione nepravde i zla, i jedan melanholičan i depresivno-poražavajući stav koji kazuje da se ne može učiniti ništa doli slegnuti ramenima i *objesiti ruke niza se*[31].

Ako je potrebno za navedenu tvrdnju tražiti reprezentativne primjere, onda su to sigurno pjesme *Mi*[32] i *Neimari*[33].

U prvoj pjesmi svemir *drhturi* pred snagom revolucionarne ideje, dok *gvozdene grudi vulkan, grom i buru kriju.* Cijela pjesma odiše jednom pozitivnom silinom i snagom, poput nara je krcata snažnim izrazima, a čovjek je taj koji o svojoj sudbini odlučuje.

Stazama naših snova besni hržu ati,
Vije se slobode bajrak i zveči handžar ljuti,
A marseljeza bruji i vrište čudni svati –
Našijem žilama brekče nešto što prolom sluti....

Sa druge strane, u pjesmi *Neimari*[34] prisutna je apatija i bezvoljnost zbog gubitka nade. Pjesnika niko ne može probuditi iz tog mrtvila u koje je zapao, *dobri ljudi* mu nastoje pomoći, ali ta pomoć ne daje rezultate, jer je on pasivan i umrtvljen.

Došli su mi danas, da mi dvore prave
Iz kojih li strana, Bog zna, kakvi ljudi? –
Proricali osvit jedne zore plave,
Što će s moga neba tude da zarudi.
...
Došli su mi danas, da mi dvore prave –
Dobra dela činit, to im srce žudi –
I odoše dalje poniknute glave,
Jer uvredih srca ovih dobrih ljudi.

Pjesma je u svojevrsnom kontrastu koji se javlja između tri prve i dvije posljednje strofe. Poljuljani su stupovi vjere u iščekivanju Božije milosti koja ne dolazi i izgubljena je nada u ljepši život kao i u postojanje idealne životne *druge*.

U konačnici, kad se gleda pjesnikov poetski svijet, vidljivo je da je on od mladog idealiste, koji je bio spreman krenuti putevima modernog pjesništva, ali

31 N. Sarajlić, *Teme*, *Biser*, 1913.–14. godine, cit. *Svijet je sada objesio ruke niza se!*
32 F. Kurtagić, *Mi*, *Gajret*, 5/1912., 5-6, str. 87. / *Mlada Hrvatska*, 6/1913., 2, str. 29. / u zbirku uvrštena sa nazivom *Revolucija*, str. 4.
33 F. Kurtagić, *Neimari*, u: *Stihov*i, Vlastita naklada, Islamska dioničarska štamparija, Sarajevo, 1919., str. 15.
34 F. Kurtagić, *Neimari*, u: *Stihovi*, Vlastita naklada, Islamska dioničarska štamparija, Sarajevo, 1919., str. 15.

koji istovremeno vjeruje u ljude i čistu i nepatvorenu ljubav, u snagu borbe, nacionalno jedinstvo (onako kako ga je on poimao), patriotizam, prosvjetiteljski žar i socijalnu upućenost jednih na druge, došao do faze razbijenih iluzija, gubitka nade i vjere, te čiste rezignacije i melanholične slutnje demonskog zla i smrti.

Poetski krugovi i pokušaj klasifikacije

Pokušaj da se napravi izvjesna klasifikacija Kurtagićeve poezije ide slijedom naznaka koje je dao Muhsin Rizvić. Na osnovu njih bi se, uvjetno rečeno, moglo govoriti o tri faze u kojima se uobličavao pjesnik. S obzirom na to da se tematski i motivski krugovi provlače kroz sve tri uočene faze, istovremeno bi se moralo govoriti i o najmanje tri pravca u kojima se kretala njegova poezija, a koji se prepliću kroz dijahronijski određene faze razvoja. Tako bismo prvu fazu, koja je najizraženija do 1909. godine, mogli nazvati nacional-romantičarskom zbog neminovnog utjecaja prethodne epohe, uz napomenu da se romantizam osjeća, ali da je pjesnik već prema svom ranom opredjeljenju modernist.

U drugoj fazi, koja obuhvata period od 1909. do 1912. godine, prevladava gusti simbolizam moderne, a u trećoj, koja je prepoznatljiva od 1913. do 1914. su najjasnije izraženi društveni kolektivizam i intimno-socijalne teme. S vremenom će, međutim, tanahni nacional-romantičarski dah iz rane faze preći u nacionalno--prigodničarske hvalospjeve prvo hrvatstvu, a nakon rata i srpstvu, te njihovim nacionalnim junacima. U najboljem slučaju vrtjet će se oko SHS jugoslavenstva, što je jasno vidljivo u pjesmama koje su uvrštene u zbirku. Metaforičko-simbolička poezija iz druge faze u svojoj će konačnici prerasti u mistično-demonsku liriku slutnji, nedefiniranog straha i smrti. Ljubavna lirika pjesnikova koja se javlja u sva tri perioda prijeći će put od čisto platonske, iskrene i nevine, na orijentalnim zasadama izgrađene poezije sa osobenim pogledom na ženu kao nešto nedodirljivo, do evropski prizemljenih iluzija i čulno-erotskog realiziranja ljubavnog doživljaja. Mogli bismo još govoriti o pjesnikovoj intimno-porodičnoj poeziji u koju se mogu uvrstiti samo tri pjesme[35], ali se pojam intimnog u Kurtagićevim pjesmama kasnije vezuje i za društveno, te egzistencijalno iz kojeg se u već spomenutom periodu 1912-14. rađaju pjesme sa intimno-društvenim i intimno-egzistencijalnim motivima. Na kraju, treba spomenuti i Kurtagićevu religioznu liriku koju opet čine samo dvije pjesme[36] dok se u još nekoliko njih duh religijskog nadvio nad osnovnim motivom pjesme.

35 *Ocu*, *Behar*, 8/1907.–08., 1, str. 168. / *Ne plači, sestrice mila* (Proljetni soneti), *Behar*, 9/1908.–09., 23-24., str. 363. / *Sestri*, u: *Stihovi*, Vlastita naklada, Islamska dioničarska štamparija, Sarajevo, 1919., str. 12.

36 *Lejlei mevlud*, u: *Stihovi*, Vlastita naklada, Islamska dioničarska štamparija, Sarajevo, 1919., str. 10., / *Bajramski uranak*, u: *Stihovi*, Vlastita naklada, Islamska dioničarska štamparija, Sarajevo, 1919., str.11.

*

Pjesme sa naznakama nacional-romantičarskog prvi su prepoznatljiv put Fadila Kurtagića. Za njih možemo reći da ih odlikuje, bošnjačkim pjesnicima toga doba tako svojstveno, lutanje i nesigurnost u izražavanju nacionalnog identiteta. Tako se one kreću od priklanjanja i poistovjećivanja sa hrvatskim do kasnije identifikacije i sa srpskim nacionom, a u konačnici nose odlike i ranog jugoslavenstva. Pa ipak, ove pjesme, posebno u svojoj ranijoj fazi, nose i jedan širi društveni i prosvjetiteljski patriotizam, snažno pjesnikovo suprotstavljanje vjekovnim silama mraka i konzervativizma. Nije gubitak nacionalnog identiteta stran ni Bašagiću, Đikiću, Karabegoviću i Ćatiću, ali za razliku od Ćatića, naprimjer, koji je već 1903. znao i gromko uzviknuti *Ja sam Bošnjak*[37], Kurtagić to nikad ni u svom književnom ni u svom političkom angažmanu nije javno izgovorio[38]. Jedna od prvih njegovih pjesama sa očitovanjem navedenog prosvjetiteljsko-romantičarskog patriotizma svakako je *Sastao se pakla zbor...*[39] u kojoj snažno napada mračne sile i kliku koja pokušava zaustaviti napredak i onemogućiti prosvjetiteljski rad velikih pojedinaca. Romantičarsko-idealističku snagu ovim stihovima daje i motto iz Mažuranića *Mišad grize, ali po tlih gmiže / Sam sur oro pod nebo se diže* kojim pjesma počinje.

Sastao se pakla zbor sinova
A zovu se pioniri mraka
I prokletih tuđinskijeh snova, –
Da unište sjaj sunčevih zraka.

Iste godine u *Beharu* su objavljene još dvije pjesme sa sličnom temom. U *Prelivodi*[40] govori o nepouzdanim ljudima nestabilna karaktera koji svojim postupcima ugrožavaju opće interese zajednice. Osjećajno je prenaglašen usklik koji se u trećoj strofi javlja zbog paradoksa življenja u kojem se prerano zatvaraju životni putevi velikih, a istovremeno je život milostiv prema onima koji to ne zavređuju.

Oj, nepravdo, dok na sebi zemlja
Drži tebe, duhom tako mala,
Dotle ždere ljude pune čuvstva
Pune žara, pune ideala...

37 M. Ć. Ćatić, *Ja sam Bošnjak* (Izdajici Avdi S. Karabegoviću), *Bošnjak*, 13/1903., 36., str. 3.
38 Štaviše, "Kurtagić prihvata učenje Ante Starčevića o bosanskim muslimanima *najčišće krvi hrvatske*", u: E. Zgodić, *Bosanska politička misao (austrougarsko doba)*, DES, Sarajevo, 2003., (str. 209) gdje autor analizira Kurtagićev tekst *Kuda?* objavljen u *Mladoj Hrvatskoj* 3/1909.––10., 7., str. 186.
39 F. Kurtagić, *Sastao se pakla zbor...* (Posvećeno A. Mešiću), *Behar*, 8/1907.–08., 23-24., str. 366.
40 F. Kurtagić, *Prelivodi*, *Behar*, 8/1907.–08., 19, str. 295.

U pjesmi *Kad noć tiha*[41] govori o nužnom strpljenju kojim se buntovna mladost treba naoružati u iščekivanju ljepše i svjetlije budućnosti koja njenom narodu jednom mora doći.

Zagonetka suncu se veseli:
Sunce će joj skinut lance mraka,
Nju rastvorit, zrake sipat tada

Na moj narod. Al' joj nešto veli:
Sada zalud uzdah, želja svaka,
Čekaj malo! Jošte noćca vlada...

U ovaj krug prosvjetiteljsko-romantičarske poezije svakako treba uvrstiti i pjesmu *Novi zvuci*[42] koja je reakcija na ranije objavljenu pjesmu Nafije Zildžićeve i u kojoj on sa oduševljenjem i neskrivenom podrškom govori o želji i namjeri muslimanskih djevojaka da krenu stazama prosvijećenosti. Iako odiše duhom napretka, oduševljenjem i podrškom tom napretku, ima u njoj i duboke intimne drame i baladične tragičnosti što leži u temeljnoj ideji. Ponovni usklik, ovaj put imperativni, javlja se u stihu *Poletite – kose raspletene*[43] i pun je nagomilanih pjesnikovih osjećanja i želje da se pokidaju stoljetni okovi patrijarhalne potčinjenosti i neznanja sa muslimanske žene, koju pjesnik bodri bratskom ljubavi, a koja poentira začuđujućim odabirom riječi u posljednjem stihu *S novim danom usred razgovora...*[44]. U ovoj pjesmi veličina i dubina misli nadilazi formu, sadržaj i leksiku, a intimno-društvena ekstaza oduševljenja sa esencijalnim intimno-porodičnim temeljem neće se više naći ni u jednoj njegovoj pjesmi, mada će se pojaviti još nekoliko njih koje su po intenciji upravo intimno-porodične kao što su pjesme *Ocu*[45], *Ne plači sestrice mila*[46] i pjesma *Sestri*[47], koja je i najbliža prvoj. U navedenim pjesmama preovladava baladično-elegičan ton sa sjetnim sjećanjem na djetinjstvo i sa slutnjom smrti, ili konstatacijom da je smrt već prisutna i da se poput crnih oblaka nadvila nad pjesnikovu dušu. Titranje između sna i jave, koje se javlja i u drugim njegovim pjesmama, i kontrast između prošlosti i sadašnjosti, prisutni su u svakoj od ovih pjesama, ali su najbolje vidljivi u pjesmi *Sestri*[48]. Pjesnik svoju *seku* u snu vidi u onom nekadašnjem sjaju i milini kada su kao djeca bili bezgranično sretni, ali ti snovi se na kraju pretvaraju u moru *jer je mrzlom rukom neko ih se tako* i zauvijek zaprljao sjećanja na najljepše doživljaje iz pjesnikova života.

41 F. Kurtagić, *Kad noć tiha*, *Behar*, 8/1907.–08., 18, str. 279.
42 F. Kurtagić, *Novi zvuci.* Nafiji Zildžićevoj, *Behar*, 10/1909.–10., 22-23., str. 344.
43 F. Kurtagić, *Novi zvuci.* Nafiji Zildžićevoj, *Behar*, 10/1909.–10., 22-23., str. 344.
44 F. Kurtagić, *Novi zvuci* . Nafiji Zildžićevoj, *Behar*, 10/1909.–10., 22-23., str.344.
45 F. Kurtagić, *Ocu*, *Behar*, 8/1907.–08., 11., str. 168.
46 F. Kurtagić, *Ne plači, sestrice mila* (*Proljetni soneti*), *Behar*, 9/1908.–09., str. 363.
47 F. Kurtagić, *Sestri*, u: *Stihovi*, Vlastita naklada, Islamska dioničarska štamparija, Sarajevo, 1919., str. 12.
48 F. Kurtagić, *Sestri*, u: *Stihovi*, Vlastita naklada, Islamska dioničarska štamparija, Sarajevo, 1919., str. 12.

Romantičarsko-slobodarske ideje sa intimnom vjerom u snagu revolucije i nezaustavljivu moć pravde i istine još jednom će opjevati 1912. godine u pjesmi *Mi*[49]. Sa osjećanjem dostojanstvenog epskog duha i baladičnim tonom nadolazećih tragedija sažetih u pojmu *kajde*, ali i himničnim zvukom marseljeze i probuđenim bijesom proletarijata, pjesma je eruptivno snažna i "ispunjena akcionom sadržinom"[50].

Našijem žilama brekče vrelina sunčanih zraka
Srca nam varnica puna našijeh krševa surih,
A oči mutnu srdžbu popiše iz oblaka,
Kad svemir s njezina daha jauče i drhturi.

Epski ponos poput vrele krvi vrije iz ovih stihova koji u obilju snažnih sintagmi otkrivaju da za uznemireni i uzburkani duh potlačenih postoje samo dva puta od kojih jedan vodi u pobjedu, a drugi u časnu smrt. U ovoj pjesmi se istovremeno kod Kurtagića najjače osjeća bliskost sa Bašagićevom zavičajno-patriotskom lirikom zbog neodvojivog osjećanja ljubavi, dostojanstva i pripadnosti rodnom tlu koje je u žilama. Ima u njoj nagovještaja velikih događaja, pobune i previranja, ali i svjetlije budućnosti i ozdravljujućih reformi do kojih mora doći bilo *zveketom handžara ljutih*, bilo najezdom novih mladih i prosperitetnih snaga.

Upravo o ovim novim snagama koje će promijeniti svijet nabolje, Kurtagić je govorio i u pjesmi sa simboličnim nazivom *Canticum novum*[51] što je napisana u povodu "Gajretove" desetogodišnjice. Ona je himna progresu i snazi što je neumorna mladost nosi u sebi i najava je novog, drugačijeg, ljepšeg i pravednijeg svijeta koji se gradi.

I kada god prođu ove snažne čete,
Trnovitom stazom svuda niče cvet
I za njima zvezda milijarde lete
I prati ih Božji osmeh mio, svet.

Pa ipak, pjesnikove ambicije da ovo postane nova solomonovska *pjesma nad pjesmama* nerealne su jer njen poetski izraz nije uspio dosegnuti idejni cilj. Pjesma ne nudi ništa originalno ni posebno, nema one tako potrebne začudnosti ni osjećaja doživljenosti pa je teško moguće da su je i oni kojima je prvenstveno namijenjena mogli u cijelosti osjećati kao svoju. Svojevrsna revolucija izražena je i u pjesmi *Ouvertire*[52]

49 F. Kurtagić, *Mi*, *Gajret*, 5/1912., 5-6., str. 87. / *Mlada Hrvatska*, 6/1913., 2., str. 29. / u zbirku uvrštena sa nazivom *Revolucija*, str. 4.

50 M. Rizvić, *Fadil Kurtagić*, u: *Bosansko-muslimanska književnost u doba preporoda 1887-1918*, El-Kalem, Sarajevo, 1990., str. 363.

51 F. Kurtagić, *Canticum novum. O "Gajretovoj" desetogodišnjici*, *Gajret*, 6/1913., 1-3., str. 3. / *Stihovi*, Vlastita naklada, Islamska dioničarska štamparija, Sarajevo, 1919., str. 8.

52 F. Kurtagić, *Ouvertire*, u: *Stihovi*, Vlastita naklada, Islamska dioničarska štamparija, Sarajevo, 1919., str. 13.

koja sjedinjuje ljubav prema ženi i ljubav kao univerzalnu vrijednost u jedno. Matoševski se ovdje brišu granice i stapaju se u jedno žena, majka, zemlja i sloboda. Pjesma veliča sreću, život i ljubav. Ona nosi optimizam, vedrinu i moć univerzalne ljepote i umjetnosti. Pjesnik u sebi otkriva neslućenu snagu koja ga tjera da ide naprijed, uvažavajući sve što je lijepo i mrzeći sve što sputava.

Uz tanahni naklon pred živim kumirom,
Nad kojim su vile splele baldahin,
Stupam svojom stazom u ruci sa lirom –
Ja vetrova divljih i oluja sin.

Također je, po uzoru na Matoša, i u ovoj pjesmi vidljiva Kurtagićeva namjera da svoju poeziju obogati muzikom i da bar asocijativno, uvodeći u pjesmu neki od muzičkih instrumenata, djeluje na čula i dâ stihovima muzičku podlogu. U ovoj pjesmi spominje se lira, u drugima su mandoline, violine, harfe, cimbala, ili pak slavuj kao simbol umilnih i skladnih zvukova. Namjera mu je da dosegne harmoniju muzike i riječi i da stihove oplemeni zvukom, što mu ponekad nesumnjivo i uspijeva. Češće je, međutim, vidljivo da pjesnik pri uvezivanju svih ovih zahtjevnih komponenti zastane na samom kraju puta, i to u momentu kada je još samo preostalo da se pjesmi *udahne malo duše* i da joj se dâ malo poetskog žara koji bi je učinio skladnom cjelinom i dao joj konačan i originalan pečat. Tako se Kurtagić otkriva kao veliki majstor riječi i fragmenata koje ponekad teško uspijeva međusobno izmiriti i ukomponirati u čvrstu poetsku tvorevinu.

Poslijeratna Kurtagićeva rodoljubiva lirika patit će od istih nedostataka kao i već spomenute pjesme, ali neće biti ni onako snažna ni općeljudska kakva je bila do 1914. godine. Štaviše, ona će se "utopiti u nazdravičarskoj patetici"[53] i već spomenutom priklanjanju čas hrvatskom, čas srpskom nacionu, te ranoj tronacionalnoj ideji jugoslavenstva. S obzirom na to da je riječ o *poeziji s namjerom*, ne čudi što je pjesnik upao u semantičko-poetske zamke te unio pojmove semantički jake, ali poetski isprazne, čime je ovaj poetski krug opteretio banalnošću.

Pjesme ovog tipa su *Oslobodi*telji*[54], *30. travnja*[55], *Skadar*[56], *Žetva*[57]. Prva je posvećena potpukovniku Živanu Rankoviću i sa tipičnom je prosrpskom, gotovo nacionalističkom orijentacijom. U pjesmi se veliča Rankovićeva slava i junaštvo do tih granica da ga pjesnik poredi sa Markom Kraljevićem, govoreći o *velikoj moći* koja se rađa i koja nadolazi *slušajuć s gusala slavu stare moći*. Ideja jugo-

53 E. Duraković, *Bošnjačka poezija XX vijeka*, u: *Bošnjačka književnost u književnoj kritici*, Knjiga 3, Novija književnost – poezija, Alef, Sarajevo, 1998., str. 13.

54 F. Kurtagić, *Oslobodi*telji, u: *Stihovi*, Vlastita naklada, Islamska dioničarska štamparija, Sarajevo, 1919, str. 5.

55 F. Kurtagić, *30. travnja*, u: *Stihovi*, Vlastita naklada, Islamska dioničarska štamparija, Sarajevo, 1919., str. 6.

56 F. Kurtagić, *Skadar*, u: *Stihovi*, Vlastita naklada, Islamska dioničarska štamparija, Sarajevo, 1919., str. 9.

57 F. Kurtagić, *Žetva*, u: *Stihovi*, Vlastita naklada, Islamska dioničarska štamparija, Sarajevo, 1919., str. 6-7.

slavenstva realizirana je u stihu *Hrvat, Srb, Slovenac – roblje što već pišti*, ali je ona u sjeni *vjekovnog srpskog stradanja*, te konačnog oslobođenja. Sličnog sadržaja je i pjesma *Skadar*[58] koja, kao i prethodna, već u naslovu nosi nagovještaje mita o stradanju i vjekovnoj potlačenosti srpskog naroda.

Kao da želi uspostaviti međunacionalnu ravnotežu, treća pjesma *30. travnja*[59] je hvalospjev Hrvatima i nacionalnim junacima oličenim imenima Zrinskog i Frankopana. Posljednja u ovom nizu je ujedno i najuspješnija pjesma sa simboličnim nazivom *Žetva*[60] u kojoj Kurtagić objedinjuje dvije prethodne ideje i poentira nametnutim jugoslavenstvom. Pjesma je patriotsko-socijalna i u prvi plan stavlja snagu i duh napaćenog čovjeka koji nema druge želje osim da se slobodno vrati svojim poljima. Ovom pjesmom Kurtagić je najbliži Šantiću i kao što postoji sličnost između *Mi*[61] i Šantićeve *Mi znamo sudbu*[62], tako i *Žetva*[63] ima sličnosti sa pjesmom *O, klasje moje*[64] i drugom njegovom socijalnom lirikom. U ovoj pjesmi, uz koju bi se još mogla spomenuti i pjesma *Refleks*[65], već se jako osjeća njegova socijalističko-ideološka orijentacija utemeljena na radnom čovjeku, jedinstvu i slobodarskom kolu, a kulminira očovječenjem Boga u vidu Njegovog silaska među ljude. *Bog je sišo nama pa nas blagosiva* kaže u jednom stihu pjesnik što je korak u pravcu Njegove potpune negacije izrečene u Kurtagićevim kasnijim pjesmama.

Ako se gleda dijahronijski, moglo bi se reći da se Kurtagić nikad nije uspio osloboditi blagih romantičarskih nanosa koji se u pojedinim njegovim pjesmama stalno osjećaju od početka do kraja njegovog pjesničkog rada. Nije težio tome, ali je jednim svojim dijelom ostao vezan za romantičarsko-rodoljubive ideje prethodne epohe i nikad nije potpuno nestao utjecaj koji su u ranoj dobi na njega izvršili: Bašagić, Šantić, Zmaj, Ilić, Preradović, Radičević... U cijelosti gledano njegova poezija nije romantičarska, ali se miris romantizma ipak osjeća u njoj.

*

Drugi pravac poetskog kretanja Fadila Kurtagića prepoznaje se već 1909. godine, kada su objavljeni *Proljetni soneti*[66], a zatim i pjesme *Oj, zbogom, Vrbase*

58 F. Kurtagić, *Skadar*, u: Stihovi, Vlastita naklada, Islamska dioničarska štamparija, Sarajevo, 1919., str. 9.

59 F. Kurtagić, *30. travnja*, u: *Stihovi*, Vlastita naklada, Islamska dioničarska štamparija, Sarajevo, 1919., str. 6.

60 F. Kurtagić, *Žetva*, u: *Stihovi*, Vlastita naklada, Islamska dioničarska štamparija, Sarajevo, 1919., str. 6-7.

61 F. Kurtagić, *Mi*, *Gajret*, 5/1912. / *Mlada Hrvatska*, 6/1913., str. 29./ u zbirku uvrštena sa nazivom *Revolucija*

62 A. Šantić, *Mi znamo sudbu*, Pjesme, Kultura, Beograd, 1963.

63 F. Kurtagić, *Žetva*, u: *Stihovi*, Vlastita naklada, Islamska dioničarska štamparija, Sarajevo, 1919., str. 9

64 A. Šantić, *O, klasje moje*, *Pjesme*, Kultura, Beograd, 1963.

65 F. Kurtagić, *Refleks*, u: *Stihovi*, Vlastita naklada, Islamska dioničarska štamparija, Sarajevo, 1919., str. 9.

66 F. Kurtagić, *Prelivodi*, *Behar*, 8/1907.–08., 19, str. 295.

silni[67] i *Pučina Vrbasa drhti*[68] te napokon pjesma *Svud grobni miris se širi*[69]. U ciklusu *Proljetni soneti*[70] koji se sastoji od četiri deskriptivno-refleksivna soneta, a nešto kasnije će se pojaviti i peti[71], prepoznaju se prvi jasniji utjecaji Ćatića. Oni se ogledaju u formi, tematskom krugu, motivima i leksici. Još se u ovim pjesmama, međutim, ne osjeća ćatićevska snaga i gustina simbolizma, što će koju godinu kasnije u cijelosti zahvatiti Kurtagićevu poeziju, ali je i ovdje naglim i iznenadnim inverzijama skrenuo pažnju na formu i dominantne stilske odlike, a metaforom i kontrastom otvorio vrata i zakoračio u mističko-simboličku gustoću moderne.

U svim ovim sonetima pjesnik prizorima i slikama proljeća, kojima pjesme obično započinju, suprotstavlja vlastita osjećanja i raspoloženja koja se poput tmurnih oblaka nadvijaju nad svježinom najljepšega godišnjeg doba. Najčešće to čini motivom smrti ili bolesti, te tugom i beznađem. Tako je u pjesmi *Sunašce prosiplje prame*[72] dočaran kontrast između ljepote proljeća, što simbolizira rađanje i život, i intimnog osjećanja straha i tegobe koji pritišću dušu.

...tek jednom stvorenju nije
Svanula proljetna zora: u vrtu njegova žića
Crne su procvale ruže, – ko stara umire priča.

Smrt je konačan ishod i u pjesmi *Ne plači sestrice mila...*[73] gdje je proljeću sretnog djetinjstva suprotstavljena surova stvarnost i očekivana smrt zbog koje se vodi nijemi dijalog između brata i sestre.

Prkosi sudbini kletoj i neka ručica tvoja,
Premila sestrice, zlatna sklopi mi ugasle oči...

Ovaj pesimistički stav i nezadovoljstvo životom, ali i suprotstavljanje sudbini Kurtagićevu poeziju približava poeziji Avde Karabegovića Hasanbegova, koji je kao i Kurtagić bio "nedovršena pjesnička pojava"[74] sa potencijalima koji nikad nisu do kraja iskorišteni.

Konstantna raspolućenost između razmišljanja o onome što gubi i onome što je neminovno, između života, na jednoj, i smrti na drugoj strani, prepoznatljiva je i u sonetu *Ja život veliki ljubim...*[75] koji nosi glasno opraštanje od života i svijest

67 F. Kurtagić, *Oj, zbogom, Vrbase silni*, *Behar*, 10/1909.–10., 6., str. 90.
68 F. Kurtagić, *Pučina Vrbasa drhti*, *Behar*, 10/1909.–10., 10-11., str. 155.
69 F. Kurtagić, *Svud grobni miris se širi*, *Behar*, 10/1909.–10., 3., str. 36.
70 Sunašce prosiplje prame, Ne plači sestrice mila ..., Ja život veliki ljubim.., Laste se vraćaju mile i Sivi se oblačić šunja.
71 F. Kurtagić: *Sivi se oblačić šunja*, *Proljetni soneti*, *Behar*, 10/1909.–10., 7., str.106.
72 F. Kurtagić: *Sunašce prosiplje prame*, *Proljetni soneti*, *Behar*, 1908.–09., 2324., str. 363.
73 F. Kurtagić, *Ne plači sestrice mila...*, *Proljetni soneti*, *Behar*, 1908.–09., 23-24., str. 363.
74 S. Blagojević, *Očaravanje svijeta, Avdo Karabegović Hasanbegov*, u: *Bošnjačka književnost u književnoj kritici*, Novija književnost – poezija, Alef, Sarajevo, 1998.
75 F. Kurtagić, *Ja život veliki ljubim...*, *Proljetni soneti*, *Behar*, 9/1908.–09., 23-24., str. 363. / u zbirci objavljena pod nazivom *Apoteoza* i uz neznatne izmjene /.

da je on već uvehnuo, ali i silnu želju za životom. Ovo je ujedno jedna od rijetkih pjesama gdje pjesnik ne razmišlja, nego samo osjeća, a osjeća da je žedan života i radosti koju mu prerana smrt uskraćuje zauvijek.

I tako u želji mrijem, dršće mi usnica sjetna
I srce plače bolno, a proljet dolazi cvjetna

Četvrta u nizu *Laste se vraćaju mile*[76] govori o ciklusu godišnjih doba i životnom ciklusu uopće kao prirodnom kretanju koje se konstantno ponavlja i obnavlja suprotno životu individue koji nestaje. U istom tonu pisana je i posljednja pjesma iz ciklusa *Proljetni soneti Sivi se oblačić šunja*[77] koja se pojavila nešto kasnije i slutnja je nadolazećeg nevremena koje je nagoviješteno grmljavinom i gomilanjem oblaka. Ovdje se intimni strah od smrti prepliće sa društvenom brigom zbog nadolazećih ratnih strahota.

Deskriptivno-misaoni motivi nastavit će se i u pjesmama o Vrbasu, gdje je rastanak od života još jasnije izražen. "Sve je u znaku umiranja na jednoj i zavaravanja na drugoj strani", kaže M. Rizvić, te dodaje da su sve ove pjesme pisane "standardnim izrazom savremenog poetskog prosjeka..., ali svedenog na prazninu, knjišku konvencionalnost i verbalizam"[78].

Na površini dominira opis prirode sa puno lirsko-deskriptivnih slika ambijenta, ali se deskriptivni ton obavezno pretače u emociju koja je stvarnija i konkretnija od opisa. Opis je u ovim sonetima formalan i površan, ma koliko naizgled dominirao, on je ovdje samo osnova od koje se polazi, a bitne su pjesnikove emocije i razmišljanja o životu koje su već u ovim pjesmama pune slutnje i nagovještaja onoga što će u kasnijim njegovim pjesmama izbiti u prvi plan. Modernistička dekadencija i poimanje smrti koja se u ovim ranim pjesmama javlja, kasnije će postati centralni motiv Kurtagićeve poezije. U pjesmi *Oj zbogom, Vrbase silni*[79] uvodi specifičnu simboliku koja je karakteristična za Ćatićevu poeziju, a koja će postati još očitija u Kurtagićevoj lirici. Riječ je, naime, o paradoksalnim slikama oprečnih svjetova što se postiže dovođenjem u vezu pojmova i motiva iz hinduističke ili grčke mitologije, kršćanskih i orijentalno-islamskih prepoznatljivih slika. Tako će se u jednoj pjesmi, jednoj strofi, a ponekad i u jednom stihu pojaviti Ganges, Kevser, uskrsnuće i sotona. Već ranije se, u duhu moderne, služio antičkom mitologijom i kršćanskom religijskom leksikom koje u novim pjesmama kombinira i spaja, gradeći isto, naizgled oprečnim slikama. Tako se pjesnik služi pojmovima kao što su: *Olimp, feniks, Azrail, Bakho, Amor, nirvana, uskrsnuće*., a u pjesmi *Akšamluk*[80] njihova je koncentracija posebno vidljiva u stihovima koji objedinjuju antičku, kršćansku i islamsku filozofiju, umjetnost i svetišta:

76 F. Kurtagić, *Laste se vraćaju mile*, *Proljetni soneti*, *Behar*, 9/1908.–09., 23-24., str.363.
77 F. Kurtagić, *Sivi se oblačić šunja*, *Proljetni soneti*, *Behar*, 9/1909.–10., 23-24., str. 106.
78 M. Rizvić, *Fadil Kurtagić*, u: *Bosansko-muslimanska književnost u doba preporoda 1887–1918*, El-Kalem, Sarajevo, 1990., str. 360-361.
79 F. Kurtagić, *Oj, zbogom*, *Vrbase silni*, *Behar*, 10/1909.–10., 6., str. 90.
80 F. Kurtagić, *Akšamluk*, *Stihovi*, Vlastita naklada, Islamska dioničarska štamparija, Sarajevo, 1919., str. 21.

U pričanju tihom oživeće na to
I Golgota, Sinaj, Meka i Medina
I Homer i Soktrat, Epikur i Plato...

Ova sinkrazija u poeziji Fadila Kurtagića možda i najvjernije otkriva autentične bosanske korijene gdje je sinkretizam temelj na kojem sve počiva, gdje je on stil življenja i uvjet opstanka i gdje se miješanjem različitosti grade mozaici posebnosti. Kurtagić nije uspio kao Ćatić dovesti ga do savršenstva iz prostog razloga što se njegovom usavršavanju nije predao u potpunosti i cijelim svojim bićem kao što je to činio Ćatić, ali je bio na dobrom putu da to postigne.

Ono što je samo naslućeno u *Prelivodi*[81], a malo jasnije izrečeno u *Proljetnim sonetima*[82], potpuno će isplivati na površinu u Kurtagićevoj egzistencijalno-dramatičnoj i mistično-demonskoj lirici. Tu liriku čine pjesme koje počinju kontrastima između apstraktnih slika i pjesnikovih emocija. Najčešće su to kontrasti između prirode i čovjekovog raspoloženja, ili između bivšeg i sadašnjeg, a završavaju se strašnim slutnjama koje nas uvode u demonski krug mraka i mračnih sila. Slutnje, maglovita snoviđenja, strahovi, nagovještaji nadolazećih mračnih snaga koje su nedefinirane i nejasne, ali se nadnose nad dušu i prijete da je psihozom nametnutog histeričnog straha unište, čine esenciju ovih pjesama. Zanimljivo je da u njima mistično-demonski naboj dobija često ekspresivan ton.

Već njegova pjesma *Spleen*[83] odiše teškim neraspoloženjem i razočarenjem, a započinje konstatacijom da je nekad pjesnik volio cio svijet, ali da je brod njegovih ideala potonuo u ništavilo ljudske zlobe i hladnoće *bližnjih*. Slijede je *Mutni stihovi*[84] koji poput Ćatićevih pjesama *Smrt* i *Pred smrt* donose snažan nagovještaj mračnog univerzuma što upravlja čovjekom i njegovim životom. Gusta simbolika avetinjskih sjena koje napadaju, nekad su oličene u ženi *I košćata mračna ruga mi se žena...*, a nekad u obezličenoj gomili prikaza koja *gazi cvijeće*, bjesni i moli *da je tmina svjetlu ne ostavlja.* Mogu ovo biti vizije i slutnje pjesnikove, ali i slikanje dekadentnih i umrtvljenih masa koje su zapale u blaženo neznanje i potonuće duha. *Obscura*[85] shodno naslovu nosi iste tonove koji uz nemoćno titranje između svjetla i tame donose i stalno variranje duha između ropstva i pobune. Bez obzira da li je riječ o duhu individue ili kolektivnom duhu, u konačnici pjesnik želi reći i postići isto. Onaj spoj intimnog sa univerzalnim i neraskidiva veza između pojedinca i zajednice koju Kurtagić otkriva pomoću simbola, metafora, alegorija, a za koje bi njegov savremenik Šantić jednostavno rekao *Mene sve rane moga roda bole*, otkrivaju da se pjesnik nije mogao pomiriti sa stanjem u kojem se nalazio Čovjek. Onečovječenje

81 F. Kurtagić, *Prelivodi*, *Behar*, 8/1907.–08., 19., str. 295.
82 F. Kurtagić, *Proljetni soneti*, *Behar*, 9/1908.–09., 23-24, str. 363.
83 F. Kurtagić, *Spleen*, Mehi Memiševiću, *Gajret*, 4/1911., 15-16., str. 233.
84 F .Kurtagić, *Mutni stihovi*, *Biser*, 1/1912.–13., 4, str. 61/ *Stihovi*, Vlastita naklada, Islamska dioničarska štamparija, Sarajevo, 1919., str. 20.
85 F. Kurtagić, *Obscura*, *Gajret*, 7/1914., 2., str. 21 / *Stihovi*, Vlastita naklada, Islamska dioničarska štamparija, Sarajevo, 1919., str. 20.

čovjeka na individualnom, intimnom ili univerzalnom planu boljelo ga je i on se s time nosio na sebi svojstven način. Najčešće je to činio bijegom u metaforiku i simboliku, nekad mirnom rezignacijom, a povremeno i zahvaćanjem iz nepresušnog izvora ironije i sarkazma.

Na spomenute pjesme nadovezuju se još i *Nocturne*[86] i *Jesenska priča*[87], gdje je još jasnije izražen socijalni motiv. Demonske vizije koje su okupirale pjesnika dovode do totalnog gubitka vjere u ljude, u sretnije i bolje dane, a s vremenom se prenose i na ateističko negiranje Boga. Sve ovo vidljivo je u pjesmama *La Boheme*[88], *Statua*[89], *Muzikanti*[90], *I doći će vrijeme*[91], te *Irudov ples*[92]. *La Boheme*[93] nosi raspoloćenost duše koja u svom padu dodiruje dno i prepušta se orgijanju, a čezne za iskrenom ljubavi. Dučićevsko-matoševska znamenja u *Statui*[94] prepoznatljiva su kao noćne ptice koje haraju plodna polja, bjesneći luđački dok u središtu stoji beživotna statua *kao simbol bespolne erotike* i kao kontrast razularenim karnevalskim bahanalijama. *Muzikanti*[95] su opet crni svirači koji svojom đavoljom muzikom opčinjavaju i odvode u tamu dok se posljednje zvijezde gase. Jecaj njihovih violina razbija iluzije i otvara oči *putnicima* koji, spoznavši da je sve laž, nijemo čekaju kraj. Uzaludna je spoznaja da su tjelesni užici prolazni i lažni, a duh ono što vječno svijetli i traje, jer je čovjek biće puno slabosti i ne može da se uzdigne iznad tjelesnoga, već samo sanja o istinskom zadovoljstvu koje se negdje *Daleko – pričaju – za čarnim brdima* krije.

Tamo gdje se dižu iz grobova paži
I princeze s crnim ružama na grudi
I gde jedan idol iznova se budi
U čarobnoj maski – večni simbol laži

86 F. Kurtagić, *Nocturne*, *Stihovi*, Vlastita naklada, Islamska dioničarska štamparija,Sarajevo, 1919., str. 17.
87 F. Kurtagić, *Jesenska priča*, *Stihovi*, Vlastita naklada, Islamska dioničarska štamparija, Sarajevo, 1919., str. 46.
88 F. Kurtagić, *La Boheme*, *Gajret*, 7/1914., 1., str. 9. / *Stihovi*, Vlastita naklada, Islamska dioničarska štamparija, Sarajevo, 1919., str. 19.
89 F. Kurtagić, *Statua*, *Gajret*, 5/1912., 5-6., str. 87. / *Stihovi*, Vlastita naklada, Islamska dioničarska štamparija, Sarajevo, 1919., str. 24.
90 F. Kurtagić, *Muzikanti*, *Gajret*, 6/1913., 4-5, str. 97. / *Stihovi*, Vlastita naklada, Islamska dioničarska štamparija, Sarajevo, 1919., str. 14.
91 F. Kurtagić, *I doći će vrijeme*, *Gajret*, 6/1913., 12., str. 221 / u zbirku uvrštena sa nazivom *Prognoza*, str. 35.
92 F. Kurtagić, *Irudov ples*, *Stihovi*, Vlastita naklada, Islamska dioničarska štamparija, Sarajevo, 1919., str. 45.
93 F. Kurtagić, *La Boheme*, *Gajret*, 7/1914., 1, str. 9. / *Stihovi*, Vlastita naklada, Islamska dioničarska štamparija, Sarajevo, 1919., str.19.
94 F. Kurtagić, *Statua*, *Gajret*, 5/1912., 5-6., str. 87. / *Stihovi*, Vlastita naklada, Islamska dioničarska štamparija, Sarajevo, 1919., str. 24.
95 F. Kurtagić, *Muzikanti*, *Gajret*, 6/1913., 4-5, str. 97. / *Stihovi*, Vlastita naklada,Islamska dioničarska štamparija, Sarajevo, 1919., str. 14.

Nagovještaj podzemnoga svijeta i svijest o grijehu nalazi se i u dvjema preostalim pjesmama. Razlika je u tome što pjesma *I doći će vrijeme* [96] vizionarski nagovještava okajanje grijeha koji mogu biti ljubavni, ali i bilo koji drugi ljudski grijesi zbog kojih će oni koji su griješili, kad dođe vrijeme konačnoga suda, biti izgubljeni. U pjesmi *Irudov ples* [97] nije riječ o pojedinačnim nego o kolektivnim grijesima, jer su satanske sluge od cijeloga svijeta napravile ludnicu, a čovjek je usljed degradacije istinskih vrijednosti ponižen *do skota*. Ovdje čovjek doživljava svoj konačan kraj koji nije biološki ni egzistencijalni, nego moralni. To je apsolutni pad i zato poslije kao da ne postoji. Ne postoji jer nije bitno i kad se jednom desi. Strahote su takve da se, pjesnikovo je mišljenje, ne mogu ničim ublažiti pa ni vjerom da će biti naplaćene. U ovoj pjesmi kod Kurtagića se najjače osjeća jedna nova struja koja se u poeziji i prozi javlja poslije rata, a posebno je vidljiva u Krležinim djelima, gdje su, u doživljaj tragičnosti ljudskog življenja, uključena sva čula, pa su osim sluha, vida i dodira prisutna i čula mirisa i okusa.

Zemlja je žedna, pije krv sinova –
Svud trulež, muka i nevolje ljute...

Apokaliptične slike ratnih strahota u kojima se ne nazire razum i gdje čovjek gubi sve: i dušu i tijelo i čast i ponos, kulminiraju u ovoj pjesmi koja završava potpunim gubitkom nade i vjere u apsolutnoj negaciji Stvoritelja. Čovjek kao biće univerzuma prestaje biti čovjek zarobljen u ludnici koju je sam sebi sagradio.

Jesenska pjesma[98] simbolizira uvehnuće i suton života i još jednom je to pesimističko gledanje na život i ljude. Prizvuk smrti osjeća se u svakom stihu, a nagovještavaju je: *magle sive, sleđene sanje, spoticanje o grobove, gavrani, zadah zindana, zmijolike ceste...* Pa i pored ovako sumorne atmosfere, Kurtagić je u ovoj pjesmi uspio izreći i jedan od svojih najuspjelijih stihova *Plakao bih plačem što ga lipe rone*.

Depresivno-melanholičan ton nastavlja se i u *Zimskoj pjesmi*[99] koja završava pitanjem u kojem je mnogo više konstatacije nego mogućnosti i mnogo više prkosa nego snage.

Pa šta ćemo sada moja dušo nežna? –
Zalud ćemo tražit izgubljene zvuke, –
Hoću l' moći upret svoje slabe ruke
I prkosom rušit ona brda snežna?

96 F. Kurtagić, *I doći će vrijeme*, *Gajret*, 6/1913., 12., str. 221. / u zbirku uvrštena sa nazivom *Prognoza*.

97 F. Kurtagić, *Irudov ples*, *Stihovi*, Vlastita naklada, Islamska dioničarska štamparija, Sarajevo, 1919., str. 45.

98 F. Kurtagić, *Jesenska pjesma*, *Gajret*, 5/1912., 11-12., 174-175. / *Stihovi*, Vlastita naklada, Islamska dioničarska štamparija, Sarajevo, 1919., str. 46 .

99 F. Kurtagić, *Zimska pjesma*, *Stihovi*, Vlastita naklada, Islamska dioničarska štamparija, Sarajevo, 1919., str. 13.

Nejasna i neidentificirana slutnja i snoviđenje, nagovještaji nečega strašnoga što nema ime ni jasan oblik prijeti i iz pjesme *Misterij*[100], a strahovi muče i nadvijaju se, poovski donoseći zebnju kojoj se ne zna uzrok. Ponekad izgleda da je to nešto što je strašnije i od smrti, a ogleda se u dekadentnoj i rušilačkoj snazi demona koji napadaju razum. Ne može se izbjeći konstatacija da ima uznemirujuće psihoze u ovim pjesmama koje stalnim nametanjem tamnih, prijetećih sjena remete mir i sugestivno djeluju na um. *Neimari*[101] ne nose tegobu koliko rezignaciju i bezvoljnost. Ona je specifična po tome što otkriva jednu potpuno drugačiju poziciju pjesničkog subjekta. Dok u prethodnim pjesmama demoni napadaju izvana, u ovoj pjesmi mračne sile su u čovjeku. One ga sputavaju, ne daju mu naprijed. Pjesnik sam je od onog koji ne može da se odbrani postao onaj koji ne želi da se spasi. Zbog toga *Neimari*[102] najbolje i govore o potonuću duše i o onom suicidnom stanju uma kad se ne gubi bitka nego volja za životom. Nastavljaju se ove misli i u *Bledim časovima*[103], gdje je želja da se okonča ovakav život tako jaka da je svejedno da li će on biti zamijenjen rajem ili paklom. U njoj se mogu prepoznati i nagovještaji dubljeg misticizma koji su postali još očitiji u pjesmi *Akšamluk*[104], gdje simboli i metafore otkrivaju neke nove vidike koje je možda i sam pjesnik tek slutio. Nejasno je da li je mejhana ovdje realna, ili je samo simbol, i da li slika krčmarice skriva dublji smisao naoko erotskih stihova. Mogućnosti dvostrukog pristupa ovoj pjesmi doprinose i riječi kralja Salomona koje su uzete kao motto. Primjetno je, nažalost, da je pjesnik i u pjesmi ovakvog umjetničkog potencijala pravio oscilacije i padove u svijet nepoetskog. Tako se dešava da nas, taman kad osjetimo polet i ljepotu jednog stiha, dočekaju drugi stihovi koji ne dopuštaju da se istinski vinemo u poetsko carstvo, nego nas iznenada prizemlje i osvijeste, poput stiha *Usred kakve duge nerešene teze.*

I uz šuštaj noći, što se od nas vraća
Usred kakve duge nerešene teze,
Zagrljeni skupa ko rođena braća
Pre neg što se zora svemirom doveze,
Poći ćemo doma uz pratnju svirača –
U opojnom čaru kapljice i meze.

100 F. Kurtagić, *Misterij*, *Stihovi*, Vlastita naklada, Islamska dioničarska štamparija, Sarajevo, 1919., str. 18.
101 F. Kurtagić, *Neimari*, *Stihovi*, Vlastita naklada, Islamska dioničarska štamparija, Sarajevo, 1919., str. 15.
102 F. Kurtagić, *Neimari*, *Stihovi*, Vlastita naklada, Islamska dioničarska štamparija, Sarajevo, 1919., str. 15.
103 F. Kurtagić, *Bledi časovi*, *Stihovi*, Vlastita naklada, Islamska dioničarska štamparija, Sarajevo, 1919., str. 16.
104 F. Kurtagić, *Akšamluk*, *Stihovi*, Vlastita naklada, Islamska dioničarska štamparija, Sarajevo, 1919., str. 21.

*

Simbolizam je suštinsko određenje i trećeg kruga Kurtagićevog poetskog stvaralaštva. U ovom krugu je riječ o erotsko-ljubavnoj lirici koja se nikako ne može jednodimenzionalno posmatrati zbog raznovrsnog doživljaja žene u ovim pjesmama. Nekad je žena u njegovim pjesmama nedodirljiva i uzvišena na pijedestalu čednosti, nekad je ona demon koji uništava, a ponekad je potpuno prizemljena i obično je ljudsko biće koje pati, voli, griješi i kaje se. "U takvom Kurtagićevom opisu često dolazi erotika, samo što njegov doživljaj žene nije jedinstven, nego je obično saglasan osnovnoj strukturi pjesme i ovisan o pjesnikovom raspoloženju: lepršavost, nevinost, igre; moći, snage, nasilja; melanholije, uzvišenosti bola i bijede otmjenosti. Ono što povezuje vidove tog doživljaja – to je simbolična struktura koja im leži u osnovi."[105]

Prva ljubavna pjesma je *Randezvouz*[106], koja unosi novine u Kurtagićevu poeziju, već se i formom bitno razlikuje od prethodnih pjesama. Prvi put je stih kraći, ritam brži, a frekventna upotreba hipokoristika nagovještava vedrije emocije. Ambijentalnost bašče i ljubavni motiv u duhu su sevdalinke, sa sevdalijskom čežnjom prema dragom biću, dok je u drugom dijelu pjesme slika prirode, žene i ljubavi stopljena u jedno. Ova cjelovitost slika, motiva, osjećanja čine pjesmu najmozaičnijom od svih koje je Kurtagić napisao do tada, a svakako je jedna od najpotpunijih. Vazdušasta i treperava, a čvrsta istovremeno, kod svakog čitanja je drugačija.

Razočarani melanholični ljubavnik sa poljuljanim optimizmom i vjerom u ljubav, javit će se u pjesmi *Ja snatrih*[107], gdje je pjesnik postao žrtva *kamene drage* koju je nezasluženo idealizirao i čiji lik je veličao. U ovaj krug bi se mogle uvrstiti i pjesme *Illusija*[108], *Đaurka*[109], *Ekstaza*[110], *Sphinx*[111] i *Svilene sanje*[112]. Sve njih objedinjuje treperav ritam, te izmaštana, neuzvraćena, neshvaćena, izgubljena ili prohujala ljubav. Žena je u njima demonski lijepa i ohola, a ljubav muškarca je nevina i čista. Bol koju on osjeća zbog neuzvraćene ili izigrane ljubavi je pri-

105 M. Rizvić, *Fadil Kurtagić*, u: *Bosansko-muslimanska književnost u doba preporoda 1887–1918*, El-Kalem, Sarajevo, 1990., str. 361.

106 F. Kurtagić, *Randezvouz*, *Behar*, 10/1909.–10., 22-23., str. 341-342. (Ćatić je pjesmu istoga naziva objavio u *Beharu* 1908.–09.)

107 F. Kurtagić, *Ja snatrih*..., *Gajret*, 4/1911., 12., str. 183 / u zbirci objavljena sa nazivom *Fata morgana*, str. 38.

108 F. Kurtagić: *Illusija*, *Gajret*, 7/1914., 2., str. 28. / *Stihovi*, Vlastita naklada, Islamska dioničarska štamparija, Sarajevo, 1919., str. 38.

109 F. Kurtagić, *Đaurka*, *Stihovi*, Vlastita naklada, Islamska dioničarska štamparija, Sarajevo, 1919., str. 36.

110 F. Kurtagić, *Ekstaza*, *Stihovi*, Vlastita naklada, Islamska dioničarska štamparija, Sarajevo, 1919., str. 37.

111 F. Kurtagić, *Sphinx*, *Stihovi*, Vlastita naklada, Islamska dioničarska štamparija, Sarajevo, 1919., str. 37.

112 F. Kurtagić, *Svilene sanje*, *Gajret*, 5/1912., 1, str. 24 / *Stihovi*, Vlastita naklada, Islamska dioničarska štamparija, Sarajevo, 1919., str. 39.

gušena i stišana. Nema vapaja, bolnih momačkih uzdaha, molbi i preklinjanja što doprinosi da se uspješno izbjegne patetika kojom su neke pjesme iz prvoga i drugoga Kurtagićeva kruga itekako opterećene. Mit o muškarcu koji ne pokazuje slabosti, na taj je način sačuvan, ali se zato u pjesmi počesto samo konstatira da muškarac voli i da ga s druge strane umjesto ljubavi dočekuje hladnoća žene, što se ponekad zna pretvoriti u puku paradu ljubavne retorike i apstrakciju stihova. Tada oni ne zvuče doživljeno pa stoga i ne ostavljaju traga na čitaocu. Vidljivo je to u pjesmi *Sphinx*[113], ali i nekim drugim ljubavnim pjesmama.

I kad s te želje bejah pjan,
Sfinga me jedna gledila –
I moj je vedri lepi san
Mrzlijem dahom sledila.

Pjesma *Đaurka*[114] naslovom podsjeća na Đikićevu istoimenu pjesmu, ali je to sve što ih međusobno približava. Hedonističko-erotična i nezaustavljiva snaga Kurtagićeve pjesme izuzetno je jaka, pjesma je sva u akciji, a ideja koju nosi po svaku cijenu će se realizirati. Nema u njoj mjesta snatrenju i patnji ni melanholičnom tugovanju već se ljubav nastoji ostvariti silovitim osvajačkim pohodom i rušenjem prepreka.

O lepa đaurska kćeri
Tako mi dženetskoga blaga,
Pokrašću ćar tvojoj veri – –
Krv vre mi i brekče snaga
I klikće: cvetak uberi –
Evo me, đaurko draga!

Ovaj ciklus o ženi Kurtagić je proširio ćatićevski naslovljenim pjesmama u kojem se krije ime izmaštane i nestvarne drage koja je istovremeno i sanja i stvarnost, i blagoslov i grijeh, i čežnja i razočarenje. Otvorio je ovaj krug pjesmom *Margit*[115], a upotpunio pjesmama *Munira*[116] i *Rasema*[117]. Osim samog naslova u pjesmama je ćatićevski prepoznatljiva i orijentalna leksika tipa *tenhana*, *zefir*, *biljur...*, ali i ona, za Ćatića tako svojstvena dvojnost između svjetovnog i duhovnog, između grijeha i pokajanja, te intimna svijest o grijehu. U toj raspetosti

113 F. Kurtagić, *Sphinx*, *Stihovi*, Vlastita naklada, Islamska dioničarska štamparija, Sarajevo, 1919., str. 37.
114 F. Kurtagić, *Đaurka*, *Stihovi*, Vlastita naklada, Islamska dioničarska štamparija, Sarajevo, 1919., str. 36.
115 F. Kurtagić, *Margit*, *Gajret*, 6/1913., 10-11, str. 190-191 / *Stihovi*, Vlastita naklada, Islamska dioničarska štamparija, Sarajevo, 1919., str. 25.
116 F. Kurtagić, *Munira*, *Stihovi*, Vlastita naklada, Islamska dioničarska štamparija, Sarajevo, 1919., str. 32.
117 F. Kurtagić, *Rasema*, *Stihovi*, Vlastita naklada, Islamska dioničarska štamparija, Sarajevo, 1919., str. 33.

nastala je poezija koja je traženje racionalnog i pad u iracionalno, veličanje duha i slijepa poslušnost tijelu – i sve to u isto vrijeme. Ova je poetska filozofija uspjelija kod Ćatića, ali je prisutna i kod Kurtagića, mada nikad tako uzvišeno lijepa. I kod jednog i kod drugog je, međutim, najjasnije vidljiva u ljubavnoj lirici, premda joj se tragovi i drugdje naziru.

Za razliku od prvih ljubavnih pjesama gdje je žena, pod utjecajem orijentalno shvatane ljepote, nedodirljiva, a muškarac joj je potčinjen, ovdje se i kod Kurtagića osjeća udaljavanje od tradicionalno-islamskog pristupa i približavanje evropskim modernističkim predstavama o ženi, u kojima čulno ima dominaciju nad duhovnim bićem. Ljubav je prvo i jedino osjećanje u ovim pjesmama, želja da se ona realizira je primarna i sve drugo je tome potčinjeno. U pjesmi *Margit*[118] ljubav je izrečena kao poziv ženi da napusti i zaboravi krutost svakodnevnog i da se prepusti osjećaju ljepšega svijeta sa *perspektivom erotike i ljubavi*. Ovdje je ljubavni grijeh kompenzacija za svakodnevne životne tegobe, koji se upravo zbog toga i ne treba doživjeti kao grijeh. Žena je evropski rasterećena svijesti o grijehu.

Večno žedne usne maglu će da piju
Iz mutnih ti zena, gde se greh odmara.

U pjesmama *Munira*[119] i *Rasema*[120] žena je opterećena orijentalno-islamskim poimanjem čistote i nevinosti, a misao o grijehu genetski je ukorijenjena u njenu svijest. Zato ona u ovim pjesmama i ljubi i pati zbog toga, i vjeruje i griješi. Njeno tijelo ne sluša njen razum i zbog toga je stalno raspolućena između duhovnog i čulnog.

Munira je noćas kroz smeh proplakala,
Kada sam joj pokro ružice sa lica,
U senici njenoj, kad je umirala
Zadnja strasna pesma sa lirinih žica

U ovim Kurtagićevim pjesmama naslućuje se dubina sevdaha koja nije u onoj karakterističnoj čežnji i neizdrživom iščekivanju da se zadovolji čulno. Sevdah je u tajni i nesagledivosti grijeha, u sreći i strahu, ali i u svijesti da je nešto što je vrijedno zauvijek izgubljeno.

Oko nas se letna večer tiho svila
I jednu je tajnu ove noći skrila
O zašto se, zašto cveće viš ne beli.

118 F. Kurtagić, *Margit*, *Gajret*, 6/1913., 10-11., str. 190-191. / *Stihovi*, Vlastita naklada, Islamska dioničarska štamparija, Sarajevo, 1919., str. 25.

119 F. Kurtagić, *Munira*, *Stihovi*, Vlastita naklada, Islamska dioničarska štamparija, Sarajevo, 1919., str. 32.

120 F. Kurtagić, *Rasema*, *Stihov*i, Vlastita naklada, Islamska dioničarska štamparija, Sarajevo, 1919., str. 33.

Ima u ovim stihovima ljepote i nesagledive dubine koju je nemoguće dosegnuti, a koju je već ranije u pjesmama sličnog sadržaja otkrio Ćatić. Kurtagićevi stihovi se utapaju u to otkriveno i ne nude ništa esencijalno novo, ali potvrđuju osobenu gustinu emocija koje su isprepletene. Muškarac je ovdje i zaštitnik i demon, i ljubavnik i kradljivac, i on je taj koji određuje šta će da bude dok se žena poput nježne grančice povija (ne bez zebnje) pod naletom snažnog vjetra.

Poimanje erotskog doživljaja nad kojim se poput sjene nadvija stalno prisutna svijest o grijehu nastavlja se i u pjesmama *Demon*[121], *Na terasi*[122] i u *Intimnoj pjesmi*[123] koja završava stihovima:

Ja smijuć se plačem i plačuć u smehu
Isčeznuću ispod Vaših mušebaka,
Gdje no strepi priča o beskrajnom grehu.

Napokon, treba spomenuti i krug *salonske* ljubavne lirike, gdje se mogu uvrstiti pjesme *Posjeta*[124], *La Paloma*[125], *Sinoćna pjesma*[126], *Uspomena*[127], Snje*žnim alejama*[128]. Dok pjesme *La Paloma*[129] i *Uspomena*[130] odišu vokabularom i manirima evropskih srednjovjekovnih salona, za pjesme *Snježnim alejama*[131] i *Čarobna priča*[132] može se reći da su ćatićevski uobličene, "ali dosta konvencionalno i nevješto"[133] te zbog toga ne ostavljaju značajniji dojam niti se mogu trajnije utisnuti u sjećanje čitaoca.

121 F. Kurtagić, *Demon*, *Stihovi*, Vlastita naklada, Islamska dioničarska štamparija, Sarajevo, 1919., str. 23.
122 F. Kurtagić, *Na terasi*, *Stihovi*, Vlastita naklada, Islamska dioničarska štamparija, Sarajevo, 1919., str. 23.
123 F. Kurtagić, *Intimna pjesma*, *Gajret*, 7/1914., 3., str. 40. / *Stihovi*, Vlastita naklada, Islamska dioničarska štamparija, Sarajevo, 1919., str. 27.
124 F. Kurtagić, *Posjeta*, *Gajret*, 6/1913., 6-7., str. 134. / *Stihov*i, Vlastita naklada, Islamska dioničarska štamparija, Sarajevo, 1919., str. 29.
125 F. Kurtagić, *La Paloma*, *Stihovi*, Vlastita naklada, Islamska dioničarska štamparija, Sarajevo, 1919, str. 41.
126 F. Kurtagić, *Sinoćna pjesma*, *Stihovi*, Vlastita naklada, Islamska dioničarska štamparija, Sarajevo, 1919., str. 28.
127 F. Kurtagić, *Uspomena*, *Stihovi*, Vlastita naklada, Islamska dioničarska štamparija, Sarajevo, 1919., str. 43.
128 F. Kurtagić: Snje*žnim alejama*, *Gajret*, 4/1911., 5. / *Stihovi*, Vlastita naklada, Islamska dioničarska štamparija, Sarajevo, 1919., str. 44.
129 F. Kurtagić, *La Paloma*, *Stihovi*, Vlastita naklada, Islamska dioničarska štamparija, Sarajevo, 1919., str. 41.
130 F. Kurtagić, *Uspomena*, *Stihovi*, Vlastita naklada, Islamska dioničarska štamparija, Sarajevo, 1919., str. 43.
131 F. Kurtagić, *Sniježnim alejama*, *Gajret*, 4/1911., 1, str. 5. / *Stihovi*, Vlastita naklada, Islamska dioničarska štamparija, Sarajevo, 1919., str. 44.
132 F. Kurtagić, *Čarobna priča*, *Biser*, 1/1912.–13.,1, str. 5. / u zbirci objavljena sa nazivom *Sanja*, str. 43.
133 M. Rizvić, *Fadil Kurtagić*, u: *Bosansko-muslimanska književnost u doba preporoda 1887-1918*, El-Kalem, Sarajevo, 1990., str. 362.

Ćatićev utjecaj vidljiv je i u pjesmi *Anđeo utjehe*[134], koja govori o uzaludnosti bilo kakvog truda oko pjesnika i podsjeća na stihove *Jednoj bogatašici*, ali je, za razliku od dvije prethodno spomenute pjesme, vještije uobličena te zbog toga djeluje snažnije i emotivnije.

U konačnici se može zaključiti da je u pjesmama sa erotskim predznakom, kao i u drugim Kurtagićevim pjesmama, prisutna stalna igra svjetlosti i sjenki. Pjesnik je u poeziji namijenjenoj ženi krenuo od vedre ljubavne lirike do sevdalijski čulne i čeznutljive, ali je njegova lirika prerasla u erotsku, prvo sa ženom kao idealom i vrhuncem čulnosti, a na koncu i sa ženom kao objektom. Tako on prelazi u fazu poezije razbijenih iluzija i uništenih ideala, deidealizacije i demistifikacije žene, ali i svijeta uopće. Ovaj gubitak ideala, kad je žena u pitanju, najočitija je u pjesmi *Gest*[135], gdje se osjeća žal što je ona iznevjerila pjesnikova očekivanja.

...

Svaku noć i sada u minutu kasnu

Nemirne mi misli sve do osvitanja
Tražeć sjaj negdanji pogašene zvezde
Tumaraju, plaču, trzaju se, jezde...

Na kraju ovog ciklusa erotske lirike treba spomenuti i pjesmu *Pastourelle*[136] koja ne nalikuje drugima i gdje su erotika, mladost i život idilično stopljeni u jedno. Ritam u pjesmi je živ, vedar i razigran kao *mladost pusta* u kojoj nema mjesta ni za šta osim za sevdah. Ovo je tip pjesme gdje ništa nije izrečeno, ali je rečeno sve. Ambijentalnost pogoduje ostvarenju ljubavnih želja, a sam ljubavni poziv je tako nježan i čist da ne može biti odbijen.

Jednu tajnu kazaću ti
Lepu kao cvet –
Za nju neće nikad čuti
Ovaj zlobni svet.

*

Kurtagić se u mnogim svojim pjesmama dekorativno služio religijskom leksikom, ali su u zbirku uvrštene samo dvije pjesme koje su u cijelosti religijskog

134 F. Kurtagić, *Anđeo utjehe*, *Gajret*, 4/1911., 2, str. 5.
135 F. Kurtagić, *Gest*, *Stihovi*, Vlastita naklada, Islamska dioničarska štamparija, Sarajevo, 1919., str. 34.
136 F. Kurtagić, *Pastourelle*, *Stihovi*, Vlastita naklada, Islamska dioničarska štamparija, Sarajevo, 1919., str. 42.

sadržaja. Riječ je o *Lejlei mevludu*[137], te pjesmi *Bajramski uranak*[138]. Nazivi su skoro identični Ćatićevim pjesmama istog sadržaja, a dublje poniranje u sadržinu i traganje za suštinskim motivima otkriva da obje ove pjesme u cijelosti nose Ćatićev žig. Zanimljiv je, ipak, način na koji pjesnik obrađuje ove teme, kao i pozicija pjesničkog subjekta u odnosu na ono što pjesme nose.

Kurtagić pjeva o nečemu od čega se svjesno odvojio i izvan čega se nalazi psihološki to ističući trećim licem. Pjeva o nečemu što je više sjećanje, nego stvarnost. Ton u pjesmama je elegičan i stišan, sveden gotovo na šapat i uzdah, jer pjesnik govori o *stoljećima* koja *minuše kao na valu* i koja se više neće vratiti u onom nekadašnjem sjaju i veličini.

I čut ćeš u njinom zvuku gde plače pesma stara
I drhti svetost te noći ko kajda jedna bleda:
Bejaše moć i slava – i to se pripoveda.

Kurtagić, ustvari, u svojoj religioznoj lirici govori isto ono što i u intimno-porodičnim i intimno-društvenim pjesmama. Njega bolno uznemirava naglo duhovno osiromašenje Čovjeka i propast istinskih ljudskih vrijednosti. Tako on jednako teško doživljava propadanje porodice i porodičnih vrijednosti, gubitak prijateljstva i povjerenja među ljudima, obezvređivanje zajednice, kao i zanemarivanje najvećih islamskih duhovnih i tradicionalnih vrijednosti. Zato Kurtagić i kad govori o ljepotama mubarek noći u *Lejlei mevludu*[139], o njima govori sjetno, bolno, tugaljivo kao o djetinjstvu. Isto kao kad nepovratno daleko iza sebe ostavlja čudotvorne tonove molitve koju nad djecom izgovara *baka* što nad tom istom djecom bdije u pjesmi *Sestri*[140].

Nekada pjesnik, govoreći o onome što ga istinski boli, teško uspijeva prokrčiti put svojim emocijama i odabrati prave izraze za ono što želi reći, nekada su riječi jednostavno preteške i pretovarene veličinom i težinom problema. Nekad se pak u njegovim stihovima vidi silna pjesnikova želja da svojom pjesmom probudi i osvijesti. Ta želja poput vodene bujice silovito izbija iz pojedinih stihova da bi onda naglo bila zaustavljena pred samim ciljem.

Tako Kurtagić u pjesmi *Bajramski uranak*[141] govori o *starim plejadama* kojih više nema ili se tek na momente bude. Ali, istovremeno, pjesnik govori i o bajramima kao danima duhovne obnove islama, danima u kojima svaki *putnik* treba zastati i porazgovarati sa sobom i o sebi. Ova pjesma, za razliku od pret-

137 F. Kurtagić, *Lejlei mevlud*, *Stihovi*, Vlastita naklada, Islamska dioničarska štamparija, Sarajevo, 1919., str. 10.

138 F. Kurtagić, *Bajramski uranak*, *Stihovi*, Vlastita naklada, Islamska dioničarska štamparija, Sarajevo, 1919., str. 11.

139 F. Kurtagić, *Lejlei mevlud*, *Stihovi*, Vlastita naklada, Islamska dioničarska štamparija, Sarajevo, 1919., str. 10.

140 F. Kurtagić, *Sestri*, *Stihovi*, Vlastita naklada, Islamska dioničarska štamparija, Sarajevo, 1919., str. 12.

141 F. Kurtagić, *Bajramski uranak*, *Stihovi*, Vlastita naklada, Islamska dioničarska štamparija, Sarajevo, 1919., str. 11.

hodne koja je smještena u neko davno prošlo vrijeme, završava optimističnim i prekrasnim stihovima koji su kao u rijetko kojoj njegovoj pjesmi istovremeno jednostavni, melodični i sadržajni:

I dok mujezinov poj azurom bruji;
Zlatnih pčela svuda roj okolo zuji...

Zaključak

Neosporno je da je Kurtagić bio značajna literarna pojava među bošnjačkim pjesnicima XX vijeka, posebno među pjesnicima koji su se javili na razmeđi dviju epoha u kojoj je kompleksnost i isprepletenost različitih činilaca utjecala na stvaranje osobenog bošnjačkog poetskog izraza. Splet historijskih, kulturnih i etno-religijskih odnosa ostavio je trajne pečate na poeziji ove generacije, a ni Kurtagić nije bio izuzet od toga. I kad nije jasno izrečen, osjeća se kod njega utjecaj folklora i folklorne tradicije, utjecaj narodne epske i lirske poezije, ali i narodne književnosti uopće. Istovremeno je uočljiva neraskidiva veza sa Orijentom bilo motivski i leksikom, bilo uplivom orijentalnog misticizma.

Ponajmanje je prepoznatljiv utjecaj srednjovjekovnog bogumilskog poimanja svijeta, ali je i on utkan u stalnoj raspoloćenosti između svjetova. Nekada je on ove utjecaje nastojao zatomiti namećući zapadnu, često i kršćansku terminologiju, a nekada je slobodno dopuštao da se ovi motivi prepliću. Kao i kod drugih bošnjačkih pjesnika toga doba je, osim već navedenih, neosporan i utjecaj poezije iz susjedstva. U tom pogledu najprepoznatljiviji je utjecaj Dučića i Matoša, ali je tu svakako i cijela paleta imena koji se mogu dovesti u neku vezu sa poezijom Fadila Kurtagića i od kojih je on na neki način učio ili se na njih ugledao.

"Kurtagić je svakako imao i dobro, iako nesistematično, moderno književno obrazovanje, poznavao je poeziju savremenih pjesnika i zahvaljujući urođenoj prijemčivosti za ljepotu i sklad, s lakoćom pronalazio slične teme, koje su, potom, u njegovom doživljaju dobijale notu ličnog poetskog iskustva."[142]

Njegov put se kretao od nacional-romantičarske i rodoljubive do nacionalno-prigodničarske, od ljubavno-romantičarske do erotsko-simboličke poezije i naravno od pejzažno-refleksivne do mistično-demonske i mistično-simboličke poezije. U nekim od ovih poetskih krugova Kurtagić se kretao samom periferijom i nije uspio ostvariti značajniji prodor niti ostaviti vidljiviji trag. Pojedine njegove pjesme opterećene su simbolima koje prosječan čitalac nije u stanju prepoznati, izrazi su mu često fonetski teški, a semantički nerazumljivi, te djeluje kao da njegova poezija čitaocu ne nudi onoliko koliko od njega traži. Nesumnjivo je, međutim, da je pjesničkog dara i naobrazbe imao, ali mu je nedostajala potpuna predanost poeziji. Najbolje njegove pjesme nastale su u periodu od 1912. do

142 Lj. Tomić-Kovač, *Poezija Fadila Kurtagića*, u: *Bošnjačka književnost u književnoj kritici*, Knjiga 3, Novija književnost – poezija, Alef, Sarajevo, 1998., str. 123.

1914. godine, ali su to ujedno i najmračnija, najpesimističnija pjesnikova ostvarenja. U tom periodu pjesnik je uglavnom govorio o slutnjama, predosjećanjima i razočarenjima, a samo rijetko o snazi i optimizmu. Većina pjesama iz ovoga perioda uvrštena je u zbirku sa istim ili drugim nazivom.

U svojoj zrelijoj pjesničkoj fazi Kurtagić nije imao ideale ni u pogledu ljudi ni u pogledu ljubavi, ni spram svijeta, a na kraju ni spram Boga. Ovaj raspon od vjerovanja, optimizma, snage duha, ljubavi i ideala koje pjesnik gaji, do sumnje, pesimizma, klonuća, gubitka ideala i vjere najbolje se oslikava na opoziciji prve i posljednje pjesme u zbirci, a koja se kreće od snage koja kida okove do razočaravajuće bludnog sveštenstva kao simbola čistote koje više nema.

U vrijeme kada je Kurtagić objavio svoju zbirku pjesama, na bosansko tlo i šire prostore već su prodrle ideje ekspresionizma i avangarde, tako da se Kurtagićeva poezija doima kao zakasnjela. Vrijeme bijega u simboliku i njegovanja kulta forme zauvijek je prošlo kada su na scenu stupili H. Humo, A. B. Šimić, M. Crnjanski, M. Krleža... Ovo je još jedan razlog zbog kojeg Kurtagićeva zbirka nije ostavila vidljiv trag ni na čitaoce ni na kritiku.

U konačnici može se reći da je Kurtagić pjesnik simbolizma i guste metaforike evropske moderne, ali nipošto oslobođen temeljnih odlika preporodno-muslimanske poezije s kraja XIX i početka XX vijeka. Ima u njegovoj poeziji duše i gubitka duše, ima tuđega ali i istinskoga pjesnikovog poimanja svijeta. Moglo bi se reći da je tuđe vidljivo na površini, ali da u dubini bije pjesnikov damar koji treba pronaći i osjetiti da bi se spoznala stvarna vrijednost njegovih pjesama. Bez obzira na to koliko je velik značaj i vrijednost individualnog pjesničkog opusa Fadila Kurtagića, gledano u sintezi sa drugim pjesnicima i poetskim kretanjima, njegova uloga se ne može osporiti. On je u prvim decenijama XX vijeka svojim radom doprinio da se popuni praznina i poveže bošnjačka poetska tradicija sa novim svjetskim tokovima, te je skrenuo pažnju ne samo na svoju nego i na poeziju Ćatića i Karabegovića, čime je upotpunio izuzetno značajan mozaik u historijskom razvoju bošnjačke poezije i osigurao da se epoha moderne utka u bosansko književno tlo.

Bibliografija

Kurtagić, Fadil, *Stihovi*, Islamska dioničarska štamparija u Sarajevu, 1919.

Kurtagić, Fadil, *Mali ljudi iz velikih škola, fragmenti iz života intelektualnih radnika*,Tiskara Dragutin Beker, Zagreb, 1941.

Kurtagić, Fadil, *Intelektualni radnici i radnički pokret*, (predavanje), Štampa Nadbiskupske tiskare, 1927.

Kurtagić, Fadil, *Ciljevi i ustrojstvo Saveza bankovnih činovnika i namještenika Jugoslavije*, Tisak Nadbiskupske tiskare, Zagreb, 1928.

Kurtagić, Fadil, *Politički i kulturni pravac Muslimana poslije aneksije*, *Muslimanska svijest*, 26/1909., Sarajevo.

Kurtagić, Fadil, *Slika nazadnjaka*, *Muslimanska svijest*, 11/ 1909., Sarajevo.

Kurtagić, Fadil, *Kuda?*, *Mlada Hrvatska*, 3/ 1909.–10., br. 7, Zagreb.

Kurtagić, Fadil, *Bajramski prilog Muslimanske sloge i dr. Bašagić*, *Muslimanska sloga*, Sarajevo, 1910.

Kurtagić, Fadil, *Sličice i profili*, *Zeman*, 1/1911., Zagreb.
Kurtagić, Fadil, *Bosanska politika i hrvatsko pitanje*, *Mlada Hrvatska*, 4/ 1911., br. 8.

Literatura

Ćeman, Mustafa, *Bibliografija bošnjačke književnosti*, Zagreb, 1994.
Duraković, Enes, *Bošnjačka književnost u književnoj kritici*, knjiga 3, Novija književnost – poezija, Alef, Sarajevo, 1998.
Hasanbegović, Zlatko, *Muslimani u Zagrebu 1878 – 1945. Doba utemeljenja*, Medžlis Islamske zajednice u Zagrebu, Zagreb, 2007.
Isaković, Alija, *Biserje*, *Antologija muslimanske književnosti*, GIP "Kultura", Beograd, 1990.
Nametak, Abdurahman, *Muslimanski književni pokret (1878 – 1914)*, Mostar, 1939.
Rizvić, Muhsin, *Bosansko-muslimanska književnost u doba preporoda 1887–1918*, 2. izdanje, Sarajevo, Mešihat islamske zajednice BiH, El-Kalem, 1990.
Tomić-Kovač, Ljubica, *Poezija austrougarskog perioda. Prilozi za istoriju književnosti Bosne i Hercegovine*, Institut za književnost i Svjetlost, Sarajevo, 1991.
Vučković, Radovan, *Razvoj novije književnosti. Prilozi za istoriju književnosti Bosne i Hercegovine*, Institut za književnost i Svjetlost, Sarajevo, 1991.
Zgodić, Esad, *Bosanska politička misao: austrougarsko doba*, DES, Sarajevo, 2003.

Enver Čolaković – zaboravljeni pripovjedač

Dijana Hadžizukić

Ciklus pripovijedaka Envera Čolakovića *Lokljani* nastajao je u periodu dugom skoro dvadeset godina. Naime, prve tri pripovijetke *Bajram*, *Buđenje* i *Lokljani* objavljene su između 1936. i 1939. u časopisima, a ostalih sedam pripovijedaka Čolaković piše, prema njegovim dnevničkim zapisima, 1953. i 1954. godine. Bilo je to vrijeme diktature proletarijata i zabrane objavljivanja rukopisa autora nagrađenog nagradom za najbolji hrvatski roman (*Legenda o Ali-paši*) Matice hrvatske 1943. godine. Iako je imao obećanja iz Sarajeva da će pripovijetke biti objavljene, *Lokljani* će izaći iz štampe tek petnaest godina nakon autorove smrti, 1991. godine.

U ovom radu ćemo predstaviti samo prve tri pripovijetke iz ciklusa *Lokljani* te pripovijetku *Sejdin grijeh*, dakle one koje po vremenu nastanka možemo smjestiti u međuratnu bosanskohercegovačku književnost, te ih u tom kontekstu i posmatrati. Prve tri pripovijetke *Lokljana* su i sa aspekta vrijednosti uspjelije od ostalih sedam iz ciklusa koje nisu lišene pretjerane didaktičnosti, retorske usporenosti te romantičarskog idealiziranja, i u postupku gradnje glavnog lika Muje Halvedžije, ali i sela Lokve u cjelini. Svoje pripovijetke nastale u međuratnom periodu, Enver Čolaković gradi na istom fonu kao i većina pripovjedača tog doba – nudi nam realistične pripovijetke o ljudima i životu jednog kraja, i tematski i jezički regionalno markirane, preplavljene socijalnom tematikom, bez modernističkog eksperimentisanja u narativnom postupku. Iako su dvadesete godine obilježene avangardnim strujanjima u pripovijetkama Ahmeda Muradbegovića i Hamze Hume, "U pripovijetkama većine bošnjačkih pisaca tridesetih godina dominira tematika iz seoskog života bilo da se naturalističkom slikom siromaštva i gladi sugerira neminovnost revolucioniranja svijesti, bilo da se inzistira na elementarnosti i moralnoj čistoti jednog odminulog svijeta i vremena koji pred bezobzirnošću novih društvenih procesa još uvijek čuva plemenitost religijskih i ljudskih vrijednosti života". (Duraković, 1995., 16.) Čolakovićev Mujo nema revolucionarnih

ideja, on je beskrajno dobar i pošten, podnosi i trpi svoje siromaštvo bez svijesti o mogućim krivcima, ali sa izraženom mišlju da je nekada, u stara vremena, sve bilo bolje.

Bajram, *Buđenje* i *Lokljani* su pripovijetke napisane tradicionalnim realističnim manirom, iz ugla sveznajućeg pripovjedača i vanjskom fokalizacijom. Glavni fabularni tok je smješten u selo Lokve u blizini Hadžića i samo onda kada pripovjedač u tekst ugrađuje epizodu o Mujinom radu u gradu, radnja se premješta u Sarajevo. S obzirom na ambijent pred nama je prava (na južnoslavenskim prostorima rasprostranjena u devetnaestom vijeku) seoska realistična pripovijetka, pa ipak nešto drugačija. Glavni lik ne pripada patrijarhalnoj porodičnoj zadruzi niti je njegovo siromaštvo dovedeno u vezu sa društveno-historijskim kretanjima tog doba. Siromaštvo porodice su uzrokovale brojne Mujine sestre i potreba da im se da zemlja u miraz. Iako je siromašenje bogatih muslimanskih porodica bila česta tema naše pripovjedne proze tog doba, kod Čolakovića će se pojaviti samo u epizodi o siromašnom begu kome Mujo odsijeca jablan – jedini ostatak nekadašnje slave i bogatstva. Siromaštvo Muje Halvadžije nije društveno utemeljeno, već je predstavljeno kao rezultat zle sudbine i loše sreće, ili njegovog "baksuzluka" i prevelike dobrote. Kao ostali Bosanci i Mujo je "bio na fronti, na Italiji, u Be-Ha-draj regimenti. Iz tog je rata poslije demobilizacije donio kući poderanu uniformu i nekakvu polupismenost". (Čolaković, 1991., 5.) On je jedini seljak u Lokvama koji nema zemlje, radi za nadnicu, ponosan je i ima svoj san – uštedjeti nešto novca pa se oženiti udovicom i tako steći porodicu i dom.

U pripovijeci *Bajram* pratimo Mujin put ka ostvarenju sna. On radi teške poslove u Sarajevu, slabo jede i spava u lošem hanu, te uspijeva sakupiti malo novaca i učvrstiti u sebi odluku o ženidbi. Zla sudbina otjelovljena u sestri Muliji i njenom mužu pijancu, kao i Mujina dobrota, odnijet će i novac i snove. Iako manje sugestivno i slabije psihološki iznijansirano, Mujino stanje nadanja i snova o lakšem životu podsjeća na slično stanje Samokovlijinog nosača Samuela. I jedan i drugi odbacuju novac – Samuel zbog ponosa a Mujo zbog ljubavi i sažaljenja prema sestri – i nastavljaju borbu bez očajanja. "Nije htio dalje slušati zahvaljivanja, zato je pobjegao iz kafanice. Onako gladan nastavio lutati čaršijom i promatrati tkanine za zar i kat koje neće kupiti svojoj Aiši..." (Čolaković, 1991., 11.) Nakon rušenja sanjanog, on prihvata stvarni svijet da bi nastavio borbu i dosanjao bolji život.

Pripovijetka *Buđenje* koncipirana je na drugačiji način i u prvi plan stavlja unutarnje dileme glavnog junaka. Fabula je svedena na minimum: Mujo leži u svojoj trošnoj i hladnoj kući, razmišlja i sanja dok se ne probudi zatrpan snijegom i gredama polomljenog krova. Kroz retroverziju nam biva predočen jedan događaj iz Sarajeva koji iznova potvrđuje Mujinu dobrotu i poštenje, kao i njegov pokušaj da se zaposli na pilani. U ovoj epizodi, koja nije lišena humora, otkrivamo odnos između neukog seljaka i bogatog vlasnika pilane:

– Slab si ti! – veli on meni – nejmaš kondicionala za šumske poslove! Ne znam ja šta je kondicijonal, je li kakvo ćage, kakva pusula od šumara, pa budala upitah gazdu.

– A đe bih ga nabavio?

– U hrani, Mujo! Prvo se najedi, malo ojačaj, pa onda dođi.

Tuhaf! Ja tražim posla da ne crknem od gladi, a on meni:

– Prvo se najedi! – Eh, moj gazda, da ja imam šta jesti ne bih na tvoju pilanu ni dolazio, to sam mu trebao reći, ali ja ušutio, pa put pod noge i natrag u Lokve. (Čolaković, 1991., 19.)

Čolakovićev junak ne podiže simbolički sjekiru kao Mašo Cjepar Zije Dizdarevića, jer je, prema njegovom vjerovanju, siromaštvo od Boga, a čovjekovo je da se bori, radi i život provede u saburu. Čak i onda kada se u samoći zapita o pravdi i nepravednom uređenju svijeta, najdalje do čega će doći je samoprijekor zbog grješnih misli i uvjerenja da je sam kriv. Pronicanje u vlastitu situaciju i ulogu u svijetu ostaju izvan Mujinih psiholoških moći – on je mali čovjek u prekomjernom svijetu, zatvoren u vlastitu sudbinu iz koje nema izlaza.

Treća pripovijetka, *Lokljani*, predstavlja vremensku pauzu u glavnom fabularnom toku – Mujo je zatrpan snijegom i tako ostaje sve do četvrte pripovijetke *Ostvareni san* u kojoj će biti spašen. Pripovijetka počinje idiličnim zimskim pejzažom potplaninskog sela, i to je jedini detalj iz prirode u sve tri pripovijetke. Ovom pripovijetkom se Čolaković približava nekim pripovijetkama Alije Nametka u kojima dominiraju elementi folklora. U priču su integrirane tri različite legende o postanku sela, a svaka ima cilj pokazati da je selo Lokve značajnije i veće od ostalih sela. Na dugim zimskim sijelima tri pripovjedača govore svoje varijante o postanku, svaki sa pretenzijom u istinitost priče. Kroz legende o krilatom konju Fatiha Mehmeda ili velikom veziru Karamustafa-paši do izražaja dolazi umijeće narodnih pripovjedača, lokalni dijalekt kao i atmosfera seoskog sijela. Slušatelji su okupljeni uz ognjište, kuhani krompir i priče koje su već bezbroj puta čuli, a opet su zanimljive jer je samo u njima njihovo selo važno a oni njegovi ponosni stanovnici. Pripovjedač čini priču zanimljivom jer svaki put dodaje nove detalje, i ma koliko nevjerovatni bili, Tifanu se vjeruje jer je on "(...) najpribraniji... Umije on i pisati! Umije bogami, ko da je ja pisar, ja učitelj, ja – ne dao Bog milosni, šumar..." (Čolaković, 1991., 27.) Ovako strukturirana pripovijetka sa pričom u priči i bez fabularnog zapleta, sa isticanjem atmosfere kao glavnim ciljem, također veže Čolakovića za naše starije pripovjedače (Edham Mulabdić je, naprimjer, imao takve pripovijetke) i ostavlja ga izvan tokova narativne inovativnosti.

Tema pripovijetke *Sejdin grijeh* česta je i poznata u našoj prozi. U pitanju je ljubavni grijeh djevojke koji patrijarhalna sredina nikada ne prašta jer je njenim etičkim kodeksom nametnuto vjerovanje da je obraz djevojački važniji od života ili materijalne propasti porodice. Pripovijetka počinje realističnim opisom sela Kasetići, uobičajenog života i težačkog rada porodice Alije Dedage. Zaplet se naslućuje u zabranjenoj ljubavi djevojke Sejde i mladića Hasana, a zabranjena je

samo zbog toga što su oboje iz istog sela. Pravilo je da se djevojka mora udati u drugo selo. U početku se čini da će to biti uobičajena priča o ljubavi sa zaprekom – otac je ljut, majka ga moli da oprosti, djevojka plače. Mladić i djevojka se unatoč zabranama zavjetuju jedno drugome uz poljubac u polju. I onda slijedi nagli preokret u kome seoske žene poljubac pretvaraju u gubitak obraza, a otac zaslijepljen mitizovanim etičkim ciljem ubija kćer sjekirom. Pripovijedanje samog čina ubistva je prepušteno ocu: "Ako je bila kriva, kažnjena je, a ako je bila objeda da je jutros obraz izgubila s onim Kloparovim Hasanom – onda je šehit, svetica..." (Čolaković, 1991., 266.) Tragika života okovanog patrijarhalnim nazorima na kraju pripovijetke se produbljuje u očevoj sreći što je na sudu liječnik potvrdio Sejdinu nevinost, potpunom siromaštvu porodice, kao i smrti Alije Dedage "od muke i grižnje savjesti negdje u najmračnijoj ćeliji kaznionice u Zenici". (Čolaković, 1991., 267.) I Alija Dedaga, kao i njegova kći, završava kao žrtva moralne dosljednosti i krute norme običajnog prava.

U patrijarhalnom svijetu gubitak nevinosti za djevojku je čin ravan smrti, a osnovna ćelija ovakvog društva je porodica koja, brinući o djevojci, zapravo čuva svoju čast. Poštovanje koje zajednica iskazuje spram djevojaka (a u pripovijeci se kaže kako su djevojke iz Kasetića "naj naj"), kao nekog zasebnog svijeta u svijetu, traje onoliko dugo koliko djevojka poštuje pravila ponašanja zajednice. U okviru muških modela društvenog ponašanja žene su uvažene kao pripadnice društva koje pomirene sa sudbinom žive u infantilnom svijetu potpuno gotovih vrijednosti. Ukoliko učine grešku, žene mogu biti kažnjene na najsvirepiji način, a s obzirom na to da su vlasništvo očeva mogu biti ubijene i onda kada krivnja uopće ne postoji. U ovakvom svijetu ubistvo vlastite kćeri zajednica prihvata kao junački čin, dok bi opraštanje značilo vječnu sramotu. Običajne norme i krutost patrijarhalnog morala pokazuju se jačim od stvarnih zakona koje policija, sud i zatvor čuvaju i provode.

Iako su sve pripovijetke o kojima je ovdje bilo riječi vremenski situirane u period Kraljevine Jugoslavije, historijska dešavanja ostaju u pozadini. Čolaković nam daje opis sredine i njenog mentaliteta uz prikaz pojedinca i njegovog odnosa prema vanjskom svijetu, nesnalaženja u novonastalim okolnostima ili nesporazuma sa svijetom. Karakter glavnog junaka nije složen niti kompliciran, ali je kroz njega uspješno otjelovljen seljak, čije je najveće umijeće znati "gledati u sat". U odsustvu produbljenog sukoba sa samim sobom, Čolakovićevi likovi ukazuju na položaj čovjeka u surovim društvenim odnosima. Nema u ovim pripovijetkama ni upečatljivih lirskih minijatura ni lucidnog poniranja u intimnu dramu pojedinca, što su bile konstante naših značajnih pripovjedača ovog perioda, ali ima iskrene namjere da se progovori o malom čovjeku i teretu življenja u velikom svijetu.

Pripovjedača (kao ni romanopisca) Envera Čolakovića ne možemo smjestiti u tok inovativnog i umjetnički najvrednijeg dijela naše pripovijetke, ali ga ne trebamo ni zanemariti. On je pisao prozu na način i manirom velikog dijela tadašnje "pripovjedačke Bosne" – tradicionalno realistički, tematski socijalno i hronotopski regionalno utemeljenu. Prešućeno i zaboravljeno pripovjedačko djelo

Envera Čolakovića sigurno ne spada u izrazite književne vrijednosti bošnjačke književnosti, ali je proučavanje ovakve proze neophodno za razumijevanje evolutivnih procesa u književnom razvoju. On pripada onim piscima koji grade tipičan i uobičajen pripovjedni izraz jednog doba a koji onda postaje osnov za moguća prekoračenja i nadgradnje. Teško ćemo shvatiti inovativnost velikih umjetnika ukoliko ne znamo prozu u odnosu na koju oni prave pomak. Pripovijetke Envera Čolakovića nam omogućavaju takav uvid.

Citirana literatura

Čolaković, Enver, *Lokljani; Iz Bosne o Bosni*, Islamska zajednica Zagreb, Zagreb, 1991.
Duraković, Enes, *Antologija bošnjačke pripovijetke XX vijeka*, Alef, Sarajevo, 1995.

Zapadnoštokavski jezički elementi u djelu Abdulvehaba Ilhamije

Alen Kalajdžija

Historiografski podaci

O životu, djelu i značaju bošnjačkoga alhamijado pjesnika i sufijskoga šejha Abdulvehaba Ilhamije (kraj XVIII st. i početak XIX st.) u južnoslavenskoj književnoj historiji, historiografiji, filologiji pa čak i u književnoj proznoj umjetnosti, već je pisano (usp. Kemura – Ćorović 1912.; Hadžijahić 1938.; Lehfeldt 1969.; Dobrača 1974.; Hadžijahić 1974.; Kemura 1975.; Nametak 1981.; Šamić 1985.; Ždralović 1985.; Huković 1986.; Okuka 1987.; Hadžijamaković 1991.; Kadić 2007.; Huković 1997.; Memija 2005.; Vajzović 2005.). Pregledom književnog naslijeđa Abdulvehaba Ilhamije vidljiv je izuzetno snažan zapadnoštokavski jezički kontinuitet, za što su kao primarna građa u ovome istraživanju poslužili sljedeći izvori: bosanski rukopisni primjerci njegovih dvanaest pjesama: *Boga traži i plači*; *Dervišluk je čadan rahat*; *Hajat dok me orakme*; *Ako pitaš za derviše opeta*; *Ja upitah svog Ja-sina*; *Bogu fala*, *Koji čuje*; *Potlje Boga, ne miluj*; *Aškom neka gore ašiki*; *Srce moje, da ti kažem*; *Džennet saraj, đuzel kuća*; *Sve je dušman potlje Tebe* (Rukopis, *Divan*, 1843.: br. 3025); *Ja upitah svoje duše* (Rukopis, Bošnjački institut); potom šest pjesama sa izvornom transliteracijom: *Nasihat* (Nametak 1981.: 104-106); *Šejhom iršad tko ne najđe*; *Čudan zeman nastade*: (Nametak 1981.: 154-160); *Đe li ti je Halil-paša*: (Hadžijahić 1974.: 251); *Ti bresposlen nemoj hodat*: (Trako 1974.: 117); *Der ti, ašik, hajde Dostu* (Hadžijamaković 1991.: 69) te transliteracija Ilhamijina islamskoga katehizisa *Ilmihala*[1] (Kemura 1975.).

1 Ovaj primjerak *Ilmihala* nije izvorni autorski rukopis, već njegov prijepis, nastao petnaestak godina nakon Ilhamijine smrti, koji je, inače, promijenio više vlasnika. I pored te činjenice, ovaj rukopis može pružiti uvid i u jezičko naslijeđe alhamijado književnosti i u jezičko naslijeđe Abdulvehaba Ilhamije. Isto tako, do danas nije sačuvan nijedan autorski rukopisni primjerak Ilhamijinih pjesama, ali su sačuvani njihovi rukopisni prijepisi, na osnovu kojih je uopće moguće vršiti određenu lingvističko-filološku analizu. Međutim, najveći problem u lingvističkim istraživanjima alhamijado književnosti čine oni transliterirani tekstovi koji su pritom redaktorski izmijenjeni i na kojima su vršene određene korekcije u skladu s normom standardnog jezika.

U historiografiji još nije poznat tačan broj Ilhamijinih pjesama. U nekim radovima i zbirkama dat je, ne samo popis već i transliteracija njegovih pjesama, npr.: Kemura – Ćorović (1912.): 11 transliteriranih pjesama; Nametak (1981.): 7 transliteriranih pjesama + 14 netransliteriranih pjesama; Hadžijamaković (1991.): 18 transliteriranih pjesama. Broj obrađenih pjesama do kojih sam ja došao iznosi 18 + *Ilmihal*.

Važno je napomenuti da postoje određena nepodudaranja s obzirom na naslove i sadržaje pjesama. Tako je, naprimjer, u Kemura – Ćorovićevoj (1912.: 48-50) zbirci uvrštena pjesma *Hajde, sinak, te uči*, koju je Abdurahman Nametak (1981.: 104-106) naslovio kao *Nasihat* i uvrstio kao pjesmu bez poznatoga autora. Ja sam ovu pjesmu, pak, uvrstio u korpus djela Abdulvehaba Ilhamije jer je ona sadržajno identična i predstavlja, zapravo, samo dvije različite verzije iste pjesme, koju su istraživači različito naslovili. Ove dvije verzije iste pjesme međusobno se razlikuju samo po rasporedu strofa i u nekim sadržajnim segmentima. Inače, zbog nepouzdanosti jezičke izvornosti Kemura – Ćorovićeve zbirke, pjesme iz ovoga korpusa nisam uopće analizirao.

U zbirci Muhameda Hadžijamakovića (1991.: 69) nalazi se pjesma *Der ti, ašik, hajde Dostu*, koje nema u drugim zbirkama alhamijado književnosti. Također, u Nametkovu popisu u zbirci neuvrštenih transliteriranih tekstova (1981.: 345) nalaze se naslovi pjesma kojih uopće nema dostupnih široj znanstvenoj javnosti: *Nuto, brate, ja golema dženneta*; *Pred kijamet ružan alamet* i *Bogom radi što radiš*. To znači da se broj ovdje analiziranih pjesama podudara sa stanjem kakvo se zatječe u obrađenom korpusu Abdurahmana Nametka, s tim da u odnosu na ovu zbirku postoje i pjesme kojih u njegovoj *Hrestomatiji* (1981.) nema: *Der ti, ašik, hajde Dostu* (Hadžijamaković, 1991.: 69); *Nasihat* / *Hajde, sinak, te uči* (Kemura – Ćorović, 1912.: 48-50; Nametak, 1981.: 104-106) te *Đe li ti je Halil-paša* (Hadžijahić, 1974.: 251). Samo ovi podaci, u vezi s jednim poprilično poznatim alhamijado pjesnikom, zorno svjedoče u kakvom je danas stanju rukopisno bosanskoarebičko naslijeđe i koliko je potrebno rada na valjanoj valorizaciji djela ove provenijencije.

Dijalekatsko porijeklo

Zapadnoštokavsko narječje u bosnističkim lingvističkim interpretacijama još nije dovoljno istraženo, posebno sa aspekta razumijevanja utjecaja ovoga narječja na korpus predstandardnih idioma, koji su ostavili izuzetno jak utjecaj na standardne jezike zapadnog tipa centralnoga južnoslavenskog područja. Iz tog razloga, zanimljivo je promatranje razvoja zapadnoštokavskih jezičkih osobina u korpusu alhamijado književnosti, odnosno u pisanom stvaralaštvu Abdulvehaba Ilhamije, kao jednog od najplodnijih bosanskih alhamijado pjesnika i učenjaka, u čijem se jezičkom stvaralaštvu na izvjestan način može pratiti svojevremeni proces integracije različitih dijalekatskih osnovica – zapadnog i južnog tipa. Ta pojava dodatno je zanimljivija zato što se period nastanka Ilhamiji-

nih djela veže za početak XIX st., kada se inače uočavaju najsnažnije tendencije ujednačavanja različitih jezičkih tradicija s obzirom na njihovo dijalekatsko porijeklo – južno i zapadno – u širim srednjojužnoslavenskim okvirima. Razumijevanje interferencijskih prožimanja u djelu alhamijado književnosti važno je jer se te interferencije u njoj istovremeno predstavljaju kao najuočljiviji produkt svojevrsne književnojezičke koine zapadnoštokavskog tipa s elementima južnih dijalekatskih osobina. Ta pojava prisutna je upravo u djelu Abdulvehaba Ilhamije, čiji poprilično velik, sačuvan korpus književnih djela, može poslužiti kao pouzdan pokazatelj razvoja te koine. Treba naglasiti i to da su u pojedinim slučajevima znatniji utjecaj ostavile pojedinačne jezičke crte, javljajući se kao tipične zapadnoštokavske osobitosti u okvirima književnojezičke koine – kakav je, naprimjer, ikavski refleks jata.

Ono što ostaje zanimljivo za lingvistička i filološka istraživanja jeste pitanje uopće jezičkog razvoja i posebno dijalekatske osnovice jezičkog izraza Abdulvehaba Ilhamije. O ovome fenomenu u najkraćim crtama pisao je i Miloš Okuka (1987.: 13), zaključivši: "Ilhamijin književnojezički izraz je nekonzistentan: u osnovi je istočnohercegovački dijalekat (đe, ovi, starijeh itd.), ali sa ikavizmima (lipo, posilima) te mnoštvom turcizama religijske provenijencije."

Na osnovu uvida u relevantno jezičko stvaralaštvo Abdulvehaba Ilhamije, kao i historiografskih podataka o njegovom životu, može se doći do zaključka u vezi sa dijalekatskim porijeklom ovoga pjesnika. Naime, jezik njegovog književnoga stvaralaštva zasigurno je imao određene elemente koji se mogu razumijevati kao posljedica djelovanja južnih, progresivnih jezičkih crta, u lingvistici poznatih i kao istočnohercegovačke jezičke osobine, ali te osobitosti ni u kojem slučaju ne mogu biti bazne u razumijevanju jezičkoga razvoja Ilhamijinih djela.

Elementi jezičke strukture

Postoji nekoliko indicija koje potvrđuju činjenicu da je jezički izraz Abdulvehaba Ilhamije bio zapadnoštokavske provenijencije u širem smislu značenja ovoga termina. To se prvenstveno vidi u dijelu korpusa koji se tiče zamjene staroga glasa jat.[2] Zbog preplitanja različitih osobitosti u vezi sa, u ovome slučaju, refleksijama jata, s pravom se može zaključiti da je značajnu funkciju u svakom obliku predstandardnog idioma – kakav je i alhamijado književnost – imala svojevrsna književnojezička koine, koja u Ilhamijinu djelu predstavlja tu pojavu, istina jezički kontinuiranu na zapadnoštokavskoj osnovici. Ova koine s primjerom upotrebe refleksa jata i u Ilhamijinom djelu potvrđuje postojanje bosanskoga pisanog ikavskog manira, kao dominantne osobine ovoga vida književnojezičkog stvaralaštva. Ta osnovica, međutim, vidljiva je – pored ikavskog manira – i u

2 Ova činjenica važna je iz tog razloga što je jat u Ilhamijinu djelu uglavnom ikavski, usljed čega se isključuje mogućnost njegove ijekavske, istočnohercegovačke provenijencije

drugim jezičkim elementima, među kojima treba posebno istaći sljedeće osobine, prisutne u djelu ovoga autora:

– čuvanje i upotreba etimološkog i analoškog glasa *h*;
– presijecanje neizvršenoga progresivnog jotovanja sa izvršenim jotovanjem;
– dubletnost upotrebe ličnih i upitnih zamjenica (starije i novo stanje);
– upotreba pokazne zamjenice *ovi* i *oni* naspram *ovaj* i *onaj*;
– dvojnost upotrebe negiranoga oblika prezenta glagola *imati*;
– disimilacija u obliku prezenta glagola *moći*;
– upotreba prijedloga / priloga *potlje*;
– stara sintaksička konstrukcija modalnog ili faznog glagola s infinitivom;
– formiranje dekomponiranoga predikata.

Refleksi jata

U Ilhamijinim pjesmama i *Ilmihalu* refleksi jata,[3] s obzirom na njihovu slobodnu poziciju, mogu se razvrstati u pet skupina: 1. ikavska zamjena (*Boga traži i plači*; *Dervišluk je čudan rahat*; *Hajat dok me orakme*; *Ja upitah svog Ja-sina*; *Bogu fala, Koji čuje*; *Aškom neka gore ašiki*; *Srce moje da ti kažem*; *Ja upitah svoje duše*); 2. ijekavska zamjena (*Ako pitaš za derviše opeta*; *Sve je dušman potlje tebe*; *Đe li ti je Halil-paša*; *Der ti, ašik, hajde Dostu*); 3. ikavsko-ijekavska zamjena (*Potlje Boga, ne miluj*; *Čudan zeman nastade*; *Džennet saraj, đuzel kuća*; *Ti bresposlen nemoj hodat*; *Ilmihal*); 4. ijekavsko-ikavska (*Nasihat*) i 5. ikavsko-ekavska zamjena (*Šejhom iršad tko ne najđe*).[4]

Na osnovu izloženog, ikavska dominacija vidljiva je u osam pjesama, u trima ikavsko-ijekavskim također je dominantnija, kao i u jednoj pjesmi s ikavsko-ekavskom zamjenom te u *Ilmihalu*.[5] Ijekavski refleks nešto je manje zastupljen, ali je dosljedno izvršen u četirima pjesmama, te u jednoj ijekavsko-ikavskoj. U jednom je primjeru, kako je već spomenuto, upotrijebljena ikavsko-ekavska zamjena, dakle i sa ekavskom zamjenom glasa jat u slobodnoj poziciji. Na osnovu izloženog, slika refleksa jata potvrđuje činjenicu da je autor sa zapadnoštokavskog prostora, jer je ikavizam u slobodnoj poziciji ne samo frekventniji, nego se javlja i kao specifična jezička osobina Ilhamijinog pjesništva. S druge strane, pojava tzv. mješovite (ikavsko-ijekavske) refleksije jata potvrđuje činjenicu da je utjecaj južnih (istočnohercegovačkih), ijekavskih jezičkih crta također prisutan. Stoga je vrlo zanimljivo i intrigantno pitanje: otku-

3 U radu nisam mogao – zbog ograničenosti prostora – navoditi sve primjere koji potvrđuju upotrebu leksema sa jatom. Zato sam samo u pojedinim slučajevima navodio neke primjere koji su posebno zanimljivi za analizu.

4 Iz ove raspodjele izuzeo sam pozicijski uvjetovane reflekse, pošto oni nisu dovoljno valjan pokazatelj odnosa među refleksima, što se odnosi na sekvence *K + r + ě (kratko)* i *ě + o / j /lj*.

5 Zbog sadržajne opsežnosti *Ilmihala* nisam mogao ulaziti u statističke podatke u vezi s brojem refleksa jata.

Uočljiva je, međutim, izuzetno frekventna upotreba ikavske zamjene jata sa tek sporadičnim (i)jekavskim refleksom u slobodnoj poziciji.

da potječe "nekonzistentnost" refleksije jata u pjesničkom izrazu Abdulvehaba Ilhamije? Može li ona biti odraz prepisivačke djelatnosti ili eventualno redaktorskih postupaka transliteratora u pjesmama koje nemaju sačuvan rukopisni primjerak? Je li uzrok nekonzistentnosti i taj što Ilhamija dolazi iz Žepča (usp. Dobrača, 1974.), gdje je refleksija glasa jat zanimljiva po tome što je mješovite kombinacije, gdje se nalaze "govori sa (dugim) *ě* > *ije* i (kratkim) *ě* > *i* u Žepču u dolini Bosne". (Ivić, 1994.: 147.)

Analizom primjera dolazi se do nekih općenitih zaključaka u vezi sa zamjenom glasa jat. Naime, ikavizam u kratkim slogovima, tipa *biži*, *sidit*, *vira*, *vični*, *vidit*, *di* i sl. može biti produkt dijalekatskog porijekla pjesnika, dok se ta konstatacija ne odnosi na ikavski refleks u dugim slogovima, tipa *lipo*, *griha*, *dite*, *svit* i sl., kojih je, ipak, manje negoli ikavizama spomenutih u prvoj skupini. Nameće se zaključak da ikavizam u Ilhamijinom djelu nije uvijek produkt njegove dijalekatske baze, nego je u pitanju neki drugi razlog, uvjetovan ekstralingvističkim faktorima. Određeni broj primjera refleksa glasa jat preklapa se, pak, s nekim drugim govornim tipovima, kao u dvama primjerima ekavske zamjene u slobodnoj poziciji: *koren* i *mešaj*, što odgovara tešanjskim govorima (usp. Ivić, 1994.: 147). Ijekavizmi koji su posljedica Ilhamijinog dijalekatskog porijekla uočavaju se u primjerima *svijet*, *lijep*, *zlijeh*, *umrijet*, *podnijet*, *griješi*. Ijekavizmi u kratkim slogovima također se javljaju: *đe*, *potlje*, *vidjećeš* i sl. I ijekavizmi, kao i ikavizmi, u pojedinim slučajevima mogu predstavljati odraz autorovog organskog idioma, ali se, kao što je to slučaj i sa ikavizmima, javljaju u onim pozicijama nekarakterističnim za zonu Žepča. Ovi primjeri mogu biti odraz tešanjske govorne zone – što je važno spomenuti, jer neki istraživači smatraju da je Ilhamija održavao kontakte sa tešanjskim krajem zbog tešanjskog porijekla njegovog šejha – (usp. Ždralović, 1985.), kao što je to slučaj sa dvama ekavizmima. Međutim, ijekavizmi koji ne proizlaze iz dijalekatske žepačke baze mogu biti odraz i nekih drugih jezičkih tendencija novoštokavskoga ijekavskog tipa, a kojih je nemali broj.

Prema tome, razvoj refleksa jata u jeziku Abdulvehaba Ilhamije u vidu ikavske, ijekavske i ikavsko-ijekavske zamjene jednim svojim dijelom uvjetovan je dijalekatski. Ostatak primjera sa refleksima glasa jat mogu biti odraz pisanoga ikavskog manira, ili pak primjer utjecaja ijekavskih novoštokavskih govora na zapadnoštokavsko područje, kojem pripada i Abdulvehab Ilhamija, čiji se govorni idiom uključuje u strukturu ijekavskošćakavskog dijalekta, budući da pripada zoni ijekavskošćakavskih govora koji pak nisu dio istočnohercegovačkih govora (Brozović, 1966.: 207). Kada je u pitanju dijalekatska slika, ona je u dijelu primjera upravo produkt Ilhamijine dijalekatske baze, ali je istovremeno i produkt utjecaja novoštokavskih ijekavskih osobina. Književno-jezička tradicija tiče se upotrebe ikavske zamjene glasa jat, koja je u Ilhamijinu izrazu kontinuant ikavskog manira u alhamijado literaturi.

U ovome slučaju treba primijetiti jednu važnu činjenicu kada je u pitanju ijekavskošćakavska baza. O dosljednosti dvosložne (ijekavske) zamjene jata ne može se nikako govoriti – pa se isključuje ijekavsko dijalekatsko porije-

klo ovoga autora, dok se šćakavizam, također, ne može smatrati relevantnim u Ilhamijinom slučaju, jer je u njegovu stvaralaštvu zabilježen samo jedan primjer koji, opet, nije šćakavski, već naprotiv – štakavski [*ne metat, i **ištuć** plakat. Ilmihal*].

Ovaj podatak neminovno upućuje, ne samo na nepodudarnost historiografskih podataka sa jezičkim osobitostima Ilhamijinih djela, već i na zaključak da se u bilo kojem obliku predstandardnih idioma teško može odrediti dijalekatsko porijeklo djela koje pripada tzv. starijoj književnosti – na što je pažnju već prije skrenula i Herta Kuna (1974.: 431). Iz toga razloga potrebno je sve jezičke pojave u vezi s predstandardnim idiomima posmatrati u sklopu svojevrsnih procesa imanentnoga jezičkog normiranja u okviru književne koine.

U refleksiji glasa jat kod Ilhamije se mogu zapaziti još neke zakonitosti koje se tiču pozicijski uvjetovanih refleksa. Tako se u sekvenci *ě + j* javlja ikavska zamjena: npr. *ugrije*, dok se u sekvenci *K + r + ě (kratko)* javljaju ekavski refleksi (*pred*, *grehota*), sa ikavizmima (*privali, vrilo, grišni*). Čini mi se da jedan broj primjera koji spada u ovu kategoriju zavisi od slogovne granice, pa se ekavizmi javljaju u primjerima *ovde*, *onde*, a nekad i *ovdje*. Ova bi se činjenica, inače, morala imati u vidu, kada je pitanju ovako konstruiran slog u spomenutoj sekvenci. To znači da pozicija za refleks glasa jat nije ista u primjerima tipa *sreća* i *ovdje*, a da je to tako, potvrđuju ijekavski govori u kojima je moguć oblik *ovdje*, ali ne i [**srjeća*].

Od ostalih ekavizama važno je napomenuti da ih u Ilhamijinom djelu ima u primjerima tipičnim za ijekavske govore: *reći*, *jesti* i sl., kako je već spomenuto za ovu zakonomjernost u jeziku alhamijado pjesama.

Glas h

Čuvanje i upotreba etimološkoga i analoškoga glasa *h* ne samo da je tipična osobina bošnjačkih narodnih govora, odnosno i zapadnoštokavskoga narječja istovremeno, nego je ta jezička crta i danas prisutna kao tipična osobina bosanskoga standardnog jezika, koja se kao pojava proširila još u predstandardnim idiomima. Ta osobina prisutna je i u djelu Abdulvehaba Ilhamije. Budući da je o fenomenu upotrebe glasa *h* u bosanskom jeziku u lingvističkim radovima već poprilično dosta pisano (s obzirom na to da se ovaj glas upotrebljava i etimološki i neetimološki – s napomenom da se takvo stanje propisuje i u normi bosanskoga jezika zbog njegove duge pisane i govorne tradicije), u ovome radu ukazat će se na neke posebnosti na koje do sada nije bitnije skretana pažnja.

Na osnovu uvida u jezičku građu pjesama i *Ilmihala* Abdulvehaba Ilhamije, primjetno je da se glas *h*, po zakonu analogije, zamjenjuje u pojedinim kategorijama sa glasom *j*. Tako se dešava da se u pojedinim zavisnim padežnim oblicima ličnih zamjenica za 3. lice upotrebljava glas *h*, kojemu tu mjesto nije po etimologiji. Najčešće je riječ o enklitičkim oblicima genitiva, dativa i akuzativa *ih*, *im*, koji se upotrebljavaju kao *hi*, *him*: [*i reko da će **hi** metnut* (*Ilmihal*);

*Bog **hi** ne miluje i meleki **jim** bed dua čine* (*Ilmihal*)],[6] za koje je primjetno da, kada se god nađe glas *i-* kao sastavni dio inicijalnoga dijela osnove, na njegovu se bazu dodaje protetičko neetimološko *h-*. Po svemu sudeći, u ovakvim slučajevima riječ je o zamjeni glasa *j* glasom *h*, pri čemu je *j* nastalo kao prijelazni glas između dvaju vokala od kojih je drugi upravo glas *i*, a tek potom dolazi da zamjene glasa *j* sa glasom *h*. Tako i u sljedećim primjerima nalazimo potvrdu ovoga stanja:

[*miruše **him** haljine* (*Ilmihal*); *jetimima On je reko ja sam **him** / Milostivan* (*Bogu fala*, *Koji čuje*); *drago **jim** je slatko* (*Ilmihal*); *jer ne čuju ko **ji** zove* (*Ja upitah svog Ja-sina*)].

To što se u primjerima nalazi presijecanje upotrebe oblika, samo je dokaz žive jezičke materije koja nastaje u neposrednom govoru, ali koja biva suspregnuta zakonitostima književne koine, usljed čega dolazi do interferencije različitih oblika. Ta pojava koja proizlazi iz same strukture narječja, podržana je, također, simboličkom funkcijom jezika, te je pod utjecajem književnojezičke koine koja nastoji dati prešutnu, formalno izuzetno rastegljivu normu, pokušavajući biti uzor u jezičkom općenju, ali ne uspijevajući, zbog svoje same suštinske prirode predstandardnog idioma, prevladati jezičke dvojnosti i višestrukosti (usp. Kuna, 1976.).

Slična upotreba zamjene glasa *j* glasom *h* vidi se u primjerima kosih oblika glavnih brojeva koji se deklíniraju, istina zabilježen u samo jednom slučaju [*i još u **trihu** žena ne uzimaj* (*Ilmihal*)].

Zanimljivo je da se u nekim primjerima riječi stranoga porijekla (što se odnosi na orijentalizme, uz činjenicu da je riječ o leksemima koji potječu iz stilski obilježene, religijske sfere, glas *k* također mijenja glasom *h* [*između **ahšama** i jasejom, i do zore* (*Ilmihal*); *na sabah, na **ahšam** i jaseju polahko* (*Ilmihal*)], što predstavlja pojavu rijetko prisutnu u pisanoj bosanskoj tradiciji.

Neizvršeno progresivno jotovanje

Neizvršenost progresivnost jotovanja posebno je vidljiva u primjerima s upotrebom glagola *ići*, *naći*, *doći*, što je specifična osobina zapadnoštokavskog narječja. Ta pojava, međutim, ne vrši se apsolutno, jer dolazi do sporadičnog miješanja primjera s izvršenim jotovanjem. Takvo stanje razumljivo je zbog činjenice da je riječ o predstandardnom idiomu koji nastoji inaugurirati prešutnu normu, zasnovanu na govornoj praksi i pisanoj tradiciji. Ovakav karakter predstandardnih idioma prisutan je u većem broju jezički različitih osobina koji potvrđuju dubletnost formi i njihovu višestrukost u istim kategorijama. Tu pojavu potvrđuju naredni primjeri, u kojima je brojnost neizvršenog jotovanja takva da nadmašuje prisustvo izvršenog jotovanja, bivajući pri tome primjer utjecaja zapadnoštokavskih osobina koji poprimaju karakter književnojezičke koine prisutne u alhamijado književnosti:

6 Svi navedeni primjeri sporadično su uzeti s namjerom ilustracije upotrebe datih oblika.

[*kad čovo zovne, na taht* ***dojdi*** (*Ilmihal*); *i što god čoviku na glavu* ***dojde*** (*Ilmihal*); *jer ne* ***najdu*** *akilun* (*Ja upitah svog Ja-sina*); *iz tvog mulka nek* ***izajde****, što će* (*Aškom neka ašiki gore*); *kada* ***najdeš****, ti kaži*; *ja dostu* ***najdoh*** *pomoć* (*Srce moje da ti kažem*); *šejtan njemu nek* ***dojde*** (*Šejhom iršad tko ne najđe*); *nek ti* ***nađeš*** *tedželli* (*Ja upitah svoje duše*); *ne* ***iđu*** *pravo, niti hoće* (*Čudan zeman nastade*); *a ne* ***iđi*** *na kavgu* (*Boga traži i plači*)].

Upitna zamjenica za živo i neživo

Upitne zamjenice za živo (lica) i neživo (stvari), kao i zamjenice izvedene od njihovih osnova (odričnih i neodređenih) pokazuju neku vrstu obličke bipolarnosti. Međutim, upotreba oblika zamjenica sa zapadnoštokavskom fizionomijom u znatnijem je broju slučajeva negoli su to oblici koji vode porijeklo sa južnog (istočnog u širem smislu) štokavskog narječja. To znači da je, kada je u pitanju upitna zamjenica za živo, češća upotreba oblika *tko*, kao što je slučaj i sa upitnom zamjenicom za neživo, koja glasi *što*. Naravno, ista je zakonomjernost u pitanju i onda kada se upotrebljavaju zamjenice izvedene od ovih upitnih zamjenica (*netko*, *nitko, svatko*; *nešto, svašto*). Upotreba oblika zamjenica za živo i neživo (*ko* i *šta*) znatno je rjeđa, pri čemu se ne može isključiti mogućnost njihove stilističke markiranosti. U svakom slučaju, presijecanje ovih osobina potvrđuje zapadnoštokavsku dominantnost i na osnovu književno-jezičkog stvaralaštva Abdulvehaba Ilhamije, ali istovremeno potvrđuje pojavu, inače prisutnu u predstandardnoj fazi razvoja bosanskoga jezika, interferencije različitih dijalekatskih idioma zapadnog i južnog tipa na tlu Bosne i Hercegovine:

[***tko*** *ove hedije spazi*; *a neke neće* ***nitko*** *do Kijameta obatalit* (*Ilmihal*); *da te* ***tko*** *upita kako Boga viruješ* (*Ilmihal*); ***tko*** *uniđe eto sreća* (*Džennet saraj, đuzel kuća*); ***tko*** *ne traži, nije tvoj* (*Potlje Boga, ne miluj*); ***tko*** *te neće i ne traži* (*Aškom neka gore ašiki*); ***tko*** *god dušu ne obara* (*Dervišluk je čudan rahat*); *nije* ***nitko*** *pohudio* (*Ti ne hodaj bresposlen*); *ni na* ***što*** *ne nalikuje* (*Ilmihal*); ***što*** *god ima, Bog stvara* (*Dervišluk je čudan rahat*); ***što*** *znadeš svojoj bratji* (*Hajat dok me orakme*); ***što*** *god ima, u njiha je izzeta* (*Ako pitaš za derviše opeta*); ***što*** *činite, promislite* (*Nasihat*); ***što*** *su bile laži vaše* (*Đe li ti je Halil-paša*); *jer Dženneta* ***neko*** *ruši* (*Dervišluk je čudan rahat*); *jer ne čuju* ***ko*** *ji zove* (*Ja upitah svog Ja-sina*); ***niko*** *ne zna do Boga* (*Čudan zeman nastade*); ***ko*** *u mekteb najbrži* (*Nasihat*); *niti će* ***niko*** *vama unić* (*Ilmihal*); ***niko*** *ne zna do Boga* (*Čudan zeman nastade*); *Njemu šukur, Koji znade* ***šta*** *činim* (*Bogu fala, Koji čuje*); ***šta*** *se hoće, zaboga* (*Čudan zeman nastade*); *jer ti more* ***šta*** *reći* (*Nasihat*)].

Pokazna zamjenica ***ovi*** *i* ***oni*** *obliku jednine*

Pokazne zamjenice za izražavanje bliskosti prvom i trećem licu, za muški rod nominativa i akuzativa (za neživo) u jednini upotrebljavaju se u obliku *ovi* i *oni*. U pisanoj tradiciji Abdulvehaba Ilhamije nije zabilježen oblik *ovaj* ni *onaj*, dok

se sporadično u naslijeđu alhamijado književne tradicije ovi oblici pojavljuju. Sigurno je da ovakva upotreba ima svoje dijalekatsko utemeljenje, ali je također, na osnovu primjera, evidentno da se ovakav oblik pokazne zamjenice upotrebljava uz neke imenice, usljed čega dolazi do markiranja date sintagme, što ima utjecaja na osobine književnojezičke koine:

[*otišo je na* ***oni*** *svit*; *nek ti omrizne* ***ovi*** *svit*; *po* ***ovi*** *svijet i po* ***oni*** *svijet* (*Ilmihal*); ***ovi*** *svijet sad će proći* (*Đe li ti je Halil-paša*)].

Negacija glagola ***imati***

Negacija glagola *imati* također je specifična jezička oznaka ne samo u pisanome djelu Abdulvehaba Ilhamije nego i u alhamijado pisanoj tradiciji uopće. Kada je u pitanju ovaj glagol, on se u pisanoj praksi češće bilježi skupa sa negacijom (prefiksom *ne*-), pri čemu dolazi do preobrazbe oblika: *ne ima* > *neima* > *nejma*. Glagol *imati*, međutim, ponekad se piše i odvojeno od negacije, što ponovo predstavlja svojevrstan dubletni karakter književnojezičke koine alhamijado književnosti:

[***nejma*** *višeg gospodara* (*Dervišluk je čudan rahat*); *Ti si Mevdžud, više* ***nejma***; ***nejma*** *brige potlje danas* (*Sve je dušman potlje Tebe*); *majke* ***nejmam****, a pedera*[7] *ne pamtim* (*Bogu fala, Koji čuje*); *drugih* ***nejma****, Njemu selam* (*Srce moje da ti kažem*); *potlje Boga* ***nejma*** *dosta* (*Ti ne hodaj bresposlen*); *kurtuliša baš* ***nejma*** (*Šejhom iršad tko ne najđe*); *postanka mu* ***nejma***; *poslidka mu* ***nejma*** (*Ilmihal*)].

Disimilacija u obliku prezenta glagola ***moći***

Disimilacija u obliku prezenta glagola moći općeprisutna je karakteristika u kojoj glas –ž-, kad se nađe između dvaju vokala, biva alterniran glasom –r-. Ova osobina prisutna je i u pisanoj i u govornoj bosanskoj praksi, a svoje prisustvo našla je i u Ilhamijinom djelu, u kojem se upotrebljavaju i oblici *možeš*, *može*, *možemo*, *možete*, što potječe od nekih mlađih rukopisnih prijepisa njegovih pjesama:

[*koliko se* ***more*** *reći: subhanallah* (*Ilmihal*); ***moreš*** *bit bez toga*; ***možeš*** *zube potući*; *jer ti* ***može*** *šta reći* (*Nasihat*)].

Prijedlog i prilog ***potlje***

Upotreba prijedloga / priloga *potlje* jedna je od izuzetno zanimljivih jezičkih osobitosti. Ekvivalentni oblik prijedloga / priloga *poslije*, kako je upotrebljiv u savremenom jeziku, nije poznat u Ilhamijinom književnom stvaralaštvu. Ovaj primjer predstavlja potvrdu specifičnog formiranja jezičke strukture alhamijado književnosti. Primjeri zabilježeni u Ilhamijinim pjesmama i *Ilmihalu* to također prezentiraju:

7 oca

[*i hak su, lakin,* ***potlje*** *Kur'ana*; *i* ***potlje*** *toga trinest godina u Meki bijo*; *pak, sve oživit* ***potlje*** *četrast godina* (*Ilmihal*); ***potlje*** *Boga, ne miluj* (*Potlje Boga, ne miluj*); *sve je dušman* ***potlje*** *Tebe*; *nejma brige* ***potlje*** *danas*; *iza danas,* ***potlje*** *Boga, ne boji se* (*Sve je dušman potlje Tebe*); *A Morača,* ***najpotlje*** *pogača*; ***potlje*** *Boga nejma dosta* (*Ti ne hodaj bresposlen*)].

Dopuna uz modalne i fazne glagole

Upotreba infinitiva uz modalne i fazne glagola predstavlja potvrdu arhaičnijega jezičkog stanja, prisutnog u zapadnoštokavskoj tradiciji. Upotreba konstrukcije *da + prezent* uz modalne i fazne glagole gotovo da je rijetka pojava. U Ilhamijinom djelu ona je prisutna samo jedanput, i to onda kada je bila metrički uvjetovana. Ovakva jezička praksa potvrđuje zapadnoštokavski karakter ne samo Ilhamijinog književnog stvaralaštva, nego se ona javlja i kao specifikum kako alhamijado književnosti, tako i inače književnojezičkog stvaralaštva predstandardnih idioma bosanskoga jezika:

[*koliko* ***se more reći****: subhanallah*; *sada* ***se ne smije reći*** *da su hak* (*...*) *i* ***ne smije se reći*** *da su batil*; *nikad* ***nećete izać*** (*Ilmihal*); ***neće ići*** *u mekteb* (*Potlje Boga, ne miluj*); *ako* ***hoćeš*** *vuslet* ***nać****, ne laži* (*Hajat dok me orakme*); ***moreš bit*** *bez toga*; ***možeš*** *zube* ***potući***; *jer ti* ***može*** *šta* ***reći***; ***nemoj se*** *ti krivo* ***klet*** (*Nasihat*); ***hoće*** *halku* ***biti*** *uhar* (*Srce moje, da ti kažem*); *tko miluje i boji se / drugom* ***neće da moli se*** (*Aškom neka ašiki gore*)].

Dekomponirani predikat

Kao potvrda specifične književnojezičke koine pojavljuje se upotreba dekomponiranog predikata, koji svojom funkcijom posjeduje svojstvo višega jezičkog stepena u smislu nužnosti njegove potrebe kulturnoj zajednici prilikom izražavanja specijaliziranih jezičkih formi i njihovih značenja. Nekoliko je glagola uz koje se formira struktura dekomponiranoga predikata: *činiti*, *biti*, *nazvati* + orijentalna leksema kao nosilac leksičkog značenja:

[*drugo, muminima i turkinjama* ***vadu učinijo***[8]; ***selam***[9], *ako ti* ***nazove****, primit*; *prvo,* ***sual***[10] ***će činiti*** *za troje*; *i u nimetima* ***gark biti***[11]; *Bog* ***tenbih učinio***[12]; *treće,* ***gibet ne čini***[13]; *prvo, musafiru* ***hizmet činit***[14]; *te* ***ibadet***[15]

8 obećao
9 pozdrav
10 pitanje
11 u blagodatima se utapati
12 upozorio
13 ne ogovaraj
14 putniku služiti
15 bogoslužje

činit; *talibima* ***ders dat*** *i* ***vaz učinit***[16]; *treće,* ***tobe učinit***;[17] *prvo,* ***sabur***[18] *na muku* ***činit***; *treće, haku* ***nasihat učinit***[19]*; četvrto, i svakom* ***merhamet***[20] ***činit*** (*Ilmihal*)].

Orijentalizmi

Kao specifikum ne samo Ilhamijinog djela, nego i alhamijado književnosti uopće, pojavljuje se izuzetno frekventna upotreba orijentalizama koji imaju sebi svojstvenu funkciju u ovome vidu književnoga stvaralaštva.[21] Nekoliko je bitnih činjenica u vezi s ovim fenomenom, posebno kada je riječ o Ilhamijinom djelu. Prva činjenica tiče se samoga sadržaja Ilhamijinih pjesama i *Ilmihala*; naime, budući da je sam Ilhamija bio poznat vjerski autoritet, kao i to da se bavio misticizmom, ta pojava implicitno je uvjetovala frekventnu upotrebu orijentalizama, posebno onih u vezi s vjerskim pojmovima i vjerskom terminologijom. Druga činjenica veže se za simboličku funkciju ovih leksema, čime se nastojalo približiti orijentalnome kulturnom krugu, barem na taj način, odnosno što je značilo izuzetan utjecaj na bosansku jezičku kulturu uopće. Treća činjenica ogleda se u tome da je upotreba orijentalizama bila jednostavno moda i specifičan književni stil, nešto što je prejudiciralo karakter tekstova – posebno ako su to bili vjerski tekstovi: ilmihali, egzorcistički tekstovi, ilahije – što uglavnom potvrđuju tekstovi koji nisu vjerskoga i moralno-didaktičkoga sadržaja u ostalim alhamijado tekstovima, a koji imaju u znatno manjoj mjeri upotrebu tzv. knjiških orijentalizama. Iz tih razloga, pisanu tradiciju alhamijado književnosti treba shvatati kao kompleksnu književnu tvorevinu sa konkretnim poetičkim i jezičkim osobitostima koji su joj omogućili formiranje specifične književnojezičke strukture.

Umjesto zaključka

Kada je riječ o jezičkim osobitostima pjesama i *Ilmihala* (a to se dobrim dijelom odnosi i na ukupnu alhamijado književnojezičku tradiciju), evidentno je prisustvo zapadnoštokavske dijalekatske osnovice. Tako se ustanovljuje da su zapadnoštokavske osobine starije i arhaičnije u odnosu na južne; porijeklom su autohtono jezičko naslijeđe; proizišle su iz bosanske govorne baze te su po svom postanju vezane za pisanu tradiciju bosanskog jezika od srednjovjekovlja do XIX st. Južne osobine, pak, mlađe su i progresivnije; porijeklom su sa jugoistočnih područja štokavskog narječja; proistakle su iz govorne baze migrirajućeg, uglav-

16 učenicima predavanje dati
17 pokajati se
18 biti strpljiv
19 savjetovati
20 biti samilostan
21 Primjeri dati u dosadašnjoj analizi mogu poslužiti kao ilustracija upotrebe orijentalizama u pjesmama i *Ilmihalu* Abdulvehaba Ilhamije.

nom vlaško-nomadskog stanovništva sa jugoistočnih područja na zapad i sjeverozapad; njihova pisana tradicija nema snažan kontinuitet kao što ga ima zapadnoštokavsko područje. Pojava različite upotrebe ovih oblika zavisi i od vremena nastanka prijepisa teksta. Tako se više upotrebljavaju oblici sa zapadnoštokavskom osnovicom onda kada je tekst stariji, a što je tekst prijepisa mlađi, to je prisutniji jezički oblik porijeklom sa južnoštokavskog prostora. Taj fenomen također je zanimljiv što su pjesme i *Ilmihal* Abdulvehaba Ilhamije nastajale s kraja XVIII st. i početka XIX st., dok su prijepisi pisani sve do početka XX st., i to iz toga razloga što je XIX st. bilo presudno u jačanju pojedinih jezičkih osobina i formiranju takve jezičke fizionomije koja će sredinom toga stoljeća svoje konačno uporište naći u svojevrsnom početku standardizacije progresivnoga štokavskog narječja istočnohercegovačkog tipa u srpsko-hrvatskim okvirima. Za to vrijeme, neovisno od procesa standardizacije srpsko-hrvatskog jezika, na terenu – a posebno na središnjem štokavskom prostoru, koji zauzima Bosna i Hercegovina – dešavala se svojevrsna interferencija različitih jezičkih osobina zapadnog i južnog tipa, koja je prvenstveno uvjetovana neprestanim migracijama stanovništva i susretom dvaju različitih koncepata organskih idioma. Tako se staro dijalekatsko područje zapadne štokavštine, inače arhaičnije po svojim jezičkim osobinama, našlo na udaru južne, inače jezički dinamičnije i progresivnije strukture, što je izazvalo i u pisanom naslijeđu pojavu istovremenog miješanja i dodirivanja različitih jezičkih osobina, koje će se nastojati nivelirati svojevrsnom književnojezičkom koine zapadnog tipa. Otuda potječe veliki broj presijecanja jezičkih osobina u Ilhamijinom književnom stvaralaštvu, ali i u alhamijado književnojezičkoj tradiciji uopće.

Izvori

Hadžijahić, Muhamed, *Neke karakteristike stare bosansko-muslimanske književnosti*, *Starija književnost*, Zavod za izdavanje udžbenika, Sarajevo, 1974.

Hadžijamaković, Muhamed, *Ilhamija: život i djelo*, Mešihat Islamske zajednice Bosne i Hercegovine, El-Kalem, Sarajevo, 1991.

Kemura, Ibrahim, *Ilmihal Abdul Vehab Ilhamije na "bosanskom" jeziku*, *Glasnik Vrhovnog islamskog starješinstva u SFRJ*, XXXVIII / 1-2, Sarajevo, 1975.

Nametak, Abdurahman, *Hrestomatija alhamijado književnosti*, Svjetlost, Sarajevo, 1981.

RUKOPIS, Ilhamijine pjesme: *Džennet saraj, đuzel kuća* i *Ja upitah svoje duše*, Bošnjački institut, br. 622 Ms 382

RUKOPIS, *Divan* Abdulvehaba Ilhamije, Gazi Husrev-begova biblioteka, br. 3025, 1843.

Trako, Salih, *Medžmua pjesnika Šakira*, *Anali Gazi Husrev-begove biblioteke*, knjiga I–II, Sarajevo, 1974.

Literatura

Brozović, Dalibor, *O problemu ijekavskošćakavskog (istočnobosanskog) dijalekta*, Hrvatski dijalektološki zbornik, knj. II, Zagreb, 1966.

Dobrača, Kasim, *Tuhfetul-musallin ve zubdetul haši'in od Abdul-Vehaba Žepčevije Ilhamije*, *Anali Gazi Husrev-begove biblioteke*, knjiga II–III, Sarajevo, 1974.

Huković, Muhamed, *Alhamijado književnost i njeni stvaraoci*, Biblioteka Kulturno nasljeđe Bosne i Hercegovine, Svjetlost, Sarajevo, 1986.
Huković, Muhamed, *Zbornik alhamijado književnosti*, Preporod, Sarajevo, 1997.
Ivić, Pavle, *Srpskohrvatski dijalekti, Njihova struktura i razvoj*, Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića, Novi Sad, 1994.
Jahić, Dževad, *Bosanski jezik u 100 pitanja i 100 odgovora*, Ljiljan, Sarajevo, 1999.
Jahić, Dževad, *Školski rječnik bosanskoga jezika*, Ljiljan, Sarajevo, 1999.
Kadić, Rešid, *Ilhamijin put u smrt*, El-Kalem, Sarajevo, 2007.
Kemura, Sejfudin – Ćorović, Vladimir, *Das Serbokroatische Dichtunger bosnischer Moslims aus dem XVII., XVIII. und XIX. Jahrhundert*, Zur Kunde der Balkanhalbinsel, II, Quellen und Forschungen, Sarajevo, 1912.
Kuna, Herta, *Historija literarnog (književnog) jezika – standardni jezik, njegova historija i predstandardni idiomi*, *Izraz*, knjiga XXXVI, godina XVIII, br. 10, Sarajevo, 1974.
Kuna, Herta, *Književni koine u relaciji prema predstandardnim idiomima i standardnom jeziku*, *Književni jezik*, 1-2, Sarajevo, 1976.
Lehfeldt, Werner, *Das Serbokroatische Aljamiado-Schrifttum der Bosnisch-Hercegovinischen Muslime*, München, 1969.
Okuka, Miloš, *Književnojezički izrazi u Bosni i Hercegovini u razdoblju od 1800. do 1878. godine*, Veselin Masleša, Sarajevo, 1987.
Šamić, Jasna, *Čija je pjesma "Ti besposlen nemoj hodat"*, *Anali Gazi Husrev-begove biblioteke*, knjiga XI–XII, Sarajevo, 1985.
Vajzović, Hanka, *Alhamijado književnost*, *Jezik u Bosni i Hercegovini*, urednik Svein Monnesland, Institut za jezik u Sarajevu i Institut za istočnoevropske i orijentalne studije u Oslu, Sarajevo, 2005.
Ždralović, Muhamed, *Abdulvehab ibni Abdulvehab Žepčevi – Bosnevi (Ilhamija)*, *Anali Gazi Husrev-begove biblioteke*, Sarajevo, 1985.

Izbor iz bošnjačke književne produkcije 2007.

Almir Zalihić

Kunem se vremenom, koje je početak i završetak svega, da svako je uvijek na gubitku, ovo su riječi koje derviš Ahmed Nurudin izgovara u romanu Meše Selimovića *Derviš i smrt*. Iako riječ *nurudin* znači *svjetlo vjere*, u tim riječima ima malo svjetlosti i malo vjere. U njima je tama od iskustva ljudskog stradanja. Tmina od straha zbog vjerolomca koji vreba u svakom od nas, zbog izdajnika u nama koji žudi da nas satre gušeći svjetlost Smisla.

Kad te riječi kazuje ličnost iz jednog romana, iznenada osamostaljene, pretvorene u riječi koje bi rado, kao svoje, iskazao i čitalac literature samo da to umije, kad se nametnu kao njegova skrivena misao samo preoblikovana u napisanu riječ – onda se uspostavlja ona veza koja, svim teorijskim tumačenjima uprkos, ostaje nedovoljno objašnjena, da ne kažem da ostaje neproniknuta: veza između književnog djela i čitaoca koji to djelo, knjigu, ne samo da prima i usvaja nego i prisvaja. Ta veza otkriva još jednu od igara u koju život, od pamtivijeka, uvlači pisca i njegovo ostvarenje. U nevidljivoj sponi između djela i čitaoca, djelo kao da se ponovno primiče tkivu života iz kojeg se moralo iščupati da bi nastalo, i dalje postalo. Vrhunac igre je u tome što je, da bi opstalo u vremenu, neminovno da djelo, knjiga, nastavi jedan oblik svog života u čitaocu iz svakog vremena.

Svi znamo da je knjiga koje na takav način opstaju u vremenu i ostanu van vremena, malo. Da bi knjiga, bilo koja knjiga, nastavila neki od oblika svog života u čitaocu drugog vremena i druge situacije, logično je, mora iznova biti objavljena. Ta rijetka situacija ponovljenih izdanja događa se uglavnom knjigama koje su našle svoje čitaoce i koje nastavljajući neki od oblika vlastitog bivstvovanja, traže nove čitaoce. Iz tog razloga ću tekst o bošnjačkoj književnoj produkciji početi knjigama koje su u 2007. godini doživjele svoje novo izdanje. Prvi na toj listi, nimalo slučajno, jeste *Vječnik* Nedžada Ibrišimovića koji objavljivanjem u zagrebačkom VBZ bilježi peto izlaženje u dvije godine.

Izrazita metatekstualnost, dosljedna razgradnja narativnog diskursa, slabljenje funkcije pripovjedača, regresivna fabula, narušavanje vremenskih i prostornih odrednica pripovijedanja, grafičke intervencije unutar teksta, dehumanizacija

likova, jukstapozicija različitih i raznorodnih diskursa – neka su od poetičkih obilježja zbog kojih su Ibrišimovićevog *Vječnika* kritičari i čitaoci odredili kao iznimno složeno i vrijedno književno ostvarenje. Zanimljivo je, međutim, da ovo određenje gotovo da nije uspjelo iskoračiti iz deskriptivne odrednice, odnosno iskoračiti iz vrijednosne skale koja neutralizira i pozitivne sudove i one koji to nisu. Da sve bude još zanimljivije, i pozitivni i u najmanju ruku ignorantski vrijednosni sudovi zasnivani su na gotovo istovjetnim argumentima. Riječ je, međutim, o nepotpunoj i u određenom smislu proizvoljnoj argumentaciji. Kritičari su u čitanju Ibrišimovićevog *Vječnika* najčešće polazili od uvida da je riječ o knjizi koja je ispisivana četiri desetljeća, da se bavi poznatim fenomenom (besmrtnost), da u njoj postoji doza formalističkih eksperimenata; literarnoj mistifikaciji i poigravanju književnim konvencijama; pripovijedanju poetike; preispitivanju narativnih mogućnosti; novom razumijevanju pripovijedanja; novom osjećanju za književni oblik; književnosti koja postaje ili već jeste svjesna svoje uvjetovanosti. Dakle, književno djelo Nedžada Ibrišimovića, a posebice *Vječnik* kao kruna toga djela, pruža jednako dobre razloge za barem dva međusobno nesaglasna tumačenja. S jedne strane, tumač bi s pravom u prvi plan mogao da istakne one formalne i tematske odlike zbog kojih je Ibrišimovićevu prozu lahko smjestiti unutar okvira stilske grupe najznačajnije bh. pripovjedne književnosti koju nazivamo modernističkom. S druge strane, dovoljno dobrih razloga za svoju odluku mogao bi da ponudi i onaj čitalac koji bi u razumijevanju i tumačenju knjiga Nedžada Ibrišimovića pošao od postmodernih elemenata kojima je prožeta njegova proza, odnosno od jasno iskazanog *iskustva historije* kao traumatične zbilje. Nije teško vidjeti zašto se ova dva tumačenja uzajamno isključuju: naime, u prvom tumač prije ili kasnije mora da zaključi da nam pripovjedna djela Nedžada Ibrišimovića posreduju iskustvo *modernog čovjeka* o vlastitoj ontološkoj neutemeljenosti – što se često naziva i *iskustvom praznine*; dok drugo ističe onaj aspekt Ibrišimovićeve proze, prema kojem je pogrešno i neutemeljeno upravo viđenje čovjeka kao bića osuđenog na besmisao i neautentičnost postojanja. Drugim riječima, prema shvatanju svijeta koje se da izvesti iz drugog od skicirana dva tumačenja, čovjek je i dalje u stanju da osmisli vlastito postojanje, te *iskustvo praznine*, za razliku od *iskustva profanog*, nije nešto što je čovjeku unaprijed zadato, već ga on stiče time što svojevoljno odbacuje ili prihvata Božiju riječ i tako sam sebe lišava punine postojanja, ili u sebi i oko sebe eliminira prazninu bivstvovanja.

Amir Brka je za knjigu *Vrijeme sretnih gradova* dobio tri vrijedna priznanja: Nagradu Društva pisaca za najbolju knjigu u 2006. godini; Nagradu ZDK za najbolju knjigu u 2006. godini; te drugo izdanje knjige (Zalihica, Sarajevo, 2007.), odnosno potpunu i plodnu konekciju s čitaocima. Zbog svega toga nije naodmet da ponovimo nekolike reminiscencije na ovu knjigu.

Razumijevajući epohalne izazove kao pitanja svake pojedinačne egzistencije, Brkina poezija je u poziciji čestog preobražavanja: čas je sažeta, čas u sigurno vođenim dugim pjesmama, čas je smirena, čas elegična, melanholična ili ironična do satire, skeptična ili kontemplativna. Ona ne samo da pjeva o različitom (svijet, jezik, vrijeme, subjekt, historija, suvremenost, iskustvo, sjećanje, smrt, prijatelj-

stvo, urbanost, patnja, čas epifanije) već to čini i različitim sredstvima, ali dvije stvari ostaju uvijek iste: otmjena i promišljeno stilizirana jezička artikulacija i osjećanje izvjesnosti zbog kojeg ova poezija ne mora da se opredjeljuje pred dilemom koja je odavno ovladala modernom poezijom – prihvatiti ili poricati svijet.

Najčešći način na koji svakodnevno ulazi i Brkinu poeziju jeste precizno i postepeno opisivanje slika izloženih posmatračevom pogledu. Pjesme *Hotelska terasa, Na periferiji, Suvišna, patetična priča, U Harabatu* upečatljivo svjedoče o ovom pjesnikovom postupku. Pokazujući veoma izražen smisao za detalj, pjesnik se u ovim stihovima neposredno odnosi prema svakodnevici. On nju ovdje ne posmatra kao prostor u kome se odigravaju društveni ili historijski događaji, nego kao jedini prostor čovjekove egzistencije. Ulazeći u vidokrug posmatrača, svakodnevica postaje uzrok njegove suštinske zapitanosti, zbog čega sve ovakve Brkine pjesme obavezno sadrže u sebi preokret od slike do refleksije.

Ispisujući refleksije o svijetu iz perspektive paradoksalne mirnoće i stabilnosti, koju omogućava postojanje svijesti o izvjesnosti u nesigurnom svijetu, pjesnik u jednu ravan postavlja svijest o ništavilu i radost u svijetu, čudo opstanka i pripravnost na trenutno iščeznuće. Pad i uspon dovode na isto mjesto – upućuje nas mobilno pjesničko oko spremno da sagleda ono zbog čega nastaju pjesme/snimci iz ponora, odnosno "posmrtne pjesme" kao panorama svijeta u kome je jedinka racionalno pomirena, odnosno podrazumijevajuće pripravna na krhkost postojanja u svakodnevnom ponoru (camera obscura). Upravo zato pjesnik zapisuje "ako iskustvo nešto znači, s malo mašte ne bi teško bilo dokazati da su najbolji, štaviše – da su savršeni oni što su mrtvi".

Ako u poeziji Amira Brke nalazimo rezignaciju i pomirenost, vedrinu i ironiju, izraze očaja u času opraštanja od prijatelja, kao u pjesmi *Raka*, i trezveno prepoznavanje smisla govora u epitafu: *Ovdje počiva onaj koji i nije imao život*, u njezinom dubljem sloju vidimo da je osnovni ton ove poezije negdje na teško uhvatljivoj sredokraći ovih suprotstavljenosti, dakle, nije ni rezignacija, ni pomirenost. Bivajući u isti mah i jedno i drugo, subjekt Brkine poezije je, zapravo u međustanju, u jezički omogućenom i produženom času refleksije. Naša svakodnevica je kafkijanski proces protiv naše subjektivnosti, ona je zamak u kome smo se našli bez svoje volje, a iz toga nema izlaza prije smrti. Jednosložna riječ smrt, pak, nije signal izlaza. Smrt je samo smrt, ukidanje svake simbolne ekonomije. Prelazak iz svakodnevice u smrt jeste put iz užasa u ništavilo.

Na drugoj strani, pjesme *Ljetnjikovac, Mussala, Džamija Tepa, Spomenik, Konak* – primjer su kako se pjesnik opredjeljuje za ukrštanje savremenih slika, onoga što posmatrač vidi, sa slikama iz društvene svakodnevice, historije ili kulturnog pamćenja, dakle, sa onim što promatrač priziva iz sjećanja u refleksiju. Brkine pjesme obično počinju postojanom slikom u kojoj se ogleda pjesnikova sposobnost percepcije prizora, likova i događaja iz svakodnevice. Poslije toga dolazi asocijativno razvijanje slike koje ima cilj da povlašćivanjem predstave naglasi simbolizacijski karakter uočenog prizora. Tek zatim slijedi preokret od slike do meditativnog uopćavanja konkretizirane predstave, u čemu valja vidjeti proširivanje simbolizacijske osnove pjesme. Prizor nije važan

samo zbog onoga što ga čini lahko vidljivim, već i zbog sjenki koje valja uočiti na njemu. Otuda se početno izdvajanje slika iz mnoštvenosti svijeta pretvara u razvijenu meditativnost. Početna slika, a to je nekad i vrlo intimna ili bizarna impresija, otvara refleksiju o nemoći jedinke pred apokaliptičnom prazninom "jer svijetom stihija caruje i nema u bivšemu pouke". Ta nemoć je obilježena i obznanjena kao svijest o praznini i prolaznosti, kao i melanholičnim znanjem o ishodu i vlastitoj poziciji.

Poezija Abdulaha Sidrana davno je već postala nezaobilazna za čitaoca koji hoće da se upozna sa najvišim dometima savremene bošnjačke lirike. Danas je posebna intelektualna i emocionalna dobit prepustiti se *tužnim*, *tamnim*, često *metafizičkim* stihovima u kojima, nasuprot Beaumarchaisu – prema kome se pjeva o onome o čemu nije vrijedno govoriti – preovlađuje ono što se teško izgovara, ili se uopće ne može izgovoriti.

Nakon što mine "užas koji hoda" i raspadnuti svijet nanovo se počne izgrađivati, svaka nova vijest o smrti, dvostruko se teže podnosi i doživljava – to je suština "fabule" najnovije knjige Abdulaha Sidrana *Morija*, koja je 2007. godine doživjela dva izdanja, jedno u izdavačkoj kući Svjetlostkomerc, a drugo u TKD Šahinpašić.

Sidran za moto knjige uzima rečenicu iz romana *Monografija grada* Amira Brke: *Tako rat ubija one koji misle da su ga preživjeli.* Umiranje, smrt, *morija*, i sve ono što ti pojmovi mogu značiti, "produžena su ruka rata", snažni krak udaljene (ali uvijek bliske i prisutne) i obezglavljene nemani čiji stisak ne popušta. "U pjesničkoj imaginaciji Abdulaha Sidrana ona je veća i strašnija od smrti sâme, jer postaje svjesno biće koje planski bira *one najbolje*, ne bi li nama preživjelima ostanak učinila što gorim, a grižnju savjesti zbog po nas sretnog ishoda (jer umiranje se, ipak, dešava nekom drugom) učinila što većom.[1]

Rat je mila majka / šta nam učiniše / ove godine potom// iz čista mira / po Sarajevu / počeše najbolji ljudi da mriju // tri su godine evo / kako stoje svi poslovi // sa sahrane / na dženazu / sa dženaze / na sahranu// tri godine / svi poslovi stoje // tri godine evo / kako naše Sarajevo / ne suši obraza.

Morija je knjiga međusobno neočekivano skladno povezanih tekstova, iako se to ne bi moglo očekivati od ovako naslovljenog djela i poetike koju podrazumijeva. Nijedno pitanje ili obraćanje, uzeto odvojeno, ne zadržava značenje ostvareno u užem kontekstu. Osmišljavanje lirskih glasova, koji se čuju u prikrivenoj dijaloškoj akciji pjesničkog subjekta, ne vezuje se pritom za posebni lirski lik, već se on pretpostavlja neposrednim obraćanjem. Nedoumica postaje *protest*. Iza njega se krije drama rasprave koja je prethodila. A prethodi "rasprava" o drami koja se nazire, ali namjerno ne uobličava. Razgovara se, ali s kim? Pretpostavimo li da smo otkrili ko počinje razgovor, moramo računati na zagonetku "sagovornika". Da li je savremena poezija obavezno sakrivalačka i tajnovita, ili je čitalac pritajeni znatiželjnik koji u potaji krije strast za prisluškivanjem, krijući to uporno, svaki put strasnije kad se iznenadi vlastitim otkrićem? Sidran, stoga, pjeva svrhovito

1 Adisa Čečo: *Bol tuđe smrti*, u: Abdulah Sidran: *Morija*, *Slobodna Bosna*, Sarajevo, 2006., str. 69.

drukčije, u odnosu prema tradicionalnoj, ali i dijelu vlastite pjesničke retorike. Otuda je njegova pjesma samorasprava o *smrti*, *o neumitnosti smrti*, *o životu* koji se *gasi* nakon preživljene strašne, krvave opsade Sarajeva. Pa opet, u *tuzi* Sidranovih stihova može se uživati. Zahvaljujući čemu? – pitamo se zaplašeni ljupko-lažnom staromodnošću naglašenih pjesničkih nedoumica. I tako, poslijeratne godine prolaze, a morija, ne jenjavajući, prorjeđuje drage i plemenite ljude. Pjesnik, Sidran ih "spašava", prisjećajući se njihovih imena, riječi, šala, sitnih ekstravagancija, strahova i svega onoga što ih je činilo svojim, neponovljivim, šarmantnim i dragim ljudskim bićima.

Otišli su, da se više nikada ne vrate: Iso (Iso Kalač), Arči (Emir Imamović), Edo (Edo Sidran), Dario (Dario Džamonja), Huso (Husein Tahmiščić), Ekrem; Halida, Amra, Biban (Dubravko Bibanović), Mladen (Mladen Paunović), Milica, Aco, Izet (Izet Kiko Sarajlić), Velja (Velimir Velja Milošević), Ana (Ana Mutevelić), Kosa (Kosa Radulović), Nikodije (Nikodije Stojanović), Fika, Raza, Dina i mnogi, mnogi drugi. Iscrtavajući likove Sarajki i Sarajlija koji su obilježili Grad na Miljacki, i opisujući njihove živote i životne puteve, Sidran sa dubokom melanholijom stvara i otima od zaborava mapu Sarajeva, koje sa jednom generacijom ljudi zauvijek nestaje. Čista lirika Abdulaha Sidrana preobražava se, jednim svojim dijelom u lirsku narativnost. Opisujući ljude oko sebe i nastojeći da govor o njima bude simbolički proživljen i pretvoren u lirizovanu priču, pjesnik se otvara prema svojevrsnoj emotivnoj dokumentarnosti. U ovim pjesmama emotivni registar se ne određuje toliko prema panteističkom vitalizmu ili elementarnom lirskom izražavanju usamljenosti – tišine, egzistencijalne jeze i strepnje, smrti – već je privržen pojedinim elementarnim detaljima i proživljenom iskustvu, pri čemu se ova proživljenost u gotovo jednakoj mjeri odnosi na empirijski život i na život posvećen pisanju poezije i čitanju književnosti. Ako to, pogotovu u Sidranovom ponešto romantizovanom slučaju, nije isti život.

U središtu Sidranovih pjesama u *Moriji* nalazi se obrazac mikropriče koji se, potom, podvrgava lirsko-narativnom preustrojavanju. Od mikropriče dolazi se na taj način, do lirskog jezgra koje tkivu Sidranovih ni-priča-ni-pjesama osigurava pjesnički lik. Ako se svijet u kome se ubrzano umire, viđen iz pozicije dokumentarnosti ili proživljenog iskustva, ispovijeda narativizacijom osnovnog lirskog glasa, onda se u narativnosti pjesnikovih stihova iz dnevnika skoro uvijek nalazi očuvan lirski potencijal, ono jezgro koje dnevnik prevodi u pjesmu i koje svakodnevnim utiscima daje mitsku dubinu.

na kosovu, u verićima
rodnom selu veljovom
1942. godine

strijeljali talijani
grupu zarobljenih
partizanskih vojnika

strijeljali ih tako
da cijelo selo gleda

a majka velimiru
dlanom prekrila oči
da ne gleda dijete
kako ljudi
ubijaju ljude

"ali, znaš, sidrane,
malo mi je svjetla ostavila,
nehotice, između kažiprsta
i srednjeg prsta!

četiri sam godine imao,
a pamtiću četiri stotine
i četiri godine!"

Narativno u ovim pjesmama pripada dnevniku, odnosno tipu iskustva koje ovdje najčešće progovara, dok lirsko proističe iz elementarnog pjesnikovog stava izraženog u perspektivi kojom se doživljava svijet. Poezija se dovodi u naglašenu vezu sa doživljavanjem, pri čemu pjesma zadobija ulogu gotovo dnevničkog sažimanja iskustva.

stalno sam
svih godina morije
mislio na jednoga
sasvim nesretnoga
mrtvog književnika

davnih je godina
u priči "ćefini"
opisao kako mu
sva braća pomriješe
čekajući
da im majka umre

kako koji umre
majčini ćefini
s njime
pod zemlju odu

a za majku
stalno
kupovali nove

i sve tako
dok bijaše
ćefina
i sinova

(iso)

U ovim stihovima vidimo uopćavanje preovlađujuće pjesnikove strategije. Ispunjeni sviješću da je *morija* zavladala i da je Grad u takvom času promijenio oblike vlastitog postojanja, ovi stihovi ne odustaju od svog intonacijskog raspona, bilo da su u grču pred užasom ništavila, bilo da u njegovom cerenju prepoznaju neiskupivu stravu.

Paradoksalno postojanje poslije *morije* osvijetljeno je spoznajom vlastitog položaja. Ova spoznaja, od koje su Sidranovi stihovi neodjeljivi, ne omogućava spokoj, niti utjehu, ona je samo ono što jeste – znanje o vlastitoj izgubljenosti: "rastao se / od života a živi / i diše mrvu jednu / na škrge onaj / koji ovo piše."

O sličnome čitamo i u pjesmi *Veljo*, čija se uvodna slikovitost preokreće u trenutak smirene refleksije:

cio je život vjerovao
da se činjenica smrti
na svakog odnosi
samo ne na njega

Preokret koji obilježava ovu pjesmu zapaža se i u većini drugih pjesama ove knjige. Sidranovi stihovi i u ovom pogledu opstojavaju na dvojnosti. Naime, oni najčešće polaze od nekog prizora, upečatljive slike ili kakve biografije s prisjenkom karakterološke naznake i, prije svega, melanholične rekonstruktivnosti jednog života da bi se, potom, postepeno preobrazili u meditativno tretiranje pokrenute teme.

sve
nikako
nije moguće razumjeti

a ništa se opet
ne može razumjeti
ako se ne razumije
sve

stotine su granata
– krila se u kući
ili hodala po ulici-
nju gađale svaki dan
te se

pretkraj godine
da dušom dahne
sklonila iz sarajeva
u sigurni zagreb

dobra naša
gospođa
ana mutevelić

tamo gdje se sklonila
dogodine

ubije je
na ilici
prva
od tri-četiri
na zagreb uciljane
četničke granate

Pjesništvo Abdulaha Sidrana podrazumijeva naglašenu rigoroznost prema pjesničkoj vještini, prema obliku i smislu, prema pretpostavljenim vrijednostima i prema vrijednostima do kojih se dolazi. Od jedne do druge pjesme ovog pjesnika idemo kao od jedne do druge pohvale svakom oblikotvornom naporu, pa makar se oblik davao iskustvu straha od završivosti svijeta, odnosno iskustvu prepoznavanja da "rat je bio / mila majka // šta nam učiniše / ove godine potom". Promišljajući iz ove perspektive Sidran iskazuje vlastitu epohalnu samosvijest, ispunjenu bilježenjem egzistencijalnih i metafizičkih trenutaka sadašnjosti, ali iz ugla koji nije arbitražan, već je ispunjen epileptičnim i asintaksičkim objavljivanjima neizgovorljivog.

Poezija, naravno, može biti i u nesporazumu sa vremenom svoga nastanka, zbog čega nisu rijetki pjesnički opusi koji postaju dio tradicije čitanja tek kada se okonča vrijeme u kome su nastali. To ne znači da ta poezija utoliko manje ima veze sa vremenom svoga nastanka ili da je iz njega preuzela nužno manje retoričkog ili tematskog potencijala. Poezija se obistinjuje u vremenu tako što vrijeme i pojave tretira kao svoju građu i kao prostor u kome bi moglo doći do razumijevanja. Poezija Abdulaha Sidrana, u svakom slučaju, ovaj zahtjev, ispunjava.

Postmodernistička poetika Irfana Horozovića nije prošla nezapaženo u kritičkoj recepciji. Prva njegova knjiga *Talhe ili šedrvanski vrt* bljesnula je 1972. kao književni događaj prvoga reda. Stoga njezino novo, 4. izdanje (*Talhe ili šedrvanski vrt*, Šahinpašić, Sarajevo, 2007.), zaslužuje dodatnu pažnju, osobito promotri li se u svjetlu romana objavljenih u nekoliko posljednjih godina. *Talhe ili šedrvanski vrt* je ona vrsta prozne knjige koja kao da se koleba između zbirke priča i romana. Kolja Mićević veli: "Iako je stotinu i pedeset strana ove knjige ispunjeno odvojenim cjelinama, koje se lako mogu čitati kao priče za sebe, važno je nagla-

siti da su *Talhe* ne zbirka priča, nego jedinstvena cjelina, roman. Kad prihvatimo tu odrednicu, lakše ćemo osjetiti čvrstinu forme koju Horozović vrlo dosljedno i uspješno ostvaruje kroz prividni nered i da se prepliću iz jedne u drugu cjelinu, čak i onda kad nam se pričini haotičnost."

Mile Stojić će ovako reći: "*Talhe ili šedrvanski vrt*, roman kronika ili galerija likova imaginarnog rodoslova obitelji Talha, djelo je što čitaoca u prvi mah ostavlja zbunjenog. Narativni postupci se miješaju i ostavljaju dojam da se ima namjera prikazati kronika uspona i pada jedne obitelji. Priča počinje tamo gdje bi obično trebala biti završena, a fabulacija je tek u službi psiholoških pasaža, koji mjestimice prelaze u snažne introspekcijske dionice. (...) Gledajući formalno, svaki tekst iz *Talhi* je priča za sebe, ali sve te priče ujedinjuje ne samo globalna tematska odrednica, već i izvjestan tragizam koji ih prožima."

Pamćenje i zaborav, kao dvije antropološke konstante, stoje u komplementarnom odnosu. U konstrukciji narativnoga toka koja se ne želi odreći figure prepoznavanja one dobijaju na vrijednosti kao komponente koje, s jedne strane, amplificiraju, a s druge, negiraju epistemološku narav stjecanja odnosno uskraćivanja znanja. Upravo njihovo isprepletanje tvori kompliciranu, a prikrivenu, osnovu *Talha*.

Pripovijest *Vrt* smještena je u geometrijskome središtu zbirke. Upravo se u njoj pamćenje i zaborav profiliraju kao jasne komponente oblikovanja pripovjednoga teksta. *Šedrvanski vrt*, u kojemu se odigravaju zbivanja, obilježen je kao zaboravljeno mjesto, čime se rekurira standardni topos fantastičke književnosti...

Ponovljeno izdanje romana *Behar u Sarajevu* Alije Dubočanina (Šahinpašić, Sarajevo, 2007.) potvrda je da ni dvanaest godina nakon rata ne jenjava interesovanje za patnje Sarajlija tokom agresije i opsade. *Behar u Sarajevu* je i roman ratne atmosfere, pun meditacija, životnih i književnih reminiscencija. Njegova strašna radnja prelama se kroz doživljaj rata književnika Nurija Esmera, autorovog dvojnika, koji bilježi ratne prizore i stanja u opkoljenom gradu i u sebi, preživljavajući, istovremeno, i strašnu sudbinu ratom uništenog zavičaja – Dubočca na Savi. Ne skrivajući svoju personalnost, autor nije imao potrebe ništa da izmišlja, pa je u roman uveo, pod stvarnim imenima, veliki broj sarajevskih pisaca, a njegove stranice vrve od citata i literarnih reminiscencija.

Izabrana djela Dževada Karahasana (1-4, Dobra knjiga, 2007.) našeg u Evropi najčitanijeg pisca, sastoje se iz četiri vrhunska romana: *Istočni diwan*, *Šahrijarov prsten*, *Sara i Serafina* i *Noćno vijeće*. Na prvi pogled bez zajedničke niti, ali ispod svega se krije Karahasanovo umijeće pripovijedanja, mozaik koji ne robuje konstruktu, nego i dalje ostaje širom otvoren za nova tumačenja, i čitanja... i mogli bismo tako do unedogled nabrajati razloge zašto su neke od ovih knjiga već ušle u kanon bosanskohercegovačke, a i južnoslavenske književnosti.

U svakoj književnosti postoje vrijedni, prvorazredni pisci, koji nekako ostanu po strani. Putevi recepcije uvijek su tajna – tako se bolje od ovakvih pisaca čuju neki čiji je glas upadljivo slabiji. Za Kemala Mahmutefendića (*Izabrana*

djela 1-5, Zalihica, 2007.) se ne može reći kako se drži po strani. On piše poeziju, novele, romane za djecu, putopise, eseje, aforizme i basne. Uvršten je u gotovo sve antologije, izbore, preglede i hrestomatije bosanskohercegovačke književnosti.

Knjige *Roman o novčiću* i *Djetinjstvo pod Vrtaljicom* obavezna su školska lektira, a prvoklasni roman o odrastanju *Noćni vlakovi* štivo je koje se koristi i obrađuje u čitankama i na časovima književnosti i jezika u školama.

Poeziju Kemala Mahmutefendića u knjizi *Testament bez svjedoka* obilježava biranje događaja i situacija iz nekrološkog, onostranog rakursa: on piše o našim kostima i krvi, našim bjekstvima iz života dok smo živi, o našoj nostalgiji za nekim našim bivšim prastanjem, vječnosti kojoj je uzaludno tražiti 'smisao', o našim prividima nas samih, opsjenama konkretnog, hiljadama naših svakodnevnih smrti iza kojih jedino ostaje zlatna sjena šutnje.

Putopisi, zapisi i priče iz knjige *Putevi, ljudi, grobovi* najreprezentativniji su dio Mahmutefendićevog proznog opusa.

Poezija

Poetika Selima Arnauta je i u knjizi *Istok o šutnji* (Naša riječ, Zenica, 2007.) po svemu suprotnost modernističkom naslijeđu u shvatanjima poezije, a prije svega onom tipu mnoštvene komunikativnosti i naglašene jasnosti kojoj su strane niskoretorične kategorije. Pjesnikova sudbina, međutim, gotovo da je u svemu odredila i u novim poetičkim i recepcijskim okolnostima nakon ratnog pakla 1992.–1995. produžila modernističku predstavu o udesu pravih pjesnika, o njihovom uzletu, tragičnom padu i padu ponovno stečenom. Arnaut je, sticajem okolnosti, jedan od posljednjih pravih, ukletih pjesnika u bošnjačkoj i bosanskohercegovačkoj poeziji i vjerovatno jedan od rijetkih za čiju se sudbinu interesiraju i znalci i čitaoci, praktično koliko i za samo djelo, iako danas i ovdje, siguran sam, uvijek više intrigira nečija sudbina od nečijeg umjetničkog djela. Možemo, dakle, ustvrditi da je Selim Arnaut pjesnik s djelom (doduše ne preobimnim) – i što u modernom dobu i nije tako često – pjesnik sa sudbinom. Ovo dvojstvo kao da nije moglo da mimoiđe takvu vrstu tvorca ("Ako Bog bi htio / da se igra / Klikera / Sa mnom na ovoj Zemlji / Ja sam ozbiljan", kaže pjesnik u pjesmi *Šara na prozoru*) i takvu vrstu približnosti poete samom Univerzumu, makar taj univerzum u ovom slučaju zamislili i kao "patetiku uma", kako Branko Miljković, jedan od najutjecajnijih pjesnika bivšeg domovinskog prostora, priklanjajući se Valerijevoj definiciji, imenuje poeziju.

Selim Arnaut se može uzeti kao paradigmatično stanje moderne bosanskohercegovačke poezije u jednom njezinom historijskopoetičkom trenutku. Svijet njegove poezije jeste dosljedno dematerijalizirani svijet. Unutarjezička realnost postala je polje razumijevanja koje se ne tiče same poezije. Jezik lišen referencijalnih obaveza i nužnosti, morao se okrenuti samom sebi. On je postao stajna tačka referencije. Poezija se otuda okreće poetici: razumijevajući sebe,

poezija razumije i ostale oblike iskustva: *Od svega što jesam / Ja se raspadam, kao u / Malome romanu o jednome Monarhu.* Ontološka ekonomija modernog pjesništva potvrđuje se tako i u slučaju Selima Arnauta i u slučaju novijeg bh. pjesništva. Riječi su se razišle sa stvarima i ma koliko da su izmijenjeni mehanizmi posredovanja, globalni poetički horizont nije presudno izmijenjen. Pjesma oslobađa referencije da bi uvijek iznova potvrđivala svoje referencijalno važenje. Sudbina poezije je neodvojiva od sudbine jezika. Poezija riječi ne shvata kao sredstvo komuniciranja i konverzacije, već kao sredstvo dokazivanja i otkrivanja *bića*. S druge strane, jezik je danas svjesniji svoga siromaštva negoli ikada ranije, dakle jezik nije samo sredstvo komunikacije već je i sredstvo samorazumijevanja.

Poezija Selima Arnauta u knjizi *Istok o šutnji* izbjegava i novu komunikativnost i novi verizam. U njoj odsustvuje imenovanje kako bi govor uopće bio moguć. Poetika "negativne ontologije" ne omogućava samo nastanak pjesme, ona je i pitanje egzistencije subjekta. Naime u Arnautovoj poeziji derealizaciji nisu izloženi samo predmeti, ona je i stanje ugrožene jedinke. Praznina koja nastanjuje ove stihove nije samo prostor poetičkog lukavstva koji naseljavaju sugestivne riječi čije je porijeklo u šumi simbola, praznina je prostor nepostojanja subjekta. Dakle, preuzeto naslijeđe u poeziji Selima Arnauta podliježe odsustvu imenovanja.

Ako je zadatak poetike, kako piše Džonatan Kaler, da implicitno učini eksplicitnim, Arnaut je pred svoju poeziju stavio zadatak da eksplicitno učini implicitnim, da poetsko slijedi poetičko i da se ostvaruje odnos u kome nema tumačenja bez istovremenog, dvosmjernog razumijevanja. Arnautovu poeziju ne možemo razumjeti bez njegove poetike, a ova poetika ne djeluje nam kao osobito značajna eksplikacija bez podrazumijevanja pjesnikovih stihova. Ako ova poezija ne ostvaruje uvijek i u svemu ono što od nje očekuje eksplicirana poetika, iznevjerena očekivanja, ipak, nisu tolika da bi prekrila ono što je od presudne važnosti. Nije ključno pitanje o odnosu poetike i poezije da li se cjelokupna poetika poklapa sa rezultatima poezije, već kakav je smisao i značaj uočenih podudarnosti. Čitanje pjesnikove poezije i poetike otkriva snažno prisustvo simbolističkog pjevanja i mišljenja u njegovoj poeziji. To prisustvo ostvaruje se kako u pogledu preuzetih retoričkih strategija, tako i u pogledu pjesničkih tema, pa i očekivanja od poezije. Karakterističan primjer poetike u poeziji, sa jasno očuvanim refleksima simbolističkog naslijeđa, nalazimo u pjesmi *Posljednja pepla*:

"Jedite svi."

Biblija

Oni su vlasnici tirkizne prozirnosti sjevera
Njihovi nailasci šumskom stazom propraćeni su
Zlehudim dogovorima
Žene iz okolnih krajeva prepoznaju rumske vlasi s njihovih halja
Njihova imena su nježna kao postave na svadbenim odijelima

Imaju trajna prijateljstva koja svjedoče plaćeni i
Ugledni svjedoci. Oni žive u tuđem pamćenju
To je njihovo boravište
Sve što je oko njih smatraju ukrasnim odijelom
Orbitaciuma, Oni nemaju partnere, imaju šaptače
Posjeduju teritoriju kuloara, to je prostor staklene
Imaginacije, Njih poštuju donosioci vijesti
Oni mjere nezasluženo, imaju sedam godina uvijek viška
Niko im nije dosadan i vole klimati glavom
Trguju ženama koje nose naočale i imaju isključivo plavu kosu
To su žene zanosnih pokreta rukom
Oni ne rade posao. Oni su posao
Njihov se posao sastoji od obožavanja
Svakog drugog osim Boga
Znaju one koji se klanjaju kumiru od zlatne sedre
Bogohulji uzimaju kao revnu nagrade
Oni znaju kamenja odronjeno na putu
Njih interesira rasplet, traže one koji će se Umiješati
Vole da se u izvještajima njihov strukturalni identitet
Mistificira, Svoju vještinu skrivaju u Drvodjeljinim
Opilicima, Njih ne priznaju, njima se umiljavaju.
Popravljači, oni su ti koji poznaju čestite Planove
Trguju porodičnim fotografijama
Nađenim u Ruksacima
Mrtvih vojnika
Vjeruju u tajni esnaf i plaćaju članarinu
Oni stoje na vratima koja označavaju kraj Trgovine
U njihovo podzemlje Dvojnih knjiga
Ulazi se s Preporukom
Odvagnutom odnosom između nečujnog i buke
Njihov najunosniji posao bili su suveniri u obliku
Mrtvačkih kovčega, što su služili kao privjesci na
Ključevima soba u priobalnim hotelima
Niko nije došao na gozbu, zvao se film što su ga producirali
Umijeće obalnog hoda. To je njihovo umijeće
Blizu, to je jedina mjera koju poznaju
Oni će iskupiti sve šumove koje naprave naši koraci
Oni oblikuju prah spao sa Pečata
Kruna je obavještajni alat.

Dakle, *Posljednja pepla* jeste pjesma o poetici, ali ona je i primjer kako se kod Arnauta preobražava jedna usvojena situacija. Kao što feniks nastaje sam od sebe, iz vlastitog odsustva, ni iz čega, tako i pjesma, lišavajući se doslovnosti, mimetičnosti, referencije na očigledne predmete, samu sebe stvara ili, događa se sama sebi. Stvaranje same sebe, predstavlja zahtjev za autoreferencijalnošću, kao što spominjanje *podzemlja Dvojnih knjiga* ili onih koji *žive u tuđem pamćenju* jesu nesumnjivi simbolistički toposi. Kad pjesnik kaže *oni su*

ti koji poznaju čestite Planove / Trguju porodičnim fotografijama / Nađenim u Ruksacima / Mrtvih vojnika / Vjeruju u tajni esnaf i plaćaju članarinu / Oni stoje na vratima koja označavaju kraj Trgovine, u tom je trenutku najbliži simbolističkoj ideji "negativne ontologije". U tome se vidi niskoretoričko nastojanje da se konstruira svijet, ali da imenovanje ostane u zoni tamnog i zagonetnog govora.

Na sličan način pjesnik postupa u pjesmi *Kočevski redovi* u kojoj se nalaze i sljedeći stihovi:

Pjev počinje kada mali kućni Bog sklopi
Svoje oko, On sanja naš voštani teatar
I mi smo noću glumci, a danju publika

Arnaut u ovoj pjesmi ne ide od stvari prema riječima, pjesnik ne opisuje elemente dostupnog realiteta. On, naprotiv, oblikuje samostalan realitet čiji će se elementi, možda, suočeni sa posljednjom stanicom svog života, odijeljeni od vlastitih žudnji i svjesni vlastite bespredmetnosti, pretvoriti u suštinski prostor ovozemnog prebivanja u kome "ništa nije naše".

Moderno pjesništvo i individualni očaj koji se podrazumijeva uz njega, očaj koji možemo prepoznati u pjesmi *Placebo*, ostali su nasamo s jezikom. Pred one koji hoće da uđu u ovako organizirani jezik, samoorganiziran jezičkim sredstvima na jezičkoj teritoriji, postavljaju se praktično isti zahtjevi kao i pred same pjesnike. Pjesnik i čitalac su raskinuli jezičku zajednicu zasnovanu na nedvosmislenom, retorički naglašenom saopćavanju. Nova jezička zajednica začeta u zenitu postmodernizma, počiva na posrednosti jezika, na smislu koji implodira u pjesmi, prilikom svakog čitanja, ali nikada na isti način.

Na mojoj fotografiji
Iz posljednjeg muslimanskoga svjetskoga rata
Ostali su traži
Ruža
Najmlađa
Djevojčica
Koja je brala trešnje
Četrdeset hiljada volova
Brizgaju savsku prašinu
Zašto svojim odrezanim
Noktima gađam zid
Vodiš me zubaru
i ja se pretvaram u siluetni
Dušek na plaži po kojem liježeš
Ti nisu trudna ti si
Jeckey Ballons
Zapadno nebo, crveno kao tvoje neznanje
U jesen, kada jesen traži tvoje rame za svoju cvat

Ona me šalje
Bićima presvučenima u čovjeka

Negdje, među
Instaliran kazališnim mučionicama
Gdje živim kao mladi anorbi

Ja nisam racionalan
Ja sam teocilan

Radio je javio:
Ne izgovara se Amerika,
Kaže se Amerija

Ne kaže se Narodna Republika Kina, kaže
Se Kinezija

Busodrom
Tijelo je samo napravilo krevet

Iza čitanja pjesme stoji isto ono što stoji i iza njezinog pisanja. Arnautova pjesma se ne može razumjeti van svjetlosti ovoga zahtjeva. Čitanje poezije, upravo kao i pisanje, zahtijeva da se pokrene čitavo jezičko pamćenje kojim pojedinac raspolaže. Pjesnik ne pretvara pjesmu u govor upućen mnoštvu, ali hoće da kroz nju govori mnoštvo aluzija i znalaca aluzija. Tako pjesma postaje skladište simboličkih potencijala. Arnautova pjesma posreduje, a ne izgovara značenja, čemu doprinose mobilan izraz i jezik, kao i pokretne slike ove poezije. Iz ovih pjesama obraćaju nam se decentriran govor i relativiziranje. Sve što je rečeno ubrzo biva dovedeno u pitanje, problematizirano ili promatrano s neke druge strane. Ono što izgleda kao deskripcija već sljedećeg trenutka je zakrivljeno. Opis prelazi u misao, misao u jezičko otkriće, jezičko otkriće u reinterpretaciju nekog tipa iskustva. Ono što se čini u ravni jezika i postupaka nastavlja se u ravni poetike. Kao malo koji bh. pjesnik Arnaut se koristi naslojavanjem poetičkih iskustava.

"Kad pisac otkrije i savlada jednu od mogućih formi pristupa stvarnosti, on je time, čini mi se, otkrio i novi sloj realnosti, novi ugao gledanja na stvari i pojave", zapisao je svojevremeno Danilo Kiš. Selim Arnaut stvarnost i realnost predočava osobenom, složenom, kosom optikom, a ukrštanjem mnoštva detalja nijansira predočeni svijet. Ta slika sažima različite svjetove, a ipak, ostavlja svaki njegov dio kao svijet za sebe.

Pjesme Muje Musagića *Peripatos kraj Miljacke* donose puno raskoši simbola i detalja, sklonosti ka svemu što u svojoj prirodi posjeduje skladnu poetsku višeznačnost; očigledno uživanje u preciznom i konciznom dočaravanju čulnih senzacija; afinitet prema detaljnoj ornamentici izraza; vidljiv napor uključivanja u dimenzije historijskog na nivou parafraziranja uzvišenih smi-

slova minulih civilizacija; shvatanje svijeta poetskog djela kao svečanosti jezika i simbola.

Mujo Musagić je pustolov u kafezu koga je zagrcnula velika količina apsurda koje je iznjedrila naša zbilja. Paradoksalan naslov knjige *Peripatos kraj Miljacke*, ukazuje nam na pomjeranje poetske optike kojom nadgrađuje složeni svijet i originalni sistem koordinata u koje hvata preoblikovane modele što su predmet njegovog poetskog procesora. U svom simboličko-metaforičkom krugu poezija Muje Musagića demistificira apsurde koji su nas skolesali sa svih strana, demistificira pri tome ona i mnoge druge situacije i stanja čovjeka u postratnom svijetu. Zato sintagma *Peripatos* i jeste paradoksalna u svojoj osnovi.

Musagićeve pjesme su u svojoj dominanti dijaloške, iako na prvi pogled djeluju kao monolog, odnosno djeluju kao govor upućen nikom i svima istovremeno, govor koga ne zanima, eventualni, odgovor ili, bar, eho koji bi odnekud prispio. Ove su pjesme sačinjene od preciznih i upečatljivih slika. Čitajući ih, pratimo kako se te slike produžavaju i usložnjavaju, kako se preokreću i produbljuju, ili kako sa velikog plana idu prema mikrodetaljima "mnogolikog užasa", odnosno obrnuto, od epizodnih slika prema cjelovitijem liku stvari i pojava. Slike ove poezije prožete su su jezičkim očuđenjem i simbolizacijskim poduhvatima, ali i nečem što možemo zvati vizuelnim prožimanjem na prvi pogled nesaglasnih elemenata *svijeta* koji svojom ironijsko-grotesknom strukturiranošću emanira mnoga značenja vlastitog pandemonijuma.

Tako je na prvi pogled, ali pažljivom čitatelju neće promaći kako je Mujo Musagić od onih, najrjeđih pjesnika ponorne vizije, koji vide više od suvremenika i koji su dublje od njih proniknuli u smisao svoje suvremenosti. Musagićeve pjesničke slike su precizne, zbog čega se mogu vrlo jednostavno vizuelno konkretizirati i prevesti na opise izobličenih, dezintegriranih likova svijeta. Dakle, u svakom trenutku možemo izdvojiti i definirati sliku za kojom je pjesnik posegao, a tek potom slijedi razmatranje pojmovnog i smislotvornog potencijala tih slika koje plijene svojom vizualnom snagom. U Musagićevoj poeziji možemo pratiti preokret od slike do simbolične predstave, od vizuealizacije do smislotvornosti. U zaleđu ovako tretiranih slika i ovog preokreta izvodi se temeljni ironijski i destruktivni zahvat u egzistencijalnu, socijalnu i metafizičku datost *svijeta.*

U izvrsno izvedenim pjesmama *Vodeći za sobom pastrmku na udici*, *Svi putuju negdje*, *Leonardo proučava ljudsko oko*, *Možda je ipak najlakše pticama, Ni Tvorcu nije bilo lako* svakodnevni jezik nosi maksimum konotativnih vrijednosti, sa preciznim slikama, izrazitom intelektualnom igrom, ironijskim dvosmislicama, relativizmom vrijednosti u kojima je čovjekova pozicija u svijetu ne samo upitna, već destruirajuća, a zbilja niz destruktivnih činova koji su čovjeka vratili na početak. Iluzija da doslovno prepisuje stvarnost, bez poetskog transformiranja, doprinosi silnoj uvjerljivosti Musagićevog pjevanja koje plijeni svježinom slike, preciznošću jezika, pravim malim majstorijama u izgradnji poetskih dvosmislica.

Poetički koncept koji njeguje Mujo Musagić obiluje mnoštvom ritmova koji su pod nabojem ekspresivnih slika. Sve što se u ovoj poeziji događa, kao na filmskom platnu, istrgnuto je iz života i svedeno na funkciju odgonetanja smislova i

tajni našeg bitisanja. Strogo individualizirani pjesnički profil je svjestan cikličnog ponavljanja vremena, historije, pa i naših navika.

U zbirci pjesama Emine Džaferović *U izlogu bez stakla* (Sejtarija, Sarajevo 2007.) niz pitalica i odgovora na njih tvore poetsku formu koja obiluje dijaloškom strukturiranošću. Poetesa, dakle, svoje stihove ispunjava dijalozima, antitezama i obraćanjima, ona u njih smješta govorne situacije i podstiče ih nesvakidašnjom dramskom tenzijom koja prethodi sugestibilnosti pjesničkih slika. Bisera Alikadić uočava da je za Eminu Džaferović "pisanje više od moranja. Ono je življenje. Iz takve pozicije ona piše svojim cijelim bićem, dušom i tijelom, tijelom, i dušom. Možda ne bih pogriješila ako bih prvo stavila: tijelom i dušom. Kad kažem tijelom, onda to znači da svaki damar, svaka čestica njenog tijela sudjeluje u stvaranju pojedinih stihova".

Poezija Šabana Šarenkapića bila je od samog početka – od pjesmama koje su nastajale početkom osamdesetih godina prošlog vijeka do ovih koje nastaju danas (*Zemna ostavština*, Zonex, Sarajevo, 2007.) – izvan dominantnih poetičkih strujanja u savremenom jugoslavenskom, srpskohrvatskom, te bošnjačkom pjesništvu, ali nije bila ni previše daleko od onih najutjecajnijih. Šta je, onda, glavni razlog tolike pjesnikove zapostavljenosti, ako to nije pravilo malih razlika?

Pišući s onu stranu ove osjetljive granice ili, još češće, na samoj crti koju možemo zvati i poetičkom ekvidistancom, Šarenkapić je izgradio poetički svijet koji počiva na nekoliko prepoznatljivih simbola, na nizovima opozicijskih vrijednosti, kao i na kombiniranju različitih iskustava tekstualne prakse. Boravak na osjetljivim granicama nikad nije lagodan, pa se s toga i moglo desiti da ovo pjesništvo ne dobije kritičku pažnju srazmjernu svojoj vrijednosti.

U Šarenkapićevim pjesmama, u knjizi koja je pred nama, vidljiva je sva hibridnost katalogiziranja svakodnevnog iskustva lirskog subjekta i pjesnikovog multikulturalnog iskustva bivstvovanja, čitanja, i dosezanja ravnoteže koja obilježava govor ovog pjesnika i kad se bavi mjestima kroz koje tutnji život i kad nas izvještava o sumornosti manjinstva u tendenciji iskorjenjivanja istog.

Ako su sjećanje na djetinjstvo, i iz njega proistekli osjećaj manjinstva (ma šta to sve značilo, i ma šta sve to moglo da znači) neka vrsta tematske opsesije u knjigama *Maternji geto* i *Lirika manjinstva*, onda je nizanje glasova u *Zemnoj ostavštini* opsesivni pjesnički postupak. S jedne strane, u ovim se stihovima ukrštaju slike realnosti i slike van vidljivog ili realnog, zbog čega se neprestano miješaju simbolička i stvarnosna ravan. S druge strane, Šarenkapićeva poezija počiva na svakodnevnim slikama koje, postepeno izmičući realnosti, vode prema granici realiteta. Zahvaljujući ovom postupku, dolazi se do oneobičavanja prizora iz svakodnevice ili iz sjećanja. Nije rijedak ni postupak preokretanja slika, pogotovu onih koje iskazuju prizore sjećanja. U Šarenkapićevim stihovima iniciranim promišljanjem doma, porodice, grada, osjeća se patiniziranje slike koje derealizira opis, pa tako slike postaju simboli i dobijaju prošireno značenje. Polazeći od temeljne pretpostavke simbolizma da reći predmetu ime znači oduzeti mu tri četvrtine predmetnosti, Šarenkapić istovremeno održava predmetnost u poeziji i oduzetu predmetnost vraća postupkom simboliziranja, pri čemu predmet ili slika

gube konkretnost ili uobičajenu uvjerljivost da bi dobili univerzalni značenjski karakter. Pjesma se, dakle, odvaja od početne slike, kao i od tipičnog doživljavanja predmetnosti. Šarenkapić nas postupkom ireverzibilnosti pjesničke slike vodi od opisa do simboliziranja, čime krug biva opisan, a povratak definitivan: lirski subjekt se zanima za "otkriveni" svijet, ali mu sasvim ne pripada, niti govori iz njegovog grotesknog jezgra. I upravo ovdje dolazimo do još jedne srži u Šarenkapićevoj poeziji. Riječ je o posvetama koje obilježavaju ovu knjigu. Retorička i smislotvorna strategija pjesnikovog stihovanja postavljena je tako da cijelo lirsko jezgro predstavlja razvijeniju pripremu završnog smisaonog zakrivljenja.

Posebnost u ovom postupku čini osjećanje da su ove pjesme trebale biti nukleusi priča, ali su njihovu prirodu opredijelili i odredili lirski ritam i pjesnikova karakteristična optika. U središtu ovih pjesama nalaze se parabolično intonirani detalji i precizno realizirane slike. Ovi bljeskovi svakodnevnih relacija računaju na vlastitu ironijsko-grotesknu strukturiranost, da parafraziram Starobinskog.

Pjesme Šabana Šarenkapića sačinjene su, već nekoliko puta ističem, od preciznih i upečatljivih slika. Čitajući ih, pratimo kako se te slike usložnjavaju i produžuju, kako se preokreću i produbljuju, ili kako sa velikog plana idu prema mikrodetaljima "novoustanovljenog pakla", odnosno obrnuto, od epizodnih slika prema cjelovitijem liku stvari i pojava. Slike ove poetike prožete su jezičkim specifikumom i simbolizacijskim poduhvatima, ali i nečim što možemo zvati vizuelnim prožimanjem na prvi pogled nesaglasnih elemenata svijeta.

U Šarenkapićevoj poeziji možemo pratiti preokret od slike do simboličke predstave, od vizuelizacije do smislotvornosti. Na pozadini ovako tretiranih slika i ovog preokreta izvodi se temeljni dekonstruktivni zahvat u egzistencijalnu, socijalnu i metafizičku datost modernog vremena i svijeta, vremena i svijeta čiji su svi ključni događaji svedeni na grad i njegovo svakovrsno raspadanje. Međutim, čitatelj ove poezije ne može mimoići pitanje da li u ovoj poeziji vidimo privremeno ili trenutno izokrenut svijet, ili je to svijet kakav uistinu jeste i kakav je oduvijek bio, svijet u kome je izokrenutost prirodno stanje, a ne neki ispad protiv normalnosti i normativnosti.

Od metrički intenziviranog jezika, preko hotimičnog arhaiziranog i himničnog tretmana govora, do heteroglosije smjenjuju se jezički slojevi ove poezije. Ono što nam izgleda neprevodivo zadobija, na ovaj način, niz jezičkih rukavaca. Nivoe mita ili pamćenja možemo otključati samo jezikom, ali Šarenkapić pokazuje da se pokretanjem mitskog "tamnog tona" i "dalekog zvuka" može doći do novog jezičkog sadržaja.

Potpaljujem zadnju logorsku vatru
Nabacujem suha drva
Lišće travu

Iz obilja stvari
I po koju živuću tvarku
Žabu kukca miša uklubanog ježa

Slušam kako cvrči živo meso
Kako pucka kost i koža
I ne hvata me jeza
Zabrinuta si i topline se bojiš
Za vatru kažeš lomača
I bježiš od mene

S vjerom da ravnodušje ne postoji

(Logorska vatra)

Semantički obim riječi, drukčije kazano, zavisi od melodijskog intenziteta kojim je ispunimo. S druge strane, čak i ako pamćenje, kultura, historija, mit, umjetnost, identitet, jedinka nisu sasvim u jeziku, o njima znamo samo onoliko koliko su u jeziku. Otuda pjevanje historijskog u verziji Šabana Šarenkapića izgleda kao pjevanje jezičkih promjena. Koliko se promijeni jezik, toliko se promijeni i sve ostalo.

Postapokaliptični ton ovog pjesništva podrazumijeva svjesno tretiranje jezika civilizacije i civilizacijskih okolnosti. "Ko uzima apokaliptični ton, hoće, ako ne da vam kaže, ono da vam izrazi nešto. Šta? Pa istinu naravno, i to da vam je on otkriva, to je otkrivački ton nekog raskrivanja koje je u toku", kaže Derida. Ko se koristi postapokaliptičkim tonom taj više nema iluzija da je moguće izraziti istinu i da se nešto može otkriti. Korisnik postapokaliptičkog tona je, pogotovu, lišen iluzije da je baš on taj koji treba da otkrije istinu. Otkrivački ton nekog raskrivanja koje je u toku, može se realizirati samo u jeziku, ali realizirano u jeziku i ostaje. Zato poetički hedonizam, kakav srećemo u poeziji Šabana Šarenkapića, u postupku otkrivanja poezije istine i istine svakog otkrivanja koristi polifonost glasova koji su se na izvjestan način već odredili spram praznine svijeta kao civilizacijskog mutanta, koji je bezosjećajno razorio "našu" oazu "mira i blagostanja".

Odustajući da u graničnom trenutku vlastite egzistencije pronađe utjehu u Hegelovoj koncepciji, što može biti drugo ime za filozofiju uopće, bilo u Tokvilovoj društvenoj teoriji koju baštine moderna socijalna liberalna iskustva, što može biti drugo ime svake socijalne ideje, bilo u dijalektizmu iz koga su proistekla sasvim konkretna društvena dešavanja, Šarenkapić se u Zemnoj ostavštini priklanja distanci spram takvog svijeta. U bijegu od "množine" pronalazi se etos ovog pjesništva.

Posthumno objavljenu zbirku pjesama Mehe Rizvanovića *Crna kutija* (Amatersko pozorište "Neretva" Konjic, Konjic, 2007.) karakterizira desetak izvrsnih pjesama. Recenzent Stevan Tontić o Rizvanovićevoj knjizi piše: "A ova zbirka je upravo dokaz pjesnikove odvažnosti u proticanju vremena, i to posuvraćenog, mračnog, ubilačkog ratnog vremena kroz koje smo devedesetih godina minulog vijeka svi prošli i kroz čije teško naslijeđe još prolazimo, ili bolje – gacamo i posrćemo. Rizvanović je znao da 'tragediju ne treba prešutjeti' i usudio se da gleda u kiklopsko oko ratne nemani, da pjesnički svjedoči o apokalipsi bez nade u

spasenje. Kao pripadnik silno postradalog, u ratni bezizlaz stjeranog bošnjačkog naroda, Rizvanović se trudio da o vremenu zla u rasturenoj kući bivših 'zbratimljenih' naroda svjedoči pošteno, bez mržnje i navijačke strasti, bez patetike krvi i rodoljubačkog udvaranja domovini ili samim vođama nacije. Rizvanovićeva (anti)ratna lirika nije patetično naricanje nad sudbinom roda, već refleksivno, kritičko promišljanje tragičnih situacija, pjesničko predstavljanje zajedničke tragedije ljudi i naroda, opijevanje prevarenog i obesmišljenog života u ćorsokaku nasilničke historije (...) Sve u svemu, vrlo lijepa i značajna pjesnička zbirka zrelog autora, pjesnika nepomućene ljudske osjećajnosti i plemenite duhovnosti. Zbirka koju, nažalost, sam pjesnik neće moći da vidi niti da čuje za njene odjeke u dušama onih koji je budu pročitali i o njoj govorili. Ukoliko ih možda, na pjesnicima svojstven način, nije čuo unaprijed, u časovima dok je ove pjesme pisao. A ja odnekud vjerujem da jeste! I da su mu i ti odjeci i glasovi iz budućnosti davali snagu da o ratnom zlu i bezumlju svjedoči na ovako čestit i pjesnički uvjerljiv način."

Nova knjiga Amira Talića *Vraća se kući bosanski kralj* (Bosanska riječ, Tuzla 2007.) sadrži 55 pjesama raspoređenih u tri ciklusa – "Čuvaj se zla od onog kome si učinio dobro", "Ako žudiš za osvetom iskopaj dva groba" i "Teško Bogu s nama kakvi smo". Poetski zrelo Talić je ispisao neobično svjedočanstvo o prošlom vremenu koje je u svima nama ostavilo neizbrisiv trag. Poezija Amira Talića javlja se u ovoj knjizi kao pjevanje na razmeđu milenija u kome se došlo do konačnice da je moral mrtav, da je pravda mrtva, da je humanost mrtva, a da stvar ne stoji bolje ni sa "čovjekom". Mada se odlazak starog i dolazak novog milenija eksplicitno ne spominje u ovoj poeziji (osjećanje kraja podrazumijeva se u ovoj poeziji u toj mjeri da možemo reći kako pjesnik o tom kraju govori samim odsustvom govora), iza svakog pjesnikovog stiha otvara se i iskustvo već događenog kraja nakon koga smo se susreli sa postapokaliptičnom izvjesnošću. Strahovi su otvoreni i sad živimo s tom otvorenošću i mislimo o njoj. O tome govori i takav lik uzima Talićeva poezija. Pitanja koja se njome pokreću ne bave se temama s pretpostavkom šta će biti, jer je već u tim pitanjima sadržano saznanje o ključnim događajima, niti se samo retorički dodiruje ono o čemu se lakše šuti. Pjesnik obznanjuje supstanciju u kojoj je znanje dostupno, ali zbog toga stvari nisu olakšane, niti su time razriješene. Prepoznatljivi subjekt Talićeve poezije, kao kakav subjekt refleksivnosti i subjekt volje da se o svijetu raspravlja u dubinama jezika, u samom pjesničkom činu, razmatra "velike" teme kraja vijeka kao lična pitanja, kao provjeru samospoznaja, pri čemu je najzainteresiraniji za razumijevanje pozicije jedinke u historiji ili društvenoj stvarnosti.

Svijet je, takav kakav jest. Pjesnički čin je, između ostalog, čin razumijevanja, pa racionaliziranom jeziku Talićeve poezije ostaje da izvještava poslije svega, usred izvjesnosti koja ostavlja dojam o patnji zbog saznanja, s ovu stranu apokalipse domovine i njezinih naroda.

Knjiga izabranih pjesama *Moć riječi na terazijama vremena* Zaima Azemovića, (Autorsko izdanje, Rožaje, 2007.), barda sandžačke poetske riječi, uvjerava nas, još jednom, da je aporetičnost druga priroda bošnjačkog pjesništva kraja

20. i početka 21. stoljeća. Pjevanje na "dosuđenom jeziku" o svijetu u kojem su i pouzdanost jezika i postojanost svijeta dovedeni u pitanje zahtijeva jednu naročitu ekvilibristiku, vještinu balansiranja iznad ispražnjenog prostora na užetu što svaki čas izmiče ispod nogu, budući da se na oba kraja drži jedino za volju za držanjem.

Ako bi trebalo, bez razmišljanja, izdvojiti osnovno svojstvo pjesništva Zaima Azemovića, bilo bi to elementarno iskustvo govora kao slobode. Poetski jezik izložen je izazovima govornog subjekta – ukoliko ne vrijedi i obrnuto: poetski jezik izmišlja govornika, tjera ga na fabuliranje. To su zapravo dva aspekta istog erosa pisanja / pjevanja koji se izmjenjuju u frenetičnoj aktivnosti. Je li svrha poetskog govora Zaima Azemovića govoriti sebe i do kraja se u tome iscrpiti ili pisanjem prezentirati nekog drugog sebe na razini osvojene slobode govora. Možda je odgovor sadržan u pjesmi *Epitaf* Ibn Sine u kojoj kaže: "Moj duh spava u mojim knjigama / Kad ga probudite / Probudiće i on vas."

U Azemovićevoj poeziji snažno je izražen podtekst, odnosno, u njegovim pjesmama su snažno prisutni vantekstovni odnosi i situacije. Motivi narodne, srednjovjekovne književnosti, usmenog predanja, hićaje, orijentalnog naslijeđa, odražavaju se u njegovim pjesmama u obliku aluzija, dalekih nagovještaja, reminiscencija. Azemovićeve pjesme, iako nisu komplicirane pjesničke organizacije, uspostavljaju složen, zanimljiv i osoben svijet. Ibrahim Hadžić zapaža da Azemović pjeva/govori "o životu kao svjetskom bolu", te da "u njegovim najnovijim stihovima ima nečeg mudrog, toplog i povremeno didaktičkog, onoga čega srećemo u poeziji klasičnih orijentalnih pjesnika".

U pjesmi *Starica* tumači stravu bolesnom djetetu, osnovni motiv dat je nizom prelomljenih iskaza / slika predočenih jezikom starice vračare, izgonitelja strave, djetetu / promatraču koje snažno doživljava ono što vidi. Pretpostavljena atmosfera ambijenta u kome se saliva strava, te tvrde i opore riječi starice koja je, očigledno, zadovoljna postignutim (Trehni sa sebe rđu / Majku li ti plašljivu / Kako si bilo zalojanilo očima / Zahmolilo / Zakovrnulo / Oklebesilo glavu / Sve dok ti ne izlih stravu / Kao da te opraših / Odagnah ti sa ložnice strah / Od zmijskih zijevova / Od pijetlovskih kljunova / Od bičijih rogova / Od načomrdenog oka / Od škripnuta zuba ispod brka / Pucnja iznebuha / Sijeva oštrog sječiva), sliva se u izuzetno dinamiziranu sliku prostora / vremena (hronotopa). Glagoljeći bajalicu, ona na osnovnim razlozima za ovakav čin (korištenje mitskog mišljenja s ciljem pripomaganja praktičnoj radnji, te ostavljanja dojma nadnaravnih moći) dodaje i novi: savjetuje i upozorava prestravljenog na budućnost i sve surovosti koje ga u njoj očekuju (Sad idi u svijet / Baci johove – uzmi drenove / Al pazi na sebe od nevjerna druga / U pustoj šumi u gustoj tmuši / Dobrota je skromna i naivna / A zlo goročno i u zasjedi čeka / U lijevoj ruci drži mač / A u desnoj Božiju svjetiljku). Oblik bajalice, u ovom slučaju, služi da bi se osvijetlilo, odnosno ukazalo na svjetlost jednog posve drukčijeg iskustva. Starica vračara, već naučena životom, ukazuje na vjeru kao spasonosni izvor i zaštitu od zala koje obitavaju u svijetu. Time u djetetu / prestravljenom počinje da živi vjera u Boga, vjera u moći Njegove svjetiljke koja osvjetljava pute u zamršenom i surovom svijetu. Bitno je istaći

da tumačenje u ovom slučaju, kao uostalom i svim drugim slučajevima, mora uočiti i prepoznati podtekst u pjesmi; važno je uočiti šta se, na koji način u pjesmi zbiva sa preuzetim motivima, kako iz njih nastaje novi pjesnički svijet različit od činilaca od kojih je sagrađen. Time se dešifrira složeni svijet poetske tvorevine koji je isprepleten gustim značenjskim mrežama.

U Azemovićevoj poetici pjesnički subjekt je ona čvrsta nit koja sjedinjuje raznolike motive i činioce tvoreći poetsku nervaturu. Pjesnikov odnos prema vremenu u kojem živi, kao i odnos prema vremenu koje mu je prethodilo, otvara dijalog različitih kulturno civilizacijskih postulata, s krajnjim ciljem da se dosegnu ogoljena ljudskost i humanost. Vrijednost ovih pjesama je u njihovoj otvorenosti za uporedna čitanja i tumačenja, te u pamćenju koje sadrže i čuvaju u sebi. Dubina slike svijeta koja je u njima uspostavljena, bogatstvo leksike i zavičajnog jezičkog idioma daje posebnu čar ovim pjesmama, jer u njima ne dominira historija već slutnja o njoj, ne narod, već emotivni odnos pjesničkog subjekta prema njemu, ne narcisoidni pojedinac već skromni rob koji zna da svi visimo na tananom Božijem užetu.

Osim narativnog elementa, pjesme Mehmeda Đedovića (*Svjetlost lampe*, Maunagić, Sarajevo, 2007.) posjeduju prepoznatljivi ambijent egzistencijalnog zasnivanja. Đedović determinacijom poetske građe pojavnim, te redukcijom perceptivnih slika i retoričkom nadmoći narativnog nad poetskim, želi osvojiti prostor stilske aktuelnosti, odnosno prikopčanje na postmodernističke trendove u savremenoj poeziji.

Pjesma *Hronika* sastavljena je od naglašene igre riječi i mnogobrojnih paralelizama koji pojačavaju ukupni utisak. Međutim, riječi ne idu uvijek tamo kud očekujemo. Ni rijeke ne teku uvijek kud treba, a kako će tek riječi, koje uvijek uteknu nekud pored smisla. Silazeći do praga najdaljeg sjećanja, dosežući davne zvuke i praslike, pjesnička riječ dopire do nas kao mnoštvo nagovještaja, pitanja, situacija, a sve to traži nova pitanja i propitivanja, lutanja i promišljanja. Ono što se da, apriori, definirati je da je kuća čovjekov početak i kraj, ono od čega polazi i čemu se vraća, ono što strpljivo poput mrava gradi, dograđuje, oplemenjuje. Kuća je slika čovjekove dvostruke ukorijenjenosti, u prirodu i u kulturu, ona je središte koje objedinjuje čovjekova različita htijenja i napore. U njoj je sadržan vremenski princip povezivanja. Preko nje sadašnji ukućani su u vezi i dosluhu s precima i potomcima.

Crnogorski pjesnik Milika Pavlović, recenzent Đedovićeve knjige, primjećuje: "Iz ovih stihova, metafora, poetskih slika i govorne organizacije jezika emanira tipično bosanskohercegovačka intonacija bujnosti i osobena tonalnost ovovremene bošnjačke tragike. Mada u modernoj fakturi slobodnog stiha, u ponekome od njih, u ponekoj slici ili strofi, čuje se, prigušen, prizvuk melodične bošnjačke podoknice."

Faiz Softić je, nakon rata, zbirkom pjesama *Strašan je zid bez sjene*, i posebice romanom *Pod Kun planinom* na velika vrata ukoračio u bosanskohercegovačku književnost. Nakon toga uslijedio je solidni roman *Strah od rodne kuće*, a potom stihozbirka *Čovjek na rasputici* (Naklada Zoro, 2007.), koja je, prema mom mišljenju, njegov najslabiji, objelodanjeni, književni uradak.

Proza

Ozren Kebo je u književnost ušao knjigom *Sarajevo za početnike*, koja je, do sada, imala tri izdanja. U međuvremenu, ta topla knjiga s dušom o Sarajevu u ratu, doživjela je i prijevode na francuski i švedski. Naklada Zoro objavila je i drugu knjigu Ozrena Kebe *Kako je lijepa moja Vectra*, tzv. roman "bez ključa"; kako je definira sam autor. A za ovaj roman doista nije ni potreban ključ, potreban je tek napor da otvorite prvu stranicu i zdravi bosanski humor učinit će da zaboravite vrijeme dok upoznajete glavni lik, novinara Osmana K. (zajednički inicijali zacijelo su slučajnost), njegovu obitelj i prijatelje i njegovo nastojanje da postane vlasnik svog "auta iz snova"...

"Uopćeno govoreći, cjelokupni narativni svijet Zalihićeve proze (*Imaju li zvijezde domovinu*, Zalihica, Sarajevo, 2007.) uvjetno bi se mogao podijeliti na dva svijeta čiji su ontološki statusi naizgled različiti. Jedan od ta dva svijeta odgovara onome što je, prema našem iskustvu, stvarni svijet. Likovi Zalihićevih proza kreću se prostorom koji su nam poznati: upotrebljeni toponimi zadržavaju neke od onih karakteristika koje imaju u stvarnom svijetu. Drugi od spomenuta dva svijeta prvome je prividno podređen. U odnosu na prvi, takozvani stvarni svijet, ovaj drugi svijet je izmišljen. To je fiktivni svijet unutar fikcije. Međutim, jedina funkcija granice uspostavljene između ova dva svijeta jeste da ona bude narušena. Likovi bez ikakvih poteškoća prelaze iz jednog u drugi svijet. Zaključak koji iz toga slijedi: ne postoji suštinska razlika između takozvanog stvarnog i izmišljenog svijeta. Preneseno na stvarni svijet iz našeg iskustva: ne postoji suštinska razlika između svijeta u kojem živimo i izmišljenih književnih svjetova, odnosno između stvarnosti i fikcije." (Husein Bašić)

Za razliku od velikog broja bosanskohercegovačkih pripovjedača i romansijera koji su svoju urbanost i okrenutost Evropi, odnosno zapadnoj civilizaciji, iskazivali najčešće samo najpovršnijim parafrazama općih mjesta povezanih s tim pojmovima (politika, kriminal, novac, tehnologija, brzina), Jasna Šamić se kretala drugim – klasičnijim i mnogo zahtjevnijim putem: putem preispitivanja evropske umjetničke tradicije i historije. Dakle, razumijevanju zapadne civilizacije izvana, a ne spolja. Baš zbog toga naslov i sadržaj njezinog novog romana *Carstvo sjenki* (Naklada Zoro, 2007.) nije nimalo slučajno izabran, već predstavlja konsekventan nastavak Šamićkinog dosadašnjeg rada, a možda i najzrelije djelo do sada.

Uvjetna "radnja" romana smještena je u ratno i poratno Sarajevo, te Pariz, u kome narator obitava između putovanja. Za radnju smo rekli da je uvjetna jer se njena konstrukcija ne zasniva na konvencionalnom hronološkom i uzročno-posljedičnom redoslijedu kazivanja, već na asocijativnom skokovitom povezivanju motiva i gdje se ono, naprimjer, što se odigralo prije nečeg drugog dešava poslije, i obrnuto. Pripovijedajući, narator, ustvari upreda u jednu cjelinu dva narativna toka: priču o majci i njezinoj smrti, i dijalog sa *svijetom* – o moralu, etici i estetici, te refleksije o evropskoj historiji XX vijeka. Preplitanje ovih narativnih tokova kod Jasne Šamić ima formu igre u kojoj se neprestano u pitanje dovodi

logičnost prethodnih pripovjedačevih iskaza, ali nikad u tolikoj mjeri da bi to narušio integritet čitavog teksta, već sve to ima prije ulogu blagog narušavanja patosa koji sprječava pretjeran prodor patetike (koja se pojavljivala kao opasnost u dijelu priče o majci). Ali već u uplitanju drugog narativnog toka igrivost se povlači pred mračnim bilansom XX vijeka. Narator moral definira kao razapetost između svijesti o životu i straha od smrti, razapetost koja se u ciničnom svjetlu evropske i naše historije može vidjeti i kao do kraja konsekventna baština Kantovog učenja o nužnosti razdvajanja bitnog od nebitnog.

Međutim, u vremenu i okruženju kakvo je naše, društvena funkcija književnosti gotovo da ne postoji i stvarnost ponovno više utječe na tekst, nego tekst na stvarnost. Šamićkin visokoestetizirani roman odgovor je, između ostalog, na tu i takvu našu stvarnost: sirovu, kičerski nasmiješenu, površnu i ciničnu. Onu koja glasno proklamira suvišnost svake etike i bilo kakvog morala ili težnje ka lijepom. Ova vrsta rafiniranog, diskretnog i indirektnog društvenog angažmana jedna je od osobina koja odlikuje i ranije proze Jasne Šamić.

Izuzetno važno mjesto zauzima i topos privida i suštine – roman se situira u vrijeme opsade Sarajeva i nakon toga, dakle vrijeme u kojem pravi identitet biva doslovno i metaforički prekriven maskom, a tu su i toposi sna, vizije i halucinacije, duha tijela, muškog i ženskog (prije svega, snažna erotizacija lika majke) koji se prepoznaju kao naslijeđe moderne a sadržinski upotpunjavaju sliku o mnogoznačnosti i slojevitosti Šamićkinog romana.

Snježana Mulić je pisac dosljednosti. *Sanduk po mjeri* (Naklada Zoro, 2007.) čine samostalne priče – njih šesnaest. Aktuelizacija i kreativna interpretacija žanra kratke priče ogledaju se u odsustvu uvodnog elementa, što prednost daje fragmentu nad cjelinom, semantičkoj vezi nad narativnom.

Priče Snježane Mulić odlikuje samodovoljnost, što narušava realističku logocentričnost, ali je ipak ne ukida u potpunosti. Izvjesna spona, ma koliko narativno slaba, uvijek je prisutna. Ona je, štaviše, žižna tačka koja okuplja sastavne jedinice tako što posreduje smisaono – sržni momenat cjeline. Time do izražaja dolazi odlika razvijanja teksta na dva plana, koja se mogu odrediti kao ravan narativne površine i ravan posredovanih značenja. Vezni element nije narativni već smisaoni, što predstavlja pomak u kreativnom odnosu prema zakonitostima matrice, te aspekt kome se daje veća važnost. Teleološki mehanizam nije očigledan, štaviše – on na ravni narativne površine djeluje u negativnom, naopakom pokretu, naizgled rasklapajući samoga sebe, dok na nivou značenjske neočiglednosti čini značajnu poetičku osobinu rukopisa Snježane Mulić, paradoksalno se sklapa u teleološki mehanizam priče koja – poput mitskog kruga – uvijek iznova započinje.

Narativni obrazac knjige *Sanduk po mjeri* je prepoznatljiv – junaci-čudaci, zarobljeni u svoje pomalo smiješne pedantsko-namćorske navike, iznenada bivaju izbačeni iz kolotečine nekim neobjašnjivim zbivanjem, koje narušava postojeći poredak u težnji uspostavljanja drukčijeg reda. Priče iz ove knjige također razvijaju dva narativna toka. Jedan čini svijest junaka-čudaka a drugi fantastički svijet. On djeluje prodirući u stvarnosnu sferu, dok likovi pokušavaju da ga kako-tako poimaju i ukrote. Akteri se ponajčešće ljute na pojave druge strane. Susret svije-

sti likova sa neracionalnim regijama ima humornu dimenziju, koja je prerasla u temeljni izraz cjeline. Komički karakter ona je nijansa kojoj je spisateljica pribjegla, modificirajući svoj prepoznatljivi model, što ima uzrok u dubljem preobražaju. Uobičajena tematsko-značenjska interesovanja autora: fantastika, naučna fantastika, neracionalni vidovi bića, metapoetička dimenzija postmodernističke književnosti, oblikuju svijet koji u prvi plan postavlja jednu latentnu odliku mišljenja Snježane Mulić. Figura apsurda je bazična figura na kojoj počiva ovo djelo. Apsurd, nesmisao, besmislica, određuje se kao nesuvisli sklop pojmova ili tvrdnji, protivrječan logičkim zakonima, zdravom razumu, razboritom mišljenju. Aspekt ovog pojma na koji stavljam akcent nije besmislenost, već protivnost zdravom razumu, nemogućnost objašnjenja, što svakako podrazumijeva i izostanak racionalnog smisla.

Romanom *Progon* (Naklada Zoro, Sarajevo, 2007.) kreće literarno poniranje Hasana Ćesića u bosanski vilajet, u njegove protivnosti, u njegove mentalitete, tradicije, mržnje i ljubavi, tamnine i tajne, svjetla i ozračja, orijentalnu čarovitost i začudnost. Ta i takva vizija vlastitu snagu crpi iz dramatične razlike između ideala i fakata, snova i stvarnosti ljudske egzistencije.

Ono o čemu historija i danas, jedva sriče, ili naslućuje, u romanu *Progon* teče kao živa, incezivna, dijabolična stvarnost. Preganjaju se ljudi na popršitu istočnohercegovačkog vilajeta, nalijeću neumorni zli vjetrovi, ruše se ljudske kuće i iluzije, roguše i stišavaju diluvijalni porivi, ostavljajući za sobom jezu tragične, gotovo karnevalske procesije smrti i stradanja, a u zjenicama ljudskog bića cio taj infernalni svijet treperi zagasitim, nostalgičnim bojama izgubljenog spokoja, bespomoćnog merhameta, ugasle dobrote.

Istočna Hercegovina (Stolac, Trebinje, Ljubinje, Bileća) je poligon u kome se oštro, nemilosno stavlja do znanja da prešutkivanje zla nije ništa drugo do obmana u funkciji budućeg zla; ustremljenost imaginacije na represivne stereotipe je očigledna. Ima stranica u ovom romanu koje ostavljaju impresije jarkih požara, kao one kad se opisuju pritisci da se napusti kuća i imanje ili kada se opisuje paljenje kuće Ahmeta Isakovića. Literarni prvjenac Hasana Ćesića ne boluje od "dječijih bolesti" početništva.

Roman *666* Edit Agović (Labirint, Zenica, 2007.) strukturiran je prema obrascu krimi trilera, s ljubavnom pričom, ali sa vješto ukomponiranim promišljanjima o vječnim pitanjima i dilemama koje prate čovjeka i društvenu svijest čovječanstva, neobično i neočekivano protkanim i sa bosanskom sudbinom. Građen je na odmjerenom odnosu vlastitih opservacija i onog dijela teksta koji apsolutno nose likovi, koji zajedno tragaju za odgovorima na vječna pitanja ljudske egzistencije i koegzistencije. Dakle, *666* je savremena priča koja ima metaforičko-prostornu širinu i vremensku dubinu, koja kroz savremeni trenutak i savremenu formu komunicira sa religiozno-mitološkim i povijesnim, ali i individualnim sudbinama ukliještenim u tim determinirajućim okolnostima. Iako je u svojoj biti fabuliran u sadašnjosti, roman je u skokovima nabijen historijom i historijskim faktima, a ta historijska faktografija, koja često graniči i s naučnom fantastikom, nažalost, istinita je i surova realnost svijeta u kojem živimo. Svjesno, kako se to kaže i u

samom romanu, udara na stereotipe, povlači historijske paralele i analogije, da nam uzburka emocije i uspavanu intelektualnost.

Erotsko se u knjizi Zilhada Ključanina *Ti si moja p*. (Zalihica, Sarajevo, 2007.) ispoljava kroz obogaćivanje tjelesne ljubavi koje se ostvaruje korišćenjem mašte i kulturom. Tijelo je prirodna pozornica erotskog, a ostvaruje se kroz rituale, obrede i teatralnost, koji produžavaju tjelesno zadovoljstvo i obogaćuju ga emotivnim i intelektualnim sastojcima. Erotika je kadra da razotkrije aveti našeg uma. Kada dvije osobe uspiju da sjedine svoja tijela i svoje individualnosti kroz ljubavno saučesništvo i zajedničko učestvovanje u kreativnosti i ritualnosti erotizma, tada njihov odnos postaje čaroban, kulturno, duhovno i filozofski potpun.

Pornografija je kolektivistički fenomen, industrijski proizvod koji se nameće tržištu uz pomoć reklame. Ona nema dušu, od plastike je i guši individualizam, intimnu ličnost svakog ljudskog bića, kao i ono razotkrivanje aveti koje sam ranije spominjao. Čak se i naše aveti kroz korišćenje i iskorištavanje pornografije više ne otjelovljuju u željama, nego ostaju neizražene, inertne. Pornografija se na taj način transformira u jedan oblik otuđenja i odricanja od impulsa ljudske kreativnosti.

Erotizam treba poznavati i cijeniti njegovu vrijednost kroz kulturu. Kultura je zacijelo neophodna da bi se erotizam razvio. Nije slučajno to što u svim primitivnim kulturama, gdje pripadnost plemenu guši ličnost, ne postoji nikakav oblik erotizma a seks se manifestira kao čista seksualna mehanika. Nije to nikakva aristokratska ili buržoaska vrijednost. Prije bih ga nazvao vrijednošću tipičnom za individualističko društvo, autonomno, suvereno, sačinjeno od ljudi slobodnih da iskažu svu svoju teatralnost i svoje osobenosti. Samo obrazovane osobe, nezavisne od svake ideje transcendencije, mogu doseći optimalan nivo erotizma. Duboko religiozna društva ne mogu biti erotska društva jer guše slobodarski duh pojedinaca. Vrsta proznog diskursa kakav koristi Ključanin, na izvjestan način, predstavlja pobunu protiv stvarnosti, ali i osvajanje umjetničke slobode. Također, to je i sredstvo da se ispriča neka druga priča, da se izrazi nezadovoljstvo u društvu. Iz Ključaninovih priča možemo izvesti i paradoksalan zaključak: riječ je i o svojevrsnom pronalaženju načina da se uživa u stanju stvari onakvom kakvo ono jeste: da se pronađe vlastiti ugao iz kojeg će se nezadovoljstvo koje dolazi spolja potirati na mikroplanu, ne mijenjajući na samoj stvari ništa. Ovom knjigom Zilhad Ključanin se pokazuje kao izvanredan učenik Borhesa, koji je jednom zapisao: "Pisac koji poznaje svoj zanat može reći sve što hoće, ne povredivši dobre običaje i ne prekršivši konvencije svoga doba. Dobro znamo da je i sam jezik jedna konvencija."

Roman Amela Suljovića *Vertigo* (Sejtarija, Sarajevo, 2007.) mediji su vrlo pompezno najavili kao zanimljivu i čitljivu knjigu. Medijska dovitljivost nudi nam kratki siže razloga zbog kojih treba posegnuti za njom: "Prvi svjetski rat je gotov. Mladići koji se vraćaju sa bojišnice u kasabu pate od misteriozne bolesti, krv im izbija na usta i hvata ih neobjašnjiva vrtoglavica. U tom kratkom vremenu bezvlašća, vremenu kolovrata, nevremena i strepnje, dolazi do sukoba glavnih protagonista ove priče – muftije Zulfikara Djoge, fra Grge – gvardijana, Aksentija

– mitropolita, Nikodima – kraljevog ađutanta – uhode i Ezre, lokalnog Židova – kamatara. Svi oni žele iskoristiti nastalo bezvlašće i pobiti svoje protivnike. *Vertigo* je knjiga o vremenu kojeg više nema, knjiga o ljudima kojih više nema. Ostala je samo priča koja svjedoči da se u ovoj zemlji zapravo – ništa ne mijenja. Uđite u zaboravljeni svijet sarajevske kasabe; svijet sumnjivih nagona i presuvraćenih istina, svijet bijelih šadrvana i šutljivih kuršumlijskih softi, svijet kovan od srebra i ljudske pohlepe, rumenih perivoja i jezivih noćnih intriga."

Nura Bazdulj-Hubijar jedna je od najplodnijih suvremenih bosanskohercegovačkih autorica. *Doba nevinosti* (Šahinpašić, Sarajevo, 2007.) je njen novi roman koji izdavač preporučuje kao pitko i čitko štivo.

Zbirka priča Saliha Bazdulja *Unutarnji kosmos* (Šahinpašić, Sarajevo, 2007.) književni je prvjenac ovog autora. Pred nama je knjiga koja ne koketira s književnim modama, knjiga u čijem stilu ne prepoznajemo imitaciju razvikanih literarnih uzora, knjiga koja zaista izvire iz unutarnjeg svijeta autorovog. Priče su i tematski i formalno različite: *Unutrašnji kosmos* je "prava" knjiga priča, a nije ni labavi roman niti autobiografska slagalica. Poigravanje sa žanrovskim obrascima, dubinsko poznavanje ljudske psihologije, životni dijalozi – samo su neke od vrijednosti ove knjige. Koliko god da su priče u knjizi različite, naslovna ih sintagma, ipak, simbolički sjedinjuje. I nije slučajno što naslovna sintagma naoko jedva primjetno varira naslov poznatog filma od prije dvadesetak godina ("Innerspace", 1987.). Space ovdje postaje kosmos jer kosmos zapravo predtavlja red, a sve se u ovim pričama zbiva po nepogrešivom redu njihove unutarnje logike.

Enes Topalović u knjizi pripovijedaka *Mrtva trka* (Bosanska riječ, Tuzla 2007.) pripovijeda kroz duše svojih likova o prelomnim događajima u njihovim životima, ali o onim događajima u kojima, nerijetko, gube trku sami sa sobom – zbog sebe ili više sile. Raznolike su teme ovih pripovijedaka: *vrata* koja bi nam trebala otvarati prostore u svijet; *smijeh*, u svom mističnom obliku kao inat životu i ironijska odbrana pred svakodnevnim mukama; *ime*, koje nam određuje i karakter i život; *krivica*, koja u patrijarhalnom životu postaje fatum; *inat*, poslovični bosanski inat koji je pokretač i dobra i zla; *nafaka*, stravična sudbina koja sustiže čovjeka u potrazi za srećom; *predskazanje* i *strah*, kojima su svi ljudi podložni i koji ih tjeraju da promijene svoju sudbinu. Rat i njegove posljedice ovdje su opisani vrlo realistično, na momente sarkastično. Topalović je uhvatio "rat za vrat", tresnuo ga je od zemlju, zgazio, ali pošto je Umjetnost samo vapaj pred Životom tako i ovdje ostaje samo opomena za budućnost. A i piščeva opomena je trijumf, jer na Balkanu knjige još gore, nažalost.

Knjiga priča *Tamnovanje Tea Ormanskog* (Bosanska riječ, Tuzla, 2007.), sugerira kako je riječ o autoru izvanrednih mogućnost, stvarne vještine i doista lijepih pripovjedačkih postignuća. Zejćir Hasić u jednakoj mjeri vješto pretvara životne situacije i iskustva u književnost i književnim iskustvom kao svojim životom.

U tamne životne tonove Hasić unosi svjetlo humornog, a s nešto dobrohotne ironije nadopisuje odabrani odraz literarnog predloška u svojoj viziji pripovijedanja, bez pada narativne tenzije ili literarno-estetskog postignuća. Nesumnjivo,

pripovjedački odnos i postupak artikuliran je stvarnim Hasićevim znanjima i njegovom invencijom, kao i nesagledivim čitateljskim iskustvom koje je stjecano u dužem vremenskom razdoblju. Evidentno, Hasić je sustavno motiviran odgonetanjem pripovjedačke intrige, tj. čarolije pripovijedanja kao inventivne igre, tako, Hasićev autorski odnos biva savremen, nov i vitalan.

Pape: Romansirana biografija Safeta Sušica (Vrijeme, Zenica, 2007.) Zlatka Topčića je, zapravo, prije svega, fascinacija jednim autentičnim genijem – fudbalskim! Zlatko Topćić kaže da mu je namjera bila, ništa manje, da progovori i o jednom minulom vremenu koje opisuje njegovu mladost. Ovu je knjigu napisao s radošću i nekom nevjerovatnom lahkoćom, kao da je već negdje postojala, a njemu je preostalo samo da je ubere kao zrelu jabuku... Intencionalno, pisao ju je s najvećim ambicijama, jer spisateljski posao, kao i fudbalski, i svaki drugi, uostalom, ima smisla samo ako mu se pristupa tako. . . A je li pogodio, ili je, neometan, propustio stopostotnu šansu... ko zna... Bog zna! U svakom slučaju Zlatko Topčić je ispisao posve neobičnu i netipičnu knjigu, kojoj se obradovao mnogi zaljubljenik u Papetov fudbalski genij.

O romanu *Nakit gospođe Xen* Senade Kadribašić (Planjax, Tešanj, 2007.) Amir Brka piše *da* "rezultat je uistinu odvažne ambicije da se *oblikuje* jedna vrlo kompleksna storija što se razvija na širokoj osnovi u kojoj rat na prostoru bivše Jugoslavije, prvenstveno Bosne i Hercegovine, određuje sudbine likova i povezuje ih sa zbivanjima kroz koja prolaze, zbivanjima u ratu i onima što su uslijedila neposredno iza rata, a odvijaju se u nekim evropskim državama – sve do početka 21. stoljeća. Fabulu ovog romana, naime, ne bi bilo teško predstaviti u kratkim crtama: to je priča koja 'izrasta', dakle, iz navedenoga rata i produžuje se u postratno vrijeme, a sabire potragu za jednim ratnim zločincem i prati udese nekoliko likova, prvenstvenu dvaju bh. građana, a zatim i nekih njemačkih – čiji se životni putevi sudbinski isprepliću sa ovim Bosancima i sa bijegom, skrivanjem i kriminalnim radnjama koje u Evropi vrši spomenuti ratni zločinac. Međutim, ovdje je dragocjena diferencija koju su u mišljenje o književnosti uveli ruski formalisti. *Fabula* je, naime, ukupnost događaja u njihovoj unutarnjoj povezanosti, a *siže* je umjetnički sagrađen raspored događaja u djelu. I upravo je *sižejno formuliranje događaja,* dakle način na koji je sama građa oblikovana, ono što je ovdje postavljeno vrlo ambiciozno i što i jest glavna vrijednost *Nakita gospođe Xen,* a to je, uistinu, tako složeno da ne može biti predočeno u kratkom osvrtu na ovaj roman".

Putopis, esej, studija, kritika, drama, rječnik

Dževad Karahasan *O jeziku i strahu* (Connectum, Sarajevo, 2007.), bosanski autor svjetskog ranga, ostaje vjeran utopiji tolerancije. U svojim knjigama on se uporno bavi onima što se ne uklapaju u unaprijed date sheme i kojima to postaje sudbina – piše Anton Thuswaldner u *Salzburger Nachrichten*, a Schamma Schahada u magazinu *Literaturen* kaže: "Karahasan opet otkriva jedan od svojih izvora, ezoterijski Pra-tekst kao movens njegova vlastita pisanja. Njegova djela su naime književnost, filozofija i teologija u jednome."

Ibrahim Kajan nas još jednom prijatno iznenađuje svojom novom knjigom putopisa *Tragom bosanskih kraljeva* (Bosanska riječ, Tuzla, 2007.). Riječ je o pričama o gradovima u kojima su stolovali i u kojima su svoje neizbrisive pečate ostavili bosanski kraljevi. Svojim, u bosanskohercegovačkoj putopisnoj literaturi, jedinstvenim stilom, Kajan ispisuje ne samo historijske činjenice i istine do kojih je dospio dugogodišnjim strpljivim istraživanjima, nego snagom svoje poetske imaginacije veoma uspješno povezuje ta neka davna sa ovim našim sadašnjim vremenom i životom. U pronalaženju te neprekidne niti trajanja, te tajne veze nas sa precima, sa izvorima i korijenima našim, i jeste jedna od najizrazitijih vrijednosti ove knjige, ovog uzbudljivog teksta koji se s lakoćom čita i dugo pamti.

Knjiga Muniba Delalića *Sjeverno od svega – eseji na norveške književne teme* (Zalihica, Sarajevo, 2007.) rezultat je autorovog dugogodišnjeg bavljenja norveškom književnosti. U ukupno 33 eseja predstavljena je kako usmena, tako i pisana književnost te sjeverne zemlje. U okviru pisane književnosti predstavljeno je 39 pisaca, čije djelo je nastajalo u relativno širokom vremenskom rasponu od skoro 170 godina (najstariji predstavljeni autor umro je 1845., najmlađi se rodio 1975.), što se smatra i vremenom rasta, odnosno sazrijevanja i pune zrelosti pisane riječi na sjeveru Kontinenta. Tako koncipirana, knjiga bi mogla pružiti valjan uvid u najvažnije tokove norveškog književnog rasta, odnosno mogla bi na određen način predstavljati i malu povijest norveške književnosti.

Knjigu otvara esej o usmenoj književnosti koja je, i na evropskomu sjeveru, oduvijek bila nepresušnim inspirativnim vrelom za sve oblike duhovnoga života, a posebno, reklo bi se, za pisce i umjetnost pisane riječi.

Taj uvodni esej slijede esejistički zapisi o nespornim norveškim i svjetskim književnim veličinama Ibsenu i Hamsunu. Njima je u tom dijelu ne bez razloga pridodat Jon Fosse, današnja norveška, a i svjetska, književna veličina, zanimljiv pjesnik i sjajan prozaik, odnosno dramatičar svjetskoga glasa čija se dramska djela s velikim uspjehom izvode posvuda u svijetu, i kojega mnogi smatraju novim Ibsenom.

Suvremena proza zastupljena je osvrtom na djelo trojice današnjih norveških literarnih velikana, Kjella Askildsena, Daga Solstada i Larsa Saabyea Christensena, čije je djelo itekako poznato i izvan norveških i skandinavskih granica.

Najviše eseja posvećeno je pak pjesnicima, i to uglavnom zbog autorove osobne sklonosti. Uostalom, poezija je "vječita mladost svijeta", čemu ide u prilog i činjenica da su se njome bavili i gotovo svi u knjizi zastupljeni ne-pjesnici, uključujući i Ibsena i Hamsuna.

Knjiga Davora Beganovića *Pamćenje traume: apokaliptična proza Danila Kiša* (Naklada Zoro, 2007.) odmah po izlasku iz štampe polučila je epitet – najcjelovitija studija o stvaralaštvu Danila Kiša uopće.

Autor nam ukazuje na sličnosti historije i literature, zapravo o fiktivnosti kao njihovom temelju, zatim o odnosu fantastike i realnosti kao crti kulture koja se racionalno ne može prikazati...

Uspoređuje Kiša i Camusa kroz traumu Drugog, Kiša i Borhesa kroz moralnost, odnosno amoralnost... i ako je Borhesova amoralnost postmodernizam, onda

Kiš sigurno nije postmodernist. Međutim, u usporedbi Kiša i Faucoulta, njegovog odnosa i raskrinkavanje centara moći, Kiš jedino može biti postmodernist.

Neki od problema Kišovog cjelokupnog djela, a kojih se Davor Beganović dotiče, jesu: trauma kao otjelotvorenje Drugog; kompleks boemizma; Holokaust; ukidanje razlika priče i diskursa sa narativnog aspekta...

Knjiga *Mak Dizdar – Sjećanja i fotografije* (Vrijeme, Zenica, 2007.) je dirljivo svjedočenje o životu velikog pjesnika, njegovim usponima i padovima, strahu i sreći, ljubavi, siromaštvu, slavi. Majo Dizdar otkriva nam onaj dio lika pjesnika koji je do sada bio u sjeni – figuru oca. To je i knjiga o jednoj velikoj ljubavnoj priči i knjiga o uzbudljivom životu porodice Dizdar, često teškom, ali uvijek punom poezije. "Zbog svojih stihova jedrih od snage, zrelih od misli, pjevnih od muzike, svježih od jezika, Makovo djelo nije više njegovo već naše, a on – umrije a mrtav nije. Postao je jedna od nezaboravnih vrijednosti ove zemlje – nakon smrti Maka Dizdara zapisao je Meša Selimović i zapitao se da li je pjesnik nakon smrti dobio u nama svoj stalni lik ili ga smrt još vaja, dodajući mu neprestano nove nanose i nove boje, i tako odlaže konačnost našeg viđenja o njemu?"

Almir Stefanović u uvodnoj riječi knjige *Sevdalinka majci* (izdanje autora, Sarajevo, 2007.) piše: "Kao i svaka prava umjetnost, tako i umjetnost sevdalinke, tog đula lirske narodne poezije, nadilazi sve književno-teorijske rasprave i analize, kako one veoma stručne i ozbiljne, koje, zasnovane na empiriji i saznanju, književno-estetskim elementima osvjetljavaju sve bogatstvo i preobilje sevdalinke, tako i analize zaljubljenika u izvornu bosansku pjesmu, koji, uz akšamluk i ahbabe, muhabete, oživljavajući i njegujući i na taj način, svu čarobnost onoga osjećanja koje čovjeka obuzima u tim trenucima, kada je samo svoj, a opet dio svijeta. Živu riječ prave sevdalinke, savršene forme i sadržaja, suptilne tonsko-silabičke versifikacije, možemo samo osjetiti kao i u svemu istinski vrijednom, možemo zaista uživati. Kako u tekstu i refrenu, na planu sintakse; kao i u muzičkom elementu, tako i na planu semantike, značenjskom, korelativnom, dublje misaonom planu, jer prava sevdalinka obiluje polifonijom – mnogozvučnošću i u muzičkom i u misaonom smislu; možemo kazati da prava sevdalinka ima atmosferu, jedno je s njom, kao i život..."

Kulina bana veličali su uglavnom oni koji su voljeli Bosnu, a cinkali ga, i, kasnije, demitologizirali i omalovažavali, većinom oni koji Bosnu voljeli nisu. Kako prije stotinu ili više godina, tako i danas... U knjizi Zehrudina Isakovića *Kulin ban: Skice o dobrom vladaru Bosne* (Vrijeme, Zenica, 2007.) uspješno nam je približen lik najvještijeg srednjovjekovnog diplomate, hrabrog vojskovođe, mudrog i razumnog suverena, ljubimca vila i najomiljenijeg bosanskog vladara.

Knjigu *U ime naroda* Mehmeda Pargana (Bosanska riječ, Tuzla, 2007.) sačinjavaju tri dramska teksta: historijska drama *Musa Ćazim Ćatić*, *U ime naroda*, aktualna komedija sa satiričnom potkom, te *Griješni imam* koji problematizira poziciju čovjeka u društvenom košmaru, između transcendentalno životno-realnog, egzistencijalnog ambijenta.

Teško je u historiji revolucionarnih zbivanja u Jugoslaviji u 20. vijeku naći još jednu ličnost koja je igrala tako značajnu ulogu i ostavila tako duboke tragove,

a da je o njoj tako malo pisano, govoreno i polemizirano, da se o njoj tako malo zna, kao što je to slučaj sa Mustafom Golubićem. U isto vrijeme, teško je naći ličnost koja je imala tako zanimljiv i buran život, koja je toliko kontroverzna, maštovita, hrabra, nepredvidljiva.

Od umiješanosti u atentat na prestolonasljednika Franju Ferdinanda u Sarajevu 1914. godine, preko revolucionarne aktivnosti od 1927. godine pa do smrti u Beogradu 1941. godine, Mustafa Golubić je izazivao kontroverze i oprečna mišljenja. Njegov život i rad su vrlo tajanstveni. Pouzdano se zna da je bio vezan za Komunističku internacionalu, odnosno za Četvrto (obavještajno) odjeljenje Crvene armije. Knjiga Seada Trhulja *Mustafa Golubić – čovjek konspiracije* (Zalihica, Sarajevo, 2007.) baca svjetlo na mnoge sjene Golubićevog života i revolucionarne djelatnosti. Trhulj u prvom djelu knjige, koji je neka vrsta intrigantne publicističke biografije, iznosi sve najbitnije (poznate) činjenice iz Golubićevog života. Drugi dio knjige je dramsko djelo o istoj temi.

Rječnik bosanskoga jezika (Institut za jezik, Sarajevo, 2007.) jeste prvi ozbiljniji rezultat višegodišnjeg rada jezičkih stručnjaka zaposlenih u Institutu za jezik u Sarajevu, pod vođstvom dr. Ibrahima Čedića. U rječniku su sistematski zapisane riječi (lekseme) bosanskog jezika, njihov oblik, značenje, gramatičke i semantičke osobenosti. U rječniku je predstavljena standardnojezička norma koja je oslonjena na sadašnju jezičku praksu i koja u velikoj mjeri daje mogućnost slobodnog izbora jezičkih sredstava u upotrebi. Autori su se, dakle, opredijelili za "blagu jezičku normu" koja tolerira ravnopravnu upotrebu dvostrukosti i višestrukosti riječi i izraza, čime je istaknuta posebna i karakteristična osobina bosanskog jezika.

Bibliografija

Agović, Edit, *666*, Labirint, Zenica, 2007.
Arnaut, Selim, *Istok o šutnji*, Naša riječ, Zenica, 2007.
Azemović, Zaim, *Moć riječi na terazijama vremena*, autorsko izdanje, Rožaje, 2007.
Bazdulj, Salih, *Unutarnji kosmos*, Šahinpašić, Sarajevo, 2007.
Bazdulj-Hubijar, Nura, *Doba nevinosti*, Šahinpašić, Sarajevo, 2007.
Beganović, Davor, *Pamćenje traume*, *apokaliptična proza Danila Kiša*, Naklada Zoro, 2007.
Brka, Amir, *Vrijeme sretnih gradova*, Zalihica, Sarajevo, 2007., II izdanje,
Ćesić, Hasan, *Progon*, Naklada Zoro, 2007.
Delalić, Munib, *Sjeverno od svega*, *eseji na norveške književne teme*, Zalihica, Sarajevo, 2007.
Dizdar, Majo, *Mak Dizdar*, *sjećanja i fotografije*, Vrijeme, Zenica, 2007.
Džaferović, Emina, *U izlogu bez stakla*, Sejtarija, Sarajevo, 2007.
Đedović, Mehmed *Svjetlost lampe*, Maunagić, Sarajevo, 2007.
Hasagić-Dubočanin, Alija, *Behar u Sarajevu*, Šahinpašić, Sarajevo, 2007., II izdanje,
Hasić, Zejćir, *Tamnovanje tea ormanskog*, Bosanska riječ, Tuzla, 2007.
Horozović, Irfan, *Talhe ili šedrvanski vrt*, Šahinpašić, Sarajevo, 2007, IV izdanje.
Ibrišimović, Nedžad, *Vječnik*, VBZ, Zagreb, 2007., V izdanje,
Isaković, Zehrudin, *Kulin ban, skice o dobrom vladaru Bosne*, Vrijeme, Zenica, 2007.
Kadribašić, Senada, *Nakit gospođe Xen*, Planjax, Tešanj, 2007.
Kajan, Ibrahim, *Tragom Bosanskih kraljeva*, Bosanska riječ, Tuzla, 2007.
Karahasan, Dževad, *Izabrana djela*, 1-4, Dobra knjiga, Sarajevo, 2007.

Karahasan, Dževad, *O jeziku i strahu*, Connectum, Sarajevo, 2007.
Kebo, Ozren, *Kako je lijepa moja vectra*, Naklada Zoro, 2007.
Ključanin, Zilhad *Ti si moja P.*, Zalihica, Sarajevo, 2007.
Mahmutefendić, Kemal, *Izabrana djela*, 1-5, Zalihica, Sarajevo, 2007.
Musagić, Mujo, *Peripatos kraj Miljacke*, Zalihica, Sarajevo, 2007.
Latić, Džemaludin, *Mjesečina endeluske noći*, *dramska poema u četiri čina*, Bosanska investiciona organizacija, Sarajevo, 2007.
Mulić, Snježana, *Sanduk po mjeri*, Naklada Zoro, Sarajevo, 2007.
Nezirović, Adnan, *Dječak i klaun*, Connectum, Sarajevo, 2007.
Parga, Mehmed *U ime naroda*, Bosanska riječ, Tuzla, 2007.
Rizvanović, Meho, *Crna kutija,* Amatersko pozorište Neretva, Konjic, 2007.
Rječnik Bosanskog jezika, Institut za jezik, Sarajevo, 2007.
Sidran, Abdulah, *Morija*, (II izdanje), Svjetlostkomerc, Sarajevo, 2007., (III izdanje), Šahinpašić, Sarajevo, 2007.
Smajlović, Mustafa, *Potop*, Sarajevo, 2007.
Softić, Faiz, *Čovjek na rasputici*, Naklada Zoro, 2007.
Stefanović, Almir, *Sevdalinka majci*, Samostalno izdanje autora, Sarajevo, 2007.
Suljović, Amel, *Vertigo*, Sejtarija, Sarajevo, 2007.
Šamić, Jasna, *Carstvo sjenki*, roman, Naklada Zoro, 2007.
Šarenkapić, Šaban, *Zemna ostavština*, Zonex, Sarajevo, 2007.
Talić, Amir, *Vraća se kući Bosanski kralj*, Bosanska riječ, Tuzla, 2007.
Topalović, Enes, *Mrtva trka*, Bosanska riječ, Tuzla, 2007.
Topčić, Zlatko, *Pape, romansirana biografija Safeta Sušića*, Vrijeme, Zenica, 2007.
Zalihić, Almir, *Imaju li zvijezde domovinu*, Zalihica, Sarajevo, 2007.

GODIŠNJAK 2007

IZ HISTORIJE BOSNE I HERCEGOVINE

Misija muzeja
(Osnivanje muzeja Bosne i Hercegovine i njihova naučno-muzeološka i edukativna misija u vremenu od 1888. do 1995. godine)

Izet Rizvanbegović

Za stvaranje muzeja u Bosni i Hercegovini, koliko je do danas poznato, prvi je dao ideju još prije 157 godina fra Ivan Jukić, koji je u časopisu *Bosanski prijatelj* 1850. godine pisao: "Poznato je svima kod nas, kako se u Bosni starinske stvari: novac, pečati itd. nalaze i pohlepnim strancima uz malu cijenu prodaju. Ja sam, od nekoliko godina počeo ovake stvari sabirati; zato molim sve Bošnjake gdje što god opaze da otkupe u moje ime... s mojom zbirkom želim metnuti pečat bosanskom muzeju."[1]

Ovaj poziv je zadugo ostao pusta želja. Prolazile su godine a stranci su sve više raznosili spomenike kulture, naročito poslije austrougarske okupacije Bosne i Hercegovine. Tada je nastala prava jagma za arheološkim, historijskim, etnološkim predmetima, kao i egzemplarima živog svijeta iz ovih krajeva.

Grupa intelektualaca, predvođena dr. Julijem Makanecom, 1885. osniva "Muzejsko društvo" koje formira svoj muzej. Sljedeće godine društvo poziva Ćiru Truhelku, stručnjaka za muzejske poslove, koji počinje da sređuje i dalje prikuplja muzejski materijal te da izvodi arheološka iskopavanja. Pošto se ubrzo nakupilo obilje muzejskih predmeta, dobivene su i prostorije za muzej. Kada je već muzej stvarno postojao, poslije nepune tri godine, 1888. austrougarsko Zajedničko ministarstvo finansija izdaje dozvolu da se "muzej otvori i proglasi državnom ustanovom", sa nazivom Zemaljski muzej.[2]

1 *Bosanski prijatelj* od fra Ivana Jukića Banjalučanina, sv. I, str. 131., sv. III, str. 203-204., i sv. IV, str. 151.

2 Spomenica Zemaljskog muzeja 1938. godine. *Pregled*, časopis za društvena pitanja god. XVLIII, knj. II, Sarajevo, novembar-decembar 1963., br. 11-12, str. 353-372. *Muzeji* 16-17, str. 240-241. Beograd. "Sedamdeset pet godina Zemaljskog muzeja u Sarajevu".

Sve do 1929. godine ovaj muzej je bio prva i jedina ustanova ove vrste u Bosni i Hercegovini, kada je odlukom tadašnje Banske uprave Vrbaske banovine osnovan Etnografski muzej u Banjoj Luci.

Zemaljski muzej u Sarajevu prošao je prije posljednje agresije na Bosnu i Hercegovinu kroz tri osnovne faze svoga razvoja. Prva se odvijala za vrijeme austrougarske okupacije, druga za vrijeme stare Jugoslavije, a treća poslije Drugog svjetskog rata u socijalističkoj Jugoslaviji.

Godinu poslije osnivanja, to jest 1889. godine, pokrenuto je izlaženje *Glasnika Zemaljskog muzeja*, koji neprekidno izlazi i obavještava domaću i inozemnu javnost o rezultatima naučnih istraživanja iz oblasti nauka koje se njeguju u Muzeju.

O muzejskoj mreži u Bosni i Hercegovini prije Drugog svjetskog rata ne može se ni govoriti, jer su sve do oslobođenja u njoj postojala samo dva muzeja: Zemaljski u Sarajevu i Etnografski muzej Bosanske Krajine u Banjoj Luci.

Još u toku narodnooslobodilačke borbe i stvaranja nove društvene stvarnosti, a naročito u periodu poslije oslobođenja, nastaje preokret u shvatanju velike društvene uloge muzeja i njihovog odgojno-obrazovnog djelovanja. Već 13. juna 1945. Zakonom Predsjedništva Narodne Skupštine BiH osnovan je Muzej narodnog oslobođenja Sarajeva (Muzej revolucije naroda BiH). U međuvremenu, dolazi do otvaranja niza muzeja u Bosni i Hercegovini. Tako se u Sarajevu osniva Galerija slika, 1947. godine, izdvajanjem iz Zemaljskog muzeja, a 1949. osniva se Muzej grada Sarajeva, 28. juna 1953. otvara se Muzej Mlade Bosne u sastavu Gradskog muzeja i Muzej književnosti BiH, 1961.

U drugim mjestima u Bosni i Hercegovini otvaraju se muzeji ovim redom: Zavičajni muzej u Tuzli, 1949.; Muzej Hercegovine, Mostar, 1960.; Zavičajni muzej Travnik, 1951.; Zavičajni muzej u Bihaću, 1953.; Zavičajni muzej u Visokom, 1953.; Zavičajni muzej u Prijedoru, 1954.; Zavičajni muzej u Doboju, 1956.; Zavičajni muzej u Foči, 1956.; Zavičajni muzej u Trebinju, 1956.; Zavičajni muzej u Stocu, 1956.; Zavičajni muzej u Bileći, 1962. i Muzej grada Zenice, 1965. godine.

Otvaraju se četiri memorijalna muzeja, i to: Spomen muzej I zasjedanja AVNOJ-a u Bihaću, 1952.; Muzej II zasjedanja AVNOJ-a u Jajcu, 1953.; Memorijalni muzej ZAVNOBIH-a u Mrkonjić-Gradu, 1953. i Muzej "25. maj 1944." u Drvaru, 1956. godine.

Umjetnička galerija u Sarajevu otvorila je svoje depandanse, i to: Muzej "Branka Šotre" u Stocu 1963., Galerija u Mostaru 1969. i Galerija u Banjoj Luci 1965. godine.

Osim navedenih, formirani su muzeji ili samostalne zbirke vjerskih organizacija: Muzej stare Srpsko-pravoslavne crkve u Sarajevu, 1898. godine; samostalne zbirke franjevačkih samostana u Visokom, Tolisi, Sutjesci, Fojnici, Kreševu, Livnu, Jajcu i Humcu.

Zanimljivo je napomenuti da su od ovog broja muzeja sredinom sedamdesetih samo dva bila smještena u objektima namjenski građenim za muzej (Zemaljski muzej i Muzej revolucije naroda BiH u Sarajevu), a od ostalih muzeja samo dva

– Muzej grada Sarajeva i Muzej grada Zenice imali su koliko-toliko prikladne prostorije za obavljanje cjelovite muzejske djelatnosti, ostali ne.

U BiH postoje četiri vrste muzeja prema njihovoj djelatnosti; muzeji koji razvijaju svoju djelatnost u različitim pravcima, muzeji bez egzistencije, kao jednom postavljene izložbe, muzeji koji nemaju izložbe – pribiru materijal, pa su zatvoreni sami u sebe i memorijalne izložbe.

U razdoblju prije posljednje agresije na BiH ustanovljena je sljedeća podjela muzeja:

a) centralni muzej kompleksnog tipa, 1;
b) specijalni centralni muzeji, 3;
c) regionalni muzeji, 6;
d) memorijalni muzeji, 5;
e) muzejske zbirke, 2;
f) muzejske izložbe, 2;
g) muzej spomen kuće, 2.

Bosna i Hercegovina nije bila ravnomjerno pokrivena mrežom muzeja. Već odavno se osjeća potreba za osnivanjem (Muzej revolucije je preimenovan u Istorijski muzej) historijskog muzeja BiH, zatim muzeja školstva BiH, tehničkog muzeja i muzeja genocida. Postoji znatan broj komuna koje obiluju kulturno-historijskim i prirodnjačkim materijalom, a zbog slabijeg finansijskog efekta i nedovoljnog kadra nisu u stanju da priđu osnivanju muzeja.

Još i prije agresije situacija sa stručnim kadrovima bila je zabrinjavajuća. U muzejskim ustanovama BiH radilo je svega 16 arheologa, od toga u Zemaljskom muzeju u Sarajevu 8, na prirodne nauke spadalo je 9 stručnjaka, u Zemaljskom muzeju 8 i 1 u Banjoj Luci, te 12 etnologa, u Zemaljskom muzeju 9 i po jedan u Muzeju grada Sarajeva, Muzeju Hercegovine u Mostaru i Zavičajnom muzeju u Bijeljini. Cjelokupni ostali kadar svodio se na 2 historičara umjetnosti, 3 orijentaliste i 4 historičara književnosti. Muzejskih pedagoga bilo je 8 od čega 5 u Zemaljskom muzeju BiH u Sarajevu.

Muzej revolucije BiH, sada Istorijski muzej, imao je 17 članova stručnog kolegija. Preparatorska struka bila je jako deficitarna. Stoga je bilo poduzeto školovanja kadra koji je trebao ostati stalno na radu u muzejima u unutrašnjosti. Stipendirani su domaći ljudi koji zbilja imaju smisla i ljubavi za muzeološki, preparatorski i naučno-istraživački rad. U tu svrhu i danas je neophodno pri odgovarajućim katedrama fakulteta prirodnih i društvenih nauka, kod kojih se izučavaju nauke koje se njeguju u muzejima, stvarati mogućnost za školovanje kadra iz muzeologije i preparatorske struke.

Ova neujednačenost mreže muzeja u BiH posljedica je različitog tretmana muzeja u pojedinim sredinama. Negdje se muzej smatra živim organizmom koji se stalno razvija, koji ima određenu ulogu u podizanju kulture i opće svijesti građana i koji, prema tome, zaslužuju i pažnju, i materijalna sredstva. Iako ovu naglu ekspanziju muzejske mreže, koja je još mala, nisu pratila adekvatna materijalna i investiciona ulaganja, iako nije bilo sistematske i dugoročne poli-

tike školovanja i stvaranja muzejskih stručnih kadrova, ipak je postignuto dosta dobrih rezultata, a i nastao je preokret u shvatanju društvene uloge muzeja. Matični muzeji preuzeli su veću brigu o stručnoj pomoći muzejima u unutrašnjosti. Izrađena je i perspektivna mreža muzeja, koja je bila predmetom razmatranja na regionalnim savjetovanjima održanim u Tuzli, Doboju, Mostaru, Sarajevu, Bihaću i Banjoj Luci.

II

Kako se u Bosni i Hercegovini izvodio rad sa posjetiocima u muzeju prije agresije na Bosnu i Hercegovinu 1992.–1995?

U nizu muzeja u Bosni i Hercegovini otvarana su radna mjesta pedagoga-stručnjaka za rad s posjetiocima. U Zemaljskom muzeju postojao je kolegij od pet stručnjaka za pojedine nauke koje se obrađuju u muzeju. Kao iskusni pedagozi-metodičari u svojstvu muzejskih kustosa oni su objedinjavali u svom djelovanju muzeološko i naučno popularizatorski rad, kao muzealci i obrazovno-odgojni, kao profesori pedagozi. Njihov muzeološki rad sastojao se u postavljanju pokretnih izložbi o raznim temama, u saradnji sa drugim muzejskim stručnjacima pri postavljanju i preuređenju stalnih muzejskih izložbi, u izradi legendi koje vode i prate izložbu, u pisanju stručnih radova iz muzeološko-pedagoške problematike.

Njihov pedagoški, odgojno-obrazovni rad sastojao se u brizi o općem kulturnom obrazovanju muzejskih posjetilaca uz primjenu najnovijih dostignuća koja se obrađuju u muzejima, u približavanju muzejskih izložbi grupama posjetilaca, omladini i odraslima, primjenjujući savremene pedagoške metode. Muzejski pedagozi u zbirkama muzeja držali su predavanja građanima posjetiocima, razrednim odjeljenjima svih vrsta škola, studentima, radnim kolektivima i ostalim građanima i turistima okupljenim u grupe. Služeći se muzejskim eksponatima kao očiglednim nastavnim sredstvima, muzejski pedagozi svoja izlaganja prilagođavali su uzrastu, psihičkoj razvijenosti i obrazovanosti posjetilaca. U tom nijansiranju metodskog postupka, u nastojanju da budu razumljivi, pristupačni i bliski svakom posjetiocu, dolazila je do punog izražaja djelatnost pedagoga kao psihologa, jer su te dvije djelatnosti, pedagoška i psihološka, u neraskidivoj međusobnoj vezi i objedinjene su u ličnosti svakog muzejskog pedagoga.

Radeći u razrednim odjeljenjima svih vrsta škola koja, prema utvrđenome planu, prema dogovoru muzejskog pedagoga sa školama, dolaze u muzej u pratnji svog stručnog nastavnika, muzejski pedagozi u izložbenim zbirkama obrađivali su sa učenicima određene metodske jedinke iz gradiva u vezi sa muzejskim zbirkama, primjenjujući princip očiglednosti. Škole su shvatile korisnost ovakve saradnje i prihvatile je kao čas praktične nastave u muzejima. Grupama ostalih posjetilaca, đačkim ekskurzijama iz drugih mjesta, građanima i radnim kolektivima, muzejski pedagozi držali su opća i specijalna predavanja, tumačeći postavke izložbi.

Osim toga, muzejski pedagozi držali su predavanja po školama, po domovima kulture, u radnim organizacijama, te putem radio-emisija posvećenih kulturnom uzdizanju.

Dijapozitivi i male kolekcije eksponata, kojima su se pri predavanjima služili, doprinosili su očiglednosti njihovih izlaganja. Ovakva predavanja držali su i ostali muzejski stručnjaci, svaki iz svoga djelokruga rada.

U pojedinim muzejskim zbirkama održavane se i muzičko-književne priredbe u vezi sa tematikom koja je u pojedinoj zbirci bila zastupljena. Snimane se u odgovarajućim ambijentima i TV programi, te se i na taj način, putem televizije, vršila propaganda i popularizacija muzejskih predmeta.[3]

Muzejski pedagozi posvećivali su posebnu pažnju učenicima završnih razreda srednjih, srednjih stručnih i studentima viših i visokih škola prilikom izrade seminarskih i diplomskih radnji.

U znatnom broju osmogodišnjih i srednjih škola postojali su klubovi mladih historičara, mladih tehničara i mladih prirodnjaka. Te grupe su vrlo česti bili gosti muzejskih pedagoga, a najvredniji od njih bili su preporučivani stručnjacima da ih povedu na teren, na arheološka, prirodnjačka i druga istraživanja. Ovakav metod davao je vidne pozitivne rezultate.

Muzejski pedagozi su u Zemaljskom muzeju u Sarajevu zajedno s preparatorima organizovali preparatorske tečajeve za učenike srednjih i srednjih stručnih škola, na kojima su se učenici obučavali radeći u muzejskim laboratorijama pod rukovodstvom preparatora, u prepariranju životinja i biljaka, u pravljenju odljevaka i u konzervaciji arheoloških objekata. Neki od njih su u Botaničkoj bašti muzeja njegovali lijehe povrća i cvijeća i obučavali se praktično u hortikulturi.

Radi privlačenja publike u svoje zbirke, muzeji su surađivali sa sindikatima, školama i fakultetima, koji su preporučavali svojim studentima i članovima radnih organizacija da posjećuju izložbe muzeja i galerija. Prema raspoloživim podacima, muzeje i muzejske ustanove u Bosni i Hercegovini u 1970. godini posjetilo je 467.681 posjetilac.

Stalne muzejske izložbe u Bosni i Hercegovini imalo je svega 19 muzeja. Muzeji i galerije postavljali su i povremene izložbe, zatim pokretne izložbe sa kojima su pedagozi i drugi muzejski stručnjaci obilazili radne organizacije, škole i domove kulture. Putovali su po zemlji i inozemstvu i postigli zapažene rezultate. Tako je pokretnu izložbu "Život i kultura praistorijskih stanovnika Bosne i Hercegovine" na svom putu po Bosni i Hercegovini posjetilo ukupno 64.730 posjetilaca, a ona je gostovala u sljedećim mjestima: Konjic, 3.789, Mostar, 7.067, Čapljina, 2.949, Trebinje, 3.948, Banja Luka, 3.435, Tuzla, 7.652, Doboj, 3.490, Zavidovići, 3.106, Zenica, 2.902, Foča, 3.124, Visoko,

3 *Odjek* Neka pitanja kulturno prosvjetne uloge naših muzeja, Sarajevo XX, br. 12., str. 12., od 15. juna 1967. godine. *Odjek* 1-15. april, 1972., str. 26., *Muzeologija i pedagogija — o jednom vidu djelatnosti Zemaljskog muzeja u Sarajevu*, (moji članci).

3.824, Travnik, 3.704, Novi Travnik, 3.055, Kakanj, 4.096, Vareš, 3.860, Bileća, 1.145, Gacko, 1.932 i Stolac, 1.652 posjetioca.[4]

Na pokretnoj izložbi srednjovjekovnih nadgrobnih spomenika "Stećaka", koja je boravila u Beogradu, Antverpenu, Meincu, Pragu, Bukureštu i Zagrebu bilo je gotovo 95.000 posjetilaca. Književnu izložbu o životu i djelu Svetozara Ćorovića, u Mostaru posjetio je također velik broj posjetilaca.[5]

Izložba "Umjetnost na tlu Jugoslavije od praistorije do danas", koja je bila otvorena u sarajevskoj Skenderiji predstavljala je svojevrsnu novinu u muzeološkoj postavi kod nas. Organizacija postave bila je povjerena Republičkom zavodu za zaštitu spomenika kulture i prirode BiH, koji je prethodno djelovao kao jedan od sabirnih centara u pripremi "Pariške izložbe". Pod rukovodstvom direktora Zavoda, prof. inž. arhitekta Džemala Čelića, kome je bila povjerena veoma odgovorna uloga direktora i projektanta izložbe (koprojektant arh. Slavko Cindrić), u stručnom radu na postavi sudjelovali su kao komesari za pojedine epohe na izložbi naši poznati muzealci i historičari umjetnosti: dr. Borivoje Čović za prahistoriju, Đuro Basler za antiku, Nada Miletić za seobu naroda i romaniku, Zdravko Kajmaković za stećke i bizantijsku umjetnost, dr. Smail Tihić za gotiku i renesansu, Ljubica Mladenović za barok, klasicizam i XIX vijek, dr. Muhamed Karamehmedović za modernu umjetnost.

Za realizaciju izložbe karakteristična je bila svečana i topla atmosfera kojoj je posebno doprinosila struktura i boja osnovnih materijala aranžmana, naročito poda, zidnih površina, te panoa i vitrina, kao i muzika prigušenog intenziteta. Za ovu priliku je posebno kreiran, i u sličnim postavkama do sada neprimjenjivan, fleksibilan element aranžmana koji služi kao veća ili manja horizontalna ili vertikalna vitrina, odnosno kao veći ili manji pano za izlaganje. Upravo jedinstvo ovog elementa doprinosilo je i jedinstvu cjelokupne izložbe, uprkos velikoj raznovrsnosti među eksponatima i uprkos stanovitim improvizacijama, s obzirom na veliku brzinu kojom je izložba postavljena.

Karakteristična je masovnost koja je ovdje ostvarena (do 7.000 posjetilaca u jednom danu), o kojoj se, međutim, u samoj postavi dovoljno vodilo računa, tako da uskih grla uglavnom nije bilo, dok je preglednost sa povoljnih distanci ne samo zadovoljena, već čak i ocijenjena kao poseban kvalitet. Eminentni stručnjaci iz cijele zemlje i inozemstva dali su laskava priznanja postavi izložbe, a svi koji su pravili upoređenja sa "Pariškom izložbom", dali su sarajevskoj izrazitu prednost. Tako je akad. prof. F. Stele, komesar "Pariške izložbe", nakon što je istakao kvalitete i prednosti naše postave, završio riječima: "Ovim ne želim reći da je izložba u Parizu bila loša, ali je ova mnogo bolja."[6]

4 *Muzeji* br. 15., str. 69-86, Beograd, 1962., Dramušić Vojin, *Pokretna izložba Zemaljskog muzeja*.

5 Podatke dobio od Miletić Nade, v. kustos Muzeja Sarajevo i od A. Ljiljka, Muzej književnosti Sarajevo.

6 Podaci uzeti od službe Zemaljskog zavoda za zaštitu spomenika kulture i prirode SRBiH Sarajevo.

Svakako da ovaj uspjeh sarajevskih muzealaca i konzervatora daje poleta nastojanjima odgovarajućih službi u cjelini. Tako je prof. Džemal Čelić u krugu neposrednih aktera izložbe, navedenih stručnjaka, inicirao pripremu izložbe "Umjetnost i kultura Bosne i Hercegovine", čemu je dnevna štampa dala zapažen publicitet, a što su već javno podržali i neki ugledni politički radnici.

Izvlačenje kulturnog i umjetničkog blaga ove zemlje iz anonimnosti, njegova naučna obrada, konzervacija i prezentacija, što sve skupa podrazumijeva nove izložbe, imperativ je ne samo kulturne, već i svake druge afirmacije Bosne i Hercegovine.

III

Rad s muzejskim posjetiocima posebno je bio razvijen za vrijeme organizovanja "Nedjelje muzeja" koja se u BiH obilježavala od 1954. godine. Tada pojačanom kulturnom propagandom muzeji privlače što veći broj posjetilaca u svoje zbirke, gdje ih dočekuju svi stručnjaci muzeja, vode ih kroz izložbene dvorane i daju obavještenja. Kao jedan od ustaljenih oblika rada u toku "Nedjelje muzeja" bilo je raspisivanje nagradnog konkursa o temama iz muzeologije, historije, društvenih i prirodnih nauka, koje su obrađivali učenici svih stepena škola. Najbolje izrađene radove nagrađivalo je Muzejsko društvo u novcu i knjigama, upisujući u knjige posvetu o nagradi za uspješan rad izrađen u toku "Nedjelje muzeja". Ovaj oblik rada i saradnje podstakao je živo interesovanje za muzeje i spomenike kulture i prirode. Tako je, naprimjer, u vremenu od 28. IX – 4. X 1971. godine održana "Nedjelja muzeja" koja je bila posvećena prirodnim naukama a, s obzirom na međunarodnu Evropsku godinu zaštite prirode, imala je osnovni moto: "Čuvajmo našu prirodu – to je dužnost sviju nas", Između ostalog, važno je spomenuti i novinu koja je u toj "Nedjelji muzeja" bila uvedena, a to je održavanje takmičenja u kvizu znanja. Kviz znanja odnosio se na poznavanje biljaka i životinja u Zemaljskom muzeju u Sarajevu. Pravo učešća imali su dječaci i djevojčice od 10 do 14 godina. Tom prilikom podijeljene su odgovarajuće nagrade: foto-aparat, ručni sat, *Enciklopedija životinjskog carstva*, a kao utješna nagrada dodijeljeno je osam kutija prepariranih ptica i insekata. Ove manifestacije našle su svoga mjesta i u sredstvima javnog informisanja.

U novije vrijeme osjeća se sve više potreba za osvježavanjem muzejskih zbirki, te unošenjem novog načina prikazivanja i prezentiranja muzejskih izložbi i eksponata. Muzeji treba sve više da postaju i obrazovne ustanove, koje ne samo dopunjuju ono što se učilo u školama, već i da pruže osnovna poznavanja iz određenih oblasti nauke. Taj duh provijava u svim svjetskim muzejima, te se oni, svaki za sebe, trude da, prema vlastitim mogućnostima, unesu neke inovacije u svoje izložbe.

Nemajući dovoljno novčanih sredstava za velike izmjene, Prirodnjačko odjeljenje Zemaljskog muzeja u Sarajevu, u periodu 1946.–1980. postavilo je samo

tri tematske izložbe: "Porijeklo i obilježje planinske faune BiH", "Život naših šuma" i "Šume BiH". Time je u potpunosti bio izmijenjen dotadašnji način izlaganja, a nove izložbe prikazivale su ne samo biljke i životinje, već ilustrovale i određene odnose između samih organizama i sredine u kojoj se oni javljaju. U ovim postavkama korišteni su, uglavnom, već postojeći eksponati, ali je dodavano mnogo teksta i ilustrativnog materijala.

IV

Oko 1960. Evropu je zapljuskivao val savremenog izlaganja u prirodnjačkim muzejima. Težilo se za tim da se otrgnu određeni kuci prirode i da se što vjernije prikažu u muzejskim zbirkama. Pri tome se željelo izložiti što više karakterističnih biotopa, kako u biološkom, tako i u geografskom smislu. Ovakav način izlaganja pružao je muzejima pojedinih zemalja mogućnost da pokažu karakteristike svoje flore, faune i geje i zbog toga je ovaj metod bio veoma brzo prihvaćen u cijelom svijetu. Međutim, osim većih novčanih sredstava, ovaj način izlaganja zahtijeva i veoma stručan kadar koji poznaje prirodu, ne samo po objektima nego i po načinu života svakog organizma koji se želi izložiti. Potreban je visoki stepen izučenosti preparatora, kao i slikara, koji mogu pomoću diorama dopuniti prikaz izloženog kutka prirode. Najzad, takva izložba mora imati i određeni pedagoški značaj. Ovakav način izlaganja Prirodnjačko odjeljenje primijenilo je prvi put 1963. prilikom proslave 75-godišnjice svoga postojanja. Izložba "Živi svijet BiH" ilustrovala je u pet diorama nekoliko, za BiH, karakterističnih biotopa, te po načinu izlaganja i postavci potpuno odgovarala savremenim zahtjevima muzeologije. Diorama je prikazivala ne samo karakteristične biljke i životinje koje žive u ovakvim biotopama, već i floristično-faunističko obilježje i visinsku raščlanjenost organizama ove teritorije.[7]

Sve spomenute inovacije odnosile su se uglavnom na izlaganje recentnih organizama, odnosno "žive prirode". Potreba za oživljavanjem geološko-paleontoloških i mineraloško-petrografskih postavki bila je isto tako neophodna. Zato se pristupilo prvo izmjenama u geološko-paleontološkoj zbirci. Primjenjujući najsavremenije metode (umjetnu rasvjetu, moderne vitrine, razrijeđenost eksponata i odgovarajuće natpise i ilustracije) otvorena je 1971. izložba "Svijet geološke prošlosti BiH". Ova izložba prikazivala je ostatke života (fosile) iz paleozojske, mezozojske i kenozojske ere, tj. iz perioda iz kojih potječu naslage stijena u BiH. U uvodnom dijelu izloženo je razvojno stablo života i kretanje zemlje kroz svemir, zatim paleogeografske karte i paleogeografska situacija iz određenih geoloških perioda. U posebnim vitrinama prikazani su fosili i način njihovog starenja, tzv. fosilizacija, a na kraju ilustrovano su objašnjeni paleontološki dokazi evolucije.

7 Podatke o provođenju "Nedjelje muzeja" dala mi je dr. Sonja Mikšić predsjednik odbora za organizovanje i izvođenje ove manifestacije u jubilarnoj godini "zaštitite prirodu – to je dužnost sviju nas" na čemu joj se najtoplije zahvaljujem.

Iznoseći primjere tehničkih i naučnih dostignuća u postavljanju prirodnjačkih zbirki na teritoriji BiH, moram naglasiti da su se one, iako malobrojne, uvijek odlikovale savremenošću, pa su, pored skromnih sredstava koja su izdvajana za njihovo postavljanje i zahvaljujući entuzijazmu, igrale važnu ulogu u upoznavanju prirode naše zemlje.[8]

Isto tako, u Arheološkom i Etnografskom odjeljenju Zemaljskog muzeja u Sarajevu primjenjivane su savremene metode istraživanja u svim arheološkim iskopavanjima i etnografskim istraživanjima. U muzeološkom pogledu izložbe su postavljene prema pojedinim temama sa iscrpno obrazloženim legendama, što je našlo primjenu prilikom postavljanja izložbe neolita, zatim stećaka u Botaničkom vrtu i o arheološkim otkrićima, gdje se izlažu privremeno najnoviji nalazi. Sredinom sedamdesetih, naprimjer, Muzej II zasjedanja AVNOJ-a u Jajcu ponudio je i filmsko-tonska i magnetofonska snimanja i rekonstrukciju govora sa II zasjedanja AVNOJ-a, kao i fotokopiranje cjelokupnog dokumentarnog materijala. Izgradnja nove zgrade i povoljni uvjeti rada omogućili su Muzeju revolucije BiH Sarajevo (sala sa kino-projektorom i sala za predavanja) svestranije primjenjivanje savremenih dostignuća iz muzeologije. To se odrazilo kod postavke stalne izložbe muzeja, koja je u svoje vrijeme ocijenjena kao vanredno uspjela. Prilikom rada na stalnoj i tematskim izložbama, stručni radnici-kustosi primjenjivali su najsavremenije metode u naučno-istraživačkom i ekspozicionom radu. Primjenjivane su one novine koje su registrovane u nekim najmodernijim muzejima i ustanovama u Evropi.

Unošenje novih metoda rada osjećao se naročito u organizacionim pothvatima Muzeja grada Zenice, koji je bio inicijator nekoliko naučnih skupova iz raznih oblasti sa temom o srednjovjekovnoj Bosni. Naučni rezultati sa ovih seminara i skupova objavljivani su u posebnim publikacijama Muzeja. Inače, nekoliko naših muzeja izdavalo je stalne ili povremene publikacije u kojima su objavljivani rezultati naučno-istraživačkog rada iz disciplina kojima se bave.

U ovakvom jednom referatu nije moguće iznaći i nabrojati sve novine i inovacije u muzejima BiH, jer svaki od muzeja prema mjestu i funkciji imao je nekih svojih novina.

Porast broja muzeja u Bosni i Hercegovini u periodu poslije Drugog svjetskog rata bio je posljedica, i na planu kulture, naglog porasta ekonomskog potencijala i izgradnje bosanskohercegovačkog društva. Bez veće muzeološke tradicije, zasnivanje i razvijanje tolikog broja muzeja nije moglo biti ostvareno bez teškoća. Razrada i razvitak muzeološke problematike podrazumijevao je naučno, kadrovsko i materijalno premošćavanje historijski naslijeđene praznine iz ove oblasti nauke i kulture. To je podrazumijevalo ogroman posao koji je zahtijevao sistematizaciju i historijsko-kulturno osmišljavanje, drugim riječima, da se uz muzeološku tradiciju stvara i odgovarajuća naučna svijest. Takvo što je preduvjet za stvaranje vlastite muzeološke koncepcije koja bi imala svoje obilježje i svoj originalni put razvitka.

8 Također i podatke o prirodnjačkim izložbama sam dobio od dr. Sonje Mikšić.

V

Da ne bi došlo do zaostajanja za općim društvenim razvojem jednog velikog dijela naših muzeja, kao i onih koji se nalaze, ili treba da se uskoro nađu u fazi pribiranja materijala kojeg je sve manje, kao što su historijski muzej, tehnički muzej i muzej školstva BiH, muzej genocida, kao i do stagniranja na tradicionalističkim oblicima rada, nameće se potreba da se, u prvom redu ovim muzejima, a i cijelom muzejskom sektoru BiH, omogući bolje upoznavanje s dostignućima savremene muzeologije i muzeološke prakse. Zbog toga bi već jednom trebalo razmotriti mogućnost osnivanja Muzejskog dokumentacionog centra, čiji bi zadaci trebalo biti sljedeći:

- da sakuplja dokumentaciju o najnovijim rezultatima na polju muzeologije, da je obrađuje i na osnovu toga informiše muzeje, da izrađuje stručne elaborate, naročito o koncepcijama muzeja, o izložbama, o načinu izlaganja materijala u muzeju;
- da prikuplja stručnu muzeološku literaturu za sva područja rada i djelovanja muzejskih ustanova, za usavršavanje stručnog i naučnog rada muzeja;
- da sistematizuje dokumentaciju i građu o razvoju i djelovanju muzejskih ustanova na području BiH;
- da pripremi izradu bibliografija iz oblasti muzeologije, izdavanje stručno-naučnih i popularnih muzeoloških publikacija (priručnici, katalozi, vodiči, prospekti i bilteni);
- da postavlja eksperimentalne i ugledne izložbe sa muzeološkom tematikom (izlaganje slika u muzejima i galerijama, izlaganje geoloških eksponata, dijagrami etnoparkova, savremena muzejska arhitektura, rad i djelovanje zavičajnih muzeja) itd.

Muzejski dokumentacioni centar trebalo bi da organizuje razmjenu iskustava naših muzeja i muzeja u zemljama gdje je muzeologija naročito razvijena. U tu svrhu Muzejski dokumentacioni centar trebalo bi da sarađuje s domaćim i stranim muzejskim društvima, muzejskim dokumentacionim centrima, zajednicama muzeja i galerija, odgovarajućim katedrama i ustanovama koje se bave ovom problematikom.

Centar bi trebalo da organizuje, podržava i usmjerava opću propagandu za popularizaciju muzeja putem predavanja, izložbi, štampe, radija, televizije i drugih javnih sredstava informisanja.[9] Ukoliko dođe do osnivanja, Muzejski dokumentacioni centar bi mogao za kratko vrijeme doći posredstvom ICOM-a do materijala i podataka svjetske muzeološke prakse i na taj bi način bio u mogućnosti da pruža stalnu pomoć muzejima.

Bez sumnje, ova bi pomoć bila naročito potrebna nekim zavičajnim muzejima u unutrašnjosti, gdje radi mali broj stručnog kadra i bez dovoljno mate-

9 Moj prijedlog za osnivanje Muzejskog dokumentacionog centra od 15. V 1969., podnesen na plenumu Muzejskog društva, a zatim Sekretarijatu za obrazovanje i kulturu. Vidi elaborat Muzejskog dokumentacionog centra u Zagrebu, kojeg je dao prof. dr. Anton Bauer.

rijalnih sredstava. Pružanje pomoći ovim muzejima ulazilo bi među osnovne zadatke (kao: izrada plana koncepcije muzeja, uputstva za inventarisanje muzejskih zbirki i pedagoška aktivnost muzeja), sve sa ciljem modernizacije rada u muzejima prema naprednim i već afirmisanim našim i stranim dostignućima muzeja.

Osnivanje ovakvog Muzejskog dokumentacionog centra je u interesu cijele Bosne i Hercegovine, svih muzeja, galerija i muzejskih društava u njoj. Osnivanje ovog centra važno je i za Sarajevo kao centar države, kao kulturno središte koje ima dugogodišnju muzeološku tradiciju.

Muzejski dokumentacioni centri u drugim zemljama postoje kao samostalne ustanove u obliku zavoda ili instituta za muzeologiju, ili su vezani za centralne ili matične muzeje i njihove direkcije, odnosno centralne upravne organe, ministarstva ili forume odgovorne za oblast kulture, zaštitu spomenika i muzejsku službu, ili su pak vezani za fakultete, odnosno za katedre muzeologije. U bližem okruženju samo u Hrvatskoj, u Zagrebu, postoji ovakav Muzejski dokumentacioni centar kao samostalna ustanova, koja je znatno i uspješno razgranala svoj rad.

U prvoj fazi svoga rada, kod nas bi ovakvu instituciju trebalo da vodi institucija kakva je prije rata bila Zajednica muzeja i galerija, a kad se otvori katedra za muzeologiju pri nekom od naših fakulteta, onda bi centar trebalo da bude uz katedru.

Na osnovu podataka UNESKO-a, posebno ICOM-a, dogodile su se krupne promjene u položaju i tretmanu muzeja: kulturna baština svijeta nije samo stvar ovog ili onog naroda na čijoj se teritoriji nalazi, već stvar čitavog kulturnog čovječanstva.

VI

Otvorenost naše zemlje prema spoljnjem svijetu, sloboda stvaralaštva u konkurenciji sa stvaralaštvom u svijetu, traži od nas kvalitetu, provjereni nivo temeljitosti i stalno preispitivanje dostignutog. "Turistička armija" koja posjećuje našu zemlju iz godine u godinu je sve brojnija. Svaki kutak naše zemlje je podvrgnut kritičkoj analizi onog što je ostvareno u svim domenima rada. Na muzeološkom planu to je izrazito karakteristično. Raste tendencija da "turističku armiju" što duže zadržimo u našoj zemlji; pored ostalog, da je zadržimo i u smislu animiranja našim kulturnim naslijeđem, našim muzejima i spomenicima kulture i prirode, načinom prezentacije tih kulturnih tekovina.

Nama su danas poznata iskustva i dostignuća svjetskih muzeja koji imaju godišnje posjetilaca koliko Bosna i Hercegovina stanovnika, koji imaju razne oblike aktivnosti sa posjetiocima, kao i primjenu kompjutera i drugih tehničkih dostignuća. Naše mogućnosti nisu još takve da u potpunosti pređemo na ovakav način rada. Istina, u pojedinim oblicima korištenja najnovijih dostignuća dosta zaostajemo, ali istovremeno imamo rezultate za koje dobi-

vamo svjetska priznanja, kao što je rad s posjetiocima, izdavačka djelatnost i slično.[10]

U konfrontaciji naših ostvarenja u muzeologiji sa svjetskim dostignućima u ovoj oblasti, uočavamo naš polet, ali nedorečenost, naša htijenja i pomanjkanje materijalne osnove, našu želju i zainteresovanost da slijedimo vrhunska ostvarenja, ali suprotstavljena našom nedovoljnom organizovanošću, a ponekad neobaviještenosti i neznanjem.

Autentičnost i postojanost obilja našeg kulturno-historijskog naslijeđa u sferi pozitivnih ostvarenja svjetske muzeologije treba da sve više postaje ona snažna karika u lancu naših kretanja koja čine život sadržajnijim, produhovljenijim, naučno i kulturno bogatijim i ljepšim.

U svim mogućim ratovima i agresijama na Bosnu i Hercegovinu, od najstarijih vremena do današnjih dana, Bosna je uvijek izlazila jača, a istovremeno bi sačuvala svoje biće i identitet. Mislim da neće biti naodmet da u najkraćim crtama napomenemo te otpore Bosne, u neku ruku malo taksativno, tako da bi nam karakteristika agresije na Bosnu i Hercegovinu 1992.–1995. godine bila mnogo jasnija.

VII

Područje rimske provincije Dalmacije, u čijem sastavu se u to vrijeme nalazila i današnja Bosna i Hercegovina, doživljavala je u vrijeme ilirsko-rimskih ratova višegodišnje surovo proganjanje ilirskog stanovništva u planinske predjele. Kada su Rimljani ugušili Batonov ustanak 6.–9. godine naše ere, i kada su pitali uhvaćenog vođu ustanka Batona što se bori protiv Rimljana, on im je, između ostalog, odgovorio: "Da su mjesto pasa i čuvara koji trebaju da lijepo postupaju sa njima poslali vukove koji ih kolju ubijaju i u planinske predjele progone."

U srednjem vijeku Ugri su u zajednici sa Katoličkom crkvom nastojali da poharaju Bosnu i Hercegovinu, i da na taj način izvuku što više koristi iz bosanskih rudišta. Papa Inocentije III piše 11. oktobra 1200. godine Emeriku, kralju Ugarskom, da u Bosni progoni heretike i njihovog zaštitnika Kulina bana. U to doba niko nije mogao povesti krstaški rat protiv kršćana ako oni nisu prije proglašeni hereticima.

Ovdje se radi o davanju poreza Crkvi i državi, koji su odlazili u Ugarsku. No, ovo bosanski feudalci nisu dozvolili kad god su se mogli oduprijeti.

Hrvatska država je 1102. Packtom conventom izgubila svoju samostalnost i potpala pod ugarsku vlast. Ugri su iza 1138. godine zauzeli i neke bosanske krajeve.

10 Prof. Vojin Dramušić, *Vaspitno-obrazovna uloga muzeja Jugoslavije*, *Muzeji*, br. 18., str. 100-105., Koreferat je podnesen na internacionalnom Kolokviju o vaspitnoj i kulturnoj ulozi muzeja u Parizu, 23-27. novembra 1964. godine.

O toku čitavog Simpozija vidi *Glasnik Zemaljskog muzeja*, Arheologija, XX "Internacionalni simpozijum o vaspitnoj i kulturnoj ulozi muzeja", Sarajevo, 1965., str. 306-319.

Počinioci zločina i genocida su najveće zlo i zločinci XX vijeka. Čovječanstvo je doživjelo dva svjetska rata. Broj žrtava iznosio je više desetaka miliona.

U Prvom svjetskom ratu ubijeno je i umrlo od rana, gladi i bolesti blizu 20 miliona vojnika na frontovima, a ranjeno je 18 miliona ljudi.

U Drugom svjetskom ratu gotovo 50 miliona ljudi je izgubilo živote, od čega blizu 20 miliona u fašističkim koncentracionim logorima i zatvorima, a ranjeno približno 35 miliona ljudi. Zločini genocida i urbicida nad Bošnjacima su dio njihove historije. Uzroci su osvajačkog karaktera, sa ciljem da se Bošnjaci potpuno unište. Brojne bošnjačke porodice u Mađarskoj, Slavoniji, Lici, Dalmaciji i Boki Kotorskoj u drugoj polovici XVII vijeka su protjerane, dok su druge nasilno prevedene u katoličanstvo.

Početkom XVIII vijeka Crnogorci su pod vodstvom Danila Petrovića i uz podršku carske Rusije poubijali i nasilno preveli na pravoslavlje 800 do 1.000 Bošnjaka.

Početkom XIX vijeka genocid nad Bošnjacima je pojačan. Istjerivanjem bošnjačkog stanovništva uspostavljaju se dvije lokalne države Srbija i Crna Gora. Od 1804. do 1878. godine u Srbiji i Crnoj Gori poubijani i protjerani su Bošnjaci iz Beograda, Valjeva, Užica, Šapca, Smedereva, Jagodine, Čačka, Ćuprije, Pirota, Prokuplja, Vranja, Nikšića, Zetske Ravnice, Podgorice, Kolašina, Žabljaka, Grahova, Gornjih Vasojevića itd. Tada je Bošnjacima oduzeta imovina, a džamije i drugi vjerski objekti i spomenici kulture su porušeni. Pored carske Rusije ove zločine je djelomično podsticala i Francuska. Na Berlinskom kongresu genocid su prihvatile i evropske sile.

Okupacijom BiH 1878. od Austro-Ugarske i aneksijom 1908. godine migracija je nastavljena. Do 1914. godine iz Bosne i Hercegovine je iselilo gotovo 140.000 Bošnjaka.

U vrijeme Balkanskih ratova, 1912.–1913., izvršeni su zločini nad Bošnjacima u Sandžaku i Istočnoj Hercegovini. Crnogorci su ubili 800, a nasilno preveli na pravoslavlje 1.200 Bošnjaka Plava i Gusinja. Intervencijom velikih sila Bošnjacima je omogućena ponovna pripadnost svojoj vjeri. U Istočnoj Hercegovini zabilježeno je tokom 20 godina više od 3.000 ubistava od strane hajduka i komita predvođenih komitom Majom Vujevićem.

U Drugom svjetskom ratu četnici Draže Mihailovića i ustaše Ante Pavelića te okupatorske snage ubili su više stotina hiljada Bošnjaka, Srba, Jevreja i Hrvata.

Za vrijeme socijalističke Jugoslavije Bošnjaci su postigli napredak u oblasti obrazovanja i kulture, ali su bili zapostavljeni u priznavanju svoje nacionalnosti. Šezdeset godina nakon Drugog svjetskog rata i masovnih zločina, fizičke likvidacije civila Dachaua, Auschwitza, Jasenovca i drugih stratišta, genocid i urbicid je ponovno izvršen u Evropi, kojega je cijeli svijet putem sredstava informisanja i javnih medija posmatrao. Radi se o srbijansko-crnogorskoj, a u određenom vremenu i hrvatskoj agresiji na BiH 1992.–1995. godine. Bosna je tada nespremna stupila u iscrpljujući odbrambeni rat protiv agresora, pa sa pravom prof. dr. Omer Ibrahimagić u svom referatu, između ostalog, kaže: "Bosna je u ovom ratu odbranjena, ali nije oslobođena."

VIII

U vrijeme ove agresije na BiH procjenjuje se da je ubijeno između 100.000 i 200.000 Bošnjaka, uglavnom civila, žena i djece. U samom Sarajevu je ubijeno 10.615 stanovnika. U zaštićenoj "zoni" Srebrenica pod zaštitom Ujedinjenih naroda, srbijansko-crnogorski agresor je, prema dosadašnjim podacima, poubijao približno 8.000 Bošnjaka. U Sarajevu je evidentirano 61.136 ranjenih osoba. U više od 100 zemalja svijeta nalazilo se 1.245.000 naših izbjeglica, stotine hiljada Bošnjaka prošlo je kroz zatvore i koncentracione logore. Više desetaka hiljada žena i djevojčica je seksualno zlostavljano i silovano.

Samo u Sarajevu je ubijeno 1.600 djece[11], a ranjeno je 14.946 djece. Na hiljade djece je ostalo bez jednoga ili oba roditelja.

Sistematski je uništeno 1.200 objekata islamske arhitekture, među kojima su brojne džamije, turbeta i sakralne građevine.[12]

Razoreni su obrazovni, naučni, kulturni i sportski objekti: Orijentalni institut u Sarajevu, Univerzitetska biblioteka, objekti XIV zimskih olimpijskih igara 1984. godine. Opljačkane su i uništene brojne fabrike, gradovi, sela, hoteli, mostovi, centrale, poljoprivredna dobra, školske ustanove, trgovačke radnje...

Međunarodna zajednica i velike sile nisu voljne da energično spriječe tragediju Bošnjaka, koja se s vremena na vrijeme nastavlja i poslije potpisivanja Dejtonskog sporazuma.

Analizirajući ovaj planski i sistematski genocid i urbicid nad Bošnjacima u kojem su uništavani njihova kultura i tragovi postojanja, da bi se to sve sačuvalo za buduće generacije, koje treba da saznaju istinu i čuvaju je od zaborava, Udruženje građana prišlo je planskom i osmišljenom radu na pripremama za osnivanje muzeja genocida u Bosni i Hercegovini. Usvojeni su svi normativni akti 18. II 1997. godine. Za sada se čeka na prostorije. Muzej genocida treba da bude vječni tumač i opomena da se žrtve ne zaborave, a genocid i urbicid više nikada ne ponove. Istina ne smije biti prešućena, i zataškana, jer tada ona postaje sjeme novog zla.

Porušeni vjerski objekti i drugi spomenici kulture bili su i ostat će znakovi raspoznavanja čovjeka, vjernika i vjerske zajednice. Agresor je, prije svega, želio ukloniti dokaz postojanja jednog naroda, da bi na tuđem gradio svoje postojanje i kulturu. Popaljeni i srušeni objekti ne bi smjeli ostati bez svoje restauracije i revitalizacije. Oni su izazov i poziv da ih se obnovi kao svjedoke ljudske budućnosti Bosne i Hercegovine i svakog čovjeka u njoj. Spomenici kulture nisu stvar jednoga naroda, oni su blago čitavog čovječanstva. Ne postoji badava izreka: "Koliko poznajem svoju prošlost, toliko cijenim i tuđu".[13]

Josif Visarionovič Staljin nije mogao raseljavanjem uništiti Čečene, Inguše, Krimske Tatare i druge narode. Oni se danas vraćaju iz Sibira na svoja prvobitna staništa.

11 *Historija genocida nad Bošnjacima*, Muzej genocida Sarajevo, prof. dr. Smail Čekić, Sarajevo, juli 1997., str. 29-35.

12 Ibidem.

13 *Muzeji u BiH*, *Pregled*, br. 10., 1973,. str. 1273-1283. Osvrti.

Hitler je uništio veliki dio jevrejskog naroda. Iz najtežih logora smrti ipak su ostali živi svjedoci holokausta.

Ni srpski ni hrvatski fašisti nisu uspjeli uništiti sav bošnjački narod, kako su to zamislili i sa razrađenim programom izvodili. Činjenica je da je gotovo sa svakog stratišta neko preživio da svjedoči istinu o genocidu.

Genocid, urbicid, pljačke i silovanja i raseljavanja učinili su brojne poteškoće narodu, koji treba da učvrsti i ojača svoju zemlju i obnovi porušenu privredu, stanove i vrati se svoje domove. I ne samo to, već za sve protekle godine rata kasnimo za svjetskim tehničkim i naučnim dostignućima.

IX

Svjetska privredna i društvena reforma poodavno je zahvatila sve sfere našeg života. Ovaj rat učinio je još jaču "otvorenost" Bosne i Hercegovine prema svijetu. Ta "otvorenost" uvjetuje živo strujanje svjetske ekonomije, ubrzava tehničke i tehnološke promjene; tražimo kvalitet, sigurnost, viši standard, suočavamo se sa svjetskim tržištem ponude i potražnje. Prije rata bili smo dostigli zavidan plasman roba i s tim "prodor u svijet". Danas zaista pod vrlo teškim uvjetima to trebamo iznova dostići radi ulaska na evropsko tržište.

"Otvorenost" prema svjetskim strujanjima prati djelovanje u sferi društvene nadgradnje. Ne možemo biti imuni prema svjetskim dostignućima ni u svim aspektima kulturnog života. Ekonomija zaista vrši snažan pritisak na mijenjanje, usavršavanje, razvijanje čitave društvene nadgradnje. To mijenjanje i usavršavanje prilagođavanja društvenim kretanjima evidentno je, između ostalog, i za spomenike kulture, prirode i obilježja svijeta.

Prema podacima UNESCO-a i ICOMOS-a, dogodile su se krupne promjene u položaju i tretmanu spomenika kulture. Kulturna baština svijeta nije samo stvar ovog ili onog naroda na čijoj se teritoriji nalazi, već je to stvar cjelokupnog čovječanstva.

Rušenje Starog mosta u Mostaru, Aladže džamije u Foči, Ferhadije džamije u Banjoj Luci, Begovine kod Stoca, Vijećnice, Pošte, Orijentalnog instituta u Sarajevu, Manastira Žitomislić u Žitomisliću kod Počitelja, samostan Plehan kod Dervente i niza drugih objekata čitav svijet je mogao posmatrati putem savremenih tehničkih sredstava, milioni ljudi širom svijeta svjedočili su rušenju i paljenju našeg spomeničkog blaga. Prema tome, kulturna baština, naša i čitavog svijeta, nije samo stvar ovog ili onog naroda na čijoj se teritoriji nalazi, već je stvar čovječanstva u cjelini.[14]

Tako pokretne muzejske izložbe, njihova brzina širenja i prenošenja omogućila je putem savremenih tehničkih i saobraćajnih sredstava milionima ljudi da posmatraju u muzejima pokretne ili na terenu nepokretne spomenike kulture raznih naroda i narodnosti svijeta. Širina kulturne baštine gotovo da

14 Ibidem.

nema granica, a cjelokupna ljudska djelatnost, njegovo stvaralaštvo, fizičko i umno, nalazi se u muzejima i prirodnim ambijentima. Savremeno čovječanstvo želi da sačuva od propadanja sve svoje tekovine, koje imaju utjecaja na daljnji njegov razvoj.

X

Dejtonskim mirovnim sporazumom došlo je do još jače "otvorenosti" Bosne i Hercegovine prema spoljnjem svijetu, sloboda stvaralaštva u konkurenciji sa stvaralaštvom u svijetu, iako još nosimo tragove rata, traži od nas solidnost, provjereni nivo temeljitosti, i stalno preispitivanje dostignutog. I ne samo to, jer "turistička armija" u Bosni i Hercegovini iz godine u godinu bit će sve brojnija. Svaki kutak naše zemlje će postati predmet kritičke analize onoga što je ostvareno u svim domenima rada, i historijskih zbivanja u Bosni i Hercegovini, sa posebnim osvrtom na odbrambeni rat protiv i jednog i drugog agresora. Naša bi trebala da bude tendencija da zajednički tu "turističku armiju" što duže zadržimo i animiramo našim spomenicima kulture.

Bogatstvo spomenika kulture u BiH, s jedne strane, i njen dinamičan i društveni razvoj obnove uništenog, kao i vraćanje prognanika u svoje domove postavljaju svakodnevne složenije zahtjeve. Bez daljnjeg potrebno je čim prije snimiti stanje na terenu i na osnovu toga, izraditi perspektivnu mrežu i vrstu spomenika i spomen-obilježja. Tako na osnovu osmišljeno predviđene i snimljene situacije treba da dobijemo jasnu sliku šta se ubuduće na terenu ima uraditi, šta izmijeniti i dopuniti, i koji spomenici treba da budu prezentirani domaćoj i svjetskoj javnosti. Nema podataka o porušenim i devastiranim te dosad popravljenim bosanskohercegovačkim muzejima, jedino mi je poznato da je Švedska fondacija "Kulturno nasljeđe bez granica" obnovila krovove i eksterijere svih zgrada i pojedine devastirane zbirke prirodnjačkog odjeljenja Zemaljskog muzeja u Sarajevu. Federacija jedno vrijeme nije imala finansijskih sredstava za plaćanje računa centralnog grijanja u muzejima. Za sada je to riješio Kanton.

U konfrontaciji naših ostvarenja u smislu prezentacije spomenika iz najnovije historije i muzeja sa svjetskim dostignućima, uočavamo naš polet, ali nedorečenost, naše htijenje, ali i pomanjkanje materijalne osnove, našu zainteresiranost da slijedimo vrhunska ostvarenja, ali nasuprot nedovoljnoj organizovanosti, neznanju, a ponajčešće nejedinstvu i razjedinjenosti.

Ne bismo smjeli dozvoliti da nam se, između ostalog, i spomenici ovog rata urušavaju (kao što je to, naprimjer, slučaj sa tunelom ispod aerodromske piste u Sarajevu). Mnogo je lakše sada ih konzervirati, popraviti i revitalizirati nego kada se potpuno unište i raznesu graditi iste po sjećanju.

Mišljenja sam da bi obilježavanje značajnih historijskih događaja iz ovoga rata trebalo praviti kao spomen-škole, bolnice, vodovode, ceste, česme, centrale, vjerske objekte, fabrike, parkove, šehitluke, mostove i slično, jer bi na taj način ovakvi spomenici, vezani uz korisne (hair) objekte, imali jaču poruku koju hoće-

mo da njima iskažemo, a istovremeno bit će predati na trajnu brigu oko čuvanja i održavanja.

Pri svemu ovome, potrebno je uključiti učenike svih škola i uzrasta, omladinu i studente da se brinu o ovakvim i ostalim spomenicima, o njihovom čuvanju i održavanju.[15]

XI

U vezi s ovim odbrambenim ratom trebali bismo se upitati i vidjet da li u školama nastava historije, ovakva kakva danas jeste, odgovara stvarnom interesovanju naših učenika? Mogu li učenici, učeći je, lakše shvatiti savremeno zbivanje i današnje vrijeme u kojem žive, i ne samo to, već da li se to što u školama uče podudara sa onim s čim se oni susreću u svakidašnjem životu. Iznalaženjem odgovora na ova pitanja sigurno bismo došli do zaključka da veliki dio odgovornosti za nezainteresiranost i neučenje učenika snose nastavnici i njihovo tumačenje pa nekad i pogrešan pristup nekim osnovnim zahtjevima nastave historije.

Činjenica je da mi znamo, i osjećamo, kao što i učenici osjećaju – da pod ovim dugotrajnim zakonom razvitka društva neprekidno teče veoma burna, konkretna, živa historija čovječanstva: vrlo bogata neočekivanim promjenama, suprotnostima i skrivenim tokovima. Nju nije lahko ni učiti, ni izučavati. Ali ona u nastavi zaista pruža obilje mogućnosti da učenici na njima pristupačan način: analizom i upoređivanjem i uopćavanjem konkretnih historijskih zbivanja razvijaju svoje misaone sposobnosti i aktivnosti, da uočavaju međusobnu unutrašnju povezanost i uvjetovanost historijskih pojava, izvode historijske pouke i primjenjuju stečena znanja.

Da bi se ovo postiglo, učenici se moraju stalno upućivati da konkretno – historijski prilaze historijskim pojavama, i da zakone društvenog razvitka otkrivaju u historijskim uvjetima. Najhitnije opće postavke treba im vrlo obazrivo saopćavati, pogotovo ako se radi o učenicima osnovnoškolskog uzrasta. Ukoliko se to tako ne radi već se učenicima nameću gotove apstraktne sociološke definicije, onda se historija kao nastavni predmet nužno svodi na sociološke sheme.

XII

U vremenu jubilarnih svečanosti, a naročito prilikom organizovanja "Nedjelja muzeja zaštite spomenika kulture i prirode", raspisuju se teme koje treba da rade učenici svih škola.[16] Nastavnici će, kao i do sada, odabrati najbolje radove i dostaviti ih Muzejskom društvu ili nekoj komisiji pri boračkim organizacijama, koji će najbolje učeničke radove nagraditi novčano i knjigama. Teme bi mogle

15 Ibidem.

16 *Nedjelja muzeja*, *Prosvjetni list*, 1. IX 54., br. 43.

biti sljedeće: Sarajevo, moj grad u ratnim uvjetima; Prirodne ljepote toga kraja; Spomenici kulture u mom kraju; Pofalićka bitka; Šta nam pričaju spomenici NOR-a koje sam posjetio itd. Na koncu odgovarajuća komisija može predlagati svake godine nove teme.

Posjeta spomenicima kulture i prirode je vrlo važna, jer ona prihvata poruku efikasniju, jaču, uvjerljiviju i trajniju, jer je očiglednost uz dobro objašnjenje došlo do značajnog uspjeha. Tako da je upravo važnije što je učenik ponio u sebi prilikom posjete i razgledanja određenog spomenika, kako se to njega dojmilo, nego samo numeričko stanje koliko je posjetilaca posjetilo spomenik o ratu i slično.

Danas Bosna i Hercegovina ima više od 25 muzeja i muzejskih zbirki na cijelom svom području.

Da bi se Bosna i Hercegovina u muzeološkom smislu kompletirala, trebala bi još osnovati sljedeće muzeje: muzej tehnike u Zenici, muzej školstva Bosne i Hercegovine u Sarajevu i muzej genocida u Sarajevu.

Radi pribavljanja građe za muzej genocida, kao i za ostale postojeće muzeje i spomenike kulture i prirode, trebalo bi da muzeji entiteta i svih kantona nastave dosadašnju saradnju, na osnovu koje bi BiH aproksimativno bila podijeljena u pet regija: Sjeveroistočna Bosna, Zapadna Bosna, Srednja Bosna, Jugoistočna Bosna i Hercegovina.

I. Sjeveroistočna Bosna

1. Zavičajni muzej u Tuzli – granice njegove teritorije: Drina, Sava, Krivaja;
2. Zavičajni muzej u Doboju – njegova teritorija i nekadašnji dobojski srez.

II. Zapadna Bosna

3. Narodni muzej u Banjoj Luci – granica: Sava, Ukrina, na zapadu R Hrvatska, na jugu područja općina Livno i Jajce;
4. Zavičajni muzej u Bihaću – teritorija nekadašnjeg sreza Bihać, Zavičajni i memorijalni muzej i zasjedanja AVNOJ-a;
5. Zavičajni muzej u Prijedoru – teritorija nekadašnjeg sreza Prijedor;
6. Muzej II zasjedanja AVNOJ-a u Jajcu – memorijalni muzej;
7. Memorijalni muzej ZAVNOBIH-a u Mrkonjić Gradu;
8. Muzej "25. maj 1944." u Drvaru – memorijalni muzej.

III. Srednja Bosna

9. Zavičajni muzej u Travniku – teritorija područja Zenice, Livna, Jajca;
10. Zavičajni muzej u Visokom – teritorija bivšeg sreza Visoko, Vareš;
11. Zavičajni muzej Sarajevo – gradski, šire područje grada, sa Sokocem;
12. Historijski muzej u Sarajevu: teritorija BiH;
13. Zemaljski muzej u Sarajevu: teritorija BiH;
14. Muzej književnosti BiH – Sarajevo, BiH;

15. Muzej genocida – Sarajevo, BiH;
16. Umjetnička galerija BiH – Sarajevo, BiH;
17. Gradski muzej u Jajcu – teritorija nekadašnjeg sreza Jajce.

IV. Jugoistočna Bosna

18. Zavičajni muzej u Foči – teritorija nekadašnjeg sreza Goražde.

V. Hercegovina

19. Zavičajni muzej Hercegovine u Mostaru – teritorija Hercegovine;
20. Zavičajni muzej u Trebinju – teritorija bivšeg sreza Trebinje;
21. Društvo prijatelja stolačkih starina, Stolac – bivši stolački srez;
22. Zavičajni muzej u Bileći – područje općine Bileća.

XIII

Na osnovu ovakve podjele svaki spomenuti muzej na svojoj teritoriji prikupljao bi građu za muzeje, a istovremeno bi vodio brigu o spomenicima kulture, njihovom čuvanju i održavanju, svakako u zajednici sa odgovarajućim državnim institucijama i tijelima za zaštitu spomenika kulture i prirode Bosne i Hercegovine.

Ukoliko se prihvati, dopuni, pa i proširi navedena podjela i mreža, u tom slučaju će čitava teritorija Bosne i Hercegovine biti pokrivena jednom stalnijom brigom o pribiranju građe za muzeje, a i posebno za muzej genocida u osnivanju. I ne samo to, samim učešćem za vrijeme "Nedjelje muzeja" u pisanju nagradnih tema učenici će proširit znanja iz historije svoga zavičaja.

Dosadašnji rezultati i postojeća praksa u muzejima Bosne i Hercegovine ukazuju na to, da naši muzejski stručnjaci imaju različita shvatanja o karakteru i suštini prosvjetne i idejne aktivnosti muzeja i spomenika kulture. Stoga nije ni čudo što je u našim udžbenicima i programima za škole o ovoj problematici vrlo malo napisano i ilustrirano. Zato je sasvim razumljivo što naši učenici mnogo više znaju iz historije Grčke i Rima nego iz historije svoga zavičaja i kraja, te historije našeg najnovijeg perioda i odbrane Bosne i Hercegovine od agresije 1992.–1995. godine.

Novopostavljeni i obnovljeni spomenici kulture BiH, zajedno sa muzejima, zaista su odlično sredstvo za razvijanje i jačanje nacionalnog bića i svijesti naroda Bosne i Hercegovine o svojoj dugogodišnjoj historijskoj prošlosti i državnosti. Oni su uvjerljiv dokument sadašnjosti iz kojega nastupajuće generacije treba da izvlače pouku za budućnost, tako da ne bi trebalo više da bude genocida i urbicida u Bosni i Hercegovini, već da nastaje postepeno pravi suživot, onakav kakav su narodi Bosne i Hercegovine u predratnom periodu imali i uživali.

Danas je poznata stvar da greške koje nastanu prilikom gradnje fabrika i raznih objekata mogu da se dogradnjom i sličnim brzo otklone, ali greške prilikom odgoja i obrazovanja učenika generacijama se uz velike teškoće ispravljaju.

Zaključak

Iznalaženjem, pribiranjem, čuvanjem građe i spomenika danas omogućavamo muzejskim ustanovama da u budućnost svojim naučnoistraživačkim radom dođu do naučnih rezultata.

Emitovanjem naučnih saznanja u raznim oblicima koji se šalju u najšire socijalne slojeve našeg i svjetskog društva muzeji nastavljaju svoju drugu aktivnost i fazu rada na obrazovanju učenika i ostalih posjetilaca. To je vrlo važna muzejska funkcija. Na osnovu naučnoistraživačkog rada svi muzeji, a posebno muzej genocida, utvrđuje karakter rata, pravednog, nepravednog, odbrambenog, agresorskog, genocidnog i slično.

Dosadašnji rezultati pokazuju da je rat u BiH 1992.–1995. bio odbrambeni. U tom slučaju Bosna je odbranjena, ali još nije oslobođena. Bosna je u svim ratovima koji su se vodili protiv nje do danas pokazala čudo otpora, kojem se divi čitav svijet.

Bez obzira na vjeru i naciju, svi zlikovci trebaju biti kažnjeni, a istovremeno strogo distancirani od svoga naroda, jer oni koji su okaljali svoje ruke i čast željeli bi da odgovornost stave čitavom narodu, pa da oni kao pojedinci od počinjenih zlodjela budu potpuno čisti.

Čuvanjem dokumenata i spomenika za budućnost, naučnim objašnjenjima historijskih događaja, razvijat ćemo ponos i ljubav prema svemu onom pozitivnom što je bosansko društvo dalo od najstarijih vremena i postanka državnosti Bosne i Hercegovine do danas.

Dosadašnji ratovi, genocid i urbicid u Bosni i Hercegovini trebaju biti pouka iz prošlosti i našega vremena za buduće generacije – da jedanput na ovim prostorima zavladaju mir i blagostanje.

PRIJEVODI

Asli Erdoğan: Četiri priče

Enver Ibrahimkadić

Asli Erdoğan rođena je 1967. godine u Istanbulu. Nakon studija informatike i fizike, odlazi u Švicarsku gdje, u prestižnom naučnom centru CERN, radi postdiplomski rad. Dvije godine je živjela u Južnoj Americi, a, ostavljajući neokončanu doktorsku disertaciju koju je započela u Rio de Janeiru, odlučuje pisati. Prvi njen roman Čovjek ljuštura *objavljen je 1994., a knjiga priča* Čudotvorni mandarin *1996. godine. Priča Drvene ptice osvojila je prvu nagradu "Deustche Welle" i prevedena je na devet jezika. Njen drugi roman* Grad u crvenoj pelerini *(1998.) preveden je na francuski i norveški, a objavila ga je izdavačka kuća "Actes Sud", te je uvrštena u seriju "Marg" (kičmena moždina) izdavačke kuće Gyldendal. Odabrane kolumne koje je pisala u visokotiražnom turskom dnevniku* Radikal *objavila je u knjizi sa naslovom* Kada se završava putovanje? *(2000.). O spisateljskom stvaralaštvu Asli Erdoğan, koja se trenutno prevodi na još sedam jezika, pohvalno su se izražavali mnogi relevantni svjetski časopisi, a francuski magazin* Lire *uvrstio ju je u "50 spisatelja koji će obilježiti XXI stoljeće". Godine 2004. objavljena joj zbirka pripovjedaka* U tišini života.

Most

Nalazim se na jednom od malih mostova na tački gdje se rijeka Rhône spaja sa Lemanskim jezerom. Posljednji su sati noći. Tama je svjesna da će uskoro izgubiti dominaciju, te navaljuje svom snagom. Svijet je hladan, bez sjaja, ispunjen tajnama. Koračam preko jednog mosta, imam dvadeset i sedam godina, nemam jednog oka.

Hodam nečujna, kao da ću se rastopiti u noći, u spokoju. Zatvorila sam poprilično umorno, skupljeno desno oko kako bih ga uspjela malo odmoriti, a njegov kapak opet dopušta da se svjetlost probija unutra. Što sam se više približavala nekoj uličnoj svjetiljci, svjetlost je postepeno postajala sve jača; iznenadno, poput munje, cijepa tamu, poslije sve više gubi svoju moć, nestaje. Opet mrkla tama, ponovna svjetlost u porastu, jedna nova svjetiljka... Moj kosmos se u ovom trenutku sastoji samo od ovih svjetlosnih plima i oseka i njihovih glasova. Svijet više ne osjeća potrebu postojanja u mojim očima. Predmeti u mojim opažanjima

uspijevaju zauzeti mjesto u mjeri njihovih glasova, isto kao što ljudi mogu zauzeti mjesto koliko i tragovi koje su ostavili u mojoj prošlosti. A ja se, pak, osjećam fluidnom kao svjetlost, ali i gustom koliko i tama.

Svoju sam prošlost ostavila na drugoj obali rijeke, kao da se izbavljam iz neke ljušture. Sjećanje se spasilo, oduzeto mu je duševno stanje; beživotne sjenke, koje je stvorila mašta, pretvorile su se u pustinju prekrivenu skeletima uspomena. I budućnost želim u potpunosti izbaciti iz sjećanja; u ovom trenu želim iščeznuti, ne razmišljajući čak ni o vječnosti.

Trebala bih ostati obješena između svoja dva beznadežna, skrivena karaktera: jedan u prošlosti, drugi u budućnosti. Trebala bih, zatvorenih očiju, nepomična, stajati na rijeci života. Jedino tako mogu zaustaviti vrijeme, na trenutak srušiti kosmos, od vrha do dna, i potom ga ponovno stvoriti.

Jedna ustajala, prostodušna, suosjećajna tišina. Ispunjena nježnošću kao milovanje, mekana poput osmijeha. Na kraju su čak i moji koraci postali nečujni. Putnik sam, olakšan, oslobođen od teškog tereta tijela. Putnik bez tijela. Više mi ništa ne zadaje bol, ništa me ne plaši. Jer, strah je u mesu, poput žudnje. Očišćena sam, posvećena sam.

Na kraju, most se završava, isparava se i odlazi moja pjena, utočište jednog misterioznog kosmosa. Otvaram oči na ivici mog malog otoka tišine nasred divljaštva. U Ženevi sam.

Obale Lemanskog jezera... U vodi se oslikavaju ogromna neonska svjetla kompanija, restorana, hotela i banaka nanizanih sa svih strana jezera, slova se ne prepoznaju u nepomičnom reflektovanju na mirnoj vodi: pretvorena su u crvena, plava, ljubičasta, žuta, narandžasta, zelena strujanja boje. Odrazi su ljepši, slobodniji i stvarniji od svojih predmeta. Nepomični su i labudovi, simboli Ženeve; privinuli su se jedan uz drugog i već odavno utonuli u san. Prozračna noć bez vjetra, zrak je vlažan i svjež, na nebu nijedne zvijezde. Borove grane, što ih je u septembru sa brda donijela Rhône, sasvim su zakrčile ušće jezera. Voda je prekrivena kosama mrtvih sirena. Svilenkaste, duge, preduge kose što se lagano njišu... Gdje bi mogle otići te cure, ostavljajući svoju, tako lijepu kosu?

Ostalo je još sasvim malo vremena do rađanja dana, već je vrijeme mjesečara. Sada bih trebala ići u Paki. A možda tamo nabasam i na Michelle ili na Sergija. Sergio me, istini za volju, ne bi ni prepoznao sa ovim licem u zavojima, a Michelle ionako ne zna čak ni da postojim.

Ubrzavam korake. Mjesec je pred zalaskom, u meni neki bezrazložni strah od smrti...

Čudotvorni mandarin

Neki stari i ružni mandarin je, radi noćnih užitaka koje će platiti novcem, otišao kod jedne izuzetno lijepe, ali bezosjećajne prostitutke. Mlada je žena željela iskoristiti priliku što joj se pružila kada je pred jutro starac utonuo u san, te je pozvala svoje prijatelje hajduke. Međutim, kako god je skočio iz lisičijeg sna,

mandarin se, isto tako, svom snagom počeo suprotstavljati i boriti. Razbojnici su bili i brojniji, a i vrsni poznavaoci svoga posla. Bez velikog truda su ga stjerali u ćošak. Međutim, vidjeli su da se, koliko god da su oni udarali, na tom slabašnom i ružnom tijelu ne stvaraju rane, da njihovi smrtonosni udarci ne ostavljaju nikakve tragove. Nasrnuli su noževima i sabljama, ali mandarinu uopće nije mogao nauditi čak ni najoštriji nož, a ni najnemilosrdnija sablja. Na kraju su se uplašili i pobjegli. Žena, koja je posmatrala tuču, ostala je očarana čudotvornom moći starca, te poželje još jednom spavati sa njim, ovaj put iz ljubavi. Počela ga je milovati s oduševljenjem, žudnjom i suosjećajnošću. Međutim, prilikom svakog dodira lijepe žene, na mandarinovom tijelu se pojavljivala nova rana: bile su to rane zadobijene od tuče, udaraca, od noževa i sablji. Ostale su skrivene sve dok nije osjetio iskrenu pažnju i nježnost. Na kraju, mandarin se, sav u krvi, stropoštao na ženine ruke i umro.

Priču iz baletne predstave *Čudotvorni mandarin*, koju sam nekada gledala i koja je posuđena iz jedne starokineske legende, ispričala sam Sergiju odmah nakon našeg prvog vođenja ljubavi. Ni sama ne znam iz kojeg razloga, nije mu se naročito dopalo to što sam ispričala, ali meni je to jedna od priča koje najviše volim.

Srpski restoran i Michelle

Sjediti u kafani i pisati... Pisati sa strahom što prividno obnavlja jedno imitirajuće, demodirano djelo, gotovo stidljivo, sa malo otuđenja, malo pobune. Navrat-nanos ispunjena bjelina, krivudava slova, buntovne rečenice koje nikako da dođu u red, a sve to kao da se želi dokazati da polaganje papira i olovke na stol nije radi pukog razmetanja. Moje lijeno, hirovito naliv-pero, koje čvrsto držim među znojavim prstima. Zmijolike vijuge, malene rijeke Amazona moje indijanske narukvice, po papiru raširenih gajtana od jelenske kože sa plavom staklenom kuglicom. Cigareta što sama od sebe umire i stoji u pepeljari...

U najhladnijem satu noći sjedim sama u jednom kafeu i, nikako ne podižući pogled, pišem, pišem, pišem. Ispijam čaše i čaše čaja s mlijekom, kalemim cigaretu na cigaretu. Pišem pod otegnutom sjenkom smrti kako bih pomalo izašla nakraj sa svojom samoćom.

U Nadji sam, iza, tamo gdje se nalazi restoran u kojem se salata od ćufteta i krompira sada servira kao srpsko, a prije rata u Bosni kao jugoslavensko jelo. Iako se restoran zatvara u deset, kafana je otvorena do četiri ujutru. Koliko mi je poznato, ovo je jedina kafana u Ženevi sa stalnim gostima, koja podsjeća na istanbulske "intelektualne barove". Iako je od Rousseaua ugostila nebrojeno intelektualaca, iako su njenim ulicama prolazili mnogi, od Nabokova do Junga, od Hessea do Lenjina, u Ženevi se baš i ne susreću umjetnici, spisatelji, slikari. Istini za volju, zanima me gdje se to sastaju spisatelji, filmski umjetnici, slikari, svjetski poznati muzičari koji posjećuju ovaj grad radi međunarodnih festivala, konferencija, izložbi. Ili se susrećem sa njima, ali ih ne prepoznajem, ili su, zbog

toga što su imućniji nego što ja mislim, u skupim restoranima, barovima hotela sa pet zvjezdica, ispred kojih se ja ne usuđujem čak ni proći.

Ova kafana ima još jednog stalnog gosta, koji je noćna ptica kao i ja. Jedan Francuz sa fularom oko vrata, pred kojim se uvijek nalaze tomovi knjiga povijesti, koji do fajronta stalno čita, pravi bilješke i koji puši cigarete marke Gitannes. Moguće da je predavač na Ženevskom univerzitetu. Sa ovim čovjekom četrdesetih godina, koji je, unatoč lagano osijedjeloj kosi, prilično zgodan, imam jedan veoma poseban odnos. Ne znajući čak ni međusobna imena, svaku noć provodimo jedno pored drugoga. Svjesna sam da mu je pažnju privukla jednooka žena koja stalno nešto piskara i koja se nikako ne smije. U početku me je dugo, dugo mjerkao, smješkao se u svakoj prilici i silno želio da se upoznamo. A možda je u svojoj glavi zamislio kako sam ja spisateljica iz Trećeg svijeta, koja je jedno oko izgubila u borbi za demokraciju. Ja sam se, pak, ponašala kao prava Turkinja: skretala sam pogled, namrgođeno i poprijeko gledala čovjeka, a sve to radila sam, naravno, zbog toga što mi je izgledao privlačan. A kada protekoše dani i sedmice, i kada se naše oči prilično navikoše jedne na druge, potreba za upoznavanjem nestade sama od sebe. I tako smo se poštedjeli razočarenja.

Michelle je rođena ovdje, u Nadji. U noći kada sam odlučila pisati njenu priču, bila sam sa Sergijem. Tek smo bili završili sa večerom i, nakon što pripalismo cigarete, u restoran uđe najinteresantniji par koji sam ikada vidjela. Muškarac je imao najmanje šezdeset i pet do sedamdeset godina, na sebi je imao crni smoking, na reveru crveni karanfil, i nosio je kutiju od violine. Ako se ima u vidu ono što reče Sergio, koji se razumije u te stvari, njegova je odjeća vrijedila pet hiljada dolara. A žena pored njega imala je u vrh glave dvadeset i dvije-dvadeset i tri godine: bila je tanka, visokog rasta, crna i nevjerovatno lijepa. I ona je bila u crnom. Za svoju bajnu svilenu haljinu, što se protezala do tala, zadjenula je crveni karanfil. Samo su naručili vino i, možda tokom cijelih pola sata, nisu progovorili ni riječi, međusobno su se gledali u oči i ispijali svoje piće. Potom je starac izvadio svoju violinu te, nastavljajući gledati ženi u oči, počeo nizati sonate.

Mlada žena je, isto tako, svoje poglede usmjerila ka njemu, ali je, sa izrazom sramežljivosti, povremeno proučavala susjedne stolove, nastojala je shvatiti da li su izazvali pretjeranu pažnju. U jednom trenutku dođosmo oči u oči: lagano podižući obrve, osmjehnu se krajnje stidljivo. Kada je došlo vrijeme zatvaranja restorana, starac je svoju violinu stavio u kutiju. Misteriozni par se, ne progovarajući opet nijednu riječ, nabrzinu spremio i izašao. A mi smo od zbunjenosti ostali zavezanih jezika. Jedno drugo smo upitali da li smo to možda sanjali. Eto, te noći, prije nego što sam stigla kući, odlučila sam napisati priču. Ljubavna priča jedne mlade, izuzetno lijepe mlade žene.

Dala sam joj ime Michelle. Nisam se ponijela kao ljubomorne mame: nisam se trudila da je učinim sličnom sebi. Poklonila sam joj visok stas i vitko tijelo, prikriveni san svake žene. Nisam joj uskratila ni samopouzdanje sa kojim će nositi ovo tijelo, nadmeno ga izlagati desno-lijevo, pretvoriti ga u melanholično, jednostavno i najutjecajnije oružje na svijetu. Osigurala sam da, dok hoda laga-

no se gibajući na dugim balerinskim nogama, poskakujući poput vrapca koji se sprema poletjeti, darežljivost njenih tankih i lijepo uobličenih bedara vidi čak i potpuno slijepo oko. Michelle uvijek hoda kao da prkosi svijetu: nije hrabra, ali je oprezna, odvažna i neustrašiva. Smatra da se ne plaši smrti, samoće, starenja, međutim – ona, zapravo, i nema nikakvo mišljenje o tome. Ono do čega je došla iz pročitanih knjiga, odslušane muzike i odgledanih filmova nema, nažalost, neke naročite uloge kada su u pitanju ovako fundamentalna pitanja. Još je toliko mlada da dane počinje odbrojavati mjesec prije rođendana, ali je i došla u one godine kada riječ ljubav neće moći izgovoriti uz podrugljivi osmijeh na licu. Njena sreća o pitanju muškaraca relativno joj je išla na ruku, ipak je to jedna veoma lijepa žena, ali, opet, nijedna njena veza nije uspjela dostići željenu besprijekornost. Nije pretjerano razbijala glavu o onima koje nije uspijevala osvojiti: u svaku novu vezu ulijetala je zatvorenih očiju, bez ustezanja. Nije da Michelle nije mogla živjeti sama, ali kada nije bilo nekog muškarca koji je zaljubljen u nju, svijet joj je izgledao oronuo, bezobličan i besmislen. Poput Sergija, i ona je bila neumorni lovac na ljubav i sreću.

Šta voli? Mnogo šta. Alpe, šumu, zalaske i izlaske sunca, Čajkovskog i Janis Joplin, Aragona, crveno vino, cigarete sa bijelim filterom, žurke petkom navečer, gdje se može dobro provesti, barove pune zanimljivih ljudi, kafu, egzotične zemlje, egzotična jela, natprosječne dragane... Zbog toga što se naglašeno plaši biti prosječna, svom silinom mrzi supermarkete, turističke ture, modne magazine. A da bi opovrgla to kako liči na manekenku, istrajno naglašava svoje ružne tačke, pretjerano velike noge, naprimjer. Slabost su joj fulari, krupne minđuše i afrički nakit. Oduševljava je razgovor o ljubavi, nemogućnostima i irealnostima ljubavi, ali to, zapravo, koristi kao mamac za lov na novu ljubav.

Ima još i dugu, ravnu, crnu kosu, žućkasto-smeđe oči koje stalno istražuju, pozivaju, grohotan smijeh što podsjeća na slapove. Na svome desnome ramenu, pak, nosi tetovažu tigra koji se priprema skočiti na lovinu.

A jedina vidljiva odlika koja nam je zajednička jeste stalno odijevanje u crno.

Priča jednog rastanka

Hodala sam stazom pored jezera kao da idem na vlastito pogubljenje. Zebla sam, bilo je svježe junsko veče, rominjala je kiša. Sjeli smo na mokro stijenje, moji ranjeni čežnjivi pogledi bili su jedini znak moje unutarnje rasparčanosti. Lice mi je, više nego uobičajeno, bilo hladno, grubo i bezizražajno. Maločas mi je rekao da kreće na jedno dugo putovanje.

"Kako su ti nokti porasli. Uopće ne vodiš računa o sebi."

Ne odgovaram, njegova pažnja mi se čini izvještačenom. Iz džepa izvadi švicarski nož, upita da li mi može odrezati nokte.

"Apsolutno ne dolazi u obzir", kažem.

"Pa zašto se suprotstavljaš? Ili, možda, i to doživljavaš kao atak na tvoj privatni život?"

"Dobro, a zašto ti želiš rezati nokte punoljetnoj ženi koja to može i sama uraditi? Vjerovatno aludiraš na to kako izazivam gnušanje, ali da ti se, unatoč tome, ne gadim."

Glas mi je oštar poput noža, hladan i nemilosrdan. Čuvši vlastiti glas, počeh još više zepsti. U meni nešto neprestano umire.

"To nije ništa drugo osim znaka bliskosti."

"Ne gadim ti se?"

"Ne, sviđaš mi se."

Krajnje poslušno pružam ruku i dozvoljavam mu da mi reže nokte. To mi, osim moje mame, niko nije uradio. Potom me uzima u krilo, širim noge i obavijam ih oko njegovih krsta. Inače smo u većini slučajeva tako sjedili; naši spolni organi bivaju prilijepljeni jedan za drugi. Unatoč glečerima u nama, oboje smo se nadražili, posljednji put. Suhi poljupci koji nikako da se zagriju...

"U svakom rastanku osjećam okus smrti", htjedoh reći, ali ne mogu. Zapravo, željela sam izgovoriti hiljade, desetke hiljada riječi koje još nisam imala priliku da mu ih kažem, ali stalno šutim. Šutim tokom posljednjih pola sata.

"Vidjet ćemo se kada se vratim."

"Naravno. Ja sam ovdje."

Počele su, eto, uzajamne laži ljubaznosti. Moje žensko dostojanstvo svom silom nastoji zaustaviti suze. Radije bih umrla nego plakala tih posljednjih minuta.

"Bilo je lijepo", kaže, "Bilo je fantastično biti sa tobom."

U sebi brojim do deset kako ne bih zaplakala. Uspijevam.

"I meni je bilo lijepo, doista."

(Jedan, dva, tri, četiri..., deset. Ni slučajno nemoj zaplakati, ni slučajno. Hajde, djevojko, skupi snagu. Prisjeti se labuda među ružnim pačićima. Budi gruba i uvredljiva; izgubila si utakmicu, ali bar zadaj posljednji udarac.)

"Istini za volju, dobro vodimo ljubav", kažem nabrzinu. Odjednom sam tako postala agresivna da samu sebe ne uspijevam prepoznati. Sergio zastajkuje u govoru.

"Da, slažem se, ali našu vezu ja uopće nisam ograničavao seksom."

"Ma, da, naravno", izgovaram krajnje hitro, nastojeći ga poprilično uvjeriti kako sam ironična. Smješkam se izražajno, simptomatično.

"'Ali, seks je po meni najtemeljnije životno pitanje. Ili, možda nije tako?"

Postaje škrt na riječima. Osjeća bol, što je sasvim očito. Osjeća bol, pa bilo to i na nekoliko minuta. U najmanju ruku, jednom me je volio, to je sigurno. Počinjem li jednom pobjeđivati, tada postajem prilično bezdušna. Uživim se u svoju ulogu.

"Imali smo izuzetan seksualni život. Nikada ranije nisam naišla na nešto ovako."

Opet se kleberim. Sergio je totalno zanijemio; želi što prije pobjeći, otići. Koliko je glup ovaj čovjek! Pa on doista vjeruje da je ova suhonjava, nervozna žena što mu sjedi u krilu, nemilosrdni lovac na užitke, da muškarce baca u krevet i da ih odbacuje nakon što iz njih iscijedi njihovu tečnost! Ja se, čak i u tolikom bolu, želim grohotom smijati. I smijati se, a i plakati... Jedan, dva, tri..., deset. Smješkam se. Odlazi.

Deset dana nakon Sergijevog odlaska preselila sam se u drugi stan. Zbog nepodnošljive neodređenosti čekanja, svoju novu adresu i broj telefona nisam nikome dala.

U razmaku od dvije sedmice neočekivano nestaju – prvo Sergio, a potom i moje lijevo oko za koje sam mislila da me nikada neće ostaviti. Ženeva tako umire i pretvara se u teatarski dekor. Grane se suše, po prvim ljetnim cvjetovima pada snijeg, šume se pretvaraju u pustinju. Prazne se uspomene, riječi, ulice; gužvaju se, blijede, pretvaraju se u skelete. Brišu se i boje života, a i njegove linije, a ono što mi je preostalo jesu samo priče i Michelle. I, naravno, slika Istanbula sa boce kolonjske vode.

Sergio je otišao, i ubiti žudnju u sebi postalo je jednostavno i nemoguće koliko ubiti pticu.

Milena Preidlsberger-Mrazović: Bosanska bilježnica. Slike pejsaža i kulturne baštine Bosne i Hercegovine (Bosnischen Skizzenbuch. Landschafts-und Kultur-Bilder aus Bosnien und der Hercegovina. Dresden, E. Pierson, 1900.)[1]

Zijad Šehić

Milena Preidlsberger-Mrazović, rođena je u Beču, 28. decembra 1866. godine. U mladosti je željela biti pijanistkinja i već sa 10 godina je komponirala. Godine 1884. počeo je izlaziti list Bosnische Post*, jedini njemački list u zemlji, u kojem je Milena bila novinarka i urednica. Pet godina kasnije, nakon smrti vlasnika, Zemaljska vlada je na nju prenijela koncesiju. Posjedovala je štampariju i izdavačko preduzeće koje je sedam godina uspješno vodila, a zatim ga je prodala i udala se za bečkog hirurga Josepha Preindlsbergera, primarijusa Zemaljske bolnice u Sarajevu. Najveći dio života je provela u Sarajevu i Banjoj Luci. Putovala je mnogo, pisala i objavljivala reportaže, eseje i novele u najuglednijim austrijskim časopisima.*

Povodom 60-godišnjice vladavine cara Franza Josepha 1908. godine, odlikovana je za svoje aktivnosti i doprinos bosanskohercegovačkom kulturnom razvoju. Njena najznačajnija djela su: Selam, Novellen, Berlin, 1893.; Bosnisches Skizzenbuch: Landschafts-und Kultur-Bilder aus Bosnien und der Hercegovina*, Dresden, E. Pierson, 1900.;* Die oesterreichisch-ungarische Monarchie in Wort und Bild, *Wien, 1901.; Die Bosnische Ostbahn, Wien-Leipzig, 1908.*

Grad osvajača

Na istoku Sarajevsko polje omeđuju mnogobrojne planine, na koje se nastavljaju lanci brežuljaka, čineći jednu široku nabranu dolinu, kuda vodi put ka glavnom gradu zemlje.

1 Putopis *Bosnischen Skizzenbuch...* predstavljao je vodič kroz Bosnu i Hercegovinu, u kojem su se stalno sučeljavale tradicija i modernizacija, slike orijentalne egzotike i užurbane zapadne civilizacije. Dosta prostora je posvetila Sarajevu, opisujući njegovu prošlost i trenutno stanje. Pokazivala je mnogo simpatija za islam, koji je za nju predstavljao egzotiku i kulturnu tradiciju, najznačajniji element bosanskohercegovačke kulturne individualnosti.

Na jugu čine prirodnu zaštitnu "kapu" bijelom i zlatnom gradu Bosanaca. Ovaj grad smjestio se u duboku kotlinu. Na istoku, iz jednog strmog obronka, izvire rječica Miljacka, koja grad dijeli na dvije polovine, da bi joj se uskoro, već u Sarajevskom polju, izgubio trag.

Grad se ne može obuhvatiti pogledom, jer se nije smjestio samo oko rijeke, nego se grozdovi kuća penju prema "zidovima" kotline, a i silaze u njene mnogobrojne nabore. Sa kojeg se god položaja Sarajevo osmotri, ostanu skriveni znatni dijelovi grada, a ono samo se uvijek iznova pokazuje drukčijim, sakrivši dio svoje ljepote. Ako se pogled pusti da tumara preko Sarajevskog polja, daleko uz Miljacku, vidjet će se dijadema kuća starog grada, planinskim kulisama stiješnjena, pa se čini da je planinski vrhovi krunišu na neki posebno fascinantan način. Kada se putnik približi ovom dijelu grada, idući putem koji ovuda vodi prema jugu, pogled mu skrene a dah zastane pred ljepotom zidova stare tvrđave.

Čudan duh vlada Sarajevom – ovo je prvi grad slavenskih muslimana. Dobrodošlica kojom je dominantno muslimansko stanovništvo dočekalo nove, zapadne utjecaje, stvorila je jedinstven, zadivljujući sklad. Stoga grof Prokesch-Osten nije pogriješio kad ga je uporedio sa Konstantinopoljem (Istanbulom): "...grad je gemišt starog i novog barbarstva, jedinstven po tome što ne pripada isključivo nijednom narodu, nijednom vremenu, nijednom stilu..."

Bosanski glavni grad je grad-spomenik turskog osvajača, skoro četiri stotine godina star. Međutim, iz osmijeha grada provijava njegova mladost. Između meteža kuća razbacane su grupe starih stabala, koji tako neodoljivo podsjećaju na turski imperij. Ovi truhli brijestovi u Hadži Idrizovoj mahali i staro pitomo kestenje na Bjelavama pamte stara vremena. Četvrti po obroncima razdijeljene su livadama i poljima, a bujni voćnjaci kite i sakrivaju mirna dvorišta i bašče.

Uske i zavojite ulice načičkane su kućama, pa se pješaku učini da stablo može vidjeti samo na groblju. Međutim, to je varka. Ako pogledate sa visine ljeti, vidjet ćete da se Sarajevo utopilo u zelenilo, a okolna žućkasta kamenita brda jako blješte na suncu.

Proljeće, u vrijeme cvjetanja šljive, ipak nam daruje najljepšu sliku blistavim nakitom nakićenog grada, koju ne može pomutiti ni još svjež doživljaj sumorne, sive zime. Tada grad neskromno pokazuje svu svoju gracioznost, penjući se skoro kružno od obala Miljacke naviše.

Niski krovovi, prekriveni čudnim crijepom, uzdižu se etažno, jedan red za drugim. Ispod njih izviruju bijele kuće sa intimnim, od ulice okrenutim drvenim balkonima i nišama, preko kojih raste bršljan ili kakva druga vrsta biljke-puzavice.

Nad ogoljenim i još snježnim pokrivačem prekrivenim vrhovima brda, na jasnom plavom nebu superiorno kruži bjeloglava ptica grabljivica. Ona kruži nad evropskim turskim gradom, kojim dominira buket od 35 vitkih, bijelih munara, čiji šiljasti vrhovi srebreno svjetlucaju na suncu.

Balkansko slavljenje Sarajeva kao "grada sa stotinu džamija" nije mit. Ovdje danas zaista postoje 92 džamije (četiri džamije su izgorjele u požaru)! Većina džamija pokrivena je običnim crijepom, a male drvene munare, koje su poprimile patinu vremena, utapaju se u metež okolnih kuća.

Neke džamije nikako nemaju munara – to su mesdžidi, mjesta za klanjanje, za razliku od džamija koje su i mjesto molitve i mjesto sastanaka.

Srce grada, Baščaršija, leži na desnoj obali rijeke. U njenom centru je trgovačko središte, oko kojeg se usko grupira šest zanatskih kvartova.

Zapadni ulaz u grad prolazi preko Koševa, kvarta čiji se trag gubi u podnožju brda Hum. Ova je četvrt smještena na obronku grada, baš kao i Bjelave i Kovači, kvartovi koji dosežu do starih zidina tvrđave.

Pod strminom Pašinog brda i usamljenog stjenovitog čvorišta Bakija, gdje se nalazi muslimansko groblje, leži tihi "gornji grad".

Iznad tmurnog klanca Miljacke, okrenuta prema zidinama i stijenama, uzdižu se dva bastiona – stari bijeli, zvani Ičkala, i noviji žuti, zvani Tekijska tabija. Preko puta, na lijevoj obali, nalazi se Hrvatin, prva stepenica prema moćnoj, novoj tvrđavi.

Put do strmih obronaka Trebevića vodi od Čobanije i Bistrika Appelwegom preko "osmatračnice" Čolina kapa i vrha brda Draguljac.

Sedam područja razgranavaju se u čak 106 kvartova, tzv. mahala, čiji su turski nazivi u narodu već skoro sasvim zaboravljeni i slavenizirani.

Ovi nazivi često su jedini putokaz za istraživanje lokalne historije, s obzirom na to da dokumentacija gotovo da ne postoji. Rezultat je to užasnih požara, koji su nerijetko harali gradom. I posljednja preostala mala arhiva, koja je bila smještena u Brusa bezistanu, natkrivenoj tržnici, izgubljena je u metežu okupacije.

Epidemije kuge i ratovi, koji su skoro istrijebili narod, izbrisali su historijska sjećanja i događaje, do kojih danas vode samo rijetki i nejasni tragovi.

Ipak, sigurno je jedno – ona istaknuta kota, na kojoj i danas stoji bijeli bastion, uvijek je bila mjesto utvrde. Je li tu bila smještena skoro mitska kula "Vrhbosna", koja se u dubrovačkim arhivima spominje kao "Varbossanie" ili "Werchbossania"? Dostupni izvori ukazuju da je bila smještena u blizini vrela Bosne i sela Blažuj te da je upravo na tom području bio položaj nekadašnjeg glavnog grada zemlje i rezidencije begler-bega, koji je kupio harač.

Iako o tome ne postoje vjerodostojni izvori, misli se da je na tom području postojala posvećena crkva svetog Blasiusa te da je, nakon što su je Turci srušili, građevinski materijal, prvenstveno mermer, poslužio za gradnju najveće džamije u gradu – Gazi Husrev-begove džamije. Bit će ipak lakše vjerovati da je sprva bosanski namjesnik svoje sjedište imao u Visokom.

Također je malo vjerovatno i predanje o tome da je centralna tačka odbrane, u tim divljim i burnim vremenima, bila nad klancem Miljacke. Čak se može zaključiti i da je Višegradska kapija (utvrda), najistočnija od sve četiri kapije (od kojih dvije imaju kule), starija od turskog perioda.

Tradicija također želi tvrditi da je Mehmed Fatih sa svojom vojskom osvojio ovu tačku prilikom svog pohoda 1463. godine, kada je uništio bosansko kraljevstvo. Bastion je, navodno, pao pred topovskim đuladima, pod komandom Fatihovog vojskovođe Tatar-kan Kiraja.

Pojedine predaje govore da je tvrđava, ipak, pala zbog izdaje, i to jedne stare kršćanke. Navodno su zato njeni potomci dugo uživali povlastice turskih vlasti.

Mehmed Fatih je, kako tvrde, idući od Ključa i Jajca, stigao i do ovih krajeva. Bosanci se se hrabro branili iako im je kralj već bio pogubljen. U prilog tome čak se navodi da su dva "hiseta" (odjeljenja) turske vojske ubijena na ulazu u ovu kotlinu.

Mahale Gornja i Donja hiseta mjesto su tog događaja. O tome svjedoče i mezari poginulih lidera Tatar-kana i Kavga sultana. Oni i danas strše iz grmlja bivšeg groblja pretvorenog u park, koji se nalazi na obali Koševskog potoka, preko puta moderne Palače Vlade. Jedna prastara kućica skriva mezare ubijenih pobožnih derviša Ajni-dede i Šemsi-dede. Narod vjeruje da je tu, čak i u mračnoj noći – svjetlije. Tu su se smjestile sultanove vojske, dok je sam sultan, okružen svojom tjelesnom gardom, rastvorio šatore na vrlo prikladnom mjestu Čurčića brijegu, današnjim Kovačima. S njim je bio samo mali broj njegovih žena, jer je sultan bio haremu nesklon.

Boravio je tu više mjeseci, a vojska je, svakog petka, kretala iz svojih tabora ka ovom mjestu, kako bi svi zajedno molitvu obavili i poslije toga izvršili smotru vojske. Otud potječe novo ime grada "Bosna Saraj" ili "Saraj-vo".

Gdje Turčin dođe, makar i kao nomad, odmah sagradi džamiju i kupatilo. Tako je uradio i veliki sultan.

Na mjestu niže Čurčić brijega ustanovio je trgovačku četvrt, preko Miljacke je izgradio most, preko mosta, na lijevoj obali rijeke, Carevu džamiju, a pored nje kupatilo Gazi Isa-beg.

Predaja kaže da je baš to mjesto izabrano za izgradnju džamije, jer su tu stradala dvojica derviša, evlija. Mezar jednog nalazi se, navodno, pod mihrabom, a drugog kod ulaza, pa su ljudi izbjegavali gaziti po tim mjestima.

Također se tvrdi su Arabi Atik džamija, smještena blizu gradskih zidina i katoličke pastoralne kuće, i prastari Mejtef Ajni-bega u Dairama, kod kazandžijskog sjedišta, postojali i prije otomanskih osvajanja, te da je, dakle, ovdje bilo muslimana i prije dolaska Turaka.

Careva džamija bila je prvobitno izgrađena od drveta i izgorjela je 200 godina kasnije. Namjesnik Mustaj-beg naredio je tada da se na tom mjestu izgradi lijepa, kamena džamija, oko koje je bilo zelenilom okruženo mezarje. Danas je to jedan od najljepših ukrasa grada.

Kupatilo Gazi Isa-beg izgorjelo je nedugo nakon što je izgrađeno, pa je prvi turski namjesnik naredio kamenu izgradnju tipičnog orijentalnog kupatila, okruglog oblika, gdje su se samo vjernici mogli kupati. Ta je zgrada, u novije vrijeme, dodatno modernizirana. Na mjestu gdje Miljacka izranja iz svog mračnog klanca, isti namjesnik izgradio je i branu "Bent" i u njenoj blizini mlin. Uskoro je u blizini bilo i mnogo drugih mlinova, ali su svi, za vrijeme jedne poplave, nestali u prošlom vijeku. Ipak, mlinovi Erceg-bega još žive u sjećanju. To prelijepo mjesto zove se Bendbaša i ono označava kraj gradske ravnice – odatle se izdižu serpentine, koje vode uzbrdo prema tvrđavi.

Kolosalne zidine zasjenjuju na ovom mjestu Miljacku, njene gazove i obale, kao i u zelenilo "urasle" kućice, koje se u nizovima spuštaju do kafana, muslimanske čitaonice i male tekije derviša Mevlevija, koji su ovdje, pored žubora planinske vode, zaista divno mjesto našli. Na mjestu bivšeg drvenog mostića koji

vodi na drugu stranu preko Benta, nalazi se danas lijepi kameni most. Njegovu izgradnju naredio je gradonačelnik Šeher Čehaja, pa se most zato danas zove Šeher Čehajina ćuprija.

Iako je on gradnju naredio kako ne bi bio zaboravljen, više ga se niko ne sjeća. Narodna predaja kazuje kako je Šeher Čehaja, prilikom gradnje mosta, dao ugraditi i jedan veliki dragulj, čija je vrijednost bila tolika, da je mogla pokriti troškove izgradnje mosta. Taj dragulj bio je ugrađen u jedan stub, koji je bio postavljen na mostu. Nedugo potom dragulj je jedne noći, uprkos brojnim stražarima, nestao. Došlo je do velike uzbune i svaki je građanin morao naći po jednog svjedoka koji će potvrditi njegovu nevinost. I svi su našli svjedoka osim jednog mladića, koji je uskoro priznao da je ukrao kamen, jer je taj dokaz ljubavi zatražila njegova djevojka. Srećom, našao se pred sudom blagih ljudi jer: "Kadija je postavljen da sudi za grijehe, a ne za šale djevojaka."

Drveni most koji je po dolasku izgradio Mehmed Fatih, našao je svog restauratora u liku hadži Bešlije tek nakon dvije stotine godina. Taj jednostavni čovjek čitav je život proveo u sirotinjskom odijelu, da bi uštedio svaku dragocjenost za dostojnu restauraciju sultanskog mosta. Ovaj kameni most, sa svojim stubovima, ogradama, klupama i natpisima, bio je prava stilska turska građevina. Sva kretanja između tržnice i lijeve strane grada odvijala su se preko njega. Prodavnicama stiješnjen sa svih strana i zauzet od hamala i prosjaka, most je gledao jedan pravi, šareni, orijentalni život. Muslimansko stanovništvo je upravo na ovom mjestu običavalo dočekivati vezire. Bilo je tako sve donedavno. Most je morao stradati 1897. godine zbog regulacije toka Miljacke. Tada nastaje njegov "nasljednik" – luk od kamena i željeza koji je vezao nove zidove korita.

Nedaleko od ovog mosta nalazi se Latinska ćuprija, most koji je jedan hadži Osman darovao gradu, kako bi se preko njega odvijao kolski saobraćaj. Prvobitni graciozni luk ovog mosta sličio je špicastom luku Kozje ćuprije, mosta koji se nalazi sat hoda od Sarajeva. I drugi mostovi: Ćumurija, Čobanija, Skenderija i Čerišanska ćuprija, kao i Klaonički most, koji se nalazi mnogo dalje, na mjestu gdje se Miljacki gubi trag, bili su ranije obične i ljuljave drvene konstrukcije. Sada su Ćumurija, Čobanija i Skenderija pretvoreni u čvrste željezne konstrukcije.

Od svih građevina Mehmeda Fatiha, najduže se očuvao Begluk na Atmejdanu, stočnom sajmu kakav je svojstven svim orijentalnim gradovima. Prije Begluk, danas Filipovića trg. Bilo je to mjesto na kojem se, prema naredbi Kiraj-kana, osvajača Vrhbosne, izgradio jedan saraj, koji je služio kao sjedište svim turskim namjesnicima koji su u ta vremena u Sarajevu stolovali.

Međutim, ove prostrane i jednostavne građevine nisu više mogle služiti svojoj svrsi nakon dolaska Omer-paše, pa je Osman Topal-paša dao da se pored Careve džamije izgradi visoki i reprezentativni Konak, koji je služio vladaru zemlje u to vrijeme kao rezidencija.

Krhki Begluk je ruiniran, kao i kasarna koju izgradi Mehmed Ruždi-paša. Nejake turske građevine, koje su se oduvijek morale obnavljati, ipak se vijekovima drže, baš kao i Karavan saraj, Han Kolobara, koje je Gazi Husrev-beg, između ostalog, izgradio, kako bi ga se generacije sjećale.

Han Kolobara još je tu sa svojim primitivnim štalama, užasno strmim stepenicama i zavojitim uskim hodnicima. I nije nadmašen. Zadovoljava zahtjeve putnika u svim vremenima.

Za razliku od viševjekovne turske vladavine, koja se baš i ne može pohvaliti gradnjom, samo dvije decenije prisustva Zapada u Sarajevu rezultirale su izgradnjom modernih hotela i stotinu gostionica.

Svaka mahala je imala svoju malu musafirhanu, kuću u kojoj su putnici mogli boraviti na račun stanovnika te četvrti, biti posluženi, smjestiti konje... Ove usluge koristili su gosti koji su dolazili u Sarajevo, a nisu htjeli biti nikome na teretu. Žene putnici obavezno su odsjedale u musafirhanama. Gostoljubivost Orijentalaca ne može se mjeriti ni sa jednom gostionom. Također, njihov smisao za djelovanje humanitarnih društava je nenadmašan. U prvih pedeset godina vladavine, turski namjesnici trudili su se što više uzdići glavni grad. Bosanci, ma kojoj vjeri pripadali, u svim su vremenima gajili strahopoštovanje prema Bogu i voljeli vjerske ustanove. Tako su prvo bile građene crkve i samostani, a tek potom škole i ceste. S druge strane, Osmani su novim bosanskim muslimanima u izobilju pružili džamije i druge korisne ustanove, tzv. hajre, i to ne samo u glavnom gradu, nego i cijeloj zemlji. Mnoge te ustanove su služile svim ljudima, a ne samo muslimanima. Skender-beg je Sarajevo opskrbio dobrom i pitkom vodom, koja je glavni element za potpuni orijentalni ugođaj. Lijepo lice, slatki miris i žubor vode glavni su sadržaj orijentalnog poimanja užitka. Na javnim česmama često se može pročitati arapski natpis: "od vode su sve žive stvari".

Skender-beg je regulirao izvor rječice Mošćanice, koja izvire sjeveroistočno, u brdima iznad tvrđave, da bi se malo potom ulila u Miljacku. Njegovo djelo je veliki vodovod, koji se hrani dragocjenom vodom Mošćanice.

Nakon izgradnje velikog, manji vodovodi postali su bespotrebni. Bili su građeni po četvrtima, tako što se iskorištavala voda potoka Megara i drugih brzih izvora na Bistriku.

Jedan od tih izvora nezaustavljivo se "kotrlja" od pukotine Trebevića do ušća u Miljacku kod Latinske ćuprije, ugrožavajući pritom kuće koje su u njegovoj blizini.

Na ove građevine podsjeća i ime kasarne koja je tu izgrađena paralelno sa Miljackom, do mosta Skenderija, u blizini i danas postojeće lijepe džamije sa derviškom tekijom, koju je izgradio Skender-beg. Ime, dakle, glasi "Terezija", što se može prevesti kao vodena vaga (wasserwaage), koja je na ovom mjestu drvenim cijevima obuzdala veliki pritisak vode.

Kada je voda u pitanju, moramo spomenuti i Sebilj, kuću-bunar, koji se nalazi u centru Baščaršije. Prije modernizacije bio je to jedan šesterokutni kiosk, gdje se žednim prolaznicima nudila voda, u znak sjećanja na mučenike iz bitke kod Kerbale, koji su, zbog okrutnosti neprijatelja, usred borbe skončali od žeđi.

Za slavnog i časnog Gazi Husrev-bega, supruga kćerke sultana Seldžuka, koji je 34 godine vladao Bosnom, sve je to bilo premalo. Ovaj značajni čovjek, bio je ambiciozan koliko inteligentan, što se za jednog Albanca gotovo podrazumijeva. Najvredniji ljudi došli su u Bosnu iz Albanije.

Gazi Husrev-beg je odlučio za radnu snagu vratiti kršćane, koji su iz Sarajeva i okolice pobjegli u šumu. S tim ciljem dozvolio je katolicima gradnju jedne crkve na desnoj obali Miljacke, prekoputa Begluka. Tu, gotovo sakrivena okolnim visokim zidovima, stajala je crkva sve do 1879. godine, kada je nestala u velikom požaru. Oko te crkve grupirale su se nastambe katolika, pa je taj kraj dobio ime Latinluk.

I stara arhanđeoska crkva pravoslavaca, ili Srba, vjerovatno je u tom periodu izgrađena. Na obronku iza Čaršije, zidom ograđena, nalik na malu tvrđavicu leži stara, čestim požarima poharana, interesantna crkvica, ležeći gotovo do pola u zemlji.

Ovdje u Varoši "izrasle" su specifične kuće pravoslavaca, koje su, po uzoru na Latinluk, formirale kvart.

Kršćani su, dakle, dominirali, zapadno od Čaršije, kao i niz Latinsku ćupriju i Galata ulicu, današnju ulicu Franza Josefa. I u drugim dvjema ulicama, Ferhadiji i Ćemaluši, paralelnim sa ulicom Franza Josefa, koje počinju kod Musale, a završavaju kod gradskog groblja, evidentne su mnoge kršćanske stambene zgrade.

Od novijeg vremena, prije skoro 200 godina (1685. godine), ovdje su se doselili španski Jevreji. Oni su ovdje dobili jednu prostranu građevinu na početku Ferhadije i Ćemaluše, u blizini Čaršije. Ta građevina zove se "Siavuš", a okolni kvart označen je kao geto. Ova Čifuthana, gdje stoje jedan novi i jedan stari hram, bila je strogo zatvorena. Tek sredinom ovog stoljeća počela je nova era za Jevreje, dolaskom Omer-paše Latasa, koji im je dao veća prava i slobodu, te uvjete za ekspanziju, što su oni itekako koristili. Njihovo groblje vrijedno je posmatranja zbog neobičnih oblika nadgrobnih spomenika. Groblje se nalazi zapadnoj strani grada, na obronku Borak. Ovaj obronak prva je stepenica na putu prema prethistorijskim nalazištima Soukbunar, Zlatište i Debelo brdo.

Kršćani vjerovatno nisu imali ograđene gradske četvrti, ali su u nemirnim i promjenljivim vremenima ostali ujedinjeni. Nova pravoslavna crkva, vrlo velika i upadljiva građevina, nastala je pedesetih godina, na sredini ulice Franza Josefa. Ona je bila sjeverna granica kršćanske četvrti koju je Gazi Husrev-beg osnovao. Ova četvrt bila je gotovo potpuno okružena muslimanskim mahalama.

Hiseta i Šejh Magribijina mahala bila su mjesta koja su ustupljena Ciganima, zabavljačima, vojnim policajcima i drugom talogu stanovništva.

Gazi Husrev-begova stremljenja polučila su uspjeh. Od kršćana i seoskog stanovništva podupiran, uskoro je razvio snažnu trgovinu i zanatstvo. Čaršija je živnula. Različiti trgovci i zanatlije učvrstili su svoje redove i pozicije, a različita čvorišta zapetljanih uličica počela su da oslikavaju sve šarenilo života Orijenta.

Tada su se esnafi organizirali po stambolskom modelu i kao takvi su se do današnjeg dana očuvali. Iako su u prošlom ratu izgubili svoje konje i zastave, sa kojima su se pokazivali pred vezirom, sačuvali su običaje. Tako da svaki esnaf posjeduje svoje rukovodstvo, koje se sastoji od sedam ljudi i nijednog zanatlije pripadnika istog ceha, ne zaboravljajući prilikom otvaranja radnje spomenuti ime Božije.

Neki esnafi su zaostali u novom vremenu, kao što su oružari i krznari, dok su se neki više nego uspješno prilagodili novom vremenu, poput mehandžija

(krčmara), aščija (kuhara), kahvedžija i bakala (trgovaca). Trenutno na Čaršiji ima 39 zanata. Nakibi (načelnici esnafa) ovlašteni su da pred radnjom zanatlije čijom robom nisu zadovoljni, izvjese bošču, što bi značilo zatvaranje radnje dok se zanatlija ne popravi.

Čaršija se naizgled malo promijenila. Noću njenim neravnim kaldrmama bučnim korakom još hode pasvandžije, čuvari imetka od lopova.

Na centralnom mjestu na Baščaršiji, tik uz džamiju koja nosi njegovo ime, Gazi Husrev-beg je postavio svoje turbe. "Njoj nijedna džamija ni u Istanbulu nije ravna. Možda joj jedino može parirati sjajna Sulejmanija", mišljenje je ovdašnjeg naroda.

Ogromna višestoljetna lipa graciozno širi svoje mirisne grane preko džamijske česme, oko koje vjernici učeći brzo obavljaju ritualna pranja, prije nego što požure obaviti molitvu na svojim ukrašenim ćilimčićima. Iako su grmovima ruža obrasli, mogu se pročitati u mermeru uklesani hvalospjevi Allahu, jedinom izvoru vječnog života, uz napomenu da se prouči El-Fatiha, prva sura Kur'ana, "Očenaš za muslimane". Tu je i turbe znamenitog sarajevskog gradonačelnika Mustajbega Fadilpašića.

U zaklonima mističnih zidova, derviš piše ljubavni zapis stidljivoj djevojci. Iz obližnje Medrese čuju se smirujući glasovi, a sa visoke munare mujezin pobožnim riječima poziva vjernike na molitvu, nadglasavajući zvuke gužve na tržnici: viku prodavača, klepetanje konjskih kopita, lupanje kazandžije i snažne glasove drugih vrijednih ljudi. U dvorištu je još mnogo znamenitosti. Tu je sahat-kula, kvadratni toranj, na čijoj se svakoj strani nalazi po jedan sat, pa ljudi, odakle god pogledaju, mogu vidjeti koliko je sati, zatim peć koja zimi služi za zagrijavanje vode, pa začas poteče topla voda iz deset česmi, da vjernici lakše uzmu abdest. U dvorištu je i jedan stari kamen, koji trgovcima služi za određivanje prave mjere, kao i mauzolej.

Ovdje su sahranjeni ostaci osnivača, koji je stradao u borbi protiv Crnogoraca kod Drobnjaka, gdje je prvobitno bio sahranjen, sve dok njegova punica, sultanija Valida, nije kod cetinjskog vladike isposlovala premještaj posmrtnih ostataka u Sarajevo. On ovdje mirno počiva, cijenjen od svojih sugrađana, pored Murad-bega. Postoje tvrdnje da je on čak sin Husrev-begov, čiji je on identitet krio cijeli život, kako bi od neprijatelja zaštitio svog sina, kojeg je dobio sa sultanovom kćeri. Skupocjeni prekrivači prekrivaju njihove lijesove, nad kojima miruju turbani, zavijeni onako kako su ih umrli za života zavijali. Pred niskim i specifičnim stalcima sjede učači Kur'ana, dok vjetar nanosi cvrkut ptica i poigrava se sa plamičcima uljanih svjetiljki.

U blizini džamije smještene su i druge velike ustanove-zaklade (vakufi) ovog dobrotvora. Najbliža je Kuršumli medresa, stilska kamena građevina, sa krovom od olova. To je orijentalna viša škola. Ovdje se uvijek 30-40 siromašnih mladića besplatno školuje za posao muslimanskog svećenika. Pored medrese je hanikah, derviški internat, kao i imaret, kuhinja u kojoj se hrane siromasi, koja je smještena odmah uz kamenu sahat-kulu. Imaretu pripada i prenoćište, uvijek i za svakog otvoreno, gdje žive i hrane se i učenici i službenici Medrese. Za njih se svaki dan

spremaju obroci, uz koji se dobija i "fodula", besplatni hljeb. A i svaki je siromah dobrodošao – u skladu sa mogućnostima ustanove.

Gazi Husrev-begovom vakufu pripada i okruglo kupatilo u Ćemaluši, kao i zanimljivi Bezistan, kamena i natkrivena tržnica, čije ime potječe od arapske riječi "bez" (Byssus – platno).

Bezistan se prostire od ulice Franza Josefa i Ćemaluše, te graniči sa ruševinom Tašlihana, kamenog hana koji je izgorio u požaru 1879. godine. Dvospratna četvrtasta građevina Tašlihana služila je kao mjesto gdje su svoju robu prodavali trgovci ćilimima, vunenim pokrivačima i drugom vunenom robom.

Ovdje su se prije mogli vidjeti samo trgovci muslimani, koji su važili za najbolje i najviđenije. Danas su, međutim, Tašlihan i Bezistan "okupirali" španski Jevreji.

U ustanove Gazi Husrev-bega moramo ubrojiti i Vakufsku bolnicu, koju je njegovim sredstvima izgradio Osman Topal-paša. Danas je to zatvorena ustanova za liječenje psihičkih bolesnika. Dok je bila bolnica općeg tipa, tu su svi bolesnici, bez obzira na vjersku pripadnost, dobijali potrebnu njegu.

Kemal-beg, "mlađi brat i sluga" Husrev-bega, pokušao je kopirati starijeg brata. Rezultat toga je današnja ulica Ćemaluša (Kemaluša), koja vodi od mahale Kemal-bega u dolinu Koševa, gdje je i njegova stara džamija, s jedne strane, a sa druge strane prema velikoj bolnici.

Namjesništvo Gazi Husrev-bega najznačajniji je period razvoja Sarajeva u osmanskom periodu. Nijedan njegov nasljednik nije mu bio ravan. U njihova djela za opće dobro mogu se upisati samo neke, doduše, lijepe džamije.

Tako je Hadim Ali-beg sagradio Ali-pašinu džamiju kod mjesta gdje se Koševski potok ulijeva u Miljacku. Odavde se ispraćaju hodočasnici, hadžije, koji kreću na hodočašće u Meku. Prije su to činili u Večil-Harč džamiji – džamiji sa najprostranijim i najljepšim dvorištem, smještenoj u mahali Alifakovca, pokraj Šeher Čehajine ćuprije, otkud su hodočasnici kretali put balkanskih puteva koji vode prema Arabiji.

Gazi Ferhad-beg Sokolović izgradio je plemenitu Ferhadiju, po kojoj je ime dobila i ulica koja vodi pokraj današnjeg hotela "Evropa".

Sarajlije su teškom mukom snosile troškove održavanja pojedinih ustanova, pa su se požalili sultanu. To je rezultiralo premještajem valije u Banju Luku 1594. godine, čime su i te ustanove prekinule rad. Sarajevo je, ipak, ostalo glavni grad države. Glavni sudija, mulah, ostao je u Sarajevu. Malo po malo, grad se razvijao u područje pod dominacijom aristokratije.

U ovim islamiziranim Slavenima još živi tvrdoglavi duh njihovih predaka, koji u živom sjećanju čuvaju ponos na svoje ugledno porijeklo. Taj osjećaj nepoznat je tipičnim Osmanima.

Tako su bosanski begovi postajali najnemirniji dio stanovništva Turske imperije. U šali je govoreno da su se kod njih čak i Srbi dolaze raspitati kako se vodi revolucija. Ni sa staležom bogatih trgovaca nije bilo lahko.

Tu osobinu Osmani su kažnjavali strogim kaznama, a ceh je uvijek plaćao grad, koji se poslije toga uvijek morao iznova dizati. Možda tu leži odgovor na

pitanje zašto Sarajevo ima tako malo zanimljivih građevina. Ljepota Sarajeva nije u građevinama nego u kompletnom mozaiku pejsažnih ljepota i slika života, tako neodvojivih od orijentalnih detalja.

Značajan segment tog mozaika čine i četiri derviške tekije. Posebno su zanimljive dvije: Hadži Sinanova tekija i Sedam braće, koji su poslušno slijedili puteve "kadera", Božijeg predodređenja. Put prema prvoj od njih vodi ulicom uzbrdo, pored Šerijatske škole, sagrađene u maurskom stilu. U toj ulici noću odzvanja eho derviških molitvi, zikrova. Druga se nalazi između kasarne i Konaka i sagrađena je u čast sedmerici begova iz Visokog, koji su, krivo optuženi kao izdajice, bili strijeljani na Filipovića trgu nakon osvetničkog pohoda princa Eugena.

Njihovi lijesovi stoje u tekiji i narod ovo mjesto poštuje kao sveto.

Kao "najnemirniji" element spominju se janjičari. Međutim, osim spomena, svaki drugi njihov trag je izbrisan. Njihovo vojno zapovjedništvo postojalo je i u Sarajevu, baš kao i u svim drugim provincijama Osmanskog carstva. Na mjestu te komande, između Ćemaluše i Ferhadije, danas se nalazi katolička katedrala, čiji se zvonici visoko uzdižu. Katedralu okružuju masivne zakupljene zgrade.

U jednoj od tih zgrada (Kapija age Svrzo, Svrzina kapija), bilo je prije 70 godina mjesto sjedišta janjičara, kao i prenoćište za njihove drugove koji su dolazili u Sarajevo. Od svega je sačuvan kotao i plitke zdjele iz kojih su jeli.

Janjičarski garnizon se nalazio pored Miljacke, u blizini nove zgrade Gimnazije i drugih obližnjih školskih ustanova, na mjestu gdje se danas nalazi oficirska kasina.

Nestala je i Kulukdži tekija na Šeher Čehajinoj ćupriji, kao i stražarnice u sjedištu vlade, za Beglukom.

Nakon što se sultan Mahmud obračunao sa hirovitim janjičarima u Istanbulu, njihovo istrebljenje počelo je i u drugim provincijama, pa tako i u Bosni.

Djed prvog gradonačelnika Sarajeva pod Austro-Ugarskom, kadija Nakib Mulah Šerif, naložio je Sarajlijama da poslušaju naredbe iz sultanovog fermana. Međutim, narod se tada digao protiv njega. Kada je pobunjena masa naišla pokraj Gazi Husrev-begove džamije, on je pošao bježati u tvrđavu. Ali masa ga je stigla i on je stradao kamenovan. Kažu da ga je narod doslovno zakopao bacajući kamenje.

Odgovor sultanov bio je krvav. Sud Abdurahman-paše skinuo je mačem glave stotinu uglednih Sarajlija. Kršćanske krznarske zanatlije pred građanima su preparirali te glave, da bi poslije bile poslane za Stambol.

Od tada su strah i užas počeli vladati "neposlušnim" glavnim gradom.

Nakon samo nekoliko godina uslijedio je još jedan "krvavi sud" i to nakon što je "bosanski dragulj" Husein kapetan Gradaščević digao veliku bunu za samostalnost Bosne. Tada je Kara Mahmud-paša, iz ugledne familije Bušatli, dobio pod svoju komandu 60 hiljada Albanaca. Naređeno mu je da skrši otpor Bosanaca i da provede veliko kažnjavanje. To mu je pošlo za rukom kod Viteza, mjestu tri sata udaljenom od Sarajeva. U Sarajevo je ušao zaobilaznim putem, preko Bakija, i postavio svoje šatore na Gorici, blagoj padini koja se proteže od dna Huma prema Koševu, sužavajući ulaz u grad. Tu se danas nalazi "aleja" elegantnih vila,

a prije samo 70 godina ovdje je bio utvrđeni konak-bastion, novi Begluk, odakle su veziri sa srdžbom i poprijeko u grad pogledali. Na istom mjestu se utaborio i princ Eugen sa carskim vojnicima 1697. godine. Odatle je promotrio "prelijepi trgovački grad u procvatu", kako ga je sam opisao u svom dnevniku, da bi ga potom do temelja spalio i u zgarište pretvorio u roku od tri dana.

Predaja kaže da je princ Eugen ovdje boravio devet dana i da je tom prilikom Tašlihan potpuno opljačkan prije nego što je spaljen. Požar je podmetnut i u Gazi Husrev-begovoj džamiji. Srećom, bezuspješno, vatra je nije htjela.

Sigurno je da je po naredbi tog despota tada izgorjela Careva džamija. Zapaljen je i Novi Begluk koji je bio predviđen da služi kao vojna baza vezirima, a sami veziri su morali otići iz ovog ponosnog grada u roku od 24 sata.

Prema jednoj verziji, izgradio ga je Ali-paša Skopljak 1729. godine. Predanja kažu da je cijela zemlja bila prisiljena raditi na toj građevini. Druga verzija kaže da ga je izgradio Rustan-paša Opuković, čiji ugledni Brusa-bezistan danas služi u druge svrhe. Prema trećoj verziji, izgradio ga je progonitelj janjičara Mehmed-paša Kukavica, koji je sredinom prošlog vijeka bio bosanski valija. Može biti da su sva trojica učestvovala u gradnji.

Tvrđava je bila pod zaštitom i nadležnošću jednog dizdara, koji je čuvao ključeve, nacrt rasporeda topova i koji je dobijao naredbe o topovskoj paljbi. Pod njegovom komandom bile su topdžibaše, čiji je zadatak u mirnim vremenima bio da topovskim plotunima pozdravljaju dolazak valije, koji bi im za to darovao lijep bakšiš i organizirao luksuzan objed.

U tvrđavi, čije su kapije otvorene više od 80 godina, stanovali su, osim topdžibaša i njihovih porodica, mnogobrojni pripadnici srednjeg staleža, esnafa. Kršćana tu nije bilo.

Otkad je prije dvije decenije ova tvrđava izgubila svoju funkciju, okolni kvart, zvani Vratnik, nije se nimalo promijenio. Vratnik je najkonzervativnija četvrt Sarajeva. Tišina ovdje se gotovo može opipati i nju narušavaju samo skoro nečujni plahi koraci pokrivenih žena, klepet kapije i pristojni glasovi djece koja donose vodu u ibricima. Ovdje veselo čavrljaju samo stare izvorne česme. Mrak noći samo podebljava strogu tišinu, koju jedino može narušiti zavijanje čopora pasa. Kvart oživi jedino u Ramazana, kada donji grad opaše more kandiljima osvijetljenih munara. One poput blistavih zvijezda lebde u mraku, bacajući svjetlost prema obroncima. Tada i Vratnik postaje osvijetljen. Ovdje je i danas sve kao nekada. Kada proljeće dođe, uvijek u blizini krhkih baščanskih zidova nađe šarene grupe djevojaka, čija melodična pjesma odzvanja nadaleko.

Na zelenim livadama sjede žene pokrivene bijelim mahramama, čija lica kao da svijetle dok slušaju pjesmu djevojačku, pijući kahvu i pušeći cigaru. Ova pjesma mamila je i mladiće koji su za vrijeme okupacije na konjima jahali pokraj Musale kako bi obavili molitvu u obližnjoj Ali-pašinoj džamiji.

Pogled na ova mjesta danas je zaklonjen izgradnjom visoke Vladine palače. U blizini se, pokraj stare lipe, nalazio jedan trg, na kojem su se ljudima čitali carski fermani. Pet sedmica prije Đurđevdana (pravoslavnog praznika koji se slavi 5. maja) ovdje se sakupljala muslimanska omladina, kako bi krenula na viteške

igre koje su se održavale na obližnjim Kovačićima. Tu su bili otvoreni teferički šatori, gdje su se sakupljale djevojke i žene, kako bi provele vrijeme u ugodnim razgovorima i druženju na otvorenom.

Posebno na Đurđevdan, ali i na Ilindan, kojeg Muslimani nazivaju Alđun (1. august) i Mitrovdan (7. novembar) koji Muslimani zovu Kasum, bila su organizirana masovna druženja na Hridu. Tu su i Osmani nerijetko prisustvovali. U hrastovim šumicama, koje su i danas izletište, otvarali bi se šatori, a turska muzika nastojala je dobiti aplauz izvodeći neku vrlo egzotičnu verziju bečkog valcera.

U vremenima koja su prethodila krvavim događajima, pogotovo prije Osman Topal-paše, bio je ovdje jedan harmoničan i veseo period. Tada su se i muškarci muslimani i žene muslimanke mnogo više sastajali nego sada. Na cijelom Balkanu se pričalo o veselim i vedrim Sarajkama. Govorilo se: "Ko zavoli Sarajku, zaboravi oca i majku."

Bila su to vremena procvata ašikluka i slatkih pjesama, kada se "uho zaljubljivalo prije oka".

I zima je imala svoju draž. Strmine sarajevskih naselja, naročito Bistrik i ulica pokraj Sinanove tekije, postajale su zaleđene i poput ogledala. Led je postajao svečano šaren, pošto su ga ljudi farbali u crveno i plavo. Stotine ljudi, mlado i staro, ugledno i priprosto, spuštalo se niz zaleđene ulice malim saonicama – kaiksama...

Sve je to bilo još jučer. Ove i slične sitne pojedinosti moraju se imati u vidu ako se Sarajevo želi shvatiti. Mora se znati i da su se na trgu u blizini Bendbašinog mosta još prije nekoliko godina uzgajale ćurke, a djevojke su pjevušile: "Zeleni se na Bembaši trava..." Danas se na tom mjestu šepuri ponos luksuzne gradske gradnje. Redovi kuća koje su leđa okrenule Miljacki danas su izloženi zagađenju. Danas ispred ove elegantne publike vozi tramvaj. Pred kućnim vratima u centru grada još nedavno su članovi kršćanskih porodica sjedili u ljetnim mjesecima. Danas tu jedna nova građevina gura drugu. Visoke su kao tornjevi i sa njih se dobija lijep pogled na turske četvrti po obroncima. I turske četvrti polahko nestaju slijedeći trendove dolazećeg vremena. Lica sarajevskih predgrađa mijenjaju se pred razvojem industrije i željeznice. Jer u kotlini više nema mjesta za širenje, pa se mora ići u predgrađa, u ravnicu. Razvoju se morao platiti danak. Grad je za kratko vrijeme morao primiti mnoštvo ljudi, različitih životnih stilova i navika, i usvojiti nove standarde, pa stoga nije čudno da je u tom procesu bilo uništeno ponešto od veće ili manje kulturne i umjetničke vrijednosti, a nerijetko su i parkovi zamijenjeni rogobatnim novogradnjama.

U novo doba nije bilo vremena da se promišlja o tim stvarima. Sve je to dio žrtve koju Orijent mora podnijeti pri susretu s kulturom Zapada. Ipak, i takvi propusti napravili su tek neznatna oštećenja na lijepom licu glavnog grada zlatne Bosne.

PRIKAZI I OSVRTI

Sevdalinka kao vid historijskog pamćenja

(U povodu objavljivanja knjige Enesa Kujundžića *Tri Rahićke šetale sokakom: Sevdalinka u tokovima bošnjačke umjetnosti* [1])

A po čemu da se prepoznamo...

(Safet Isović, Rade Jovanović)

Čini se da je sevdalinka danas, osim što je, kako je nazivaju, prepoznatljiv bosanski proizvod, i najčvršća kulturološka veza među Bošnjacima, i u Bosni, i u svijetu. Čini se da se po njoj prepoznajemo. U posljednjim godinama mnogo je govora o sevdalinci i ponekad se učini da je sve bitno već rečeno – i to da je sevdalinka bosanska varoška pjesma, muslimanska gradska pjesma, da je nastala iza mušepka između djevojačkih uzdisaja...

Ali vitalnost sevdalinke i njena aktuelnost i u sadašnjem trenutku zahtijevaju odgovor na pitanje šta je to u sevdalinci neodoljivo za publiku što joj daje životnost i trajnost kroz generacije. Je li to osjećaj čežnje koja teži ljubavnom ispunjenju? Ili, jednostavno, tiha ljubavna patnja, prepoznatljiva u svim vremenima, ona patnja koja je najteža baš onda kad je najtiša?

Međutim, sevdalinka nije samo refleks tihe ljubavne patnje. Ispod sjetnih stihova nalaze se talozi generacijskih iskustava – tradicije, vjere, nemirnih balkanskih vremena i nesigurnog života, ljubavnih rastanaka koji, vjerovatno, ni izbliza nisu bili lirični, najčešće su to bili ispraćaji u ratove, u nepovrat, iznuđene udaje za "nedraga"...

Savremena iščitavanja sevdalinke otkrivaju nanose zaborava koje je vrijeme, historijska, pa i jezička barijera postavila između teksta pjesme i današnjeg čitaoca. Jer vrijeme pravi barijere zaborava i mi danas samo možemo raspravljati o Hasanaginicinom stidu u stihu *A ljubovca od stida ne mogla*, dok narodnom kazivaču, ili kazivačici, nije padalo na um da objašnjava ono što je njegovoj publici bilo jasno. Nama danas nije.

Šta je ispod teksta pjesme? Koliko je života moglo stati u pjesmu? Ko je iza teksta? Koga je muka natjerala da svoje kahare u pjesmi razbija? Je li to neko poput Jergovićevih junaka iz ciklusa njegovih pripovijetki koje je napisao inspirisan sevdalinkama?

Narod kakav je bošnjački, koji je prilično malo pisao, pa samim tim malo i pamtio o sebi, svoju historiju mora čitati i iz usmene književnosti. A književnost i jeste, između ostalog, i refleksija života. Pokušajmo razgovarati s mrtvima, kako veli Stephen Greenblatt, zastupnik teorije novog historicizma u tumačenju književnosti. Pokušajmo zaviriti iza teksta sevdalinke, vidjeti ljude o kojima pjesma pjeva i one koji su je ispjevali.

1 Enes Kujundžić, *Tri Rahićke šetale sokakom: Sevdalinka u tokovima bošnjačke umjetnosti*, BZK "Preporod" Brčko, Brčko distrikt BiH, 2007.

Sevdalinke koje pjevaju o gradovima mogli bismo označiti kao vid rodoljubive lirike. U njima su opjevane ljepote rodnoga grada, zavičaja, a i onda kada se pjeva o ljepoti djevojke ili momka, isticanje njihove ljepote često je u funkciji isticanja ljepote i nâma sredine u kojoj obitavaju. Međutim, gotovo čudno je čitati sevdalinke u kojima su opjevani gradovi s kojima sevdalinka, a ni Bošnjaci danas nemaju nikakve iole značajne kulturološke veze. Slušati o ljepotama Užica, Šapca, Beograda, u najmanju ruku je čudno uhu današnjeg Bošnjaka. Vjerovatno zbog toga što nas je vrijeme, i iskustvo, odvojilo od bilo kakvog emotivnijeg doživljaja tih sredina. Predaleko su vremenski da bismo žalili za njima, preblizu da bismo zaboravili ružna sjećanja.

U *Novom Beharu* iz 1935. godine, u broju 7-8, u rubrici *Narodne umotvorine* objavljene su i dvije narodne pjesme iz Gornjeg Rahića. Pjesme je uredništvu poslao Enver M. Halilović, a zabilježio ih je od Museme Hadžiefendić i njene kćeri Emine Zaimović. Zapisivač je jednu pjesmu naslovio nazivom *Šabački dizdar*, a drugu *Ajka Biogratka*.

Šabački dizdar[2]

O kutupe, ne zelenio se,
Ali-beže ne veselio se,
Jer izdade Šabac u kaure?
Ljuto kunu šabačke djevojke,
One idu šabačkom dizdaru:
Bogom babo, šabački dizdaru,
Ne daj grada bez velikog jada,
Bez topova i bez ljutih rana,
Terzi kule bez velike tuge,
Džamije su skoro načinjene,
Mektebi su skoro načinjeni,
Sitna djeca idu u mektebe,
Mladi momci istom za gledanja,
Mlade cure u prvo gledanje,
Vrani konji u prvo jahanje,
Nevjeste su skoro dovedene.
Progovara šabački dizdaru:
Djeco moja, šabačke djevojke,
Car vas daje, ja vas ne prodajem

Kako je pjesma o Šapcu dospjela u Gornji Rahić? Ko je mogao ispjevati pjesmu o Šapcu, i ko je mogao sačuvati u usmenoj tradiciji takvu pjesmu? Ko je mogao "pronaći sebe", kako se popularno kaže, u takvoj pjesmi? Pjesme u kojima se pjeva o neimenovanim ljubavima, neimenovanim lokacijama, uni-

2 *Kazivala sedamdesetpet-godišnja starica Musema Hadžiefendić iz G. Rahića. Zabilježio Enver M. Halilović*, *Novi Behar*, br. 7-8, 1935., str.106.

verzalnog su sadržaja i lakše su prihvatane u različitim sredinama od onih u kojima su imenovana mjesta lirskog događanja, izuzev ako je riječ o zaista vještom narodnom autoru i izuzetnoj pjesmi. Pjesma o Šapcu živjela je u Gornjem Rahiću vjerovatno zahvaljujući nekome ko je emotivno, možda muhadžirskim porijeklom, povezan sa tim gradom. Možda doseljenici iz Šapca ili nekog drugog srbijanskog kraja.

Naime, značajan broj Bošnjaka se u 18. st. naselio u Smederevski sandžak, međutim, kako je slabila Osmanska carevina, tako se pogoršavao položaj muslimanskog stanovništva na Balkanu, pa tako i u Srbiji. Buna protiv dahija bit će početak srpske borbe za nezavisnost od Osmanske carevine, ali i početak progona muslimana iz Srbije. Ogromnu većinu tog stanovništva činili su doseljenici iz Bosne, a jedan manji dio domaće islamizirano stanovništvo, te Turci i Albanci.

Karađorđevi ustanici su zauzeli Beograd 12. 12. 1806., Beogradsku tvrđavu 25/26. 02. 1807., dok je Šabac pao 1807. godine. Srpski historičari bilježe da su ustanici bili nemilosrdni prema muslimanskom stanovništvu zauzetih gradova.

"Istog dana nastala je opšta seča Turaka u Beogradu. Za tri dana skoro svi mlađi Turci koji nisu hteli pokrstiti se poubijani su. Žene i deca pokršteni su silom, a samo mali broj starih i bolesnih Turaka ispraćen je lađom za Vidin. Prilikom ove seče u varoši je porušen i popaljen veliki broj turskih kuća, amama i džamija."[3]

Prilikom pada Šapca jedan od vođa ustanka Luka Lazarević ubio je šabačkog dizdara Alajbegovića a njegovu ženu i djecu pokrstio. Jedan dio šabačkih muslimana je otpremljen za Bosnu, pa je samo u Brčko iz Šapca stiglo 1000 žena i djece. Preostalo stanovništvo je pokršteno.[4]

Ko je Ali-beg iz pjesme *Šabački dizdar*? Da li je to ime uzeto zbog toga što je vrlo često bošnjačko ime, u pjesmama pogotovo, ili je riječ o stvarnoj historijskoj ličnosti? Sasvim je vjerovatno da je u pjesmi opjevana tužna sudbina šabačkog dizdara Alajbegovića i njegove porodice. Ako je riječ o njemu, onda je izvjesno da je pjesma nastala u prvoj polovini 19. stoljeća, dizdar je ubijen 1807. godine, te je pjesmu, vjerovatno, ispjevao neko od šabačkih muhadžira koji su nakon tog događaja došli u Rahić ili Brčko.

Teški jad u ovoj pjesmi nije ljubavni, nego izbjeglička muka koja se preobrazila u kletvu:

O kutupe ne zelenio se,
Ali-beže ne veselio se.
Jer izdade Šabac u kaure?

U nastavku pjesme nabrajaju se sve ljepote grada Šapca i životna svakodnevica koja je prekinuta. Dizdar toplim obraćanjem "djeco moja, šabačke djevojke"

3 Mihailo S. Petrović, *Borbe starog Beograda*, Biblioteka Novo pokolenje, Beograd, 1951., str. 101.

4 Safet Bandžović, *Iseljavanje muslimanskog stanovništva iz Beograda u Bosanski ejalet (1804––1862)*, *Godišnjak* BZK "Preporod" 2004., BZK "Preporod", Sarajevo, 2004., str. 137.

ukazuje se kao neko ko nemoćno dijeli sudbinu svog naroda, te optužbe upućuje na cara, na "višu silu", potvrđujući historijsku činjenicu da u svim ratovima najviše pate obični ljudi.[5]

Pjesma Ajka Biogratka je vedrije sadržine. U njoj je u formi nadmetanja između djevojke i momka opjevan djevojački "visok nâm" te njen očito značajan klasni status:

Ajka Biogratka[6]

Pošetala Ajka Biogratka
Niz kaldrmu ispod Biograda.
Gledao je paša biogradski,
Gledao je pa joj govorio:
Lahko, lahko, Biogratko Ajko,
Svilen kavad da se ne upraši,
Rusa kosa da se ne zamrsi.
Njemu lijepa progovara Ajka:
A još lakše, paša biogradski,
Ti ne gledaj Ajke Biogratke,
Već ti gledaj svoje mile seke,
U koje je kavad do koljena,
A i sura kosa do ramena..
E Boga mi, Ajko Biogratko,
Ako joj je kavad do koljena,
Prije se je tebe isprosila,
Dao sam je carevu berberu.
Tešto, paša, ja ti nisam mâni,
I mene su moja braća dala
Za vezira, careva većila,
Koji s carem naporedo sjedi,
Redom sjedi i redom besjedi,
A i ja ću sjedit s caricama,
Tvoja će nas seka predvoriti,
Podviš dvorit, s nama ne govorit.

5 O borbama za Šabac pisao je i prota Mateja Nenadović: "Međutim, mi jednako bijemo Šabac... U aprilu mesecu dođe glas da su zvornički paša Vidajić i Mula Nožina pokupili vojsku i došli u Lešnicu i hoće Šapcu i Mus-agi u indat.", Prota Mateja Nenadović, *Memoari*, Nolit, Beograd 1966., str. 97.

Ali-paša Fidahić je dovoljno poznata ličnost u bošnjačkoj historiografiji, a Mula Nožina, kojeg spominje Nenadović, jeste Nožinaga Imamović iz Maoče kod Brčkog. Sjećanja na njega su i danas živa u brčanskom kraju. U Maoči je oko 1825. godine sagradio džamiju, koja i danas postoji, a u narodu je sačuvana legenda kako je Nožinaga izuzetno lijepa, izrezbarena vrata za ovu džamiju donio "maksuz" iz Istanbula.

6 *Kazivala Mina Zaimović 45 godišnja žena iz Gor. Rahića, koja je pjesmu naučila od svoje matere Museme Hadžiefendić, također iz Gor. Rahića. Zabilježio Enver M. Halilović*, *Novi Behar*, br. 7-8, 1935., str. 106.

Teško je utvrditi historijsku autentičnost likova i podataka navedenih u pjesmi, paša nije imenovan a i djevojčino ime Ajka uobičajeno je u usmenoj poeziji Bošnjaka te ne mora podrazumijevati i stvarnu historijsku ličnost. Ako pjesma i nema historijsku utemeljenost, neosporno je da je jedan od njenih ciljeva isticanje gospodstva i moći Bošnjaka Beograda u osmanskom periodu. I danas možemo čuti neke Bošnjake kako s ponosom govore o svome beogradskom porijeklu. Prije pada u ruke ustanika 1806. godine, Beograd je bio izuzetno napredna gradska sredina, međutim nakon ustanka sve je drugačije – grad je poluporušen i temeljito opljačkan.

Nakon smirivanja stanja 1813. izbjeglice su iz Bosne vraćene u srbijanske gradove, međutim nekadašnji gospodari Beograda postat će taoci u rodnom gradu i žrtve neriješenih srpsko-osmanskih sukoba: "Povraćeni Srbiju 1813. godine, oni se nisu mogli lako oporaviti i podići. Gubici koje su pretrpeli za vreme prvog srpskog ustanka bili su i suviše teški. Sem toga ni prilike u Srbiji nisu više za njih bile dobre, i oni su bili prosto osuđeni na životarenje i ništa više. Turska nije bila u stanju da učini za njih ni toliko da se bar koliko toliko otrgnu."[7]

Uprkos neimaštini, muslimani Beograda nastojali su sačuvati ljudsko, islamsko, pa i klasno dostojanstvo. Sigfrid Kaper, prijatelj V. S. Karadžića i prevodilac srpskih narodnih pjesama na češki i njemački jezik, putovao je 1850. godine po Podunavlju. Svoje putopisne bilješke objavio je u knjizi *Putovanja po južnoslavenskim krajevima*. Razgovarajući sa jednim beogradskim luledžijom, zabilježio je:

> "Odakle si ti Usti Hasane?" – upitah ga.
>
> "Ja? Ja sam rođeni Beograđanin!" – odgovori Hasan.
>
> "Onda se ti sećaš vremena kada je Beograd pripadao vašem sultanu?"
>
> "Ej, kako ne? Sećam se još iz detinjstva, pa se sećam i kad idem kroz varoš i posmatram ulice."
>
> "Kako to?"
>
> "Eto, te kuće i bašte, sve sjajno, a u njima žive ti Srbi i oni su im gospodari, a biće takva u kojoj bih ja sada sedeo da nije Allah hteo da bude drugačije. Iako sam ja sada samo častan luledžija, bio mi je otac jedan od najbogatijih spahija i dobro viđen kod paše; mogao je više dukata ispoklanjati, nego što ih sada ima kakav bogati Srbin. Ali se vremena promeniše."
>
> "Da li ti je teško kad prolaziš pored gradina i kuća koje su bile tvoga oca i kada pomisliš da se ti sada moraš prehranjivati mučnim radom?"
>
> "Teško? Bogme ne! Da Allah to nije hteo, ne bi se ni dogodilo. Sve ima svoje vreme, i mesec i sunce, dan i noć! Ni Srbima pređe nije bilo bolje. Oni su bili naše sluge, a mi njihovi gospodari. A sada su oni gospodari, pa bi zato mogli i mi da budemo njihove sluge. Ali mi to nismo, to je milost Allaha. Znaj da sve stoji do volje Allaha. Turčin može da osiromaši, da izgubi vlast i gospodstvo, ali da služi hrišćaninu, to ne da Allah." (...)
>
> "Svi smo mi takvi – odgovori Hasan tresući glavom – Eto ti pored mene moga suseda Jusufa, onog starog obućara s belom bradom, ako si ga spazio, to je bio

7 Tihomir R. Đorđević, *Srbija pre sto godina*, Prosveta, Beograd, 1946., str. 56.

čovjek sa imanjem od dve stotine hiljada dukata, a imao je 40 žena. Karađorđe mu je sve oduzeo i oslobodio, a glavu mu ostavi u milosti. Jusuf uze svoju glavu, stavi je gde treba, pogleda svoje pesnice i vide da mogu još da rade, pa uze šilo i poče da krpi obuću. I sad peva po ceo dan, pa ga često moram da zamolim da malo zaćuti. I meni on krpi obuću, pa neće nikad da propusti da mi ne kaže 'evala' kad mu isplaćujem dvadeset para."[8]

Beograd, Šabac i drugi srbijanski gradovi u kojima su živjeli Bošnjaci više neće za osmanske vladavine dostignuti nekadašnji sjaj, a netrpeljivosti između muslimanskog i pravoslavnog stanovništva će se zaoštravati uporedo sa zaoštravanjem srpsko-osmanskih odnosa, naročito nakon ostvarenja srpske autonomije[9]. Neprijateljstva će kulminirati 1862. godine, čuvenim incidentom na Čukur česmi, nakon čega će srpski ustanici zauzeti Beograd. Sporazumom iz Kanlidže dogovoreno je da se muslimansko stanovništvo što prije iseli iz gradova, dok će se osmanska vojska zadržati tek u garnizonima u Beogradu, Smederevu, Šapcu i Kladovu.[10] Ubrzo je započelo iseljavanje muslimana prema Nišu, Vidinu i prema Bosni. Između ostalog, jedan šlep sa 300 lica otišao je iz Beograda za Brčko. Iz Šapca je 568 porodica stiglo u Bosnu. Ali Riza-paša je ključeve Beograda, Šapca, Smedereva i Kladova 24. 04. 1867. predao knezu Mihailu, kada su se iselili i preostali muslimani.[11] "U varoši opasanoj oronulim šancem, iznad izmešanih srpskih i turskih kuća, još su *strčala* (istakao E. J.) visoka bela minareta."[12]

Poznato je da je osmanska vlast za muhadžire podigla naselja Orašje, Šamac, Brezovo Polje i Orahovu u Krajini, a dobar dio izbjeglog stanovništva se raselio i po drugim mjestima sjeveroistočne Bosne.

Sjećanje na izgubljeni zavičaj neki od ovih muhadžira su, očito, pokušali sačuvati i u pjesmi. I dok danas tek poneko prezime podsjeća na porijeklo pojedinih porodica, naprimjer Čačković u Palanci kod Brčkog, narodna pjesma je zapamtila neke davne ljude i njihovu muku.

Edin Jašarević

8 Sigfrid Kaper, *Putovanja po južnoslavenskim krajevima* // Stari Beograd – Iz putopisa i memoara, Biblioteka Novo pokolenje, Beograd, 1951., str. 154-155.

9 "Krajem marta 1830. god. beogradski magazdžija Hadži Memed dobije pismo iz Brčkog od nekog Amet – Loznice koji mu je pisao kako se u Bosni kupi vojska i kako je na Brčko razrezano da da sto pedeset vojnika." Dalje je u tom pismu pisalo kako je izdata zapovest "da se svaki gotovi s čim je oskudan", pa čim pukne top, svi vojnici da se iskupe na ugovorenom mestu. Na kraju se tvrdilo da je u Niš došlo tri hiljade vojske i da Bošnjaci misle da će sva ta vojska krenuti na Srbiju. Ove vesti beogradski Turci "primili su za gotove pare", kako je pisao Aleksa Simić Milošu. Oni su među sobom govorili: "Da se može kako lađama spustiti iz Bosne dve hiljade vojske, pa posle Srbi nek jedu što ne treba." Vezir je Aleksi Simiću rekao da to Gradaščević kupi vojsku protiv Ali-paše Fidahića. (Mihailo S. Petrović, *Borbe starog Beograda*, Beograd, 1951.)

10 Safet Bandžović*, Iseljavanje muslimanskog stanovništva iz Beograda u Bosanski ejalet (1804-1862)*, *Godišnjak* BZK Preporod 2004., BZK Preporod, Sarajevo, 2004., str. 144.

11 Isto.

12 Mihailo S. Petrović, *Borbe starog Beograda*, Biblioteka Novo pokolenje, Beograd, 1951., str. 115.

Tatjana Paić-Vukić, *Svijet Mustafe Muhibbija, sarajevskoga kadije*, Zagreb, Srednja Europa, 2007., 267 str.

Svejedno da li ćemo se saglasiti s dalekosežnom tvrdnjom francuskog sociologa Anrija Lefevra da se istina o društvu krije upravo u "nemisterioznim dubinama svakidašnjeg života", neporecivo je da se kroz analizu sitnih svakodnevnih događaja – pod uvjetom da raspolažemo adekvatnim analitičkim i metodološkim oruđem – može saznati mnogo šta o najvažnijim pitanjima društvenih nauka: društvenoj strukturi i raslojavanju, mehanizmima društvene promjene, djelotvornosti ideologija... Upravo knjiga Tatjane Paić-Vukić pridružuje se nevelikom nizu studija kojim hrvatska historiografija hvata priključak sa razvijenim evropskim historiografijama, koje tematski obuhvataju život "običnog čovjeka". Na temelju, dosad gotovo nepoznatih, rukopisa sarajevske porodice Muhibić, koji se nalaze u Nacionalnoj i sveučilišnoj knjižnici Zagreba, autorica je nastojala re/konstruirati svijet Mustafe Muhibbija, sarajevskog kadije. Ova studija je ujedno i izmijenjen tekst njene doktorske disertacije.

Osnovnom tekst raspoređen je u četiri poglavlja, nakon čega slijede: *Zaključak*, *Summary*, *Prilog I*, *Prilog II*, *Izvori i literatura*, *Glosarij*, *Kazalo* i *O autorici*.

Knjiga započinje Predgovorom u kojem Paić-Vukić objašnjava način transkripcije kojim se služila u radu. Detaljnije informacije o historijatu biblioteke Mustafe Muhibbija i metodološkom pristupu u radu izložene su u *Uvodu*.

Prvo poglavlje knjige, koje je posvećeno sarajevskom kadiji, nosi naslov; *Mustafa Muhibbi, sarajevski kadija i derviš,* a sastoji se iz dva potpoglavlja: *Kratki životopis* i *Muhibbijev društveni položaj*. Drugo podpoglavlje dalje se dijeli na šest manjih tematskih cjelina. U pomanjkanju izvora koji govore o njegovom javnom djelovanju, Mustafa Muhibbi je posmatran kroz prizmu bosanske uleme, čija je slika upotpunjena na temelju općenitih spoznaja o ulemi u Osmanskome carstvu. Ispitavši sadržaje rukopisa koji se odnose na šerijatsko pravo, Tatjana Paić-Vukić je zaključila da je Muhibbi dobro vladao arapskim i turskim jezikom, na kojima su bili napisani tekstovi koje je kao šerijatski sudac poznavao. Utvrdila je, također, da je redovno čitao pravnu literaturu, prikupljao mišljenja muftija – najvećim dijelom bosanskih, vježbao službenu stilistiku, prepisivao tekstove, te da je svakako bio među onim, u prvoj polovini 19. stoljeća, već malobrojnim kadijama, koji su imali dobru naobrazbu. U daljem tekstu je izložen život Muhibbije u vrijeme njegovih čestih premještanja, ali je, nažalost, rekonstrukcija ostala osuđena na skromne rezultate, to jest na spominjanje mjesta i datuma službovanja, s obzirom na to da građa ne govori ništa više. Prema niskim stupnjevima kadiluka u kojima je radio, može se zaključiti da nije pripadao sloju društveno utjecajne uleme. Na temelju malobrojnih izvora, kao što su popisi dugova i nacrt podjele imetka, u radu je ukazano i na materijalno stanje Mustafe Muhibbija, sa zaključkom da je on u prvim godinama rada u Sudu više puta bio primoran zakupljivati kadijsko mjesto, te da je ponekad bio i u novčanoj oskudici. No, u kasnijim godinama je već bio toliko imućan da je posjedovao zemljište i nekretnine u gradu Sarajevu kao i van njega.

Autorica se, također, osvrnula i na vjerski aspekt Muhibbije te na osnovu dostupnih izvora zaključila da je Muhibbi pripadao derviškim krugovima, ali ne i kojem derviškom redu. Zapisi u kojima spominje ljude iz svog okruženja odveć su šturi da bi se dalo prosuditi jesu li to osobe uz koje ga je vezivalo prijateljstvo, poslovni odnosi ili tek poznanstva, može se samo reći da je on uglavnom spominjao samo imena sarajevskih uglednika. O mjestu žena u Muhibbijevom privatnom životu, također se ne može saznati gotovo ništa, jer ih gotovo i ne spominje.

U poglavlju *Kultura knjige, čitanje i pisanje*, koje obuhvaća dva potpoglavlja: *Kultura knjige* i *Čitanje i pisanje,* Tatjana Paić-Vukić govori o kulturi rukopisne knjige u Bosni Muhibbijeva vremena. Ona također detaljno opisuje fond njegove biblioteke u kome većinu čine knjige teološko-pravnih tekstova. Pitanje načina stjecanja knjiga je također našlo mjesta u ovom poglavlju, tako saznajemo da se, osim kupovine na dražbi, knjiga mogla kupiti, kako to Muhibbi navodi, "zakonitom kupnjom", tj. kupnjom u specijaliziranim prodavnicama ili naručiti od prepisivača. Na osnovu Muhibbijeve sklonosti ka prepisivanju značajnih djela, Paić-Vukić zaključuje da je citatnost dominantno obilježje njegovog pisanja, koje se ne očituje samo u prepisivanju kompletnih tuđih tekstova, nego i u načinu na koji je on sročio većinu svojih "autorskih" zapisa. Osim soje prepisivačke navike, Muhibbi je sastavljao prigodne kaside povodom nekih savremenih događaja, ispovjedne pjesme, kaside s kronostihovima, gazele i epigrame. Također je pisao nekrologe o smrti bližnjih, no, svi ti zapisi nam, nažalost, ne govore mnogo o Muhibbijevoj ličnosti, niti o njegovom odnosu spram osoba koje spominje.

Naredno poglavlje s naslovom *Muhibbijevi zapisi, muhibbijev svijet*, ujedno je i najobimnije poglavlje u knjizi. Podijeljeno je na devet potpoglavlja: *Bosna: nemiri, borbe i porazi, Praznici dvora, svetkovine puka, Dolasci namjesnika, Sarajevski uglednici, Meraki, nespokojni prijatelj, Žudnja derviša, Jelo, piće i obred, Vrijeme obreda i vrijeme mehaničkoga sata* i *Bolest, strah i zaštita.* Ovo posljednje potpoglavlje podijeljeno je na jedanaest manjih tematskih cjelina. U ovom poglavlju, općenito, autorica iz Muhibbijevih zapisa i pjesama, pokušava otčitati njegov odnos prema zbivanjima koja spominje u svojim zapisima. Posebnu skupinu izvora čine stihovi napisani u duhu prisnoga prijateljstva s čovjekom pjesničkoga imena Meraki. Želeći izbjeći prekomjerno domišljanje o tome ko je, zapravo, bio Meraki i kakav je bio njegov i Muhibbijev odnos, Paić-Vukić se zadržala na tome da skicira neke mogućnosti interpretacije tih pjesama u okvirima zasad dostupnih spoznaja o društvenom kontekstu osmanske divanske ljubavne poezije. U kulturološkom pristupu Muhibbijevim pjesmama, najgovorljivijim izvorima pokazale su se kaside, koje je pisao povodom nekih događaja kojima je bio savremenik. Dvije Muhibbijeve pjesme govore o važnosti jela i pića u društvenom životu iz kojih se, iako vrlo malo, oslikava jedan oblik njegove svakodnevice. Dalje su analizirani Muhibbijevi ljetopisni zapisi za ispitivanje njegovog odnosa prema vremenu. Iz navedenih zabilješki vidi se da je veliku pažnju poklanjao astronomiji i kalendarologiji, a održavao je predavanja je iz astrologije. Muhibbi je, također, sastavljao horoskope. Ljekovitom bilju i zdravstvenim savjetima posvećen je veliki dio njegove svaštare. Među njima ima savjeta

znanstvene medicine, recepata za ljekovite biljne pripravke i uputa za magijsku iscjeliteljsku praksu. Zanimljivo je da je za Muhibbija sihir jedino ono djelovanje koje je usmjereno protiv nekoga na nečiju štetu i koje bi se moglo nazvati crnom magijom, čime jasno pokazuje da su granice dopuštenog u svakodnevnom životu bile znatno pomaknute u odnosu na one što su ih postavljali teolozi, posebno ako imamo u vidu funkciju koju je Muhibbi obnašao.

Poglavlje koje prethodi *Zaključku* T. Paić-Vukić je nazvala *Kraj epohe*, skiciravši u njemu u glavnim crtama kako se kroz reforme provedene u Bosni počinjao mijenjati svijet Mustafe Muhibbija, te o njegovim nasljednicima i njihovom društvenom angažmanu u narednim decenijama.

Posebnu vrijednost ove knjige predstavljaju *Prilozi*. U *Prilogu I* nalaze se Muhibbijevi ljetopisni zapisi i nekrolozi prevedeni s osmanskog turskog i arapskog jezika, i poredani su hronološki. Dok je, u *Prilogu II* dat detaljan popis rukopisa Muhibbijeve biblioteke.

Osim pohvale za lijep i čitak stil pisanja, neophodno je skrenuti pažnju i na neke propuste koji se nalaze u knjizi. Naime, apsolutno je pravo autora da koristi izvore koje vidi da su relevantni za njegovu temu, ali podacima koje preuzima potrebno je pristupiti kritički. U tekstu *Bosna i Hercegovina Muhibbijeva doba*, str. 30, stoji da je u Sarajevu polovinom 19. stoljeća živjelo 60.000 stanovnika, citirajući I. F. Jukića. Uporedimo li ovaj podatak sa zvaničnim popisom iz 1851. godine, u kojem stoji da su u Sarajevu te godine živjele 15.224 osobe, dobit ćemo razliku od 44.776 stanovnika! Naredni zvanični popis obavljen je 1865. godine, a podaci su objavljeni u salnami iste godine, i prema tom popisu u Sarajevu je 1865. godine bilo 36.895 stanovnika. Dakle podatak o 60.000 stanovnika u Sarajevu polovinom 19. stoljeća je privatni proračun rađen prvenstveno na slobodnoj procjeni samog istraživača, te je kao takav naučno neodrživ. U daljem tekstu prilikom osvrta na Tanzimatske reforme Paić-Vukić navodi "...jer u Bosni su sve do Latasova pohoda one (misli na reforme H. Y.) provedene tek djelimično i površno", str. 75. Iz ovoga proizlazi da su se Latasovim pohodom Tanzimatske reforme u Bosni počele u potpunosti provoditi, što apsolutno nije tačno. Naime, Omer-paša Latas jeste svojim akcijama zaustavio otpor centralnoj vlasti, ali sve do 1863. godine obavezna vojna služba nije zaživjela, što je bio osnovni zadatak Latasa kada je dolazio da zavede reforme u Bosni. Zanimljiva je i činjenica da je za sagledavanje političke situacije u Osmanskom carstvu u prvoj polovini 19. stoljeća citiran Ivan Lovrenović?! Problem šturih izvora i pokušaj Tatjane Paić-Vukić da rekonstruira kako je "možda bilo" dovode je ponekad do zaključaka koje odmah zatim opovrgava. Tako je, naprimjer, zaključila da "Muhibbijevi rukopisi pokazuju" da njegov odnos prema nemuslimanima nije imao "po srijedi tek zemljopisne i političke nego i mentalne granice...", str. 72 Nakon ovako krajnje pretencioznog zaključka na sljedećoj stranici navodi; "U svakodnevnom životu Muhibbi se svakako susretao s nemuslimanima, no nema izvora iz kojih bi se moglo prosuđivati jesu li odnosi s njima ostajali na razini službenog komuniciranja ili su zalazili i u njegovu privatnost.", str. 73. Dakle, i sama zaključuje da izvori koje ona koristi nisu dovoljni ni za običan zaključak o njihovom odnosu, a

kamoli o njegovim mentalnim ograničenjima. Na kraju poglavlja *Muhibbijevi zapisi, Muhibbijev svijet*, autorica navodi da joj nije bio cilj razlučiti koja se praksa može smatrati izvornom islamskom, a šta je tradicija, no, ipak je u samom tekstu konstatirala da je način koji je Muhibbi naveo, str. 163., za obavljanje istihare ispravan, tj. prema utvrđenim vjerskim pravilima, što nije tačno, naime, navedeni Muhibbijev način obavljanja istihare nije vjerski nego tradicionalni. U radu postoje još neke faktografske greške, na koje mi nećemo ukazivati.

Na kraju se nameće pitanje: koliko se, zapravo, može reći o Muhibbijevom svijetu u kojem je živio, na osnovu jedne zbirke koja usto nije kompletna niti bogata ličnim zapisima njenog autora? Rekli bismo vrlo malo, stoga nas ne čudi što autorica vrlo često koristi Bašeskijine zapise kao osnovu, a ne poređenje, te da, kao što i sama navodi, pribjegava "domišljanju" Muhibbijevog svijeta koji građa ne spominje dovoljno. Svijet sarajevskog kadije tako je, prije svega, konstrukcija istraživača svjesnog nemogućnosti rekonstruiranja onoga kako je doista bilo.

Gledajući cjelokupan rad, rijetki su zapisi koji nam kazuju o intimnom ili porodičnom životu, dok o viđenju svijeta u burnoj prvoj polovini 19. stoljeća očima sarajevskog kadije ne znamo gotovo ništa. Sarajevskog kadiju Mustafu Muhibbija zapravo smo kroz ovu knjigu upoznali kao radoznalog čitatelja, ali u znatno manjem obimu kao pisca. To je sasvim logično ako uvidimo da je privatna biblioteka uvijek plod samo ličnog odabira, njenog sakupljača. Ako uz to dodamo da je Mustafa Muhibbi uvijek imao na umu misao o nekome ko će držati njegove zapise u rukama jednom kad njega ne bude, a možda još i u toku njegovog života, ne začuđuje nas činjenica da njegovi zapisi govore samo ono što je on želio reći o sebi. To nam potvrđuju i sljedeći stihovi u kojima se njegova želja za "vječnim životom" kroz zabilješke koje je ostavio, posmatrajući ih kao dokaz svog postojanja, jasno očituje;

Nakon što umrem moj će rukopis ostati u knjizi,
ali ruka će strunuti u zemlji.
Ah, kad bi bar onaj koji će čitati knjigu
izmolio za spas moje duše od muka.[13]

Zbirka Mustafe Muhibbije, sarajevskog kadije, nastajala je od otprilike 1810. godine do prvih desetljeća 20. stoljeća, trenutno sadrži 163 rukopisna kodeksa i svežanj neuvezanih fragmenata, i predstavlja značajan, iako dosta štur, izvor za istraživanje historije i književnosti osmanskog perioda, tačnije prve polovine 19. stoljeća. Ovakve zbirke do sada nisu bile predmet naučnih istraživanja, na način koji je Tatjana Paić-Vukić uradila. Stoga ova knjiga predstavlja pionirski poduhvat na polju mikrohistoriografije, ne samo u Hrvatskoj nego i na širem prostoru bivše Jugoslavije. Sigurni smo da će, posebno svojim zanimljivim naslovom, probuditi znatiželju šireg kruga čitatelja.

Hana Younis

13 Tatjana Paić-Vukić, *Svijet Mustafe Muhibbija, sarajevskoga kadije*, Srednja Europa, Zagreb, 2007., str. 90.

GODIŠNJAK 2007

IZ “PREPORODOVE” DJELATNOSTI

Izvještaj o radu BZK "Preporod" za 2007. godinu

U 2007. godini bilježimo djelatnost 62 općinska društva i dvije zajednice općinskih društava Bošnjačke zajednice kulture "Preporod" na području Bosne i Hercegovine. Od obnove rada BZK "Preporod" unapređenje funkcioniranja općinskih društava jedan je od temeljnih programskih zadataka. Usavršavanje rada ovih društava zavisi od sljedećih činilaca: entiteta u kojem društvo djeluje, predstavnika političke vlasti u općinama i njihovog razumijevanja za rad ove zajednice u kulturi, broja i kvaliteta povratnika u općine iz kojih su bili prognani tokom proteklog rata, sposobnosti i interesa predsjednika i Izvršnog odbora koji djeluju u toj općini te od različitih vrsta pomoći od Matičnog odbora. Kad kažemo da postoje 62 općinska društva to ne znači da svi oni djeluju s jednakim kvalitetom. Ovom prilikom nećemo govoriti o pojedinačnom radu društava jer njihovi izvještaji slijede u ovom prilogu. Izraslija društva već su poznata adresa svih kulturnih dešavanja u toj općini. Međutim, postoje i društva koja su samo registrirana, zatim društva u kojim nesporazumi između samih članova ne dozvoljavaju kvalitetniji rad. U ovoj godini osnovana su nova društva u Kopačima i Paprači – Šekovići.

U protekloj godini održane su reizborne skupštine u Brčkom, Bugojnu, Brezi, Kaknju, Sanskom Mostu, Zenici i Žepču.

U izvještajnoj godini Matični odbor finansijski je pomogao sljedeća društva: Brčko, Doboj Istok, Modriča, Novi Travnik, Stolac, Teočak i Velika Kladuša. Dobar primjer za početak rada jednog općinskog društva nalazimo u Kopačima. Nakon potpisivanja Dejtonskog sporazuma naselje Kopači, koje je pripadalo općini Goražde, dodijeljeno je u administrativno područje entiteta Republika Srpska. Krajem godine oni su inicirali da se organiziraju unutar Bošnjačke zajednice kulture "Preporod". U toj općini danas živi gotovo 4.500 stanovnika. Najveći dio povratničke grupe je mlađe starosne dobi. Na području od Tjentišta do Vardišta živi više od 450 mladih koji ne posjeduju minimalne uvjete za održivi povratak. Ova grupa je zajedno s Matičnim odborom uspjela uz pomoć lokalnih vlasti Podrinjskog kantona i Općine Stari Grad iz Sarajeva pribaviti sredstva za kupovinu prostora u kome će se organizirati i djelovati.

Vrijedno je, također, istaći da su općinska društva u Brčkom i Mostaru dobila svoje stalne adrese u zgradama Islamske zajednice, muftijstvima tog područja.

Stalno osigurani prostori društava u Livnu, Tuzli i Zenici su u postupku adaptacije, čime će se steći uvjeti za kvalitetan rad.

Matični odbor organizirao je književne večeri i predavanja u više općinskih društava. Ističemo posjete Banja Luci, Donjem Vakufu, Foči, Kladnju, Livnu, Sanskom Mostu, Srebreniku, Tuzli i Živinicama.

Promocija IX kola edicije *Bošnjačke književnosti u 100 knji*ga održana je u Banjoj Luci. Na promociji je govorio prof. dr. Munib Maglajlić. Održana je također i promocija knjige *Moja porodica: Iz riznice sjećanja* Osmana Maglajlića. Na promociji ove knjige govorili su Dževad Osmančević, prof. dr. Miodrag Živanović i Slavko Podgorelec. Moderator promocije bio je Fuad Balić, predsjednik Općinskog društva “Preporod” Banja Luka. Na održanoj promociji IX kola Edicije u Donjem Vakufu govorili su prof. dr. Munib Maglajlić i književnik Zilhad Ključanin. Na književnoj večeri u Foči učestvovali su književnici: Hadžem Hajdarević, Faiz Softić, Nenad Radanović, Šefik Daupović i Miro Petrović. Na književnoj večeri “Riznica znanja” u Kladnju prisustvovao je prof. dr. Senahid Halilović. U Livnu je obilježen Dan državnosti Bosne i Hercegovine prigodnom akademijom na kojoj je govorio prof. dr. Šaćir Filandra, a u svečanom dijelu učestvovala su kulturno umjetnička društva iz Livna, te Gudački kvartet Kamernog teatra ‘55 iz Sarajeva. U Sanskom Mostu predsjednik BZK “Preporod” Šaćir Filandra održao je predavanje o temi “Bošnjački identitet u procesu globalizacije”. Srebrenički “Preporod” posjetili su prof. dr. Omer Ibrahimagić i prof. dr. Enes Pelidija. Oni su promovirali svoje knjige *Položaj Bošnjaka u Bosni i Hercegovini* i *Banjalučki boj*. Promocija romana *Vječnik* Nedžada Ibrišimovića i IX kola Edicije organizirana je u Živinicama. O romanu *Vječnik* govorio je autor, a o IX kolu Edicije prof. dr. Munib Maglajlić.

Posjete su organizirane bošnjačkim zajednicama u Sandžaku, Kosovu, Makedoniji i Hrvatskoj. Na tragu tih posjeta u organizaciji BZK “Preporod” NGO Udruženje Bošnjaka “Kosovski avaz” je promovirao u Bošnjačkom institutu – Fondacija Adil Zulfikarpašić svoja nova izdanja: *Felco Peregrinus / Štit od zlata* prof. dr. Ferida Muhića; *Na raskršću vremena: Od Kapetanovića do Mušovića* akademika Jašara Redžepagića; i *Onomastika Župe* prof. Alije Džogovića. O knjigama su govorili: prof. Alija Džogović, prof. dr. Ferid Muhić i akademik Jašar Redžepagić. Moderator promocije bila je Nadira Avdić-Vlasi.

Matični odbor podržao je akciju Kulturnog centra Bošnjaka iz Makedonije, koji je član Bošnjačke zajednice kulture “Preporod”, u obnovi turbeta bosanske princeze Katarine, kćeri posljednjeg bosanskog kralja Stjepana Tomaša i njegove supruge Katarine. Naime, stručnoj i dijelu kulturne bosanskohercegovačke javnosti poznato je da se na brdu Gazibaba, na rubu starog dijela Skoplja nalazi grob princeze Katarine. Iako je ovaj spomenik kulture uveden u registar Zavoda za zaštitu spomenika grada Skoplja nije obnovljen ili barem zaštićen od propadanja još od skopskog zemljotresa 1963. godine. BZK “Preporod” se odazvao pozivu Bošnjaka iz Makedonije da pomogne obnovu ovog spomenika kulture i na taj način doprinese očuvanju nacionalne svijesti i izgradnji i kulturno-historijskog identiteta države Bosne i Hercegovine. Do sada je prikupljeno 5.000 KM.

U nastojanju da svojom aktivnošću budemo prisutni na svim područjima države odlučili smo da 2007. godine mjesto održavanja Zbora predsjednika općinskih društava BZK "Preporod" bude Livno. Program ovogodišnjeg Zbora, trinaestog po redu, bio je uobičajeno bogat i raznovrstan. U njegovom radu, osim predsjednika općinskih društava, učestvovali su i priznati kulturni, znanstveni i javni djelatnici.

Osim Zbora kome je prisustvovalo 45 predsjednika općinskih društava, ili njihovih zamjenika, upriličeni su i sljedeći sadržaji: Književno veče Ibrahima Kajana: "Tragom bosanskih kraljeva" u hotelu "Dinara", postavka izložbe Halila Tikveše: "Crteži 1960–1970" u Galeriji Župnog ureda i koncert ansambla "Damir Imamović– Trio" u Domu kulture. Navedenom programu prisustvovali su brojni građeni Livna i susjednih općina. Učesnici Zbora razmijenili su svoja iskustva u radu te, između ostalog, zaključili da je nužno zadržati položaj u središtu duhovnog artikuliranja našega narodnog bića i biti poticatelji njegovog daljnjeg unapređivanja. To je moguće ukoliko jasno odredimo naše zbiljske probleme i svoje zadaće za njihovo rješavanje, znamo narod kome pripadamo te njegove istinske interese i ciljeve.

BZK "Preporod" u saradnji sa PEN-om BiH, IP "Svjetlostkomerc" i časopisom *Odjek* organizirao je u mjesecu februaru u hotelu Holiday Inn naučni skup u povodu četiri izdanja romana *Vječnik* Nedžada Ibrišimovića tokom 2006. godine. Ta godina je, inače, jubilarna za povijest bosanskohercegovačke književnosti, budući da se navršilo 40 godina od izlaska iz štampe prijelomno važnih djela naše književnosti: *Derviš i smrt* Mehmeda Meše Selimovića, *Pobune* Derviša Sušića i knjiga pjesama *Kameni spavač* Mehmedalije Maka Dizdara.

Ibrišimovićev roman izazvao je veliko interesovanje u našoj čitalačkoj publici, postavši nekom vrstom bestselera, što u našoj kulturnoj sredini nije tako često kada se radi o domaćim autorima. Riječ književne kritike o *Vječniku* prije ovoga skupa nije bila odgovarajuće prisutna ili je čak bila maliciozna, što opet više govori o našoj ukupnoj književno-kritičkoj misli nego o samome romanu i njegovim književno-stilskim i kulturološkim vrijednostima.

Imajući u vidu ovakav društveni, kulturni i kritički kontekst u kojem se pojavio Ibrišimovićev *Vječnik* naučni skup nazvan: "Vječnik: književni likovi besmrtnika" imao je cilj da se ovaj roman objektivno sagleda i osvijetli iz različitih hermeneutičkih pozicija te interpretacijskih uglova i perspektiva: književno-historijske, književno-kritičke, lingvističko-stilističke i kulturološke, pri čemu nisu izostali i polemički tonovi u kritičkim stavovima samih učesnika naučnog skupa. Skup je radio u tri panela. Uvodnu riječ na otvorenju održao je prof. dr. Šaćir Filandra.

U radu književno-historijskog panela učestvovali su: prof. dr. Nihad Agić (Sarajevo): "Kulturna matrica romanesknog narativa", Davor Beganović (Konstanz): "Anđeo i mistik*:* Linearna i prostorna koncepcija vječnosti u dva romana Nedžada Ibrišimovića"*,* Muhidin Džanko (Sarajevo): "Romaneskna Bosna ili 'Škrinja dobrote' *Vječnik* Nedžada Ibrišimovića u kontekstu bosanskog romana", Asmir Kujović (Sarajevo): "Dugovjeki*,* nesmrtni i besmrtni", Vahidin

Preljević (Sarajevo): "O *Vječniku*", Enver Kazaz (Sarajevo): "Roman izvan romaneskne tradicije".

U radu književno-kritičkog i lingvističko-stilističkog panela učestvovali su: Jasmina Ahmetagić (Beograd): "Problematičan identitet pripovedača u romanu *Vječnik* Nedžada Ibrišimovića", Tvrtko Kulenović (Sarajevo): "Borhesov *Besmrtnik i* Ibrišimovićev *Vječnik*", Velimir Visković (Zagreb): *Vječnik***,** Hasnija Muratagić-Tuna (Sarajevo): "Ibrišimovićev *Vječnik* – izazov za lingvo-stilističke interpretacije".

U radu kulturološkog panela učestvovali su: Mile Babić (Sarajevo): "Pjesnik gleda iz filozofsko-teološke perspektive", Paul Ballanfat (Lyon): "Uz Ibrišimovićev roman *Vječnik*", Džemaludin Latić (Sarajevo): "Neodoljivo 'drski roman'", Rusmir Mahmutćehajić (Sarajevo): "Muslimansko pričanje egipatskog pisara: Uz knjigu Nedžada Ibrišimovića *Vječnik*", Sadudin Musabegović (Sarajevo): "*Vječnik* i vrijeme".

U ovoj godini iz edicije *Bošnjačke književnosti u 100 knjiga* objavljeno je X kolo koje sadrži sljedeće autore i naslove:

Osman – Aziz, *Bez nade* * Edhem Mulabdić, *Na obali Bosne* (priredio Safet Sarić); Safvet-beg Bašagić, *Bošnjaci i Hercegovci u islamskoj književnost* * *Znameniti Hrvati Bošnjaci i Hercegovci* (priredila Lejla Gazić); Husejn Đogo Dubravić, *Sreća mladog Ljubovića* (priredio Munib Maglajlić); Kasim Prohić, *Eseji* (priredio Sadudin Musabegović); Sead Begović, *Sve opet postoji* * Tahir Mujičić, *Tursko groblje* (priredio Hadžem Hajdarević).

Kako je ovaj projekt prepolovljen, u sljedećoj godini planiramo promociju svih deset kola (pedeset knjiga) u Sarajevu, Beogradu, Zagrebu, Podgorici i Beču.

U ovoj godini osim *Godišnjaka,* bogatiji smo za još jedan časopis čije smo izlaženje već bili najavili. Radi se o časopisu koji od ove godine izlazi na engleskom jeziku: *Bosnian studies: Journal for research of Bosnian thought and culture.* To je prvi časopis ove vrste na engleskom jeziku u Bosni i Hercegovini u kome su se našli tekstovi istaknutih autora. Osnovna mu je namjera preispitivanje i vrednovanje bosanskohercegovačke misli i kulture u vidicima naučnog rasvjetljavanja i upoznavanja Bosne i Hercegovine. Časopis je prvenstveno namijenjen inozemnoj intelektualnoj javnosti. Redakciju časopisa čine: dr. Đenana Buturović, dr. Srebren Dizdar, dr. Šaćir Filandra, dr. Mustafa Imamović, dr. Fikret Karčić i dr. Muhamed Nezirović. Urednik časopisa je prof. dr. Fikret Karčić, a likovno rješenje je uradio akademik Dževad Hozo. Prijevod je povjeren stručnom timu prof. dr. Srebrena Dizdara.

U prvom broju časopisa, zastupljeni su sljedeći autori: Muhamed Nezirović: "Is the Slavic Antithesis Truly Slavic?"; Đenana Buturović, Lada Buturović: "Bosnian Frontiersmen from Krajina in Memory and Continuity of Tradition"; Vesna Mušeta-Aščerić: "Advocating a New Approach to the Bosnian Middle Ages"; Behija Zlatar: "Gazi Husrev-Beg's Civilizational and War Strategy"; Fikret Karčić: "The Bosnian Muslims and Islamic International Networks": "The Age of Conventions"; Adnan Velagić: "The Education System in Herzegovina during the Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes (1918 –1929)".

Promocija časopisa održana je 27. decembra 2007. godine u Bošnjačkom institutu – Fondacija Adil Zulfikarpašić. U promociji učestvovali su: dr. Srebren Dizdar, dr. Šaćir Filandra i dr. Fikret Karčić. Namjera izdavača je da se u narednim brojevima objave tekstovi mladih bosanskohercegovačkih autora koji žive van Bosne i Hercegovine.

U 2007. godini predstavili smo šesti po redu "Preporodov" *Godišnjak*. Njegovo javno predstavljane održalo se 3. aprila 2007. godine u Bošnjačkom institutu – Fondacija Adil Zulfikarpašić. O *Godišnjaku* su govorili dr. Đenana Buturović, dr. Šaćir Filandra, dr. Senadin Lavić i dr. Esad Zgodić.

Ove godine smo organizirali tri izložbe. U toku održavanja Zbora predsjednika općinskih društava u Livnu postavljena je izložba "Rani radovi*"* Halila Tikveše u galeriji Župnog ureda. Izložbu su otvorili načelnik Općine Livno Luka Čelan i predsjednik BZK "Preporod" Šaćir Filandra. U Galeriji "Preporod" u Sarajevu organizirana je izložba grafika Muje Alagića, grafičara iz Novog Sada. Povodom ove izložbe izdat je i katalog Alagićevih radova za koji su tekstove napisali Miloš Arsić, historičar umjetnosti iz Novog Sada i prof. dr. Enver Imamović, historičar. U saradnji sa Internacionalnim festivalom MESS upriličena je također u galeriji "Preporod" izložba likovnih radova Halila Tikveše naslovljena "Crteži 1960–1970". Izložba je bila medijski izuzetno popraćena i posjećena. U katalogu koji je pratio ovu izložbu bili su se tekstovi: Stojana Čelića, Bore Draškovića, Melihe Husedžinović i Miće Miloševića.

Učenici osnovnih škola su nas svojim literarnim i likovnim radovima učili kako kroz ovaj svijet treba gledati u drugi, ljepši svijet, koji je dječijoj mašti najbliži. Iako je ovogodišnja tema "Preporodovog" konkursa za literarne i likovne radove učenika bila možda odveć apstraktna, široka i "ozbiljna" za njihov uzrast – "Svijet kakav jeste ili kakav bi trebao da" – sudeći prema prispjelim radovima, čini se da još jedino djeca imaju moć da u ovom svijetu otkrivaju i prepoznaju nove i nepoznate svjetove.

Deala Helez, učenica iz Bugojna, piše: "Svijete, budi ti po mojoj i ja po tvojoj mjeri! Molim te!" Zanimljivo je da su mnogi od naših mladih literata naslov teme skratili, izdvojivši samo drugi dio: "Svijet kakav bi trebao da bude". Kao da su se svi oni prešutno i nezavisno jedan od drugog saglasili da svijet kakav jeste nipošto ne može biti istovjetan sa onim kakav bi trebao da bude! Ili su se time, kao na kakvom tajnom glasanju, jednoglasno opredijelili za ovaj drugi? Ili je to poruka kako je njihov dječiji svijet – jedini stvaran svijet, svijet kakav bi trebao da bude, i da svi ostali svjetovi treba da se ugledaju na njega?

I ove godine je od velikog broja izvrsnih učeničkih radova prijavljenih na konkurs bilo zaista teško odabrati one najbolje. Zadatak nije bio nimalo jednostavan, utoliko prije što je Žiri nastojao ispoštovati kriterije kojima su se rukovodili žiriji u prethodnim godinama, a za koje treba imati razumijevanja. Vrijedi napomenuti da se vodilo računa o tome da među izabranim radovima budu zastupljeni i radovi učenika iz nižih razreda, iako se oni, naravno, po literarnoj zrelosti ne mogu porediti sa radovima starijih učenika. Također se imala u vidu i zastupljenost različitih škola iz različitih gradova i mjesta

u Bosni i Hercegovini, a da pri tome ostanu dosljedno ispoštovana mjerila estetske vrijednosti.

Na konkurs je pristiglo 3.020 radova – od toga 1.130 literarnih i 1.890 likovnih – iz 93 škole iz cijele Bosne i Hercegovine. Žiri u sastavu: Bisera Alikadić, Mujo Musagić i Asmir Kujović (za literarne radove), te Tarik Jasenković, Jasminko Mulaomerović i Mušo Šahman (za likovne radove) i Hatidža Duman (koordinator konkursa) je nakon temeljitog i pažljivog odabiranja i vrednovanja svih prispjelih radova odlučio sljedeće:

I – U oblasti literarnih radova prvo mjesto je dodijeljeno radu Fadila Ademovića, učenika VII razreda Osnovne škole "Al-Walidein Gazzaz" iz Sarajeva; drugo mjesto je dodijeljeno radu Vedina Klove, učenika III razreda Osnovne škole "Husein ef. Đozo" iz Goražda; a treće mjesto je dodijeljeno radu Amara Ferizovića, učenika VI razreda "Druge osnovne škole" iz Bugojna.

II – U oblasti likovnih radova prvo mjesto je dodijeljeno radu Džana Horozića, učenika VI razreda Osnovne škole "Musa Ćazim Ćatić" iz Sarajeva; drugo mjesto je dodijeljeno Aniti Barić, učenici VII razreda Osnovne škole "Srednje" iz Srednjeg; treće mjesto ravnopravno dijele radovi Senada Skenderagića, učenika VI razreda Osnovne škole "Hasan Kikić" iz Sarajeva i Lejle Mešković, učenice VIII razreda Osnovne škole "Brčanska Malta" iz Tuzle.

Žiri je također proglasio po tri najuspješnija nastavnika u realizaciji teme konkursa. U oblasti literarnog stvaralaštva to su: Sabira Bećirović iz Osnovne škole "Al-Walidein Gazzaz", Sarajevo, Sadeta Cenov iz Osnovne škole "Kreka" Tuzla i Lejla Karčić iz Osnovne škole "Husein ef. Đozo" Goražde, a u oblasti likovnog stvaralaštva: Safija Beširević iz Osnovne škole "Srednje", Srednje, Nada Čevro iz Osnovne škole "Musa Ćazim Ćatić" Sarajevo i Ishak Hajro iz Osnovne škole "Safvet-beg Bašagić" Visoko.

Izvjestan broj likovnih i literarnih radova bio je prezentiran i na izložbi koja se svake godine priređuje u Galeriji BZK "Preporod" u Sarajevu. Tom prilikom proglašeni su najuspješniji učenici i nastavnici koji su svojim radovima učestvovali na ovogodišnjem "Preporodovom" konkursu. Njima, kao i svim ostalim učesnicima ove tradicionalne smotre stvaralaštva mladih najsrdačnije se i ovom prilikom zahvaljujemo i pozivamo ih da i sljedeće godine u njoj sudjeluju.

Nastojeći da svojom djelatnošću okupimo mlade u što većem broju, otvorili smo "Školu gitare". Umjetnički rukovoditelj i voditelj škole je Elvir Solak. Diplomu su dobili sljedeći učenici u dobi od 7 do 15 godina: Vedim Šeta, Belma Selimović, Šejla Deljanin, Minela Keketović, Inda Gvožđar, Andi Gvožđar, Dejan Đukić, Naida Begić, Harun Begić, Haris Babić, Enver Arnaut, Haris Šabanić, Asja Oručević, Faris Oručević, Hana Lukač, Miran Hadžiomerović, Merjem Begović, Aida Katica, Emina Tufo. Po završetku škole upriličen je koncert u Klubu "Preporod". Tom prilikom polaznici škole uz prisustvo roditelja izveli su solo i kamernu muziku kao i obrade bosanskih pjesama i drugih popularnih kompozicija. Diplome polaznicima škole uručio je predsjednik Šaćir Filandra i član Matičnog odbora Suad Selimović.

Saradnja s državnim institucijama i nevladinim organizacijama bila je zadovoljavajuća.

Priznanje Plaketa Kantona Sarajevo dodijeljena nam je za doprinos u promociji kulturno-historijskih i društvenih vrijednosti Kantona Sarajevo i Bosne i Hercegovine za 2007. godinu. Imali smo izuzetno dobru saradnju sa Bošnjačkim institutom – Fondacija Adil Zulfikarpašić. Bošnjački institut nam je omogućio da u njihovom prostoru organiziramo promocije knjiga kao i druge sadržaje iz rada naše zajednice. Saradnja s drugim nacionalnim i kulturnim društvima iz naše zemlje išla je u smjeru zajedničkih nastupa prema državnim organima u osiguravanju sredstava za rad. S Fakultetom islamskih nauka iz Sarajeva organizirali smo promociju knjige *U suton jedne mladosti* autora Haseta Ćoralića. Knjigu su promovirali: prof. dr. Ismet Bušatlić, prof. dr. Šaćir Filandra i dr. Ismet Kasumagić.

U ovoj godini konačno smo uspjeli dovršiti poslove u vezi s knjiženjem prizemlja i prvog kata “Preporodovog” doma.

Hatidža Duman

Izvještaj o radu Biblioteke Instituta za bošnjačke studije BZK "Preporod" Sarajevo za 2007. godinu

Svojim djelovanjem Biblioteka pomaže aktivnosti "Preporoda" u kulturnim, istraživačkim i obrazovnim ciljevima. Prikuplja, obrađuje i čuva knjige i drugu građu iz bošnjačke kulturne, historijske i duhovne baštine. U prošloj godini radili smo na poslovima nabavke knjiga, obrade, kompjuterskog unosa knjiga, razmjene izdanja, rada sa čitaocima, koordinaciji sa "Preporodovim" općinskim bibliotekama i praćenju i dopunjavanju bibliografije "Preporodovih" izdanja, koja se nalazi na našoj web-stranici.

U 2007. godini obnovili smo knjižni fond sa 500 naslova, poklonima, razmjenom i kupovinom.

Spomenut ćemo samo veće poklone koje smo primili u prošloj godini: dr. Mehmed Gribajčević poklonio je 27 knjiga i 11 časopisa sa više različitih brojeva. Mr. Jasminko Mulaomerović poklonio je 60 naslova, udruženje "Almanah" iz Podgorice poklonilo je svoja izdanja. Direktorica Fonda za humanitarno pravo iz Beograda, Nataša Kandić, poklonila je transkripte sa suđenja Slobodanu Miloševiću na Međunarodnom krivičnom tribunalu za bivšu Jugoslaviju u Haagu, koji su štampani u 19 tomova. Farmaceutkinja Amila Škaljić poklonila je 29 knjiga i više brojeva različitih časopisa, a prof. dr. Emina Memija poklonila je 41 knjigu. Prof. dr. Salih Jalimam poklonio je 8 naslova. Primili smo i vlastita izdanja "Preporodovih" općinskih društava u Bosni i Hercegovini i dr. Redovno primamo sljedeće časopise: *Glasnik Rijaseta Islamske zajednice u Bosni i Hercegovini*, list *Preporod*, *Glasnik Zemaljskog muzeja Bosne i Hercegovine*, *Izraz*, *Odjek*, *Prosvjetni list*, *Znakove vremena*, *Priloge za orijentalnu filologiju*, *Priloge Instituta za istoriju*, *Anale Gazi Husrev-begove biblioteke*, *Glasnik Arhiva i društva arhivskih radnika*, *Godišnjak Pravnog fakulteta*, *Pregled*, *Ljudska prava*, *Baština*, *Beharistan*, *Bosniaca*, *Almanah* (Podgorica), *Zbornik radova* Fakulteta islamskih nauka, *Zbornik radova* Pedagoškog fakulteta iz Zenice, *Nove horizonte*, *Forum Bosna*, *Diwan*, *Dijalog*, *Kevser*, *Muallim*, *Sarajevske sveske*, *Behar* zagrebačkog "Preporoda", *Bošnjačka pismohrana*, *Narodna umjetnost*, *Sent*, *Gračanički glasnik* i dr. Ukoliko časopis izlazi više puta godišnje, onda ga kompletiramo i uvežemo u tvrdi uvez za svaku godinu.

Razmijenili smo izdanja sa Akademijom nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine, Gazi Husrev-begovom bibliotekom, Fakultetom islamskih nauka, Orijentalnim institutom, Institutom za istoriju, Vijećem Kongresa bošnjačkih intelektualaca i dr.

Obrađeno je 500 knjiga (upisano u inventarsku knjigu, klasificirano i katalogizirano za autorski i stručni katalog). Otkucano je 1010 kartica za autorski i stručni katalog.

Unos knjiga u kompjutersku bazu zahtijeva veliku preciznost, te se odvija malo sporije. U kompjutersku bazu uneseno je novih 400 zapisa, što ukupno čini 5.500 unesenih naslova.

Rad s korisnicima podrazumijeva komuniciranje u čitaonici, telefonskim putem i rad sa istraživačima na našim projektima. U prošloj godini naše bibliotečke i informativne usluge koristilo je 350 čitalaca.

Funkciju matične biblioteke bibliotekama općinskih društava, Biblioteka Instituta za bošnjačke studije BZK "Preporod" ispunjava poklanjanjem knjiga općinskim bibliotekama, stručnim savjetima i vođenjem kompjuterske evidencije o poklonjenim knjigama. Odabirom i slanjem kvalitetnih knjiga nastojimo obogatiti knjižni fond biblioteka i profilirati ukus Bošnjaka za dobru knjigu.

Ove godine smo poklonili po 100 naslova bibliotekama općinskih društava u Travniku i Žepču. Za narednu godinu planirali smo ubrzati slanje knjiga i ostalim bibliotekama koje imaju vlastiti prostor za rad i police za knjige.

Donirali smo knjige i drugim institucijama: Osnovnoj školi u Popovom Mostu kod Foče i nagrađenim učenicima osnovnih škola "Enver Pozderović", "Hasib Hadžović" i "Džemal Bijedić" u Goraždu.

Isma Kamberović

ADRESAR OPĆINSKIH DRUŠTAVA BZK "PREPOROD" U BOSNI I HERCEGOVINI

1. Općinsko društvo Banovići
Branilaca Banovića bb
Predsjednik: Vehid Kudumović
Tel/Fax: 035/882-154
Mob: 061/737-886
75290 BANOVIĆI

2. Općinsko društvo Banjaluka
Gorana Radulovića Bimbe
Predsjednik: Fuad Balić
Tel: 051/304-485
78000 BANJALUKA

3. Općinsko društvo Bihać
Bihaćkih branilaca 5
Predsjednik: Smail Kličić
Mob: 061/479-451
Fax: 037/226-084
77000 BIHAĆ

4. Općinsko društvo Bijeljina/Janja
Kozaračka 5
Predsjednik: Jusuf Trbić
Tel: 055/204-258
E-mail: macakbn@yahoo.com
76300 BIJELJINA

5. Općinsko društvo Bosanska Dubica
Kninska 5
Predsjednik: Samir Krivdić
Mob: 061/878-548
Sekretar: Saed Murtćehaić
Mob: 06/197-81
79240 BOSANSKA DUBICA

6. Općinsko društvo Bosanska Gradiška
Partizanska 5a
78400 BOSANSKA GRADIŠKA

7. Općinško društvo Bosanska Krupa
Dom kulture
Trg Avde Ćuka bb
Tel: 037/471-693
77240 BOSANSKA KRUPA

8. Općinsko društvo Brčko Diktrikt BiH
Bosne srebrene 16
Predsjednik: Ćazim Suljević
Tel/Fax: 049/214-594
Mob: 061/334-946
E-mail: kultura@teol.net
76100 BRČKO Distrikt BiH

9. Općinsko društvo Breza
Bosanskih namjesnika 110
Predsjednik: Fikret Herco
Tel: 033/784-433
Mob: 061/783-260
E-mail: josebreza@gmail.com
71370 BREZA

10. Općinško društvo Bugojno
Sultan Ahmedova 71
Predsjednik: Muamer Terzić
Mob: 063/366-776
E-mail: mterzic@bih.net.ba
70230 BUGOJNO

11. Općinsko društvo Bužim
505. Viteške 24
Predsjednik: Sead Emrić
Tel: 037/419-500
Mob 061/851-369
E-mail: emric.s@bih.net.ba
77245 BUŽIM

12. Općinsko društvo Cazin
Indire Pejanović 27
Predsjednik: Selim Toromanović
77220 Cazin

13. Općinsko društvo Čelić
Patriotske lige bb
Predsjednik: Nermin Ibrišimović
Tel: 035/257-479
Mob: 061/743-586
75246 ČELIĆ

14. Općinsko društvo Klokotnica-Doboj Istok
Predsjednik: Ismet Suljić
Tel: 035/720-029
74207 DOBOJ ISTOK

15. Općinsko društvo Donji Vakuf
770. Slavne brigade 18
Predsjednik: Kemal Čolak
Mob: 061/132-119
79240 DONJI VAKUF

16. Općinsko društvo Foča
Predsjednik: Kemal Brdarić
Mob: 062/246-735

17. Općinsko društvo Fojnica
Numanagića 2
Predsjednik: Salko Hurko
71270 FOJNICA

18. Općinsko društvo Glamoč
Radoslije 61
Predsjednica: Nurka Bašić
Tel: 034/272-541
80220 GLAMOČ

19. Općinsko društvo Goražde
Ferida Dizdarevića 42
Predsjednik: Nedžad Kurtović
Mob: 061/261-580
E-mail: preporodgz@hotmail.com
73000 GORAŽDE

20. Općinsko društvo Gornji Vakuf
Mehmed-bega Stočanina bb
Predsjednik: Said Imamović
Mob: 062/904-614
Tel: 030/265-255
70240 GORNJI VAKUF

21. Općinsko društvo Gračanica
Podrinjska 8
Predsjednica: Refija Čajić
Mob: 061/305-621
75320 GRAČANICA

22. Općinško društvo Gradačac
Husein-kapetana Gradaščevića 96
Predsjednik: Sead Berbić
Tel/Fax: 035/816-138
76250 GRADAČAC

23. Općinško društvo Hadžići
Hadželi 185
E-mail: zmusto'o@yahoo.com
Predsjednica: Zehra Musto
Mob: 061/377-100
71240 HADŽIĆI

24. Općinsko društvo Ilijaš
Ivana Franje Jukića 1
Predsjednik: Mirsad Kustura
Mob: 061/257-494
E-mail: tarik.omerhodzic@gmail.com
71380 ILIJAŠ

25. Općinsko društvo Jablanica
Pere Bilića bb
Predsjednik: Alija Šuko
Tel: 036/753-333
Mob: 061/227-737
88420 JABLANICA

26. Općinsko društvo Jajce
Hrvoja Vukčića Hrvatinića bb
Predsjednik: Alem Bibić
Mob: 061/744-744

27. Općinsko društvo Kakanj
Predsjednik: Nazif Hrustić
Tel/Fax: 032/553-971
Mob: 061/477-910
Sekretar: Nevzet Kovačević
Mob: 061/421-983

28. Općinsko društvo Kalesija
Patriotske lige bb
Predsjednik: Fahrudin Sinanović
Tel: 035/631-891
Mob : 061/291-994
E-mail: fahro.s@bih.net.ba
75266 KALESIJA

29. Općinsko društvo Kiseljak
Medžlis islamske zajednice i "Preporod"
4.juli
Predsjednik: Munir Mujić
Tel: 030/879-274(Medžlis I.Z.-e)
Sekretar: Benjamin Mujić
Mob: 061/349-305
71250 KISELJAK

30. Općinsko društvo Kladanj
Kladanjskih brigada bb
Predsjednik: Muris Kreho
www.preporodkladanj.com.ba
E-mail: linuz@bih.net.ba
Tel: 035/621-114
75280 KLADANJ

31. Općinsko društvo Ključ
Branilaca BiH bb
Predsjednik: Ibrahim Kapetanović
Tel/Fax: 037/661-116
79280 KLJUČ

32. Općinsko društvo Konjic
Varda bb
Predsjednik: Adnan Velagić
Tel: 036/735-031
Fax: 036/735-030
Sekretar: Osman Ćatić
E-mail: preporodkonjic@yahoo.com
Mob: 061/761-018
88400 KONJIC

33. Općinsko društvo Kotor-Varoš
Svetozara Miletića 30
Predsjednik: Nerim Abdić
78220 KOTOR VAROŠ

34. Općinsko društvo Kupres
Kralja Tomišlava 7
Predsjednik: Safet Pilić
Mob: 063/349-328
88320 KUPRES

35. Općinsko društvo Livno
Kalajdžinica bb
Predsjednik: Semir Ortaš
Mob: 063/436-320
Fax: 034/201-830
80101 LIVNO

36. Općinsko društvo Lukavac
Dom kulture
75300 LUKAVAC

37. Općinsko društvo Modriča
Hamburška 21
Predsjednik: Husein Huseljić
Tel: 053/811-472
E-mail: drhusejnhuselja@hotmail.com
74480 MODRIČA

38. Općinsko društvo Mostar
Mala tepa bb
Predsjednik: Damir Sadović
Tel: 036/552/537
Mob: 061/891-139
Sekretar: Kasim Mušinović
88000 MOSTAR

39. Općinsko društvo Novi Travnik
Kalinska bb
Predsjednik: Enver Veletovac
Mob: 061/751-566
E-mail enver.v@bih.net.ba
72290 NOVI TRAVNIK

40. Općinsko društvo Odžak
Predsjednik: Mujan Duran
Tel: 031/762-214
E-mail: mujan.duran@tel.net.ba
76290 ODžAK

41. Općinsko društvo Orašje
Četrnaesta 5
Predsjednik: Husein Hadžispahić
Tel: 031/712-400
76270 ORAŠJE

42. Općinsko društvo Osmaci
Mahala bb, Caparde
Predsjednik: Dževad Tosunbegović
Mob: 061/178-973
E-mail: tosunbey57@gmail.com
75405 OSMACI

43. Općinsko društvo Paprača-Šekovići
Predsjednik: Sejfudin Ferhatbegović
Mob: 065/201-368
75450 PAPRAČA-ŠEKOVIĆI

44. Općinsko društvo Prozor-Rama
Kralja Tomislava bb
Predsjednik: Meho Manov
Tel: 036/770-217 036/770-089
88440 PROZOR

45. Općinsko društvo Sanski Most
Banjalučka bb
Predsjednik: Amir Talić
Mob: 061/137-457
79260 SANSKI MOST

46. Općinsko društvo Sapna
Predsjednik: Munir Kahrimanović
Mob: 061/631-756
75411 SAPNA

47. Općinsko društvo Srebrenik
Dom kulture
Predsjednik: Nermin Tursić
Tel: 035/643-243
75350 SREBRENIK

48. Općinsko društvo Srebrenica
Predsjednica: Fija Avdić
E-mail: Fija_avdic@hotmail.com
preporod.srebrenica@gmail.com
Mob: 061/406-530
75430 SREBRENICA

49. Općinsko društvo Stolac
Vlatka Mačeka 13a
Predsjednik: Mensud Medar
Tel: 036/854-029
Mob: 061/935-539
88360 STOLAC

50. Općinsko društvo Teočak
Centar bb
Predsjednik: Admir Mehić
E-mail: preporod@teocak.co.ba
www.teocak.ba/preporod/news.php
Mob: 061/814-817
75414 TEOČAK

51. Općinsko društvo Tomislavgrad
A. G. Matoša
Predsjednik: Senad Džanković
Tel: 063/344-665
80240 TOMISLAVGRAD

52. Općinsko društvo Travnik
Bosanska 119
Predsjednica: Amra Lolić
Tel: 030/541-092
Mob: 061/340-458
E-mail: lolic@bih.net.ba
divan@bih.net.ba
72240 TRAVNIK

53. Općinsko društvo Tuzla
Turalibegova30/2
Predsjednica: Jasna Hadžiselimović
Tel: 035/257-479
Mob: 061/632-082
75000 TUZLA

54. Općinsko društvo Velika Kladuša
Maje Makote 5/9
Predsjednica: Bisenija Mušedinović
77230 VELIKA KLADUŠA

55. Općinsko društvo Visoko
Jalija 29
Predsjednik: Najrudin Zilić
Tel/Fax: 032/736-267
71300 VISOKO

56. Općinsko društvo Vitez
OD "Behar"
Predsjednik: Fejzulah Bešo
Tel/Fax: 030/521-007
Stari Vitez
VITEZ

57. Općinsko društvo Vogošća
Jošanička 80
Predsjednik: Salman Selhanović
71320 VOGOŠĆA

58. Općinsko društvo Zavidovići
Lamela 1
Predsjednik: Kazafer Aličić
72220 ZAVIDOVIĆI

59. Općinsko društvo Zenica
Mehmedalije Tarabara 5
Predsjednica: Amna Sofić
Mob: 061/754-450
Tel: 032/463-291
Fax: 032/401-718
E-mail: amnas@bih.net.ba
72000 ZENICA

60. Općinsko društvo Zvornik
Svetog Save bb
Predsjednik: Amer Redžić
Mob: 061/178-581
www.bosnjaci-zv.org
E-mail: preporod@gmail.com
56000 ZVORNIK

61. Općinsko društvo Žepče
Sarajevska bb
Predsjednik: Suvad Hadžić
Tel/Fax: 032/881-282
E-mail: suvad 1969@yahoo.com
www.preporod.info
72230 ZEPČE

62. Općinsko društvo Živinice
Prva ulica 52
Predsjednik: Sakib Aljić
Tel: 035/774-933
E-mail: gips@inet.ba
ŽIVINICE 75270

ZAJEDNICA OPĆINSKIH DRUŠTAVA BOSANSKO-PODRINJSKOG KANTONA
Ferida Dizdarevića 42
73000 GORAŽDE

ZAJEDNICA OPĆINSKIH DRUŠTAVA TUZLANSKOG KANTONA
Turalibegova 20/2
Predsjednica: Azra Gazibegović
Mob: 061/859-325
75000 TUZLA

Aktivnosti općinskih društava BZK "Preporod" u 2007. godini

BZK "Preporod" – Općinsko društvo Banja Luka

– Pjesnička i umjetnička manifestacija posvećena pjesnikinji Nasihi Kapidžić-Hadžić "Vezeni most". Učešće književnika iz Banje Luke i Bosne i Hercegovine. – Ružičnjak rodne kuće Nasihe Kapidžić 14. 7. 2007. godine.

– Promocija 9. broja *Banjalučkih žubora*, multikulturnog, multinacionalnog i multikonfesionalnog glasila – časopisa građana Banje Luke u Banjoj Luci i svijetu nazvana "Grad i duša". – Prostorije Zajednice udruženja građana Banje Luka i BZK "Preporod" Banja Luka, 16. 7. 2007. godine.

– Promocija knjiga proze i poezije naših sugrađana:
Slavko Podgorelec,
Fuad Balić, *Balupunkt*,
Idriz Saltagić, *Dobro jutro gospodine*.

– Promocija trećeg kola (5 svezaka) biblioteke "Bošnjačka kulturna baština u Banjoj Luci":
1. *Hadžipervizova vakufnama iz 1630. godine*;
2. *Banja Luka pod osmanskom vladavinom*;
3. *Rezolucija hrabih banjalučkih muslimana 1941. godine*;
4. *Vakufnama Sefer-spahije iz Banje Luke 1618. godine*;
5. *Usmene predaje o Banjoj Luci i Banjalučanima* (u štampi).

– Promocija VIII kola *Bošnjačka književnost u 100 knjiga*
Uvodničari prof. dr. Munib Maglajlić i prof. Fuad Balić.

– Promocija IX kola *Bošnjačke književnosti u 100 knjiga*
Uvodničari prof. dr. Munib Maglajlić i prof. Fuad Balić.
Prostorije Zajednice udruženja građana Banje Luke i BZK "Preporod" Općinsko društvo Banja Luka 23. 11. 2007. godine.

– Promocija knjige Osmana Maglajlića: *Moja porodica – iz riznice sjećanja*, promotori prof. dr. Miodrag Živanović, Slavko Podgorelec, Dževad Osmančević i prof. Fuad Balić.
Vijećnica Kulturnog centra "Banski dvor", 22. 11. 2007. godine.

– Prigodna večer posvećena obilježavanju stopedesetgodišnjice smrti Ivana Franje Jukića Banjalučanina, u saradnji sa Hrvatskom kulturnom udrugom "Danica" i Hrvatskim kulturnim centrom. Uvodničari prof. Fuad Balić i publicist književnik Slavko Podgorelec.

Prostorije Hrvatskog kulturnog centra u Banjoj Luci, 17. 7. 2007. godine.

– Okrugli sto:

"Kulturno historijsko jezgro Banje Luke iz XVI stoljeća" – banjalučke čaršije. Prijedlozi zaštite i revitalizacije izložba fotosa iz fototeke BZK "Preporod" – općinsko društvo Banja Luka.

– Izložba akvarela, akrila i kombinovane tehnike, retrospektiva Alije Sarača.

Prostorije Zajednice udruženja Banje Luke, juli – decembar 2007. godine.

– Prigodne svečanosti:

Učešće u svečanostima povodom dana oslobođenja Banje Luke, 22. 4. 2007. godine i svečanostima povodom obnove banjalučkih džamija srušenih 1993. godine:

Sefer-begova (Pećinska džamija);

Sofi Mehmed paše, Gornji Šeher 18. 7. 2006. godine;

Hadži Omerova džamija (Dolačka) 15. 7. 2007. godine.

Predsjednik

Fuad Balić

BZK "Preporod" – Općinsko društvo Banovići

Početkom 2007. godine uzvratili smo posjetu istoimenom društvu Doboj Istok pri čemu smo se predstavili skupu sa domaćinima na Bajramskoj akademiji povodom Kurban-bajrama.

Tokom cijele godine smo u saradnji sa Radijem Banovići učestvovali u pripremi i realizaciji sedmičnih jednosatnih emisija iz nauke i kulture svakog četvrtka u slušaocima poznatom terminu od 16:00 do 17:00 sati.

S obzirom na slušanost radija i prostorni domet na području nekoliko okolnih općina a putem interneta i do bosanskohercegovačke dijaspore, izbor tema obrađenih od eminentnih stručnjaka, od kojih su neke: "Bosanski jezik", "Bošnjačka književnost", "Umjetnost i graditeljstvo", "Medicina i zdravlje" (Nekada veoma kvalitetno i profesionalno snimljen materijal 4 x 90 kom x 60 min audio kasete, kao projekt bošnjačke kulture Radio Preporod Sarajevo) i efekte koje smo postigli, preporučujemo ovakav ili sličan projekt svim društvima koja mogu ostvariti saradnju sa lokalnim radijem i iskoristiti mogućnosti radija kao mas-medija.

a) Nastavljena je dobra uhodana saradnja sa osnovnim školama i Srednjom mješovitom školom u Banovićima na sljedeće načine:

Nastavnicima i profesorima ovih škola date su na raspolaganje i korištenje audio kasete 4 x (90 kom x 60 min) sa prethodno navedenim temama koje bi im poslužile kao pomoć i dopuna u predavanju u skladu s njihovim planom i programom.

b) U školskoj 2006./2007. godini realizirali smo jednu našu ideju, veoma dobro prihvaćenu od direktora škole, roditelja i samih učenika, radnog naziva "Koju srednju školu upisati nakon osnovne škole".

Naime, u drugoj polovini školske godine (kalendarska 2007. godine) upriličili smo predavanje učenicima završnih razreda osnovnih škola (u Vozući i Ribnici), kako bi im se određene nauke približile i ukazalo na potrebna predznanja, skladnost i nužne pretpostavke da se uopće mogu upisati određene škole, a potom i fakulteti.

Teme:

medicina, stomatologija, farmacija – predavač dr. Edin Huskić;
geodezija, građevina, arhitektura – predavač dipl. inž. geodezije Vehid Kudumović;
ekonomija, trgovina, turizam – predavač dipl. eec. Senad Hadžić;
šumarstvo, poljoprivreda, hortikultura – predavač dipl. inž. šumarstva Enes Modrić;
pravo, sociologija, filozofija – predavač školski pedagog.

Kompletna organizacija izvedena je od članova Društva i o trošku Općinskog društva "Preporod" Banovići.

O ostalim temama smo insistirali da predavanja održe predmetni nastavnici.

Društvu su dodijeljene zahvalnice od direktora i Vijeća roditelja.

c) Podjelom (poklonom) knjiga školskim bibliotekama ("Preporodova" i druga izdanja) i ulaznica za manifestacije koje organizira "Preporod".

d) Ponudom i omogućavanjem korištenja knjiga iz "Preporodove" biblioteke.

Na pisani zahtjev-zamolbu direktora osnovnih škola Vozuća i Ribnica kupili smo i poklonili školskim bibliotekama ovih škola po petnaest knjiga koje spadaju u obaveznu lektiru (*Lijeve priče* autora Alije Isakovića i *Vezena torbica* autora Nasihe Kapidžić-Hadžić).

Uradili smo idejni – kandidacioni projekt sale za fizičku kulturu pri Osnovnoj školi u Ribnici.

Pravovremenim otkupom određenog broja knjiga *Sentence i gnome* autora Zijada Pandura pomogli smo štampanje istoimene knjige, pri čemu je po želji autora sav novac uplaćen na račun E. Nurkića za transplantaciju bubrega.

Aktivnim učešćem u programu naših najaktivnijih članova, na poziv organizatora, istoimenog društva "Preporod" iz Teočaka, obilježili "Teočanske dane otpora" u Teočaku.

Organizirali smo Bajramsku akademiju, tradicionalno drugu noć Ramazanskog bajrama u pozorišnoj sali Radničkog doma skupa sa istoimenim općinskim društvima iz Živinica, Doboj Istoka, Kalesije, uz obraćanje, između ostalih, predsjednice ZOD-a "Preporod" iz Tuzle Azre Gazibegović, te pritom upriličili večeru i druženje za više od osamdeset članova navedenih društava.

Organizirali predstavljanje romana *Vrijeme povratka* autora Halida Mehičića u pozorišnoj sali Radničkog doma u Banovićima.

Organizirali izložbu akademskog slikara Zijada Hasića iz Banovića u holu Radničkog doma u Banovićima.

Nastavljen je kontinuitet dodjele stipendija, naime, BZK "Preporod", Općinsko društvo Banovići je srednjoškolskoj i studentskoj omladini darovalo šest jednokratnih stipendija koje su u iznosu od 150,00 KM dodijeljene djeci bez jednog ili oba roditelja.

Učestvovali smo na svim sastancima u svim aktivnostima koje su organizirane na nivou Zajednice općinskih društava "Preporod" Tuzlanskog kantona.

Sa ponosom ističemo da smo uspostavili saradnju sa gotovo svim društvima iz Tuzlanskog kantona pa i šire, što je od neprocjenjive vrijednosti i što kroz daljnju i širu saradnju među općinskim društvima u BiH otvara neiscrpne mogućnosti djelovanja na području kulture.

Predsjednik
Vehid Kudumović

BZK "Preporod" – Općinsko društvo Bihać

Zbog blokade žiroračuna BZK "Preporod" – Općinskog društva u Bihaću, aktivnost se odvijala u granicama jedva mogućeg. Unatoč tome, aktivnost ovog društva nije prestala. Rad muzičke sekcije prestao je zbog nemogućnosti plaćanja naknade za rad. Folklorna sekcija je radila sa pojačanim tempom i omasovljenjem. Ovaj dinamizam bio je potaknut pripremama za putovanja u Republiku Tursku i Republiku Italiju. U tim zemljama folklorna grupa je učestvovala na festivalima u Istanbulu i Udinama. Učesnici su sami finansirali odlazak. U sklopu kulturnih manifestacija u gradu Bihaću imali smo aktivno učešće. Uz pomoć sponzora ugostili smo članice "Preporodovog" hora iz Zagreba koji djeluje pod imenom "Bulbul". Sticajem sretnih okolnosti izdali smo knjigu autora Hase Ćoralića *U sutonu jedne mladosti*. Knjiga je promovirana u Sarajevu, Bihaću, Cazinu, Zenici i Tuzli. Organizirali smo promociju knjige pjesama *Vraća se kući bosanski kralj* autora Amira Talića, a promotor je bio književnik Hazim Akmadžić.

Zajedno sa Pedagoškim fakultetom u Bihaću osnovali smo književnu sekciju koja je imala nekoliko nastupa u Bihaću.

Održana je Izborna skupština i formirani su novi organi, koji prema svojoj strukturi pružaju nadu da će ovo društvo preporoditi svoj rad. Donesena je odluka o osnivanju Fondacije za zaštitu kulturne baštine općine Bihać, usvojen Statut, izabrani organi i pokrenuta procedura registracije kod Federalnog ministarstva pravde u Sarajevu.

Predsjednik
Smail Kličić

BZK "Preporod" – Općinsko društvo Bijeljina-Janja

U četvrtoj godini postojanja BZK "Preporod" Bijeljina-Janja nastavila je s aktivnostima koje su obilježile dosadašnji rad. U toku je nastavak formiranja biblioteka "Preporoda" u Bijeljini i Janji, pri čemu je posebna pažnja posvećena biblioteci u Janji. Ova biblioteka, jedina u Janji, aktivna je svakodnevno, a posebno vrijedni članovi su djeca iz osnovne škole. U protekloj godini nabavljen je veći broj knjiga, a u toku je akcija Društva pisaca BiH i "Preporoda" BiH, kojom će biti prikupljen veći broj knjiga za naše biblioteke.

U 2007. godini nastavljen je rad Fonda za stipendiranje đaka i studenata kojima osiguravamo stipendije za deset mladih ljudi kojima je takva pomoć neophodna.

Nastavljena je i saradnja sa drugim općinskim društvima, pa smo organizira vrlo uspješne koncerte našeg Kulturno-umjetničkog društva "Mula Alija Sadiković" Janja u Gračanici i Doboj Istoku. Ovo bošnjačko kulturno-umjetničko društvo okuplja danas nekoliko desetaka članova, i jedno je od najboljih u ovom dijelu Bosne i Hercegovine.

U Janji je i ove godine održana naša stalna kulturna manifestacija "Ljetne večeri", u okviru koje je, za dvadeset dana, brojnoj publici predstavljen niz sadržaja – od izložbe slika i starih fotografija, književnih večeri sa renomiranim gostima (Nedžad Ibrišimović, Hadžem Hajdarević i drugi), političkih tribina, obilježavanja Dana džamija i koncerata KUD-a iz Janje i gostiju, do predstavljanja udruženja građana iz Janje, sportskih takmičenja i velikog teferiča na Drini.

"Preporod" je nastavio i sa otkrivanjem istine o stradanju Bošnjaka u ovom kraju obilježavanjem godišnjice zločina nad civilima Bijeljine u aprilu 1992. godine i javnom tribinom o zločinima nad djecom, koja je, u saradnji sa Dječijom ambasadom Međaši, održana u zgradi Skupštine opštine. Značajne su, u tom smislu, bile i promocije knjiga Jusufa Trbića *Majstori mraka* i *Grad ni na nebu ni na zemlji*, održane u Tuzli, Bijeljini i Janji, pred punima dvoranama. Uspostavljena je saradnja sa Islamskom zajednicom Hrvatske, pa je dogovoreno i prvo gostovanje bijeljinskog "Preporoda" u džamiji u Zagrebu.

Ove jeseni održana je i izborna Skupština, na kojoj su potvrđeni vrijedni rezultati "Preporoda". O značaju rada "Preporoda" govori i sljedeća činjenica: u historiji Bijeljine nijedan Bošnjak koji je živio u Bijeljini nije objavio nijednu knjigu, osim rahmetli Mustafe Grabčanovića, koji je 1938. godine objavio knjigu pjesama.

"Preporod" Bijeljina-Janja je u prve tri godine postojanja objavio tri vrijedne knjige o historiji Bijeljine i Janje i događajima u periodu 1992.–1995. (knjige hafiza Abdulaha Budimlije, Jusufa Trbića i Mustafe Grabčanovića), a tome se pridružuju nove knjige Jusufa Trbića, predsjednika Općinskog društva – *Majstori mraka* I i II dio (o zločinima u Bijeljini) i knjige poezije *Mrakom počinje dan* i *Grad ni na nebu ni na zemlji*.

U finansijskom smislu, uz besprijekorno vođeno knjigovodstvo, ispunjene su sve obaveze, a među njima i plaćanje pola radnog vremena za dva tehnička se-

kretara u kancelarijama u Bijeljini i Janji, u kojima imamo i tri kompjutera sa pratećom opremom. U Bijeljini je iznajmljen i dodatni prostor – velika sala, u kojoj će biti smješteni biblioteka, čitaonica i stalna postavka dijela izložbe "Stara Bijeljina".

Osigurana je i značajna novčana podrška u novom budžetu Skupštine opštine za "Preporod" i KUD iz Janje.

Sve ovo govori da je BZK "Preporod" Bijeljina-Janja stala na sigurne noge i da se pravi rezultati tek mogu očekivati.

Predsjednik
Jusuf Trbić

BZK "Preporod" – Općinsko društvo Brčko

Redovne aktivnosti

U godini 2007. održana je izvještajna/izborna Skupština "Preporoda" Brčko. Razmatrani su i usvojeni izvještaji o radu u prethodnoj godini, finansijski izvještaj te plan aktivnosti za 2007. godinu.

Usvojene su i izmjene Statuta Općinskog društva, kojima "Preporod" Brčko preuzima prava i obaveze od muslimanskog potpornog i kulturnog društva "Islahijjet", koje je u ovom gradu djelovalo od 1907. do 1945. Izvršen je izbor organa i nosilaca funkcija u Općinskom društvu "Preporod" Brčko, shodno odredbama Statuta. Skupštini je prisustvovao i prisutnim članovima se obratio predsjednik "Preporoda" BiH prof. dr. Šaćir Filandra.

Inicijativa za dugoročno rješavanje pitanja smještaja i prostorija za rad "Preporoda" Brčko konkretizirana je u 2007. godini. Postignut je sporazum i potpisan ugovor sa Medžlisom Islamske zajednice Brčko o dugoročnom i besplatnom korištenju dijela zgrade "Islahijjeta", koju su kupili i nadogradili ugledni Brčaci 1925. godine okupljeni oko istoimenog društva.

"Preporod" Brčko se obavezao rekonstruirati i urediti zgradu sredstvima u iznosu 150.000, 00 KM koja su za te svrhe izdvojena u Budžetu Brčko distrikta BiH za 2007. godinu. Na taj način će Preporod osigurati približno 400 m² korisnog prostora u centru grada, što će, vjerujemo, biti poticaj za kvalitetnije i raznovrsnije djelovanje.

U toku su aktivnosti na projektiranju interijera, nakon čega će se pristupiti rekonstrukciji i uređenju objekta.

Predstavljačka djelatnost

U okviru aktivnosti predstavljanja autora i novih književnih ostvarenja 29. 3. 2007. godine u Omladinskom centru u Brčkom upriličeno je književno veče sa Miljenkom Jergovićem. O književnom stvaralaštvu Miljenka Jergovića

govorili su književnik Mile Stojić i Melika Pašalić, profesorica bosanskog jezika i književnosti.

Rječnik bosanskog jezika, koji je objavljen u izdanju Instituta za jezik u Sarajevu, brčanskoj publici je predstavljen 31. 11. 2007. godine. U promociji su učestvovali: prof. dr. Hanka Vajzović, prof. dr. Josip Baotić i književnik Hadžem Hajdarević.

A 13. 12. 2007. brčanska publika je imala zadovoljstvo provesti književno veče sa Milom Stojićem. Osim gosta-domaćina Mile Stojića, književnoj večeri su prisustvovali mr. Alma Denić-Grabić, prof. dr. Nedžad Ibrahimović i književnik Hadžem Hajdarević.

Preporodove sekcije

"Preporodov" rad sa mladima u 2007. godini realiziran je u okviru muzičkih i dramskih aktivnosti.

Članovi "Preporodovog" dramskog studija "Arlekino" nastupili su 20. 05. 2007. na 10. festivalu dječijeg dramskog stvaralaštva u Gračanici sa predstavom "Kapetan Džon Piplfoks".

Mali glumci studija "Arlekino" su 31. 5. 2007. učestvovali na 50. međunarodnom festivalu dečijeg scenskog stvaralaštva u Bečeju (Srbija). Tom prilikom su im dodijeljene i dvije nagrade – Bronzani paž za predstavu "Kapetan Džon Piplfoks", te nagrada za najbolje glumačko ostvarenje Asji Čandić.

Članovi studija "Arlekino" su 4. 7. 2007. godine premijerno izveli predstavu "Ženidba", priređenu prema tekstu N. V. Gogolja, a u režiji Armina Ćatića.

"Preporodova" sekcija klasične gitare, koju vodi mr. Elvis Sivčević, je 25. 6. 2007. godine u Omladinskom centru u Brčkom organizirala svoje prvo predstavljanje – mini koncert na kojem su prezentirali muzička umijeća koja su stekli u toku pohađanja ove sekcije.

Obilježavanje stogodišnjice osnivanja
Muslimanskog potpornog i kulturnog društva "Islahijjet"

Krajem 2007. godine brčanski "Preporod" je imao čast obilježiti stogodišnjicu osnivanja Muslimanskog potpornog društva "Islahijjet", koje je u prvoj polovini 20. st. predstavljalo najčvršći stup u kulturnom i prosvjetnom organiziranju Bošnjaka Brčkog. U okviru obilježavanja ovog jubileja realizirane su sljedeće aktivnosti:

U Domu kulture u Brčkom je 3. 12. 2007. organizirana javna tribina o temi "Uloga i značaj Islahijjeta u kulturnom, privrednom i društvenom razvoju Bošnjaka Brčkog i okoline".

Promocija knjige dr. Enesa Kujundžića *Tri Rahićke šetale sokakom – Sevdalinka u tokovima bošnjačke umjetnosti* održana je 4. 12. 2007. godine. Izdavač ove knjige je BZK "Preporod" Brčko. O knjizi su govorili profesori bosanskog jezika Melika Pašalić, Bahrija Kurtalić i Edin Jašarević, te i sâm autor dr. Enes Kujundžić.

U Gradskoj galeriji u Brčkom je 5. 12. 2007 postavljena izložba "Život riječi i scene – Safet Pašalić (1907.–1987.–2007.)" Izložbu je otvorila direktorica Muzeja književnosti i pozorišne umjetnosti Bosne i Hercegovine Medhija Maglajlić.

U Domu kulture u Brčkom je 6. 12. 2007. izvedena predstava "Helverova noć" Kamernog teatra '55, u režiji Dine Mustafića. Mirjana Karanović i Ermin Bravo su svojim glumačkim umijećem oduševili brčansku publiku.

I kao završni dio manifestacije obilježavanja stogodišnjice "Islahijjeta" u Brčkom 7. 12. 2007. u Domu kulture u Brčkom je održana svečana akademija. U umjetničkom dijelu programa su učestvovali: Dženana Šehanović, Jasmina Šehanović, Emina Hajdarević, Rubina Sarajlić, Farizada Čačković, Lejla Imamović te članovi sekcije klasične gitare koja djeluje u sastavu Bošnjačke zajednice kulture "Preporod".

Nastavljajući tradiciju "Islahijjeta", koji je dodjeljivao priznanja zaslužnim članovima, shodno odredbama Statuta "Preporoda" Brčko, na ovoj svečanoj akademiji dodijeljena su dva priznanja. Tako je BZK "Preporod" Brčko odlučila da:

– zbog nesebičnog ulaganja svoga truda i imetka u pomaganju rada "Preporoda" proglasi dobrotvorom rahmetli Irfana H. Mehmedagića a

– zbog velikog doprinosa u obnavljanju "Preporodova" rada u Brčkom svojim počasnim članom proglasi rahmetli Ahmeda Ribića.

Za tu svrhu pripremljene su posebne plakete koje je članovima porodica H. Mehmedagić i Ribić uručio Enes Pašalić predsjednik savjeta "Preporoda" Brčko.

Ostale aktivnosti

BZK "Preporod" Brčko učestvovala je aktivnostima obilježavanja velikog jubileja 15 godina od formiranja 108./215. viteške-motorizovane brigade Armije Republike Bosne i Hercegovine, pružajući stručnu pomoć u pripremi i realizaciji Svečane akademije održane u Domu kulture u Brčkom 15. maja 2007. godine.

Naša pomoć nije izostala ni u pripremi i organizaciji ukopa/dženaze za osamdeset ubijenih Bošnjaka i Hrvata ekshumiranih iz masovne grobnice u Brčkom u novembru 2006. godine. Tim povodom je organizirana komemoracija u Domu kulture u Brčkom 16. juna.

14. 10. 2007. godine u "Grand Hotelu Posavina" održan je tradicionalni bajramski šahovski turnir koga su i ove godine organizirali Šahovski klub "Jedinstvo 1954" i BZK "Preporod" Brčko uz pokroviteljstvo Vlade Brčko distrikta BiH. Na turniru je učestvovalo 30 šahista iz Brčkog i okoline, a igrano je po švicarskom sistemu u devet kola. Prvo mjesto je osvojio Nurkić Šahbaz, internacionalni majstor iz Tuzle, sa 7,5 poena ispred Simića i Mikanovića sa 7 poena. Ostali nagrađeni po redoslijedu su: Petrović, Marković, Mišović, Stojanović, Pašalić, Bunjevac i Čorbadžić. Nagradni fond je iznosio 740,00 KM podijeljenih u 10 nagrada.

Predsjednik

Ćazim Suljević

BZK "Preporod" – Općinsko društvo Breza

U 2007. godini imali smo sljedeće aktivnosti:

Održana vanredna izborna Skupština BZK "Preporod" Breza, 14. 8. 2007. godine, na kojoj je izabrano novo rukovodstvo: predsjednik Skupštine i Upravni odbor od 13 članova. U nastavku rada sjednice razmatran je i usvojen Plan rada za period august 2007. – august 2010. godine.

Na brezanskoj manifestaciji privrede, kulture i sporta "Bazenijada" 2007. godine, folklorna sekcija BZK "Preporod" Breza izvela je cjelovečernji muzičko-scenski program, 25. 8. 2007. godine.

Povodom sportske manifestacije rudara BiH "Rudarijada" 2007. godine, folklorna sekcija BZK "Preporod" Breza izvela je prigodan program, 1. 9. 2007. godine.

Na memorijalnom odbojkaškom turniru "Ivica Turbić" Breza, koji je organizirao OK "Breza", folklorna sekcija učestvovala u otvaranju turnira, 23. 9. 2007. godine.

Najveći projekt u 2007. godini, koji je BZK "Preporod" Breza realizirala, jeste film "Mujo gleda lijepu Nizamu". U koprodukciji sa Naskom Karićem BZK "Preporod" Breza je finansijski, materijalno, rekvizitima i u češćem folklora i glumaca članova BZK "Preporod" Breza učestvovao u najvećem projektu brezanskih amaterskih radnika u filmu "Mujo gleda lijepu Nizamu". Film je doživio svoju premijeru u prepunoj kinosali (više od 800 gledalaca) BZK "Preporoda" u Brezi, 13. 10. 2007. godine. Premijera je bila najveći kulturni događaj u Brezi u 2007. godini.

Povodom Dana državnosti BiH u organizaciji BZK "Preporod" Breza održan je koncert ilahija i kasida u izvođenju hora "Ak Saray", 25. 11. 2007. godine. Koncertu u kinosali BZK "Preporod" u Brezi prisustvovalo je više od 800 Brezana.

U obilježavanju Kurban-bajrama, u saradnji sa gradskom bibliotekom "Muhamed Kantardžić" u Brezi i sa učenicima OŠ "Enver Čolaković" i Gimnazije "Muhsin Rizvić" u Brezi, održana je promocija knjige Husnije Krupića *Istina* 24. 2. 2007. godine.

Predsjednik
Fikret Herco

BZK "Preporod" – Općinsko društvo Bugojno

Nakon izbora novog predsjednika i izvršnog odbora od februara 2007. godine Bošnjačka zajednica kulture "Preporod" Bugojno uspjela je realizirati niz značajnih projekata.

U martu publika u Bugojnu imala je priliku prisustvovati promociji romana *Vječnik* Nedžada Ibrišimovića.

Tokom boravka Ibrišimovića u Bugojnu realiziran je još jedan značajan segment druženja književnika sa građanima i posjeta srednjim školama te razgovor sa učenicima o njegovim djelima, što je naišlo na izuzetno dobar prijem.

Imajući u vidu značaj obrazovanja, nastojali smo pružiti pomoć učenicima koji imaju namjeru nastaviti obrazovanje na nekoj od visokoškolskih ustanova, pa je realiziran i projekt pripreme maturanata za prijemne ispite, a stručna pomoć pružena je učenicima iz predmeta: matematika, fizika, hemija i biologija.

Podržavajući sklonost i talent u pisanju organizirali smo nagradni konkurs za najbolje literarne radove učenika osnovnih i srednjih škola.

U danima "Ajvatovica 2007. godine" upriličili smo promociju djela dr. Asima Pece

Valja istaći i posebno pripremne aktivnosti u povodu bajrama.

U saradnji Medžlisa IZ Bugojno realizirana su za oba bajrama posebni koncerti koji su opet oko ovih projekata okupili trenutno sva aktivna udruženja koji se na bilo koji način bave kulturom u našem regionu.

Na dobar prijem kod građana naišla je i izložba "Bosanske starine", koju je u saradnji sa kolekcionarom Draganom Mučibabićem organizirao "Preporod".

Krajem godine predstavnici BZK "Preporod" Bugojno i Medžlisa IZ Bugojno inicirali su i uređenje starog Jevrejskog groblja u Bugojnu, a upriličena i posjeta Jevrejskoj općini u Sarajevu.

To je rezultiralo i dogovorom za naredne aktivnosti, a jedna od njih je i organiziranje javne tribine o temi "Multikulturalnost i multireligioznost u BiH".

Dio aktivnosti Bošnjačke zajednice kulture "Preporod" Bugojno realizirao se i kroz podršku nastupa Vokalnog ansambla "Preporod" Bugojno.

Izdvajamo nastupe Vokalnog ansambla "Preporod" Bugojno:

19.1. Nova hidžretska 1428. godina
12.4. Dani Gimnazije
12.4. – 22. 4. Gostovanje u Francuskoj
12.4. "Bugojansko proljeće samostalni koncert"
1.5. Nastup povodom 1. maja – praznika rada
15.5. Brčko – 15. godišnjica 108. Brčanske brigade
19.5. Zatvaranje manifestacije "Bugojansko proljeće"
15.6. Promocija maturanata Gimnazije
17.6. Druženje žena u Islamskom centru princeze Dževhere
23.6. Tuzla – VII festival ženskih vokalnih ansambala BiH
26.7. Veče ilahija u Vrbanji
29.7. Godišnjica stradanja u Vrbanji
12.8. Dani omladine "Igre bez granica"
9.9. Mostar – II festival horova BiH
12.10. Bajramski koncert
14.10. Bajramski koncert u Gornjem Vakufu
25.10. Nastup na TV Hayat
9.11. Travnik – *Dani Ilhamije Žepčaka* (samostalni koncert)
24.11. Dan državnosti BiH (svečana akademija)
1.12. Brčko – smotra horova iz regiona

Od navedenih koncerata izdvajamo uspješno gostovanje u Francuskoj, gdje se Vokalni ansambl "Preporod" predstavio pred više od pet i po hiljada posjetilaca u sali Zenit – Clermont Ferrand. Također i uspješne nastupe na festivalima u Tuzli, Mostaru i Brčkom, gdje smo najčešće ocijenjeni kao najbolji ansambl i od strane i publike i članova drugih ansambala.

Predsjednik
Muamer Terzić

BZK "Preporod" – Općinsko društvo Čelić

U dosadašnjem periodu urađeno je sljedeće:

1. 21. 1. 2007. godine u povodu Bajrama "Preporod" je organizirao večer ilahija i kasida, koja je održana u sali za sjednice Općinskog vijeća Čelić.

2. U povodu Dana državnosti Bosne i Hercegovine organizirana je pozorišna predstava u izvedbi Kulturno-umjetničkog društva iz Srebrenika "Audicija za prijem u komunalno preduzeće".

Organiziran je kulturni program, povodom najznačajnijeg događaja na području općine Čelić – privredne manifestacije "Dani jagodičastog voća BiH", u trajanju od tri dana, a koji su, osim "Preporodovog" folklora i dramske sekcije, uveličali kulturno umjetnička društva iz Brčkog i Srebrenika, dok je muzička pratnja bila u izvedbi Radija "Kameleon" Tuzla.

U "Preporodovoj" organizaciji promovirana je posljednja knjiga generala Rasima Delića.

Predsjednik
Amel Mehanović

BZK "Preporod" – Općinsko društvo Dornji Vakuf

Aktivnosti BZK "Preporod" Općinskog društva Donji Vakuf u 2007. godini odvijale su se u kontinuitetu, tako da smo kroz programe sekcija, u kojima je aktivno više od 200 članova, ostvarili neku od aktivnosti.

Programi su realizirani kroz:

– Literarnu sekciju "Preporod" D. Vakuf,
– Klub mladih pisaca "Preporod" D. Vakuf,
– Amatersko pozorište,
– Ženski hor – Vokalni ansambl "Preporod" D. Vakuf.

Aktivnosti BZK "Preporod" su se odvijale u različitim sredinama (škole, mjesne zajednice, domovi, otvorene scene i sl.). Obilježili smo sve bošnjačke i

bosanske praznike u toku godine prigodnim manifestacijama, kao i u povodu Ramazanskog i Kurban-bajrama, Dana općine, Ajvatovice itd. Posebno treba istaći da smo nakon pokroviteljstva i izdavanja knjiga (zbirki pjesama) o čemu smo izvijestili ranijih godina, ove godine bili pokrovitelj i promovirali knjigu (zbirka pjesama) *Sve što leti nisu laste* našeg sugrađanina Bakira Abdagića. Također smo i ove godine organizirali i bili pokrovitelji izložbe slika Donjovakufljanina akademskog slikara Ismeta Ramljaka. Naše sekcije održale su niz koncerata u Bosni i Hercegovini, a u saradnji sa Domom kulture i KUD-om ponovno smo održali programe u Turskoj i Švedskoj.

Aktivnosti koje su realizirane u 2007. godini:

Januar: – Priprema ii organizacija izložbe slika akademskog slikara – Donjovakufljanina Ismeta Ramljaka;

– Konkurs za takmičenje učesnika osnovnih škola iz područja kulturno–umjetničkog stvaralaštva.

Februar: – U prepunoj dvorani Doma kulture u D. Vakufu BZK "Preporod" Hadžići izvela je dramu "Na Božijem putu".

Mart: – U povodu nastupanja proljeća organizirana je svenarodna zabava na Beginoj strani / brdo sa Sahat kulom iznad Donjeg Vakufa).

April: – Organizirali smo sveobuhvatan koncert sekcije BZK "Preporod" Donji Vakuf za građanstvo u Domu kulture. Zajedno sa JU "Dom kulture" D. Vakuf organizirali smo muzičko-scenski performans "Od sevdaha goreg jada nema" u Domu kulture u D. Vakufu.

Maj: – Večer poezije u izvođenju literarne sekcije i glumaca našeg amaterskog pozorišta.

Juni – Čitav mjesec bio je u znaku Ajvatovice. Tako je BZK "Preporod" učestvovao i organizirao niz aktivnosti, a posebno ističemo promociju devetog kola edicije *Bošnjačka književnost u 100 knjiga*. Promotori ovog kola bili su prof. dr. Munib Maglajlić i pjesnik Zilhad Ključanin, inače živi autori knjiga u ovom kolu. U programu su još učestvovali i govorili recitatori donjovakufski pjesnici, te hor BZK "Preporod" D. Vakuf. Osim velikog broja gostiju, promociji je prisustvovalo više od 500 posjetilaca. Treba posebno naglasiti da je od tog momenta Gradski ženski hor i zvanično postao Ženski hor BZK "Preporod" Donji Vakuf i od tada je kao takav održao više koncerata u Donjem Vakufu, Tuzli, Travniku itd. Znači, djeluje kao Hor BZK "Preporod" Donji Vakuf.

August: – Promocija zbirke pjesama *Sve što leti nisu laste* autora iz D. Vakufa Bakira Abdagića.

Septembar: – U povodu Dana općine BZK "Preporod" Općinski odbor Donji Vakuf bio je jedan od organizatora centralne kulturne manifestacije na trgu "Ibrahim beg Malkoč" u D. Vakufu.

– Organizirali smo Večer sevdalinke.

Smotra folklora uz učešće KUD-ova i OD "Preporod" iz 14 općina BiH i Sandžaka (Novi Pazar).

Oktobar: – Organizirali smo u I osnovnoj školi u D. Vakufu "Dane poezije" gdje je svoje Pjesme govorio Bakir Abdagić – pisac književnosti za djecu.

Decembar: – U povodu Kurban-bajrama organiziran je prigodan program za građanstvo Donjeg Vakufa, uz nezapamćeno veliku posjetu, i to trećeg dana Bajrama.

Predsjednik
Kemal Čolak

BZK "Preporod" – Općinsko društvo Doboj Istok

U 2007. godini imali smo sljedeće aktivnosti:

Kulturne manifestacije:

1. U povodu 1. marta, Dana nezavisnosti BiH, Općinsko društvo BZK "Preporod" Doboj Istok je za građane općine Doboj Istok priredilo prigodan kulturno-zabavni program kako to i zaslužuje ovaj najveći državni praznik. U Domu kulture u Klokotnici, kratak osvrt predsjednika Društva na ovaj historijski važan događaj, prigodni recitali, ilahije, sevdalinke i folklor, na nekoliko stotina oduševljenih posjetilaca ostavili su zaista lijepe, nezaboravne utiske.

2. Povodom Dana općine Doboj Istok, 10. marta održana je Svečana sjednica O.V. Doboj Istok, kojom prilikom je BZK "Preporod" općinskom društvu Doboj Istok od općine dodijeljeno Općinsko priznanje za izuzetan doprinos na polju kulturnog stvaralaštva, razvoju kulture i promoviranju kulturnog stvaralaštva općine unutar i van njenih granica. U večernjim satima istoga dana Društvo je za građane Doboj Istoka priredilo bogat kulturno-zabavni program u sali Doma kulture u Klokotnici.

3. "Bosansko posijelo", naziv je kulturno-zabavne manifestacije koja je u organizaciji BZK "Preporod" Doboj Istok održana 30. 4. 2007. godine u Domu kulture u Klokotnici a u povodu dolaska Prvog maja, međunarodnog praznika rada. Osim prigodnih recitala, ilahija, saza, sevdaha i folklora mnogobrojne posjetioce manifestacije zabavljali su i članovi KUD "Lukavica" iz Lukavice.

4. U povodu Dana JU OŠ "Klokotnica" u Klokotnici, a na insistiranje rukovodstva škole, BZK "Preporod" Doboj Istok u kome se nalazi i na desetine učenika i učenica ove škole, u novosagrađenoj sportskoj hali u Klokotnici priredila je kulturno zabavni program. Ovoj kulturnoj manifestaciji su, osim uposlenika škole, učenika i učenica prisustvovali i mnogobrojni građani Doboj Istoka, te roditelji učenika i učenica ove škole.

5. Isto tako, povodom Dana JU MSŠ Doboj Istok, a na molbu rukovodstva ove mješovite srednje škole u Doboj Istoku, dana: 9. 5. 2007. godine, BZK "Preporod" Doboj Istok je u Domu kulture u Brijesnici Velikoj priredio bogat kulturno-zabavni program.

6. Drugog juna. 1993. godine u jednoj briljantno izvedenoj akciji boraca 109./224. brdske brigade ARBIH od agresora je oslobođena MZ Stanić Rijeka. Taj dan su stanovnici ove MZ proglasili za Dan MZ Stanić Rijeka. Tim povodom svakog drugog juna u godini na prigodan način obilježava se taj historijski važan događaj. Tako je bilo i minule, 2007. godine, kada je BZK "Preporod" Doboj Istok u ovoj MZ priredio prigodan kulturno-zabavni program, kojom prilikom je građanima i učenicima osnovnih i srednjih škola govoreno o događaju koji se zbio na taj dan, prije četrnaest godina. Dakle, povodom četrnaeste godišnjice Dana MZ Stanić Rijeka na malonogometnom igralištu u Stanić Rijeci priređen je zaista bogat kulturno-zabavni program na kome su, osim BZK "Preporod" Doboj Istok učestvovali i KUD "Behar" iz Matuzića, te KUD iz Doboj Juga. Nezavisna televizija "AMNA" je zabilježila cjelokupan program ove kulturno zabavne-manifestacije, koju još povremeno emitira putem malih ekrana.

7. U organizaciji Turističke zajednice TK, RTV TK i BZK "Preporod" Doboj Istok, 12. juna. 2007. godine na platou ispred Doma kulture u Klokotnici upriličeno je snimanje emisije "Ljetopis", kojom prilikom je BZK "Preporod" Doboj Istok predstavila svoj kulturno umjetnički repertoar gledateljstvu RTV TK i ogromnom broju građana Doboj Istoka, koji su se odazvali da prisustvuju snimanju "Ljetopisa". Tom prilikom je predsjednik Društva u kamere RTV TK govorio o nastanku, radu, aktivnostima i planovima rada BZK "Preporod" Doboj Istok u narednim godinama.

8. Uoči Dana 109./224. Brdske brigade ARBIH, dakle, trećeg jula. 2007. godine u MZ Brijesnica Velika, na poligonu malih sportova, Društvo je izvelo prigodan kulturno-zabavni program. Na Dan brigade, 4. 7. 2007. godine u sali Doma kulture u Klokotnici također je priređen kulturno zabavni program u organizaciji Društva, kojom prilikom su uručena priznanja zaslužnim pojedincima i ustanovama koji su dali izuzetan doprinos u formiranju 109./224. Brdske brigade Doboj.

9. "U susret vašaru", naziv je kulturno zabavne manifestacije koja je održana u organizaciji BZK "Preporod" Doboj Istok, na platou ispred Doma kulture u Klokotnici, dana: 2. 8. 2007. godine u večernjim satima. Smjenjivale su se sevdalinke, ilahije, folklor, saz, izvorna i narodna muzika do kasnih večernjih sati.

10. U povodu dolaska mjeseca ramazana, 28. 8. 2007. godine, kao i uvijek, BZK "Preporod" Doboj Istok je u Domu kulture u Klokotnici priredio kulturno vjersku manifestaciju: "U susret ramazanu". Kao što je i uobičajeno za ovakve prilike, smjenjivali su se ilahije, kaside, prigodni stihovi, saz, sevdalinke i folklor, a na kraju se zaigralo i nekoliko narodnih kola u znak radosti dolaska mjeseca posta.

11. "Nek mirišu avlije", naziv je svečane akademije koja je održana u sali Doma kulture u Klokotnici, 11. oktobra. 2007. godine, a u povodu Ramazanskog bajrama. Pored nastupa članova folklorne, muzičke, recitatorske sekcije i hora ilahija i kasida BZK "Preporod" Doboj Istok "Ašik", ovu svečanost su uveličali i

članovi muzičke sekcije BZK "Preporod" Gračanica. Prepuna sala Doma kulture bila je pouzdan pokazatelj sa koliko ljubavi i čežnje građani Doboj Istoka iščekuju ovaj najveći muslimanski praznik.

12. U povodu dolaska Kurban-bajrama, 19. 12. 2007. godine, BZK "Preporod" Doboj Istok priredio je prigodnu kulturno-vjersku manifestaciju, koja je održana u Domu kulture u Klokotnici. Ilahije, kaside, sevdalinke, prigodni stihovi i folklor obilježili su ovu kulturno vjersku manifestaciju.

Promocije, književni susreti, izdavaštvo i gostovanja

13. Na poziv FTV BiH, dana: 20. 3. 2007. godine, BZK "Preporod" Doboj Istok, tačnije folklorni ansambl i članovi muzičke sekcije BZK "Preporod" Doboj Istok, učestvovali su u snimanju emisije "FOLK SHOW". Moramo istaći da je učešće u ovoj najgledanijoj emisiji najgledanije televizije u BiH dodatno motiviralo članove Društva da još više i sa još više elana rade na polju kulturnog stvaralaštva.

14. Dana: 31. 3. 2007. godine na poziv BZK "Preporod" Srebrenik, članovi kluba pisaca BZK "Preporod" Doboj Istok nastupili su na "Prvim Srebreničkim pjesničkim susretima". Tom prilikom je naglašeno da će ovi pjesnički susreti poprimiti karakter tradicionalnih.

15. "Kotorski dani kulture", naziv je kulturne manifestacije na kojoj su se na poziv organizatora, 19. 5. 2007. godine, građanima Kotorskog predstavili članovi dramske, folklorne i muzičke sekcije, te hor ilahija i kasida BZK "Preporod" Doboj Istok "Ašik". Nakon bogatog i raznovrsnog cjelovečernjeg programa, učesnici su ispraćeni burnim aplauzima i ovacijama na stotine, očito zadovoljnih građana Kotorskog.

16. "Teočanski dani otpora" naziv je kulturne manifestacije održane u Teočaku, na kojoj su 17. 7. 2007. godine nastupili članovi hora ilahija i kasida BZK "Preporod" Doboj Istok "Ašik" i folklorni ansambl.

17. "Konjička sehara", naziv je međunarodne smotre folklornog stvaralaštva održane u Konjicu 19. 7. 2007. godine, a na kojoj su se, pored dvadeset i devet (29) folklornih ansambala iz zemlje i inozemstva, predstavili i članovi folklornog ansambla BZK "Preporod" Doboj Istok. Važno je napomenuti da je naš folklorni ansambl, iako relativno mlad, pred gotovo šest hiljada posjetilaca i više desetaka kamera raznih TV kuća, potpuno ravnopravno i dostojanstveno predstavio naše folklorno stvaralaštvo.

18. U sklopu "Ljetnih večeri pod lipama Gračanice", na održanoj mini smotri folklornog stvaralaštva u Gračanici, dana: 21. 7. 2007. godine, a na kojoj su učestvovala još četiri folklorna ansambla, na terasi Osman-kapetanove medrese u Gračanici, sa dvije koreografije predstavio se i naš folklorni ansambl.

19. U povodu Dana šehida u MZ Doborovci kod Gračanice, na poziv organizatora, 5. 8. 2007. godine, BZK "Preporod" Doboj Istok izveo je cjelovečernji kulturno-zabavni program na otvorenom. Smjenjivali su se prigodni recitali, ilahije, kaside, sevdah i folklor. Na kraju programa, očito zadovoljni onim što su

vidjeli i čuli, organizatori, predvođeni općinskim načelnikom Gračanice, predsjedavajućim OV Gračanica i članovima OV Gračanica, za učesnike programa priredili su obilnu večeru uz muziku uživo, kojom prilikom se druženje nastavilo do kasnih ponoćnih sati.

20. Dana 9. 8. 2007. godine, na poziv organizatora jednomjesečnih "Janjanskih ljetnih večeri" i BZK "Preporod" Bijeljina-Janja, naše Društvo je u Janji na otvorenom održalo cjelovečernji kulturno-zabavni program.

21. "Dani djevojačke pećine" naziv je tradicionalne kulturno vjerske manifestacije koja je održana u Kladnju, a na kojima je učešće uzeo i folklorni ansambl BZK "Preporod" Doboj Istok, 22. 8. 2007. godine.

22. Na poziv KUD "Lukavica" iz Lukavice, dana: 23. 8. 2007. godine, između ostalih, i folklorni ansambl i hor ilahija i kasida BZK "Preporod" Doboj Istok "Ašik" predstavio se na otvorenom mnogobrojnim građanima Lukavice i okolnih mjesta, čiji su nastup ovi nagradili gromoglasnim aplauzima i ovacijama.

23. Na poziv općine Srebrenik i BZK "Preporod" Srebrenik, BZK "Preporod" Doboj Istok, odnosno hor ilahija i kasida BZK "Preporod" Doboj Istok "Ašik" učestvovao je u kulturno-vjerskoj manifestaciji "U susret ramazanu", 11. 9. 2007. godine u Srebreniku.

24. Dana: 8. 10. 2007. godine, na molbu glavnog urednika RTVTK, folklorni ansambl BZK "Preporod" Doboj Istok učestvovao je u snimanju predbajramske emisije skupa sa estradnim umjetnicima Instituta sevdaha Omera Pobrića. Emisija je emitirana 13. 10. 2007. godine.

25. Drugi dan Ramazanskog bajrama, dakle, 13. 10. 2007. godine, folklorni ansambl BZK "Preporod" Doboj Istok i hor ilahija i kasida BZK "Preporod" Doboj istok "Ašik" uzeli su učešće na svečanoj akademiji upriličenoj u povodu Ramazanskog bajrama, a u organizaciji BZK "Preporod" Banovići.

26. Povodom obilježavanja svjetskog dana invalidnih lica, 3. 12. 2007. godine, na poziv općine Doboj Jug, u Matuzićima, između ostalih, nastupili su i članovi folklornog ansambla BZK "Preporod" Doboj Istok.

27. U mjesecu oktobru, 2007. godine, u sali OV Doboj Istok, a u organizaciji BZK "Preporod" Doboj Istok, održana je promocija knjige poznatog književnika i publiciste Fatmira Alispahića.

28. Prvi književni susreti "Kasim Deraković" u Doboj Istoku, na inicijativu predsjednika BZK "Preporod" Doboj Istok, Ismeta Suljića, a u organizaciji BZK "Preporod" Doboj Istok održani su u subotu. 27. oktobra. 2007. godine, u restoranu "Leptir" u Klokotnici, koji je bio pretijesan da primi zaljubljenike pisane riječi, poznavaoce i prijatelje dobojskog književnika Kasima Derakovića. Ovim prvim književnim susretima na zadovoljstvo organizatora odazvalo se Društvo pisaca TK, predvođeno sa prof. dr. Vedadom Spahićem, koji je govorio o djelu Kasima Derakovića, a mr. Nijaz Alispahić, glumac i član Društva pisaca, kao i Ešref Berbić, Fatmir Alispahić, Dinko Delić, Nijaz Omerović i Mevludin Spahić, nadahnuto su govorili o književnom stvaralaštvu i drugovanju sa Kasimom Derakovićem. Važno je naglasiti da je ovim prvim književnim susretima prisustvovala

i supruga Kasima Derakovića, gospođa Mubera Deraković koja se sa suzama u očima zahvalila, kako organizatoru, tako i učesnicima susreta. Zaključeno je da književni susreti "Kasim Deraković" moraju postati tradicionalni i jedan kulturni događaj prema kome će se ubuduće prepoznavati općina Doboj Istok. Isto tako, na prijedlog Vedada Spahića donesen je zaključak da se ovi susreti ubuduće oplemenjuju uspostavom nagrade "Kasim Deraković" za književna djela mladih i nadarenih autora, te da BZK "Preporod" Doboj Istok i Društvo pisaca u saradnji sa Općinom Doboj Istok učini napore na izdavanju sabranih djela rahmetli Kasima Derakovića. Ovaj kulturni događaj zabilježile su kamere RTVTK i mnogi printani mediji.

29. Promocija monografije *Klokotnica*, upriličena je u Domu kulture u *Klokotnici* u decembru 2007. godine. Monografiju *Klokotnica* napisao je profesor Osman Hadžić a njeno izdavanje omogućili su Mjesna zajednica Klokotnica, Općina Doboj Istok i BZK "Preporod" Doboj Istok, koji je i izdavač ove knjige. O knjizi su govorili prof. Rusmir Djedović i prof. Ramiz Brkić.

30. Iz štampe je ovih dana izašao i drugi broj godišnjaka BZK "Preporod" Doboj Istok *Amanet*, naravno u izdanju BZK "Preporod" Doboj Istok. Na nešto više od 160 stranica formata B5 uglavnom su slikom i riječju prikazane sve aktivnosti BZK "Preporod" Doboj Istok u 2005./2006. godini. Zbog nedostatka finansija godišnjak *Amanet* je štampan u tiražu od samo 200 komada, u crno-bijeloj tehnici i tvrdog je omota.

Predsjednik
Ismet Suljić

BZK "Preporod" – Općinsko društvo Goražde

U protekloj 2007. godini BZK "Preporod" Goražde je nastavila sa svojim aktivnostima u skladu sa programom započetim u toku 2006. godine. A to je završetak opremanja prostorija i njihovo stavljanje u funkciju. Uporedo sa opremanjem prostorija, nastavljen je edukativno-sportski rad u okviru škole fudbala "Gazije", koja djeluje u okviru našega društva. Članovi naše škole, osim sportskih aktivnosti, imaju i kurseve informatike, engleskog jezika i redovno pohađaju časove vjeronauke. Naša škola broji oko 30 članova koji imaju dva puta sedmično po sahat i trideset minuta treninge. U toku Kurban bajrama 1. 1. 2007. godine smo podijelili preko tri tone mesa porodicama šehida kojih ima na prostoru Bosanskopodrinjskog kantona 1200, a obuhvatili smo i povratnike u jezgro grada općina Rogatica i povratnike u selo Kaoštice, općina Višegrad. U toku podjele kurbanskog mesa, koju smo organizirali sa HO I. H. H. iz Istanbula snimili smo dokumentarni film o Goraždu i istočnoj Bosni kojim smo pokazali našem bratskom narodu u Turskoj stvarni život Goražda i povratnika u istočnu Bosnu.

Festival djece bez roditelja u Turskoj

U toku juna 2007. godine organizirali smo učešće četvero djece bez roditelja na festivalu u Instanbulu, koji se održao 18. 6. 2007. a učestvovala su djeca iz 27 zemalja. Osim u Istanbulu, djeca su izvela program u Bursi i Konji. Na ovom festivalu naša djeca su predstavljala Bosnu i Hercegovinu i Goražde. Ovo je rezultat naše saradnje sa HO I.H.H. iz Istanbula. Djeca su u Turskoj bila 13 dana a pored nastupa imali su program koji neće zaboraviti dok su živa. Predstavljanje BiH i Goražda na festivalu izazvalo je oduševljenje gledalaca.

Posjeta članova škole fudbala "Gazije" Istanbulu i Yalovu

U toku juna 2007. godine 20 članova naše škole fudbala "Gazije" sa 5 trenera i pomoćnika je posjetilo Istanbul i Yalovu u Turskoj. Članovi naše škole bili su gosti načelnika općine Yalova i načelnika općine Istanbul. Također su posjetili selo Bošnjaka, koje se nalazi desetak kilometara od Yalove. U Yalovi su posadili drvo prijateljstva sa djecom Yalove. Osim bogatog kulturnog programa, koji su nam priredili domaćini, naši fudbaleri su odigrali i utakmicu sa domaćim timom. U Istanbulu su također igrali utakmicu sa domaćom ekipom, a tu ih je posjetio i Elvir Bolić, pomoćnik selektora Reprezentacije BiH, i sa njima proveo dan kao domaćin. Članovi naše škole obišli su znamenitosti Istanbula i upoznali se sa kulturom i historijom naše bratske zemlje i naroda. Na povratku iz Turske svi članovi su dobili kompletnu sportsku opremu od načelnika Istanbula, načelnika Yalova i od općine Osmangazi iz Burse.

Posjeta reisul-ulemi Turske Ali Bardagu Ogluu predsjednika BZK "Preporod" Goražde

Prilikom posjete Ankari, u junu 2007., predstavnici BZK "Preporod" Goražde posjetili su reisul-ulemu Turske Ali Bardaka Oglua, kojeg su upoznali sa potrebom da se izgradi džamija na desnoj obali Drine, koja već odavno čeka donatora. Na tom sastanku reisu je predat projekt džamije, a on je obećao da će učiniti sve što je u njegovoj mogućnosti. Nedugo nakon tog sastanka došla je delegacija iz Kejserija, predvođena zamjenikom reisa i glavnim muftijom Kajserija te dvojicom pomoćnika. Nakon posjete Goraždu i trodnevnom boravku u BiH, gdje im je domaćin bio predsjednik BZK "Preporod" Goražde, Nedžad, Kurtović vratili su se u Tursku uz obećanje da će se džamija napraviti u Goraždu. Nekoliko dana prije Ramazana goraždanski muftija Hamed ef. Efendić je posjetio Kajseri i potpisao ugovor o izgradnji džamije.

Otvaranje prostorija BZK "Preporod" Goražde

U oktobru 2007. godine završeni su radovi na opremanju prostorija BZK "Preporod" Goražde, koje je jednim dijelom finansirala HO I. H. H. iz Istanbula, sa kojom zajedno organiziramo aktivnosti. Otvaranju prostorija prisustvovali su

predsjednik BZK "Preporod" BiH prof. dr. Šaćir Filandra, premijer BPK-a Salem Halilović, ministrica obrazovanja, sporta i kulture Sevda Popović, ministar za boračka pitanja prof. Admir Pozderović, načelnik Općine Goražde prof. Mustafa Kurtović te drugi značajni kulturni i politički predstavnici ovog grada. U toku otvaranja prostorija obratio se prof. dr. Šaćir Filandra i upoznao prisutne sa historijom i programom BZK "Preporod" i njenom značajnom ulogom u životu Bošnjaka sve vrijeme, od postojanja do danas, što se već može primijetiti kroz rad i doprinos BZK "Preporod" Goražde. Podijeljene su i zahvalnice uvaženim ličnostima koje su pomogle da ove prostorije poprime sadašnji izgled.

Organiziranje iftara u toku Ramazana
u prostorijama BZK "Preporod" Goražde

U toku Ramazana smo organizirali iftare za učenike srednjih škola koji žive u prigradskim naseljima. Na tim iftarima smo organizirali i kviz za koji smo osigurali prigodne nagrade.

Izdavanje biltena o zajedničkim aktivnostima BZK "Preporod"
i HO I. H. H. iz Istanbula u 2006. i 2007. godini

U Ankari smo, uz pomoć naših prijatelja, štampali Bilten o aktivnostima BZK "Preporod" Goražde i HO I.H.H. iz Istanbula u toku 2006. i 2007. godine na tri jezika: turskom, engleskom i bosanskom, a izašao je u 500 primjeraka. Ovo je prvi put u historiji Goražda da se štampa ovakav list koji prezentira rad i aktivnosti BZK "Preporod" Goražde. Bilten je podijeljen po Turskoj kao reklama BZK "Preporod" Goražde i samog grada. U Bosnu je poslano samo 100 primjeraka. Ovaj bilten dostupan je na našoj web-stranici (www.preporod-gorazde.co.ba).

Tradicionalni II Bajramski turnir u malom nogometu
u organizaciju BZK "Preporod" Goražde 25. 12. 07. godine

U decembru 2007. održan je Bajramski turnir u malom fudbalu za djecu uzrasta do 13 godina. Na turniru je učestvovalo 13 ekipa s područja BPK Goražde.

15. i 16. 11. 2007. godine odigrane su utakmice do polufinala , tako da su polufinalne i finalne utakmice odigrane 23. 11. 2007. godine.

U polufinalu su se sastale ekipe: WINERSI – DRINA i KOLINA – FUKARE.

U prvoj utakmici uspješnija je bila ekipa WINERSA, pobijedivši rezultatom 9:1 i plasiravši se u finale.

U drugoj utakmici bolja je bila ekipa KOLINE, koja je pobijedila rezultatom 4:3.

Za treće mjesto sastale su se ekipe DRINA i FUKARE, gdje je uspješnija bila ekipa DRINE, pobijedivši ekipu FUKARE rezultatom 4:1.

Za prvo mjesto borile su se ekipe WINERSI i KOLINA, gdje je slavila ekipa WINERSI rezultatom 7:1.

Za najuspješnije dodijeljene su prigodne nagrade:

Najbolji golman turnira je Elmedin Redžović iz ekipe Kolina kojem su dodijeljeni pehar i diploma.

Najbolji igrač turnira je Bilal Jelić iz ekipe Winersi, pa su mu dodijeljeni pehar i diploma

Za najboljeg strijelca proglašen je Amer Drljević kome su također dodijeljeni pehar i diploma.

Prvoplasiranoj ekipi dodijeljene su sljedeće nagrade:

pehar, diploma, knjige za svakog igrača i novčana nagrada.

Prvoplasirana ekipa WINERSI

Drugoplasiranoj ekipi:

diploma, knjige i novčane nagrade.

Drugoplasirana ekipa KOLINA

Trećeplasiranoj ekipi:

diploma i knjige.

Trećeplasirana ekipa DRINA

Nagrade su uručili ministar za boračka pitanja prof. Admir Pozderović, direktor sportske dvorane Mensur Čurović i predsjednik BZK "Preporod" Nedžad Kurtović.

Delegati turnira bili su Nudžeim Geca i Muhamed Zejnilhodžić.

Sve utakmice turnira sudio je Elvedin Oputar.

Predsjednik

Nedžad Kurtović

BZK "Preporod" – Općinsko društvo Gračanica

Obilježavanje Hidžretske nove godine;

Promocije knjige *Veliki vakifi* – Jasna Hadžiselimović, Tuzla;

Zajednička Izložba slika 1.-15. marta povodom Dana državnosti;

Promocija knjige Mustafe Spahića iz Sarajeva;

Posjeta Srebrenici i Memorijalnom centru Potočari;

Posjeta i učešće pisaca u Srebreniku književni susreti;

Izložba slika članova Udruženja ULUTKA;

Udruženja likovnih umjetnika: Refik Mustajbašić, Enes Imamović, Fikret Ćurić, Alija Dervišević i Refka Čajić;

Muzičko-zabavna večer ispred Dershane manifestacija "Pod lipama Gračanice";

Izložba levhi u slici ispred Dershane Rasima Maslića, Travnik;

Zajednička izložba slika ispred Dershane u trajanju od sedam dana;

Aukcija slika doniranih od članova društva "Preporoda" u korist Islamskog kulturnog centra Zvornik;

Učešće u programu povodom manifestacije ZODA u Teočaku;

Učešće u manifestaciji ZODA u Sapni: Zajednička izložba slika članova "Preporoda", samostalna izložba slika Refke Čajić, Samostalna izložba rezbarenih predmeta levhi i dr. Alije Dervišević, izložba levhi u slici Rasima Maslića iz Travnika u organizaciji "Preporoda" Gračanica;

Obilježavanje Ramazanskog bajrama;

Izložba slika u Tuzli, Udruženje likovnih umjetnika Tuzlanskog kantona;

Zajednička izložba slika "Preporodovih" slikara – Samostalna izložba Refke Čajić i samostalna izložba levhi u drvetu Alija Dervišević od nekoliko dana u Vitezu.

Učešće pisaca u Kalesiji povodom manifestacije "Udruženje 'Preporodovih' pisaca Tuzlanskog kantona";

Promocija knjige Amira Mašića;

Promocija knjige Fikreta Ahmedbegovića;

Promocija knjige Azre Lolić, Tuzla;

Oformljen hor Ilahija;

Svečana akademija povodom Kurban-bajrama;

Priprema i štampanje *Avlije*, izdate tri knjige.

Predsjednica
Refija Čajić

BZK "Preporod" – Općinsko društvo Gradačac

U protekloj godini BZK "Preporod" Gradačac imao je sljedeće aktivnosti:

– 19. 1. 2007. godine, povodom obilježavanja Nove (Hidžretske) 1428. godine održana je promocija knjige *S druge strane srca* autorice Emine Vukovljak iz Tuzle. Promotori su bili prof. Meliha Terzić i Nusret ef. Kurjaković.

– 9. 2. 2007. godine povodom 270. godine Bitke kod Banje Luke, održana je promocija knjige *Banjalučki boj iz 1737.* autora prof. dr. Enesa Pelidije. Promotori su bili prof. dr. Azem Kožar i prof. dr. Munib Maglajlić, uz prisustvo autora knjige.

– 2. 3. 2007. godine otvorena je izložba starih fotografija nazvana "Gradačac kroz vrijeme". Izložbu je otvorio načelnik Općine Gradačac Ferhat Mustafić, a o izložbi je govorio dr. Sejad Berbić.

– U saradnji sa udruženjem "Mreža žena Gradačac", a povodom 8. marta, otvorena je izložba ručnih radova. O izložbi je govorila inž. Anđa Josipović.

– 29. 3. 2007. godine održana je promocija knjige *Gradačačka kuharica*, grupe žena iz Gradačca. O knjizi su govorile žene iz udruženja "Mreža žena – veliko srce" Gradačac.

– 6. 4. 2007. godine, u čast oslobođenja Gradačca, održana je promocija knjige *Muslimani u Zagrebu* autora Zlatka Hasanbegovića iz Zagreba. Promotori su

bili gospodin Mirsad Srebreniković iz Zagreba i dr. Amira Turbić-Hadžagić iz Tuzle, uz prisustvo autora knjige.

– 25. 5. 2007. godine, u sklopu manifestacije "Gradačački književni susreti", otvorena je izložba "Život i djelo književnika Alije Nametka". Autorica izložbe bila je direktorica Muzeja književnosti i pozorišne umjetnosti iz Sarajeva Medhija Maglajlić. O izložbi je govorio prof. dr. Šaćir Filandra. Istu večer održana je i književna večer posvećena Aliji Nametku. O djelima Alije Nametka govorili su: prof. dr. Gordana Muzaferija i prof. dr. Munib Maglajlić.

– 11. 6. 2007. godine u okviru gostovanja u Gradačcu, rektor Islamskog univerziteta iz Irana prof. Abdulekerim Bizar Širazija, u saradnji sa Medžlisom Islamske zajednice u Gradačcu, održao je predavanje "Naučne istine u Kur'anu".

– 13. 7. 2007. godine promovirana je knjiga *Između nas* autorice Safete Osmičić i održana Večer poezije. Promotori su bili dr. Amira Turbić-Hadžagić, prof. Sadeta Subašić i prof. Nurija Delić, uz muzičku pratnju Nuri al-Hayali.

– 17. 8. 2007. godine, povodom 173. godine od smrti Husein-kapetana Gradaščevića, održana je Akademija i promocija zbornika radova *Vijećanje bošnjačkih prvaka u Tuzli 1831. godine*. O značaju pokreta Husein-kapetana Gradaščevića govorio je prof. dr. Salih Kulenović, predsjednik PL TK. O knjizi su govorili emeritus prof. dr. Lamija Hadžiosmanović, doc. dr. Husnija Kamberović, direktor Instituta za istoriju u Sarajevu i prof. dr. Emina Memija. Istog dana je u džamiji Husejniji prije džuma-namaza proučen tevhid rahmetli Husein-kapetanu Gradaščeviću.

– 29. 8. 2007. godine povodom održavanja "Međunarodnog sajma poljoprivrede i prehrambenih proizvoda – sajma šljive" otvorena je izložba fotografija "Motivi iz Dürena". O izložbi su govorili gosti iz Njemačke, a izložbu je otvorio načelnik Općine Gradačac Ferhat Mustafić.

– 7. 9. 2007. godine održano je tradicionalno "Predramazansko sijelo" sa prigodnim kulturno-umjetničkim programom. U programu su učestvovali: Nusret ef. Kurjaković, sazlija Jusuf Brkić, Erna Bajrić, Muhamed Ćosić, Jasenko Inkić i sestre Iskrić.

– 13. 10. 2007. godine, u saradnji sa Mešihatom Islamske zajednice održana je Bajramska akademija sa kulturno-zabavnim programom. Učestvovao je hor koji je pjevao ilahije i solisti članovi BZK "Preporod". Medijator večeri je bio prof. Nusret ef. Kurjaković.

– 2. 11. 2007. godine održana je promocija *Bosanskog kuhara* autorice prof. dr. Lamije Hadžiosmanović. Knjigu su promovirale prof. dr. Emina Memija i gospođa Jasmina Sejtarija iz izdavačke kuće "Sejtarija".

– 14. 12. 2007. održana je promocija 9. kola iz Edicije *Bošnjačka književnost u 100 knjiga*. Promotori su bili: prof. dr. Munib Maglajlić, dr. Amira Turbić-Hadžagić i prof. Sadeta Subašić.

Predsjednik

Sejad Berbić

BZK "Preporod" – Općinsko društvo Hadžići

U toku 2007. godine, u okvirima finansijskih mogućnosti, a u skladu sa planskim programskim zadacima, OD "Preporod" Hadžići je svojim aktivnostima doprinijelo značaju kulturnih dešavanja, ne samo u granicama svoje općine nego i mnogo dalje. Naime, našim gostovanjima u gradovima BiH smo širili duh zajedništva, saradnje i potrebe zajedničkog nam čuvanja kulturnih tekovina. Među aktivnostima u toku 2007. godine, ističemo najznačajnije:

– Gostovanje i nastup dramskog ansambla "Preporod" u Donjem Vakufu sa izvedbom drame "Na Božijem putu". Drama je izvedena na pozornici sale Doma kulture, pred pažljivom i mnogobrojnom publikom. Organizator ove posjete bio je načelnik Općine Donji Vakuf, rahmetli Arif Magrdžija.

– Povodom 1. marta, Dana nezavisnosti Bosne i Hercegovine, u prostorijama "Preporoda" je održana Javna tribina "U povodu nezavisnosti". Gost ove tribine je bio dr. Omer Ibrahimagić, koji je svojim jednostavnim i razumljivim predavanjem zaokupio pažnju posjetilaca, posebno omladine.

– U povodu 6. marta, Dana općine Hadžići, dramski ansambl je nastupao u atriju OŠ "6. mart" sa izvedbom drame "Na Božijem putu".

– Organiziran je odlazak u Narodno pozorište u Sarajevu dramskog ansambla "Preporod" na predstavu "Legenda o Ali paši".

– Poseban doživljaj i iskustvo imali smo gostujući u Kozarcu i Prijedoru. Naime, povodom obilježavanja godišnjice Asocijacije "Fatma", za područje Regije Banja Luka, posjetili smo šehidsko mezarje i Kuću mira u Kozarcu. Dvorana Narodnog pozorišta u Prijedoru bila je pretijesna da primi sve koji su došli da pogledaju program koji im je pripremila Asocijacija "Fatma", čiji je sastavni dio bila i izvedba drame "Na Božijem putu".

– Prisustvo i učešće na trodnevnom Zboru predsjednika općinskih društava "Preporod" koji se održao u Livnu u hotelu "Dinara".

– U organizaciji OD "Preporod" Kalesija, upriličeno je gostovanje dramskog ansambla "Preporod" i izvedba drame u Centru za kulturu u Kalesiji. Ljubazni domaćin, predsjednik OD "Preporod" Kalesija, gosp. Fahrudin Sinanović, naš boravak je učinio ugodnim i prijatnim.

– Prilikom posjete u Kalesiji, boravili smo u prostorijama Udruženja "Sumejja", za čije smo članice predstavili monografiju *U povodu 10 godina Preporoda Hadžići*.

– OD "Preporod" je svojim učešćem na manifestaciji "Hadžičko ljeto" imalo veoma značajno mjesto i dalo doprinos manifestaciji kulture, u sklopu koje je u prostorijama "Preporoda":

1. otvorena izložba slika Jusufa Avdića;
2. održana poetska večer, čiji su učesnici bili lokalni pjesnici sa područja općine Hadžići;
3. na otvorenoj sceni dramski ansambl izveo dramu;

– Za potrebe dramskog ansambla je nabavljeno i kompletirano šest bosanskih ženskih nošnji.

– Sedmične aktivnosti su se odvijale na organizaciji i održavanju omladinskih druženja u prostorijama "Preporoda".

– Uoči Kurban-bajrama, organizirana je i održana književno-poetska večer u prostorijama "Preporoda", gdje je promoviran književno-poetski opus autorice Fikrete Kenović-Salihović. Promotori su bili književnici Safet Sefer i Mustafa Smajlović.

– Organizirana je i održana muzičko-poetska večer u prostorijama "Preporoda", gdje su predstavljene dvije knjige poezije autorice Mirzete Memišević. Promotori su bili gosp. Jovan Divjak i gosp. Sabahudin Hadžialić, a u muzičkom dijelu nastupao je muzičar gosp. Sejo Handžo.

– S obzirom na to da nastojimo sačuvati i povećati fond knjiga naše biblioteke, koristimo se svakom prilikom i mogućnosti da kupimo i nešto knjiga. Iako skromno, činili smo to i tokom 2007. godine.

Predsjednica
Zehra Musto'o

BZK "Preporod" – Općinsko društvo Kalesija

– Učešće u Osnivačkoj skupštini BZK "Preporod" Papraća – Šekovići;
– Inicijativa za promjenu naziva JU Gradska biblioteka;
– U saradnji sa Medžlisom IZ Kalesija objavljena knjiga *Ramazanske priče*;
– Promocija *Ramazanskih priča*;
– Dani Povelje;
– Učešće u manifestaciji "Dani povratka u Mahalu", koju organizira BZK "Preporod" Osmaci;
– Prikazana drama "Na Božijem putu" u izvedbi članova BZK "Preporod" Hadžići;
– Promocija knjige *Rječnik pojmova – sociologija, demokratija i ljudska prava* autora Mersada Hasanovića i Amira Ahmetovića;
– Učešće u manifestaciji Teočanski dani otpora;
– Promocija zbirke pjesama *Čarolija* pjesnika Amdžada Skokića;
– Učešće na manifestaciji "Dani knjiga" (okrugli sto o umjetnosti i kulturi na području TK-a.);
– Promocija knjiga *Historija islama* Envera Alića, i *Priče s Istoka* Šefke Sulejmanovića;
– Učešće u radu 2. redovne Skupštine Zajednice općinskih društava Bošnjačke zajednice kulture "Preporod" Tuzlanskog kantona;
– Posjeta Memorijalnom centru u Potočarima, Srebrenici i Zvorniku;
– Inicijativa za dodjelu općinskog priznanja Naziji Beganović, majci šest sinova šehida i supruzi šehida;

– Promocija knjige *Kuća na dva sprata plus potkrovlje* Fahrudina Sinanovića; promotori su bili Nedžad Ibrišimović, Vedad Spahić i Mirzet Hamzić;
– Održana 12. kulturna manifestacija "Ikre";
– Učešće u obilježavanju vjerskih i državnih praznika Kalesija.

Predsjednik
Fahrudin Sinanović

BZK "Preporod" – Općinsko društvo Kladanj

Općinsko društvo "Preporod" u Kladnju ostvarivalo je svoje programske aktivnosti u skladu sa objektivnim mogućnostima i u okolnostima nepostojanja adekvatnog prostora (sale) za održavanje kulturnih manifestacija i odgovarajućih kulturno-umjetničkih programa.

Ta okolnost predstavlja, dakle, poseban problem, jer sala Doma kulture nije u funkciji te se sve aktivnosti Općinskog društva moraju odvijati ili u sali hotela ili u amfiteatru MSŠ "Musa Ćazim Ćatić". Osim navedenih poteškoća protekli period znatno je otežala i činjenica da Općina Kladanj nije bila u mogućnosti pružiti značajniju materijalnu podršku planiranim programima i aktivnostima Društva.

No i pored pobrojanih poteškoća Općinsko društvo "Preporod" u Kladnju očuvalo je dostojanstvo i integritet i uspješno realiziralo aktivnosti od kojih izdvajamo:

– Predstavljanje Općinskog društva u emisiji FTV "Folk Show", Sarajevo – 16. februar 2007. godine;
– Promocija knjige *Muslimani u Zagrebu 1878-1945 doba utemeljenja* autora Zlatka Hasanbegovića – Kladanj, 24. marta 2007. godine;
– Književna večer – "Knjiga riznica znanja" gost večeri prof. dr. Senahid Halilović Kladanj, 23. april 2007. godine;
– Preporodovo večer – Kladanj, 30. april 2007. godine;
– Gostovanje na Sajmu lova ribolova i turizma u Lukavcu, april 2007. godine;
– Gostovanje na smotri folklora "Ajvatovica" 2007. godine u Bugojnu, juni 2007. godine;
– Predstavljanje Društva u emisiji TV TK "Pjesmom o Bosni" – maj 2007. godine;
– Gostovanje na Festivalu folklora u Olovu – Olovo, august 2007. godine.
– Predstavljanje Društva u emisiji TV TK "Ljetopis" – juli 2007. godine;
– Učešće u emisiji TV TK "Pjesmom kroz Bosnu", Tuzla, oktobar 2007. godine;
– Učešće u organizaciji VKM "Dan Djevojačke pećine", august 2007. godine.

U sklopu obilježavanja tradicionalne VKM "Dani Djevojačke pećine" Društvo je bilo organizator Festivala folklora na kom su učestvovali:

KUD "Živinice" iz Živinica,
KUD "Olova" iz Olova,
Udruženje "Sunce na dlanu" iz Kladnja,

BZK "Preporod" iz Doboj Istoka,
BZK "Preporod" iz Kladnja.

– U sklopu VKM "Dani Djevojačke pećine" društvo je organiziralo 25. augusta 2007. godine "Veče sevdaha" u kojem su učestvovali članovi muzičke sekcije društva.

– Izložba slika autora Muhameda Degirmenđića – 22. augusta 2007. godine.

– Priredba "Djeca svome gradu igrom pjesmom i stihom" – podmladak BZK "Preporod" Kladanj, septembar 2007. godine.

– U nastojanjima da se sačuva i afirmira kulturno-tradicijsko obilježje i vrijednost najvećih muslimanskih vjerskih praznika društvo je dalo svoj doprinos učešćem u programu obilježavanja Ramazanskog bajrama.

– Društvo je učestvovalo u organiziranju manifestacija obilježavanja svih značajnih datuma i ličnosti BiH i općine Kladanj.

– rad organa Društva

– ostale aktivnosti.

Navedene aktivnosti Općinsko društvo u Kladnju realiziralo je u periodu januar – decembar.

Informacije o navedenim aktivnostima možete pogledati na našoj web stranici: www.preporod kladanj.com.ba

Predsjednik
Muriz Kreho

BZK "Preporod" – Općinsko društvo Konjic

U skladu sa svojim programskim ciljevima za 2007. godinu i u skladu sa Statutom BZK "Preporod", realizirane su slijedeće aktivnosti:

17. januar, Drvena sala, Narodnog univerziteta Konjic, "Veče prijatelja Preporoda";

23.–25. februara, učešće na seminaru za koreografe i rukovodioce folklornih grupa;

28. februar, učešće u programu na svečanoj akademiji u povodu Dana nezavisnosti;

21. mart, učešće u programu obilježavanja Dana Srednje škole Konjic;

23. april, Maglaj, saradnja srednjih škola iz Konjica i Maglaja;

13. april, program u povodu Dana Armije BiH, u suorganizaciji sa JOB-om;

5. maj, učešće na međunarodnoj smotri folklora u Ključu;

7. maj, učešće dječijeg ansambla u školi Podorašac;

9. maj, učešće u obilježavanju Dana pobjede nad fašizmom, Jablanica;

9. maj, izlet u Mostar i Blagaj;

23. maj, učešće u programu obilježavanja 50. godina Društvenog doma u Konjicu;

25. maj, učešće u obilježavanju Dana II O.Š. Konjic;
9. juni, učešće na otvaranju "Karate open 2007";
12. juni, u povodu Dana Općine, program "Nek Neretvom pjesma teče";
14. juli, pomoć u organizaciji "Skokova u kazan";
19. juli, "Konjička sehara", VII Međunarodni festival folklornog stvaralaštva;
20. juli, Smotra folklora, Jabalnica;
26. juli, promocija knjige *Moje pjesme*, autor: Mirzeta Ćunćur;
28. juli, organizacija programa u povodu sjećanja na šehide, Plivački miting "Suljo i Mujo";
29. juli, učešće u obilježavanju Dana ustanka naroda BiH, Ivan-sedlo;
5.–13. august, saradnja mladih Konjic – Oslo;
26. august, učešće u organizaciji Triatlona "Kulinban", Boračko jezero;
9. septembar, učešće na Danima poljoprivrede Općine Konjic;
11. septembar, učešće na Smotri folklora, Donji Vakuf;
5. oktobar, promocija knjige *Note moga djetinjstva* autora Elme Begluk;
7. novembar, humanitarni koncert za dijalizne bolesnike;
25. novembar, učešće u programu FTV "Svako dobro BiH".

Predsjednik
Adnan Velagić

BZK "Preporod" – Općinsko društvo Livno

1. Realizacija projekta rekonstrukcije i izgradnje zgrade "Preporoda".

Zgrada "Preporoda" je izgrađena davne 1937. godine i u vlasništvu je BTK "Preporod" Livno. Smještena je u Gornjem gradu, gdje je smješteno većinsko bošnjačko stanovništvo. Objekat je imao kafanu, kino-salu, binu, dvije svlačionice, te dvije sale za sastanke zatvorene površine cca 400 m². Idejnim projektom izvršili smo nadogradnju zgrade za još jedan kat, gdje se nalaze 3 velike kancelarije za sastanke i 4 manje namijenjene za smještaj drugih bošnjačkih organizacija. Ove godine završili smo radove predviđene drugom i trećom fazom, i pristupili realizaciji 4 faze – uvođenju centralnog grijanja i projektu ventilacije zgrade koji ćemo završiti do kraja marta, nakon čega nam preostaje još samo završetak kino sale. Polovinom 2007. godine prešli smo u realizaciju druge i treće faze. Prvo smo raspisali natječaj za prikupljanje ponuda za izbor izvođača radova, nakon toga smo izabrali najpovoljnijeg izvođača radova, nakon čega smo pristupili izvođenju radova s obzirom na pristigla novčana sredstva koja su vrlo skromna i mala, mi idemo korak po korak ka konačnom završetku radova i useljenju našeg Društva u našu domicilnu kuću.

2. Promocija knjige Livnjaka Ahmeda Bureka *Kameno Hlivno* održana je krajem marta u prostorijama Narodnog univerziteta u Livnu. U prepunoj dvorani o knjizi su govorili: prof. dr. Rapko Orman, prof. dr. Šaćir Filandra i autor knjige

Ahmed Burek. Sama promocija je direktno išla u eter uz pomoć radiovalova Radija Livno.

3. Susreti općinskih društava BZK "Preporod" BiH održani su u našem gradu, polovinom maja, našem Općinskom društvu je pripala čast da budemo domaćini svim društvima iz BiH. Ova manifestacija je bila popraćena nizom kulturnih zbivanja, a posebno ističemo sljedeće:

– poetsko veče književnika Ibrahima Kajana;
– izložba slikara Halila Tikveše;
– koncert grupe TRIO – Damir Imamović;
– sesija o radu svih društava koji rade i djeluju na prostoru BiH.

4. Polovinom šestog mjeseca uključili smo se u Program obilježavanja Ajvatovice. Organizirali smo besplatan autobus koji je vršio prijevoz naše omladine na Ajvatovicu. Organizirali smo koncert profesionalnog hora koji je održan 17. 6. 2006. godine ispred džamije Topovi, dobro posjećen od našeg građanstva.

5. Učešće naše sportske sekcije – malonogometni klub "Preporod" na tradicionalnom turniru Ljeto 2007. Na turniru je učestvovalo više od 70 ekipa iz Livna, Tomislavgrada, Posušja, Imotskog, Splita, Sinja... I u takvoj jakoj konkurenciji naša ekipa je izgubila u polufinalu i osvojila zapaženo treće mjesto.

6. Svečana akademija upriličena u povodu Dana državnosti BiH 25. 11. 1943. godine, organizirana je prvi put u našem gradu nakon rata, a učestvovali su kvartet maestra Dževada Šabanagića, i mješovita klapa HKUD "Dinara" Livno. Skupu se obratio prof. dr. Šaćir Filandra koji je govorio o značaju odluka ZAVNOBiH-a, kao i trenutku u kome se svi skupa nalazimo. Od gostiju bila je prisutna predsjednica Federacije BiH Borjana Krišto, kao i predstavnici svih kulturnih, vjerskih, društveno-političkih institucija koji djeluju na prostorima Kantona broj 10. Sama svečana sjednica je direktno prenošena putem Radio Livna u eter.

Smatramo da nam je protekla 2007. godina bila veoma uspješna, nadamo se da će nam 2008. biti još bolja i uspješnija, te da ćemo u drugoj polovini 2008. godine završiti našu zgradu BZK "Preporod" gdje ćemo moći kvalitetnije i bolje raditi.

Predsjednik
Semir Ortaš

BZK "Preporod" – Općinsko društvo Modriča

1. U protekloj godini BZK "Preporod" Modriča održao je sljedeća predavanja, tribine, koncerte, gostovanja ili predstave:

– Prvi bošnjački preporod;
– Poezija Avde Karabegovića Hasanbegova;
– Živjeti bez bolesti;
– Koncert sevdah – pjesme;
– Drugi bošnjački preporod;

– Gostovanje KUD Tarevci (KUD Šefko Avdić)

2. Umjesto od Bošnjaka izgrađenog Doma kulture u centru Modriče ili Doma u Islam Varoši Modriča, u ovoj godini smo od DPZ Modriča, dobili kancelariju za BZK "Preporod" u jednoj trošnoj baraci. Dva prethodno navedena, bespravno zauzeta objekta, služe isključivo za kulturne i druge potrebe, uspostavljene novonastalim stanjem vjerskog inženjeringa.

Zahvaljujuci darovateljima, opremili smo ovaj ured "Preporoda" Modriča.

3. U Modriči je u ranim godinama dvadesetog vijeka osnovano kulturno-umjetničko društvo "Prvi tamburaški zbor u Bosni", koje je do sada više puta prekidalo i nastavljalo svoj rad. BZK "Preporod" Modriča je, s tim u vezi, preduzeo početne korake na oživljavanju rada ovog društva, za koje nismo uspjeli dobiti podršku SKC – Kulturnog centra Doma kulture u Modriči u smislu organiziranja proba u "njihovim" prostorijama.

Sada nam je potrebna finansijska podrška za nabavku muzikalija i ostale opreme.

Također je potrebna posebna finansijska podrška za rad ovog društva.

4. Nekoliko projekata, također, čeka bolje vrijeme za njihovo pokretanje, poput projekta istraživanja vjerodostojnosti predanja o kovanici novca u Tarefhani.

5. Okruženje u kojem djeluje BZK "Preporod" Modriča je i dalje, u osnovi, nepromijenjeno, odnosno uvjeti u kojima djeluje su i dalje veoma složeni. Osnovne teškoće su u nedovoljnom finansiranju iz budžeta DPZ Modriča i BZK "Preporod" u Bosni, a nikakvom iz Banja Luke. Glavne teškoće dolaze zbog nedostatka strategije djelovanja društava BZK "Preporod" na području RS, to jest zbog neuređenosti na ravni BZK "Preporod" u Bosni, ciljano na ovaj dio zemlje, tako da se za financiranje rada Društva osigura povrat dijela poreza građana za ove namjene. U sadašnjem stanju nam ne dolazi niti jedna marka za finansiranje iz Banje Luke, dok za njihove potrebe ima novca, reklo bi se, u izobilju. Nadalje, nedostaje, također, i operacionalizirana strategija djelatnog pritiska na vladu u ovom dijelu Bosne, u smislu sistemskog povrata dijela javnih objekata i imovine kulture Bošnjacima. Na ovo smo više puta usmeno ili pismeno ukazivali, ali još bez potrebnog odziva.

Presdsjednik
Husein Huseljić

BZK "Preporod" – Općinsko društvo Mostar

BZK "Preporod" Mostar planiralo je svoje aktivnosti u 2007. godini putem realizacije pet projekata:

1. Obilježavanje značajnih datuma i događaja za Bošnjake Mostara;
2. Priprema izdavanja najmanje jedne knjige;
3. Osmišljavanje i početak praktične realizacije plana omasovljenja i podmlađivanja "Preporoda";

4. Nastavak materijalnog opremanja;
5. Pomaganje i sponzoriranje aktivnosti drugih bošnjačko-muslimanskih organizacija u Mostaru, kao i povratničkih grupa u Hercegovini.

Realizacija projekata

I.

"Preporod" Mostar je u toku 2007. godine organizirao 4 velika muzička koncerta:

1. Svečana akademija povodom 9. maja koji je obilježen kao:
   "Dan pobjede nad fašizmom"
   "Dan Evrope"
   "Dan zlatnih ljiljana"
   "Dan logoraša"
   "Dan mostarskog pamćenja", kada je Mostar odbranjen 1994. godine.
2. Veče ilahija i kasida 16. 5. 2007. godine u Blagaju u sklopu manifestacije "Dani mevluda i zikra – Blagaj, 2007."

Koncert je organiziran kao koncert "Kevser" iz Sarajeva sa gostima "Sejfulah" iz Konjica i solistima iz Sarajeva, Konjica i Mostara.

3. Ramazanski koncert 6. 10. 2007. godine

Ovaj koncert je tradicionalan i održava se svake godine kao centralna muzička priredba "Preporoda" Mostar.

Nosilac koncerta je bila Sarajevska filharmonija sa kojom su nastupili ansambli:
"Hazreti Hamza" iz Zenice,
"Sejfulah" iz Konjica,
"Mostarske kiše" iz Mostara, te 10 solista iz Sarajeva i Mostara. Prihodi sa ovog koncerta su, tradicionalno, donirani Narodnoj kuhinji u Mostaru.

4. Bajramski koncert 21. 12. 2007. godine

Ovaj koncert je postao tradicionalni, a izvođači su djeca 11 osnovnih škola iz Mostara i Omladinski ansambl "Mlađak".

II.

Izdavačka aktivnost u 2007. godini bila je koncentrirana na izdavanje knjige mr. Nusreta Omerike *Biserna školjka*.

Knjiga je zvanično promovirana 20. 4. 2007. godine, a predstavlja pregled stvaralaštva pjesnika Mostara do XV do XX vijeka koji su pisali na orijentalnim jezicima, kao i opis značajnih događaja i legendi iz spomenutog historijskog razdoblja Mostara.

III.

Realizirana je početna faza omasovljenja i podmlađivanja "Preporoda". To je ostvareno kroz osnivanje podmladaka u 11 škola Mostara koje nastavu izvode prema federalnom nastavnom planu i programu.

Uspjeh u podmlađivanju i omasovljenju realiziran je kroz manifestaciju "Bajramske radosti", koja je trajala mjesec dana a provedena je na sljedeći način:

1. "Preporod" je objavio konkurs za izbor najboljih literarnih i likovnih radova o temi bajramskih svečanosti i običaja;
2. Na završnoj muzičkoj priredbi "Bajramski koncert" 21. 12. 2007. godine dodijeljene su 32 nagrade najuspješnijim učenicima u vidu knjiga, nosača zvuka i bajramluka;
3. Spomenuti koncert realizirali su učenici i nastavnici svih 11 škola, koji su nastupili kao zajednički hor od 250 učesnika.

Ovu manifestaciju planiramo kao tradicionalnu.

IV.

Projekt materijalnog opremanja Društva realiziran je u planiranom obimu, za 2007. godinu.

Društvo sada posjeduje sljedeću opremu:

1. Audio opremu, pojačala, zvučnike, mikrofone i drugu prateću opremu cca 8 KX snage;
2. Opremu za elektro napajanje i sigurnost do 20 KW snage,
3. Light opremu od 2 stuba sa mogućnostima pokrivanja 12 m široke scene,
4. Pozornica od 120 m kvadratnih površine.

V.

"Preporod" je sponzorirao i pomogao sve značajne priredbe i događaje u okviru bošnjačke kulturne sredine u Mostaru, ustupanjem opreme, osiguranjem stručne pomoći itd.

Također smo sponzorirali sve važnije događaje u povratničkim sredinama u Hercegovini:

1. Godišnjica povratka na Podveleški plato, 15. i 16. juni 2007.;
2. Obilježavanje godišnjice povratka i otvaranja džamije u mjestu Žulja 7. i 8. jula 2007.;
3. Proslava otvaranja džamije u Trebinju (Mostaći), 14. i 15. jula 2007.;
4. Proslava otvaranja ponovno izgrađene džamije u Višićima, Čapljina, 3. i 4. augusta 2007.;
5. Obilježavanje godišnjice povratka i otvaranje džamije u Kruševljanima – Nevesinje;
6. Otvaranje obnovljene džamije u Opličićima – Čapljina, 18. i 19. augusta 2007.;
7. Obilježavanje početka izgradnje džamije u naselju Buna, 2. 9. 2007.

Predsjednik

Damir Sadović

BZK "Preporod" – Općinsko društvo Novi Travnik

– Početkom 2007. godine urađeni su statički radovi i dokumentacija za restauraciju Stare džamije u Šenkovićima u saradnji sa Federalnim ministarstvom kulture i sporta te Federalnim zavodom za kulturno historijsko naslijeđe.

– Pripremljena je promocija DVD-a, brošure i plakata "Nekropole stećaka općine Novi Travnik" 2. 4. 2007. i promovirana u sali Općine Novi Travnik.

– Na sastanku predsjednika općinskih društava u Livnu promoviran je kompletan materijal i podijeljen svim učesnicima.

– Od 20. 4. do 15. 5. 2007. godine urađena je zaštita objekta Stare džamije u Šenkovićima uz prisustvo članova Federalnog zavoda za kulturno-historijsko naslijeđe.

– Pripremljena je za štampu i štampana zbirka poezije *Kolijevka pokvarenosti* pjesnikinje Vanje Milović 12. 5. 2007. godine, te organizirane dvije promocije u MSŠ "Novi Travnik" i Omladinskom centru u Novom Travniku.

– Uređena Nekropola stećaka "Kaurlaš".

– Prikupljen materijal za *Turistički vodič općine Novi Travnik* i promoviran 13. 6. 2007.

– Učešće i promocija materijala "Nekropole stećaka općine Novi Travnik" na "Međunarodnom sajmu dani maline" 29. 6. 2007. u Novom Travniku.

– 31. 7. 2007. u saradnji sa Komisijom za očuvanje nacionalnih spomenika izvršena su arheološka istraživanja na četiri nekropole stećaka sa posebnim osvrtom na nekropolu stećaka "Maculje".

– 9. 8. 2007. obiđen je teren starog srednjovjekovnog grada Kastela, Stare džamije u Šenkovićima, nekropole stećaka "Kaurlaš" i "Maculje" i "Austrougarska česma"; prikupljen je videomaterijal za projekt "Kulturno-historijsko naslijeđe općine Novi Travnik".

– Od 29. do 31. 8. 2007. izvršeno je detaljno uređenje i čišćenje nekropole stećaka "Maculje".

– 17. 9. 2007. Komisija za očuvanje Nacionalnih spomenika BiH proglasila je na zahtjev našeg društva nekropolu stećaka "Maculje" nacionalnim spomenikom BiH.

– 12. 10. 2007. na lokalitetu nekropole stećaka "Maculje" u saradnji sa Historijskom sekcijom MSŠ "Novi Travnik" održan je historijski čas.

– Od 12. do 24. 11. 2007. organizirana je izložba umjetničke fotografije Mirsada Mujanovića u prostorijama Osnovne muzičke škole u novom Travniku i sponzorirano 50 fotografija sa okvirom za izložbu umjetničke fotografije u Istanbulu.

– Štampan je materijal "Kulturno-historijsko naslijeđe općine Novi Travnik", koji je finansiran od Federalnog ministarstva turizma i okoliša.

Osnovali smo biblioteku Društva.

Predsjednik

Enver Veletovac

BZK "Preporod" – Općinsko društvo Odžak

U 2007. godini imali smo sljedeće aktivnosti:

– Održana je kulturna manifestacija nazvan "Musini dani", posvećena životu i djelu književnika Muse Ćazima Ćatića. (od 24. 2. do 13. 3.)

– Održana je kulturna manifestacija "Dani dijaspore" (od 9. 8. do 11. 8.)

– Formirana je folklorna sekcija koja broji 50 članova i angažiran je koreograf za nesmetan rad ove sekcije.

– BZK "Preporod" Odžak započeo je svoj intenzivniji rad na očuvanju i njegovanju kulturne ostavštine i baštine, tradicije i običaja bosanskohercegovačkih prostora, te je s tim ciljem sačinio projekt "Očuvanje i njegovanje zvukova, boja, tradicije, običaja i svjetlosti riječi bosanskohercegovačkih prostora", kojim se prijavio na Javni poziv Federalnog ministarstva kulture i sporta Sarajevo za dodjelu sredstava.

Predsjednik
Mujan Duran

BZK "Preporod" – Općinsko društvo Osmaci

Općinsko društvo "Preporod" Osmaci, u okviru Bošnjačke zajednice kulture "Preporod" BiH, u svojim aktivnostima u 2007. godini, s obzirom na činjenicu da je radilo praktično bez ikakve potpore iz bilo kojeg budžeta, uglavnom se ograničilo na održavanje nekoliko manifestacija u vezi s obilježavanjem značajnih događaja iz prošlosti Bošnjaka Gornje Spreče i šire, prigodne kulturne i sportske manifestacije povodom muslimanskih vjerskih praznika i istraživanje prošlosti i tradicije šireg područja.

Od aktivnosti održanih u toku 2007. godine u organizaciji "Preporoda" Osmaci posebno izdvajamo:

– Manifestacija "Prati dan Bajrama" 2. januara 2007. godine, u Mahali i manifestacije povodom nove muslimanske godine 19. januara 2007. godine u Šeheru;

– Svečana akademija u povodu 1. marta, Dana nezavisnosti BiH;

– Manifestacija "Dani stradanja Bošnjaka Gornje Spreče" (krajem maja i početkom juna 2007. godine, u Šeheru, Kusonjima i Paprići), povodom 15. godišnjice progona i stradanja bošnjačkog stanovništva ovog područja;

– Manifestacija "Dani povratka, tradicije i kulturnog naslijeđa Bošnjaka Gornje Spreče 2007", (u saradnji sa Udruženjem prognanika Gornja Spreča Kalesija i Udruženjem Patriotske lige Kalesija), održana krajem augusta i početkom septembra 2007. godine u Borogovu, Šeheru i Mahali, povodom 11. godišnjice povratka Bošnjaka na ovo područje, sa programom:

Borogovsko sijelo – Borogovo, Meraja (nedjelja popodne, 18. augusta 2007. godine);

Svečana akademija u povodu 11. godišnjice povratka;

Promocija knjige *Rastanak u Potočarima* autora Mirsada Mustafića – Mahala, Čitaonica (subota 24. augusta 2007.)

Sportski susreti i takmičenja u tradicionalnim narodnim vještinama – Šeher, 25. augusta 2007.; Mahala, 26. august. 2007.

Održan je okrugli sto na temu: "Položaj Bošnjaka opštine Osmaci", o stanju u svim oblastima života bošnjačkog stanovništva na području općine Osmaci.

Općinsko društvo "Preporod" Osmaci je kao suizdavač, zajedno sa Gradskom bibliotekom Kalesija i Općinskim društvom "Preporod" Kalesija, učestvovalo u izdavanju historijsko-etnološke monografije područja sa nazivom *Gornja Spreča* autora Dževada Tosunbegovića.

U okviru aktivnosti na očuvanju, zaštiti i obnovi spomenika kulture izvedena je u septembru akcija zaštite temelja Ahmed-begove džamije u Šeheru, izgrađene u XVI vijeku, a kod Komisije za očuvanje nacionalnih spomenika BiH kandidiran je projekt njene zaštite i obnove.

Osim navedenih aktivnosti, predstavnici Društva pomogli su u pripremnim aktivnostima na osnivanju Općinskog društva "Preporoda" Papraća – Šekovići, u susjednoj općini Šekovići (oktobar 2007. godine).

Predsjednik

Dževad Tosunbegović

BZK "Preporod" – Općinsko društvo Prozor

I četvrtu godinu u kontinuitetu, od svog osnivanja, februara 2004. godine, BZK "Preporod" Prozor, u uvjetima koji ne odgovaraju stvarnim potrebama, postiže veoma zapažene rezultate. Dugoročno postavljeni ciljevi koji su uglavnom usklađeni su našim mogućnostima dostignuti su u cijelosti.

BZK "Preporod" Prozor svoje rezultate ostvaruje uglavnom radom na polju kulturno zabavnog i obrazovnog karaktera i to kroz kontinuirani rad u: folklornoj, horskoj i muzičkoj sekciji.

U 2007. godini društvo je sa svojim sekcijama uspješno učestvovalo na sljedećim manifestacijama i skupovima:

Smotra folklora

– "Ajvatovica 2007." u Bugojnu;
– "Konjička sehara 2007." u Konjicu;
– "Lukavac 2007." u Lukavcu;
– "Blagaj 2007." u Blagaju.

Koncerti:

– Bajramski koncert u januaru 2007. u Prozoru;
– "Dan nezavisnosti" u Prozoru;
– Veliki ljetni koncert u junu 2007. u Prozoru;
– Bajramski koncert u oktobru 2007. u Prozoru;
– Koncert "Večer sevdaha" povodom Kurban-bajrama;
– Koncert u Potocima za "Dan trešnje";
– Učešće folklorne sekcije na proslavi oslobođenja Gornjeg Vakufa;
– Učešće folklorne sekcije na proslavi oslobođenja Privora u selu Voljavac, općina Gornji Vakuf.

Organizirana svečana zabavna sijela povodom:

– Sijelo sa Bošnjacima iz dijaspore;
– Bajramsko sijelo;
– Sijelo posvećeno Muslimanskoj novoj godini;
– Druženje Bošnjaka u selu Kovačevo Polje.

Sastanci Izvršnog odbora:

– 10. maja 2007. godine;
– 24. maja 2007. godine;
– Učešće na sastanku predsjednika općinskih društava u Livnu, u aprilu 2007. godine.

Predsjednik
Meho Manov

BZK "Preporod" – Općinsko društvo Sanski Most

Amatersko pozorište "Theatar art" Sanski Most nastalo je iz dramske sekcije Mješovite srednje škole u Sanskom Mostu, a djelovalo je u okviru "Preporoda" u proteklih šest godina. Ovu omladinsku, umjetničku grupu vodi Aiša Hadžiahmetović, profesorica bosanskog jezika i književnosti, koja je i režirala sve predstave. U proteklom periodu "Theatar art" je izvodio osam predstava domaćih i stranih autora ("Otmica" R . Filipovića, "Hasanaginica" N. Alispahića, "Hazreti Fatima" S. Plakala, "Ukroćena goropad" V. Šekspira, "Tvrdica" po Molijeru, "Snježna kraljica" H. K. Andersena, "Stilske vježbe" R. Kenoa). Tri puta je "Theatar art" učestvovao na festivalu scenskih umjetnosti u Bihaću, svake godine na manifestaciji "Ljeto na Sani", te prošle godine na Festivalu srednjoškolskog teatra u Mostaru u organizaciji Centra za dramski odgoj Bosne i Hercegovine, a trenutno radi na novoj predstavi.

April, 2007. Festival srednjoškolskog teatra u Mostaru, "Tvrdica" – Theatar art;

Juni, 2007. Festival scenskih umjetnika u Bihaću, "Tvrdica" – Theatar art;

August, 2007. Promocija knjige Ahmeta Biščevića, *Sanski Most – život, priroda, uspomene*;

August, 2007. "FRK Jukićevi susreti" – KD "Napredak" Banja Luka – učesnici: akademski slikar Senad Kumalić, kolonija u samostanu Trapisti;

Oktobar, 2007. recital "Šetnja sa Sidranom" – "Theatar art";

Oktobar, 2007. "Šopovi dani na Plivi", učesnik Amir Talić.

Aktivnosti likovnih umjetnika Sanskog Mosta tokom 2007. godine u okviru BZK "Preporod"

Godina 2007., jednako kao i ranije, bila je vrlo plodna u likovnom smislu u Sanskom Mostu.

Naime, desetak sanskih slikara učestvovalo je u mnogobrojnim samostalnim i kolektivnim izložbama širom BiH, a i van granica BiH.

Treba spomenuti i sljedeće:

Jula 2007. osam sanskih slikara, Senad Kumalić, Meho Batić, Džafer Cerić, Behzad Hadžiahmetović, Mehmed Alihodžić, Edin Hasanić, Edim Kunić te Midhat Hrnčić izlagali su svoje radove na poznatoj kamengradskoj manifestaciji "Musalla 2007" i time dali svoj doprinos ovoj općenarodnoj svečanosti.

Također, šesti put zaredom, održana je ljetna likovna radionica na otvorenom, tj. na ulicama Sanskog Mosta, a u okviru programa "Ljeto na Sani". Šest sanskih slikara: Hadžiahmetović, Batić, Alihodžić, Majdankić, Hrnčić i Kunić su dvadesetak ljetnih noći proveli na glavnom gradskom korzu sa svojim slikama, istovremeno stvarajući nove pred publikom koja je kao i do sada bila mnogobrojna.

Treba napomenuti da su pojedini slikari učestvovali na nekim humanitarnim izložbama;

Midhat Hrnčić i Bezhad Hadžiahmetović su u maju 2007. bili učesnici likovne kolonije Centra za djecu bez roditelja "Duga" K. Vakuf, njihova djela su prodana putem TV aukcije, a prikupljena sredstva donirana centru "Duga".

Ova dva slikara su učestvovala i na međunarodnoj izložbi u Bielli (Milano) Italija, sa po dva svoja rada, u junu 2007., a sredstava od prodanih radova su upućena u fondaciju "Seven Eleven for Srebrenica" (o. p. od domaćih slikara zastupljeni su bili: Zec, Ibukić, Čaušević, itd., vidjeti web: *BehzadHadziahmetovicapertamente.it*).

Sve gore navedene su samo neke od aktivnosti još institucionalno neorganiziranih sanskih slikara, ali uz potporu i kooperaciju za BZK "Preporod" Sanski Most oni nalaze svoje mjesto u društvu. Saradnja sanskih slikara i BZK "Preporod" će se nastaviti i ubuduće, jer će na taj način biti zadovoljeni i publika, tj. ljubitelji likovne umjetnosti, i organi uprave koji putem BZK "Preporod" finansijski podržavaju ovakav rad slikara.

Predsjednik
Amir Talić

BZK "Preporod" – Općinsko društvo Sapna

BZK "Preporod" – Općinsko društvo Sapna nosilac je kulturnih aktivnosti na području općine Sapna. Pojedine kulturne manifestacije u povodu značajnih datuma i vjerskih praznika organiziraju se u saradnji sa Općinom Sapna i Medžlisom Islamske zajednice Zvornik. Od polovine 2006. godine Općinsko društvo "Preporod" raspolaže sa vlastitim kancelarijskim prostorom. Problem i poteškoće u radu predstavlja činjenica da općina Sapna nema Dom kulture, BKC ili neki drugi adekvatan prostor za organiziranje javnih kulturnih manifestacija, nego ih organiziraju na otvorenom prostoru, tako da često uspješnost manifestacije zavisi od vremenskih prilika.

Promocije knjiga i druženje sa književnicima organizira se u MSŠ "Sapna", i u JU OŠ "Sapna".

Likovne i druge izložbe se rijetko organiziraju zbog nepostojanja adekvatnog izložbenog prostora.

I pored navedenih poteškoća, BZK "Preporod" OD Sapna postiže zapažene rezultate i zaokuplja pažnju ne samo naše općine, već i šire.

1. Obilježavanje Nove hidžretske godine; februar 2007.
2. Gostovanje pjesnika, književnika i druženje sa učenicima srednje i osnovne škole; mart, maj i oktobar 2007.
3. Obilježavanje značajnih datuma iz rata 1992.–1996. Dan 206. viteške brigade, Dan općine zajedno sa ODB-om PL i Općinom Sapna; februar, mart 2007. godine
4. Kviz takmičenje: kultura i sport; maj 2007.
5. Promocija knjiga; april i septembar 2007.
6. Manifestacija kulturno ljeto "Sapna 2007."
   - muzika uživo i igranka za građane na otvorenom; juni, juli, august 2007., svakog četvrtka
   - gostovanje KUD "Halisije" Kalesije; 9. 8. 2007.,
   - Likovna izložba umjetnika iz Gračanice,
   - Izložba levhi i Alija Dervišević.
7. Bajramska druženja
   13. 10. 2007. Ramazanski bajram,
   21. 12. 2007. Kurban bajram.
8. Organizovanje Bajramskog turnira u malom nogometu; 21. 10. 1007. godine.
9. Učešće ekipe "Preporod" – općinsko društvo Sapna na Bajramskom turniru u Zvorniku i druženje sa povratnicima; 12. i 13. oktobra 2007. godine (osvojeno 1. mjesto).

Predsjednik

Munir Kahrimanović

BZK "Preporod" – Općinsko društvo Srebrenica

Općinsko društvo "Preporod" Srebrenica osnovano je 28. 12. 2006. godine. Izvršni odbor i rukovodstvo ovog društva su mladi visokoobrazovani kadrovi, koji žive i rade u Srebrenici. Nakon registracije Društva došlo je do organiziranja prvih aktivnosti koje su bile u vezi sa obilježavanjem dvanaeste godišnjice genocida nad Bošnjacima u našem gradu. Članovi Društva aktivno su učestvovali u obilježavanju tog važnog događaja. Također smo učestvovali na Sedmoj svjetskoj konferenciji međunarodnih udruženja naučnika o genocidu održanoj u Sarajevu. Organizirali smo i dvije promocije knjiga naših lokalnih autora: *Rastanka u Potočarima* Mirsada Mustafića i *San u bešu, uroci pod bešu* Nirhe Efendić.

Posto je jedan od ciljeva BZK "Preporod" školovanje bošnjačke mladeži, a uzimajući u obzir činjenicu da je na području općine Srebrenica školstvo veliki problem, osigurali smo gotovo 70 jednokratnih stipendija za učenike koje pohađaju osnovnu i srednju školu u Srebrenici.

U saradnji sa Medžlisom Islamske zajednice Srebrenica osigurali smo veliki broj knjiga i police za zajedničku biblioteku u prostorijama Islamskog centra.

Svakako najznačajniji događaj u organizacija Općinskog društva "Preporod" Srebrenica je "Večer ilahija i kasida", organizirana povodom Kurban-bajrama u Srebrenici, koja će, vjerujemo, prerasti u tradicionalnu manifestaciju zbog izuzetnog značenja i posjećenosti.

Uspostavili smo dobru saradnju sa općinskim društvima u Tuzlanskom kantonu, a želja nam je da u ovoj godini tu tendenciju uspostavljanja saradnje proširimo i na druga općinska društva širom Bosne i Hercegovine.

Predsjednica
Fija Avdić

BZK "Preporod" – Općinsko društvo Srebrenik

Januar-februar 2007.

U ovom periodu došlo je do izbora novog rukovodstva unutar Izvršnog odbora i preuzimanja predsjedničke dužnosti Skupštine "Preporoda".

Aktivnosti u vezi s planiranjem susreta nazvanih "Proljetni pjesnički susreti".

Aktivnosti u pripremi predstavljanja zbornika radova književnog kluba *Služenje istini*.

Aktivnosti oko pripreme knjige pjesama Fadila Duranovića pod nazivom *Živim tiho*.

Mart

Uspješno su realizirani ranije planirani "Proljetni pjesnički susreti" u organizaciji književnog kluba.

Predstavljen je javnosti *Almanah* – zbornik radova članova kluba književnika "Služenje istini", a učestvovali su književni klubovi BZK "Preporod" iz Gračanice i Doboj Istoka.

Sredinom mjeseca objavljena je promocija knjige pjesama Fadila Duranovića s nazivom *Živim tiho*.

Priprema organizacije godišnjeg koncerta gradskog hora BZK "Preporod" Srebrenik.

April

Organiziran je vrlo uspješan i posjećen koncert gradskog hora BZK "Preporod" Srebrenik s nazivom "Godišnji koncert hora".

Priprema organizacije tribine prof. dr. Omera Ibahimagića o temi "Položaj Bošnjaka u BiH".

Formiran klub likovnih stvaralaca općine Srebrenik.

Priprema organizacije promocije knjige prof. dr. Enesa Pelidije *Banjalučki boj iz 1737*.

Maj-Juni

Tokom ova dva mjeseca upriličene su tribine i promocija knjige i to:

Tribina prof. dr. Omera Ibrahimagića o temi "Položaj bošnjaka u BiH".

Promocija knjige prof. dr. Enesa Pelidije *Banjalučki boj iz 1737*, uz sudjelovanje prof. Galiba Šljive i Azeme Kožara.

Priprema izložbe levhi Džemala Mutapčića.

August

Drugi susreti s "Preporodom" realizirani su kao predramazanska manifestacija.

Upriličena je izložba levhi Džemala Mutapčića u holu Doma kulture Srebrenik, a o značenju islamske umjetnosti organizirano je predavanje hafiz efendije Esmira Selimovića.

Upriličen je doček žena "Preporoda" iz Tuzle na putu ka Gradačcu.

"Preporod" je dao svoj doprinos u realizaciji manifestacije OGUS "Srebrenik, otvoreni grad umjetnosti".

Priprema posjete BZK "Preporod" Žepče.

Priprema Ramazanske trbine.

Septembar

Realizirana posjeta BZK "Preporod" Žepče uz vrlo veliku posjećenost od domaćina.

Glavna priredba Ramazanske akademije okupila je više od 450 prisutnih, o značenju Ramazana govorio je Mustafa efendija Mujkić, a počasni gost je bio prof. dr. Omer Ibrahimagić.

Bitno je naglasiti da je akademija realizirana u izuzetno dobroj saradnji sa Medžlisom IVZ Srebrenik, uz učešća hora ilahija i kasida "Ašik" iz Doboj Istoka.

Organiziran je projekt fotografske obrade džamija u općini Srebrenik.

Organiziran je doček "Evropske asocijacije arhivista" u našem gradu.

Predsjednica

Nermina Tusić

BZK "Preporod" – Općinsko društvo Teočak

"Preporodovo" Općinsko društvo u Teočaku realiziralo je u 2007. godini sljedeće aktivnosti:

– Organizirana je promocija romana *Vječnik* Nedžada Ibrišimovića u prostorijama JU Mješovite srednje škole Teočak. Učesnici su bili dr. Vedad Spahić i Nedžad Ibrišimović;

– U povodu Dana nezavisnosti BiH, u saradnji sa učenicima JU MSŠ Teočak, organiziran je prigodan kulturno umjetnički program;

– U "Preporodovim" prostorijama u Teočaku organiziran je okrugli sto o temi: "Teočak – mogućnosti kulturnog promicanja", u kojem su učestvovali javni i politički djelatnici u općini Teočak;

– Članovi Općinskog društva "Preporod" Teočak su na području općine otkrili gotovo sve lokacije sa srednjovjekovnim nadgrobnim spomenicima – stećcima i izvršili njihovo fotografiranje (sve fotografije su snimljene na CD i izvršeno je njihovo umnožavanje, ove fotografije se mogu naći i na internet stranici Općinskog društva "Preporod" Teočak);

– Uređena je web-stranica Općinskog društva "Preporod" Teočak / preporod.teocak.co.ba / (stranicu je uredio sekretar Društva Meksudin Dautović);

– U saradnji sa Matičnim odborom BZK "Preporod" BiH organizirana je posjeta predsjednika dr. Šaćira Filandre Općinskom društvu "Preporod" Teočak i tom prilikom je dogovoreno da će Matični odbor finansijski pomoći opremanje "Preporodove" biblioteke u Teočaku;

– U povodu obilježavanja manifestacije "Teočanski dani otpora" u saradnji sa ZOD TK, upriličen je bogat kulturno umjetnički program u kome su učestvovale općine Tuzla, Banovići, Doboj Istok, Živinice, Srebrenica i Teočak;

– U saradnji sa Arhivom TK Tuzla u "Preporodovim" prostorijama u Teočaku organizirana je izložba "Srebrenica – genocid koji nije spriječen";

– U povodu Ramazanskog bajrama organizirano druženje i prigodan kulturno umjetnički program;

– Uz pomoć Matičnog odbora opremljen prostor za biblioteku i biblioteka je sa raspoloživim fondom knjiga u funkciji članovima "Preporoda" i građanima Teočaka;

– Organizirana je tribina "Bošnjačka duhovna renesansa". Učesnici su bili prof. dr. Omer Nakičević i prof. dr. Džemaludin Latić;

– U povodu obilježavanja pogibije legendarnog kapetana Hajrudina Mešića, u saradnji sa Patriotskom ligom TK, organiziran je literarni konkurs za učenike srednje škole naziva "Život i djelo kapetana Hajre".

BZK "Preporod" – Općinsko društvo Tomislavragad

Kao i proteklih godina i 2007. godine rukovodstvo i članovi sekcije Društva imali su ozbiljnih poteškoća u osiguravanju minimalnih sredstava za realizaciju

programskih sadržaja. Zbog spomenutog, prošle godine nismo bili u mogućnosti realizirati sve sadržaje iz programa manifestacije "Bošnjaci-Duvnjaci – svom gradu". Međutim, zahvaljujući upornosti pojedinih kulturnih poslenika i razumijevanju rukovodstva Matičnog odbora i predsjednik prof. dr. Šaćira Filandre, te Ministarstva za kulturu i sport HBK/Z-e, uspjeli smo jedan dio sadržaja i realizirati.

Prije svega, mislimo na sljedeće:

– Izdato je kratko saopćenje za javnost u kojem smo predstavili najznačajnije programske sadržaje putem Radija "Tomislavgrad", Radija "Livno" i Radija "Studio N" te mnogih dnevnih listova;

– Za mlade članove Društva organizirana je javna tribina o temi "Međureligijski dijalog";

– Kako i svake godine u saradnji sa članicama GUŽ "Duvnjake" organizirana je prodajna i izložba rukotvorina žena sa ovog podneblja, te u večernjim satima i degustacija starobosanskih jela i pića;

– U saradnji sa ostalim bošnjačkim institucijama, organizirano je više predavanja iz oblasti religije, te mevluda i bajramskih sijela;

– Ženski hor je više puta nastupao u općini, te u Livnu, Glamoču, Mostaru itd.

– Tokom ljetnog raspusta učestvovali smo u organizaciji malonogometnog turnira u MZ-a u kojima žive Bošnjaci.

– Ponovno su aktualizirani zahtjevi na više adresa za donaciju knjiga za obnavljanje književnog fonda biblioteke u Duvnu, te područnim bibliotekama u Stipanićima, Omerovićima, Oplećanima i Mokronogama;

– U pripremi je promocija knjige i druženje sa Duvnjakom književnikom Dževadom Karahasanom, na kojoj će biti govoreno o romanima *Istočni divan*, *Noćno vijeće*, *Sara i Serafina* itd.;

– Ono što godinama nisu uspjeli predstavnici Bošnjaka Tomislavgrada, prije i nakon rata, zastupnici i članovi ovog društva, u OV-u Tomislavgrad, uspjeli su – dobiti prostorije na korištenje koje su, nažalost, u devastiranom stanju;

– Interno, u skladu s mogućnostima, polugodišnje je izdat i bilten lokalnog karaktera *Glas Bošnjaka*;

– Članovi ovog društva su u prošloj godini aktivno učestvovali u radu zborova predsjednika BZK "Preporod" u Brčkom i Livnu;

– Pred kraj godine su za aktivne članove kao i ostale stanovnike Tomislavgrada organizirane i dvije javne trbine, o temama "Nasilje u prodici" i "Bošnjački dijalog";

– Aktualizirani su i zahtjevi za sponzorstvo za izdavanje knjige koje su nažalost i dalje u rukopisu, roman *Kamena žena*, *Zbirka pjesama* te pripovjedaka *U dahu smrti* i *Ubistvo u cirkusu*;

– Pomoću Direkcije za robne rezerve Kantona Sarajevo za porodice šehida podijeljeni su prigodni paketi;

– Sve spomenute aktivnosti medijski su popraćene od lokalnih radiostanica i dnevnih listova na području FBiH.

Predsjednik

Senad Džanković

BZK "Preporod" – Općinsko društvo Travnik

U toku 2007. godine Bošnjačka zajednica kulture "Preporod" Općinsko društvo Travnik održalo je 12 redovnih i 7 vanrednih sastanaka.

Na redovnim sastancima razmatrana je problematika u vezi s realizacijom aktivnosti planiranih Programom rada Bošnjačke zajednice kulture "Preporod" – Općinskog društva Travnik za 2007. godinu, koji je prihvatio Izvršni odbor, a vanredni sastanci održavani su kada je trebalo obaviti neku neplaniranu aktivnost.

S obzirom na to da je travnički "Preporod" riješio osnovna statusna pitanja (imamo prostorije, računarsku opremu te telefonski i internetski priključak) i time stekao uvjete za kvalitetnije djelovanje, nastojali smo obogatiti svoj rad novim sadržajima.

Ponukani radom naših mladih sugrađana, u "Preporodu" smo odlučili da u okviru svoje izdavačke djelatnosti pokrenemo novu ediciju s prepoznatljivim nazivom "Divan", u kojoj namjeravamo objavljivati djela mladih naučnih radnika naših sugrađana. Ovaj "Divan" će sakupiti, nadamo se, ono najbolje što će u različitim naučnim disciplinama nastajati u budućnosti. Raduje nas činjenica da je prvo djelo objavljeno u ovoj ediciji visoko ocijenjena knjiga mr. Kenana Dautovića *Prevencija konflikata u međunarodnim odnosima*. Ona je postavila određene standarde ispod kojih se ni u buduće neće moći ići.

Tokom ljeta adaptirane su prostorija "Preporoda" (izmjena stolarije i krečenje).

Biblioteka travničkoga "Preporoda" je u 2007. godini povećala svoj fond za nekoliko novih knjiga koje su nabavljene iz vlastitih sredstava te knjiga koje smo dobili na dar od Biblioteke Instituta za bošnjačke studije BZK "Preporod" u Sarajevu i Orijentalnog instituta. Biblioteka sada broji 474 knjige. Fond Biblioteke pretežno se sastoji od knjiga iz oblasti jezika i književnosti, zatim nešto manje literature islamskog religioznog sadržaja, sociološke literature, znatno manje čisto filozofske literature, te literature iz prirodnih nauka. Dosta je literature iz oblasti historije, zatim tu su "Preporodovi" godišnjaci, te i opća priručna literatura, gdje spadaju enciklopedije, bibliografije, katalozi, leksikoni itd. Osim toga, Biblioteka baštini mnoge vrijedne časopise, često kontinuiranih izdanja. Nakon što je popisan knjižni fond Biblioteke i nakon što su knjige razvrstane, signirane i poslagane a katalog završen, naša bibliotekarka pristupit će analizi članaka iz časopisa, pa će i taj dio fonda uskoro biti dostupan javnosti. Fond Biblioteke pretražuje bibliotekarka pomoću kataloga. Katalog odgovara na bilo koji upit. Dakle, moguće je zatražiti tačno određeni naslov; moguće je tražiti literaturu o određenom predmetu. Naša bibliotekarka Kanita Beširević, dipl. komparativist i dipl. bibliotekar, bit će na raspolaganju da udovolji zahtjevima korisnika Biblioteke. Također, u 2007. godini nabavljene su odgovarajuće police za knjige.

Nastojeći da u Preporod uključimo što veći broj mladih ljudi, pokrenuta je redakcija *Podlista Divana* za mlade, koji je iz štampe izašao kao prilog 49. broja, *Divana*.

Želeći ostvariti kontinuitet, koji nastoji biti garancija kvaliteta, a potpomognuti sviješću o teškoj sudbini Bošnjaka i obavezi koju takva sudbina propisuje radi

bolje budućnosti naše i mladih naraštaja ovdje u Bosni i Hercegovini, i ove godine održana je manifestacija "Dani šejha Abdulvehaba Ilhamije Žepčaka". Ova manifestacija nastala je s ciljem da se napravi neka vrsta vremenskog i prostornog okvira, unutar kojeg bi građani Travnika mogli artikulirati svoja kulturna dostignuća i doživjeti dostignuća svojih sugrađana. To je bila vrsta osvježenja, neka vrsta zajedničkog dosezanja katarze koja je trebala pripomoći održanju vitalnosti kroz smijeh, kroz igru i kulturno profiliranu zabavu. Ovogodišnja manifestacija ponudila je nove i raznolikije sadržaje kojima su prisustvovali Travničani raznih generacija: od osnovaca do najstarijih.

U okviru ovogodišnje manifestacije, "Preporod" je među srednjoškolskom omladinom raspisao Konkurs za literarni rad.

Sljedeća novina koju smo upriličili tokom ovogodišnje manifestacije je videozapis o Ilhamiji, koji je uradio naš član Aljo Cikotić u saradnji sa mr. Muharemom Dautovićem, mr. Ahmedom Adilovićem i Nerminom Šušićem, profesorima Elči Ibrahim-pašine medrese, dobrim poznavaocima Ilhamijinog života i djela, te s Televizijom Travnik.

I još jedna novina, nešto što će se realizirati duži vremenski period, jeste kurs arapskog jezika koji vodi naš član Abdulkadir Indžić, profesor arapskog jezika i književnosti. Kurs se održava u prostorijama "Preporoda" srijedom i subotom, a na I. stepen upisano je 20 polaznika.

U toku 2007. godine kulturna javnost Travnika obogaćena je sljedećim sadržajima u našoj organizaciji:

7. februara u Zavičajnom muzeju Travnik postavljena je izložba "Kaligrafski zapisi" autora Rasima Maslića. Izložbu je otvorila direktorica Muzeja gđa. Fatima Maslić.

13. februara organizirano je sijelo s hadžijama s područja Travnika koji su ove godine obavili hadž.

16. aprila u sali Općine Travnik, povodom Dana Armije Bosne i Hercegovine, upriličena je promocija knjige mr. Kenana Dautovića *Prevencija konflikata u međunarodnim odnosima*. Promotori knjige mr. Kenana Dautovića bili su mr. Selmo Cikotić, prof. dr. Izet Beridan i Amra Lolić.

21. jula na otvorenoj pozornici u Starom Gradu, u okviru manifestacije "Ljeto na Starom gradu", održan je koncert duhovne muzike ansambla "Sejfullah" iz Konjica.

6. oktobra organiziran je zajednički iftar za članove Izvršnog odbora "Preporoda", na koji su bili pozvani Travničani koji svojim djelovanjem pomažu rad Preporoda.

6. novembra u prostorijama Preporoda svečano je obilježen početak ovogodišnje manifestacije "Dani šejha Abdulvehhaba Ilhamije Žepčaka". U prigodnom programu učestvovali su Nedžla Porča, učenica Gimnazije Travnik, koja je govorila Ilhamijine stihove i stihove o Ilhamiji, gospodin Alija Ugarak, sazlija, član Kulturno-umjetničkog društva Karaula te Abdulkadir Indžić i Amra Lolić.

7. novembra u Zavičajnom muzeju Travnik otvorena je izložba kaligrafija "Labirint opstanka u ljubavi" magistrice Melihe Teparić. Izložbu je otvorio dr. Ćazim Hadžimejlić.

9. novembra u Muzičkoj školi "Travnik" održan je koncert Vokalnog ansambla "Preporod" Bugojno.

10. i 11. novembra u Preporodovim prostorijama Alen Glušac i Elvis Hajdarević, studenti Akademije likovnih umjetnosti u Sarajevu, vodili su Likovnu radionicu ebru tehnike. U Radionici je učestvovao veliki broj Travničana.

10. novembra posjetili smo Ilhamijino turbe.

– Iz štampe je izišao novi, 49. broj časopisa *Divan*, koji je odavno nadrastao lokalne okvire, i sadržajima i čitanošću. U ovom broju *Divana*, na 84 stranice, objavljeno je 28 radova 23 autora.

– Počeo je kurs arapskog jezika.

11. novembra na Televiziji Travnik emitiran je videozapis o Ilhamiji.

– U "Preporodovim" prostorijama, na svečanosti zatvaranja ovogodišnje manifestacije, proglašeni su najbolji radovi pristigli na Konkurs za literarni rad, čijim su autorima dodijeljene nagrade, a njihovim profesorima uručeni su skromni darovi.

25. novembra u prostorijama "Preporoda" postavljena je izložba radova nastalih u Likovnoj radionici ebru tehnike. Autorica izložbe je gđa. Jasmina Hopić, a izložba je postavljena povodom Dana državnosti Bosne i Hercegovine.

I u toku 2007. godine, u Preporodovoj kancelariji, svakog radnoga dana radi sekretar Društva Abdulah Vrselj (s pola radnog vremena).

Kao i prethodnih godina, nastavljena je dobra saradnja s Radio-televizijom Travnik i Nezavisnim radijem TNT te s određenim institucijama iz oblasti kulture i obrazovanja, kao i s općinskim i kantonalnim organima vlasti. Ponovo ističemo saradnju sa studentima Akademije likovnih umjetnosti u Sarajevu, sa Zavičajnim muzejom Travnik, s Osnovnom muzičkom školom Travnik, Osnovnom školom Travnik, Elči Ibrahim-pašinom medresom i Mješovitom srednjom školom Travnik.

Predsjednica
Amra Lolić

BZK "Preporod" – Općinsko društvo Tuzla

Aktivnosti BZK "Preporod" u 2007. godini bazirale su se uglavnom oko napora u smjeru rješavanja problema prostora, tako da je potpisan ugovor o zakupu prostora s pravom adaptacije, u čijem bi se finansiranju pobrinuli Matični odbor "Preporod" BiH, Federalni fond za kulturu i sport i manji sponzori i donatori koje bi, također, osigurao Matični odbor. Sve formalne predradnje izvršene su tako da sada čekamo sredstva, a sa njima i početak radova u smislu adaptacije. Ugovorno,

sva uložena sredstva bila bi uračunata, tako da bi se na taj način potpomogli kad je riječ o zakupnini.

Drugi bitan projekt u toku prethodne godine je izrada *Monografije* koja bi dokumentaristički pokrila djelovanje "Gajreta", "Narodne uzdanice" i "Preporoda" od Osnivačke skupštine pa sve do danas. To je veliki projekt u koji su uključeni gotovo svi znanstvenici iz TK, koji se bave historijom, dokumentaristikom i kulturnom historijom. Voditelj projekta je mr. Izer Šabotić, a izvještaj Redakcije svjedoči da je radni materijal spreman, te da se može ući u drugu fazu projekta, u fazu štampanja i publiciranja. Napominjem da je Arhiv TK osigurao svu potrebnu dokumentaciju, izuzevši je iz Arhive BiH.

Manifestacije

20. februar 2007. godine

Tribina – Jezik u svakodnevnom životu.

Učesnici tribine bili su: prof. dr. Muhamed Huković, Muhidin Pašić i prof. Jasna Hadžiselimović.

21. mart 2007. godine

U susretu pjesništvu BKC Tuzla.

Povodom Svjetskog dana poezije članovi književnog kluba BZK "Preporod" – Općinsko društvo Tuzla predstavili su se publici sa svojim literarnim ostvarenjima koja su objavljena tokom 2006. i 2007. godine. Na manifestaciji su se predstavila 22 člana našeg književnog kluba.

29. mart 2007. godine

Sastanak Savjeta i Izvršnog odbora povodom inicijative "Srebrenica".

Sastanak je rezultirao otvorenim pridruživanjem svih segmenata Društva inicijativi "Srebrenica", odlaskom u Srebrenicu, Potočare i obilaskom Fate Orlović.

Srebreničani su nam tom prilikom izrazili veliku zahvalnost.

4. april 207. godine

Svečani prijem egipatskog ambasadora Ahmada al-Sayada i drugih članova delegacije Egipatske ambasade.

Prijem je sadržavao protokolarni dio, prezentaciju naših segmenata rada, a članovi Kulturnog kruga saza i sevdaha upriličeni su zanimljiv kulturno-umjetnički program.

19. april 2007. godine

Promocija knjige *Tuzlanski kraj 1851 – 1991*, demografske i socijalne promjene, autora mr. Seada Selimovića i mr. Senaida Hadžića – BKC Tuzla.

Promotori su bili: prof. dr. Azem Kožar, prof. dr. Galib Šljivo, mr. Izet Šabotić i prof. Jasna Hadžiselimović.

16. maj 2007. godine

Sjednica Savjeta i Izvršnog odbora.

14. maj 2007. godine

Sjednica Savjeta i Izvršnog odbora.

31. maja 2007. godine
Osma redovna Skupština.

12. juni 2007. godine
Promocija knjige *Lebdeća kuća* Autora Ramiza Salihovića.
Promotori su bili: Atif Kujundžić, književnik, prof. Zejćir Hasić i prof. Jasna Hadžiselimović.

22. juni 2007. godine
Manifestacija – Ajvatovica.
Kulturno-umjetnički program povodom ispraćaja tuzlanskih konjanika na Ajvatovicu.

11. septembar 2007. godine
Koncert "U susret ramazanu", Narodno pozorište Tuzla.

14. oktobar 2007. godine
Akademija "Bajramska akademija", velika sala BKC Tuzla.

25. oktobar 2007. godine
Sastanak VKBI i Savjeta i Izvršnog odbora BZK "Preporod" – Općinsko društvo Tuzla.

18. decembra 2007. godine
Galerija BKC, mala sala BKC – Dani Rumija.
Izložba levhi na staklu umjetnice-kaligrafa Nermine Kamerović-Branković.
Okrugli sto "Rumi-život i djelo".
Učesnici okruglog stola bili su: akademik prof. dr. Rešid Hafizović, Midhat ef. Čelebić, docent dr. Samir Delibegović-Dedić, mr. Kemal Bašić i prof. Jasna Hadžiselimović.

10. januar 2008. godine.
Sjednica Savjeta i Izvršnog odbora.

Predsjednica
Jasan Hadžiselimović

BZK "Preporod" – Općinsko društvo Vitez

Dana 30. 1. 2007. godine BZK "Preporod" Općinsko društvo Vitez imao je Izvještajnu skupštinu Društva na kojoj je urađena analiza rada za prethodnu godinu, te donijet plan i program rada za 2007. godinu.

Jedan od osnovnih zaključaka je da Općinsko društvo Vitez uspješno odgovara misiji i zadatku društva, te da je ovo društvo jedan od glavnih oslonaca u sveukupnom kulturno-društvenom životu Općine Vitez, pogotovo u domenu očuvanja i unapređivanja kulturne baštine i tradicije Bošnjaka.

U prilog ovome govori i najveće priznanje Općine Vitez – "Zlatna plaketa", koja nam je dodijeljena u 2006. godini.

Godina 2007. ostat će upamćena po velikom broju kulturno-zabavnih aktivnosti koje je Općinsko društvo "Preporod" Vitez organizirao ili čiji je bio učesnik.

Između ostalog, posebno izdvajamo sljedeće:

15. 2. 2007. održana promocija knjige s nazivom *Na vrelima poljima nesanice* autorice Fikrete Zukan čije je izdavanje finansijski pomogao Općinsko društvo Vitez, a napominjemo da je autorica prva Bošnjakinja grada Viteza koja se izražava književnim jezikom.

15. 4. 2007. u saradnji sa Udruženjem građana "16 april – Ahmići" održana javna tribina s nazivom "Genocid nad Bošnjacima u Vitezu", gdje je gost predavač bio prof. dr. Bečir Macić.

Najmasovnije djelovanje Općinsko društvo ogleda se u folklornoj, dramskoj te sekciji vokalnih solista, pa su u skladu s tim i najbrojnije aktivnosti upravo ovih sekcija.

Tako smo sa folklornom sekcijom Općinsko društvo "Preporod" Vitez učestvovali na velikom broju smotri u folklorno-tradicionalnom stvaralaštvu, od kojih izdvajamo:

– Međunarodna smotra folklora Jablanica;
– Međunarodna smotra folklora Ključ;
– Međunarodna smotra folklora Konjic;
– Međunarodna smotra Gradačac;
– Smotra folklora Ustikolina 2007.;
– Smotra folklora Karaula 2007.;
– Smotra folklora Fojnica – Fojničko ljeto 2007.;
– Smotra folklora Višnjevo – Travnik 2007.;
– Međunarodna smotra folklora Brčko – Maoča.

Osim ovih istaknutih kulturno-zabavnih manifestacija sa svojim programom smo se predstavili i u Kreševu, Busovači, Pruscu, Bihaću i Novom Travniku, te na svim značajnim manifestacijama na području općine Vitez, kao što su: Dan Općine Vitez, datumi vezani za obilježavanje dana 325. Brdske brigade, Patriotske lige te podržavanje sportskih manifestacija i na kraju obilježavanje vjerskih praznika u našem gradu.

Bitno je napomenuti da smo i sami organizatori "Bajramske smotre folklora – Vitez 2007.", na kojoj je osim nas učestvovalo 10 kulturno-umjetničkih društava sa više od 500 izvođača.

Također, u okviru bajramskih aktivnosti, organizirali smo likovnu izložbu umjetnice Refije Čehajić, koja je i predsjednica BZK "Preporod" – Općinsko društvo Gračanica, te izložbu levhi i radova u drvetu autora Alije Derviševića, također iz Gračanice. Vokalni solisti koji djeluju u okviru vokalno-recitatorske sekcije učestvovali su u mnogobrojnim festivalima sevdalinke te smo i u ovom domenu imali zapažene rezultate, a od ostalih izdvajamo prvo mjesto našeg člana

Osmana Krehića na "Prvom glasu Neretve" (Jablanica), te specijalnu nagradu žirija Festivala sevdalinke u Ključu za našu 12 godišnju solistkinju Muvedetu Sarajlić. Kao bitne projekte za 2007. godinu izdvajamo realizaciju nabavke 10 kompleta muških i ženskih tradicionalnih bosanskih nošnji, koje nam je u velikoj mjeri svojim izdvajanjem omogućila Općina Vitez, dok je dio sredstava osiguralo samo Općinsko društvo "Preporod" Vitez.

Vrlo važno je napomenuti da je 2007. također bila prekretnica u radu društva, te da smo angažmanom članova glavnog odbora uspjeli proširiti rad na cjelokupnu teritoriju općine Vitez i u aktivnosti uključiti sva prigradska mjesta i naselja općine Vitez.

Tako smo kraj kalendarske godine dočekali sa brojkom od gotovo 300 aktivnih članova.

Veliku pažnju društvo je posvetilo edukaciji svojih članova, posebno u domenu stručnog osposobljavanja koreografa folklornih sekcija, raznim seminarima za koreografe, koje su održavali neki od najeminentnijih stručnjaka iz ove oblasti u našoj zemlji.

Predsjednik
Fejzulah Bešo

BZK "Preporod" – Općinsko društvo Vogošća

U protekloj godini naše općinsko društvo BZK "Preporod" mahom je djelovalo na izdavačkom planu. Tako smo, u suradnji sa Općinskim društvom Centar, objavili dvije knjige: *San u bešu, uroci pod bešu* autorice Nirhe Efendić– izbor 33 bošnjačke uspavanke i zbirku eseja Habiba Mandžića *Put ka sreći*. Uz ove knjige, a u suizdavaštvu KSC Vogošća i "El-Kalema", objavljena je knjiga Selmana Selhanovića sa naslovom *Bošnjački odgovori*, koju čine razgovori sa istaknutim kulturnim i javnim ličnostima u Bosni i Hercegovini. Ova knjiga promovirana je u sklopu manifestacije "Vogošćanskih dana 2007. godine", a njeni promotori bili su prof. dr. Enver Demirović te književnici Isnam Taljić i Mirsad Sinanović.

Predsjednik
Selman Selhanović

BZK "Preporod" – Općinsko društvo Zenica

Ovaj Izvještaj o radu za 2007. godinu odnosi se na period od 30. 8. 2007. do 31. 12. 2007. i to je period od izbora novog rukovodstva u BZK "Preporod" Zenica. Novo rukovodstvo izabrano je na Izborno-izvještajnoj sjednici 30. augusta 2007. godine.

Upravni odbor se sastoji od sljedećih članova:

Amna Sofić, predsjednica UO; Melih Karan, zamjenik; Meliha Salčinović; Alisa Ibraković; prof. dr. Hazema Ništović; mr. Amel Alić; Midhat Kasap; Alija Kulenović; Abdulah Hodžić; Sejida Ćehajić i Ferid Tabaković.

Savjet broji 25 članova. Predsjednik Savjeta je Enes Imamović, a zamjenik je Husnija Neslanović.

Skupština broji 60 članova. Predsjednik Skupštine je Jusuf Šeta, a zamjenik je Azar Bektaš.

Sud časti broji 3 člana, za predsjednicu je izabrana Sabira Ekinović.

Nadzorni odbor se sastoji od 3 člana i predsjednik je Enver Talić.

Novo rukovodstvo se suočilo sa nizom problema, a posebno finansijske prirode. Na samom početku uspostavljena je saradnja sa svima koji mogu doprinijeti razvoju i pomoći BZK "Preporod" Zenica. Prioritetni cilj je bio nastaviti sa aktivnostima "Preporoda" , a to znači formiranje sekcija i uobličavanje programske sheme BZK "Preporod" Zenica za ostatak 2007. godine, kao i za narednu godinu, te konsolidacija finansijskog plana. Održana su dva sastanka Upravnog odbora.

Na samom početku realizirano je i niz aktivnosti:

1. U prostorijama BZK "Preporod" Zenica održan prigodan kulturno-umjetnički program sa nazivom "U susret ramazanu". Program je realiziran sa sekcijama BZK "Preporoda" i u saradnji sa Srednjom muzičkom školom, Folklornim ansamblom "Bosnia folk", Ansamblom igara i pjesama "Zenica", te vokalnim solistima sevdalinki (11. 9. 2007.).

2. Organizirana je promocija Bosanske piramide u saradnji sa Turističkom zajednicom Zeničko-dobojskog kantona. Promociju je vodio Semir Osmanagić, prisustvovali su joj privrednici, turistički radnici, kao i određen broj građana. Tom prilikom organiziran je i iftar (27. 9. 2007.).

3. Organiziran je Iftar za žene u prostorijama "Preporoda", koji su pripremile članice Sekcije za očuvanje bošnjačke tradicije, kulture i običaja BZK "Preporod" Zenica (4. 10. 2007.).

4. Upriličena je pres-konferencija za sve medije na području Općine Zenica na kojima su obaviješteni o programskim aktivnostima za predstojeći Bajram.

5. Za prvi dan Bajrama organiziran je, u saradnji sa Medžlisom Islamske zajednice, svečani bajramski prijem za predstavnike kulturnog, vjerskog, političkog, privrednog života, kao i za predstavnike izvršne i zakonodavne vlasti. Prijemu je prisustvovalo gotovo 200 zvanica, organiziran je u prostorijama "Preporoda" (12. 10. 2007.)

6. U bajramskom programu organiziran je Bajramski malonogometni turnir, koji "Preporod" tradicionalno organizira već 11. godinu. Turnir je odigran u sportskoj dvorani na Bilmišću, a trajao je 13., 14., 20. i 21.10. 2007. godine i bilo je obuhvaćeno gotovo 500 učesnika

7. U BNP "Zenica", BZK "Preporod" Zenica je kao partner sa UGMP Zeničko-dobojskog kantona organizirano tradicionalni Bajramski koncert. Koncert je upriličen 13. 10. 2007.

8. Održan je prvi Festival Ilahija i kasida u organizaciji Udruženja za očuvanje bošnjačke tradicije "Orijent" Zenica, a BZK "Preporod" Zenica se pojavio kao partner ovoj manifestaciji (14. 10. 2007.)

9. U prostorijama BZK "Preporod" Zenica održana je promocija knjige *Istina* književnika Husnije Krupića. Knjiga je namijenjena najmlađima i inspirirana je Kur'anskim ajetima. U programu su učestvovali i djeca iz obdaništa "Sindibad" Zenica (15. 10. 2007.).

10. Upriličen je susret sa Nacionalnom zajednicom Bošnjaka Istre koji su došli u posjetu BZK "Preporodu". Tom prilikom su razmijenjena iskustva i dogovorena buduća suradnja te se razgovaralo o eventualnom učešću BZK "Preporod" Zenica na 3. etno festivalu u Puli. Susret je organiziran u prostorijama "Preporoda", a posjeti su prisustvovali i privrednici Istre (18. 10. 2007.).

11. Promocija knjige *Svijet kakav želim* Ene Kučoković, učenice VII razreda OŠ "Musa Ćazim Ćatić" Zenica, upriličena je u prostorijama BZK "Preporod" Zenica (26. 10. 2007.).

12. U novembru su formirane još neke sekcije, te također obnovljene i postojeće: folklorna, hor ilahija i kasida, vokalno-instrumentalni sastav za njegovanje sevdalinki, multimedijalna sekcija za očuvanje bošnjačke tradicije, kulture i običaja.

13. Upriličen je program obilježavanja 500 godina Sejmenske džamije, gdje je BZK "Preporod" bio partner organizatoru džemata Sejmenske džamije (3. 11. 2007.).

14. Završena je faza uvođenja grijanja i poslije određenog perioda BZK "Preporod" Zenica ima konačno zagrijane prostorije, što omogućava rad sekcija i ostale aktivnosti.

15. Uspostavljena je saradnja sa Ministarstvom obrazovanja i izvršen je transfer novca za ovu godinu za izdavačku djelatnost i druge projekte koji su bili planirani u 2007. godini

16. Također je BZK "Preporod" Zenica aplicirao Ministarstvu za obrazovanje, za 2008. godinu, sa četiri projekta i to: dva iz Omladinskog domena, jedan za obnovu predstave "Bošnjačka svadba" u izvedbi Sekcije za očuvanje bošnjačke tradicije, kulture i običaja, te jedan za izdavačku djelatnost

17. BZK "Preporod" Zenica je kao partner sa odborom za obilježavanje značajnih datuma odbrambeno-oslobodilačkog rata 1992.-1995. godine u Općini Zenica upriličio kulturno-umjetničku večer uz izbor najboljih poetskih i proznih radova o temi "Volim Bosnu i Hercegovinu, svoju domovinu (26. 11. 2007.).

18. Uspostavljena je saradnja sa "Ekranom" u cilju prikazivanja premijernih filmova domaće produkcije. Prikazane su tri premijere u prostorija BZK "Preporod" Zenica:

30.11.2007. – "Teško je biti fin",

13.12.2007. – "Ritam života" i

22.12.2007. – "Duhovi Sarajeva".

Saradnja se nastavlja i u narednom periodu .

19. Ostvarena je saradnja sa BZK "Preporod" Žepče, gdje su 21. 12. 2007. godine naše sekcije učestvovale u programu Bajramskog koncerta koji su organizirali BZK "Preporod" Žepče, Dom kulture Žepče i Medžlis IZ Žepče. Bajramski koncert je održan u prostorijama Doma kulture u Žepču.

20. Upriličena je press-konferencija u prostorijama Doma "Preporoda" na kojoj su mediji obaviješteni o programskoj shemi u povodu bajramskih praznika (18. 12. 2007.).

21. U Muzeju grada u okviru projekta "Dijalog civilizacija" otvorena je bajramsko-božićna izložba. Izložbu su otvorili predsjednica BZK "Preporod" Zenica i predstavnik HKD "Napredak" Zenica. Ova izložba predstavlja nastavak saradnje između "Preporoda" i "Napretka" (18. 12. 2007.).

22. U Domu "Preporoda" održan je kulturno-umjetnički program sa nazivom "Nek' mirišu avlije". Učesnici su bili članovi sekcija BZK "Preporod" Zenica (19. 12. 2007.).

23. Za prvi dan Kurban-bajrama održan je bajramski prijem u saradnji sa Medžlisom IZ Zenica. Prijemu je prisustvovalo gotovo 200 zvanica iz kulturnog, javnog i političkog života, te zakonodavne i izvršne vlasti (20. 12. 2007.).

24. Održan je prigodan dječiji bajramski program u izvođenju djece iz obdaništa "Sindibad" Zenica u prostorijama Doma "Preporoda" (23. 12. 2007.).

Također, treba napomenuti da je na prvoj sjednici Upravnog odbora Faruk Kadrić imenovan u profesionalnom odnosu za sekretara BZK "Preporoda" Zenica.

Ostvarene su i druge aktivnosti s ciljem stvaranja pretpostavki i uvjeta za programsko djelovanje i funkcioniranje "Preporoda".

Predsjednica
Amna Sofić

BZK "Preporod" – Općinsko društvo Žepče

S obzirom na to da je početak ove godine u našem društvu bio u znaku prevladavanja određenih problema u unutrašnjoj organizaciji, koje smo na dostojanstven način nadvladali, prva polovina ove godine bila je posvećena prvenstveno sređivanju stanja i unutrašnjoj organizaciji Društva.

U 2007. godini ipak smo uspjeli uraditi sljedeće:

– Formirali smo sekciju – Hor žena koji njeguje sevdalinku;

– Formirali smo dramsku sekciju koja aktivno radi;

– Registrirali smo Biblioteku u okviru društva koja je smještena u adekvatnom prostoru i u kojoj imamo police za 2000 naslova;

– Registrirali smo web-stranicu Društva koja je u začetku (www.preporod.info).

– Otvorili *Bosansku sobu* u kojoj se nalaze reprezentativne rukotvorine, koje su vlasništvo Društva;

– Brinemo o održavanju Spomen-sobe šehidima općine Žepče;

– Izdali smo brošuru *Slikom i riječju kroz Žepče*;

– Organizirali smo Bajramsku priredbu povodom Kurban-bajrama, gdje smo uspostavili dobre odnose sa BZK "Preporod" Zenica. Priredba je organizirana zajedno sa IZ Žepče i JU Dom kulture Žepče.

Predsjednik
Suvad Hadžić

BZK "Preporod" – Općinsko društvo Živinice

Hronološki pregled aktivnosti:

1. Hidžretska nova godina, obilježena 20. 1. 2007.

– Svečano obilježavanje Hidžretske nove godine, povodom čega je organiziran prigodan program i podijeljeni blagdanski paketići djeci iz Mjesne zajednice "Rudar" – naselje Ciljuge. Radost djece je bila velika, a to je prenosila i lokalna TV Živinice. Nakon podjele paketića i programa, djeca su organizirano i svečano sa paketićima prošetala glavnom ulicom grada.

2. Promocija knjige *Vječnik*.

– Društvo je organiziralo promociju knjige *Vječnik* autora Nedžada Ibrišimovića. Promocija je održana 26. 2. 2007. u amfiteatru Gimnazije u Živinicama čiji promotori su bili: prof. dr. Vedad Spahić, književnik Nedžad Ibrišimović i mr. književnosti Redžo Butković.

3. Obilježavanje Dana nezavisnosti BiH.

– Društvo je svečano obilježilo Dan nezavisnosti BiH. Organiziran je kulturni program za članove "Preporoda" i zvanice. Pročitan je referat o značaju datuma kao i muzički program čiji učesnici su bili Ilma Mahmutović i prof. muzike Elvedin Muminović. Aktivnost je zabilježila lokalna televizija.

Aktivnost je održana 28. 2. 2007. godine u prostorijama Društva.

4. Posjeta OD "Preporod" Živinice Mostaru.

– OD "Preporod" Živinice sa četiri člana Društva, zajedno sa ostalim društvima TK, išlo je u radnu posjetu OD "Preporod" Mostar. Osim radnih aktivnosti, članovi su obišli: stari dio grada, posjetili Počitelj i Bunu. Organizator dvodnevne posjete je ZOD "Preporod" TK.

Aktivnost je realizirana 17. i 18. marta 2007. godine u Mostaru, Počitelju i Buni.

5. Posjeta Srebrenici, 6. 4. 2007.

– Članovi našeg Društva u organizaciji ZOD "Preporod" TK išli su u posjetu ZOD Srebrenici. Posjećen je Memorijalni centar "Potočari", bili smo gosti načelnika Općine Abdurahmana Malkića, te posjetili Fatu Orlović radi podrške u

njenom ustrajavanju za ostvarivanje svojih prava. U povratku članovi Društva su posjetili OD "Preporod" Zvornik.

6. Zbor predsjednika svih društava iz BiH koji je održan u Livnu, 7. 6. 2007. godine

– Predsjednik društva je na poziv BZK "Preporod" BiH išao na skup predsjednika općinskih društava u BiH, koji se održava svake godine u drugom gradu BiH.

7. Skupština Društva, održana 20. 6. 2007.

– OD "Preporod" Živinice održao je redovni izbornu Skupštinu društva. Na skupštini je bilo prisutno 40 članova Skupštine, zvanice i Predsjednica ZOD "Preporod" TK. Članovi Skupštine jednoglasno su izabrali nove – stare aktiviste Društva:

– za predsjednika Skupštine – Bajro Kasumović,
– za predsjednika Društva – Sakib Aljić,
– za predsjednika Nadzornog odbora – Abdulah Delić,
– za predsjednika Savjeta – ef. Mehmed Butković,
– za predsjednika Suda časti – Edina Srabović.

8. Učestvovanje članova Društva na kulturnim manifestacijama u gradovima našeg kantona.

– Društvo je aktivno učestvovalo u aktivnostima sa ostalim društvima TK: promocija knjiga *Rastanak u Srebrenici* i *San u bešu uroci pod bešu*, gdje je gostovao prof. dr. Munib Maglalić; učešće na manifestaciji "Teočanski dani otpora" u Teočaku; učešće na izložbi slika u Gračanici; učešće naših članova na Bajramskoj akademiji u Banovićima; odlazak na manifestaciju u Sarajevo s nazivom "Moj ummete", gdje je obilježeno 600 godina postojanja Islama u BiH. Ove aktivnosti organizirala su druga općinska društva "Preporoda" uglavnom u julu i augustu, izuzev Banovića koji je organiziran u oktobru, na kojima je naše društvo učestvovalo sa dijelom svog programa.

9. Projekt slika "Živiničke džamije", urađen u augustu 2007.

– Realiziran je projekat slika svih džamija i mekteba na području općine Živinice. Prikupljen je materijal u izgradnji svih džamija i mekteba i graditelja. Nakon uokvirivanja na formatu A4, slike su izložene u prostorijama Društva, koje se mogu pogledati svakim radnim danom do 15:00 sati.

10. Organiziranje iftara.

U Ramazanu (krajem septembra i početkom oktobra) Društvo je tradicionalno organiziralo dva iftara u osnovnim školama općine Živinice (I OŠ – Živinice i OŠ u D. Dubravama). Iftari su priređeni za učenike i nastavnike postače i članove "Preproda". Prije samog iftara organiziran je program – ilahija, a nakon toga druženje sa učenicima i nastavnicima.

11. Bajramska akademija, održana 12. 10. 1007. godine u Sportskoj dvorani.

– Svake godine OD "Preporod" Živinice za Ramazanski bajram organizira Bajramsku akademiju. Učesnici Akademije su: dva hora ilahije, djeca Gradskog obdaništa, Ilma i Emina Mahmutbegović, KUD – Živinice, Nisveta Junuzović sa sazlijama i Muharem Osmić, istaknuti bosanskohercegovački glumac. Akademiji je prisustvovalo gotovo 400 građana Općine, načelnik općine, predsjednica

"Preporoda" TK i drugi kulturni i politički zvaničnici. Akademiju je snimala TV Živinice i uzastopno sedam dana emitirala na svom kanalu.

12. Obilježavanje godišnjice pogibije ratnog heroja Nesiba Malkića, Zlatnog ljiljana.

– U saradnji sa Patriotskom ligom TK, naše društvo je organiziralo obilježavanje godišnjice pogibije heroja odbrambenog rata Nesiba Malkića. Svrha je bila da se na raspisani konkurs za izradu literarnih radova o Nesibu Malkiću ne zaborave oni ljudi koji su dali svoje živote za današnju slobodu i državu. Na konkurs se sa svojim radovima prijavilo 12 učenika iz srednje škole. Stručna komisija "Preporoda" odabrala je tri najbolja rada i na Tribini o heroju pročitani su i nagrađeni najbolji. Na Tribini su učestvovali saborci legendarnog komandanta, načelnik Općine, glavni imam, Savez boraca općine, kao i gosti iz Tuzle, Salih Kulenović i Dževad Tosumbegović u ime Patriotske lige TK. Za najbolja tri literarna rada koja su i pročitana dodijeljene su novčane nagrade.

– Tribina je održana 8. 11. 2007. godine u amfiteatru Gimnazije.

13. Promocija knjige *Rastanak u Srebrenici*, održana 16. 11. 2007.

– OD "Preporod" Živinice je organizirao promociju knjige s nazivom *Rastanak u Srebrenici*, čiji autor je Mirsad Mustafić iz Srebrenice. Promotori su bili: književnici: Zejćir Hasić iz Tuzle i Redžo Butković iz Živinica. Na promociji je prisustvovalo 40-tak posjetilaca. Promociju je medijski popratila TV Živinice.

14. Promocija IX kola *Bošnjačke književnosti u 100 knjiga* održana je 6. 12. 2007. godine u BKC-u Živinice.

Promotor je bio prof. dr. Munib Maglajlić.

15. Posjeta članova Društva Srebrenice

– 23. 12. 2007. godine u organizaciji ZOD "Preporod" TK, članovi našeg društva su išli na manifestaciju "Veče ilahija" koju je organizirao OD "Preporod" Srebrenica.

Tokom cijele godine sve aktivnosti su medijski popraćene putem lokalne televizije Živinice kao i kantonalne televizije. Putem TV Živinice, Društvo se redovno oglašavalo povodom svih značajnih državnih, vjerskih i ostalih značajnih datuma.

Predsjednik
Sakib Aljić

BZK "Preporod" – Zajednica općinskih društava Tuzla

U toku 2007. godine BZK "Preporod" ZOD TK ostvarila je raznovrsne aktivnosti u skladu sa Programom rada koji se zasniva na osnovnim programskim zadacima i ciljevima BZK "Preporod" ZOD TK, usklađenim sa osnovnim zadacima Zajednice utvrđenim Statutom.

I . Promocije

1. Časopis *Ostrvo*, br. 5 i 6, izdavača BZK "Preporod" ZOD TK.
Promocija organizirana na Univerzitetu u Tuzli.
Promotori: Vedad Spahić, glavni urednik Azra Gazibegović.
2. Časopis *Odraz*, br. 1., izdavača BZK "Preporod" ZOD TK.
Promocija će se održati u narednom periodu.

II. Sjednice organa zajednice

– Prvog marta 2007. godine obilježen je Dan nezavisnosti i održana sjednica Izvršnog odbora i Savjeta ZOD TK;
– Sjednica IO 24. 4. 2007.;
– Druga redovna sjednica – izvještajno-izborna 15. 5. 2007. godine;
– Sjednica IO 15. 6. 2007.;
– Sjednica IO 11. 7. 2007.;
– Sjednica IO 11. 9. 2007.

III. Manifestacije

U organizaciji BZK "Preporod" ZOD TK održana je manifestacija u Teočaku 17. 7. 2007. godine u okviru "Teočanski dani otpora". Manifestaciji se pridružila i JU Arhiv Tuzla sa izložbom slika stradanje Srebrenice.

Upriličen je bogat kulturno umjetnički program u kome su učestvovala sljedeća općinska društva: Tuzla, Banovići, Doboj Istok, Živinice, Kalesija, Srebrenik i Teočak.

Manifestacija Kulturno ljeto "Sapna 2007." 9. 8. 2007. godine, gdje je također upriličen vrlo bogat kulturno-umjetnički program na otvorenom u kome su učestvovala općinska društva: Kalesija, Gračanica i Sapna.

IV. Kontakti, saradnja

– Radna i protokolarna posjeta egipatskog ambasadora Ahmeda al-Sajada Khattaba sa porodicom BZK "Preporod" ZOD TK. Dočeku su prisustvovali predstavnici svih općinskih društava u prostorijama BZK "Preporod" u Tuzli, 4. aprila 2007. godine.
– Promocija knjige *Vrijeme povratka* H. Mehičića u BZK "Preporod" Banovići;
– Promocija knjige *Živim tiho* Fadila Duranović u BZK "Preporod" Srebrenik;
– Posjeta BZK "Preporod" Mostar;
– Posjeta BZK "Preporod" Srebrenica – Osnivačka skupština;
– Promocija knjige *Tuzlanski kraj 1851 – 1991, Demografske i socijalne promjene* autora Seada Selimovića i Senahida Hadžića;
– Promocija knjige *Rastanak u Srebrenici*;
– Promocija knjige *San u bešu, uroci pod bešu*;
– Manifestacija u sarajevu "Moj umete", obilježavanje 600 godina postojanja islama u BiH;

– Posjeta BZK "Preporodu" Gradačac povodom obilježavanja Nove 1428. hidžretske godine kada je održana promocija knjige *S druge strane srca* autorice Emine Vukovljak;

– Posjeta BZK "Preporodu" Gradačac, 25. 5. 2007. godine, kada je BZK "Preporod" Gradačac u sklopu manifestacije "Gradačački književni susreti" održao književno veče posvećeno Aliji Nametku;

– Posjeta načelniku Općine Lukavac – saradnja u vezi s nastavkom rada Općinskog društva BZK "Preporod" Lukavac;

– Promocija knjige *Kuća na dva sprata plus potkrovlje* autora Fahrudina Sinanovića;

– Prisustvo na Izvještajno-izbornoj skupštini BZK "Preporod" – Općinsko društvo Tuzla i BZK "Preporod" – Općinsko društvo Živinice;

– Posjeta gradu Srebrenici, Potočari – "Podrška inicijativi Srebrenice" te posjeta BZK "Preporod" Zvornik;

– Posjeta kampu u Sarajevu kao "Podrška inicijativi Srebrenice";

– Posjeta načelniku Općine Tuzla u vezi s pitanjem imovine BZK "Preporod" i korištenjem trenutnog radnog prostora;

– Posjeta predstavnicima Općine Tuzla u vezi s nerazriješenim problemima oko prostorija BZK "Preporod" OD Tuzla Franji Kovačeviću i Safetu Husanoviću;

– Posjeta na izložbi levhi Saliha Mahmutovića;

– Učešće na radnom sastanku predsjednika BZK "Preporod" u Livnu;

– Posjeta i radni sastanak sa Matičnim odborom;

– Tokom 2007. godine ostvareni su dobri i stalni kontakt sa elektronskim i printanim medijima.

V. Za Vladu TK – Ministarstvo za finansije, pripremljeni izvještaji o:

– Aktivnostima općinskih društava i ZOD-a TK za 2007. godinu;

– Program aktivnosti općinskih društava i ZOD-a TK za 2008. godinu;

– Izvještaj o utrošku finansijskih sredstava za 2007. godinu općinskih društava i ZOD-a TK;

– Izvještaj o planiranim sredstvima za 2008. godinu općinskih društava i ZOD-a TK.

VI. Posjete Matičnom odboru Sarajevo

– Dogovor sa predsjednikom prof. dr. Šaćirom Filandrom za radni prostor Općinskog društva ZOD TK.

VII.

Upriličen iftar za članove Izvršnog odbora ZOD TK i drugih članova BZK "Preporod" u hotelu "Bristol" Tuzla.

Predsjednica
Azra Gazibegović

GODIŠNJAK 2007

BOŠNJAČKI MERHUMI (2006)

Sudionici naše povijesti – umrli 2007. godine

Isma Kamberović

1. Nirman Moranjak-Bamburać (1954-2007)

Redovna profesorica Filozofskog fakulteta, Nirman Moranjak-Bamburać, rođena je 1. 9. 1954. godine u Sarajevu. Osnovnu i srednju školu završila je u Sarajevu. Diplomirala 1977. godine na Filozofskom fakultetu, Odsjek za slavenske jezike i književnost u Sarajevu. Magistrirala na Filozofskom fakultetu u Zagrebu. Doktorirala je 1990. godine sa temom *Metatekstovi i metatekstualnost – neki problemi estetske funkcije i tipologije umjetničkih tekstova sa metakomunikacijskog aspekta* Filozofskom fakultetu u Zagrebu.

Predavala je teoriju književnosti i rusku književnost na Odsjeku za slavenske jezike i književnost, a kasnije je postala redovna profesorica na Odsjeku za komparativnu književnost i bibliotekarstvo. Birana je u zvanje docenta na Akademiji scenskih umjetnosti u Sarajevu. Bila je gostujući profesor na univerzitetima u Konstanzu (Njemačka) i Budimpešti i Segedu (Mađarska).

Učestvovala je u osnivanju magistarskog programa za Rodne studije pri Centru za interdisciplinarne postdiplomske studije Univerziteta u Sarajevu.

Bavila se književnom teorijom, kritikom, prevođenjem, teatrologijom i feminističkim pitanjima. Pripadala je krugu intelektualki koje su se u posljednje vrijeme vrlo uspješno bavile ženskim pitanjem u književnosti i u društvu uopće. Bila je veoma cijenjena među studenticama i postdiplomcima jer se bavila savremenim, ženskim temama, koje su veoma aktuelne u svijetu. U bosanskohercegovački akademski prostor uvela je nove discipline koje su se počele proučavati sa različitih aspekata: ženski identitet, žensko pismo, zastupljenost žena u raznim antologijama, o ženskim likovima u književnim djelima i dr.

Objavila je sljedeće knjige: *Ruski jezik: udžbenik za V razred osnovne škole* (sa Marinom Katnić-Bakaršić i Ilijasom Tanovićem). Sarajevo: Svjetlost, 1990; *Ruski jezik 5: priručnik za nastavnike* (sa Marinom Katnić-Bakaršić). Sarajevo: Svjetlost, 1990. *Ruski jezik: udžbenik za VI razred osnovne škole* (sa Marinom Katnić-Bakaršić i Ilijasom Tanovićem). Sarajevo: Svjetlost, 1991; *Metatekst*. Sarajevo: Studentska štamparija, 1991; *Retorika tekstualnosti*. Sarajevo: Buybook, 2003.

Uredila je zbornik radova *Stereotyping: representation of women in print media in South East Europe*. Sarajevo: Mediacentar, 2006.

Bavila se prevođenjem djela ruskih pisaca na naš jezik, pa je tako prevela knjige Iskandera Fazil Abduloviča: *Pitoni i kunići*. Sarajevo: Svjetlost, 1989. i Grigorija Kanoviča: *Suze i molitve luđaka*. Sarajevo: Svjetlost, 1991.

Bila je predsjednica Centra za rodna istraživanja *Međunarodnog foruma Bosna*. U istoimenom časopisu objavila je sljedeće članke: *Spašavanje tijela*, *Retoričke strategije feminističkog diskursa*, *Signature smrti i etičnost ženskog pisma*, *Skandal prepoznavanja*, *Ima li rata u ratnom pismu* i dr.

Umrla je 19. 1. 2007. u 53. godini života u Sarajevu.

2. Husein Bašić (1938-2007)

Književnik, sakupljač narodnog blaga i predsjednik sandžačkog "Preporoda", Husein Bašić, rođen je 1. 2. 1938. godine u Brezojevicama kod Plava u Crnoj Gori. Gimnaziju je pohađao u Ivangradu i Novom Pazaru. Filozofski fakultet završio je u Beogradu. Jedno vrijeme radio je kao profesor u Gimnaziji. Od 1969.–1974. godine bio je savjetnik u Skupštini SRCG, zatim je bio pomoćnik sekretara za obrazovanje, kulturu i nauku SR Crne Gore. Obavljao je funkciju predsjednika Udruženja književnika Crne Gore (1978.–1980). Husein Bašić je bio izuzetna ličnost, obdaren smislom za pisanje pjesama, pripovijedaka i romana. Posebnu ljubav gajio je prema narodnom stvaralaštvu sandžačkih Muslimana, te je sakupljao narodne pjesme i pripovijetke. Godine 1993. u Podgorici je osnovao udruženje "Almanah", koje se bavilo izdavaštvom i aktivnostima na zaštiti bošnjačkog nacionalnog identiteta u Crnoj Gori. Bio je urednik istoimenog vrlo kvalitetnog časopisa za proučavanje, zaštitu i prezentaciju kulturno-historijske baštine Muslimana-Bošnjaka u Sandžaku. Iza sebe je ostavio bogat književni opus i utrt put mlađim generacijama.

Bašić je ličnim primjerom pokazao kako intelektualac može dostojanstveno djelovati u svojoj sredini. Godine 1990. prestao je biti član Udruženja književnika Crne Gore zbog otvorene podrške ovog Udruženja nacionalističkom srpskom režimu u Srbiji i Crnoj Gori. Zbog svoje "nepodobnosti" dobio je otkaz na poslu 1991. Iskazao je solidarnost sa patnjom bošnjačkog naroda u Bosni kada je odbio učestvovati na manifestaciji "Ratkovićeve večeri poezije" u Bijelom Polju. Čelnici ove manifestacije su u jeku masovnih pokolja u Bosni i Hercegovini dodijelili nagradu za poeziju pjesniku-zločincu Radovanu Karadžiću. Zbog te sramne odluke organizatora raniji laureati ove nagrade Jevrem Brković, Sreten Perović i Ismet Rebronja vratili su ranije dobijene nagrade. Bašić je tražio od organizatora da ponište napravljenu grešku i da sa krivog puta kojim su krenuli, krenu putem mira i sloge. Poručio im je da takva manifestacija treba afirmirati poeziju, mir i suživot a ne rat, smrt i zlo. Ovim hrabrim istupima pokazao je prijateljstvo prema Bosni i Bošnjacima.

Objavio je sljedeće knjige poezije: *Od sunca ogrlica*. Pljevlja: Međurepubličk a zajednica za kulturno-prosvjetnu djelatnost, 1970.; *Bestražje*. Cetinje: Obod,

1972.; *Prošle oči*. Bijelo Polje: Odzivi, 1974.; *Utra*. Beograd: Nolit, 1979.; *Jato u nevidjelu*. Cetinje: Obod, 1980.; *Breme*. Beograd: Novela, 1986.; *Uzma*. Titograd: Udruženje književnika Crne Gore, 1986.; *Sjutradan*. Nikšić: Univerzitetska riječ, 1987.; *Glasovi s vode*. Sarajevo: Drugari, 1987.; *Kad su gorjele Božije kuće: poticaji i odgovori*. Podgorica: Almanah, 1994. Ovu knjigu Bašić je objavio dok je trajao rat u Bosni i Hercegovini i to je bio njegov način solidarnosti sa bosanskom patnjom i njegov duhovni otpor pred sveopćim zlom koje je bilo na djelu. Digao je glas protiv uništenja Sarajeva, Srebrenice, Mostara, Trebinja, Počitelja, Aladža džamije u Foči i dr. Osudio je rat i genocid u Bosni i Hercegovini.

Bašić je napisao sljedeće knjige priča i novela: *Neviđena zemlja*. Titograd: Grafički zavod, 1973.; *Trpija: priče i novele*. Titograd: Pobjeda, 1984.; *Vjetar s Prokletija*. Sarajevo: Oslobođenje, 1985.; *Trag po tragu: opis s lica*. Cetinje: Crnogorski P. E. N. Centar, 1997.

Roman *Tuđe gnijezdo* doživio je pet izdanja a dodijeljene su mu dvije nagrade. Prvo je objavljen u nastavcima 1978. godine u časopisu *Stvaranje,* a prvo samostalno izdanje objavljeno je 1980. u izdanju sarajevske Svjetlosti i titogradske Pobjede, 2. izd. Nikšić. Univerzitetska riječ, 1990.; 3. izd. Sarajevo: Svjetlost, 1991.; 4. izd. Sarajevo: Sejtarija, 2000. i 5. izd. Podgorica: Almanah, 2000. godine.

Zatim je objavio i sljedeće romane *Krivice I i II*, Sarajevo: Veselin Masleša, 1986.; *Kolovrat: miting na (S) plavu ili početak kraja u 33 slike i prilike.* Novi Pazar: Damad, 1993.; *Crnoturci-san i jazija.* Novi Pazar: Udruženje pisaca Sandžaka, 1996.; *Pusta vrata (Krivice III).* Podgorica: Almanah, 1998. Objavio je pet romana u ciklusu *Zamjene* u izdanju Udruženja *Almanah,* 2000. godine: *Tuđe gnijezdo*, *Kapija bez ključa*, *Kosti i vrane*, *Pusto tursko* i *Bijeli Azijati*.

Huseina Bašića možemo s pravom smatrati sandžačkim nasljednikom Mehmed-bega Kapetanovića Ljubušaka. Dugogodišnje sakupljanje narodnih pjesama od raznih kazivača rezultiralo je objavljenim knjigama: *Crni dukati: izbor iz narodnog stvaralaštva plavsko-gusinjskog kraja.* Ivangrad: Književni klub, (s. a.); *Ispod zlatnih streha: izbor iz narodnog stvaralaštva plavsko-gusinjskog kraja*. Subotica: Rukovet, 1971.; Antologija lirskih narodnih pjesama iz Sandžaka *Može li biti što bit' ne može*, Pljevlja: Međurepublička zajednica za kulturno-prosvjetnu djelatnost, 1989.; 2. izd. Tuzla: Fi Grafik, 1991.; Antologija muslimanske epske narodne pjesme iz Sandžaka *Zeman kule po ćenaru gradi*. Tuzla: Fi Grafik, 1991.; *San i pola života: tradicionalna usmena književnost Muslimana-Bošnjaka iz Crne Gore i Srbije.* Novi Pazar: Damad, 1996.

Udruženje *Almanah* objavilo je sljedeće knjige: *Antologija usmene lirike Bošnjaka iz Crne Gore i Srbije* (2002.), *Antologija usmene proze Bošnjaka iz Crne Gore i Srbije* (2003.), *Antologija usmene epike Bošnjaka iz Crne Gore i Srbije* (2003.).

Dobitnik je mnogih nagrada: Godine 1969. dobio je Nagradu "Blažo Šćepanović" za poeziju. Nagradu "Isak Samokovlija" za knjigu priča *Neviđena zemlja* primio je 1973. godine. Za roman *Tuđe gnijezdo* dobio je dvije nagrade: od izdavačke kuće Svjetlost 1980. i Trinaestojulsku nagradu Skupštine Crne Gore

1981. godine. Nagradu "Veselin Masleša" dobio je 1986. godine. Dobitnik je najveće nacionalne nagrade sandžačkih Bošnjaka "Povelja Kulina bana", koju dodjeljuje Bošnjačko nacionalno vijeće 2005.

Poslije istupanja iz Udruženja književnika Crne Gore (1990.), koje je podržavalo srpske četničke ideje, primljen je u crnogorski P. E. N. centar i u Crnogorsko nezavisno društvo književnika. Bio je potpredsjednik građanskog pokreta otpora *Javnost protiv fašizma.* Godine 1999. primljen je za redovnog člana Dukljanske akademije nauka i umjetnosti.

Umro je 3.11. 2007. u 69. godini života.

3. Esad Cerić (1922-2007)

Bivši ambasador i učesnik narodnooslobodilačke borbe, Esad Cerić, rođen je 10. 6. 1922. godine u Miljakovcima kod Prijedora. Diplomirao na Pravnom fakultetu u Zagrebu, zatim je završio Višu vojnu akademiju u Beogradu. Kao dvadeset i devetogodišnji mladić stupa u narodnooslobodilačku borbu. Poslije rata bio je na mnogim rukovodećim političkim funkcijama. Bio je predsjednik SSSRNBiH, sekretar CKSKBiH, predsjednik Savjeta RBiH za međunarodne odnose. Bio je angažiran u diplomatskim poslovima, te je vršio dužnost ambasadora SFRJ u Zairu, Gabonu, Belgiji i Luksemburgu.

Dio svog bogatog ratnog iskustava zabilježio je u radovima: *Politička i moralna svijest* U: *Priručniku vojno-političke škole JNA*, *Preko golgote do draži pobjede* U: *Sjećanje komesara vojvođanskih brigada*, *O nekim vojno-političkim aspektima djelovanja vojvođanskih jedinica u Istočnoj Bosni* U: *Vojvodina 1943.* Novi Sad: Institut za istoriju, 1980., *U partizanskoj bolnici u Srebreniku* U: *Tuzla u radničkom pokretu i revoluciji.* Tuzla, Univerzal, 1987.

Dobitnik je mnogih nagrada i priznanja za svoj društveni angažman: Orden za hrabrost, Orden zasluga za narod bratstva i jedinstva, belgijsko odlikovanje Orden kralja Leopolda i dr.

Umro je u Sarajevu.

4. Bato (Bahrudin) Čengić (1931-2007)

Reditelj i profesor Akademije scenskih umjetnosti, Bato Čengić, rođen je 7. 1. 1931. godine u Maglaju. Osnovnu i srednju školu završio u rodnom mjestu. Diplomirao je 1976. godine na Filozofskom fakultetu, Odsjek za opštu književnost i scenske umjetnosti u Sarajevu. Boravio je na usavršavanju u Londonu kod reditelja J. Schlesingera i K. Reisza, zatim u Beogradu i Parizu.

Autor je brojnih dokumentarnih, igranih, kratkih filmova, tv-drama i televizijskih reportaža.

Snimio je sljedeće kratkometražne filmove: *Deset na jednog* (1958.), dokumentarni film o zatvorenicima *Čovjek bez lica* (1961.), *Život je lijep* (1976.), *Sarajevo drukčiji grad* (1980.), *Čovjek sa satom* (1981.), *Mona Liza iz Sarajeva* (1998.).

Autor je sljedećih igranih filmova: *Mali vojnici* (1967.), *Uloga moje porodice u svjetskoj revoluciji* (1971.), *Slike iz života udarnika* (1972.), *Pismo-glava* (1983.) i *Gluvi barut* (1990.) (prema romanu Branka Ćopića).

Autor je radio tv-drama: *Jagoš i Uglješa* (1976.), *Ujed* (1979.), *Ukazivanje Gospe u selu Grabovica* (1982.).

Teme i likovi njegovih filmova su iz našeg bosanskog podneblja. U njegovim filmovima igrali su poznati glumci sa prostora bivše Jugoslavije: Zijah Sokolović, Boris Dvornik, Mira Furlan, Dragan Nikolić, Milena Dravić i dr.

Dobitnik je mnogih nagrada i odlikovanja za svoj rad: *Šestoaprilska nagrada grada Sarajeva* za film *Mali vojnici* (1967.), za film *Uloga moje porodice u svjetskoj revoluciji* (1971.) dobio je sljedeće nagrade: Srebrena arena za režiju u Puli, Lav sv. Marka u Veneciji, Srebreni Hugo u Čikagu i Zlatna arena za scenografiju u Puli.

Nagrada za film *Čovjek sa satom* (1981.) na Međunarodnom Krakowskom filmskom festivalu kratkometražnih filmova u Poljskoj, za film *Mona Liza iz Sarajeva* dobio je Nagradu na Međunarodnom filmskom festivalu u Bergamu (200.2) i dr.

Bio je član Europske filmske akademije (EFA), član asocijacije nezavisnih intelektualaca Kruga '99 i dr.

Umro je 16. 10. 2007. godine 76. godini života u Sarajevu.

5. Dženana Efendić-Semiz (1934-2007)

Redovna profesorica Prirodno-matematičkog fakulteta, Dženana Semiz-Efendić, rođena je 2. 6. 1934. godine u Trebinju. Osnovno i srednje obrazovanje završila u rodnom mjestu. Diplomirala je 1957. godine na Filozofskom fakultetu, Odsjek Filozofija u Zagrebu, kasnije je diplomirala i na Odsjeku za francuski jezik na istom fakultetu. Nakon diplomiranja dolazi u Sarajevo i zapošljava se u Centru za sociološka istraživanja pri Zavodu za statistiku SRBiH. Zatim radi kao profesorica u Srednjoj fiskulturnoj školi u Sarajevu i Drugoj gimnaziji. Uporedo je predavala Sociologiju na Visokoj privrednoj školi u Sarajevu.

Od 1961.–1970. radila je kao asistent na predmetu Sociologija na Ekonomskom fakultetu u Sarajevu.

Na Filozofskom fakultetu u Zagrebu doktorirala je 1968. godine sa temom *Sociološki aspekti obrazovanja odraslih.*

Bila je zaposlena kao samostalni stručni savjetnik u Sekretarijatu za rad Izvršnog vijeća SR BiH, a kasnije je na prijedlog Izvršnog vijeća SRBiH postavljena za direktoricu Republičkog zavoda za unapređenje socijalnog rada Bosne i Hercegovine.

Godine 1976. potvrđen joj je izbor u zvanje vanrednog profesora za predmet Osnovi marksističkog obrazovanja na Prirodno-matematičkom fakultetu u Sarajevu. Godine 1990. birana je u zvanje redovnog profesora. Na istom fakultetu vršila je dužnost prodekana i šefa Katedre zajedničkih predmeta.

U ratnom periodu, otišla je u Zagreb, gdje je formirala Udruženje intelektualki Bošnjakinja, koje je organiziralo pružanje pomoći i prihvat naših izbjeglica. Bila je kourednik časopisa *Domovina*, koji je izlazio u Zagrebu u ratnom periodu.

Objavila je udžbenike: *Industrijska sociologija*. Tuzla, 1974.; Koautor je univerzitetskog udžbenika (s Ibrahimom Bakićem, Kasimom Begićem, Enverom Halilovićem, Šefkom Međedovićem, Nijazom Mesihovićem, Muslijom Muhovićem, Kasimom Trnom, Fahrudinom Šebićem, Jusufom Žigom i dr.) u knjizi *Osnovi marksizma sa teorijom i praksom socijalističkog samoupravljanja*. Sarajevo: "Veselin Masleša", 1989.

Objavila je više naučnih i stručnih radova, od kojih navodimo nekoliko: *Savremeni aspekti profesionalne orijentacije*, U: *Pregled* (1963.), *Sen-Simon preteča moderne sociologije*, U: *Zbornik radova Ekonomskog fakulteta* (1967.), *Neki sociološki aspekti rada i slobodnog vremena*, U: *Zbornik radova Ekonomskog fakulteta* (1968.), *Neke interpretacije sociološkihaspekata Marksove misli*, U: *Pregled* (1966.), *Sociologija Žorža Gurviča*, U: *Zbornik radova Ekonomskog fakulteta* (1966.), *UNESKO i praksa obrazovanja odraslih*, U: *Pregled* (1964.), *Reforma obrazovnog sistema i likvidacija nepismenih*, U: *Naša škola* (1990.), *Srpska agrarna reforma i kolonizacija u Bosni od 1918*., U: *Jugoistočna Europa 1918–1995: zbornik radova s Međunarodnog znanstvenog skupa*. Zadar: 1995. i dr.

Umrla je 14.1. 2007. godine u 73. godini života u Sarajevu.

6. Ismail Hadžiahmetović (1926-2007)

Redovni profesor Medicinskog fakulteta i internista, Ismail Hadžiahmetović, rođen je 22. 11. 1926. godine u Bugojnu. Gimnaziju je završio u Sarajevu. Godine 1953. diplomirao je na Medicinskom fakultetu u Sarajevu. Nakon diplomiranja sedam godina je radio kao ljekar opće prakse u Foči, Gračanici i Tuzli. Zatim je 1965. godine završio specijalizaciju interne medicine. Bio je zaposlen kao internista i šef Odsjeka na Internom odjeljenju Opće bolnice u Tuzli. Doktorirao 1985. godine sa temom *Epidemiološke i kliničke odlike šećerne bolesti*. Na Medicinskom fakultetu u Tuzli predavao je internu medicinu, kliničku propedeutiku, uvod u medicinu i historiju medicine. Za vanrednog profesora izabran je 1986., a redovni profesor postao je 1990. U vremenu od 1989.–1992. obavljao je i dužnost šefa Katedre. Sa saradnicima je osnovao Regionalni dispanzer za dijabetes pri Internoj klinici u Tuzli. Osnivač je dijabetološke službe na području sjeveroistočne Bosne. Učestvovao je u organiziranju više stručnih i naučnih skupova iz oblasti endokrinologije i dijabetologije. Učestvovao je u radu mnogih naučnih simpozija, kongresa i skupova iz oblasti endokrinologije i dijabetologije. Zvanje profesor emeritus dobio je 1995. godine na svom matičnom fakultetu u Tuzli.

Oko stotinu naučnih radova objavio je u stručnoj periodici. Bio glavni i odgovorni urednik spomenice *Dvadeset godina Medicinskog fakulteta Univerziteta u Tuzli. 1976–1996*. Tuzla: Medicinski fakultet, 2001.

Posebno zanimanje iskazao je prema kulturnoj historiji Bosne i Hercegovine. Objavio je članke u časopisima *Hikmet*, *Zmaju od Bosne, Gračaničkom glasniku* i dr., a nakon višegodišnjeg istraživanja objavio je sljedeće knjige: *Muradbeg Zaimović-legenda i istina*. Tuzla: Zmaj od Bosne, 1997.; *Narodna uzdanica u kulturnome i društvenome životu Muslimana Bosne i Hercegovine*. Tuzla: Historijski arhiv, 1998.

Bio je član Sabora ljekara i Udruženja endokrinologa Bosne i Hercegovine. Osnivač je Udruženja za borbu protiv šećerne bolesti u Tuzli, a ogranke tog Udruženja osnovao je u još 15 općina sjeveroistočne Bosne.

Umro je 20.12. 2007. u Tuzli.

7. Nusret Idrizović (1930-2007)

Književnik Nusret Idrizović rođen je 24. 4. 1930. godine u Bijelom Polju u Crnoj Gori.

Kao jedanaestogodišnji dječak pridružio se narodnooslobodilačkoj borbi i obavljao dužnost kurira u svojoj četi. Godine 1950. završio srednju školu u Zagrebu. Pohađao je Filozofski fakultet u Zagrebu i Sarajevu. Radio je kao novinar u *Narodnom listu* i *Vjesniku.* Bio je urednik Zagrebačke Radio stanice. Posao urednika-dramaturga obavljao na Radio Zagrebu do penzioniranja 1991. godine. Dramatizirao je oko stotinu romana za Radio emisiju Radio roman. Pisao je scenarije i sinopsise za igrane i dokumentarne filmove.

Njegov opus obuhvata skoro sve oblike književnog kazivanja: romane, pripovijetke, eseje, putopise i poeziju.

Objavio je osam romana: *Ne zaboravi sviralu, Baćo*. Sarajevo: Svjetlost, 1956.; *Smrt nije kraj.* Sarajevo, 1960.; *Mrav i aždaja*. Zagreb: Mladost, 1961. (knjiga je doživjela 14 izdanja, a prevedena je na slovenski, makedonski i albanski jezik: 1964., 1965., 1966., 1971., 1975., 1987., 1989., 1990., 1996., 1999.); *I dan... i noć...* Sarajevo: Svjetlost, 1966.; *Divin*. Zagreb: Naprijed, 1967.; *Ikona bez Boga.* Zagreb. Matica hrvatska, 1970.; *Vučje grlo: roman*. Sarajevo: Oslobođenje, 1986.; *Efendija u tajnom gradu*. Zagreb: KDBH "Preporod", 2005.

Knjigu pripovijedaka *Borkina ljubav* objavio 1965., monografiju *Kozara*, 1967. godine.

Idrizović je u Zagrebu snimao izjave silovanih muslimanki i katolkinja, te je izjave literarno uokvirio u knjigu proze o stradanju žena u Bosni i Hercegovini: *Hude sudbe: silovanje Azre*. Zagreb: AGM, 1996., s namjerom da se brže kazne zločinci. Knjigu eseja i putopisa *Dvostruka avlija* objavio 2000. godine.

Objavio je tri zbirke pjesama: *Tišine se odreći ne mogu: poema*. Sarajevo: Autor, 1955.; *Zvona i usne*. Zagreb: "N. Idrizović", 1969.; *Bistrička svitanja*. Tuzla: Bosanska riječ, 2003.

U njegovom književnom opusu posebno mjesto zauzimaju stećci i bogumili srednjovjekovne Bosne i Huma. Bio je opčinjen simbolima na stećcima: ispružena ruka, zmija, krug, križ, ljiljan, grozd, ptica, konj, jelen i dr., te ih je čitav život

proučavao i uspješno esejistički obradio u knjigama: *Kolo bosanske škole smrti*. Zagreb: Globus, 1984.; *Kolo svetog broja*. Zagreb: Globus, 1990.; *Kolo tajnih znakova*. Zagreb: Globus, 1990., za koje je dobio zaslužene književne nagrade. Iz ovih knjiga izdvajamo njegovo razmišljanje o smrti: "Umrijeti bez nepotrebnog imutka, dakle bez suvišnosti, ne ostati nikome ništa dužan, izmiren s dobrohotnim ljudima, ljudski se sastati sa zemljom i zauvijek joj pripasti, jer si od nje i nastao, pa – miran san! Laka noć!"

Dobitnik je mnogih nagrada i odlikovanja: Nagradu "Željezare Sisak" za knjigu eseja *Kolo bosanske škole smrti* dobio je 1984., a Nagradu "Vladimir Nazor" za knjigu *Kolo tajnih znakova*.

Svoju privatnu biblioteku smjestio je u Rožajima u Crnoj Gori, koja se službeno zove po vlasniku: Biblioteka Nusreta Idrizovića.

Umro je 14. 3. 2007. u 77. godini života u Zagrebu, a pokopan je na mezarju Ravne Bakije u Sarajevu.

8. Safet Isović (1936-2007)

Pjevač sevdalinki, Safet Isović, rođen je 20. 10. 1936. godine u Bileći. Kao muhadžir, osnovnu školu pohađao u Banja Luci, a kasnije u Bileći. Gimnaziju završio u Bosanskom Brodu. Po dolasku u Sarajevo uključio se u rad KUD-a "Slobodan Princip Seljo".

Muzičku karijeru započeo je učešćem na Audiciji Radio Sarajeva. Godine 1955. postaje vokalni solist Radio Sarajeva. Umilnim glasom osvojio je kompozitora Jozu Penavu i harmonikaša Ismeta Alajbegovića Šerbu. Od tada počinje njihova plodna dugogodišnja saradnja. Postao je jedan je od najboljih interpretatora sevdalinke. Isović je sevdalinku približio širokim narodnim masama i postao njihov omiljeni pjevač.

Učestvovao je na mnogim festivalima i kulturnim manifestacijama. Održao je brojne solističke koncerte u zemlji i inostranstvu. Punio je hale u Sloveniji (Tivoli), u Hrvatskoj (Šalatu), Dom sindikata u Beogradu i dr. Bio je popularan i prije i poslije rata. Pjevao je pred Josipom Brozom Titom i njegovom suprugom Jovankom. Snimio je oko 30 zlatnih i srebrenih ploča.

U ratnoj 1992. godini bio je ranjen gelerima granate u svojoj kući, te je izmješten na liječenje u Hrvatsku. U Sarajevo se vraća nakon rata, preporođen i spreman za nove koncerte. Godine 2004. održao je veliki solistički koncert u Zetri, koji će mnogi pamtiti po dobroj Safetovoj pjesmi, a i po brojnoj posjeti publike. Neki kažu da je to bio vrhunac Safetove karijere.

Ostat će upamćen po sljedećim pjesmama: *Đul Zulejha*, *Braća Morići*, *Djevojka sokolu zulum učinila*, *Grana od bora pala kraj mora*, *Mujo kuje konja po mjesecu*, *Moj dilbere*, *Kiša bi pala*, *Mujo đogu po mejdanu voda*, *Kolika je šeher Banja Luka*, *Put putuje Latifaga*, *Zmaj od Bosne*, *Kad sretneš Hanku*, *Bosno moja*, *Oj Safete Sajo Sarajlijo*, *Put putuje Latifaga* i dr.

Dobitnik je mnogih nagrada i odlikovanja za svoj rad: *Zlatni mikrofon*, Nagrada *Đulistan* za životno djelo (1999.) i dr.

Bio je član Udruženja estradnih radnika. Potpisnik je Deklaracije za osnivanje SDA, a kasnije je bio i delegat SDA u Parlamentu BiH.

Umro je 2. 9. 2007. u 71. godini života, a zakopan je u haremu Ali-pašine džamije u Sarajevu.

9. Faruk Konjhodžić (1936-2007)

Akademik, redovni profesor Medicinskog i Stomatološkog fakulteta i neurohirurg, Faruk Konjhodžić, rođen je 20. 7. 1936. godine u Mostaru. Osnovnu školu i Drugu mušku realnu gimnaziju završio u Sarajevu. Godine 1960. diplomirao je na Medicinskom fakultetu u Sarajevu u 24. godini života. Specijalizacije iz neurohirurgije obavio je u mnogim gradovima: Beogradu, Londonu, Geteborgu i dr. Zaposlio se u Neurohiruškom odjeljenju Kliničkog centra Koševo, gdje 1981. postaje direktor.

Godine 1974. postaje docent na Medicinskom fakultetu u Sarajevu, na Katedri za hirurgiju. Za vanrednog profesora biran je 1982., a redovni profesor postaje 1986. godine.

Bio je gostujući profesor na mnogim univerzitetima u svijetu: Gravounis Universiitym Benghazi (1981.), El-Fatah University Tripoli (1986.), zatim u Manschesteru 1989.

Magistrirao je 1971., a doktorirao 1974. godine. Bio je direktor Instituta za naučno-istraživački rad i razvoj Kliničkog centra koji je osnovan 1992. Funkciju generalnog direktora Kliničkog centra Univerziteta u Sarajevu obavljao je u vremenu od 1993.–2000. godine. Čitav rat proveo je sa svojim narodom, pomagao ranjenim borcima i civilima i zbog toga su ga ljudi posebno cijenili. Dio tog strašnog krvavog iskustva sa ranjenicima opisao je u knjizi *Neurohiruške povrede u odbrambenom ratu Bosne i Hercegovine*. Posveta na toj ratnoj knjizi glasi: *Slobodi moje domovine i njenim šehidima. I majci, koja umrije u toku rata neoplakana. Jer, kako bih mogao žaliti staricu kod tolike mrtve mladosti.*

Objavio je sljedeće knjige: *Kraniocerebralne povrede*. Sarajevo: "Veselin Masleša", 1984. U koautorstvu sa suprugom prof. dr. Hajrijom Raščić-Konjhodžić objavio je udžbenik *Prosuđivanje i istraživanje u kliničkoj medicini*. Sarajevo: "Veselin Masleša", 1987.; *Urgentna medicina: udžbenik za III i IV razred srednjeg usmjerenog obrazovanja zdravstvene struke*. Sarajevo: "Veselin Masleša", 1987.; Udžbenik *Principi i praksa urgentne medicine*. Sarajevo: "Veselin Masleša", 1988. (doživio je nekoliko izdanja); *Bolesti likvorskog sistema*. Sarajevo: "Veselin Masleša", 1990; *Neurohirurške povrede u odbrambenom ratu Bosne i Hercegovine.* Sarajevo: Oko, 1994.; *Neurosurgical Injuries in the Defensive War of Bosnia and Herzegovina: monograph*. Sarajevo: Oko, 1995.; *Glukokortikoidi i njihova primjena u praksi* (sa Z. Dizdarević, I. Zulić, M. Gribajčević). Sarajevo: Međunarodni centar za mir, 1995.; *Rječnik medicinskih naziva u bosanskome jeziku.* Sarajevo: Akademija nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine, 1999.; *Hi-*

rurgija: za studente medicine i stomatologije. Sarajevo: Institut za naučno-istraživački rad i razvoj Kliničkog centra, 2001.

Glavni urednik zbornika radova *Učestalost malignih tumora u populaciji BiH: simpozij.* Sarajevo: Akademija nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine, 2002.; *Uvod u metodologiju naučnog istraživanja*. Sarajevo: Visoka zdravstvena škola Univerziteta, 2004.

Objavio je preko 100 naučnih radova, samostalno i u koautorstvu sa kolegama u stručnim časopisima: *Chirurgia neurologica*, *Bima Journal*, *Acta Chir. Iugosl., Medicinski žurnal*, *Medicinski arhiv* i dr.

Dopisni član Akademije nauka Bosne i Hercegovine postao je 1995. godine. Bio je član mnogih stručnih udruženja: počasni doktor nauka na Univerzitetu u Pittsburghu, predsjednik Sabora ljekara BiH, Udruženja hirurga BiH i član Glavnog odbora stranke SDA.

Dobitnik je mnogih nagrada i odlikovanja: *Nagradu "Veselin Masleša"* dobio je 1984., *Šestoaprilsku nagradu* 1985. godine; *Orden rada sa zlatnim vijencem* 1988., *Dvadesetsedmojulsku nagradu Bosne i Hercegovine* 1990. godine i dr.

Umro je 19. 7. 2007. godine u 71. godini života, a zakopan je u haremu Ferhadije džamije u Sarajevu.

10. Mustafa Memić (1924-2007)

Historičar i nosilac Partizanske spomenice 1941., Mustafa Memić, rođen je 24. 8. 1924. godine u Gusinju. Osnovnu školu završio je u rodnom mjestu. Pohađao je Veliku medresu u Skoplju od 1935.–1941. godine. U 6. razredu Medrese pridružuje se antifašističkoj borbi sa drugim učenicima iz Medrese. Ova Medresa u Skoplju je, inače, bila pravi rasadnik skojevaca i komunista. Godine 1945. bio je organizacioni sekretar i član Glavnog odbora Ujedinjenog saveza antifašističke omladine za Crnu Goru i Boku. U poslijeratnim godinama obnašao je funkcije u narodnooslobodilačkoj vlasti, zatim državnoj upravi u Baru, Ulcinju, Cetinju, Bijelom Polju, Kotoru i Žabljaku.

Kasnije dolazi u Bosnu i obnaša razne funkcije: načelnik Sekretarijata za privredu sreza Vareš i Općine Ilidža, finansijski direktor kombinata "Standard", generalni direktor preduzeća za geološka istraživanja "Geastrage", direktor FAMOS-a. Penzioniran je na funkciji direktora Gradskog zavoda za društveno-ekonomsko planiranje u Skupštini grada Sarajeva. Boravio je i u Lusaki (Zambija) i Dar es Salaamu (Tanzanija).

Godine 1955. doselio se u Sarajevo, gdje je završio, vanredno uz rad, Ekonomsku školu 1957. godine. Diplomirao je na Ekonomskom fakultetu u Beogradu 1961. godine.

Doktorirao je na Filozofskom fakultetu, Katedra za historiju, 1994. u Ljubljani, a naslov doktorske disertacije je *Muslimani Crne Gore u procesu oslobodilačkih pokreta (1878–1945).*

Nakon penzioniranja, Memić se posvećuje naučno-istraživačkom radu te objavljuje sljedeće knjige: *Velika medresa i njeni učenici u revolucionarnom pokretu.* Skopje: "Fonografika", 1984.; *Plav i Gusinje u prošlosti*. Beograd: "Veljko Vlahović", 1989.; *Bošnjaci – Muslimani Sandžaka i Crne Gore*. Sarajevo: Muslimansko nacionalno vijeće Sandžaka, 1996.; *Poznati Bošnjaci Sandžaka i Crne Gore: od Ahmed-paše Hercegovića i Vehbi Mehdi Šemsikadića do Rifata Burdžovića i generala Sefera Halilovića*. Sarajevo: Matica, 1998.; *Kad iz staračkih grudi prikrivena se zavist i zloba probudi.* Sarajevo: (s. n.), 2001.; *Korijeni zla i nasilja*. Sarajevo: Autor, 2002; *Pojave prozelitizma u plavsko-gusinjskom kraju 1913. i 1919. godine*. Sarajevo: Autor, 2004.; *Bošnjaci (Muslimani) Crne Gore*. Podgorica: Almanah: Sarajevo: Vijeće Kongresa bošnjačkih intelektualaca, 2003.

Urednik je zbornika radova *Društveni i državno-pravni kontinuitet Sandžaka: zbornik radova sa naučnog skupa održanog 22. i 23. aprila 1995. godine u Sarajevu*. Sarajevo: Udruženje Bošnjaka porijeklom iz Sandžaka, 1996.; i *Tribina mladih antifašista Novo Sarajevo: zbornik radova.* Sarajevo: Udruženje boraca narodnooslobodilačkog antifašističkog rata, 2003.

Objavio je četrdesetak radova u periodičnim publikacijama: *Prilozima* Instituta za istoriju u Sarajevu, *Almanahu* iz Podgorice, te raznim zbornicima radova: *Otpor austrougarskoj okupaciji 1878. godine u Bosni i Hercegovini*, *Istočna Bosna i Sandžak*, *Ratni Kongres bosanskomuslimanskih intelektualaca*, *Prilozi historiji Sarajeva: radovi sa znanstvenog simpozija Pola milenija Sarajeva*, *Sandžak na putu autonomije* i dr.

Njegova najneobičnija knjiga je *Sjećanje na Dževahiru*. Sarajevo: "M. Memić", 2004. Ovo je knjiga o njegovoj supruzi Dževahiri, sa kojom se upoznao u toku narodnooslobodilačke borbe, sklopio brak, izrodio djecu i živio 57 godina u sretnom braku. Opisao je njihov zajednički život pun razumijevanja, poštovanja i ljubavi.

Memić je svoju literarnu ostavštinu poklonio Domu kulture u osnivanju u svom rodnom Gusinju.

Dobitnik je mnogih odlikovanja i nagrada: *Orden za hrabrost*, *Orden zasluga za narod*, *Orden bratstva i jedinstva*, *Plaketa grada Sarajeva* i dr.

Umro je 2. jula 2007. godine u 83. godini života u Sarajevu.

11. Mubera Pašić (1945-2007)

Mubera Pašić, pjesnikinja i profesorica engleskog jezika, rođena je 22. 2. 1945. godine u Sarajevu. Osnovnu školu i Prvu klasičnu gimnaziju završila je u rodnom gradu. Godine 1968. diplomirala je na Odsjeku za engleski jezik na Filozofskom fakultetu u Sarajevu.

U njenim objavljenim knjigama o autorici smo našli samo šture biografske podatke. Jedna je od rijetkih talentiranih pjesnikinja koja je pisala pjesme za svoju dušu i nije se puno nametala, tako da je mnogima ostala daleka i nepoznata. Me-

đutim, Muberin suprug, prof. dr. Radovan Vučković, nakon njene smrti, objavio je knjigu *Život i poezija Mubere Pašić*. Beograd: Svet knjige, 2007. Knjiga je korektno napisana i znak je ljubavi i zahvalnosti odanoj supruzi Muberi. Njen život je bio veoma zanimljiv i vrlo dramatičan, naročito život u izbjeglištvu, u kome je Mubera puno patila zbog svoje "dvojnosti". Ova knjiga je idealna podloga za scenarij filma o pjesnikinji Muberi.

Kao diplomirana profesorica engleskog jezika prvi put se privremeno zaposlila u Prvoj klasičnoj gimnaziji u Sarajevu, gdje nije dugo ostala. Kasnije je bila profesorica na još nekoliko sarajevskih škola. Nije imala stalno zaposlenje, te ju je to stalno traženje posla iscrpljivalo.

Mubera je kao osoba bila vrlo osjetljiva i teško je podnosila razočarenja i nepravdu. Pri kraju njenog studija umrla joj majka. Bol zbog majčine iznenadne smrti i njeno stalno traženje zaposlenja doveli su je u tešku emocionalnu krizu, te je iz zdravstvenih razloga prešla u slobodne umjetnike.

Saznali smo da je pjesnikinja Mubera u bivšoj državi bratstva i jedinstva živjela u skladnoj zajednici sa svojim suprugom, sa kojim je često boravila u inostranstvu, jer je njen suprug radio kao lektor na mnogim slavističkim katedrama u svijetu.

Srpska agresija na Bosnu i Hercegovinu 1992. godine svima nama je teško pala, a posebno su se lomili mješoviti brakovi. Mubera je kćerka Hajdara Pašića iz Nevesinja i Pavline Kamčeve iz Štipa. Rodica Safvet-bega Bašagića Redžepašića, Mubera, otišla je sa svojim suprugom Radovanom na Pale. Na granici prema Srbiji počinje Muberino postepeno osvješćivanje. Ona je krenula kao odana supruga sa Radovanom u Srbiju, ali su je na granici jedva propustili, jer se zove Mubera Pašić i nije dobrodošla. Mnogi su sanjali život u Beogradu, ali kada su konačno došli u Srbiju, razočarali su se kada su vidjeli da su gradovi već puni, i da njima preostaje jedino život u kolektivnim smještajima ili nekim srbijanskim selendrama. Mubera, rođena na Marindvoru u Sarajevu, teško je podnosila takav život. Kada je trebala regulirati papire za penziju u Srbiji su od nje tražili da promijeni ime. Sama je sebe dovela dotle da je počela osjećati krivnju zbog svog bošnjačkog imena. (Tako bar Radovan kaže). Jedna od srpskih nacionalističkih namjera u prošlom ratu bila je i dokazivanje "superiornosti" svega što je srpsko. Sve gore navedene nevolje navele su Muberu, da počne čeznuti za Sarajevom i umrlim roditeljima.

U toj knjizi Radovan kaže: "I, zaista, nas dvoje smo bili potpuno različite osobe, delilo nas je mišljenje i opredeljenje o svemu i svačemu. Razlike nisu bile posledica toga što smo različitih porekla i nacija: ona begovskog, a ja kmetovskog, ja Srbin, a ona Muslimanka, kako se uvek opredeljivala."[14]

Mubera se nije nikako snašla u mučnom izbjegličkom životu u sredini u kojoj nije dobrodošla.

Kraj njenog života ubrzao je napad razbojnika na ulici, lom ruke, moždani udar, a onda se pojavio i karcinom od koga je i umrla.

14 Radovan Vučković: *Život i poezija Mubere Pašić*. Beograd: Svet knjige, 2007., str. 79.

Napisala je deset zbirki pjesama. Njene su pjesme misaone i intelektualne, inspirirane umjetnošću: slikarstvom, vajarstvom, muzikom i grčkom mitologijom. Pisala je eseje o Silviji Plat, na koju je po unutarnjim trvenjima jako podsjećala. Zbirku pjesama *Poslednji predeo*. Sarajevo: Svjetlost, 1967. objavila je u studentskim danima. Pjesme u ovoj zbirci su inspirirane likovima iz antičke mitologije: Odisej, Polifem i dr. U zbirci *Galerija*. Sarajevo: Svjetlost, 1971., pjesme su inspirirane motivima slikarskih i vajarskih djela Pola Gogena, Vinsenta van Goga, Mikelanđela Buonarotija i dr. I ova zbirka *Kruženje prema Orfeju*. Sarajevo: "Veselin Masleša", 1975., inspirisana je grčkim mitom o ljubavi Orfeja i Euridike. Zatim je objavila knjige *Bajka na drugi način*. Sarajevo: "Veselin Masleša", 1978.; *Stvari bez poretka: (tri poeme)*. Sarajevo: (s. n.), 1979.; *Fantazme*. Sarajevo: Svjetlost, 1980.; *Monomanske skice: (poetski zapisi u prozi*). Sarajevo: Svjetlost, 1982.; *Izabrane pjesme*. Sarajevo: "Veselin Masleša", 1985.; *Pjesme* (u knjizi sa Dž. Alićem i M. Pešordom). Sarajevo: Svjetlost, 1984./1985. (Savremena književnost naroda i narodnosti BiH u 50 knjiga).

Napisala je knjigu eseja *Zapisi: poetsko-esejističke skice*. Tuzla: Univerzal, 1988.

Bavila se i prevođenjem knjiga sa engleskog jezika *Rama i Sita: priča o njihovoj ljubavi i njihovim velikim avanturama*. Sarajevo: Svjetlost, 1978.; Hildik Valas*: Trinaest tipova pripovedanja*. Sarajevo: Zavod za izdavanje udžbenika, 1974.

Prevela je zbirku pjesama Sylvie Plath *Ariel* koju je objavila u časopisima: *Život*; br. 4 (1980.); *Ovdje*; br. 139 (1980.); *Odjek*; br. 2 (1980.); *Most*; br. 34/35 (1981.); *Lica*; br. 5/7(1981.); *Stremljenja*; br. 3 (1981.); *Treći program* Radio Sarajeva; br. 31 (1980.); *Oslobođenje*; br. 12058 (1982.); Prevela je pjesme američkih pjesnika Džordža Magbeta, Howarda Nemerova i objavila ih u časopisu *Trećem programu* Radio Sarajeva; Prevela je eseje Nortropa Frya, Georga Steinera, Lajonela Ejdla; Suzan Sontag i objavila ih u časopisima *Spone*, *Putevi*, *Lica* i *Stremljenja*.

U izbjeglištvu je objavila zbirku pjesama *Susreti u eteru: ex Ponto*, Beograd: In-Press, 1996.

Sve gore nabrojane knjige, Mubera Pašić objavila je na ekavskom narječju, dok je svoju posljednju knjigu pjesama *Kao san davni*. Novi Sad: Prometej, 2002. objavila na ijekavskom narječju. Shvatamo da je to pokušaj korigiranja nekih ranijih životnih stavova i poruka o jednoj potpunoj duhovnoj metamorfozi koju rado prihvatamo.

Motivi u tim pjesmama su smrt, umiranje, samoubistvo, susreti sa ocem Hajdarom, tetkom Dikom, majkom i njihovim mrtvim sjenama. Osjećala je blizinu smrti u stihovima:

Rekoh: Stanite! I ja ću s vama!
Dugo niste bili! Stisak bješe drag.
Lepršava prozirna njihova dolama
Osta za njima ko bezglasan trag.

Umrla je 16. 4. 2007. u Srbiji.

12. Meho Puzić (1937-2007)

Pjevač narodne muzike i sevdalinke, Meho Puzić, rođen je 11. 9. 1937. godine u Odžaku. Osnovnu i srednju školu završio u rodnom mjestu. Dolaskom u Sarajevu započinje njegova muzička karijera pjevača i kompozitora.

Imao je nježan i milozvučan glas, stvoren za izvođenje narodnih pjesama koje zahtijevaju posebnu interpretaciju. Izborom pjesama za muzičku obradu, uticao je na formiranje muzičkog ukusa mlađih generacija. Njegov muzički repertoar sadrži kvalitetne pjesme, i sigurno će sačuvati od zaborava mnoge stare bosanske pjesme.

Muzički opus Mehe Puzića izuzetno je bogat. Bio je među najslušanijim pjevačima u Bosni i Hercegovini i šire.

Ostat će zapamćen po sljedećim pjesmama: *Moj brate u tuđini*, *Budila majka Mehmeda*, *Žena prijatelja mog*, *Mi Bosanci delije*, *Il me ženi il tamburu kupi*, *Snijeg pade na behar na voće*, *Volim majko siroticu*, *Grijeh je mlado ne ljubit*, *Poruka šehida*, *O majko, majko*, *Šta ću kući tako rano*, *Plakala si sinoć*, *Ramazan dolazi*, *Samo Bosnu ne dirajte* i dr.

Učestvovao je na mnogim muzičkim manifestacijama, festivalima, koncertima i priredbama.

Bio je član Udruženja muzičara Bosne i Hercegovine.

Puzić je svojim ponašanjem u životu i na estradi pokazao kako se može biti dobar pjevač i moralan i dostojanstven čovjek u isto vrijeme.

Umro je 25. 6. 2007. godine u 70. godini života u Odžaku.

13. Muhamed Ždralović (1944-2007)

Doktor filoloških nauka, orijentalist, Muhamed Ždralović, rođen je 8. 1. 1944. godine u Ždralovićima kod Bugojna. Osnovnu školu završio je u rodnom mjestu. Gazi Husrev-begovu medresu u Sarajevu završio je 1963. godine. Diplomirao na Filološkom fakultetu u Beogradu na Odsjeku za orijentalistiku 1968. godine. Magistrirao je 1972., a doktorsku disertaciju *Prepisivači orijentalnih rukopisa sa tla Jugoslavije i njihova djela u orijentalnoj zbirci arhiva Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti u Zagrebu* odbranio je 1980. godine na istom fakultetu.

Od 1970. godine zaposlen je u Arhivu Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti u Zagrebu i to na proučavanju Orijentalne zbirke. Zahvaljujući tom poslu, bogatoj orijentalnoj arhivskoj građi, njegovoj marljivosti i visokim stručnim sposobnostima, Ždralović je napravio vrlo uspješnu karijeru.

Godine 1992. postaje predavač u Centru za postdiplomski studij u Dubrovniku u svojstvu višeg znanstvenog saradnika. Godine 1993. odlazi u diplomatiju na mjesto savjetnika u Veleposlanstvu Republike Hrvatske u Kairu, gdje ostaje do 1997. godine. Bio je predavač na Filozofskom fakultetu u Zagrebu na Odsjeku turkologije na predmetu Islamska civilizacija. Bio je saradnik Leksikografskog zavoda "Miroslav Krleža".

Objavio je knjigu *Bosanskohercegovački prepisivači djela u arabičkim rukopisima*, I i II. Sarajevo: Svjetlost, 1988. (Biblioteka Kulturno naslijeđe Bosne i Hercegovine); *Aleksej Olesnicki* i *Orijentalna zbirka Jugoslavenske akademije.* Zagreb, 1973. Zastupljen je s vlastitim radovima ili kao prevodilac u sljedećim knjigama: *Trava od srca: hrvatske Indije II*, Zagreb: Hrvatsko filološko društvo, 2000.; *Zbirka jatagana u Hrvatskom povijesnom muzeju u Zagrebu*. Zagreb: Hrvatski povijesni muzej, 2006.; Šercer, Marija: *Sablje*. Zagreb: Povijesni muzej Hrvatske, 1979.; Brajković, Vlasta: *Pečatnjaci*. Zagreb: Povijesni muzej Hrvatske, 1980.; *Duvanjski zbornik: zbornik radova s Međunarodnog znanstvenog skupa "Duvanjski kraj kroz povijest"*. Zagreb: Hrvatski institut za povijest, 2000.; *Ćiro Truhelka: zbornik*. Zagreb: Matica hrvatska, 1994. i dr.

Pripadao je skupini bošnjačkih intelektualaca pri Kulturnom društvu Bošnjaka Hrvatske "Preporod", koja je djelovala na očuvanju nacionalnog identiteta Bošnjaka u Hrvatskoj. Bio je u Redakciji časopisa *Behar,* koji izdaje Kulturno društvo Bošnjaka "Preporod" u Zagrebu od samog početka izlaženja 1992. godine. Od 1999. do 2001. godine bio je zamjenik glavnog urednika časopisa *Behar*, a zatim postaje i urednik *Behara* u vremenu od 2001.–2006. godine. U *Beharu* je objavio niz članaka: *Autograf(i) Šejha Juje*, *Duvno i Duvnjaci u arabičkoj literaturi*, "*Tarğumān as-Sihah" iz Drniša*, *Mushafi u Bosni*, *Leksikon Osmana Džumhura Ğanâh as-sibyân*, *Šetnja kroz arhitekturu staroga Kaira*, *Šahidija u Bosni*, *Kaligraf Sejjid Muhamed Hašim Sarajlija*, *Ibrahim Čajničanin*, *Privatna knjižnica u Donjem Vakufu s početka 19. stoljeća, Derviški redovi u europskom dijelu Osmanskog carstva*, *Kaligraf Sulejman Hadžibulić* i dr.

Radove je objavljivao u časopisima: *Most*, *Cicero*, *Vjesnik* Arheološkog muzeja u Zagrebu, *Prilozi za orijentalnu filologiju* i dr.

Ždralovićevo naučno interesovanje bilo je usmjereno proučavanju arabičkih rukopisa, leksikografije, islamske civilizacije i arapskog pisma.

Bio je član Hrvatskog filološkog društva.

Umro je 21. 11. 2007. godine u 63. godini života u Zagrebu.

Autori priloga:

ALIBAŠIĆ, mr. Haris, Davenport University, Grand Rapids, SAD
ARNAUTOVIĆ, Mustafa Cico, novinar i književnik, Danska
BALIĆ, dr. Hasan, umirovljenik, Sarajevo
BRKA, Amir, književnik, Centar za kulturu i obrazovanje, Tešanj
BUTUROVIĆ, mr. Lada, Univerzitet "Džemal Bijedić", Mostar
CERIĆ, dr. Mustafa, reisu-l-ulema Islamske zajednice u Bosni i Hercegovini
ČENGIĆ-Fejzić, dr. Fahira, Fakultet političkih nauka, Sarajevo
DUMAN, Hatidža, BZK "Preporod", Sarajevo
ELEZOVIĆ, Muhamed, književnik, Mostar
EMIRHAFIZOVIĆ, Mirza, Fakultet političkih nauka, Sarajevo
ERDOĞAN, Asli, književnica, Turska
FEJZIĆ, Elvis, asistent, Fakultet političkih nauka, Sarajevo
FILANDRA, dr. Šaćir, Fakultet političkih nauka, predsjednik BZK "Preporod", Sarajevo
HADŽIOSMANOVIĆ, dr. Lamija, Filozofski fakultet, Sarajevo
HADŽIZUKIĆ, dr. Dijana, Univerzitet "Džemal Bijedić", Mostar
HRNJICA, Jasmina, profesorica bosanskog jezika i književnosti, Osnovna škola Hadžići
IBRAHIMKADIĆ, Enver, prevodilac sa turskog jezika, Turska
IBRAKOVIĆ, dr. Dželal, Fakultet političkih nauka, Sarajevo
JAŠAREVIĆ, Edin, profesor bosanskog jezika i književnosti, Ekonomska škola, Brčko
KALAJDŽIJA, Alen, Univerzitet "Džemal Bijedić", Mostar
KAMBEROVIĆ, Isma, BZK "Preporod", Sarajevo
LATIĆ, dr. Džemaludin, književnik i profesor, Fakultet islamskih nauka, Sarajevo
MEMIJA, dr. Emina, Filozofski fakultet, Sarajevo
PAŠALIĆ, Enes, publicista, Vlada Brčko distrikta, Brčko
REBRONJA, Nadija, orijentalista, Novi Pazar
RIZVANBEGOVIĆ, dr. Fahrudin, Filozofski fakultet, Sarajevo
RIZVANBEGOVIĆ, mr. Izet, muzeolog, umirovljenik, Sarajevo
SOFTIĆ, Faiz, književnik, Luxemburg
SOFTIĆ-Gasal, Larisa, profesorica bosanskog jezika i književnosti, Mješovita srednja ekonomsko-hemijska škola, Lukavac
ŠEHIĆ, dr. Zijad, Filozofski fakultet, Sarajevo
TUCAKOVIĆ, dr. Šemso, Fakultet političkih nauka, Sarajevo
UZUNOVIĆ, Damir, književnik, Knjižara Buybook, Sarajevo
YOUNIS, mr. Hana, Institut za historiju, Sarajevo
ZALIHIĆ, Almir, književnik i književni kritičar, Izdavačka kuća "Zalihica", Sarajevo
ZGODIĆ, dr. Esad, Fakultet političkih nauka, Sarajevo
ZOLIĆ, dr. Hasan, Fakultet političkih nauka, Sarajevo